

శ్రీరామాయనము.

శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షిప్రణీత

శ్రీమద్రామాయణము.

ఆరణ్యకాండము.

రెండవ వాల్మీకిము.

చెదలవాడ * సుందరరామశాస్త్రులచే

వ్రాయబడిన ప్రతిపదాంధ్రీకీకాతాత్పర్యవిశేషార్థ

సమన్వితమగు

పరమార్థచంద్రికయను వ్యాఖ్యానముతో

పరిష్కరింపబడి ప్రతిమాయుతమగు

శారదాంబాలిలాసముద్రాక్షర శాలయందు

ముద్రింపబడియె.

౧౯౯౨, సం॥

All Rights Reserved.

అమై

అమైమత్సరమహంస పరివ్యాజకాచార్యవర్య పదవా
 క్యప్రమాణ పారావారపారీణ యమనియమాసన ప్రా
 జాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధ్యష్టాంగ
 యోగానుష్ఠాన నిష్ఠ తపశ్చక్రవర్త్యనాద్యవిచ్ఛిన్న గురు
 పరంపరాప్రాప్తషడ్దశానస్థాపనాచార్య వ్యాఖ్యాన సిం
 హాసనాధీశ్వర సకల నిగమాగమ సారహృదయసాంఖ్య
 త్రియ ప్రితివాదక వైదికమాగప్రవతక సర్వతంత్ర
 స్వతంత్రాగి రాజధానీ విద్యానగర మహారాజధానీ క
 ఠాటక సింహాసనపీఠిష్ఠాపనాచార్య అమైద్రాచారి
 రాజగురు భూమండలాచార్య ఋశ్యశృంగ పురవరాధీ
 శ్వరతుంగభద్రాతీరవాసి అమైద్విద్యాశంకర పాదప
 ద్మారాధక అమై స్నహింహభారతీస్వామి గురు కర
 కమలసంజాత శృంగేరి అమైసచ్చిదానంద శివాభినవ సృ
 సింహభారతీస్వామి చరణారవిందయోః,

అభిలాషగ్రహ నిగ్రహణావ్యగ్ర సమగ్రబలేన శ్రీమ
 తామైమగ్రహేణ, విజయతేతరామ-

శ్రీరస్తు.

ప్రతిపదాంధ్రటికావిశేషార్థతాత్పర్య ప్రతిమాదిసహిత

శ్రీమద్రామాయణము.

ప్రథా న పోష కులు.

శ్రీమన్మహాభారతాభిరాజాశ్రీ మహారాజాసాహేబు

మహర్షి దోస్తాన్ ముష్క్ ఖదర్ దాన్ కరంపమాన్

య ముగలిషాన్ ముర్తారాజాదిహనరేబిల్ హిజ్ మోనస్

మన్నెసుల్తాన్ బహదూర్, కె, సి, వి, ఇ,

ఇత్యాద్యనేక బిరుదావళి విరాజమానులగు

శ్రీమద్రాజాధిరాజమహారాజ

శ్రీమద్విజయనగరపట్టణాధీశ్వర

శ్రీమదానందగజపతిమహారాజులు

గారు

య్య (౫౦౦) అముదువంపలూపాయలువిరాళమిప్పించి

మహాసాహాయ్యముచేసి

ఈగ్రంథమునకుప్రధానసోషఃత్వము నంగీకరించిరి.

మంగళమస్తు.

బ్రహ్మశ్రీ, మహారాజశ్రీ.

శ్రీరంగస్థలం శ్రీపరాశరభట్టర్ గారైన శ్రీమహామహాపాధ్యాయశ్రీలగ్న
హాళింగరిభట్టరయ్యవారు గారు.

- ౧ ది, హానరేబిల్, పల్లె, చెంచలరావుపంతులుగారు, సి, వి, ఇ.
- ౨ దివాన్ బహదర్ పతికి, శ్రీనివాసరావుగారు. ప్రైవేట్ కోర్టు జడ్జి.
- ౩ సి, జి, కుప్పసామయ్యర్ గారు, బి, ఎ, బి, ఎల్, మద్రాస్ ప్రెసిడెన్సీ మ్యూజి
- ౪ వెంబాకం, కృష్ణమాచార్యులుగారు, రిజిస్ట్రార్ ఆఫ్ బక్సు. (ప్రీట్.
- ౫ చివుకుల, సుబ్బయ్యశాస్త్రిలుగారు, గుంతిమనసఫ్.
- ౬ చివుకుల, రామయ్యగారు, మద్రాస్ బాక్స్ పింఛితహాళిల్ దారు.
- ౭ సి, వి, సుందరశాస్త్రిలుగారు. బి, ఎ, బి, ఎల్, ప్రైవేట్ కోర్టు జడ్జి.
- ౮ రాయబహదూర్, పి, అనంతాచార్యులుగారు. బి, ఎల్, ప్రైవేట్ కోర్టు జడ్జి.
- ౯ దిగవిల్లి, వెంకటశివరావుగారు.
- ౧౦ శ్రీరాజా, కావలి, వెంకటచిన్నసీతారామయ్యగారు. జమీందార్ ఆఫ్ విస్స
- ౧౧ సాహుకారు, అంబాశంకరదేవజీగారు. (స్పెషల్ పేట.
- ౧౨ మాడఘాపి, విద్వాన్, వెంకటాచార్యులుగారు.
- ౧౩ మందపాటి, రామకృష్ణయ్యపంతులుగారు.
- ౧౪ నాగరాజు, వీరరాఘవరావుగారు, నెల్లూరు, రంగనాయకులపేట.
- ౧౫ అడవి, శ్రీరాంపంతులుగారు. బి, ఎ, గవర్నర్ మెంట్ సెక్రటరీ ఆఫ్ క్లర్కు గారు.
- ౧౬ జి, సుబ్బరామయ్యగారు కొంగనపురం ముతారీసీవర్, శంకరిడుగం.
- ౧౭ జక్కరాజు, లక్ష్మీనారాయణప్పగారు, నంజంపేట, పుంగనూరు.
- ౧౮ కున్నతూరు, తిరువేంగళాచార్యులుగారు.
- ౧౯ నేలటూరు, వెంకటంగళాచార్యులు అయ్యంగారు, పడార్ పల్లె శ్రోత్రియదారులరంగనాయకులపేట నెల్లూరు.
- ౨౦ కే, పి, విశ్వనాథయ్యర్ గారు, బి, ఎ, బి, ఎల్ ప్రైవేట్ కోర్టు జడ్జి.
- ౨౧ జిడ్డు, పూణాచార్యగారు సబ్ రిజిస్ట్రార్ ఆఫ్, గుంటూరు. (స్పెషల్ సుమడు.
- ౨౨ ధూళిపాటి, సుబ్బారాయలు అయ్యకుమారుడు ధూళిపాటికృష్ణయ్యగారి అ
- ౨౩ క్రోవి, సుందరరామయ్యగారు, ఛిల్లపల్లె రోకీపర్ పల్లికుపరగూన్ స్టోర్స్.
- ౨౪ నంబూరు, సుబ్బారావుగారు, షికింద్రాబాదు. (ధర్మ తిపట్టు.
- ౨౫ రామచంద్రరావుగారు. అంబూరు పేట ముతాయిజారాదారు, ఆమారివ

- ౨౬ నాగేశ్వరశాస్త్రిలువారు, నార్కర్ సూర్యోపేంద్ర మాస్టరురాణిపేట.
- ౨౭ బావాల, శ్రీనవాసయ్యగారు. తాలూకాకచ్చేరిగుమాస్తా, వావిల్వాడు.
- ౨౮ ముడియం-నాగేశరావుగారు-మునసఫ్ కోటుకవకీలుగారు గుత్తి.
- ౨౯ ధర్మపురి-వెంకోబరావుగారు. వకీలు-వేలూరు.
- ౩౦ జిడ్డునారాయణయ్యగారు మెడ్డుక్కరు-సబ్ కలెక్టర్ రాఫీసు-కడప.
- ౩౧ వ-సామయ్యగారు-రింగ్ న్యూక్స్ స్పెక్టర్-మదనపల్లె.
- ౩౨ మోకా-వేంకటాద్రిశాస్త్రిలుగారు-ప్రింటింగ్ ఆఫీస్ మ్యానేజర్ బల్లారి.
- ౩౩ దొడ్డియోగప్పగారు, పింథకమునసఫ్, బల్లారి.
- ౩౪ కొప్పరపు-రామరావుశంతులుగారు. డిప్రీక్టమునసఫ్; తిరుపతి.
- ౩౫ నాగేశ్వరయ్యగారు-ప్రీడర్ తిరుత్తిరపూడి.
- ౩౬ అచంచలం-మారయ్యగారు- (తేరి-కురుపాం-విశాఖపట్నం.
- ౩౭ అశీ-అప్పమగారు-శ్రీకురుప్పంజమీం దారిలీగల్ యడైజర్ అండ్ సెక్ర
- ౩౮ అత్తియూరు-శ్రీనివాసాచార్యులువారు-రాయపురం.

మహారాజరాజశ్రీ,

- ౩౯ కొల్లా-వేంకటకృష్ణయ్యసెట్టిగారు.
- ౪౦ సామూకార్ కృష్ణ దాస్ బాలసుకుందదాస్ వారు.
- ౪౧ సామూకార్-వశిష్టదాసుకుశాల్ దాసువారు.
- ౪౨ పి-వి-కృష్ణ స్వామిసెట్టిగారు-బి-ఎ-అకౌంట్ టుజనరలాఫీస్.
- ౪౩ సమర్థి-రంగయ్యసెట్టిగారు-బి-ఎ-ప్రొఫెసర్ ప్రెస్సియోకాలేజ్.
- ౪౪ పి-కృష్ణ స్వామిసెట్టిగారు. బి-ఎ-బి-ఎల్. హోకోటుకవకీలు.
- ౪౫ అజ్జి-వల్లభపుగారు-ప్రొఫెసర్-ఎమ్పైన్ ఆఫ్ ఇండియాప్రెస్.
- ౪౬ నాళం-అప్పలరాజుగారు.
- ౪౭ శిరం-కోటిలింగంగారు
- ౪౮ సూరం-శిల్పి రెడ్డిగారు.
- ౪౯ తాటికొండ-సంబెళిమాళ్లు సెట్టిగారు. బి-ఎ
- ౫౦ పిట్టి-త్యాగరాజు సెట్టిగారు. బి-ఎ
- ౫౧ వంకాయల-కుప్పయ్యసెట్టిగారు. (దార్.
- ౫౨ రామబహదూర్ ఆకాశదుర్గసోటిముదల్యూగారు. కేల్వాకం- జమీం
- ౫౩ బండ్ల-రామస్వామినాయుడుగారు-వేలూరుడిప్రీక్టమునసఫ్ గారు.
- ౫౪ వుదుచ్చేరి-తిరువేంగడస్వామిశిల్లవారు.

భా

భా

- ౫౫ అల్లత్తూరు, నారాయణ సెట్టివారు.
- ౫౬ మన్నూరుపేట, రామస్వామినాయుడుగారు.
- ౫౭ యన్, రామస్వామి మొదలారిగారు, హైకోర్టు వకీలు.
- ౫౮ యన్, గోపాలస్వామి మొదలారిగారు, మితాదారు సేలం.
- ౫౯ ది, హన్ రేబిల్- శ్రీరాజాగొడెనారాయణగజపతిరాయనింగారు, విశాఖ.
- ౬౦ మండిశ్రీవరదస్వ సెట్టిగారు, కేలూరు. (పట్నం.
- ౬౧ కూంచపట్టు, లక్ష్మణస్వామి సెట్టిగారు, వ్రదుచ్చేరి.
- ౬౨ పానగంటి, వెంకటరామానాయునింగారు, శ్రీకాళహస్తి.
- ౬౩ కలిచెలె, వెంకటరెడ్డిగారు. మదనపల్లె.
- ౬౪ తంబళ్ల పల్లె, సుబ్బారెడ్డిగారు. మదనపల్లె.
- ౬౫ గోనుగుంట, నారాయణగారు.
- ౬౬ కామి సెట్టి, చినకొండయ్య సెట్టిగారు.
- ౬౭ శ్రీరేకం, మనవాళయ్యగారు.
- ౬౮ మాంబళం, వెంకటసామినాయుడుగారు.
- ౬౯ పి, రంగయ్యనాయుడుగారు, హైకోర్టు వకీల్.
- ౭౦ బి, బాలయ్యనాయుడుగారు. హైకోర్టు.
- ౭౧ బొజ్జిరెడ్డిగారి, సీతారామరెడ్డిగారు, బోహరావరం.
- ౭౨ వంకాయల, కృష్ణస్వామి సెట్టిగారు.
- ౭౩ జంగంకోట, శ్రీనివాసరావుగారు.
- ౭౪ విడవలపాటి, సుబ్బరామయ్య సెట్టిగారు.
- ౭౫ తెల్లనాకుల, మల్లయ్య సెట్టిగారు.
- ౭౬ కొట్టె, దీనదయాళునాయుడుగారు తహశీల్దారు, కుళిపల్లె.
- ౭౭ ఎక, రాఘవేంద్రరావుగారు, పింఛతాసీల్దార్ గుత్తిరెడ్డిపేట.
- ౭౮ శింగరాజుపాపరాజుగారు, నమ్మనపల్లెకరణం (వరం
- ౭౯ ఎక, వి, బాలకృష్ణయ్యగారు డిప్రీ ట్యు అండ్ సెనెక్ కోర్టు కోర్టు పేట, బరం
- ౮౦ కరణం, తిమ్మప్పగారు, పట్టెంవాళ్ల పల్లె మదనపల్లె. (వావిల్పాడు.
- ౮౧ బోలేపల్లి, వెంకటామయ్య సెట్టిగారు సకలఫ్ చెన్నరాయ సెట్టిగారు.
- ౮౨ నెమలిమాడధూపి, సుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు మైలాపూరు.
- ౮౩ పడసాల, సుబ్బరామయ్యగారు మండిదారులు మదరాస్.
- ౮౪ చీరాల, రాఘవరావుగారు, డిప్యూటీ కలెక్టర్ కడప.

- ౮౫ శ్రీరాజాకంబినాయకజిహ్వజిరామప్పనాయనింగారు, జమీదార్ కంగ్లాంబి
 ౮౬ వానమామల, నసింహాచార్యులు గారు. తాలూకా శిరస్తేదార్ తాటిపత్రి.
 ౮౭ యం, వాసు దేవులు నాయుడు వారు. ఘస్టు గ్రేడు వశీలు బల్లారి.
 ౮౮ కొండెపూడి, పెదకామరాజు పంతులు గారు దివాంజీ ఆఫ్ శ్రీరాజాగొ
 డేనారాయణజగతిరాయనింగారు ఆనకాపల్లి వగైరా, ప్రొప్రైటరు.
 ౮౯ పిశుపాటి, గురుమూర్తి శాస్త్రిలు గారు డి.ప్రొప్రైటరు సెన్సెస్, మాయవరం.
 ౯౦ ఎమ్, వెంకటామయ్య గారు హైకోర్టు వశీలు. (హాసుర్, సేలం
 ౯౧ నవిలిదిన్నె-అవధానం వెంకటసుబ్బయ్య గారు. మద్దకొండ పల్లెజాగీదార్
 ౯౨ డి, రామరావు పంతులు గారు డిప్టీ కలెక్టరు, సిద్ధవటం.
 ౯౩ మాయవరం-వాసు దేవయ్య గారు కలెక్టరాఫీస్ క్లర్కు-కడప.
 ౯౪ సి, శివయ్య పంతులు గారు తాశీల్ దారు, కడప.
 ౯౫ అల్లూరు, నారాయణప్ప గారు. కోతాలకరణం.
 ౯౬ యం, పార్థసారథి అయ్యంగారు గారు మదనపల్లె.
 ౯౭ పంపాపతి శాస్త్రిలు గారు. తాశీల్ దారు. వావిల్పాడు.
 ౯౮ ఆర్, గోవిందరావు నాయుడు గారు డిప్టీ కలెక్టరు కడప.
 ౯౯ తాడిచెట్టి కృష్ణరావు గారు ఖజాంజీ, కలెక్టరాఫీస్ కడప. (కడప.
 ౧౦౦ లాల్ గుడి - రాజగోపాలయ్య వారు పోలీస్ హేడ్ కోట రుయినిస్పెక్టరు,
 ౧౦౧ బెజవాడ పాపిరెడ్డివారు బుచ్చిరెడ్డిపాలెం.
 ౧౦౨ ధారావడ-కృష్ణరావువారు, కలెక్టరు శిరస్తేదారు, కడప.
 ౧౦౩ నల్లపరెడ్డి సుబ్బారెడ్డివారు కోట నెల్లూరు.
 ౧౦౪ సంజుండపువారు. బి-ఏ-బి-ఏల్, చకిల్ కడప.
 ౧౦౫ రావు-గురుస్వామయ్య వారు. సర్వేడి పాటికొండ, మానేజరు.
 ౧౦౬ శ్రీరాజా-వెల్లంకి వెంకటకృష్ణారావు బహదరు జమీందారు వారు. శనివార
 ౧౦౭ బి-సుబ్బిప్రకాష్ గారు-పెరియారు. పేట. యేలూరు.

వీరతిసాహాయ్యంబున, శాలివాహనశకము ౧౮౧౩ వదగు ఖరనామ సం॥

మాఖ శు ౭ శుక్రవారము ఆరణ్యకాండము సంపూర్ణకాండయ్యె

మంగళమస్తు.

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

జింకపిల్లలును దుఃఖించుట.

- ౫౩ సీతాదేవియట్లు రావణునిచే నపహరింపఁబడుచు, మహాదుఃఖసముద్రంబునమునిగి, రావణునినానావిధపరుషవాక్యములనిందించుట.
- ౫౪ సీతాదేవి, రావణునిచేతహరింపఁబడుచు, నొకపర్వతశిఖరంబున అయిదుగురవానరవీరులం జూచుట.
- ,, సీతాదేవి, ఈవానరవీరులు రాముంజూతురేని, నాకృతాంతముగూతుగాఁజెప్పఁగలరని, యుత్తరీయంబునఁదనఘోషణంబులుగట్టి వారలముండుటం బడవై చుట.
- ,, రావణుండు సముద్రంబుదాటి లంకకుఁబోయి, సీతాదేవిని దనయంతఃపురంబుననుంచుట.
- ,, రావణుండు, సీతను జక్కఁగారక్షింపుండని, రాక్షసస్త్రీలనియొగించుట.
- ౫౫ రావణుండు, జనస్థానంబునకు, ఎనమండ్రీరాక్షసవీరులంబంపుట.
- ,, రావణుండు, తననానావిధరత్నఖచిత ప్రాసాదాగోపురోద్ధానాదిభోగస్థానంబులను సీతకుఁజూపి, యట్టియైశ్వర్యంబుతో నొప్పుచున్న నన్నఁబొందుమనిపాఠింపుట.
- ౫౬ సీతాదేవి, కుపితయయి, శృణంబంతరముగానుంచుకొని, రామునిగుణంబులను రావణునిదోషంబులనునుగ్గడంచుచు, రావణుని ధిక్కరించుట.
- ,, సీతాదేవి, సమస్తరాక్షస సమేతంబుగా, నీవువినాశంబు నొందుదువని రావణుని శపించుట.
- ,, రావణుండు, కోపించి, సీతాదేవికి బండ్లెందు మానంబులు గడ్డవాసంగుట.
- ,, రావణుండు, సీతను అశోకవనికయందుంచి రక్షింపుచుఁ బర్జనభస్మనాదులచే వశీకరింపుండని, రాక్షసస్త్రీలకాజ్ఞాపించుట.
- ,, రాక్షసస్త్రీలు, సీతను అశోకవనికయందుంచి, భయంకరవాక్యంబుల చెదరించుట.
- ౫౭ రాముండు, వృగరూపుండగు మారీచుని వధించి, మఱిల నాశ్రమంబున

సర్గ సంఖ్య.

విషయములు.

- కువచ్చునప్పుడు, మాగంబున, దుర్నిమిత్తములఁజూచి, పరితపించుట.
- ,, రాముండు, మాగంబున, తెల్లఁబాణిన మొగంబుతో వెలవెలంబోవు చున్నలక్కణునింజూచుట.
- ,, గాక్షససేవితంబగువనంబున సీతనొంటివిడిచి వచ్చితివేలయని రాముండు, లక్కణునడుగుట.
- ,, రాముండు, మాటిమాటికి దుర్నిమిత్తములువయించుటంజూచి, సీతాదేవి కేమో యాపదగల్గియుండునని పరితపించుట.
- ౫౮ రాముండు, తనయాశ్రమంబునకుఁబోయి, యచ్చట నానావిధప్రదేశంబులనువెదకి, సీతం గానక పరమదుఃఖితుండగుట.
- ౫౯ రాముండు, రాక్షససేవితంబును విజనంబునగువనంబున, సీతనొంటివిడిచి యేలవచ్చితివని, లక్కణునడుగుట.
- ,, లక్కణుండు, సీతాదేవి మారీచునియాతఁ ధ్వనినిపిని భయపడి తన్ను రామునిొడ్డుకుఁ బొమ్మనటయుఁ దానురామునిపరాక్రమాతిశయాదులనెంత చెప్పిననువినక, తన్నుఁ బరువవాక్యంబున నతికఠినంబుగా నిందించుటయు, నంతం దానువచ్చుటయుఁ దామునకుఁజెప్పట.
- ,, రాముండు, కృద్ధుఁగుస్త్రీమాటనువినినీవువచ్చుటతప్పని, లక్కణునితోఁ జెప్పట.
- ౬౦ రాముండు, తన యాశ్రమసమీపంబునకుఁబోయి, యచ్చటవెదకి సీతం గానక, అచేతనంబులగువృక్షలతాదులనుంగూడ సీతావృత్తాంతంబడుగుట.
- ,, రాముండు, గజశౌచూలాదులనుంగూడ సీతావృత్తాంతంబడిగి, యవి యేమియుఁజెప్పకుండుటయు, ఎచ్చటనుసీతం గానక, మహాదుఃఖితుఁడనింది, యచ్చటచ్చట, అన్నిప్రదేశంబులనువెదక నారంభించుట.
- ౬౧ రాముండు, పరాశాలాదిప్రదేశంబులందెందునుసీతం గానక, లక్కణుండు యాశ్వాసించినను, ఊటనొండక, పరమదుఃఖితుండై, యుచ్చైర్నాదంబునవిలపించుట.
- ౬౨ రాముండు, నానావిధంబుగా రోదనముసేయుట.

సర్గసంఖ్య

విషయములు.

- ,, రాముండు, సీతావినాశంబునందనమరణంబును సిద్ధమని కైకయీమనోరథము సిద్ధంచెనని విలపించుట.
- ,, రాముండు, లక్ష్మణుని దన్ను విడిచి యయోధ్యకుం బొమ్మనట.
- ,, రాముని యవస్థంజూచి, లక్ష్మణుండు పరమదుఃఖితుండగుట.
- ౬౩ రాముండు, లక్ష్మణదుఃఖంబుంజూచి, ద్విగుణితదుఃఖుండై, రాజ్యనాశమును దండ్రిచావును మాతృవియోగంబును బంధువియోగంబును సీతావియోగంబును దలంచుకొని విలపించుట.
- ,, రాముండు, నానావిధంబులగు సీతావిలాసవిహారంబులం దలంచుకొని దుఃఖించుట.
- ,, రాముండు, లక్ష్మణుండెంతయాశ్వాసించినను, ధైర్యంబు విడిచి, రోదనంబు సేయుట.
- ౬౪ రామునాజ్ఞను, లక్ష్మణుండు గోదావరీతీరంబంతయు వెదకి, సీతయగు పడలేదని రామునకుం జెప్పట.
- ,, రాముండు, తానేపోయి, గోదావరీనదిని సీతావృత్తాంతంబడుగఁగా, గోదావరి, రావణభయంబున, మాటువలుకకుండుట.
- ,, రాముండు, ఆశ్రమమృగంబులను, సీతావృత్తాంతంబడుగుట.
- ,, ఆశ్రమమృగంబులు, దక్షిణదిక్కును బట్టిపోవుటయు నాకాశంబుంబాచుటయుంజూచి, దక్షిణదిక్కునఁ బోయినట్టయిన, సీతాగతి జెలియనని, రామలక్ష్మణులదిక్కుమాగఁబునంబోవుట.
- ,, రాముండు, మాగఁబున, సీతేధరించియుండిన పుష్పంబులు రాలి యుండుటనుజూచి దుఃఖించుట.
- ,, రాముండు, రాక్షసుని యడుగులను, ఇట్టటుపరుగెత్తచుండిన సీతాజేవి యడుగులనుం జూచుట.
- ,, రాముండు, భగ్నంబులయిన మహాభసుస్సును అమ్మలపొదులను రథంబును జచ్చిపడియున్నసారథిని గుఱ్ఱంబులనుంబాచి, సుందోపసుందులువలె సీతకొఱకై యిద్దఱుయద్ధంబుగావించి, తుదకు సీతను భక్షించియెయుం

సర్గ సంఖ్య.

విషయములు.

దురని పరమదుఃఖితుండై, మహాకోపంబునొంది, ధమకంబునుధర్మకల
ప్రదులగు జేవతలనుతనయందలిమృదుత్వాదిగుణంబులనునిందించుట.

,, రాముండు, మఱియుంబరమక్రుద్ధుండై, సమస్తబ్రహ్మాండంబును భస్మంబు
గావించెదనని, బాణసంధానంబుగావించుట.

౬౪ లక్ష్మణుండు, ఒకగండపరాధముగావించుటచేసమస్తలోకంబులనునశి
యింపఁజేయుట, యొక్కముకాదని, రామనకుసమాధానముఁజెప్పట.

౬౫ లక్ష్మణుండు “సివుదకరధుంధుగావించినయన్యదులఁభంబులగుప్రత్యముల
కుఘలముగానతనికిఁబుట్టినవాండ్రు; నీదునుగుణంబులచేతఁబరవశుండైయె
యింతునీవియోగంబునసహింపఁజాలక, ప్రాణంబులువిడిచెను. అట్టికల్యా
ణగుణాలయంద్రునీవు, ఎవ్వఁడోయొకగండపరాధంబుగావించెననితప
రాధిలోకంబులనన్నింటిని నిశింపఁజేయుటయుచితముకాదు. అపరాధము
గావించినవానిమాత్రము శిక్షింపఁబ్రయత్నింపుము. వధింపరాని సాక్షి
కంబగు దివ్యప్రాణేవగఁమును, బ్రాహ్మణాదిమానుషవగఁబును, సకల
జగన్నియూలన సమర్థంబగు నీదుపరాక్రమంబునుఁజూచి, కోపంబు
పసంహరింపుము; అపరాధినిమాత్రముశిక్షింపుము” అని, రామునిప్రా
ధికంచుట.

౬౬ రాముండు, లక్ష్మణువచనంబునదైర్యమునొంది, యితనితోఁగొంతదూరం
బు పోవుట.

,, రాముండు, నెఱ్ఱుటందోఁగిపడియున్న జటాయువుంజూచుట.

,, రాముండు, జటాయువును, రాక్షసులఁగాభ్రమించి, యతనింజంపఁజూ
పుట.

,, జటాయువు, రావణుండుతన్నవధించుటయు, సీతనుహరించుటయు, రా
మునకుఁజెప్పుట.

,, రాముండు, జటాయువువనంబువిడి, పరమదుఃఖితుండగుట.

౬౭ రాముండు, పరమదుఃఖితుండై, ముమూషుండగు జటాయువుం జూ
చి, సీతాగతినడుగుట.

సర్వసంఖ్య.

విషయములు.

- 11 జటాయువు, రామునకు, సంక్రమాముగా, రావణుండునీతనపహరించి నసంగతిందెప్పట.
- 12 జటాయువు, "రావణుండునీతనుహరించిన మహూర్తముయొక్కబల ముచేసివుశీఘ్రమున మఱిసీతంబొందఁగల"వని, రామునకుఁజెప్పట.
- 13 జటాయువు, రావణునివాసస్థానంబుఁజెప్పఁబోవునప్పుడె విగతప్రాణుం డగుటయు, రాముండుమహాదుఃఖింబునవిలపించుట.
- 14 రాముండు, జటాయువున కుత్తమగతిగలుగవలెననిప్రాధికంచి, దహ నాదిసంసారములు గావిండుట.
- 15 రామలక్ష్మణులు, కౌండిర్యంబునతిక్రమించిపోవుట.
- 16 లక్ష్మణుండు, తనపై మోహంబునఁదన్నుబట్టుకొనిరమింపఁగోరినయయో ముఖియను రాక్షసస్త్రీయొక్క ముకుఁజెవులను ఖండించుట.
- 17 రామలక్ష్మణులు, కబంధునిచాహుపాశములచే బద్ధులై పరితపించుట.
- 20 రామలక్ష్మణులుకబంధుని బాహువులఖండించుట.
- 18 కబంధుండు, పూర్వాజన్తస్మృతినొంది, మీరలెవ్వరని, రామలక్ష్మణుల నడుగుట.
- 19 కబంధుండు, రామలక్ష్మణులవృత్తాంతంబులక్కణివలనవిని, సంతోషం బునఁ, దనపూర్వాజన్తవృత్తాంతాదులను వారలకుఁ జెప్పనారంభించుట.
- 20 కబంధుండు, తానుమున్నుచంద్రమూర్త్యుజేపేంద్రులువలె దివ్యరూపంబుగ లిగియుండుటయు, భయంకరంబగు రాక్షసరూపంబుగైకొని ఋషులను భయపఱుచుటయు, నందుఘోరశిరుండనుమహర్షి, కోపించి, నీకీరాక్షసరూ పంబెయ్యఁగాకయని శపించుటయు నంతఁబ్రాథమంబునంబ్రసన్నుండై రాముంఁడెప్పుడు నీఘటంబులఖండించిన్నుదహించునో అప్పుడుఈశాపం బుబోవునని యనుగ్రహిండుటయు మొదలుగాఁదన వృత్తాంతంబునంత యు, రామునకుఁజెప్పట.
- 21 కబంధుండు, "నన్నుదహించినవిమ్మట, నీకునీతనుసాధిండుటయందు ప హాయంజెప్పెదను." అని, రామునితోఁజెప్పట.

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౭౨ కబంధుండు, రామలక్ష్మణులవలన, దహనసంసారమునొంది, తనపూర్వదివ్యజేహంబునొంది, “వాలిభయంబున ఋశ్యమూకపర్వతంబున నున్నసుగ్రీవునిమిత్రుం గావించుకొనుము. అతండుసీతనువెదకగలఁడు.” అని, రామునికిజెప్పట.
- ౭౩ కబంధుండు, రామలక్ష్మణులకు, సుగ్రీవుండున్ధులంబునకుఁబోవు మాగఁబుంజెప్పి, తనలోకంబునకుఁగుట.
- ౭౪ రామలక్ష్మణులు, కబంధుండుచూపిన మాగఁబునఁ, బంపాతీరంబునందలి శబర్యాశ్రమంబునకుఁబోవుట.
- ,, శబరి, రామునింబూజించుట.
- ,, శబరి, తనయాచార్యులగు మతంగశిష్యులయాశ్రమ దేవపూజాస్థానాదిమహిమలను, రామనకుఁజూపుట.
- ,, శబరి, రామానుజు నొంది, యగ్నిహోత్రంబుఁజొచ్చి, దివ్యలోకంబు నొందుట.
- ౭౫ రామలక్ష్మణులు, పంపాసరస్వమీపంబునకుఁ బోవుట.
- ,, రామలక్ష్మణులు, మతంగసరస్సున స్నానంబుగావించుట.
- ,, రామలక్ష్మణులు, పంపాతీరవనంబులం జూచుచుఁబోయి, పంపాసరస్సుఁజేరుట.

ఆరణ్యకాండ విషయానుక్రమణిక,

ముగిసెను.

ఆ రణ్యకాండవిషయానుక్రమణిక.

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౧ రాముండు సీతాలక్ష్మణసమేతంబుగా దండకారణ్యమునందలితాపసాశ్రమమండలంబుజూచుట.
- ౨ తాపసులు రాముని యథోచితంబుగాఁ బూజించుట.
- ౩ విరాధుండు సీతాదేవి నెత్తుకొని పోవంజూచుట.
- ౪ విరాధుండు రామలక్ష్మణులుగురియు బాణవషణ్ణులతోర్చి వారలఘటంబులపై నెత్తుకొనిపోవుట.
- ౫ రామలక్ష్మణులు విరాధుని వధించుట.
- ౬ సీతారామలక్ష్మణులు శరభంగాశ్రమమునకుఁ బోవుట.
- ౭ శరభంగమహాముని రాముని యధావిధి బూజించి శ్రీరామ సన్నిధానంబున నగ్నిప్రవేశంబుచేసి బ్రహ్మలోకంబునొందుట.
- ౮ శరభంగాశ్రమవాసి మనులు శరణాగతులై రాక్షసులుసేయు నుపద్రవంబు విన్నవించు శ్రీరాముండు వారిల్లకై రాక్షసులసంఘవధించెదనని ప్రతిజ్ఞ చేయుట.
- ౯ రాముండు సుతీష్ఠాశ్రమంబునకుఁ బోవుట.
- ౧౦ సుతీష్ఠమహాముని వృగముల యుపద్రవమెచ్చుగానన్నదని రామునితోఁ జెప్పగా రాముండు వృగంబుల వధించెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసి ఆయ్యాశ్రమంబున నివాసముగావించుట.
- ౧౧ రాముండు సుతీష్ఠమహాముని యనుమతంబున ఆశ్రమమండలంబుజూడఁ బోవుట.
- ౧౨ సీతాదేవి మునిసమక్షంబున రాముండుగావించిన సకలరాక్షసపక్షప్రతిజ్ఞ నువిని ధర్మహాని కలుగునేమోయని భయపడి రామునిజూచి తమకు ఏవిధమైన యపకారమేని గావింపని రాక్షసులను వధించుట ధర్మముకాదనని వినయముగా విన్నవించుట.
- ౧౩ రాముండు ఆతులరక్షించుట త్రిత్రయధర్మమగుటవలనను తనకుశరణాగతులయినవారి శత్రువులు తనకును శత్రువులే యగుటవలనను రాక్షసు

శ్లో

సర్వసంఖ్య.

విషయములు.

లవధించుట యుక్తమేయని సీతాదేవికి సమాధానముఁజెప్పట.

౧౧ ధర్మభృత్యుమహాఃకా మాండకజిక మహామనీచే నిర్మింపఁబడిన పంచాస్పరస్పను సరస్సుయొక్క ప్రభావమును రామునకుఁజెప్పట.

,, రాముండు ఋషులనుఁదక్షి యాశ్రమములందును గొంతకొంతకాలము నివసించి మఱల సుతీత్య శ్రమచు నకువచ్చుట.

,, రాముండు సుతీత్యమహామనిని అగస్త్యాశ్రమమార్గకాంబుడుగఁట.

,, సుతీత్యమహామని రామునకిగస్త్యాశ్రమమునకుఁబోవు దారిఁజెప్పట.

,, రాముండు అగస్త్యాశ్రమమునకుఁ బోవుచు మార్గకాంబున అగస్త్యుండు ఇల్లవతాతావులనశింపఁజేసినవృత్తాంతము లత్కృణునకుఁ జెప్పట.

,, రాముండు అగస్త్యునిమ్మండగు సుతీత్యనమహామనిని సందశించుట.

,, రాముండు మార్గకాంబున లత్కృణునకు వింధ్యస్తంభనముమొదలయిన అగస్త్యమహామని వహింపఁజెప్పట.

,, రాముండు అగస్త్యాశ్రమంబుఁజేరుట.

౧౨ రాముండు అగస్త్యాశ్రమమనందు సన్నిహితలయియుండు బ్రహ్మాదేవతలంజూచుచు సీతాలత్కృణ సమేతంబుగా అగస్త్యమహామనిని సందర్శించుట.

,, అగస్త్యుండు సీతారామలత్కృణలకు అప్యూపాద్యాదులొసంగి వైశ్వదేవపూర్వకముగా ఆతిథ్యంబుగావించుట.

,, అగస్త్యమహామని వైష్ణవంబులగు ధనుర్బాణతూణిరఖద్గంబులను రామునకొసంగుట.

౧౩ రాముండు అగస్త్యాశ్రమతంబున ఖరాదిరాక్షసుల వధించుటకై సీతాలత్కృణసమేతంబుగాఁబంచవటికిఁబోవుట.

౧౪ రాముండు పంచవటి మార్గకాంబున జటాయువుంజూచి అతండు తనతండ్రికి మిత్రుండగుటనువిని జటాయువుతోఁగూడఁబంచవటికిఁబోవుట.

౧౫ పంచవటియందు గోదావరీతీరంబున లత్కృణునిచేనిమిఁకంపఁబడిన ఆశ్రమమునందు సీతారామలత్కృణులు నివాసముగావించుట.

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

౧౬ ఒకానొకప్పుడు లక్ష్మణుండు హేమంశబుతువు వచ్చుటను వడికొల్పుడు భరతునిబ్రశంసింపుచుఁ గైకెయిని నిందించుట.

,, రాముండు మాతృశింద గూడదని భరతుఁ గుణబులంబ్రశంసించుట.

౧౭ శూర్పణఖ శ్రీరామాశ్రమంబునకు వచ్చుట.

,, శూర్పణఖ రామునిజూచి మోహించి తన్నుభార్యగా నంగీకరింపుమని ప్రార్థించుట.

౧౮ రాముండు శూర్పణఖంజూచి తానుభార్యతోఁగూడియుండుటవలన భార్యనువిడిచివచ్చినలక్ష్మణుని భజింపుమని పరిహాసంబుగాఁజెప్పుట.

,, లక్ష్మణుండు తనయొద్దకువచ్చిన శూర్పణఖంజూచి “నేను రామునిదాసుండను దాసునికిభార్యగా నుండుటనుఖముగాదు. రామునియొద్దకేపొమ్ము” అనిచెప్పుట.

,, శూర్పణఖతోఁపించి సీతనుమింగఁబోఁగాలక్ష్మణుండు రామాజ్ఞను శూర్పణఖయొక్క ముకుటంజెవులనుఖండించుట.

౧౯ ఖరాసురుండు శూర్పణఖవలన అబిడయవమానంబువని రామలక్ష్మణుల జయించుటకై పదునల్గురు రాక్షసవీరులంబంపుట.

౨౦ రాముండు ఖరుండుపంపిన పదునల్గురు రాక్షసవీరులంబంపుట.

౨౧ ఖరుండుతానుబంపినరాక్షసులందఱుహతులయిరని శూర్పణఖవలనవినుట.

౨౨ ఖరుండు పదునాల్గువేల రాక్షసులతోఁగూడ రామునిపైకి యుద్ధంబునకుఁ బోవుట.

౨౩ ఖరుండు సైన్యసహితంబుగా యుద్ధసన్నద్ధుండై పోవునపుడు దుష్టశకునంబుఁబొడసూపుట.

౨౪ రాముండు రాక్షసులకు పరాజయమును తనకుజయమును సూచించునట్టి నిమిత్తంబులంజూచి లక్ష్మణుని పర్వతగుహయందు సీతాదేవినుంచుకొని యుండనియోగించి యుద్ధసన్నద్ధుండై రాక్షససేనరాకను నిరీక్షించుచుండుట.

౨౫ రామరాక్షసయుద్ధము.

సర్గ సంఖ్య.

విషయములు.

1. రాముండు ప్రయోగించిన గాంధర్వాస్త్రముచేతఁ బెక్కువేల రాక్షసులు హతులగుట.

2. రాముండు దూషణుండు మొదలయిన పదునాలుగువేల రాక్షసులంజంపుట.

3. తిగిరునివధము.

4. రాముండు ఖరునివధము గావించుట.

5. రాముండు ఖరునితోనతఁడు గావించిన పాపకర్మకంబులనుగడించిచెప్పట.

6. ఖరుఁడుకోపించి రామునిపైకిగదంబ్రయోగింపఁగా రాముండు దానిందునియలు గావించుట.

7. ఖరాసురవధము.

8. మహాభూలు ఖరవధంబునకు సంతసించి రాముం బ్రస్తుతించుట.

9. కేవలపుష్పవధకంబు గురిపించుట.

10. సీతాదేవిలక్ష్మణునితోఁగూడఁ బర్వతగుహనుండి వెడలివచ్చి పెనిమిటి పరాక్రమంబునకుఁ బరమానందపరవశమైవీరవ్రణస్వేదజలరోమాంచంబులతో నొప్పుచున్న శ్రీరామునిదివ్యమంగళవిగ్రహమును గాఢంబుగాఁగొని లించుకొనుట.

11. అకంపనుండు జనస్థానంబుననుండితప్పించుకొని లంకకుఁబోయి ఖరదూషణులు మొదలయిన సమస్త రాక్షసులు నిహతులగుటయు, రామునియసాధారణపరాక్రమంబును నీతనపహరించుటవలనఁ గానియతండు సాధ్యుండుగామియు రావణునకుఁ జెప్పట.

12. రావణుండు మారీచాక్రమంబునకుఁబోయి మారీచునిదంనకు నీతనపహరించుటయందు సాహాయ్యము సేయవలయు నని ప్రార్థించుట.

13. మారీచుండు రావణునిజూచి "రామునితోవైరంబు గొందువేని సమస్త రాక్షసులతోఁ గూడ నీకు నాశంబుగలుగఁటనిధము. కాబట్టి రామునితోవైరంబు పెట్టుకొనవలద"నిచెప్పగా రావణుండు మఱి లంకకుఁబోవుట.

14. శూపణులంకకుఁబోవుట.

15. శూర్పణఖ రావణునిబూచి అతండు జనస్థానంబునందలి రాక్షసులందఱునిశ్చే

సర్గ సంఖ్య.

• విషయములు.

- షముగానశించినను నుపేక్షించియుండుటకుఁ బరమకుపితమైనదియందుట.
- 30 రావణుండు రామునిపేరు, రూపు, ఆయుధము, పరాక్రమము, చెప్పు మని శూర్పణఖనడుగుట.
- 31 శూర్పణఖరాముఁడృణులయావస్థ వ్యాపంబులను విశేషించివారియచింత్యపరాక్రమమునుంజెప్పిమిక్కిలయు సీతాసౌందర్యమునభివర్ణించుట.
- 32 రావణుండు మృత్యుబోధితుండై మఱియూరిరాశ్రమంబునకుఁబోవుట.
- 33 రావణుండుమారీచునకు జనన్తానవృత్తాంతంబుఁజెప్పి తానుచేయఁదలంచిన సీతాపహరణమునకుఁబ్రసంగించి త్రవ్వకరూపంబు దాల్చిసాహాయ్యమునయ వలయుననిపాఠించుట.
- 34 మారీచుండు రావణునకు "మహాపరాక్రమశాలియగు రాముని ప్రాణప్రియయైన బాతివ్రత్యమహిమంబున నమస్తలాకంబులభిన్నంబునయెంతా లినదియునగు సీతనుహరింతు వేని సీతనిస్సంక్షేపముగాఁగనమస్తరాక్షసుల లోఁగూడనాశంబునొందువుకావున అట్టియాలోచనం జేయకుము" అని హితోపదేశంబుగావించుట.
- 35 మారీచుండు మున్నతాను విశ్వామిత్రయాగవిఘ్నంబుఁ జేయఁబోగాఁ అప్పుడు అతిబాలుండును అస్త్రాభ్యాసముగూడ చక్కఁగా జేయువాఁడునగు రాముని బాణవేగంబున తానుబహుదూరంబునంబడుటయు, దనకుసహాయులుగావచ్చిన రాక్షసులందఱు హతులగుటయుఁజెప్పి "రామునికపకారంబుగావంతువేని సర్వధానీకువినాశముసిద్ధము" అని రావణునికిబోధించుట.
- 36 మారీచుండు, మరల రామునియావనదశయందు, తానునుద్దఱురాక్షసులు సుమృగరూపంబుధరించి, తాపసవేషంబున దండకారణ్యంబునఁ బరుగుచున్నరాముని పూర్వచైరంబుదలచి హింసించగమకింపఁగా, అంతలోనే రాముండు ప్రయోగించినబాణముచేతఁదనతోడ రాక్షసులద్దఱును మరణంబునొందుటంజూచి తానురామునిపరాక్రమంబు దెలిసినవాఁడగుటచేఁదశక్తి లంబపాణిపొయ్యెట్ట కేలకు రామబాణపాతంబుదప్పించుకొని ప్రాణంబు

సర్గ సంఖ్య.

విషయములు.

లుదక్కఁగొని అప్పటినుండి రాక్షసవ్యాపారములువదలి లేపోనివ్వనందుటయు, దనకు రామభయంబున రేఫముమొదలఁగల, రథ, రణ, రాశ్యాదికల్పంబులువిన్నను మహాభయంబుగల్గుటయుఁ జెప్పి, రామునితోవైరంబువలదని బోధించుట.

౪౦ రావణుండుమారీచుండుజెప్పిన హితోక్తులనువినక బలాత్కారంబున సీతాపహారంబునకుసాహాయ్యము సేయవలయుననియోగించుట.

౪౧ మారీచుండు “నాయొక్కనిచావునకునేను దుఃఖంపను బుత్రమిద్రబంధుపరివారసమేతంబుగా నీవు నాశంబునొందుదువని పరితపించెదను నీవుమృత్యువశుండగుటవలన నావాక్యంబువినకున్నా”వని రావణునికిజెప్పుట.

౪౨ రావణుండుమారీచసహితంబుగాదండకారణ్యంబుననున్న రామాశ్రమంబునకుఁబోవుట.

,, మారీచుండువిచిత్రంబగు కాంచనమృగరూపంబుదాల్చి రామాశ్రమసమీపంబునందిరుగుట.

,, సీతాదేవియచ్చటికిఁ బుష్పంబుఁగోయుటకై వచ్చి యకారంచనమృగంబుఁజూచియచ్చెరువొందుట.

౪౩ సీతాదేవి, రామలక్ష్మణులకు, బంగారుజింకంబావుట.

,, లక్ష్మణుండు, సీతారాములకు, ఇదిమారీచమాయయెగాని, యథార్థమయినజింక గాదనిజెప్పుట.

,, రాముండు. ఎట్లయిననుఅకారంచనమృగంబును సాధింపవలసినదే యని నిశ్చయించుట.

,, రాముండు, లక్ష్మణుని, అప్రమత్తుండవై సీతనురక్షింపుచుండుమని నియోగించుట.

౪౪ మృగరూపధరుండగుమారీచుండు మాయచే రామునిబహుదూరముగొని పోవుట.

,, రాముండు, కోపించి, మృగరూపుండగు మారీచునిపై బాణప్రయోగంబు సేయుట.

సర్గసంఖ్య.

. విషయములు.

„ మారీచుండు, రామబాహుతుండై, రామునికంఠస్వరంబు ననుసరించి,
“హాసీతా! హాసీతా” యని యాక్రందనంబుగా విడుచుట.

౪౫ మారీచునియొకపునుని, సీతాదేవి, దానిరాముం డుజిచినదిగాదలంచి,
రామునకేమో భయంబుగలిగెననుభయంబున లక్ష్మణుని రామునొద్దకుఁ
బోనియోగించుట.

„ లక్ష్మణుండు, “ఇదిమృగరూపుండగుమారీచుని ధ్వనియెగాని రామునిధ్వ
నిగా”దని సీతకుఁజెప్పట.

„ సీతాదేవి, లక్ష్మణునిచూచి, పరుషవచనంబులాడుట.

„ లక్ష్మణుండు, “రామునకు, దేవాసురమనుష్యగంధర్వాదులలో నెవ్వండు
ను ఎట్టివాఁడును ఎంతమాత్రము భయంబుగలిగింపఁజాలఁడు. ఇది,మన
లవంచించుటకై, మాయచే,మారీచుండజిచినధ్వనియెగాని వేఱుగాదు.
ఊహింతు” మనిసీతకుఁజెప్పట.

„ సీతాదేవి, లక్ష్మణుని,నానావిధంబులునుగణకతోరంబులునగు పరుషవ
చనంబులదూఱుట.

„ లక్ష్మణుండు, చింతాక్రాంతుండై, రామసమీపంబునకుఁబోవుట.

౪౬ రావణుండు, బ్రాహ్మణసన్యాసివేషంబుదాల్చి, యింటిగానున్నసీతయొ
ద్దకువచ్చుట.

„ సీతాదేవి, బ్రాహ్మణసన్యాసి రూపధరుండగు రావణునకు, అఘ్యపా
ద్యులలాసంగిపూజగావిండుట.

౪౭ సీతాదేవి, రావణునకు, స్వకులభర్తృగోత్రనామాదులంజెప్పట.

„ రావణుండు, సీతకుఁదనగోత్రనామపౌరుషాదులంజెప్పి, సీతను,దన్నభ
తగావరింపఁద్రాధిండుట.

„ సీతాదేవి, రామునందలియుతగోషంబును రావణునందలి యపకవశం
బునుజూపుచు, రావణునిధిక్కరిండుట.

౪౮ రావణుండు, మున్నుతానుగావించిన, కుదేరజయము భుష్పకహరణము

❧

❧

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- మొదలుగాఁగలగొప్పకార్యములను సీతకుఁజెప్పి, తన్నవశ్యమంగీకరింపవలయుననిచెప్పట.
- ,, సీతాదేవి, రావణుంజూచి, "నమస్తరాక్షసవినాశమునకై, నీకిట్టిదుర్బుద్ధిగలిగినది, ఇంకనీవుబ్రతుకఁజాలవు." అనినందించుట.
- ౪౯ రావణుండు, కోపించి, తత్త్వణమున సన్యాసిరూపంబువిడిచి, పదితలలతోఁగూడిన భీకరంబగునిజరూపంబుధరించి, నానావిధపరుషంబులాడుచు బలాత్కారంబున సీతనుగ్రహించి, రథంబుపైనుంచుకొనిపోవుట.
- ,, సీతాదేవి, నానావిధముగారోదనంబుఁజేయుచు, నొకానొకవృక్షంబుపైనున్న జటాయువుంజూచి, మహాదుఃఖంబునఁ, దన్నురావణుండుహరించినవృత్తాంతమును రామునకుఁజెలుపవలయుననిపాఠింపుట.
- ౫౦ జటాయువు, సీతాదేవియొక్రందనమునువిని, మేల్కొని, రావణునకు ధర్తాధమఁనీకులుచెప్పి, సీతనపహరించుటయుచితముగాదని యెంతబోధించిననుబరుషోక్తులందజేంచినను అతండు వినకుండుటంజూచి, యుద్ధంబునకై యతనికడ్డపడుట.
- ౫౧ జటాయువు రావణునితోయుద్ధంబుసేయుట.
- ,, జటాయువు, రావణునినానావిధములనొప్పించివిరథుంఁగావించుట.
- ,, జటాయువు, రావణునిచేనఱుకఁబడినఁతొక్కలుగలవాఁడై, నేలంగూలుట.
- ,, సీతాదేవి, తనకై ప్రాణంబులువిడుచునట్టి జటాయువుం గవుఁగిలించుకొనిరోదనంబుసేయుట.
- ౫౨ రావణుండు, జటాయువునులచ్చటనుండువృక్షాదులను గవుఁగిలించుకొనుచురోదనంబుసేయుచున్నసీతను మఱిల బలాత్కారంబున నెత్తుకొనిపోవుట.
- ,, ఆకాశంబుననతివేగంబుగాఁబోవుటచే, సీతాదేవిధరించియున్న మాల్యధూషణాదులునేలంబడుట.
- ,, సీతాదేవిదురవస్థంజూచి, వృక్షంబులుపర్వతంబులునదులు మొదలగుస్థావరంబులును సింహవ్యాఘ్రప్రభృతితిర్యగ్గుంతువులును సీతచేఁజెంచఁబడిన

❧

❧

శ్రీరామాయనమః.

శ్రీలక్ష్మణస్వామి.

శ్రీరామస్వామి.

శ్రీసీతాదేవి.

వేదవేద్యే పరే వుంసి జాతే దశరథాత్మజే
వేదః ప్రాచీతసా దాసీ తస్మాత్ దామాయణాత్మనా.

శ్రీరామజయోస్తు.

శ్రీ రా మాయణవై భవం.

శ్రీమద్రామాయణే దేవవీజమమలం యస్యామూరశ్చిన్నయః
కాండైస్స ప్రథిరస్వితోఽపితతో ఋష్యాలవాలాదితః
పత్రైస్తత్వసహస్రకైస్సువిలసన్ చాఖాశత్రైః శ్చ
కృత్ప్రాప్తిఫలప్రదోవిజయతే రామాయణస్య స్తయః. ౧
యఃకణాకంజలిసంప్రత్యైరహరహ స్సమ్యక్పిత్యాదరా
ద్వాత్మికేర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యమధు.

జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యస్తపోపద్రవం
 సంసారంసవిహాయగచ్ఛతిపుమాన్విష్టోపదంశాశ్వతం. ౨
 వాల్మీకి గిరిసంఘాతా రామాంభోనిధిసంగతా
 శ్రీమద్రామాయణీగంగా పునాతు భువనత్రయం. ౩
 ఉమాసంహితాయాం ధర్మకరాజంప్రతిబ్రహ్మకైః
 శ్రీరామప్రాతిపదిక మవశేనాపి సంగ్యణన్
 ముక్తిం ప్రాప్నోతి మనుజః కింపున ర్భుద్ధిపూర్వకం. ౪
 రాశబ్దో చ్చారణో జీవ పాతకా జహపజ్ఞరాత్
 నిర్యాన్త్యాయాన్తి పాపాని మవశోదశకనాత్పునః. ౫
 రాశబ్దో చ్చారణే జాతే వక్త్రాత్పాపం విగచ్ఛతి
 మకారత్రవణే జాతే భస్మీభావం గమిష్యతి. ౬

తత్రైవత్యతీయాధ్యామేఉమాంప్రతిభివోక్తిః.
 రామేతి రామచంద్రేతి రామభద్రేతివా మనుం
 యావజ్జీవం జపన్తత్యోక జీవన్ముక్తో నసంశయః. ౭
 రామాయణస్య మాహాత్మ్యం వక్తుం పక్షశతైరపి
 అశక్యం విస్తరాద్వక్తుం సంక్షేపా ద్వద్విసాం ప్రతం. ౮
 రామాయణస్య వాక్యంవా పాదంవా పదమేవవా
 భుక్త్యంతేతు ప్రయంజానో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. ౯
 రామాయణ కథా మేవ యేశ్వణ్యంతి నరోత్తమాః
 విధూతపాపా స్తేయాన్తి బ్రహ్మలోక మనామయం. ౧౦

తత్వసంగ్రహరామాయణే ఉత్తరకాండే
 ఏకవింశత్యగేకా ద్వావింశచ్ఛ్లోకః.
 సంసార తాపయుక్తానాం జన్మానాం హతచేతసాం
 శ్రీమద్రామాయణాఖ్యాన పీఠయాదం భేషజంస్మృతం. ౧౧

అథ, ఆరణ్యకాండాశ్రమశ్రుతిరారభ్యతే
ఉమాసంహితాయాం ఉమాంప్రతినిష్క్రియే.

యోవిరాధ వధంసిత్యం శృణోతిక్రావయేతవా
తస్యసర్వాణి పాపాని లయం యాన్తి న సంశయః.
శరభంగాశ్రమగతిం రాఘవస్య మహాత్మనః
శృణ్వన్త్రిషశ లోకంవై ప్రాప్తోశ్చేవనసంశయః.
అస్యహం జీవితంజహ్యం త్యాంవాసీతే సలక్షణామ్
ఇత్యాది శ్రవణాన్తర్వ్యో రామాత్కంక్షిత మవాప్నుయాత్.
శ్రుత్వా శ్రీరామవిజయం పాపబంధా ద్విముక్త్యతే
భరతస్యార్థే త్యత్రస్యే త్యత్రత్యం నవమాక్షరమ్
భక్త్యా శ్రుత్వాచ గాయత్ర్యో పరాంసిద్ధి మవాప్నుయాత్.
సీతాపహరమారభ్య లంకాయాం స్థాపనావధి
శ్రవణా చ్ఛాస్త్రవిహితం శ్లేష్ఠాదేవీ విముచయి.
సీతా స్వేదణమాకణ్యకై వలక్ష్మీ ర్వియుజ్యతే
జటాయోస్సంసృతిం శ్రుత్వా నరస్త్వగ్గళ మవాప్నుయాత్.
కబంధమోక్షణం శ్రుత్వా స్వలోకం యాతిమానవః
శబర్యా స్త్వగళితం శ్రుత్వా సాధ్వీనాం లోకగోభవేత్.
గచ్ఛశీఘ్రిమితో రామే త్యత్రత్యం దశమాక్షరమ్
నిశమ్యదేవ్యామనుజ స్సూర్యలోక మవాప్నుయాత్.
ఆరణ్యకాండా మాహాత్మ్యం యేశృణ్వన్తి మహీతలే
రాఘవస్య ప్రసాదేన విష్ణులోకం వ్రజంతిలే.
ఆరణ్యకాండా పారాయణాదిసమయే శ్రీరామధ్యాన క్రమః.
జటిలంచీరవసనం దణ్డకారణ్య వాసినమ్
మనివేష ధరంధ్రాయే చారణ్యే కాణ్డతిలమ్.
ఇత్యారణ్యకాండా ఫలశ్రుతి స్సమాప్తా.

శ్రీమదాంజనేయాయనమః.

అథాంజనేయస్తోత్రప్రారంభః.

- ॐ శృణుదేవి ప్రవక్ష్యామి స్తోత్రం సర్వభయాపహమ్
సర్వకామ ప్రదం నృణాం హనూమత్ స్తోత్రము త్తమమ్
- १ తప్తకాంచన సహజం నానారత్న విఘ్నాపితమ్
ఉద్యద్యాలారగ వదనం త్రిణేత్రం కుండలోజ్జ్వలమ్
- २ మాణ్డీకాపీన సంయుక్తం హేమయజ్ఞోపవీతనమ్
పింగళాక్షం మహాకాయం టక్కైశ్వర్య ధారిణమ్.
- ౪ శిఖానిక్షిప్త వాలాగ్రం మేరుశైలాగ్ర సంస్థితమ్
మూర్తికాత్రయాత్మకం పీనం మహావీరం మహాహనుమ్
- ౫ హనూమంతం వాయుపుత్రం నమామి బ్రహ్మచారిణమ్
త్రిమూర్త్యాత్మక మాత్మస్థం జపాకుసుమ సన్నిభమ్.

- ౬ నానాభూషణ సంయుక్త మాంజనేయం నమామ్యహమ్
పంచాక్షర స్థితం దేవం నీలనీరవ సన్నిభమ్.
- ౭ పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాస్తం నమామ్యహమ్
అచలద్యుతి సహృశం సర్వాలంకార భూషితమ్
- ౮ షడక్షరస్థితం దేవం నమామి కపినాయకం
తత్త్వస్వరూపయం దేవం హరిద్రాధం సురాచితం.
- ౯ సుందరం సాంజనయనం త్రిణేత్రం తం నమామ్యహం
అష్టాక్షరాధిపం దేవం హీరవణా సమజ్జ్వలం.
- ౧౦ నమామి జనతా వంద్యం లంకాప్రాసాదభంజనం
అతసీపుష్ప సహృశం దశవణాత్మకం విభుం.
- ౧౧ జటాధరం చతుర్భుజం నమామి కపినాయకం
ద్వాదశాక్షర మన్తస్య నాయకం కుంతధారిణం.
- ౧౨ లంకాశిఖా దధానశ్చ కపివీరం నమామ్యహం
త్రయోదశాక్షరయుతం సీతాదుఃఖ నివారణం.
- ౧౩ పీతవణం లసత్కాయం భద్రేసుప్రేమన్త్రిణం
మాలామన్త్రాత్మకం దేవం చిత్రవణకం చతుర్భుజం.
- ౧౪ పాశామూలభయకరం ధృతటంకం నమామ్యహం
సురాసుర గణైస్సర్వైస్సంస్తుతం ప్రణమామ్యహం.
- ౧౫ ఏవంధ్యాయేన్న రోనిత్యం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే
ప్రయాతి చిన్తితం కార్యం శీఘ్రమేవ ససంశయః.
- ౧౬ అష్టమ్యాంవా చతుర్దశ్యా మకవాచే విశేషతః
సన్ధ్యాపూజాం ప్రకుపీత ద్వాదశ్యాశ్చ విశేషతః.
- ౧౭ అంగిమూలేన కుపీత హనుమత్ప్రతిమాం సుధీః
పూజయే తత్ర విద్వాన్యో రక్తవస్త్రేణ కేవలైః.
- ౧౮ బ్రాహ్మణో నృపయేత్పుష్ప తత్ప్రీత్యై సర్వకాముదాన్
యఃకరోతి సరోభక్త్యా పూజాం హనుమతస్సదీః.

- ౧౯ నశస్త్రభయమాప్నోతి భయంవాప్యస్త రిక్షజం
అక్షోదిరాక్షస హరం దశకణ్డదపఁ
నిమూలనం రఘవరాంఘ్రిసరోజభక్తం
సీతావిషహ్య ఘనదుఃఖ నివారకంతం
వాయోస్సతం గళిత భాసు మహం నమామి.
- ౨౦ మాం పశ్యపశ్య హనుమన్ నిజదృష్టిపాత్రైః
మాంరక్షరక్ష పరితో రిపుదుఃఖపుంజాత్
వశ్యాం కురుత్రిజగతీం వసుధాధిపానాం
మే దేహిదేహి మహతీంవసుధాం శ్రియంచ.
- ౨౧ ఆదద్భీరక్ష సర్వత్ర ఆంజనేయ నమోస్తుతే
బంధం ఛేదయాజగ్రం కపివీర నమోస్తుతే.
- ౨౨ దుష్టరోగాన్ హనమాన రామదూత నమోస్తుతే
ఉచ్చాటయ రిపూన్సర్వాన్ స్తోహనం కురు భూభుజాం.
- ౨౩ విశ్వేషిణో మారయత్వం త్రిమూర్త్యాత్మక సర్వదా
సజ్జీవపర్వతోద్ధార మనోదుఃఖం నివారయ.
- ౨౪ ఘోరానుపద్రవాన్ సర్వా న్నాశయాక్షాసురాన్తక
ఏవం స్తుత్వా హనుమ న్తంసర శ్శ్రద్ధాసమన్వితః.
- ౨౫ పుత్ర పౌత్రాదిసహతస్సర్వకౌఞ్చ మవాప్నుయాత్.
- ఇత్యుమాసంహితాయాం, ఆంజనేయ
స్తోత్రంసమ్పూర్ణం.

శ్రీ గామాయనమః.

శ్రీమద్రామాయణ పారాయణారంభకమః.

సద్గురు సకాశాల్లభ్యోపదేశో వశ్యమాణరీత్యాశ్రీరామాయణ
పారాయణంకుర్యాత్ - దేశకాలాసంకీర్తనః—

అస్యశ్రీరామాయణమహామంత్రస్య; వాల్మీకిభాగవాత్ముషిః; అను
ష్టప్పందః; శ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్రో దేవ
తా; రాం వీజం; శ్రీం శక్తిః; మం కీలకః; మమశ్రీసీతాలక్ష్మణ భరత శత్రు
ఘ్నహనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్ర ప్రసాదసిద్ధ్యర్థకపారాయణజపేనియో
గః; రాం అంగుష్ఠాభ్యాన్నమః; రీంశబ్దానీభ్యాం స్వాహా; రూం మధ్యమా
భ్యాంవవట్; రైంఅనామికాభ్యాంహుం; రౌంకన్ఠికాభ్యాంవావట్; రః
కరతలకరపృష్ఠాభ్యాంఫట్; రాంహృదయాయనమః; రీంశిర సేస్వాహా; రూం
శిఖాయై వవట్; రైంకవచాయహుం; రౌం నేత్ర త్రియాయవావట్; రఃఅ
స్త్రియఫట్; లోకత్రయేణ దిగ్బంధః.

ధ్యానం.

కాలంభోధర కాంతికాంత మనిశం వీరాసనా ధ్యానినం,
ముద్రాంజ్ఞానమయీందధాన మపరంహస్తాంబుజం జానుని;
సీతాంపాశ్వకతాంసరోరుహకరాంవిద్యున్నిభాంరాఘవం,
పశ్యంతం మకుటాంగదావివిధాకల్పజ్వలంగంభజే.

అథమానసికపూజా.

అం పృథివ్యాత్తనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణేగంధం సమపకాయా
మి- హం ఆకాశాత్తనేశ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే తృప్తం సమపకాయామి-
యం వాయుత్తనే శ్రీరామచంద్ర పర బ్రహ్మణే ధూపమాఘ్రాపయామి-
రం అగ్నిత్తనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణేదీపందశకాయామి- వంఅమృ
తాత్తనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే అమృతోప హారం సమపకాయామి -

సం సర్వాత్మనై శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే సర్వోపచారపూజా స్సమపకాయామి - ఇతిమానసికపూజా

మూలమంత్రః.

ధర్మాత్మా సత్యసంధశ్చ రామో దాశరథిర్గది
పాణిషేచాక్రతిద్వంద్వశ్శరై నం జహీ రావణిమ్.

ఇతి యథాశక్తిజపిత్యా, శ్రీరామాయణపారాయణం కుర్యాత్. ఆ సంతరం, పువః, ధ్యానం, మానసికపూజాం, హృదయాదిన్యాసంచ కుర్యాత్. లోకత్రయేణ దిగ్విమోకః.

గుహ్యశిగుహ్య గోప్యాత్మ్యం గృహాణాస్త త్కృతం జపం
సిద్ధి భావతు మేదేవ స్విత్ప్రసాదా ద్రఘూద్వహ.
ఇతి పారాయణం శ్రీరామచంద్రాయ సమపకాయేత్.

శ్రీరామచంద్రదాపకాణమస్తు.

శ్రీ గురుభ్యోనమః.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

దేవతాపార్థనా.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివణకం చతుర్భుజమ్
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధసే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయేనమః.

వాల్మీకిపాదకనా.

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్
ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్
వాల్మీకే మునిసింహస్య కవితావనచారిణః
శృణ్వ నామకథానాదం కోనయాతి పరాంగతిమ్.

అంజనేయ పాదకనా.

అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్
కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్.
గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసమ్
రామాయణమహామాలారత్నం వందే నిలాత్మజమ్.
మనోజవం మారుతతుల్యచేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం పరిష్ఠమ్
వాతాత్మజం వానరయూధముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి.

శ్రీరామాయణ ప్రశంసా.

శ్రీమద్భక్త తదేవ బీజమమలం యస్యాఽమరశ్చింతయః,
కాండైస్సప్తభిరన్వితోతితతో ఋష్యాలవాలోదితః;
పత్రైస్తత్త్వసహస్రకై స్సువిలసచ్ఛాఖాశతైః పల్లభి,
శ్చాన్యప్రాప్తిఫలప్రదోవిజయతే రామాయణస్వస్తయః.
యఃకణాకంజలిసంపుత్రై రహరహ స్సమ్యక్ప్రీత్యాదరా,
ద్వాల్మీకేర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యం మధు;
జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణైరత్యంతసోపద్రవమ్,
సంసారంసవిహాయ గచ్ఛతి పుమాన్విష్ణోఃపదంశాశ్వతమ్.
వాల్మీకిగిరిసంఘాతా రామాంభోనిధిసంగతా
శ్రీమద్రామాయణీగంగా పునాతు భువనత్రయమ్,

౧౨

శ్రీ రామచంద్ర పరబ్రహ్మణేనమః.

శ్రీమదారణ్యకాండప్రారంభః.

ప్రవిశ్యతు మహారణ్యం దండకారణ్య మాత్మవాక్
దదశక్ రామో దుర్ధవక్ స్తాపసాశ్రమమండలమ్. ౧

అవతారిక. — అయోధ్యాకాండమునందు, అవిద్యాలేపంబు లేమియు, నిత్యానందపరిపూర్ణతయు, నిరతిశయప్రకాశరూపతయు, ధర్మప్రవర్తకతయు, మొదలు గాఁగల, వేదాంతవేద్యుండగు శ్రీ రాముని కల్యాణగుణంబులు వర్ణింపఁబడినవి. ఇంక నద్దేవదేవుని, సజ్జనసంరక్షణరూపంబగు ధర్మవిశేషంబు దెలుపుటకై యారణ్యకాండంబారంభింపఁబడుచున్నది. లేక; పితృవచనపరిపాలనంబు పరమధర్మంబనియె యోధ్యాకాండంబునం దెలుపఁబడినది. సజ్జనసంరక్షణరూపధర్మవిశేషంబుఁ బ్రతిపాదించ నారణ్యకాండంబారంభింపఁబడుచున్నది.

టీక॥ అత్మవాక్ = అధికమయినదైర్యముగలవాఁడును; దుర్ధవక్ = ఎదిరింపనలవిగానివాఁడునగు; రామః = రాముండు; మహారణ్యం = గొప్పయడవియగు; దండకారణ్యం = దండకారణ్యమును; ప్రవిశ్యతు = ప్రవేశించియు; తాపసాశ్రమమండలం = ఋష్యాశ్రమముల సమూహమును; దదశక్ = చూచెను.

మహాదైర్యశాలియు దుర్ధవకండునగు రాముండు, భయంకరాకారంబయిన దండకారణ్యంబుఁ బ్రవేశించి, యచ్చటనుండు ఋష్యాశ్రమంబులం బాచెను. అని, తాత్పర్యము.

కుశచీరపరిక్షేప్తం బ్రాహ్మ్య లక్ష్మ్య సమావృతమ్

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

౪౦

యథా ప్రదీప్తం దుదేశకం గగనే సూర్యమండలమ్. ౨

టీక॥ కుశచీరపరిక్షిప్తం = దభక
లచేతను నారచీరలచేతనువ్యాపింపఁబ
డినదియు; బ్రాహ్మ్యే = బ్రహ్మసంబంధి
నియును; లక్ష్మ్యే = కాంతిచేత; సమా
వృతం = చుట్టఁబడినదియు; గగనే = ఆ
కాశమునందు; ప్రదీప్తం = ప్రకాశించు
చున్న; దుదేశకం = చూడఁగూడని;
సూర్యమండలంయథా (స్థితం) =
సూర్యమండలమువలె నున్నదియు న
గు ; తాపసాశ్రమ మండలం , రా
మః, దదేశకం (అధ్యాహృతము ఇట్లు ,

మందును నెఱుంగునది) = ఋష్యాశ్ర
మములసమూహమునుజూచెను.
హోమాద్యర్థమయితీసికొనివచ్చి
నదర్శనచేతను దడిపియారవేయఁబడిన
వల్కలంబులచేతను ఒప్పుచున్నదియు
దబోబలజన్యంబగుబ్రహ్మవచకస్సుచేజ్వ
లిండుచున్నదియు నాకాశంబునదుదేశ
కంబై వెలుంగు మధ్యాహ్నసూర్య
మండలమంటావలెఁబట్టుచున్నదియు
నగు, నాశ్రమసమూహమునురాముం
డుచూచెను.అని, తాత్పర్యము.

శరణ్యం సర్వభూతానాం సుసమ్మస్తాజిరం తథా
మృగై ర్భవభి రాకీణకం పక్షిసంఘై స్సమావృతమ్. ౩

టీక॥ సర్వభూతానాం = సమస్త
ప్రాణులకును; శరణ్యం = వాసయో
గ్యంబును; తథా = అట్లు ; సుసమ్మ
స్తాజిరం = చక్కఁగా నలుకఁబడిన
భూమిగలదియు; బవభిః = పెక్కు
అయిన; మృగైః = జింకలచేత ; ఆకీ
ణకం = వ్యాపింపఁబడినదియు; పక్షిసం
ఘైః = పక్షులసమూహములచేత ; స
మావృతం = చుట్టఁబడినదియునగు; తా

పసాశ్రమమండలం, రామః , దదేశకం =
ఋష్యాశ్రమసమూహమును, రాముం
డు, చూచెను.
సమస్తప్రాణులకును వాసయో
గ్యంబును చక్కఁగానలుకఁబడినభూము
లుగలదియు పెక్కుమృగంబులతోను
మధురంబులగుపక్షులతోనుం గూడినది
యైనగు నాశ్రమసమూహమును రా
ముండు, చూచెను.అని, తాత్పర్యము.

పూజితం ప్రసన్నతంత్రం నిత్య మప్సరసాం గజైః

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము.

౫

స ౧

టీక॥ నిశ్శంఘం=ఎల్లప్పుడును; అస్సగ్గ	ఋష్యాశ్రమ సమాహమును , రా
సాం=అస్సగ్గస్త్రీలయొక్క; గణేః=	ముండచూచెను.
సమాహములచేతను; పూజితం=పూ	ఎల్లప్పుడును, భక్త్యతిశయంబున
జింపఁబడినదియు; ప్రసన్నతంచ=అధిక	సతకనఁబుజేయుచున్న యచ్చరించే
మయినయాడుటగలదియునగు; తాప	బూజింపఁబడుచున్నయాశ్రమ సమా
సాశ్రమమండలం, రామః, దదశక=	హమంబూచెను. అని, తాత్పర్యము.

విశాలై రగ్నిశరణే స్సుగ్ధాండై రజినైః కుతైః ౪
సమిద్ధిస్తోయకలతైః ఫలమూలైశ్చ శోభితమ్.

టీ॥విశాలైః=వెడల్పులయిన; అ	డలం, రామః, దదశక= ఋష్యాశ్రమస
గ్నిశరణేః=అగ్నిహోత్రగృహములచే	మాహమును రాముండుచూచెను.
తను; సుగ్ధాండైః=యజ్ఞపాత్రలచే	విశాలంబులగు సగ్నిహోత్రగృ
తను; అజినైః=కృష్ణాజినములచేతను;	హంబులచేతను యాగపాత్రల చేతను
కుతైః=దగ్ధులచేతను; సమిద్ధిః=స	గృష్ణాజినములచేతను, దభకలచేతను
మిత్తులచేతను; తోయకలతైః=నీటి	సమిత్తులచేతను జలకలశంబులచేతను
పాత్రములచేతను; ఫలమూలైశ్చ=	లమూలంబులచేతను ఒప్పుచున్న ఋ
పండ్లచేతనుగడ్డలచేతను; శోభితం=	ష్యాశ్రమములను రాముండు చూచెను.
ప్రకాశించుచున్న; తాపసాశ్రమమం	అని, తాత్పర్యము.

ఆరణ్యేశ్వ మహావృక్షైః పుణ్యై స్సావ్యదుఫలై ర్వృతమ్. ౫

టీక॥ఆరణ్యేశ్వః=అడవియందుఁబు	యనగు; తాపసాశ్రమమండలం, రా
ట్టినవియు; సావ్యదుఫలైః=రుచ్యముల	మః, దదర్శ= ఋష్యాశ్రమసమాహ
గుఫలములుగలవియు; పుణ్యైః=పవిత్ర	మును, రాముండు, చూచెను.
క్షులునగు; మహావృక్షైశ్చ=పెద్దవృ	మంచిఫలంబులుగలవియు, బవిత్రం
క్షములచేతను; వృతం=చుట్టఁబడినది	బలునగు గొప్పయడవి వృక్షంబులతో

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧

గూడిన, యాశ్రమసమూహమును, రాముండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

బలిహోమామాద్భితం పుణ్యం బ్రహ్మఘోషనినాదితమ్
పుష్పైర్వనైః పరిక్షిప్తం పద్మిన్యావ సపద్మయా. ౬

టిక|| బలిహోమామాద్భితం = బలి
లచేతను హోమములచేతను సత్కరిం
పఁబడినదియు; పుణ్యం = పవిత్రమును;
బ్రహ్మఘోషనినాదితం = వేదధ్వనిచే
ధ్వనింపఁజేయఁబడినదియు; పద్మైః =
అడవియందుఁబుట్టిన; పుష్పైః = పూల
చేత; పరిక్షిప్తం = వ్యాపింపఁబడినది
యు; సపద్మయా = కమలంబులతోఁగూ
డిన; పద్మిన్యా = తామరకొలనుతో; స
హితం (అధ్యాహృతము) = కూడిన
దియునగు; తాపసాశ్రమ మండలం ,

రామః, దదర్శ = ఋష్యాశ్రమ సమూ
హమును, రాముండు, చూచెను.
ఘోషబల్యాదిబలులతోను వైశ్వదే
వాదిహోమములతోనుంగూడినదియుఁ
బుణ్యంబును వేదపారాయణధ్వనితోఁ
గూడినదియు, దేవతార్చనకుసుమంబు
లతో నొప్పుచున్నదియుఁగమలకోభితం
బగు కమలాకరముతోఁ గూడినదియు
నగుఋష్యాశ్రమసమూహమును , రా
ముండుచూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఫలమూలాశనై దాంతై శ్చీరకృష్ణాజినాంబరైః
సూర్యవై శ్వానరాభైశ్చ పురాణైః ముఁసభి ర్వృతమ్. ౭

టిక|| ఫలమూలాశనైః = పండ్లునుగడ్డ
లునుఆహారముగాఁగలవారలును; దాం
తైః = ఇంద్రియఃక్రహముగలవారలు
ను; చీరకృష్ణాజినాంబరైః = నారచీర
లును గృష్ణాజినంబులునె వస్త్రములు
గాఁగలవారలును; సూర్యవై శ్వాన
రాభైః = సూర్యునియొక్కయునగ్ని
హోత్రునియొక్కయుఁ గాంతి వంటి

కాంతిగలవారలును; పురాణైః = వృద్ధు
లునగు; ముఁసభిశ్చ = ఋషులచేత; వృ
తం = చుట్టఁబడినదియునగు; తాపసాశ్ర
మమండలం, రామః, దదర్శ = ఋష్యా
శ్రమసమూహమును రాముండు చూ
చెను.

ఫలమూలంబు లాహారంబుగాఁగో
నువారలును జితేంద్రియులును భగవంతుఁ

లంబులను గృష్టజీనంబులను ధరించి నగువృద్ధమునలతోఁగూడిన, ఋష్యాశ్రయిండువారలను సూర్యునకు సరి వ మనమూహమును, రామండుచూచె చ్చువారలను అగ్ని హోత్రసమానులు ను. అని, తాత్పర్యము.

పుణ్యేష్చ నియతాహారై శ్శోభితం పరిమషికభిః

టీక॥ పుణ్యేష్ఠి = పరిశుద్ధులును; నియతాహారైః = నిగ్రహింపఁబడిన యాహారముగలవారలునగు; పరిమషికభిః = ఉత్తములయిన ఋషులచేత; శోభితం = ప్రకాశించు చున్న; తాపసాశ్రమమండలం, రామః, దదర్శ = ఋష్యాశ్రమసమాహమును రామండు, చూచెను.

తద్భ్రష్టాభవనస్రఖ్యం బ్రహ్మఘోషనినాదితమ్. ౮
బ్రహ్మవిద్భి మహాభాగై ర్భ్రష్టజై రుపశోభితమ్
స దృష్ట్వా రాఘవ శ్రీమాన్ తాపసాశ్రమమండలమ్. ౯
అభ్యగచ్ఛన్తహతేజా విజ్యం కృత్వా మహాధనః

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన పరాశ్రమముగల; శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంతిగల; సః = ఆ; రాఘవః = రామండు; బ్రహ్మభవనస్రఖ్యం = బ్రహ్మలోకంబుతోసమానమయినదియ; బ్రహ్మఘోషనినాదితం = వేదధ్వనిచేధ్వనింపఁజేయుఁబడినదియ; బ్రహ్మవిద్భిః = బ్రహ్మము నెఱింగినవారలును; మహాభాగైః = పూజ్యమయినయద్భుతముగలవారలునగు; బ్రాహ్మజైః = బ్రాహ్మణులచేత; ఉపశోభితం = ప్రకాశించుచున్నదియునగు; తత్ = ఆ; తాపసాశ్రమమండలం = ఋష్యాశ్రమసమాహమును; దృష్ట్వా = చూచి; మహత్ = గొప్పదగు; ధనః = ధనుస్సును; విజ్యం = అలైతాడులేనిదాఁగ; కృత్వా = చేసి; అభ్యగచ్ఛత్ = పోయెను.

మహాతేజండును శ్రీమంతుండునగు

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

రాముండు, బ్రహ్మలోకంబునంటిదియు	శ్రమమండలంబుజూచి, ధనుస్సువిజృం
వదఁజూపంబుచే నలంకరింపఁ బడినది	బుగావించి , యయ్యాశ్రమంబులకుం
యు , బ్రహ్మచేత్రలగును తమబ్రాహ్మ	బోయెను. అని, తాత్పర్యము.
ణులతోనొప్పుచున్నదియునగు, నయ్యా	

దివ్యజ్ఞానోపపన్నాః స్తే రామం దృష్ట్వా మహామథయః. ౧౦
అభ్యగచ్ఛం ప్రథా ప్రీతా వై డేహీంచ యశస్విన్వీమ్

టీక॥ దివ్యజ్ఞానోపపన్నాః= దివ్య జ్ఞానముతోఁగూడిన; తే=ఆ; మహామథ యః=మహామథలు; రామం= రాము ని; త వా=అట్లు; యశస్విన్వీమ్=అధిక మయినకీర్తిగల; వై డేహీంచ=సీతా డేవిని; దృష్ట్వా=చూచి; ప్రీతాః=సం తసించినవారలయి; అభ్యగచ్ఛం= ఎ దుర్కొనిరి.	దివ్యజ్ఞానసహితమగుటంజేసి, రా ముండునారాయణావతార యావ్రండ గుటయు, సీతాలక్ష్మణులమహాత్త్వం బునెఱింగినవారలగునమ్మహామథలు , సీతారామలక్ష్మణులంజూచి, పరమసం తోషంబున నెదుర్కొనిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తే తం సోమ మివాద్యంతం దృష్ట్వావై ధర్మచారిణః, ౧౧
లక్ష్మణంచైవ దృష్ట్వాతు వై డేహీంచ యశస్విన్వీమ్
మంగళాని ప్రయుంజానాః ప్రత్యగృహ్లా దృఢవ్రతాః. ౧౨

టీక॥ ధర్మచారిణః= ధర్మమునా చరించువారలును; దృఢవ్రతాః= స్థిర ములయినవియమము గలవారలునగు ; తే=ఆమునులు; ఉద్యంతం= ఉదయిం డుచున్న; సోమమివ(స్థితం)=చంద్రు నివలెనున్న; తం=ఆరామున; దృష్ట్వా వై=చూచినంతనె; లక్ష్మణంచైవ=ల	క్ష్మణుని; యశస్విన్వీమ్=అధికమయినకీర్తి గల; వై డేహీంచ=సీతను; దృష్ట్వాతు = చూచినంతనె; మంగళాని=మంగళంబుల ను; ప్రయుంజానాః= ప్రయోగించుచు; ప్రత్యగృహ్లా=ప్రతిగ్రహించిరి. ధార్మికములుదుదృఢవ్రతులు నగు నమ్మహామథలు, ఉదయించుచున్న
---	--

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము.

స ౧

బోలెనున్న రాముని , సీతాలక్ష్మణుల దంబులంగావిందుచు, బ్రతిగ్రహించి
లనుంజూచి, వారలకు మంగళాశీర్వాది. అని, తాత్పర్యము.

రూపసంహననం లక్ష్మీం సౌకుమార్యం సువేషతామ్
దద్యశు ర్విస్త్రితాకారా రామస్య వనవాసినః. ౧౩

టీక॥ వనవాసినః = వనంబుననుం తాం = మంచివేషముగల్గుటను; దద్య
దునట్టియును; విస్త్రితాకారాః = ఆ శుః = చూచిరి.
శ్చర్యమతోఽగూడిన యాకారము గల వనవాసులు, రామునిరూపంబును శరీ
వారలయి; రామస్య = రామునియొ రంబును, లక్ష్మీని సౌకుమార్యంబును సౌం
క్క; రూపసంహననం = రూపమును దర్శంబునుంజూచి, యాశ్చర్యంబునాం
దేహమును; లక్ష్మీం = కాంతిని; సౌకు దిరి. అని, తాత్పర్యము.
మార్యం = సుకుమారతను ; సువేష

వైదేహీం లక్ష్మణం రామం నేత్రై రసిమిమైరివ
ఆశ్చర్య భూతం దద్యశు స్సర్వే తే వనచారిణః. ౧౪

టీక॥ తే = ఆ; వనచారిణః = వనవా వ" అనునదివాక్యాలంకారార్థము); ద
సులు; సర్వే = అందఱును; వైదేహీం = ద్య శుః = చూచిరి.
సీతాదేవిని; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని; రా వనవాసులందఱు, సీతాదేవిని, రామల
మం = రాముని; ఆశ్చర్యభూతం = ఆశ్చ త్మణులను, తొప్పపాటువిడిచి, పరమా
ర్యమగునట్లుగా; అసిమిమైః = తొప్ప శ్చర్యంబునుంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.
పాటులేని; నేత్రైః = కన్నులచేత ("ఇ

తత్రై నంహి మహాధాగా స్సర్వభూతహితే రతమ్
అతిథిం పణశాలాయాం రాఘవం సస్యవేశయత్. ౧౫

టీక॥ తత్ర = ఆయాశ్రమములందు; మహాధాగాః = పూజ్యమయినయదృష్ట

ముగలములు ; సర్వభూతహితే= సమస్తప్రాణులమేలునందురతం= ఆ సత్తుడయిన; అతిథిం=అతిథియగు ; ఏనం=ఈ; రాఘవం=రాముని; పణశాలాయాం=పణశాలయందు ; సన్యవేశయకహి=విడియఁజేసిరిగదా!

అయ్యశ్రమమండలంబున , మహాభాగులగుమునులు , సమస్తప్రాణిహితాసక్తుండగు రాముండతిథిగావచ్చుటకుసంతసించి , యాయననుబట్టి శాలకుఁదీసికొనిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో రామస్య సత్కృత్య విధినా పావకోపమాః
ఆజహ్యస్తే మహాభాగా స్సలిలం ధర్మచారిణః. ౧౬

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; పావకోపమాః= అగ్నిహోత్రునితోఁబోలిగల; మహాభాగాః=పూజ్యమయినయదృష్టముగల; ధర్మచారిణః= ధర్మమునాచరించునట్టి; తే=ఆమునులు; రామస్య=రామునకు; సత్కృత్య= పూజించి; సలిలం=జలమును; ఆజహ్యస్తే=

తెచ్చిరి. అంత, నగ్నిహోత్రతుల్యులును మహాభాగులును బరమధార్మికులును గు నమ్మునులు , రామునకుస్వాగతంబుఁజెప్పి, పూజార్థమయి, జలంబుఁదెచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

భువ్నం మూలం ఫలం వన్య మాశ్రమంచ మహాత్మనః
నివేదయిత్వా ధర్మజ్ఞాస్తతః ప్రాంజలయోఽబ్రువత్. ౧౭

టీక|| ధర్మజ్ఞాః= ధర్మము నెఱింగినట్టిమునులు; మహాత్మనః= పూజ్యమయిన స్వభావముగల రామునకు; వన్యం=అడవియందుఁబుట్టిన; భువ్నం=పూలను; మూలం=గడ్డలను; ఫలం=పండ్లను; ఆశ్రమంచ=ఆశ్రమమును; నివేదయిత్వా(నివేద్య)=నివేదించి; తతః=

అంత; ప్రాంజలయః=మంచిచేమోడ్చుగలవారలయి; అబ్రువత్=చెప్పిరి. దివ్యజ్ఞానోపపన్నులగునామునులు, మహాత్ముండగు రామునకు, వనంబునందుఁగలిగిన భువ్నంబులను ఫలమూలంబులను నివేదించి, తమయాశ్రమంబును ఆయనకొప్పగించి, రామునినారాయ

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౧౧

స ౧

దౌవతారత నెఱింగినవార లగుటచే
భక్తిపూర్వకంబుగా, నితరరాజుల క
న్న నధికుండును భగవంతుండుననుభా

వనచే, జేమొడ్చుగీలించి, యిట్లువి
న్నవించిరి. అని,తాత్పర్యము.

ధర్మపాలో జనస్యాస్య శరణ్యస్తస్య మహాయశః

పూజనీయశ్చ మాన్యశ్చ రాజా దండధరో గురుః. ౧౮

టీక॥మహాయశః = అధికమయినకీ
తికలరాముడా! త్వం=నీవు; ధర్మ
పాలి= ధర్మమునాచరించువాడవు.
అస్య=ఈ; జనస్య = జనమునకు; శర
ణ్యః = శరణు పొందదగిన వాడవు
ను.పూజనీయశ్చ= పూజింపదగినవా
డవును. మాన్యశ్చ=గౌరవింపదగినవా
డవును. రాజా=రాజు; దండధరః= శి

క్షుణ్ణధరించువాడు (కావున);గురుః=
తండ్రి).
మహాయశుండవగురాముడా! నీ
పుధర్మమును బాలించువాడ వగుట
చే,మాకందఱకును శరణ్యుండవు; పూ
జింపను గౌరవింపనుండగినవాడవు; ఏ
లయిన, రాజుదుష్టులశిక్షించుకావున,
దండివంటివాడు.అని,తాత్పర్యము.

ఇంద్రస్యేహ చతుర్భాగః ప్రజా రక్షతి రాఘవ

రాజా తస్మా ద్వరాక్ భోగాక్ భుజ్జే- లోకనమస్కృతః. ౧౯

టీక॥రాఘవ=రాముడా! ఇహ=
ఈభూమియందు; ఇంద్రస్య = దేవేం
దునియొక్క; చతుర్భాగః= నాలవ
భాగమయిన; రాజా=రాజు;ప్రజాః=
జనులను;రక్షతి= కాపాడుచున్నాడు.
తస్మాత్=అందువలన; లోకనమస్కృ
తః=జనముచే నమస్కరింపఁబడినవా
డై; వరాక్=శ్రేష్ఠములయిన ; భో

గాక్ = భోగములను; భుజ్జే=అ
నుభవించుచున్నాడు.
రాముడా! రాజు,దేవేంద్రుని నా
లవభాగంబునను, నితరదిక్పాలురయం
శంబులను, నిమిశంపఁబడినవాడు;ప్రజ
లనురక్షించును; కావున, నతనికి, సమ
స్తభోగంబుల ననుభవించుట యుక్త
ముగానున్నది. అని,తాత్పర్యము.

తేవయం భవతా రత్యై భవద్విషయవాసిసః
నగరస్థో వనస్థోవా త్వం నో రాజా జనేశ్వరః. ౨౦

టీక॥భవద్విషయవాసిసః= నీదేశం
బుననుండునట్టి; తే=అట్టి; వయం=మే
ము; భవతా=నీచేత; రత్యై=కాపా
డదగినవారలము; జనేశ్వరః=జనుల
కుఁ బ్రభుండవై న; త్వం= నీవు; నగర
స్థోవా= పట్టణంబుననున్నవాడవుగా
సి; వనస్థోవా= అడవియందున్నవాడ

వుగాని;నః=మాకు; రాజా=రాజువు.
మేమందఱము , నీ దేశంబుననుండు
వారలముకావున, నీవెమాకురక్షకుండ
వు;పట్టణంబుననున్నను,వనంబున నున్న
ను, నీవెమాకు రాజువు.
అని, తాత్పర్యము.

న్యస్తదండా వయం రాజా జితక్రోధా జితేంద్రియాః .
రక్షితవ్యా స్త్వయా శశ్వ ద్గర్భభూతా స్తపోధనాః. ౨౧

టీక॥రాజా=రాజువగురాముడా!
న్యస్తదండాః=విడువఁబడినశిక్షించుటగ
లవారలమును; జితక్రోధాః=జయిం
పఁబడినకోపముగలవారలమును;జితేం
ద్రియాః=జయింపఁబడిన యింద్రియ
ములుగలవారలమును;గర్భభూతాః=
బిడ్డలవంటివారలమును; తపోధనాః=
తపస్సేధనముగాఁగలవారమునగు; వ
యం=మేము; త్వయా=నీచేత; శశ్వ
త్=ఎల్ల పుషును;రక్షితవ్యాః=రక్షిం

పఁబడవలసినవారలము.

రాజువగురాముడా! మేము,ఎవ్వ
రెంత యపకారముగావించినను వారి
నిశిక్షించుటనువిడిచి,కోపంబుఁ బరిత్య
జించి, జితేంద్రియలమయి, తపంబు
గావించుచుండువారలము, బిడ్డలవంటి
వారలము; కావున , నీవుమమైల్లపు
డునుదప్పకరక్షింపుచుండవలెను. అని,
యమ్మనులు, రామునితోఁ జెప్పకొనిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా ఫలై ర్మూలైః పుష్పై ర్వద్యైశ్చ రాఘవమ్
వద్యైశ్చ వివిధాహారై స్సలక్ష్మణ మపూజయత్. ౨౨

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆము
నులు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; స
లక్ష్యణం = లక్ష్యణనితోఁగూడిన ; రా
ఘవం = రాముని; వనైక్యం = అడవియం
దుఁబుట్టిన; ఫలైః = పండ్లచేతను; మూ
లైః = గడ్డలచేతను; పుష్పైః = పుష్పముల
చేతను; వనైక్యం = అడవియందుఁబుట్టి
న ; వివిధాహారైశ్చ = నానావిధము

లయినయాహారములచేతను ; అపూజ
యక్ = పూజించిరి.
అమృహాహుప్రకారంబునంద్రా
ధికంచి, వన్యంబులగు, పుష్పములచేత
ను ఫలమూలంబులచేతను మఱియు
వనంబునం గలుగు నానావిధంబులయి
నయితరాహారములచేతను, రామలక్ష్య
ణులంబూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

యథాన్యే తాపసా స్సిద్ధా రామం వై శ్వానరోపమాః
న్యాయవృత్తా యథాన్యాయం తర్పయామాసు రీశ్వరమ్. ౨౩

టీక॥ యథా = ఎట్లు; వై శ్వానరో
పమాః = అగ్నిశూత్రాత్తునితోఁబో
లిగల; న్యాయవృత్తాః = న్యాయాను
సారియగునాచారముగల ; సిద్ధాః =
తపస్సిద్ధి నొందిన ; అన్యే = ఇతరులయి
న; తాపసాః = ఋషులు ; ఈశ్వరం =
ప్రభుండగు ; రామం = రామని; య
థాన్యాయం = న్యాయమునతిక్రమింప

క; తపయామాసుః = తృప్తి నొందిం
చిరి.
అట్లగ్నిశూత్ర సమానులును, శా
స్త్రోక్తాచార సంపన్నులును దపస్సిద్ధు
లునగు నితరమహాఘోషులును , యథా
న్యాయంబుగ, రామంబూజించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ప్రథమస్కంధః.

ఇది, స్వప్రార్థనము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ ప్రథమస్కంధాటిక ,

ముగిసినది.

అ

ద్వితీయ స గ క ప్రా రం భః.

కృతాతిథ్యో ధ రామ స్తు సూర్యస్యో దయనం ప్రతి
ఆమంత్య స మునీక సర్వాక్ వనమేవా న్వగాహత. ౧

టీక॥ అధ=పిమ్మట; కృతాతిథ్యః=చే	ఏడుకొని; వనమేవ=అడవిసే; అన్వగా
యఁబడినయతిథిన తా-రముగల; స-	హత=ప్రవేశించెను.
ఆ; రామస్తు= రామండును; సూర్యస్య-	అంత, నట్లు, రామండు, వారలవల
సూర్యునియొక్క; ఉదయనంప్రతి=ఉద	ననాతిథ్యంబువడసి, సూర్యోదయంబు
యకాలమునందు; మునీక= ఋషుల	సనమ్మనులనందఱ వీడొగని, యరణ్యం
ను; సర్వాక్=అందఱను; ఆమంత్య =	బునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

నానామృగగణాకీర్ణం శామూలవృక్షసేవితమ్
ధ్వస్తవృక్షలతాగుత్తం దుదేశక సలిలాశయమ్. ౨
నిఘ్రాజనానాశకుని ఝల్లి కాగణనాదితమ్
లత్త ధానుగతో రామో వనమధ్యం దదేశకహ. ౩

టీక॥ లత్త ధానుగతః= లత్త ణుని	గుత్తం=నశించినవృక్షములునుతీగెలు
చేతవెంబడింపఁబడిన; రామః=రామ	నుబోదెలేనిచెట్లునుగలదియు; దుదేశ
కు; నానామృగగణాకీర్ణం = నానా	ర్యసలిలాశయం= చూడఁగూడనికొలం
విధములగుమృగములచే వ్యాపింపఁ బ	కులుగలదియు; నిఘ్రాజనానాశకు
డినదియు; శామూలవృక్షసేవితం =	ని=ధ్వనిలేనినానావిధములయిన పక్షు
పెద్దపులలచేతను తోడేళ్ల చేతను సే	లుగలదియు; ఝల్లి కాగణనాదితం=
వింపఁబడినదియు; ధ్వస్తవృక్ష లతా	ఈలత్రురుగుల సమాహముచే ధ్వనిం

పఁజేయఁబడినదియునగు ; వసమధ్యం =
అడవినడిమిప్రదేశమును ; దదశక =
చూచెను. (“హ” అనునదిపాదపూ
రణార్థము).

రాముండు, లక్ష్మణసహితుండై,
నానామృగంబులతోఁగూడినదియు, దె
ద్దపులులుమన్నగుక్రూరజంతువులు గ
లదియు, నలఁగినవృక్షంబులునులతలును
గుల్మములునుగలదియు జూడనసహ్యం

బులయినకొలంకులతోఁ గూడినదియు
భయంబునంజేసి ధ్వనింపక నిశ్చలంబు
లయియుండునానావిధపక్షులు గలవి
యు, అధికసూక్ష్మరూపంబులగుట వల
ననభయంబుగధ్వనించుచున్న యీల
పురుగులతోనొప్పచున్నదియునగు నర
ణ్యమధ్యంబుజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సీతయాసహ కాకుత్స్థః సస్త్రిక్ ఘోరమృగాయతే
దదశకః గిరిశృంగాభం పురుషాదం మహాస్వనమ్. ౪
గంభీరాత్మం మహావక్త్రం వికటం విషమోదరమ్
భీభత్సం విషమం దీఘం వికృతం ఘోరదశకనమ్. ౫
వసానం చమక్తై యాఘ్రిం వసాద్రీం రుధిరోక్షితమ్
త్రాసనం సర్వభూతానాం వ్యాదితాస్య మివాంతకమ్. ౬
త్రీక్ సింహం శృతురో వ్యాఘ్రో ద్వౌ వృకౌ పృషతాదశ
సవిషాణం వసాద్గం గజస్యచ శిరోమహత్. ౭
అవసజ్జాయసే శూలే వినదంతం మహాస్వనమ్

టీక॥ కాకుత్స్థః = రాముండు ; సీత
యాసహ = సీతతోఁగూడ ; ఘోరమృ
గాయతే = భయంకరమయినమృగ
ములతోఁగూడిన ; సస్త్రిక్ = ఆయుడవి
యందు ; గిరిశృంగాభం = పర్వతశిఖ
రముయొక్క కాంతివంటికాంతిగలవాఁ
డును ; మహాస్వనం = అధికమయిన
ధ్వనిగలవాఁడును ; గంభీరాత్మం = లోఁ
తయిన కంఠుగలవాఁడును ; మహావ
క్త్రం = పెద్దనోరుగలవాఁడును ; వి
కటం = వికాటమయినదేహముగలవాఁ
డును ; విషమోదరం = ఎచ్చుతక్కువ

లుగలకడుపుగలవాడును; భీషత్సం= అవసజ్య=కుచ్చకొని; మహాస్వనం= అంతగలిగించువాడును; విషమం= పెద్దధ్వనిగల్గునట్లుగా; వినదంతం=అటు ఎచ్చుతక్కువలుగలవాడును; దీర్ఘం= చుచున్నవాడునగు; పురుషాదం=రా నిడుపైనువాడును ; వికృతం=వికార తునుని; దదళక=చూచెను. ముగలవాడును ; ఘోరదళకానం= రాముండు , సీతాలక్ష్మణులతోఁ భయంకరమయిన చూచుటగలవాడు గూడఁబోవుచుఁ బర్యవశిఖరా కారుం ను ; వసార్థం=మాంసముచేదడిసి యుండును పెద్దనోరుగలవాడును, మ నదియును ; రుధిరోక్షితం=నెత్తురు హాకాయుండునువిషమోదరుండును , చేదడుపఁబడినదియునగు ; వైయా బాపరులకుఁబోతగలిగించు వాడును ఘ్రిం=పెద్దపులిదగు ; చమక= తో విషమదేహుండును, దీఘకాత్రుండు లును ; వసానం=ధరించియున్నవా ను, వికృతుండును భయంకరాకారుం డును ; సవకభూతానాం=సమస్త యును , రక్తమాంసంబులనాద్రీకం బ దును ; సవకభూతానాం=సమస్త యైన వ్యాఘ్రవృషభాంబు ధరించి యు న్నవాడును, సమస్తభూత భయంక రుండును నోరుచెఱచుకొనియున్న య ముంబగిది జూపట్టుచున్న వాడును , ప్రాణులయొక్కయు ; త్రాసనం= మూడుసింహంబులనునాలుగుపెద్దపు భయముగలిగించువాడును; వ్యాదితా లులను రెండుతోడేర్లను బదిజింకలను స్యం=తెఱవఁబడినముఖముగల ; అంత వసాదిగ్ధంబగుగొప్పయేనుంగులయొ మ్మివ(స్థితం)= యమునివలెనున్నవా యొక్కటియునుఆయనకూలంబునంగ్రుచ్చి డును; సింహక=సింహంబులను;ప్రీక= పట్టుకొని, భయంకరంబుగా నటచుచు మూడిటిని;వ్యాఘ్రాక=పులులను; చ న్నవాడును నోక్క- రాక్షసుం జూ తురికి=నాలుగింటిని; వృకా=తోడేర్ల చేను. చెవ్వి=రెండింటిని;పుష్పతాక=జిం తును; దళక=పదింటిని;సవిషాదం=కొ అని, తాత్పర్యము.

అని, తాత్పర్యము.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౧౭

స ౨

స రామం లక్ష్మణంచైవ సీతాం దృష్ట్వాచ మైథిలీమ్. ౮

అభ్యధావత సంక్రద్ధః ప్రజాః కాల ఇవాంతకః

టీక॥ సః = ఆరాక్షసుండు ; రామ-యముండువలె; అభ్యవధావత = మం=రాముని; లక్ష్మణంచైవ = లక్ష్మణునినిపరుగైతెను. ణుని; మైథిలీం=మిథిలయందుంబుట్టిన; ఆరాక్షసుండు, సీతారామలక్ష్మ సీతాం= సీతాదేవిని; దృష్ట్వాచ = బులంజూచి, క్రద్ధుండై, సంహారకాలం చూచియు; సంక్రద్ధః=కోపించినవాఁ బునయముండు ప్రజలపైకివచ్చునట్లు, డై; కాలే = సంహారకాలమునందు; వారలపైకివచ్చెను. ప్రజాః=జనులనుగూచి; అంతకభి అని, తాత్పర్యము.

స కృత్వా ధైరవం నాదం చాలయన్నివ మేదిసీమ్. ౯

అంకే నాదాయ వై దేహీ మపక్రమ్య తతోఽబ్రవీత్

టీక॥ సః = ఆరాక్షసుండు; మేదిబ్రవీత్=చెప్పెను. సీం=ధూమిని; చాలయన్నివ= కదలిం ఆరాక్షసుండు, ధూమియంతయుఁ దువాయవలె; ధైరవం=భయంకరమ గదలునట్లు భయంకర నాదంబుఁ గా యిన; నాదం=ధ్వనిని; కృత్వా = చే వించి, సీతనైత్తిచంకలోనుంచుకొని, సి; వై దేహీం=సీతను; అంకేన=మొ యావలికింబోయి, రామలక్ష్మణులం లచేత; ఆదాయ=గ్రహించి; అపక్ర బూచి, యిట్లుని, చెప్పెను. మ్య=ఆవలికింబోయి; తతో=అంత; అ అని, తాత్పర్యము.

యువాం జటాచీరధరా సభార్యా క్షీణజీవితౌ. ౧౦

ప్రవిష్టా దండకారణ్యం శరణాపా సిధారిణౌ

టీక॥ క్షీణజీవితౌ = నశించినయాటాచీరధరా = జటలనువారచీరలను యున్నుగలి; యువాం = మీరులు; జిదార్చినవారలయి; సభార్యా=భూ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨

ర్యతోఽగూడినవారలయి ; శరచాపా
సిధారిణో = బాణంబులను వింటినిఖ
ద్గమును ధరించినవారలయి ; దండకా
రణ్యం = దండకారణ్యమును ; ప్రవి
ష్టో = ప్రవేశించినారలు.
మీరలు , జటాచీరంబులు ధరించి,

భార్యాసహితులరయి, ధనుర్పాణంబు
లను ఖడ్గంబును ధరించి , యీదండకా
రణ్యంబునకు వచ్చివారుకావున , మీ
యాయుస్సుదీటినట్లున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

కథం తాపసయో ర్వాంచ వాసః ప్రమదయాసహ. ౧౧

టీక॥ తాపసయోః = మునులరయిన; ఎట్లు.
వాంచ = మీకును; ప్రమదయాసహ = మీరలు , ఋషులుగదా! స్త్రీతో
స్త్రీలతోఽగూడ; వాసః = ఉనికి; కథం = నెట్లున్నారో అని, తాత్పర్యము.

అధమకచారిణో పాపౌ కాయవాం ముఃకూషకౌ

టీక॥ అధమకచారిణో = అధమక
మునాచరించువారలును ; మునికూష
కౌ = మునులనుకూషించువారలును ;
పాపౌ = పాపిష్ఠులునగు; యువాం =
మీరలు; కౌ = ఎవ్వరు?
ఇట్లు, మునివేషంబు వేసికొని, మఱి
లమునిజనవిరుద్ధంబుగా ధనుర్బాణా
ద్యాయుధంబులు ధరించి, యధమకం
బాచరించుచున్న, మీరలెవ్వరు?
అని, తాత్పర్యము.

అహం వన మిదం దుగ్ధం విరాధో నామరాక్షసః. ౧౨

చరామి సాయుధో నిత్య మృషిమాంసాని భక్షయేత్

టీక॥ విరాధో నామ = విరాధుండ
నుపేరుగల; రాక్షసః = రాక్షసుండనై
న ; అహం = నేను ; ఋషిమాంసా
ని = ఋషులమాంసములను; భక్షయేత్ =
తినువాడనై ; సాయుధః = ఆయుధ
ముతోఽగూడినవాడనై ; నిత్యం = ఎల్ల
ప్పుడును ; ఇదం = ఈ; వనం = అడవిని;
చరామి = పొందియున్నాను.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

స ౨

విరాధుండనుపేరుగల రాక్షసుండ | ల్లప్పుడును, ఈవనం బునం దిరుగఁచుం
నగునేను , ఋషిమాంసంబులం దినుట | దును. అని, తాత్పర్యము.
కై , యాయుధంబుధరించి , యె

ఇయం నారీ వరారోహః మమభార్యా భవిష్యతి. ౧౩
యవయోః పాపయోశ్చాహం పాస్యామి రుధిరం మృధే

టీక॥ వరారోహః = శ్రేష్ఠములయి | రును ; పాస్యామి = త్రాఁగదను.
నపిఱుందులుగల ; ఇయం = ఈ ; నారీ = సుందరములయిన పిఱుందులు గల
(స్త్రీ) ; మమ = నాయొక్క ; భార్యా = యీవనితయు నాకుభార్యగాఁగలదు ;
భార్య ; భవిష్యతి = కాఁగలదు ; అ | యుద్ధంబునఁబాపింపులరగు మీర క్తంబు
హం = నేను ; మృధే = యుద్ధమునందు ; దనివిధిరం ద్రావెదను . అని, విరాధుం
పాపయోః = దుష్టులరయిన ; యవయో | డు రామలక్ష్మణులతోఁజెప్పెను.
శ్చ = మీయొక్కయు , రుధిరం = నెత్తు | అని, తాత్పర్యము.

తస్యైవం బ్రువతో దుష్టం విరాధస్య దురాత్మనః. ౧౪
శ్రుత్వా సగర్వితం వాక్యం సంభ్రాంతా జనకాత్మజా
సీతా ప్రావేపతోశ్వగా త్ప్రవాతే కడలీ యథా. ౧౫

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు ; దుష్టం = దుష్ట | జేవి ; సంభ్రాంతా = తొట్టుపాటునొం
ముగా ; బ్రువతః = చెప్పుచున్న ; దురా | దినదై ; ఉద్వేగాత్ = భయమువలన ;
త్మనః = దుష్టబుద్ధిగల ; విరాధస్య = వి | ప్రవాతే = పెనుగాలియందు ; కడలీయ
రాధునియొక్క ; సగర్వితం = గర్వ | థా = అరఁటిచెట్టువలె ; ప్రావేపతః =
ముతోఁగూడిన ; వాక్యం = మాటను ; వడఁగెను.
శ్రుత్వా = విని ; జనకాత్మజా = జనకమ | అతిదుష్టంబుగాఁ బలికినదురాత్ముం
జనరాజుకూతురయిన ; సీతా = సీతా | డగు విరాధునిగర్వంత్రమాటలనువిని ,

జనకమహారాజు కూతురయిన సీతా యుభయముపడి , పెనుగావినరంటిచే
దేవి , తొట్టుపాటునొంది, మిక్కిలి ట్టువలె, జలించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్యా రాఘవ స్సీతాం విరాధాంకగతాం శుభామ్
అబ్రవీ ల్లక్ష్యణం వాక్యం ముఖేన పరిశుష్యతా. ౧౬

టీక॥ రాఘవః=రాముండు; విరా ణునిగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్ర
ధాంకగతాం = విరాధునిచంకనొంది వీత=చెప్పెను.
న; శుభాం=మంగళకరియగు; తాం= రాముండు, విరాధునిచంకంజిక్కి
ఆ; సీతాం= సీతాదేవిని; దృష్ట్యా= యున్న సీతాదేవినిచూచి, పరమదుఃఖం
చూచి; పరిశుష్యతా= ఎండుచున్న; యన, నోరెండ, లక్ష్యణంబూచి, యీ
ముఖేన=నోటిచేత; లక్ష్యణం=లక్ష్య మాటంబెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య సౌమ్య నరేంద్రస్య జనకస్యాత్మ సంభవామ్
మమ భార్యాం శుభాచారాం విరాధాంకే ప్రవేశితామ్. ౧౭
అత్యంతసుఖసంపృద్ధాం రాజపుత్రీం యశస్వినీమ్

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాడవగు ల అధికమయిన కీర్తిగలదియు ; విరా
త్స్యణఃడా! నరేంద్రస్య= మనుష్యుల ధాంకే=విరాధునిచంకయందు; ప్రవే
కులబ్రభండగు; జనకస్య= జనకమహా శితాం=ఉంచబడినదియునగు; మమ=
రాజయొక్క; అత్తసంభవాం=కూ నాయొక్క; భార్యాం= భార్యను; ప
తురును; శుభాచారాం = మంగళక శ్య=చూడుము.
రమయిన యాచారముగలదియు; అ సౌమ్యుండవగులత్స్యణఃడా! జన
త్యంతసుఖసంపృద్ధాం=మిక్కిలియను కమహారాజుకూతురును మంచియా
ఖముగాఁబెరిగినదియు; రాజపుత్రీం = చారంబుగలదియుమిక్కిలి సుఖంబునం
రాజకొమారెయ్య; యశస్వినీం= బెరిగినదియురాజకొమారెయ్య ,

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౨౦

స ౨

బలివ్రతయనునధికకీర్తిని వహించినది కంజిక్కి యున్నది. చూడుము.
యనగునాభార్య, నీత, విరాధునిచు | అని, తాత్పర్యము.

యదభిప్రేత మస్తాసు ప్రియం వరవృతం చ యత్. ౧౮
తై కేయ్యాస్తు సుసంవృత్తం షీప్ర మద్యైవ లక్ష్యణ

టీక|| లక్ష్యణ=లక్ష్యణుడా! అస్తా వ= ఇప్పుడె ; సుసంవృత్తం - సి
సు = మనవిషయమునందు ; తైకే దించినది.
య్యాః=తైకేయియొక్క ; యత్=ఏ లక్ష్యణుడా ! మనవిషయముయి
ది ; అభిప్రేతం=అభిప్రాయమో;య తైకేయియేమి యభిప్రాయపడినదో,
త్=ఏ; ప్రియంచ= ఇష్టమును ; వరవృ ఏయిష్టమును బొందుటకై వరవ్యాజం
తం=వరముచేంగోరంటడినదో ; తత్ బననడిగినో, అదియంతయునిప్పుడె,
(అధ్యాచ్యుతము) తు = అదినూతన శీఘ్రమున, సిద్ధించినది.
ము ; షీప్రం=శీఘ్రముగా ; అద్యై అని, తాత్పర్యము.

యా న తువ్యతి రాశ్యేన పుత్రాథేఽ దీఘదశిన్. ౧౯
యయాహం సర్వభూతానాం హితః ప్రస్థాపితో వనమ్
అద్యేదానీం సకామా సా యా మాతౌ మమ మధ్యమా. ౨౦

టీక|| దీఘదశిన్= దూరదృష్టిగ పంపబడినో; యా=ఏవిడ; మమ=నా
ల; యా=ఏవిడ; పుత్రాథేఽ= పుత్రుని యొక్క; మధ్యమా=నడిమిదగు ; మా
ప్రయోజనమునమిత్తమయిన ; రాశ్యే తా=తల్లియో; సా=ఆతైకేయి; అద్య=
న=రాజ్యముచేత; నతువ్యతి= సంతో ఈదినమునందు; ఇదానీం= ఇప్పుడు;
పింపదో; యయా=ఏవిడచేత; సవా సకామా=కోర్కె-తోఁగూడినది.
భూతానాం= సమస్తప్రాణులకును; ఏవిడ, "భరతునకు రాజ్యంబువచ్చుట
హితః= మేలు సేయునట్టి; అహం= నే మాత్రమేచాలదు, రాముండు, సర్వలో
ను; వనం= అడవినిగూర్చి; ప్రస్థాపితః= కప్రియుండుగావున, నతండుండునేని

జనులందఱు నలెనికెయ్యనుకూలురగుదు
రు "అనిదూరదృష్టితో నాలూచించి, భర
తువకు రాజ్యంబు వచ్చినంతందృష్టిజెం
దక "రాముడడవికిఁ బోయినచో, నీ
యొనతని వెంటిండును; నీతసౌందర్య
వతిగావునరా తీసులావిడనపహరింతు
రు. అంతనీతమందతిమోహనురాగం
బులుగలరాముండు , లోదనప్రాణం

బులువిడుచును . లేకవిరక్తుండై మఱ
లనయోధ్యకురానొల్లకుండును" అని, చ
క్కగానాలూచించి, సమస్తధూతహి
తుండనగునన్ననడవికిఁబంపెనో, అట్టి
రామధ్యమాంబయగుకై కేయికోరిక,
యీదనంబున నీక్షణము నందు భలి
చినది. అని, తాత్పర్యము.

పరస్పర్యాస్తు వై దేహ్యో న దుఃఖతర మస్తిమే
పితు ద్వియోగా త్సౌమిత్రే స్వరాజ్యహరణౌ త్తథా. ౨౧

టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! మే =
నాకు; వై దేహ్యో = సీతయొక్క; పరస్ప
ర్యాస్తు = పరపురుష స్వశకమువలనమా
త్రీము; యథా (అధ్యాహ్వానము) = ఎ
ట్లు; దుఃఖతరం = అధికదుఃఖము ; అ
స్తి = కలదో; తథా = అట్లు; పితుః = తం
డ్రియొక్క; వియోగాత్ = మరణమువ
లనఁగాని; స్వరాజ్యహరణౌ = నారా

జ్యంబునపహరించుటవలనఁగాని; న =
లేదు.
లక్ష్మణుడా! నాకుసీతను బరపురు
షుడుస్పృశించుటవలనం గలుగునంత
దుఃఖము, పితృమరణంబునం గాని, రా
జ్యంబుహోవుటచేఁగాని, గలుగలేదు. అ
ని, రాముండులక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రువతి కాకుత్స్థే బాష్పశోకపరిప్లుతే
అబ్రవీ ల్లక్ష్మణః క్రుద్ధో రుద్ధో నాగ ఇవ శ్వసక. ౨౨

టీక॥ బాష్పశోకపరిప్లుతే = కన్నీటి
తోఁగూడినదుఃఖముచేఁడడుపఁబడిన ;
కాకుత్స్థే = రాముండు; ఇతి = ఇట్లు; బు

వతి = చెప్పుచుండఁగా; లక్ష్మణః = లక్ష్మ
ణుడు; క్రుద్ధః = కోపించినవాడై; రు
ద్ధః = అడ్డగింపఁబడిన; నాగ ఇవ = సర్ప

మువలె; శ్వసకః=ఊర్పులుపుచ్చుచు; అ
బ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఇట్లు రాముండు, పరమ దుఃఖంబు
నం గన్నీళ్లువిడుచుచు తెప్ప, లక్ష్మణుం

దురాసుతోకంబు జూచి పరమక్రద్ధుం
డై, మంత్రవేగ బద్ధంబగు సర్పంబు ప
గిది, వేడిసి ట్టూర్పులుపుచ్చుచు, ట్లనిచె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అనాథ ఇవ ఘాతానాం నాథ స్త్వం వాసవోపమః

మయా ప్రేష్యేణ కాకుత్స్థ కీషకాం పరితప్యనే. ౨౩

టీక॥ కాకుత్స్థ=రాముండ! ఘా
తానాం=సమ స్తఘాతంబులకును; నా
థః=ప్రభుండవు; వాసవోపమః=చే
వేంద్రునితోఁబోలి-గలవాడవు; ప్రే
ష్యేణ=పరిచారకుండనగు; మయా =
నాతో; సహితః(అధ్యాహృతము) =
కూడినవాడవునగు; త్వం=నీవు; అనా
థఇవ=నాథుండులేనివాడవువలె; కీమ

థకం=ఎందుకొఱకు; పరితప్యనే=పరి
తపించుచున్నావు?
రాముడా! నీవు, సమస్తలోకంబుల
కును బ్రహ్మాండవయి చేవేంద్రునకు సరి
వచ్చువాడవయి, ప్రేష్యుండనగు నేను
ను సన్నిధానంబుననుండఁగా, నిట్లునాథ
పగిడింబరితపించెదవేల?
అని, తాత్పర్యము.

శరేణ నిహతస్యాద్య మయా క్రుద్ధేన రక్షసః

విరాధస్య గతాసో హి మహీ పాస్యతి శోణితమ్. ౨౪

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; క్రుద్ధేన=కో
పించిన; మయా=నాచేత; శరేణ=బాణ
ముచేత; నిహతస్య=చంపఁబడిన ; గ
తాసో=పోయిన(పాణములుగల; వి
రాధస్య=విరాధుండను; రక్షసః= రా
క్షసునియొక్క; శోణితం= నెత్తురును;

మహీ=భూమి; పాస్యతిహి=త్రాఁగ
గలదుగదా.
ఇప్పుడు, క్రుద్ధుండనగు నేను బాణం
బుననీవిరాధునింజంపి, యితనిరక్తమును
భూమిద్రావునట్లు గావించెదను.
అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యకామే మమ క్రోధో భరతే యో బధూవహ

తం విరాధే ప్రమోక్ష్యామి వజ్రే వజ్రే వివాఙ్మతే. ౨౫

టీక॥ రాజ్యకామే = రాజ్యముగోరునట్టి ధరితే = ధరితునియందుఁగలఁ	వజ్రమివ = వజ్రాయుధమునువలె, ప్ర
ఏఃక్రోధః = కోపము; మమ = నాకు; బ	మోక్ష్యోమి = విడిచెదను.
భూవ = ఉండెనో ("హ" అనునదిపాద	రాజ్యంబుగోరినభరతుసైనాకుఁ
పూరణార్థము) తం = ఆకోపమును;	గలిగినకోపమునంతయు, దేవేంద్రుం
విరాధే = విరాధునియందు; వజ్రే = దే	డుపర్వతముపై వజ్రాయుధమును బ్ర
వేంద్రుఁడు; అచలే = స్వతంత్రుఁడు;	యోగించునట్లు, విరాధునిపైవిడిచె
	దను. అని, తాత్పర్యము.

మమ భుజబలచేగవేగః
 హామి శక్త్యముహాన్యహేరసి
 వ్యవయోః తనోచ్ఛజీవితం
 పతేతు త తస్య మహీం విఘూర్జితం. ౨౬

టీక॥ మమ = నాయొక్క; భుజబలచే	దై; మహీం = భూమిని; పతేతు = పొం
గవేగః = బాహుబల వేగముచే వే	దుఁగాక.
గమునొందిన; మహా = గొప్పదగు;	నేను, నాభుజబలంబుకొలది, నా
శరః = బాణము; అస్య = ఈవిరాధుని	కణ్డంతముగఁ బూరించివిడిచిన మ
యొక్క; మహేరసి = గొప్పతొమ్మ	హాబాణము, ఈవిరాధునివిశాల వక్ష
నందు; పతేతు = పడుఁగాక. తనో =	స్థలంబుజొచ్చి, ప్రాణంబులదేహము
దేహముననుండి; జీవితంచ = పాణంబు	ననుండిపాటుందోల, నీవిరాధుండు, గి
నుగూడ; వ్యవయోః = పోఁగొట్టుఁగా	ఱిగింపబడినది, నేలంబుఁగాక. అనిల
క. తతః = అంతఃసః = అవిరాధుండు;	త్తులుండు, రామునకుంజెప్పెను.
విఘూర్జితః = తెరుగుదునొందినవాఁ	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 ఆరణ్యకాండే, ద్వితీయస్కంధః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ ద్వితీయసగఁటిక,
ముగిసినది.

౧౨

తృతీయసగఁ ప్రారంభః.

ఇత్యుక్త్వా లక్ష్మణశ్రీమాన్ రాక్షసం ప్రహసన్నివ

టిక॥ శ్రీమాన్=అధికమయినకాం

పైను.

తిగల; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; ఇతి=ఇ
ట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; రాక్షసం=రాక్ష
సునిగూచి; ప్రహసన్నివ=నవ్వుచు
నే; ఉవాచ(అధ్యాత్మతము)=చె

శ్రీమంతుండగులక్ష్మణుండు, ఇట్లు
రామునకుంజెప్పి, విరాధుంజూచినవ్వు
చు, నిట్లనిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

కో భవా న్వన మభ్యేత్య చరిష్యసి యథాసుఖమ్. ౧

టిక॥ భవాన్=నీవు; కః=ఎవ్వడ
వు; వనం=అడవిని; అభ్యేత్య=పొంది;
యథాసుఖం=సుఖమునతిక్రమింపక;
చరిష్యసి=తిరుగుచున్నావు.

ఈవనంబున సుఖంబుగా దిరుగు
చున్నావే; నీవెవ్వడవు?
అని, తాత్పర్యము.

అథో వాచ పున రావృక్యం విరాధః పూరయ న్స్వహమ్

టిక॥ అథ=అంత; విరాధః=విరా
ధుండు; వనం=అడవిని; పూరయన్=
నిండించుచు; పునః=మఱల; వాక్యం=
మాటను=ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, విరాధుండు, వనంబునందంత
యంబ్రతిధ్వనిగలుగు, మఱలనిట్లని, చె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మానం పృచ్ఛతే బూతం కాయవాం క్వ గమిష్యథః. ౨

టీక॥ ఆత్మానం=మీస్వరూపమును; మీసంగతి నేనడుగుచున్నానే; చె
పృచ్ఛతే = అడుగుచున్నానాకోరికు; పుండ్రు;మీరలెవ్వరు? ఎచ్చటికిఁబోవు
బ్రూతం=చెప్పుడు.యువాం= మీర చున్నారు? అని, విరాధుండుచెప్పెను.
లు;కొ=ఎవ్వరు?క్వ=ఎచ్చట; గమిష్య
అని, తాత్పర్యము.
థః=పోఁగలరు.

త మువాచ తతో రామో రాక్షసం జ్వలితాననమ్

పృచ్ఛంతం సుమహాతేజా ఇత్వాకుకుల మాత్మనః. ౩

టీక॥ తతః=అంత ; సుమహాతే ను;ఉవాచ=చెప్పెను.
జాః= మిక్కిలియునధికమయినకాంతి అంత, మహాతేజుండగురాముండు,
గల;రామః=రాముండు ; జ్వలితాన తన్నడుగుచున్న, జ్వలితముఖుండగువి
నం=మండుచున్నముఖముగల; పృచ్ఛం రాధుంబాచి, తనయిత్వాకుకువంశము
తం=అడుగుచున్న;తం=ఆ;రాక్షసం= మొదలగుసంగతింజెప్పెను.
విరాధునిగూచి; ఆత్మనః=తనయే అని, తాత్పర్యము.
కల;ఇత్వాకుకులం=ఇత్వాకుకువంశము

క్షత్రియా వృత్తసంపన్నా విద్ధి నౌ వనగోచరా

త్వాం తు వేదితు మిచ్ఛావః క స్త్వం చరసి దండకాక్. ౪

టీక॥ నౌ=మమ్ములను; క్షత్రియా= గుటుకు; ఇచ్ఛావః= కోరుచున్నాము.
క్షత్రియులనుగాను; వృత్తసంపన్నా= త్వం=నీవు;కః=ఎవ్వడవు?దండకాక్=
ఆచారముతోఁగూడిన వారలనుగాను; దండకారణ్యమును; చరసి= పొందుచు
వనగోచరా = వనంబుననుండువారల న్నావు.
నుగాను; విద్ధి= ఎఱుంగుము. త్వాం మేము,క్షత్రియులము, సదాచార
తు=నిన్నుమాత్రము; వేదితుం=ఎఱుం సంపన్నులము, అడవినుండువారలము ;

ఇంకనీసంగతి దెలియఁగోరెదము; నీవె గురున్నావు. అని, రాముండు, విరాధు
వ్వఁడవు? ఈదండకారణ్యంబునం దిరు నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ విరాధస్తు రామం సత్యపరాక్రమమ్

టీక॥ విరాధస్తు=విరాధుండును; స అంత, విరాధుండు, సత్యపరాక్ర
త్యపరాక్రమం= సత్యమయినపరాక్ర ముండగురాముంజూచి, యిట్లుని, చె
మముగల; తం=ఆ; రామం= రాము ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నిగూచి; ఉవాచ=చెప్పెను.

హంత వత్సోమి తే రాజన్ నిబోధ మమ రాఘవ. ౫

టీక॥ రాజన్=రాజవయిన ; రా న; నిబోధ=ఎఱుంగుము.
ఘవ=రాముఁడా! హంత=ఆ! తే=నీ రాముఁడా! ఆ! చెప్పెదను ; నాన
కు; వత్సోమి= చెప్పెదను. మమ = మాచారమునువినుము.
(పంచమ్యథామనందు వృత్తి) నావల అని, తాత్పర్యము.

పుత్రః కిల జయస్యాహం మమ మాతా శతహృదా

విరాధఇతి మా మాహుః పృథివ్యాం సర్వరాక్షసాః. ౬

టీక॥ అహం=నేను; జయస్య=జయ మ్మాం=నన్ను; విరాధఇతి= విరాధుం
నియొక్క; పుత్రః కిల= కొడుకునుగ డని; ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.
దా! మమ=నాయొక్క; మాతా=త నేను, జయునికొడుకును ; నాతల్లి
ల్లి; శతహృదా=శతహృదయనుపే పేరుశతహృద; నన్నుఘామియందు,
రుగలది. పృథివ్యాం=ఘామియందు; రాక్షసులందఱు విరాధుండని విలుతు
సర్వరాక్షసాః=సమస్తరాక్షసులును; రు. అని, తాత్పర్యము.

తపసాచాపి మే ప్రాప్తా బ్రహ్మణోహి ప్రసాదజా

శస్త్రేణా వధ్యతా లోకే భృద్భ్యాభేద్యత్వ మేవచ. ౭

<p>టిక అపిచ=మఱియు ; మే=నా కు;తపసా=తపస్సుచేత ; బ్రహ్మణః= బ్రహ్మ చేవునియొక్క; ప్రసాదజా=అ నుగ్రహమువలనఁగలిగిన; లోకే=లో కమునందు; శస్త్రేణ= ఆయుధముచే త;అవధ్యతా= చంపఁగూడకుండుట; ప్రాప్తా=పొందఁబడినది. అచ్ఛేద్యాభే ద్యత్వమేవచ= ఛేదించఁగూడకుండుట</p>	<p>యు ఛేదించఁగూడకుండుటయు;ప్రా ప్తం(అధ్యాహృతము)=పొందఁబడినది మఱియు, నేనుమహాతపంబు గావిం చి,బ్రహ్మ చేవుననుగ్రహంబున, నాయు ధంబునఁజంపనలవిగాకుండుటయు, ఛే దించనలవిగాకుండుటయు , నభేద్యత యుంబొందినాను. అగ, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఉత్సృజ్య ప్రమదా మేనా మనపేక్షో యథాగతమ్
త్వరమాణౌ పలాయేథాం న వాం జీవిత మాదదే. ౮

<p>టిక యువాం(అధ్యాహృతము)= మీరలు;ఏనాం=ఈ;ప్రమదాం= స్త్రీ ని;ఉత్సృజ్య=విడిచి ; అనపేక్షో=అ పేక్షలేనివారలయి ;యథాగతం=వ చ్చినట్లుగా;త్వరమాణౌ= వేగిరపడు చున్నవారలయి;పలాయేథాం= పరు గెత్తుదురుగాక.వాం=మీయొక్క;జీవి తం - ప్రాణమును ; నాదదే=గ్ర</p>	<p>హింపను. మీరలు, ఈస్త్రీనివిడిచి, దీనియపేక్ష నువదలుకొని, వచ్చినచారెంబట్టి శీ ఘ్రంబునఁబరుగెత్తిపొందు; మీప్రాణం బులతో నాకు బనిలేదు . అనివిరా ధుండు, రామలక్ష్మణులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తం రామః ప్రత్యువాచేదం కోపసంర క్తలోచనః
రాక్షసం వికృతాకారం విరాధం పాపచేతసమ్. ౯

<p>టిక రామః=రాముఁడు; కోపసం ర క్తలోచనః= కోపముచేనెఱ్ఱనైనకం ఠుగలవాఁడై; వికృతాకారం= వికృ</p>	<p>తమయినయాకారముగల; పాపచేత సం=పాపిష్ఠముయినమనస్సుగల; రాక్ష సం=రాక్షసుండయిన;విరాధం=విరా</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౨౯

స ౩

ధునిగూచిఁ; ఇదం=ఈమాటను; ప్ర	రుండును, బాపబుద్ధియునగు విరాధుం
త్యువాచ=బదులుచెప్పెను.	జూచి, యీమాటంచెప్పెను.
రాముండు, కోపంబునొంది, క	అని, తాత్పర్యము.
న్నులనెఱుఁదనంబుగదుర, విక్యతాకా	

తుద్ర ధిక్త్వాంతు హీనాథం మృశ్య మన్వేషసే ధృవమ్
రణే సంప్రాప్యసే తివ్ర నమే జీవక్ గమిష్యసి. ౧౦

టిక్క తుద్ర=అల్పుఁడా! హీనాథం=	బ్రతికియున్నవాఁడవై ; నగమిష్యసి=
నీచమయిన ప్రయోజనముగల; త్వాం=	పోఁజాలవు.
నిన్నుఁగూర్చి ; ధిక్=దహింపఁబడుట	అల్పుఁడా ! అతినీచమయిన పర
యగుఁగాక. త్వం (అధ్యాహృతము)=	(స్త్రీ) హరణముచలపెట్టినావు ; నీవు,
నీవు; ధృవం= నిశ్చయముగా ; మృ	మరణముఁగోరివచ్చినట్లున్నది; యాధం
త్యం=మరణమును; అన్వేషసే= వె	రుసనెనఁగ్లెగావించెదను; నిలువు ; నా
దకుడున్నావు. రణే= యుద్ధమునందు;	ముందట, బ్రాణంబులతోఁ బోఁజాల
సంప్రాప్యసే=పొందఁగలవు. తివ్ర=	వు. అని, రాముండుచెప్పెను.
నిలువుము. మే=నాయొక్క ; పురతః	అని, తాత్పర్యము.
(అధ్యాహృతము)=ముందట; జీవక్=	

తత సృజ్యం ధనుః కృత్వా రామ స్సునిశితాక్ శరాక్
సుశీఘ్ర మభినంధాయ రాక్షసం నిజఘాన హ. ౧౧

టిక్క తతః=అటుపిమ్మట; రామః=	సుశీఘ్రం= మిక్కిలియశీఘ్రముగా ;
రాముఁడు; ధనుః=వింటిని; సజ్యం=	అభినంధాయ=సంధించి; రాక్షసం=
అల్లెత్రాటితోఁగూడినదానిఁగా ; కృ	రాక్షసుని; నిజఘానం=కొట్టెను. "హ"
త్వా=చేసి; సునిశితాక్=మిక్కిలియం	అనునదిపాదపూరణార్థము.
గఱకులయిన; శరాక్=బాణములను;	అంత, రాముండు, ధనుస్సుసజ్యంబు

గావించి, కఱకుబాణంబుల సంధించి, వి | అని, తాత్పర్యము.
రాధునిపైఁ బ్రయోగించెను.

ధనుషా జ్యోగుణవతా సప్తబాణాన్మ మోచహ
రుక్మచుంఖాన్మ హావేగాన్ సుపణానిలతుల్యగాన్. ౧౨

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతమ) = బాణాన్ = బాణములను; సప్త = ఏడింటి
రాముండు; జ్యోగుణవతా = అల్లె ని; ముమోచ = విడిచెను “హ” అనునది
త్రాడనుత్రాడుగల; ధనుషా = వింటిచే పాదపూరణార్థము.
త; రుక్మచుంఖాన్ = బంగారుముపింజ రాముండు, అట్లుధనువు నెక్కువె
లందుగలవియు; మహావేగాన్ = అధిక ట్టి, బంగారుపింజలందుగలవియుగరు
మయినవేగముగలవియు; సుపణానిలతు డానిలసమానవేగంబులునగు, సప్తబా
ల్యగాన్ = గరుత్మంతునితోనువాయువు ణంబులంబ్రయోగించెను.
తోనుసమానముగాఁబోవునవియునగు; అని, తాత్పర్యము.

తే శరీరం విరాధస్య ఛిత్వా బహీణవానసః
నిపేతు శ్శోణితా దిద్ధా ధరణ్యాం పావకోపమాః. ౧౩

టీక॥ పావకోపమాః = అగ్నిహూ త్తురుచేఁగప్పఁబడినవై; ధరణ్యాం =
త్తునితోఁబోలిగల; బహీణవాన స నేలయందు; నిపేతుః = పడినవి.
సః = నెమిలితొక్కలు ప్రతములుగాఁగ నెమిలితొక్కలు గట్టిన నిష్పవంటి
ల; తే = ఆబాణములు; విరాధస్య = వి యాబాణంబులు విరాధుని చేహంబు
రాధునియొక్క; శరీరం = చేహమును; భేదించి నెత్తురుతోఁగూడనేలంబడినవి.
ఛిత్వా = భేదించి; శోణితాదిద్ధాః = నె అని, తాత్పర్యము.

స విద్ధో న్యస్యై దేహీం శూల ముద్యమ్య రాక్షసః
అభ్యుద్రవ త్సుసంక్రుద్ధస్తదా రామం సలక్ష్మణమ్. ౧౪

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౩౧

స ౩

టీక॥ సః=ఆ; రాక్షసః=విరాధుఁ రామునిగూచి; అభ్యుద్రవత్=పరు
దు; విద్యః=కొట్టఁబడినవాఁడై; వైదే గతైను.
హీం=సీతాదేవిని; న్యన్యః=ఉంచి; శూ అష్విరాధుండు, ఆయేడుబాణం
లం=శూలమును; ఉద్యమ్యః=పట్టుకొ బులచేతను నొచ్చిపరమకుపితుండై, సీ
ని; సుసంకుర్ధః=మిక్కిలియుఁ గోపిం తాదేవిని నేలనుంచి, శూలంబుచేఁ బూ
చినవాఁడై; తదా=అప్పుడు; సలత్త్వ ని, రామలత్త్వణులపైకిఁబరుగతైను.
ణం=లత్త్వణులతోఁగూడిన; రామం= అని, తాత్పర్యము.

స వినద్య మహానాదం శూలం శక్రధ్వజోపమమ్
ప్రగృహ్యత శోభత తదా వ్యాత్రానన ఇవాంతకః. ౧౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సః=ఆవి అప్పుడావిరాధుండు, మహాధ్వనిగ
రాధుఁడు; మహానాదం= అధికమయిన లుగునట్లు సీంహనాదంబుగావించి, ఇం
ధ్వనిగల్గునట్లుగా; శక్రధ్వజోపమం= ద్రధ్వజంబువలె నత్యున్నతం బయిన
ఇంద్రధ్వజంబుతోఁబోల్చి-గల; శూ శూలంబుచేఁబూని, నోరుఁదెఱచుకొని
లం=శూలమును; ప్రగృహ్యః=పట్టుకొ యుండుయముండువలెఁ జూపరులకు
ని; వ్యాత్రాననః= తెఱవఁబడిననోరుగ భయంబుగలిగించుచుండెను.
ల; అంతకఇవ=యముండువలె; ఆశో అని, తాత్పర్యము.
భత=ప్రకాశించెను.

అథ తా భ్రాతరౌ దీప్తం శరవషణం వవషణతుః

విరాధే రాక్షసే తస్మిన్ కాలాంతకయమోపమే. ౧౬

టీక॥ అథ=అంత; తౌ=ఆ; భ్రాత తోఁబోల్చి-గల; తస్మిన్=ఆ; విరాధే=
రా=తోఁబుట్టువులగురామలత్త్వణులు; విరాధుండను; రాక్షసే=రాక్షసునియం
కాలాంతకయమోపమే= ప్రళయకా దు; దీప్తం=మండుచున్న=శరవషణం=
లమునందునశింషణేయనట్టి యముని బాణంబులవాసను; వవషణతుః=

కురిసిరి.

అంత, నారామలక్ష్మణులిర్వరును,
విరాధుండునీతను విడిచివచ్చుటచే, స
భాకాయంబు గాఁబ్రళయకాలంబుననను

స్తభూతసంహారంబు గావించు యము
నింబోలియున్నయవివిరాధునిపై, బా
ణవషణంబుగురిపించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

స ప్రహస్య మహారౌద్ర స్థిత్యా జృంభత రాక్షసః
జృంభమాణస్య తే బాణాః కాయాన్నిష్ఠేతు రాశుగాః. ౧౭

టీక॥ మహారౌద్రని=మిఁగి-లియుభ
యంకరుండగు; సః=ఆ; రాక్షసః =
విరాధుండు; ప్రహస్య=నవ్వి; స్థిత్యా =
నిలిచి; అజృంభత=ఆవలించెను. తే =
ఆ; ఆశుగాః = వేగంబునం బోవున
ట్టి; బాణాః = బాణములు; జృంభ
మాణస్య = ఆవలించుచున్నవిరాధుని
యొక్క; కాయాత్ = దేహముననుం

డి; నిష్ఠేతుః=వెడలినవి.
మహాభయంకరుండగునావిరాధుం
డు, వీరలెంతమాత్రమననవ్వి, నిలుచుం
డి దేహమునంతయు విలుచుకొనెను; ఆ
ప్పుడు, మహావేగంబులగునాబాణంబు
లన్నియునతని దేహంబుననుండి వెలువ
డి నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

స్పృశాత్తు వరదానేన ప్రాణాన్ సంరోధ్య రాక్షసః
విరాధ శూల ముద్యమ్య రాశువా వభ్యధావతే. ౧౮

టీక॥ రాక్షసః = రాక్షసుండగు; వి
రాధః=విరాధుండు; వరదానేన=వర
మనొసంగుటతో; స్పృశాత్తు = సం
బంధంబుమువలననే; ప్రాణాన్ = ప్రా
ణవాయువులను; సంరోధ్య = చిగించు
కొని; శూలం=శూలమును; ఉద్యమ్య=
పట్టుకొని; రాశువా=రామలక్ష్మణుల

ను; అభ్యధావతే=ఎదుర్కొనిపరుగె
త్తెను.

అంత, నవ్విరాధుండు, వరమహి
మవలన, మహాబలంబువహించి, శూ
లంబుచేఁబూని, రామలక్ష్మణులపైఁ
బరుగెత్తెను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చులం వజ్రసంకాశం గగనే జ్వలనోపమమ్
ద్వాభ్యాం శరాభ్యాం చిచ్ఛేద రామ శృత్రుభృతాం వరః. ౧౯

టీక॥ శత్రుభృతాం=ఆయుధధారులలోపల;వరః=శ్రేష్ఠుండగు ; రామః=రాముండు;గగనే=ఆకాశమనందు;జ్వలనోపమం = అగ్నిహేమాత్రముతోఁబోల్కొనిగలియు;వజ్రసంకాశం=వజ్రాయుధముతోసమానమునగు;తత్ ఆశూలం=శూలమును;ద్వాభ్యాం = రెండయిన=శరాభ్యాం = బాణముల	చే;చిచ్ఛేద=నఱకెను. ఆయుధధారులలోను త్తమండగురాముండు,ఆకాశంబున నగ్నిహేమాత్రంబుపగిదివెలుంగుచున్నదియవజ్రసమానంబునగునాశూలంబును, రెండుబాణంబులఖండించెను. అని,తాత్పర్యము.
--	---

త ద్రామవిశిఖచ్ఛిన్నం శూలం తస్య కరా ద్భువి
పపాతా శవినా చ్ఛిన్నం మేరో రివ శిలాతలమ్. ౨౦

టీక॥ రామవిశిఖచ్ఛిన్నం=రామునిబాణంబులచేసఱకఁబడిన;తత్ = ఆ; శూలం=శూలము; తస్య= ఆవిరాధునియొక్క;కరాత్=చేతనుండి;ధువి= నేలయందు;అశవినా= వజ్రాయుధముచేత;చ్ఛిన్నం=నఱకఁబడిన;మేరోః= మేరుపర్వతముయొక్క;శిలాతలమివ= తా	యివలె;పపాత=పడెను. రామునిబాణంబులచేత ఖండింపఁబడినయాశూలము,వజ్రాయుధముచేసఱకఁబడినమేరుశిలాతలంబువలె , విరాధునిహస్తముననుండి, నేలంబడెను. అని,తాత్పర్యము.
--	---

తా ఖడ్గా శ్చిప్ర ముద్యమ్య కృష్ణసర్వోపమా శుభా
రూణా మాపతత స్తస్య తదా ప్రహరతాం బలాత్. ౨౧

టీక॥ తస్య=ఆవిరాధుండు ; రూణం=శీఘ్రముగా;ఆపతతః=వచ్చుచుం	డఁగా;తా=ఆరామలక్ష్మణులు;కృష్ణసర్వోపమా= కృష్ణసర్పములతోఁబో
--	---

<p>లి-గలవియు; శుభా = మంగళకరము లునగు; ఖడ్గ = కత్తులను; తీవ్రం = శీఘ్రము గా; ఉద్యమ్య = ఎత్తి = తదా = అప్పుడు; బలాత్ = బలిమివలన ; ప్రహరతాం (ప్రహరతాం) = కొట్టిరి.</p>	<p>విరాధుండు శీఘ్రంబునఁ బైకివచ్చు టంజూచి, యారామలక్ష్మణులు, కృష్ణ సహములవంటివియు జయోవహము లునగు ఖడ్గంబులంబూని, మిక్కిలియుం బ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

స వధ్యమాన స్సుభృశం బాహుభ్యాం పరిరభ్య తౌ
 అప్రకంప్య నరవ్యాఘ్రా రౌద్రః ప్రస్థాతు మైచ్ఛత. ౨౨

<p>టిక॥ రౌద్రః = భయంకరుండగు; సః = అవిరాధుండగు; సుభృశం = మిక్కి లియునధికముగా; వధ్యమానః = కొట్ట బడుచున్నవాడై; అప్రకంప్య = కద లింపఁగూడనివారలును; నరవ్యాఘ్రా = పురుషశ్రేష్ఠులునగు; తౌ = ఆరామల క్ష్మణులను; బాహుభ్యాం = చేతులచే త; పరిరభ్య = కవుఁగిలిండుకొని; ప్రస్థా</p>	<p>తుం = పోవుటకు; విచ్ఛత = కోరెను. భయంకరుండగు విరాధుండు , అ క్షౌత్రేయకొట్టినను, వదలక, పురుషశ్రేష్ఠ లును గదలింపవలవిగానివారలునగునా రామలక్ష్మణులపైఁబడివారలంజేతులఁ గవుఁగిలిండుకొని, యెత్తుకొనిపోఁగో రెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తస్యాభిప్రాయ మాజ్ఞాయ రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్

<p>టిక॥ రామః = రామండ; తస్య = అవిరాధునియొక్క; అభిప్రాయం = కో ర్పి; ఆజ్ఞాయ = తెలిసికొని; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>	<p>రామండతని యభిప్రాయంబు నె టింగి, లక్ష్మణుంబూచి, యిట్లు, చె ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

వహ త్వయ నులం తావ త్పథానేనతు రాక్షసః. ౨౩

<p>టిక॥ అయం = ఈ; రాక్షసః = రా క్షసుండ; అనేన = ఈ; పథాతు = మా హాతుతావత్ = తీసికొనిపోవుఁగాక.</p>	<p>గముచేతనె; అయం = చక్కఁగా; వ హాతుతావత్ = తీసికొనిపోవుఁగాక.</p>
---	--

ఈతండు, ఈ దారి నే మనలందీసికొనిపోవుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

యథా చేచ్ఛతి సౌమిత్రే తథా వహతు రాక్షసః
అయమేవహి నః పంథా యేన యాతి నిశాచరః. ౨౪

టీక॥సౌమిత్రే=లక్ష్మణుఁడా! రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; యథాచ = ఎట్లును; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడో; తథా=అట్లు; వహతు=తీసికొనిపోవుఁగాక. నిశాచరః=రాక్షసుఁడు; యేన=ఏమార్గముచేత; యాతి=పోవుచున్నాఁడో; అయమేవ=ఇదియే; నః=మనయొక్క;	పంథాహి=మార్గముగాదా! లక్ష్మణుఁడా! ఈతనికెట్లుకోరియున్నదో, అట్లేతీసికొనిపోవుఁగాక ; ఈ రాక్షసుండుపోవునదే, మనముపోవలసినదారిగానున్నది. అని, రాముండులక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

సతు స్వబలవీర్యేణ సముత్థి ప్య నిశాచరః
బాలావివ సుగంధగతౌ చకారాతిబలౌ తతః. ౨౫

టీక॥తతః=అంత; సః=అ; నిశాచరః=రాక్షసుఁడుమాత్రము ; స్వబలవీర్యేణ=తనబలపరాక్రమముచేత; అతిబలౌ = అధికమయినబలముగలరామలక్ష్మణులను; బాలావివ=పిన్నవాండ్రునుబోలె; సముత్థి ప్య=ఎత్తి; సుగంధగతౌ=మూఁపులనొందినవారలనుగా;	చకార=చేసెను. అంత, నవ్విరాధుండు, తనభుజబలంబున, మహాబలశాలులగునారామలక్ష్మణులనుబిడ్డలబోలెనెత్తి తనభుజంబులపైనుంచుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తా వారోప్య తత స్సుగంధం రాఘవౌ రజనీచరః
విరాధో నినదత్ ఘోరం జగామా భిముఖో వనమ్. ౨౬

టీక॥రజనీచరః=రాక్షసుండగు; విరాధః=విరాధుండు; తౌ=అ; రాఘవౌ=రామలక్ష్మణులను ; సుగంధం=మూఁపులు; ఆరోప్య=ఎక్కించుకొని;	
--	--

తతః=అంత; ఘోరం=భయంకరము	అట్లు, విరాధుండు, రామలక్ష్మణుల
గా; సినదః=అటుచుచు; వనం=అడవిని	నిర్వరనుభుజముపై నెక్కించుకొని, భ
గూచిః; అభీముఖః=ఎదురుమొగము	యంకరంబుగానటుచు, నరణ్యాభిము
గలవాఁడై; జగామ=పోయెను.	ఖుండైపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

వనం మహామేఘ నిభం ప్రవిష్టో
 ద్రుమై మహద్భి వివిధై రుపేతమ్
 నానావిధైః పక్షిశలై ర్విచిత్రం
 శివాయతం వ్యాళమృగై ర్వికీర్ణమ్. ౨౭

టీక సః(అధ్యాహృతము)=అవిరా	నిదియునగు; వనం=అడవిని; ప్రవిష్టః=
ధుండు; మహామేఘనిభం= గొప్పమేఘ	ప్రవేశించినాఁడు.
ముతోసమానమయినదియు; వివిధైః=	అంత, నవ్విరాధుండు, మహామే
నానావిధములగు; మహద్భిః=గొప్ప	ఘంబువలెదట్టముగానుండునదియు నా
వయిన; ద్రుమైః=వృక్షములతో; ఉపే	నావిధంబులగు గొప్పవృక్షములతోనిం
తం=కూడినదియు; నానావిధైః= ప	డినదియు, నానావిధంబులగుపక్షుల
లువిధములయిన; పక్షిశలైః= పక్షుల	తోనొప్పుచున్నదియు, నక్కలునుబెద్ద
నూలుచేత; విచిత్రం= నానావర్ణ	పులులుమున్నగు కూరమృగంబులును
మును; శివాయతం= నక్కలతోఁగూ	మెండుగాఁగలదియునగుమహావనముం
డినదియు; వ్యాళమృగైః = దుష్టమృగ	బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.
ములచేత; వికీర్ణం= వ్యాపింపఁబడి	

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 ఆరణ్యకాండే, తృతీయస్కంఁ.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇ, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
 వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ తృతీయస్కం టీక,
 ముగిసినది.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౪

టీక॥ వృకాః = తోడేళ్లును ; త గలవు.
 ధా = అట్లు ; శాదూకాలద్వీపినః = నన్ను, తోడేళ్లును బెద్దపులులును
 పెద్దపులులును జీలుత పులులును ; జీలుతపులులును భక్షించును.
 మాం = నన్ను ; భక్షయివ్యంతి = తినఁ అని, తాత్పర్యము.

మాం హరో శృజ్య కాకుఢ్ధౌ నమస్తే రాక్షసోత్తమ. ౩

టీక॥ రాక్షసోత్తమ = రాక్షసశ్రే రాక్షసోత్తముడా! నీకునమస్కార
 స్తోత్రం! కాకుఢ్ధౌ = రామలక్ష్మణుల రముచేసెదను; రామలక్ష్మణులను వి
 ను; శృజ్య = విడిచి ; మాం = నన్ను; డించి, నన్ను దీసికొనిపొమ్ము. అని , నీ
 హర = తీసికొనిపొమ్ము. తే = నీకొఱకు; తా దేవివిలపించెను.
 నమః = నమస్కారింము. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాస్త ద్వచనం శ్రుత్వా వై దేహ్య రామలక్ష్మణౌ
 వేగం ప్రచక్రతు ర్విరౌ వధే తస్య దురాత్మనః. ౪

టీక॥ వీరౌ = పరాక్రమశాలులగు; ను; ప్రచక్రతుః = చేసిరి.
 రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు ; త పరాక్రమవంతులగునారామలక్ష్మ
 న్యః = ఆ; వై దేహ్యః = సీతాదేవియొ ణులు, సీతాదేవిరోదనంబువిని , దురా
 కృః = తతః = ఆ; వచనం = మాటను; శ్రు త్తుండగునవ్వెరాధుని శీఘ్రంబుగా వ
 త్వా = విని; తస్య = ఆ; దురాత్మనః = దు ధింపఁదలంపునొనిరి.
 వ్యస్తభ్రాతుండగువిరాధునియొక్క; వ అని, తాత్పర్యము.
 ధే = చంపుటయందు; వేగం = వెగము

తస్య రాద్రస్య సామిత్రి ర్పాహం సవ్యం బభూవ
 రామస్తు దక్షిణం బాహు తరసా తస్య రక్షసః. ౫

టీక॥ స్రామిత్రిః = లక్ష్యములు; రా	సః = రాక్షసులయొక్క; దక్షిణం = కడి
ద్రస్య = భయంకరుండగు; తస్య = ఆవి	దైన; బాహుం = చేతి; బంజ (అధ్యా
రాధునియొక్క, సవ్యం = ఎడమదగు; హృతము) = నలుకెను.	
బాహుం = చేతి; బంజ = నలుకెను	భయంకరాకారుండగునావిరాధు
(“హ”) అనునదిపాదపూరితార్థః	నియెడమచేతిని లక్ష్యముండఁబడించె
ము). రామస్తు = రాముండమాత్రము;	ను; రాముండు, దక్షిణబాహువునుఖం
తరసా = వేగముచేత; తస్య = ఆ; రక్ష	డించెను. అని, తాత్పర్యము.

స భగ్నబాహు స్సంవిగ్తో నిపపాతా శు రాక్షసః
ధరణ్యం వేఘసంకాశో వజ్రభిన్న ఇవాచలః ౬

టీక॥ వేఘసంకాశః = వేఘముతో	యందు; నిపపాత = పడెను.
సమానుండగు; సః = ఆ; రాక్షసః = విరా	వేఘ సమానుండగు నావిరాధుం
ధుండు; భగ్నబాహుః = విరిగినచేతు	డు, చేతులు విరిగి, భయపడి, శీఘ్రము
లుగలవాడై; సంవిగ్తః = భయపడిన	న, వజ్రాయుధముచేతఁబడితంబగుప
వాడై; ఆశుః = శీఘ్రముగా; వజ్రభిన్న ఇ	ర్వతముంబోలె, నేలంబడెను.
వ = వజ్రాయుధముచే విరిగిన; అచల ఇ	అని, తాత్పర్యము.
వ = పర్వతమువలె; ధరణ్యం = భూమి	

మష్టిభి జా నుభిః పద్భి స్సూదయంతౌతు రాక్షసమ్
ఉద్యమ్యోద్యమ్య చాప్యేనం స్థండిలేః ప్రివేపతుః ౭

టీక॥ తౌ (అధ్యాహృతము) = ఆ	పద్భిః = పాదములచేతను; సూదయం
రామలక్ష్యములు; ఏనం = ఈ; రా	తౌతు = కొట్టుచును; స్థండిలే = భూ
క్షసం = విరాధుని; ఉద్యమ్యోద్యమ్యచా	మియందు; నిష్ప్రివేపతుః = పీనీకీరి.
పి = ఎత్తియెత్తియు; ముష్టిభిః = పిడికిళ్ల	అంతరామలక్ష్యములు, విరాధునినే
చేతను; జానుభిః = మోకాళ్ల చేతను;	లంబదవైచి, పిడికిళ్లను మోకాళ్లనుగా

న్ల స, నానావిధంబులంగ్రమ్ముచు, నెచిరి.

ముకలన్నియువిడిచి, మద్దగాఁగావిం | అని, తాత్పర్యము.

స పిద్ధో బహుభి బాణైః శిష్టాభ్యాంచ పరిక్షతః

సప్తిష్టో బహుధా ధూమా న మమార స రాక్షసః. ౮

టీక॥ సః = ఆవిరాధుండు ; బహుభిః = పెక్కులయిన ; బాణైః = బాణములచేత ; పిద్ధః = బాధింపఁబడినవాఁడయ్యెను ; శిష్టాభ్యాం = శిష్టులచేతను ; పరిక్షతః = గాయముల నొందినవాఁడయ్యెను ; బహుధా = పెక్కువిధములను ; ధూమా = నేలయందు ; సప్తిష్టః = పిశుకంబడినవాఁడయ్యెను ; సః = ఆ ; రాక్ష

సః = విరాధుండు ; నమమార = చావఁడయ్యెను. ఆవిరాధుండు, పెక్కుబాణంబుల బాధింపఁబడియు, శిష్టంబులనటుకంటె డియు, నేలపైఁబెక్కువిధంబులందొక్కఁబడియు, మృతహిందఁడయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము,

తం ప్రేక్ష్య రామ స్సుభృశ మవధ్య మచలోపమమ్

భయే వ్యభయద శ్శ్రీ మా నిదం వచన మబ్రవీత్. ౯

టీక॥ భయేషు = భయంబులుగలుగఁగా ; అభయదః = భయంబులేమి నొసంగువాఁడును ; శ్రీమా = అందఱి కన్న సాధికుండునగు ; రామః = రాముండు ; అవధ్యం = చంపనలవిగాని వాఁడును ; అచలోపమం = పర్వతంబుతోఁబోలిగలవాఁడునగు ; తం = ఆవిరాధుని ; సుభృశం = చక్కగా ; ప్రేక్ష్య = చూచి ; ఇదం = ఈ ; వచనం = మాటను ; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఎట్టిభయంబులు వచ్చినను , అభయం బొసంగునట్టి మహా పురుషుండు శ్రీమంతుండునగు రాముండు పర్వతాకారండగు సవీరాధుండు, ఆయుధంబుననవధ్యుండగుటఁ జక్కఁగా నెఱింగి లక్ష్యణంబాచి యిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తపసా పురుషవ్యాఘ్రు రాక్షసోఽయం నశక్యతే
శస్త్రేణ యుధి నిజేతుం రాక్షసం నిఖనావహే. ౧౦

<p>టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రు = పురుషశ్రేష్ఠుడవగు లక్ష్మణుడా! పురుషశ్రేష్ఠుడవగు లక్ష్మణుడా! తపసా=తపోవలననే; అయి-ఈ; రాక్షసః=రాక్షసుడు; యుధి=యుద్ధమునందు; శస్త్రేణ=ఆయుధముచేత; నిజేతుం=జయించుటకు; నశక్యతే=అలవిగాదు. రాక్షసం=రాక్షసుని; నిఖనావహే=పాతిపెట్టుటము.</p>	<p>పురుషశ్రేష్ఠుడవగు లక్ష్మణుడా! ఈరాక్షసుడనీ, తపసు గావించి వరంబువడసియున్నాడను, కావున, నీతనినాయుధంబునంజంప నలవిగాకన్నది; అందువలన, నితనినిగం బాతిపెట్టుదము. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త చ్ఛ్రిత్యా రాఘవేనోక్తం రాక్షసఃప్రశ్రితం వచః
ఇదం ప్రోవాచ కాకుత్స్థస్త్వం విరాధః పురుషవక్షాభమ్. ౧౧

<p>టీక॥ రాక్షసః=రాక్షసుడగు; విరాధః=విరాధుండు; రాఘవేన=రామునిచేత; ఉక్తం=చెప్పఁబడిన; తత్=ఆమాటను; శ్చ్రిత్యా=విని; పురుషవక్షాభం=పురుషశ్రేష్ఠుడగు; కాకుత్స్థస్త్వం=రామునిఁగూచి; ఇదం=ఈ;</p>	<p>ప్రశ్రితం=వినయముతోఁగూడిన; వచః=మాటను; ప్రోవాచ=చెప్పెను. విరాధుండు, రాముండుచెప్పిన మాటనువిని పురుషోత్తము డగు రాముంజూచి, వినయంబుననామకం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

హతోస్త్వి పురుషవ్యాఘ్ర శక్రతుల్యబలేన వై
మయాతు పూర్వం త్వం మోహా న్నజ్ఞాతః పురుషవక్షాభః. ౧౨

<p>టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రు = పురుషశ్రేష్ఠుడవగు రాముడా! శక్రతుల్యబలేన=నలఁబలముగల ("వై" అనునది పాదపూరణము); త్వయా (అధ్యాహూతము)=నీచేత; హతః = చంపఁబడిన</p>	<p>నలఁబలముగల ("వై" అనునది పాదపూరణము); త్వయా (అధ్యాహూతము)=నీచేత; హతః = చంపఁబడిన</p>
---	--

వాండను; అస్తి = అగుచున్నాను. మయా
తు = నాచేతనుమాత్రము; మోహాత్ =
అజ్ఞానమువలన; పురుషవభాః = పురు
షశ్రేష్ఠుండవగు; త్వం = నీవు; నజ్ఞాతః =
తెలియబడలేదు.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా! దే
వేంద్రతుల్యపరాక్రముండవగునీవునన్ను
వధించితివి; నేను, అజ్ఞానంబునంజేసి,
నీవు, సాక్షాత్పురుషోత్తముండవని యె
ఱుంగనైతి. అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యా సుప్రజా రామ తాత త్వం విదితో మయా
వై దేహీచ మహాభాగా లక్ష్మణశ్చ మహాయశాః. ౧౩

టీక॥ తాత = నాయనా ! రామ =
రాముడా! కౌసల్యా సుప్రజాః = కౌస
ల్యయొక్క సత్పుత్రుండవయిన; త్వం =
నీవు; మయా = నాచేత; విదితః = తెలి
యబడినావు. మహాభాగా = పూజ్యమ
యినభాగ్యముగల; వై దేహీచ = సీతా
దేవియు; విదితా (అధ్యాహృతము) =
తెలియబడినది. మహాయశాః = అధిక
మయినకీర్తిగల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు.

ఋంధును; విదితః (అధ్యాహృతము) =
తెలియబడినాడు.
నాయనా! నీవు, సాక్షాత్పూర్వ
యఋంధవు, కౌసల్యాగర్భంబునఁజన్మిం
చినావని నాకీర్ష్యతెలిసినది; మహాభా
గయగు సీతాదేవి స్వరూపంబును మ
హాకీర్తిశాలియగులక్ష్మణుని స్వరూపం
బును, దెలియవచ్చినది.
అని, తాత్పర్యము.

అభిశాపా దహం ఘోరాం ప్రవిష్టో రాక్షసీం తనుమ్
తుంబురునామ గంధర్వ శ్చస్తో వైశ్రవణేన హ. ౧౪

టీక॥ తుంబురునామ = తుంబురు
వనుపేరుగల; గంధర్వః = గంధర్వుండవ
యిన; అహం = నేను; వైశ్రవణేన = కుబే
రునిచేత ("హ" అనునది పాదపూరణా
ర్థము); శస్త్రః = శపింపబడినాను;

అభిశాపాత్ = పాదుశాపమువలన;
ఘోరాం = భయంకరమయిన; రాక్ష
సీం = రాక్షససంబంధియగు; తనుం =
దేహమును; ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినాను.
నేనుతుంబురువను గంధర్వుండను;

కుబేరునికాపంబున, నిట్లుభయంకరం | అని, తాత్పర్యము.
బగురాక్షసదేహంబునొందితిని.

ప్రసాద్యమాన శ్చ మయా సో వీవు, న్నాం మహాయశాః

టీక|| మహాయశాః= అధికమయి గూచి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
నకీర్తిగల; సః=ఆకుబేరుడు ; -- అంత, మహాశుండగునాకుబేరుం
యా=నాచేత ; ప్రసాద్యమానశ్చ=దు, నేనువేడుక వంగివచ్చిచి, యిట్లని
డింబడింపబడుచును; మాం=నన్ను చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యదా దాశగ్ధి గామ స్త్వాం వధివ్యతి సంయుగే. ౧౫
తదా ప్రాశస్త్యం భవాన్ స్వగం గమివ్యతి

టీక|| యదాశ్చ=దాశరథిః=ను; గమివ్యతి=పొందగలవు.
దశరథునికొడు అశ్వామిః=రాముఁ దశరథపుత్రుండగురాముండు, నిన్ను
డు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; యుద్ధంబునవధింపగలఁడు; అప్పుడునీ
త్వాం=నిన్ను; వధివ్యతి=చంపగలఁ వుశాపవిముక్తుండవయి, స్వర్గంబునొం
డో; తదా=అప్పుడు; భవాన్=నీవు; పరదంఁగలవు. అని, కుబేరుండు చెప్పెను.
కృతిం=స్వభావమును; ఆపన్నం=పొం అని, తాత్పర్యము.
దినవాడవయి; స్వగం=స్వగము

ఇతి వై శ్రీవణో రాజా రంభాసక్తం పురానఘ. ౧౬
అనుపస్థిత మనో మాం సంక్రద్ధో వ్యాజహరహ

టీక|| అనఘ=పాపరహితుండవగు యి; రంభాసక్తం=రంభయందుఁడగిరి
రాముఁడా! ఇతి=ఇట్లు; రాజా=రాజ యుండిన; మాం=నన్ను గూచి; సం
యిన; వైశ్రవణః=కుబేరుండు; అను కృద్ధః=కోపించినవాడై; పురాం ము
పస్థితమనః=నేమింపబడనివాడ న్ను; వ్యాజహర=చెప్పెను ("హ" అ

జు

జు

నునది పాదపురణాభిసంసృతం.

పాపరహితమండవము; ముందా!

నేనుమున్నురంభాసక్తుండృక్భావపు

నన మోహితి, కుజేరుండ్లనెక్కిలి

యుగోపించి, నాకీప్రకారమున శాపం

బునొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

తన ప్రసాదా న్ముక్తహ మభిశాపా త్సుదారుడౌత్. ౧౭

భగవంత్వం గమియ్యమి స్వస్తి వోస్తు పరంతప

టీకా ప్రకరణం = శత్రువులదపింప

జేయునట్టిరాముండా! అహం నేను; త

వంశియొకఁడు; ప్రసాదౌత్ = అనుగ్ర

హమువలన; సుదారుడౌత్ = మిక్కి

లియుభయంకరమగు; అభిశాపాత్ =

పాడుక ముననుడి; ముక్తః = విడు

వఁబడినాను. స్వం నాదైవ; భువనం =

లోకమును; గమియ్యమి = పొందెదను.

వంశియొకఁడు; స్వస్తి = హంకలము; అస్తు =

అగుఁగాక.

శత్రువుల దపింపజేయునట్టి రా

ముండా! నీయనుగ్రహంబునంజేసి, నన్నీ

భయంకరశాపంబు వదలినది; ఇంక

నాస్థానంబునకుంబోయెదను; మీకు

మంజులంబుగలుగుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి వసతి ధర్మాత్మా శరభంగః ప్రతాపవాక్. ౧౮

అశ్మధ్యయోజనే తాత మహర్షి సూర్యసన్నిభః

టీకా తాత = నాయనా! ఇతి = ఇచ్చ

టనుండు; అధ్యధ్యయోజనే = అతామ

డయధికముగఁగల యొకామడ దూ

రమునందు; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వ

భావుండును; ప్రతాపవాక్ = అధిక

మయినతపస్సుగలవాఁడును; సూర్యస

న్నిభః = సూర్యునితో సమానుఁడునగు; శ

రభంగః = శరభంగుడను; మహర్షిః =

మహర్షి; వసతి = బద్ధుఁడు.

నాయనా! ఇచ్చటికొకటియైన

తామడదూరంబున, ధర్మాత్ముండు

నుమహాతపశ్శాలియు సూర్యసమానతే

జుండునగు శరభంగుడను మహాముని ని

వసించుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

జు

జు

తం తీవ్ర మభిగచ్ఛ త్వం స తే శ్రేయో విధాన్యతి. ౧౯

టీక॥ త్వం=నీవు; తీవ్రం=శీఘ్రము	ధాన్యతి=చేర
గా; తం= ఆశరభంగుని; అభిగచ్ఛ =	నీవు, శీ
పొందుము. సః = ఆశరభంగుఁడు ;	దక్షకుఁ బాః
తే=నీకొఱకు; శ్రేయః= మేలును; వి	విందును. ౬౩, తాత్పర్యము

అవటే చా పి మాం రామ ప్రతీప్య కుశలీ ౨

రక్షసాం గతసత్వానా మేవధమన్ సనాతనః. ౨౦

టీక॥ రామ=రాముఁడా! మా =	స; ధమన్=ధమము.
నన్ను; అవటే = పల్లమునందు ;	రాముఁడా! నన్నుఁబల్లముద్రవ్వె
నితీప్యచ = ఉంచెయి ; కుశలీ =	పూడ్చియిటుపిమ్మటసుఖంబునంబొమ్ము;
క్షేమముగలవాఁడనై ; వ్రజ = పా	భూమింబూడ్చుట, మృతులగు రాక్ష
మ్ము. గతసత్త్వానాం= పోయినప్రా	సులకుముఖ్యధమము.
ణములుగల; రక్షసాం=రాక్షసులకు; ఏ	అని, తాత్పర్యము.
వః=ఇది; సనాతనః= పురాతనమయి	

అవటే యే సిధీయంతే తేషాం లోకా సనాతనాః

టీక॥ యే=ఏరాక్షసులు; అవటే=	రాక్షసులకేలేదరములను భూమిం
పల్లమునందు; సిధీయంతే= ఉంచబ	బూడ్చిపెట్టినచో వారలకుఁబుణ్యలో
దుచున్నారో; తేషాం=వారలకు; స	కంబులుగలుగును. అని, విరాధుండు,
నాతనాః=పురాతనములగు; లోకాః=	రామునితోఁజెప్పెను.
లోకములు; స్యుః(అధ్యాహృతము)=	అని, తాత్పర్యము!
కలుగును.	

వీవ ముక్త్యాతు కాకుత్స్థం విరాధ శ్వరపీడితః. ౨౧

బహువ స్వగ్ సంప్రాప్తో న్యస్తదేహో మహాబలః

తుండవ

టీక॥ మహాసక్తుధిక్మయినబలముగల; శరపీడితమభేదములచేతఁబడింపఁబడిన; విరాధశరాధుండు; కాకుత్స్థస్థిరామునిగూఁచి; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తాత్మనోరప్సినంతనె; న్యస్తచి, స్వగ్=బువొందెను.	బొందినవాఁడు; బహువ=అయ్యెను. మహాబలుండగు విరాధుండు, బాణపీడితుడై, రాముంజూచియీశ్వరమునంజెప్పి, యంతదేహంబువిడిచి, స్వగ్=బువొందెను.
దేహః= విడువఁబడినదేహముగలవాఁడై; స్వగ్=సంప్రాప్తః= స్వగ్మును	అని, తాత్పర్యము.

తద్భృత్యా రాఘవో వాక్యం లక్ష్మణం వ్యాదిదేశమా. ౨౨

టీక॥ రాఘవః=రాముండు; తత్=	పాదపూరణార్థము.
ఆ; వాక్యం = మాటను; త్రుత్వా =	రాముండు, విరాధునిమాటనువిని,
విని; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూఁచి; వ్యా	లక్ష్మణుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
దిదేశ= ఆజ్ఞాపించెను. “హ” అనునది	అని, తాత్పర్యము.

కుంజరస్యేవ రౌద్రస్య రాక్షస్యాస్య లక్ష్మణ

వనేన్దస్త్రి సుమహా చ్ఛృభ్రం ఖన్యతాం రౌద్రకమణిః. ౨౩

టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుండా! రౌద్రస్య=భయంకరమగు; కుంజరస్యేవ=ఏనుంగునకుంబోలె; రౌద్రకమణిః=భయంకరమయిన కార్యము గల; ఆస్య=ఈ; రాక్షసస్య=రాక్షసునకు; ఆస్త్రి=ఈ; వనే=అడవియందు; సుమహాత్=మిక్కిలియుగొప్పదగు; శ్వభ్రం=బొక్క; ఖన్యతాం=త్రవ్వఁబడుఁగాక.	భ్రం=బొక్క; ఖన్యతాం=త్రవ్వఁబడుఁగాక.
లక్ష్మణుండా! పెద్దయేనుంగునకుంబోలె, భయంకర కముండగు నీరాక్షసునకుఁ బెద్దపల్ల మొకటి యీవనమునంద్రవ్వుము. అని, రాముండు లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.	

కృత్యక్వా లక్షణం రామః ప్రదరః ఖన్యతామితి
తస్మా విరాధ మాక్రమ్య కంఠే పాదేన వీర్యవాక్. ౨౪

టీక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయినప	కృమ్య=అదిమిపట్టి; తస్మా = ఉండెను.
రాక్రమముగల; రామః = రాముడు;	మహాపరాక్రమశాలియగురాము
లక్షణం=లక్షణునిగూర్చి; ఇతి=కట్లు;	డు, ఇట్లుపల్లంబుద్రవ్యమని లక్ష్య
ప్రదరః=పల్లము; ఖన్యతాం=త్రవ్వ	కుంజెప్పి, విరాధునిఁ గదలనీయ!
బడఁగాక. ఇతి=అని; ఉక్త్వా = చె	తంబునంగాలిచే నడమిపెట్టి, ని
ప్పి; పాదేన=పాదముచేత; కంఠే=	డియుండెను. అని, తాత్పర్యము
మెడనుండు; విరాధం=విరాధుని; ఆ	

తతః ఖన్త్ర మాదాయ లక్షణ శ్చ వృత్తి ముత్తమమ్
అఖన త్పర్శ్వత స్తస్య విరాధస్య మహాస్వనః. ౨౫

టీక॥ తతః=అంత; లక్షణం=లక్ష్య	భ్రం = బొక్కినను; అఖనత్=త్రవ్వెను.
ణుండు; ఖన్త్రం=పాఱచివును; ఆ	అంత, లక్షణుండు, పాఱచిప్పదీ
దాయ=తీసికొని; మహాస్వనః=పెద్ద	సికొని, మహాకాయుండగు విరాధుని
మేనుగల; తస్య=ఆ; విరాధస్య=విరా	పార్శ్వభాగంబునం బెద్దబిలంబు ద్ర
ధునియొక్క; పార్శ్వతః=ప్రక్కను;	వ్వెను. అని, తాత్పర్యము.
ఉత్తమం=మిక్కిలిలియుం బెద్దదగు; శ్చ	

తం ముక్త కంఠం నిష్పివ్య శంకుకణ్ణం మహాస్వనం
విరాధం ప్రాతీప చ్చ వృత్తి నదంతం భైరవస్వనమ్. ౨౬

టీక॥ నిష్పివ్య = పిసికి; ముక్తకం	గలవాడును; మహాస్వనం=పెద్దకంఠ
ఠం=విడువబడిన కంఠముగల వాడు	ధ్వనిగలవాడును; భైరవస్వనం= భ
ను; శంకుకణ్ణం=మేకులవంటిచెవులు	యంకరమయినధ్వనిగలుగునట్లుగా; న

దంతం=అఱచుచున్నవాఁడునగు; తం=	డిచిన కంఠముగలవాఁడును మేకులవం
ఆ; విరాధం=విరాధుని; శ్వభౌ=బా	టిచెవులుగలవాఁడునగునావిరాధుని ,
క్రయందు; ప్రాక్షిపత్=పడవై చెను.	విలంబునంబడవై చిరి.
అంత, రామండుకాలందొక్కిరివి	అని, తాత్పర్యము.

డిం	త మాహవే నిజిత మాశువిక్రమా
కాః	స్థిరా శుభౌ సంయతి రామలక్ష్మణౌ
ఇట్లు	ముదాన్వితౌ చిక్షిపతు భయవహం
చెప్పు	నదంత ముక్తిప్య బలేన రాక్షసమ్. ౨౭

టీక॥ ఆశువిక్రమా=శీఘ్రమయిన	నదంతం=అఱచుచున్నవాఁడునగు; తం=
పరాక్రమముగలవారలును; సంయతి=	ఆ; రాక్షసం=రాక్షసుని; చిక్షిపతుః=
యుద్ధమునందు; స్థిరా=నిలుకడగలవా	వేసిరి.
రలునగు; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణు	శీఘ్రపరాక్రములును, యుద్ధంబున
లు; ఉభౌ=ఇద్దఱును ; ముదా= సరి	వెనుదీయనివారలునగురామ లక్ష్మణు
తోషముతో; అన్వితౌ=కూడిన వారల	లు; సంతోషంబున భయంకరుండగు వి
యి; ఆహవే=యుద్ధమునందు; నిజిత	రాధునియుద్ధంబునజయించి, యతని, వి
తం=జయింపఁబడినవాఁడును; భయా	లంబునంబడవై చిరి.
వహం=భయమునుగలిగించువాఁడును;	అని, తాత్పర్యము.

అసహ్యతాం ప్రేత్య మహాసురస్య తౌ
 శితేన శస్త్రేణ తదా నరక్షభౌ
 సమర్థౌ చాత్యథా విశారదా శుభౌ
 బితే విరాధస్య వధం ప్రచక్రతుః. ౨౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; అత్యథా వి	రక్షభౌ=పురుషశ్రేష్ఠులయిన; తౌ =
శారదా-మిగిలియుంబండితులగు; న	ఆరామలక్ష్మణులు ; ఉభౌ=ఇద్దఱును;

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౪౯

స ౪

మహాసురస్య=గొప్పయసురుండగు; వి	కార్యంబులందు మిక్కిలియొంటి
రాధస్య=విరాధునియొక్క; శితేన=తీ	తులును బురుషశ్రేష్ఠులునగు నారామ
క్షమయిన; శస్త్రేణ= ఆయుధముచే	లత్తులులు, విరాధుండు ఆయుధంబు
త; అసహ్యతాం= ఓవకరామిని; పే	నకసాధ్యుండగుటనుజూచి, యతనిపూ
క్ష్య=చూచి; సమర్థు=నిశ్చయించి;	చ్చివేయఁటయెందు క్తంబని యాలో
విలే=బాక్కయందు; వధం=చంపుట	చి, యట్లు విలంబుద్రవ్వి, యతనింబ
ను; ప్రవక్రతుం=చేసిరి.	ద్ధిపెట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్వయాం విరాధేన హి మృత్యు రాత్తనః
 ప్రసహ్య రామేణ వధార్థం మీప్సిః
 నివేదితః కాననచారిణౌ స్వయం
 నమే వధ శ్శస్త్రై కృతో భవే దితి. ౨౯

టీక॥కాననచారిణౌ = అడవియం	న=విరాధునిచేత; స్వయం= తనచేత
దుఁ దిరుగునట్టి; రామేణ= రామునిచే	నె; నివేదితోహి=తెలుపఁబడినదిగదా!
త; ప్రసహ్య=బలాత్కారముగా; స్వ	వనవాసియగు రాముండు బలా
యం=తనకుఁదానె; వధార్థం=చం	త్కారమునందన్నుఁ జంపఁదలంపుగా
పుటకొఱకు; ఈప్సిః = కోరఁబడిన;	ని, నానావిధంబుల నతనిం బ్రహరింపు
ఆత్తనః= తనయొక్క; మృత్యుః= మ	చుండుటనుజూచి యావిరాధుండు, తా
రణము, వధోపాయమనుట; “మే=	నె, తనకు ఆయుధంబునంజూపు గలుగ
నాకు; శస్త్రైకృతః= ఆయుధముచేతఁ	దనియుఁ దన్నుఁ బూర్చిపెట్టవలె నని
జేయఁబడిన; వధః = చంపుట;	యు, రామునకుంజెప్పెను.
నభవేత్=కలుగదు” ఇతి=అని; విరాధే	అని, తాత్పర్యము.

తచేవ రామేణ నిశమ్య భాషితం
 కృతా మతిస్తస్య చిలప్రవేశనే
 విలంబ రామేణ బలేన రక్షసా

ప్రవేశ్య మానేన వనం వినాదితమ్. ౩౦

టిక॥ రామేణ=రామునిచేత ; త	నం=అడవి; వినాదితం= ధ్వనింపఁజే
త్=ఆ; భాషితం=మాటను;నిశ్చయై	యఁబడినది.
న్=వినియె; తస్య = ఆవిరాధునియొ	రాముండు, ఆవిరాధునిమాటను వి
క్కా; బిలప్రవేశనే=బిలముయొక్క-ప్ర	నియె, యతనిబిలంబునంబూడ్చడలం
జ్ఞశించుటయందు; మతిః=బుద్ధి; కృతా=	చెను; రాముండుబలాత్కారంబున, న
చేయఁబడినది. రామేణ=రామునిచేత;	వ్వీరాధునిబిలంబునం బూడ్చునప్పుడు,
బలేన=బలముచేత; బిలం=బిలమును; ప్రి	ఆ రాక్షసుండడవియంతయు మహాధ్వ
వేశ్యమానేన=ప్రవేశింపఁజేయఁబడుచు	నిగలుగునట్లు, అఱచెను.
న్న; రాక్షసాచ= రాక్షసునిచేతను ; ప	అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్టరూపా వివ రామలక్ష్మణౌ

విరాధ ముర్వ్యః ప్రదరే నిహత్య తౌ

ననందతు ర్వితభయా మహావనే

శిలాభి రంత దక్షధతుశ్చ రాక్షసమ్. ౩౧

టిక॥ తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ= రా	రాక్షసం=రాక్షసుని ; అంతదక్షధతు
మలక్ష్మణులు; విరాధం=విరాధుని; ఉ	శ్చ=మూసిరియు.
ర్వ్యః=ఘామియొక్క ; ప్రదరే=	రామలక్ష్మణులు, అట్లు, విరాధుని,
బిలమునందు; నిహత్య=చంపి; ప్రహృ	ఘామిబిలంబునవైచి, పులికితగాత్మ
ష్టరూపా=గగుపాటొనొందినదేహ	లయి, యమృతహావనంబున నెంతమా
ముగలవారలయి; మహావనే= కాట	త్రీమునుభయంబులేక, యవ్వీరాధు
డవియందు; వితభయా= విడువఁబడి	ని, కలేబరమును తొల్ల చేగప్పిరి.
నభయముగలవారలయి; ననందతుః=	అని, తాత్పర్యము.
సంతోషించిరి. శిలాభిః= తొల్ల చేత;	

తతస్తు తౌ కాంచన చిత్రకామకౌ
నిహత్య రక్షః పరిగృహ్య మైథిలీమ్
విజహృతు స్తౌ ముదితౌ మహావనే
దివి స్థితౌ చంద్రదివాకరావివ. ౩౨

టీక॥ తతస్తు=అంతను; కాంచనచి	సూర్యులువలె; మహావనే= పెద్దఅడ
త్రకామకౌ= బంగారముచే జిత్ర	యందు; విజహృతుః=విహరించిరి.
ములయినధనుస్సులుగలవారలగు; తౌ=	అంత, దివ్యధనుర్థకులగు నారా
ఆరామలక్ష్మణులు; రక్షః=విరాధుని;	మలక్ష్మణులు, విరాధుంజంపి, సీతాదే
నిహత్య=చంపి; మైథిలీం=సీతాదేవిని;	వింజేకొని, పరమసంతుష్టులయి యమ్మ
పరిగృహ్య=తీసికొని; తౌ= ఆరామల	హావనంబున , నాకాశంబునం జంద్ర
క్ష్మణులు; ముదితౌ=సంతసించినవార	సూర్యులవగిది. విహరించుచుండిరి.
లయి; దివి=ఆకాశమునందు; స్థితౌ=	అని, తాత్పర్యము.
ఉన్న; చంద్రదివాకరావివ = చంద్ర	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, చతుర్థాస్సగళః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ చతుర్థాస్సగళ టీక,

ముగిసినది.

అ

పంచమసగం ప్రారంభః.

హత్వా తం భీమబలం విరాధం రాక్షసం వనే

తత స్సీతాం పరిష్వజ్య సమాశ్వాస్య చ వీర్యవాన్.

అబ్రవీల్లత్కణం రామో భాతరం దీప్తతేజసమ్

క

అ టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయిన పలుగుచున్న కాంతిగల ; భాతరం = త
రాక్రమముగల; రామః = రామండు; ముండయిన; లత్కణం = లత్కణునిగా
వనే = అడవియందు; భీమబలం = భయం చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
కరమయిన బలముగల; తం = ఆ ; విరా మహాపరాక్రమశాలియు గురామం
ధం = విరాధుండను; రాక్షసం = రాక్ష డు, అరణ్యంబున , భయంకరపరాక్ర
సుని; హత్వా తం = వధించినంతనె ; త ముండగు విరాధుండుంపి, యంత, సీతం
తః = అంత; సీతాం = సీతాదేవిని; పరిష్వ జవుఁగిలించి, మంచిమాటలం దేచి, మ
జ్య = కవుఁగిలించుకొని ; సమాశ్వాస్య హాతేజుండగు తమ్ముని లత్కణునింజూచి,
చ = ఊడించెను; దీప్తతేజసం = వె యిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కష్టం వనమిదం దుగళం నచస్త వనగోచరాః.

అభిగచ్ఛామహే శీఘ్రం శరభంగం తపోధనమ్

టీక॥ ఇదం = ఈ; వనం = అడవి ; క ఈయడవి మిక్కిలియు నపాయక
ష్టం = అపాయముగలది. దుగళం = ప్ర రముగానున్నది; మనమును అడవిలో
వేశింపరానిది. వనగోచరాశ్చ = అడవి నుండి మెదిగిన వారలము కాము; కా
నుండువారలమును; నస్త (నస్తః) = కా వుననిండుండదగదు; శీఘ్రంబున శరభం
ము. శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; తపోధనం = గమహముని యొద్దకుఁ బోయెదము.
తపోధనముగాఁగల; శరభంగం = శర అని , రాముండు లత్కణునితోఁ జె
భంగమహమునిని; అభిగచ్ఛామహే = ప్పెను.
పొందెదము. అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్రమం శరభంగస్య రాఘవోఽభి జగామహ. ౩

తస్య దేవప్రభావస్య తపసా భావితాత్మనః

టీక|| రాఘవః=రాముఁడు;దేవప్ర అభిజగామ=పోయెను “హ” అనునది
భావస్య = దేవతయొక్కప్రభావము పాదపూరణార్థము.
వంటిప్రభావముగలవాఁడును;తపసా= అంత, రాముండు, దేవప్రభావుం
తపస్సుచేత;భావితాత్మనః= ధ్యానిం డునుదపంబునంబరమాత్మను ధ్యానిండు
పఁబడిన పరమాత్మగలవాఁడునగు; త వాఁడునగునాశరభంగమహామని యా
స్య=ఆ;శరభంగస్య= శరభంగునియొ క్రమంబునకుంబోయెను.
క్క;ఆశ్రమం=తపోవనమునుగూచిక; అని, తాత్పర్యము.

సమీపే శరభంగస్య దదశే మహ వద్భుతమ్. ౪

విభ్రాజమానం వపుషా సూర్యవై శ్వా నరోపమమ్

టీక|| రామః (అధ్యాహృతము)= గొప్పదియునగువస్తువును ; దదశే=
రాముఁడు;శరభంగస్య= శరభంగమ చూచెను.
హామనియొక్క;సమీపే=సమీపమునం రాముండు, శరభంగునిసమీపంబు
దు;వపుషా=దేహముచేత ; విభ్రాజ న,సూర్యాగ్నిసదృశంబును , మహాతే
మానం= ప్రకాశించుచున్నదియు,సూ జంబునగు, నాశ్చర్యావహమయినయొ
ర్యవైశ్వానరోపమం=సూర్యునితోనుల కగొప్పవస్తువుంజూచెను.
గ్నిహూత్రునితోనుబోల్చి గలదియు ; అని, తాత్పర్యము.
అద్భుతం=అశ్చర్యకరమును;మహాత్=

అవరుహ్య రథోత్సంగా దాకా శే విబుధానుగమ్. ౫

అసంస్పృశంతం వసుధాం దదశే విబుధేశ్వరమ్

టీక|| ఆకాశే=ఆకాశమునందు;ర వరుహ్య=దిగి;విబుధానుగం= దేవత
థోత్సంగాత్=రథతటముననుండి; అ బువెంబడించు వారలుగాఁ గలవాఁడు

<p>ను; వసుధాం = భూమిని; అసంస్పృశం తం = తాంకకున్నవాండునగు; విబుధేష్వ రం = దేవేంద్రుని; రామః (అధ్యాహృత ము) = రాముండు; దదశః = చూచెను.</p>	<p>ని, రథంబుడిగి, భూమిని స్పృశింపక, దేవ తాపరివృత్తుండై యాకాశంబున శరభం గునాద్దకుంబోవుచున్న దేవేంద్రుని, రా ముండు, చూచెను.</p>
అంత, సమీపంబునకు వచ్చుటండే	అని, తాత్పర్యము..

సుప్రభాభరణం దేవం విరజోంబరధారిణమ్. ౬

తద్విధైరేవ బహుభిః పూజ్యమానం మహాత్మభిః

<p>టీక॥ సుప్రభాభరణం = మిక్కిలి యౌగంతిగల యాభరణంబులు గల వాండును; విరజోంబరధారిణం = దు మ్ములేని వస్త్రము గట్టుకొన్నవాండు ను; తద్విధైరేవ = అట్టివారలెయ్యిన; మహాత్మభిః = అధికమయిన ప్రభావము గల; బహుభిః = పెక్కింద్రోదే; పూ జ్యమానం = పూజింపఁబడుచున్నవా డునగు; దేవం = ఇంద్రుని; రామః (అ ధ్యాహృతము) = రాముండు; దదశః</p>	<p>(అధ్యాహృతము) = చూచెను. కాంతిమంతంబులగు నాభరణంబు లుధరించి యున్నవాండును స్వచ్ఛము లయిన వస్త్రంబులం గట్టుకొని యున్న వాండును, తనయట్టివారలగు పెక్కిం ద్రుమహాత్ములచే బూజింపఁ బడుచు న్నవాండునగు దేవేంద్రుని, రాముండు, దూరంబుననుండి చూచెను.</p>
	అని, తాత్పర్యము.

హరిభి ర్వాజిభి ర్యుక్త మంతరిక్షగతం రథం. ౭

దదర్శా దూరత స్తస్య తరుణాదిత్యసన్నిభమ్

<p>టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = రాముండు; అదూరతః = సమీపము నందు; హరిభిః = పచ్చని; వాజిభిః = గు ఱ్ఱములతో; యుక్తం = కూడినదియు;</p>	<p>అంతరిక్షగతం = ఆకాశమును బొందిన దియు; తరుణాదిత్యసన్నిభం = మ ధ్యాహ్నసూర్యునితో సమానమయిన దియునగు; తస్య = ఆయంద్రునియొ</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౫

స ౫

కా-; రథం=రథమును; దదశే= చూచెను. అర్జునులతోఁగూడినదియు మధ్యాహ్న సూర్యుండుం బోలె వెలుంగుచున్నది రాముండు, అయ్యాశ్రమంబునకు యునగు నాయుండ్రునియరదంబుఁ గ నమీపంబున, నాకాశంబునఁబచ్చని గు నెను. అని, తాత్పర్యము.

పాండురాభీషునప్రఖ్యం చంద్రమండలసన్నిభమ్. ౮

అపశ్య ద్విమలం ఛత్రం చిత్రమాలోగ్ధప శోభితమ్

టీక॥ పాండురాభీషున ప్రఖ్యం= ముచున్నదియునగు; ఛత్రం= గొడుగు తెల్లనిమేఘంబునకుంబోలె నధికమయి ను; అపశ్యత్= చూచెను. నకాంతిగలదియు; చంద్రమండలసన్ని రాముండు తెల్లనిమేఘంబువలె నుం భం= చంద్రమండలముతో సమానమ యునదియు, జంద్రమండలసమానంబు యినదియు; విమలం= స్వచ్ఛమును; చి ను బుచ్చమాలికా లంకృతంబునగు దే త్రమాలోగ్ధపశోభితం = నానావజ్ఞా వేండునిశ్చేతనమైత్రంబునంజూచెను. ములయినపుష్పమాలికలచేఁ బ్రకాశిం అని, తాత్పర్యము.

చామరవృజనే చాగ్ర్యే రుక్తదండే మహాధనే. ౯

గృహీతే వరనారీభ్యాం ధూయమానేచ మూఢకాని

టీక॥ అగ్ర్యే= శ్రేష్ఠములును; రుక్త వృజనేచ= వింజామరలను; రామఁ(అ దండే= బంగారుదండములుగలవియు; ధ్యాహృతము)= రాముండు; దదశే మహాధనే = అధికమయినవిలువగలవి (అధ్యాహృతము)= చూచెను. యు; వరనారీభ్యాం= ఉత్తమస్త్రీలచే ఉత్తమంబులును, గాంచనదండము త; గృహీతే= పట్టుకొనఁబడినవియు; లును గొప్పవెలగలవియును ఉత్తమస్త్రీల మూఢకాని= తలయందు; ధూయమానే శేగ్రహించివీవంబుచున్నవియునగు, చ= వీవంబుచున్నవియునగు; చామర వింజామరలంజూచెను. అని తాత్పర్యము

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

గంధర్వామరసిద్ధాశ్చ బహవః పరమమక్షయః. ౧౦
అంతరిక్షగతం దేవం వాస్త్వి రగ్యై భి రీడిరే

టీక॥ గంధర్వామరసిద్ధాశ్చ = గంధర్వులును దేవతలును సిద్ధులును ; పరమక్షయః = ఉత్తములగుమునులును ; గంధర్వులును సిద్ధులును దేవతలును బహవః = పెక్కుండు ; అంతరిక్షగతం = ను బరమమక్షయను , ఆకాశంబునను ఆకాశమునుబొందినట్టి ; దేవం = ఇం న్న దేవేంద్రుని, వేదవాక్యంబులంబ్రస్తుద్రుని ; అగ్ర్యాభిః = ఉత్తములగు ; వాత్వి రగ్యై = తించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సహ సంభాషమాణేతు శరభంగేణ వాసవే. ౧౧
దృష్ట్వా శతకృతుం తతః రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్
రామోఽథ రథ ముద్దిశ్య లక్ష్మణాయ ప్రదక్షయత్. ౧౨

టీక॥ అథ = అంతః ; రామః = రాముడు ; వాసవే = వేదేంద్రుడు ; శరభంగేణ సహ = శరభంగునితోఁగూడ ; సంభాషమాణేతు = మాటలాడుచుండగానే ; తతః = అచ్చట ; శతకృతుం = ముందు, దేవేంద్రుంజూచి, లక్ష్మణుని నకు, దేవేంద్రునిరథంబుంజూపుచు, నిరథమును ; ఉద్దిశ్య = ట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అచిక్షంతం శ్రీయాజుష్ట మద్భుతం పశ్య లక్ష్మణ
ప్రతపంత మివాదిత్య మంతరిక్ష గతం రథమ్. ౧౩

టీ॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా ! అచిక్షంతం = యా = కాంతిలో, జుష్టం = కూడినది అధికమయిన లేదన్న గలదియు ; శ్రీ యు ; అద్భుతం = ఆశ్చర్యకరమును ;

ప్రతపంతం=తపింపఁజేయుచున్న; ఆది
త్యమివ(స్థితం)=సూర్యునివలెనున్నది
యు ; అంతరిక్షగతం=అంతరిక్షమును
బొందినదియునగు; రథం=రథమును ;
పశ్య=చూడుము.

లక్ష్మణుడా! ఆకాశంబున, శ్రీమం
తంబునుగాంతిమంతంబును మధ్యాహ్న
సూర్యసమానంబును ఆశ్చర్యకరంబున
గురథంబునుజూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

యే హయాః పురుహూతస్య పురా శక్రస్య న శ్రుతాః
అంతరిక్షగతా దివ్యాస్తభిమే హరయో ధ్రువమ్. ౧౪

టీక॥ పురా=మున్ను; పురుహూ
తస్య=మిక్కిలియుంబిలువంబునట్టి; శ
క్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; యే= ఏగుఱ్ఱ
ములు; నః=మనకు, మనచేతననుట; శ్రు
తాః=వినుటడినవో; అంతరిక్షగతాః=
ఆకాశమునుబొందినవియు; దివ్యాః=
శ్రేష్ఠములునగు; ఇమే=ఇవి; తే=ఆ; హ
రయః=పచ్చనిగుఱ్ఱములు. ధ్రువం= ని

శ్చయము.
మున్నుమనము , యాగముచేయు
వాండ్రచేసభక్షికంబుగాంబిలువంబడు
నట్టిచేవేంద్రునిగుఱ్ఱములనువినియున్నా
మే ; ఆపచ్చనిగుఱ్ఱములు, ఇదిగోయా
కాశంబునవచ్చియున్నవి; చూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

ఇమేచ పురుషవ్యాఘ్రా యే తిష్ఠం త్యభితో రథమ్
శతం శతం కుండలినో యువానః ఖడ్గపాణయః. ౧౫
విస్త్రీణా విపులా రస్కాః పరిఘాయతదాహవః
శోణాంతువసనా స్పర్శే వ్యాఘ్రాఇద దురాసదాః ౧౬

టీక॥ కుండలినః= పోగులుగలవా
రలును; యువానః=యావనముగలవా
రలును; ఖడ్గపాణయః=కత్తులుచేతులం
గల వారలును ; విస్త్రీణా విపులార
స్కాః= మిక్కిలియు వికాలము లగు
జోమ్ములుగలవారలును ; పరిఘాయ

తదాహవః=ఇనుపగుడియలువలె నిడు
పులయిన చేతులు గలవారలును ; శో
ణాంతువసనాః=ఎఱ్ఱనికాంతులుగలవ
స్త్రుములుగలవారలును ; వ్యాఘ్రాఇ
ద=పెద్దపులువలె; దురాసదాః =
చెనకనలవిగానివారలునగు; యే = ఎ

వ్వరు; రథం = రథమును, రథముయొక్క యనుట; అభితః = చుట్టును; శతంశతం = నూలునూలుగా; తిష్ఠంతి = ఉన్నాగో; ఇమే = ఈ; పురుషవ్యాఘ్రాశ్చ = పురుషశ్రేష్ఠులును; సర్వే = అందఱును; దేవాః (అధ్యాహృతము) = దేవతలు.

కుండలాలంకృతులును యావనవం

తులునుభిక్షపాణులును అత్యంతవిశాలవక్షులును ఇనుపగుడియలవంటి బాహువులుగలవారలును ఎఱ్ఱనివస్త్రములు ధరించినవారలును బెద్దపులులుంటాలెదురాసదులునగు నీపురుషశ్రేష్ఠులు, రథంబుచుట్టును ఒకొకడిక్కున నూగురునూగురుగా నిలుచున్నారే; వీరలందఱు దేవతలు. అని, తాత్పర్యము.

ఉరోదేశేషు సర్వేషాం హారా జ్వలనసన్నిభాః

టీక॥ సర్వేషాం = అందఱియొక్కయు; ఉరోదేశేషు = వక్షఃప్రదేశములయందు; జ్వలనసన్నిభాః = అగ్నిహేత్రముతోనమానములయిన; హారాః = హారములు; సంతి (అధ్యాహృతము) =

ఉన్నవి.

వీరలకందఱకును, అొమ్ములపై, దివ్యలేజంబులగు హారంబులుగలవు చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

రూపం చిభ్రీతి సామిత్రే పంచవింశతి వాషికమ్. ౧౭

టీక॥ సామిత్రే = లక్ష్మణుడా! ఏతే (అధ్యాహృతము) = వీరలు; పంచవింశతివాషికం = ఇరువదియైదు సంవత్సరముల పరిమాణముగల; రూపం = ఆకారమును; చిభ్రీతి = ధరించుచు

న్నారు.

లక్ష్మణుడా! వీరలందఱు, ఇరువదియైదు సంవత్సరములవయసుకుమించకున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతద్ధి కిల దేవానాం వయో భవతి నిత్యదా

యథేమే పురుషవ్యాఘ్రౌ దృశ్యంతే ప్రియదశకానాః. ౧౮

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రౌ = పురుషశ్రేష్ఠుండవగు లక్ష్మణుడా! ఏతత్ =

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౫౯

స ౫

ఈ;వయోహి=వయస్సె;దేవానాం=	న్నారో.
దేవతలకు; నిత్యదా=ఎల్లప్పుడును;భవ	దేవతలకు,ఎప్పటిని,ఈయిరువదియైదు
తికిల= అగుచున్నదిగదా! ఇమే=వీర	సంవత్సరములవయస్సుమించదు; వీర
లు; యథా=ఎట్లు; ప్రియదశకానాం=	లెంతసుందరాకారులో! చూడుము.
సంతోషకరమయిన చూచుటగల వార	అని,తాత్పర్యము.
లుగా; దృశ్యంతే = చూడఁబడు చు	

ఇహైవ సహ వైదేహ్య మహూతం తిష్ఠ లక్ష్మణ
యావ జ్ఞానా మృహం వ్యక్తం క ఏష ద్యుతిమాన్ రథే. ౧౯

టిక లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా ! అ	త్రము;ఇహైవ=ఇచ్చటనే; వైదేహ్య
హం=నేను;రథే=రథమునందు; ద్యుతి	సహ=సీతాదేవితోఁగూడ;తిష్ఠ= ఉం
మాన్=కాంతిమంతుండగు;ఏష= ఇ	డుము.
తుండు;కః=ఎవ్వఁడు ? ఏతత్(అధ్యా	లక్ష్మణుడా ! నీవిచ్చటనేసీతతోఁ
హృతము)=దీనిని;యావత్= ఎంతలో	గూడఁగొంచెముసేపు,ఉండుము; నేను
పల;వ్యక్తం= స్పష్టముగా ; జానా	బోయికాంతిమంతుండగు నీతండెవ్వఁ
మి=తెలుసుకొందనో ; తావత్(అ	డో , స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనివచ్చె
ధ్యాహృతము)= అంతవఱకు ; ము	దను.అనిరాముండు , లక్ష్మణుతోఁజె
హూతంతు = కొంచెముసేపుమా	ప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

తమేవ ముక్త్యా సామిత్రి మిహైవ స్థీయతా మితి .
అభివక్రామ కాకుశ్ఠ శ్వరభంగాశ్రమం ప్రతి. ౨౦

టిక కాకుశ్ఠస్థి=రాముండు ; ఏ	అని;ఉక్త్యా=చెప్పి ; శ్వరభంగాశ్రమం
వం=ఇట్లు;తం=ఆ;సామిత్రిం= లక్ష్మ	ప్రతి = శ్వరభంగునియొక్కశ్రమమునుగూ
ణునిగూచిత్=ఇహైవ=ఇచ్చటనే ;స్థి	చిత్;అభివక్రామ=పోయెను.
యతాం=ఉండుటయగుఁగాక. ఇతి=	రాముండు, ఇట్లులక్ష్మణునకిచ్చట

నెయిండుమని చెప్పి, తాను, శరభంగమ | అని, తాత్పర్యము.
హామనియా శ్రమము తట్టుపోయెను,

తత స్సమభిగచ్ఛంతం ప్రేత్య రామం శచీపతిః
శరభంగ మనుప్రాప్య వివిక్త ఇద మబ్రవీత్. ౨౦

టీక|| తతః=అంత; శచీపతిః=దేవేంద్రుని
దుండ్రు; సమభిగచ్ఛంతం=వచ్చుచున్న; అంత, దేవేంద్రుండు, రాముండువ
రామం=రాముని; ప్రేత్య=చూచి; శ చ్చటనుజూచి, శరభంగమహామనిసమీ
రభంగం=శరభంగమహామనిని ; అను పంజనకుంబోయి, యేకాంతంబున ,
ప్రాప్య=సమీపమునుబొంది; వివిక్తే= నాయనతోనిట్లని చెప్పెను.
ఏకాంతమునందు; ఇదం=ఈమాటను; అని, తాత్పర్యము.

ఇహివాప యాత్య సౌ రామో యావన్తా మభిభాషతే
నిష్ఠాం నయతు తావత్తు తతోమాం ద్రష్టు మహాకతి. ౨౧

టీక|| అసౌ=ఈ; రామః=రాముం | పిమ్మట; మాం=నన్ను ; ద్రష్టుం=చూ
డు; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఉపయోతి= వ డుటకు; అహాకతి=తగును.
చ్చుచున్నాడు. అయం (అధ్యాత్మత ఇదుగో రాముండు వచ్చుచున్నా
మ)=ఈతఁడు; యావత్= ఎంతవఱ డు; ఇతండు నాతోమాటలాడుటకుము
కు; మాం=నన్నుగూర్చి; నాభిభాష న్నైకార్యంబు సాధింపవలయును; కా
లే=మాటలాడకున్నాఁడో; తావత్తు= ర్యసాధనంబయినపిమ్మట, నన్నుజూడ
అంతలోపలనె; నిష్ఠాం=సమాప్తిని ; వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.
నయతు=పొందించుగాక. తతః=అటు

జితవంతం కృతాథాంతం ద్రష్టా హ మచిరా దిమమ్

టీక|| అహం=నేను; జితవంతం= జ యుంబడిన దేవతాకార్యము గలవాఁడు
యించినవాఁడును; కృతాథాంతం=చే నగు; ఇమం=ఈ రాముని; అచిరాత్=

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౬౦

స ౫

శీఘ్రముననె; ద్రష్టా(ద్రష్టాస్మి)=చూడగలను. కార్యంబుసాధించిపిమ్మట, శీఘ్రంబుననె,నీతనింజూచెదను.

ఈతండురావణునివధించి దేవతా అని,తాత్పర్యము.

కర్మహ్య నేన కర్తవ్యం మహద్వైశ్య స్సదృషగ్రమ్. ౨౩
నిష్పాదయిత్వా తత్ర-ర్మ తతోమాం ద్రష్టు మహాతి

టీక||అన్వైః=ఇతరులచేత; సుదృష్టం = చూడుటకు; అహాతి=తగు మృ-రం=ఎంతమాత్రముచేయనలచిగాను. నిదియు;మహాత్=గొప్పరియునగు; కర్మ=కార్యము; అనేన= ఈరాముని ఇతండు, మఱియెవ్వరికిని అసాధ్యమగుగొప్పకార్యమునొకటిఁ జేయవలసి చేత; కర్తవ్యంహి=చేయఁబడవలసిన యున్నదిగదా! దానిగావించిన పిమ్మదిగదా! తత్=ఆ; కర్మ= కార్యము ట,నన్నుఁజూచుటమంచిది. అని, యింను; నిష్పాదయిత్వా(నిష్పాద్య)=చేసి; ద్రిందు,శరభంగునితోఁతెప్పెను. తతః=అటుపిమ్మట; మాం=నన్నుఁద్ర అని,తాత్పర్యము.

ఇతి వజ్రీ త మామంత్ర్య మానయిత్వాచ తాపసమ్. ౨౪
రథేన హరియంతేన యయా దివ మరిందమః

టీక||ఇతి=ఇట్లు;అరిందమః= శత్రు యయా=పొందెను. పులచఁగఁగ ద్రోహుఁనట్టి ; వజ్రీ=ఇం ఇట్లుశత్రుపులచఁగఁగద్రోహుఁనట్టి ద్రిందు;తం=ఆ;తాపసం= శరభంగ చేచేంద్రుండు, ఆశరభంగ మహాముని మహామునిని; మానయిత్వా= పూజిం కింజెప్పి యాయనంబూజించి,నీడ్చొచి; అమంత్ర్యచ=వీడుకొనియు; హరి ని,రథంబారోహించి స్వగళంబునకుఁ యుక్తేన=గుఱ్ఱములతోఁగూడిన ; రథే నోయెను. అని,తాత్పర్యము. న=రథముచేత; దివం=స్వగళమును ;

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

॥

ప్రయాతేతు సహస్రాక్షే రాఘవ స్సపరిచ్ఛరమ్. ౨౫
అగ్నిహోత్ర ముపాసీనం శరభంగ ముపాగమత్

టీక॥ సహస్రాక్షే = దేవేంద్రుండు;	అంత, దేవేంద్రుండుపోయినంతనె
ప్రయాతేతు = పోగానే; రాఘవః =	రాముండు, సీతాలక్ష్మణులతోఁగూడ,
రాముండు; సపరిచ్ఛరం = పరివారము	నగ్ని ప్రవేశార్థమయి యగ్నిహో
తోఁగూడునట్లుగా, అగ్నిహోత్రం =	త్రము నుపాసించుచున్న శరభంగమహా
అగ్నిహోత్రమును; ఉపాసీనం = ఉపా	మునియొద్దకుఁబోయెను.
సించుచున్న; శరభంగం = శరభంగమ	అని, తాత్పర్యము.
హమునిని; ఉపాగమత్ = పొందెను.	

తస్య పాదౌచ సంకృహ్య రామ స్తీతాచ లక్ష్మణః. ౨౬
నిషేధు స్సమనుజ్ఞాతా లబ్ధవాసా నిమంత్రితాః

టీక॥ రామః = రాముండును ; సీ	ఆతిథ్యస్వీకరణార్థమువరింపఁ బడిన
తా = సీతయును; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మ	వారలయి; నిషేధః = కూడుకొండెరి.
ణుండును; తస్య = ఆశరభంగమహా	రాముండును సీతాలక్ష్మణులును, ఆ
మునియొక్క; పాదౌచ = పాదముల	శరభంగమహామునిపాదంబులకు నమ
ను; సంకృహ్యచ = పట్టుకొనియు; సమ	స్కరించి, యాయనయాసనంబొసం
నుజ్ఞాతాః = ఆనుమతింపఁబడిన వారల	గియాతిథ్యంబుగ్రహింపుండనినుడువం,
యి; లబ్ధవాసాః = పొందఁబడినయా	గూడుకొండెరి. అని, తాత్పర్యము.
సనముగలవారలయి; నిమంత్రితాః =	

తత శ్శక్రోపయానంతు పర్యపుచ్చ త్స రాఘవః. ౨౭

టీక॥ తతః = అంత; సః = ఆ ; రాఘ	యె; పర్యపుచ్చత్ = ఆడిగెను.
వః = రాముండు; శక్రోపయానంతు =	అంత, రాముండు, శరభంగమహా
దేవేంద్రునియొక్క వచ్చుటనుగూచి	మునిని, దేవేంద్రుండువచ్చినసంగతిం గు

॥

॥

ఱించియడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

శరభంగశ్చ త త్వర్వం రాఘవాయ న్యవేదయత్

టీక॥ శరభంగశ్చ = శరభంగుఁడు	శరభంగుండాసంగతియంతయు ,
ను; తత్ = దాని; త్వర్వం = అంతయు;	రామునకుంజెప్పెను.
రాఘవాను = రామునికొఱకు; న్యవేద	అని, తాత్పర్యము.
యత్ = తెలిపెను.	

మా మేష వరదో రామ బ్రహ్మలోకం నివతి. ౨౮
జిత ముగ్రేణ తపసా దుష్ప్రౌఢ మకృతాత్మభిః

టీక॥ రామ = రాముఁడా! వరదః =	నివోగోరుచున్నాఁడు.
వరమునిచ్చునట్టి; వీషః = ఈయింద్రుఁ	రాముఁడా! వరంబుఁగాసంగునట్టి
డు; ఉగ్రేణ = తీక్ష్ణమయిన; తపసా = త	యీదేవేంద్రుండు, నేఁగావించినయు
పస్సుచేత; జితం = జయింపఁబడినది	గృతపస్సుచేత బ్రాహ్మమయినదియు నా
యు; అకృతాత్మభిః = తెలియఁబడని	త్వవేత్తలుగానివారలకుఁ బొందనలవి
యాత్మగలవారలచేత; దుష్ప్రౌఢం =	గానిదియునగు బ్రహ్మలోకంబునకు, న
పొందఁగూడనిదియునగు ; బ్రహ్మలో	క్తుఁడీసికొనిపోఁదలంచియున్నాఁడు.
కం = బ్రహ్మలోకమును; నివతి = కొ	అని, తాత్పర్యము.

అహం జ్ఞాత్వా నరవ్యాఘ్రే వతః మాన మదూరతః. ౨౯
బ్రహ్మలోకం న గచ్ఛామి త్వా మదృష్ట్యా ప్రియాశిథిమ్

టీక॥ నరవ్యాఘ్రే = పురుషశ్రేష్ఠుండ	జ్ఞాత్వా = ఎఱింగి; ప్రియాశిథిం = (ప్రి
వగురాముఁడా! త్వాం (అధ్యాహృత	యఁడైనయతిథివగు; త్వాం = నిన్ను;
ము) = నిన్ను; అదూరతః = సమీపము	అదృష్ట్యా = చూడక; బ్రహ్మలోకం = బ్ర
నందు; వతః మానం = ఉన్నవానిఁగా;	హ్మలోకమును; నగచ్ఛామి = పొందకు

న్నాను.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా! నీ
విచ్చటదగ్గి నేయున్నావని యెఱింగి,

ప్రియాతిథివగు నిన్నుఁజూడక పోఁగూ
డదని బ్రహ్మలోకంబునకుం బోకున్నా
ను. అని, తాత్పర్యము.

త్వయాహం పురుషవ్యాఘ్రే ధామికేణ మహాత్మ నా. ౩౦
సమాగమ్య గమిష్యామి త్రిదివం దేవసేవితమ్

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రే = పురుషశ్రేష్ఠుం
డవగు రాముడా! ధామికేణ = ధ
మామనావరించు వాఁడవును; మహా
త్మనా = పూజ్యమయిన స్వభావముగల
వాఁడవునగు; త్వయా = నీతో; సమాగ
మ్య = సమాగమము చేసి; దేవసేవితం =
దేవతలచేసేవింపబడిన; త్రిదివం = బ్ర

హ్మలోకమును; గమిష్యామి = పొందె
దను.
పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా!
ధామికండువు మహాత్ముండవునగు ని
న్నుఁజూచి, యటుపిమ్మట దేవసేవితం
బగు బ్రహ్మలోకంబునకుం బోయెదనని
యెఱింగి. అని, తాత్పర్యము.

అక్షయా నర శాదూల మయా లోకా జితా శ్శుభాః. ౩౧
బ్రాహ్మ్యశ్చ నాకపృష్ఠ్యాశ్చ ప్రతిగృహ్ణీష్వ మామకా

టీక॥ నరశాదూల = పురుషశ్రేష్ఠుం
డవగు రాముడా! మయా = నాచేత;
బ్రాహ్మ్యశ్చ = బ్రహ్మలోకంబునం గ
లిగినవియు; నాకపృష్ఠ్యాశ్చ = స్వగ
లోకమునం గలిగినవియునగు; అక్షి
యాః = నాశములేని; శుభాః = మంగళ
కరములయిన; లోకాః = భోగధా
ములు; జితాః = జయింపబడినవి. మా
మకా = నాలోకములును; ప్రతిగృహ్ణీ

ష్వ = స్వీకరింపుము.
పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా!
నేను అక్షయంబులగు బ్రహ్మలోక స్వ
గలోకంబులను, సాధించి యున్నా
ను; వానినన్నింటినీకు సమర్పించెదను;
ప్రతిగ్రహింపుము. అని, శరభంగమహా
ముని, దేవీ, తాను గావించిన సమస్త క
మణులను, ఈశ్వరునకు సమర్పించెను.
అని, తాత్పర్యము,

ఏవ ముక్తో నరవ్యాఘ్ర! స్సర్వకాస్త్రవిశారదః. ౩౨

ఋషిణా శరభంగేణ రాఘవో వాక్య మబ్రవీత్

టిక॥ నరవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠం	పైను.
దును; సర్వకాస్త్రవిశారదః = సమస్త	పురుషశ్రేష్ఠం దును సమస్తకాస్త్రం
కాస్త్రం బలంబండితుండునగు; రాఘ	బలు దెలిసినవాడునగు రామండు,
వః = రామండు ; శరభంగేణ = శరభం	శరభంగమహామునిచెప్పినమాటను విని,
గుడను; ఋషిణా = ఋషిచేత; ఏవం =	యాయనతో నిట్లు, చెప్పెను.
ఇట్లు; ఉక్తః - చెప్పబడినవాడై;	అని, తాత్పర్యము.
వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె	

అహమేవా హరిష్యామి సర్వలోకా న్నహామునే. ౩౩

ఆవాసం త్వహ మిచ్ఛామి ప్రదిష్ట మిహ కాననే

టిక॥ మహామునే = పూజ్యుడవయిన	శరభంగమహాముని! సమస్తలోకం
మునివగు శరభంగుడా! అహమేవ -	బులను నేనెసాధించుకొనఁ గోరియు
నేనే; సర్వలోకాన్ = సమస్తలోకంబు	న్నాను ; నాకీయడవియందువాసంబు
లను; ఆహరిష్యామి = సాధించెదను. ఇ	సేయుటకుఁ దగినస్థలంబును మాత్రము
హ = ఈ; కాననే = అడవియందు; ప్ర	జ్ఞాతుము. అని, రామండు , శరభంగ
దిష్టం = చూడఁబడిన; ఆవాసంతు = వా	గమహామునితోఁజెప్పెను.
సస్థానమును మాత్రము; ఇచ్ఛామి = కో	అని, తాత్పర్యము.
రుచున్నాను.	

రాఘవేక్షేవ ముక్తస్తు శక్రతుల్యులలేన వై. ౩౪

శరభంగో మహాప్రాజ్ఞః పునరేవాఽ బ్రవీ ద్వచః

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః = మహాపండితుండగు; శరభంగః = శరభంగమహాముని; శక్రతుల్యబలేన = చేవేంద్రునిబలముతో సమానమయినబలముగల ("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము); రాఘవేణ = రామునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పబడినవాడైనంతనె; పు

నరేవ = మఱలనె; వచః = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మహాపండితుండగు శరభంగమహాముని, రామునిమాటనువిని, మఱలరామునిజూచి, యిట్లుని, పలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇహ రామ మహాతేజా స్సుతీక్ష్ణో నామ ధామికః. ౩౫
వసత్య రణ్యే ధర్మాత్మా స తే శ్రేయో విధాన్యతి

టీక॥ రామ = రాముడా! ఇహ = ఈ; అరణ్యే = అడవియందు; మహాతేజాః = అధికమయినప్రభావముగలవాడును; ధామికః = ధర్మమునాచరించువాడును; ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగలవాడునగు; సుతీక్ష్ణో నామ = సుతీక్ష్ణుడనిప్రసిద్ధుడైనవాడు; వసతి = ఉన్నాడు. సః = అతడు; తే = నీకొఱకు; శ్రేయః =

మేలును; విధాన్యతి = చేయఁగలఁడు.

రాముడా! ఈ అడవియందిచ్చటికి సమీపంబుననే మహాప్రభావుండును ధామికుండును ధర్మాత్ముండునగు సుతీక్ష్ణుండను మహాభియంతాడు; అయిననీకు మేలుగావించును.

అని, తాత్పర్యము.

సుతీక్ష్ణ మభిగచ్ఛ త్వం శుచౌ దేశే తపస్వి నమ్. ౩౬
రమణీయే వనో ద్వేశే సతే వాసం విధాన్యతి

టీక॥ త్వం = నీవు; తపస్వి నం = అధికమయినతపస్సుగల; సుతీక్ష్ణం = సుతీక్ష్ణుని; అభిగచ్ఛ = పొందుము, సః = ఆయన; రమణీయే = సుందరమును; శు

చౌ = పరిశుద్ధమునగు; వనోద్వేశే = అరణ్యప్రదేశమయిన ; దేశే = స్థలమునందు; తే = నీకొఱకు; వాసం = వాసస్థానమును; విధాన్యతి = చేయఁగలఁడు.

నీవునుతీర్థమహాషియొద్దకుఁ బో | బరిశుద్ధంబునగు ప్రదేశంబునవాసస్థా
ము; ఆయన, నీకు, రమణీయంబును | నంబేర్పఱచును? అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం మందాకినీం రామ ప్రతిస్రోతా మనువ్రజ. ౩౭

నదీం పుష్పోడుపవహం తత్రతత్ర గమిష్యసి

టీక॥ రామ=రాముఁడా! ఇమాం=ఈ; డుపవహం = పూలవంటితెప్పలనువ
మందాకినీనదీం=మందాకినీనదిని (ఇందు హించునట్టి; నదీం=నీటిని; గమిష్యసి=
వలన, ఋషులు, పుణ్యనదులన్నిటినిగం పొందఁగలవు.
గానదీసామ్యబుద్ధిచే, “మందాకినీనది” రాముఁడా! ఈయేటిగట్టునన, ప
అనఁగాగంగానదియని, వ్యవహరించు శ్చిమాభిముఖంబుగా మార్గమొకటి
చుండినట్లు తెలియవచ్చెడిని. అడప్రకా యున్నది; అదికొంతదూరము, ఏటికి
రంబున, నిప్పుడుకావేరీతరవాసులేనదిసే సమీపంబుగను, గొంతదూరము, ఏటి
నికావేరియనియే చెప్పెదరు.) ప్రతిస్రో కిదూరంబుగను, ఉండను; ఏటిలోఁబు
తాం(ప్రతిస్రోతసం)=ఎదురుప్రవాహ స్వాకారంబులగు తెప్పలగపడుచుండు
ముగలదానిఁగా; అనువ్రజ= వెంబడిం ను; నీవాదారింబట్టిపొమ్ము.
వుము.తత్రతత్ర=అచ్చటచ్చట; పుష్పో అని, తాత్పర్యము.

ఏష పంథా నరవ్యాఘ్ర మహూతం పశ్య తాత మామ్. ౩౮
యావజ్జహామి గాత్రాణి జీర్ణాం త్వచ మివోరగః

టీక॥ నరవ్యాఘ్ర= పురుషశ్రేష్ఠుఁ | ను; జహామి = విడిచెదనో. తావత్(అ
డా! తాత=నాయనా! ఏషః=ఇది; ధ్యాహృతము)=అంతవఱకు; మహూ
పంథా=మార్గము. యావత్=ఎం తం=కొంచెముసేపు; మాం=నన్ను;
తలోపల; ఉరగః = సర్పము; జీ పశ్య=చూడుము.
ర్ణాం=శిథిలముయిన; త్వచమివ=కుబు పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగు రాముడా! నీ
సమునువలె; గాత్రాణి= అవయవముల వుకొంచెముసేపిచ్చటనన్నుఁజూచుచుం

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౫

❧

❧

దుము; సర్వముకుబుసమునువిడుచునట్లు, అని, తాత్పర్యము.
నేజీగఁ జేహమునువిడిచెదను.

తతోగ్నిం సుసమాధాయ హుత్వాచాశ్మేన మంత్రవితః. ౩౯
శరభంగో మహాతేజాః ప్రవివేశ హుతాశనమ్

టిక॥ తతః=అంత; మహాతేజాః=హూత్రమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.
అధికమయినకాంతిగల; మంత్రవితః = అంత, మహాతేజుండునుసమ స్తమం
మంత్రంబులఁదెలిసిన; శరభంగః= శర తృజ్జుండునగుశరభంగమహాముని, య
భంగమహాముని; అగ్నిం=అగ్ని హూ గ్నింబ్రజ్వలించఁజేసి, యాజ్యంబు వ్రే
త్రమును; సుసమాధాయ = ప్రజ్వలిం చ్చి, యయ్యగ్ని హూత్రముం బ్రవేశిం
చఁజేసి; ఆశ్మేన = నేతిచేత; హుత్వా చెను. అని, తాత్పర్యము.
చ=వ్రేల్చియు; హుతాశనం = అగ్ని

తస్య రోమాణి కేశాంశ్చ దదాహగ్ని మహాత్మనః. ౪౦
జీతాకాంత్యచం తథాస్థీని యచ్చ మాంసం సకోడితమ్

టిక॥ అగ్నిః=అగ్ని హూత్రము; న; మాంసం=మాంసము ; యత్(అ
మహాత్మనః= అధికమయినప్రభావము స్త్రీ)=ఏదిగలదో ; తత్(అధ్యావృత
గల; తస్య= ఆశరభంగమహామునియొ ము)చ=దానిని; దదాహ=కాల్చెను.
కః; రోమాణి = చేహమునందలివెం అంత, నయ్యగ్ని హూత్రంబున; మ
ద్రుకలను; కేశాంశ్చ = తలవెండ్రుకల హుత్తుండగు నాశరభంగుని వెండ్రుక
ను; జీతాకం=శిథిలమయిన; త్వచం = లునుశిథిలంబగుచమకంబును అస్థులును
చమకమును; తథా=అట్లు; అస్థీని= ఎ మాంసంబునుదగ్ధమయ్యెను.
ముకలను; సకోడితం=నెత్తురుతోఁగూడి అని, తాత్పర్యము.

రామస్తు విస్మితో భ్రాత్రా భార్యయాచ సహత్తవా. ౪౧

టిక॥ ఆత్మవాక్= పూజ్యమయినమనస్సుగల; రామస్తు = రాముఁడును;

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౬

స ౫

<p>భ్రాత్రా=తమ్మునితోను ; భార్యయా చసహ= భార్యతోనుంగూడ ; విస్తీ తః=ఆశ్చర్యపడినాడు. అట్లుశరభంగునిశరీరం బగ్నిహూ</p>	<p>త్రంబునదగ్గంబగుటనుజూచి , మహా త్తుండగు రాముండును సీతయులత్తు ణుండును, బరమాశ్చర్యంబునొందిరి అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సద పావకసంకాశః కుమార స్సమపద్యత
ఉత్థాయాగ్నిచయా తస్మా చ్చరభింగో వ్యరోచత. ౪౨

<p>టీక॥ సః=ఆ ; శరభంగశ్చ= శర భంగుండును; పావకసంకాశః= నిప్పు తోఁబోల్కిగల, కుమారః= ముప్పది సంవత్సరములకులోనుగాగల వయస్సు గలవాఁడు; సమపద్యత = ఆయెను; తస్మాత్=ఆ; అగ్నిచయాత్=అగ్నిన మూహముననుండి; ఉత్థాయ= లేచి; వ్యరోచత=ప్రకాశించెను.</p>	<p>అంత, నాశరభంగుండు, అగ్ని హూత్రుండుంటే వెలుంగనట్టి , ముప్పదియేండ్లకులోనయిన వయస్సు తోఁగూడిన, రూపముగలవాఁడయి , మహాతేజంబున వెలుంగుచు, నయ్యగ్ని హూత్రంబుననుండి వెలువడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స లోకా నాహితాగ్నినా మృషీణాంచ మహాత్మనామ్
దేవానాం చ వ్యతిక్రమ్య బ్రహ్మలోకం వ్యరోహత. ౪౩

<p>టీక॥ సః=ఆశరభంగుండు; ఆహి తాగ్నినాం = ఆహితాగ్నులయొక్క యు; మహాత్మనాం= అధికమయినప్ర భావముగల; మృషీణాంచ= ఋషుల యొక్కయు; దేవానాంచ= దేవతల యొక్కయు; లోకా = లోకముల ను; వ్యతిక్రమ్య=అతిక్రమించి; బ్రహ్మ</p>	<p>లోకం=బ్రహ్మలోకమును; వ్యరోహ త=అరోహించెను. ఆశరభంగమహాషిఁ, ఆహితాగ్ని లోకంబులను మహాత్ములగుఋషులుదే రులోకంబులను దేవలోకంబులను అతి క్రమించి, బ్రహ్మలోకంబుఁజేరెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స పుణ్యకర్మా భవనే ద్విజవభః
పితామహం సానుచరం దదర్శహ
పితామహ శ్చాపి సమీక్ష్య తం ద్విజం
ననంద సుస్వాగత మిత్యువాచ హ. ౪౪

<p>టీక పుణ్యకర్మా = పుణ్యప్రదములగుకర్మములుగల;సః=ఆ ; ద్విజవభః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడగు శరభంగమహాపిః;భవనే=లోకమునందు;సానుచరం=సేవకులతోఁగూడిన ; పితామహం=బ్రహ్మదేవుని;దదర్శ = చూచెను “హ”అనునదిపాదపూరణార్థము.పితామహశ్చాపి= బ్రహ్మదేవుఁడును;తం=ఆ;ద్విజం=బ్రాహ్మణుని; సమీక్ష్య=చూచి;ననంద= సంతోషించెను.</p>	<p>సుస్వాగతం= సుఖముతోడిరాకయునుటను;ఉవాచ=చెప్పెను “హ”అనునదిపాదపూరణార్థము. పుణ్యకర్మండును బ్రాహ్మణోత్తమండునగు నాశరభంగమహాముని , యాబ్రహ్మలోకంబున,సపరివారుండగు బ్రహ్మదేవుఁబూజెను; బ్రహ్మదేవుండును, శరభంగునింజూచినంతోపించి , స్వాగతంబుఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, పంచమస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ పంచమస్కంధాటిక,
ముగిసినది.

(ప్ర)

షష్ఠసర్గః ప్రారంభః.

శరభంగే దివం యాతే మునిసంఘా స్సమాగతాః

అభ్యగచ్ఛంత కాకుత్స్థం రామం జ్వలితతేజసమ్. ౧

టీక|| శరభంగే = శరభంగమహానంబుట్టిన; రామం = రాముని ; అభ్యగముని; దివం = స్వర్గమును ; యాతే = చ్ఛంత = పొందిరి.
పొందినవాడు కాకా; మునిసంఘాః = శరభంగుండు మృతబాంధవము
మునిసమూహములు; సమాగతాః = చేక, మునులందఱునొక్కటియై, తేజం
రినవై; జ్వలితతేజసం = మండుచున్న బున వెలుంగుచుండు రామునొద్దకు న
కాంతిగల; కాకుత్స్థం = కకుత్స్థవంశంబు చ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

వైఖానసా వాలఖిల్యా స్సంప్రతౌశా మరీచిపాః

అశ్వకుట్టాశ్చ బహవః పత్రా హారాశ్చ ధామికాః. ౨

దంతోలుఖలినశ్చైవ తథైవోన్మజ్జకాః పరే

గాత్రశయ్యా అశయ్యాశ్చ తథైవాభ్రావకాశకాః. ౩

మునయ స్సలిలాహారా వాయుభక్షాస్తథా పరే

అకాశనిలయాశ్చైవ తథాస్థండిలశాయినః. ౪

వ్రతోపవాసినో దాంతాస్తథాద్రవపటస్థానః

సజపాశ్చ తపోనిత్యాస్తథాపంచ తపోన్వితాః. ౫

సర్వే బ్రాహ్మ్యశ్రియా జుష్టా దృఢయోగా స్సమాహతాః

శరభం గాత్రమే రామ మభిజన్తుశ్చ తాపసాః. ౬

టీక|| వైఖానసాః = బ్రహ్మదేవుని నఖంబులవలనఁ బుట్టినవారలును; వా

<p> లఖిల్కాః=బ్రహ్మ దేవునిరోమంబుల వ లనంబుట్టినవారలును; సంప్రత్యాశాః= దేహమంతయు లోపలఁ గడుగుకొను వారలును; మరీచిపాః=రవిచంద్రులకిర ణంబులను, ద్రాఘవారలును; అశ్వకు ట్టాశ్వ=తాళ్ల చేదేహమును గొట్టుకొ నువారలును; బహవః=పెక్కిండు; ప త్రాహారాశ్వ=ఆపలెయాహారముగాఁ గలవారలును; ధామికాః=ధర్మ మువాచరించువారలును; దంతోలూఖ లినశ్చైవ = దంతములెఱ్ఱుగాగల వారలును; తతైవ=అట్లే; ఉన్నజ్జ కాః=ఆకంతముజలములనుండునట్టి; పరే=ఇతరులును; గాత్రశయ్యాః= దేహమునందేపడకగలవారలును; ఆశ య్యాశ్వ = పడకయెలేనివారలును; త తైవ=అట్లే; అభావకాశకాః= బ యలెవాసప్రదేశముగాఁ గల వారలు ను; సలిహారాః=జలమెయాహారము గాఁగల; మునయః=మునులును; త థా=అట్లు; వాయుభక్షాః=వాయు మెయాహారముగాగల; పరే= ఇతరు లును; ఆకాశనీలయశ్చైవ= ఆకాశ మునందునిగలవారలును; తథా= అ ట్లు; స్థూడిలకొయినః= నేలయందుఁ బరుంచువారలును; న్రతోపవాసినః= </p>	<p> న్రతములచే నుపవాసములు గావించు వారలును; దాంతాః=ఇంద్రియఃక్రహ ముగలవారును; తథా=అట్లు; ఆర్తపట వాసనః=తడిసినవస్త్రములకట్టువస్త్ర ములుగాఁగలవారలును; సజపాశ్వ= జపముతోఁగూడినవారలును; తపోని త్యాః=తపస్సునందుస్థిరులును; తథా= అట్లు, పంచతపోన్వితాః=పంచాగ్ని లనడుమనుండిచేయుఁ తపస్సుతోఁ గూ డినవారలును; సర్వే = అందఱును; బ్రాహ్మ్య = బ్రహ్మసంబంధినియగు; శ్రియా=కాంతితో; జుష్టాః=కూడిన వారలును; దృఢయోగాః=దృఢమయి పయోగముగలవారలును; సమాహీ తాః = సమాధినిష్ఠులునగు; తాప సాః=ఋషులు; శరభంగాత్రమే= శర భంగునియాత్రమమునందు; రామం= రాముని; అభిజగ్తుః=పొందిరి. బ్రహ్మనఖంబుల వలనంబుట్టిన వై ఖానసులను మునులునుబ్రహ్మరోమం బులజన్మించినట్టివాలఖిల్యులనుమునులు ను, దేహంబులోపలి భాగము నంత యునీటిచేఁ గడుగుకొనునట్టి ఋషులు ను, చంద్రసూర్యుల కిరణంబులంద్రాఘ గియుండు వారలును, దేహ మంత యుజ్జాళ్లచేఁ గొట్టుకొను వారలును </p>
---	---

బ్రాహ్మణులును, వడ్లుమొదలగుధాతాళమయి నిత్యోపవాసములుండు వారలును, జితేంద్రియులును, ఎల్లప్పుడునుదడిబట్టలంగట్టుకొనియుండువారలును, వివిధమంత్రజపంబులుసేయువారలును, స్వాధ్యాయపరాయణులును, గీర్త్వకాలంబునక బంచాగ్నిమధ్యంబుననుండితపంబుగావిండువారలును, ఇట్లు అందఱునుబ్రహ్మతేజస్సంపన్నులునుదృఢయోగాభ్యాసశీలురును, సమాధినిష్ఠులునగునానావిధానుషాన సంపన్నులయినమునులందఱు శరభంగునియాశ్రయంబునకువచ్చి, రామని, సందర్శింసు, నేలంబరుండు వారలును, వ్రచిరి. అని,తాత్పర్యము.

అభిగమ్యచ ధర్మజ్ఞా రామం ధర్మభృతాం వరమ్

ఊచుః పరమధర్మజ్ఞ మృషిసంఘా స్సమాహితాః. 2

టీక॥ ధర్మజ్ఞాః = ధర్మముఁజెలిసగు; రామం = రాముని; అభిగమ్యచ = సిని; ఋషిసంఘాః = ఋషిసమాహము పొందియు; ఊచుః = చెప్పిరి. లు; సమాహితాః = ఎచ్చరికగలవై; ధర్మభృతా = ధర్మమునుధరించు ధర్మజ్ఞులగునామహర్షులు, పరమధర్మవేత్తయు ధనుర్ధకవరుండునగురామునింజూచి, యిట్లుని, చెప్పిరి. వరం = శ్రేష్ఠండును; పరమధర్మజ్ఞం = అని, తాత్పర్యము. మిగిలియు ధర్మముఁజెలిసినవాఁడు

త్వ మిత్వోకుకులస్యాస్య పృథివ్యాశ్చ మహారథ

ప్రధానశ్చసి నాథశ్చ జేవానాం మఘవానివ. ౪

టీక॥ మహారథ= నిన్నుసారధినిగు	అసి=అగుచున్నావు.
జ్జంబులను గాపాడుకొనుచు యోధంబు	మహారథుండవగురాముడా! దేవే
సేయునట్టిరాముడా! త్వం = నీవు;	ద్రుండుస్వర్గంబునకును దేవతలకునుబ్ర
దేవానాం=తేవతలకు; మఘవానివ=	భుండునుముఖ్యుండునై యుండునట్లు, నీ
ఇంద్రుడువలె; అస్య=ఈ ; ఇత్వోక్తు	వు, భూమండలంబునకును ఇత్వోక్తుకు
కులస్య=ఇత్వోక్తువంశమునకును; పృథి	లంబునకునునాథుండవు.
వ్యాశ్చ=భూమికిని ; ప్రధానశ్చ=ము	అని, తాత్పర్యము.
ఖ్యుండవును; నాథశ్చ=ప్రభుండవును ;	

విశ్రుత స్త్రీషు లోకేషు యశసా విక్రమేణ
పితృభక్తిశ్చ సత్యంచ త్వయి ధర్మశ్చ పుష్కలిః. ౯

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము)=నీ	ను; అస్త్రీ (అధ్యాహృతము)=కలదు.
వు; త్రిషు=మూడైన; లోకేషు = లోక	నీవును , బరోపకారకీర్తిచేతనుబల
ములయందు; యశసా = కీర్తిచేతను;	పరాక్రమంబునను, ముల్లోకంబులయం
విక్రమేణ=పరాక్రమముచేతను; వి	దునుబ్రసిద్ధుండవు; మఱియు , నీవు, పి
శ్రుతః=ప్రసిద్ధుండవు. త్వయి= నీయం	తృభక్తియు సత్యంబునుగలవాడవు, ప
దు; పితృభక్తిశ్చ = తండ్రీయందలిభక్తి	రమధార్మికుండవు.
యు; సత్యంచ=సత్యమును; పుష్కలిః=	అని, తాత్పర్యము.
అధికమయిన; ధర్మశ్చ = ధర్మము	

త్వా మాసాద్య మహాత్మానం ధర్మజ్ఞం ధర్మవత్సలమ్
అథిత్వా న్నాథ వత్ప్రేమ స్రచ్చ సః శుంతు మహాసి. ౧౦

టీక॥ నాథ= నాథుండవగురాము	ర్మముచెలిసినవాడవును; ధర్మవత్స
డా! వయం(అధ్యాహృతము)=మేము;	లం= ధర్మమునందరిప్రీతిగలవాడవు
మహాత్మానం = పూజ్యమయినస్వభా	నగు; త్వాం=నిన్ను; ఆసాద్య= పొం
వముగలవాడవును; ధర్మజ్ఞం = ధ	ది; అర్థిత్యాత్=యాచనమువలన; వ

త్యోమః=నెప్పెదము. నః = మాయోజ్ఞాండపుధమకవత్సలుండవునగు నీయొక్క; తచ్చ=దానినిమాత్రము ; త్విం ద్దకువచ్చి, యాచనబుద్ధిచే; నొకటిఁజెతుం=ఓర్పుటకు;అహాసీ=తగుదువు. పెదము;క్షమించవలయును.
నాథుఁడా!మహాత్ముండవు ధమక అని,తాత్పర్యము.

అధమఃస్తు మహాంతాత భవేత్తస్య మహీపతేః
యో హ రే ద్భలిషద్భాగం నచ రక్షతి పుత్రవత్. ౧౦

టిక॥ తాత=నాయనా;యః= ఏము;మహాత్=గొప్పది.
రాజు;బలిషద్భాగం= పన్నురూపము నాయనా!ఎవ్వఁడు,ఆటవభాగముయినయాటవభాగమును; హరేత్=తీ పన్నుదీసికొని, ప్రజలఁగొడుకులంబోసికొనునో,పుత్రవత్ = కొడుకువలె; లెరక్షింపకుండునో, ఆరాజునకుమిలినరక్షతిచ = రక్షింపకమాత్రముండు తేనియధమఃముగలుగును.
నో;తస్య=ఆ;భూపతేః = రాజుయొ అని,తాత్పర్యము.
క్క;అధమఃస్తు= అధమఃముమాత్ర

యంజాన స్స్వా నివప్రాణాన్ ప్రాణై ర్విష్టాన్ సుతానివ
నిత్యయుక్త స్సదారక్షన్ సర్వా స్విషయవాసినః. ౧౨
ప్రాప్తోతి శాశ్వతీం రామ కీర్తిం స బహువాషికమ్
బ్రహ్మణ స్థాన మాసాద్య తత్రచాపి మహీయతే. ౧౩

టిక॥ రామ=రాముఁడా;యః(అలె;ప్రాణైః = ప్రాణములచేత ; ఇధ్యాహృతము)=ఎవ్వఁడు ; యంజాన్ ప్లాన్=ప్రియములయిన; సుతానివ=నః= యత్నమునేయుడు ; నిత్యయు కొడుకులనువలె;సదా= ఎల్లప్పుడును;క్షః= ఎల్లప్పుడునుఎచ్చరికగలవాఁడై; రక్షన్=రక్షించుచు ; భవేత్ (అధ్యాహృతము)= అగునో;సః=ఆరాజు; బనిషయవాసినః= దేశములొనున్నజను హువాషికం= పెక్కుసంవత్సరములను;సర్వాన్=అందఱను;స్వాన్= త లను;శాశ్వతీం=అనువతికొంచినట్టి ; కీననైవ;ప్రాణానివ = ప్రాణములనువ

౧౧

౧౧

లికం=కీలికని; ప్రాప్నోతి=పొందును.
బ్రహ్మణః=బ్రహ్మయొక్క ; స్థానం= స్థానమును; ఆసాద్య=పొంది; తత్రచాపి=అచ్చటను; మహీయతే=పూజితుం దగును.

రాముడా! ఎవ్వండు, నానావిధ యత్నంబు సేయుచు, నెల్లప్పుడును నవ

హితుండై, స్వదేశవాసులనందఱను ; దనప్రాణంబులంబోలెఁ బ్రాణంబులకన్న నధికులగు కొడుకులం బోలెఁ బరిపాలింపుచుండునో, ఆరాజు, శాశ్వతం గుకీలికంబొందును; అంతంబున బ్రహ్మ లోకంబునొంది, యచ్చటను బూజితుం డై వెలుంగును. అని, తాత్పర్యము.

యః కరోతి పరం ధమకం ముని మూలఫలహాసః
తత్ర రాజ్ఞః శ్చతుర్భాగః ప్రజా ధర్మేణ రక్షితః. ౧౪

టిక|| యః=ఏ; మునిః= ముని; మూలఫలహాసః=గడ్డలును పండ్లును ఆహారముగాఁగలవాఁడై; పరం= అధికమయిన; ధమకం=ధర్మమును; కరోతి= చేయునో; తత్ర=అందు; ప్రజాః= జనులను; ధర్మేణ=ధర్మముచేత; రక్షితః= రక్షించుచున్న; రాజ్ఞః=రాజునకు; చతుర్భాగః=నాలవభాగము; అస్తి (అధ్యాహృతము)=కలదు.

ప్రజలందఱు, నాఱవభాగమునొసంగుటంజేసివారలరక్షింపవలెను ; ఋషలేమియైనచువారలుకారే; వారినే లరక్షింపవలయుననవలదు; ఋషులుఫలమూలంబుల నాహారంబుగాఁగొనుచు, గావించుమహాధర్మంబులోఁగూడ , ధర్మంబునఁబ్రజలరక్షించుచుండు రాజునకు, నాలవభాగంబుగలదు. అని, తాత్పర్యము.

సోయం బ్రాహ్మణభూయిష్టో వానప్రస్థగణో మహాః
త్వన్నాథో నాథవ ద్రామ రాక్షసైర్వధ్యతే భృశమ్. ౧౫

టిక|| రామ=రాముడా! త్వన్నాథః=సీవునాథుండవుగాఁగల ; బ్రాహ్మణభూయిష్టః=బ్రాహ్మణులెయధికులుగాఁగల; మహాః=గొప్పదగు ; సః=

అట్టి; ఆయం=ఈ ; వానప్రస్థగణః=వానప్రస్థులసమూహము; అనాథవత్=నాథుండులేనిదివలె ; భృశం=మిక్కిలియు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; వ

౧౨

౧౨

భృతే=వధింపఁబడుచున్నది.

రాముఁడా! తఱచుగానందలుచున్నావని
ఁబలెయ్యినయీవానప్రస్థులందఱునీ

పునాధుండవుండెయ్యి, అనాథలుంబో
లె, రాక్షసులచేవధింపఁబడుచున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏహి పశ్య శరీరాణి మనీనాం భావితాత్మనామ్

హతానాం రాక్షసైః స్థూరై ర్భహూనాం బహుధా వనే. ౧౬

టీక॥ ఏహి=రమ్ము. వనే=అడవియందు; బహుధా= పెక్కువిధంబులును; స్థూరైః=భయంకరులగు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; హతానాం=చంపఁబడిన; భావితాత్మనాం=ధ్యానింపఁబడినయాత్మగల; బహూనాం=పెక్కింద్రయిన; మనీనాం=మునులయొక్క; శరీరా

ణి=దేహములను; పశ్య=చూడుము. ఇదిగోరమ్ము; వనంబుననానావిధంబులభయంకరులగురాక్షసులచేఁజంపఁబడినపరమాత్మవేత్తలగు మనుల దేహంబులుపడియున్నవి; చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

పంపానదీనివాసానా మనుమందాకినీ మపి

చిత్రకూటాలయానాంచ క్రియతే కదనం మహత్. ౧౭

టీక॥ అనుమందాకినీమపి=మందాకినీనదీనిమొదలుకొని; పంపానదీనివాసానాం=పంపానదీతీరముననుండువారలయొక్కయు; చిత్రకూటాలయానాంచ=చిత్రకూటపర్వతమువాసస్థానముగాఁగలవారలయొక్కయు; మహత్=అధికమయిన; కదనం=హిం

స; క్రియతే=చేయఁబడుచున్నది. మందాకినీనదీతీరంబునందేమిపంపానదీతీరంబునందేమిచిత్రకూటపర్వతంబునందేమివాసముసేయుఋషులనందఱనువధించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం వయం నమృష్యామో విప్రకారం తపస్సిన్వినామ్

క్రియమాణం వనే ఘోరం రక్షోభి ర్భీమకర్మభిః. ౧౮

<p>టీక॥ వయం=మేము; ఏవం=ఇట్లు; వనే=అడవియందు; కమభిః=భయం కరమయినకార్యముగల; రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; క్రియమాణం=చేయఁబడుచున్న; క్షారం = భయంకరమయిన; తపస్వినాం=ఋషులయొక్క; విప్ర</p>	<p>కారం=విరోధమును; నమృష్యామః=ఓవకలేము. ఇట్లడవియందు, భయంకరముగా ఋషులనువధించుటను, మేముసహింపజాలము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తత స్త్వాం శరణార్థం చ శరణ్యం సముపస్థితాః
పరిపాలయ నో రామ వధ్యమానా నిశాచరైః. ౧౯

<p>టీక॥ రామ=రామఁడా! తతః=అందువలన; వయం(అధ్యాహృతము)=మేము; శరణార్థం=రక్షణార్థమయి; శరణ్యం = శరణుపొందఁ దగినట్టి; త్వం=నిన్ను; సముపస్థితాః= పొందినాము. నిశాచరైః=రాక్షసులచేత; వధ్యమానాః=చంపఁబడుచున్న; నః=</p>	<p>మమ్ము; పరిపాలయ=పాలింపుము. రామఁడా! అందువలన, మేము, రక్షణార్థమయి శరణుండఁగునిన్ను శరణుపొందినాము; రాక్షసులచేవధించబడుచున్నమమ్మరక్షింపుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

పరా త్వత్తో గతి ర్విర పృథివ్యాం నోపపద్యతే
పరిపాలయ న స్సర్వాక్ రాక్షసేభ్యో నృపాత్మజ. ౨౦

<p>టీక॥ పర=పరాక్రమశాలివగు; నృపాత్మజ=రాజకొమరుండవయిన రామఁడా! త్వత్తో=నీకన్న; పరా= ఇతరమయిన; గతిః=గతి; పృథివ్యాం=భూమియందు; నోపపద్యతే = పొందఁబడదు; రాక్షసేభ్యః= రాక్షసులవలన; నః=మమ్ము; సర్వాక్=అందఱను; ప</p>	<p>రిపాలయ=పాలింపుము. పరాక్రమశాలిని రాజకొమరుండవగు రామఁడా! నీకన్నమాకు వేరెగతి భూమండలంబున నెచ్చటనులేదు; మమ్ము ఈరాక్షసభాధందొలగించిరక్షింపుము. అని, ఋషులు, రామునితోఁజెప్పుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏత చ్ఛ్వాతాత్ కాకుత్స్థస్త్వాప్తసానాం తపస్స్వినామ్
ఇదం ప్రోవాచ ధర్మాత్మా సర్వానేవ తపస్స్వినః. ౨౧

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగలవాడు; ప్రోవాచ = చెప్పెను.
ల = కాకుత్స్థస్త్వాప్తసానాం = రాముడు; తపస్స్వినాం = తపస్సు చేసినవారికి; తపస్స్వినః = తపస్సు చేసినవారికి.
సానాం = ఋషులయొక్క; ఏతత్ = ఈ మాటను; శ్రుత్వాత్మా = విన్నంతనే; తపస్స్వినః = ఋషులను; సర్వానేవ = అంజాచి, యామాటంజెప్పెను.
దలనుగూర్చియె; ఇదం = ఈమాటను; అని, తాత్పర్యము.

నైవ మహాభూతం వత్తు మాజ్ఞాప్రయోగం తపస్స్వినామ్
కేవలే నాత్మకార్యేణ ప్రవేష్టవ్యం మయా వనమ్. ౨౨

టీక॥ మాం = నన్నుగూర్చి; ఏవం = మీరులునావిషయమయి యిట్లు చెప్పితిమి; వత్తుం = చెప్పితిమి; నామాభి = నన్ను మీర లాజ్ఞాపింప వలయునుగాని పరిపాలింపుమని చెప్పరాదు; తపస్స్వినాం = ఋషులకు; ఆ దు; నాకార్యము చేతనేనియడవికిరావలత్తకార్యేణ కేవలేన = నాకార్యము నియుండినది; ఇప్పుడు, తపస్స్విజనరత్న చేతనే; వనం = అడవి; మయా = నాచేత; ణము రెండవఫలమగుచున్నది.
ప్రవేష్టవ్యం = ప్రవేశించుటవలసినది. అని, తాత్పర్యము.

విప్రకార మపాక్రష్టుం రాక్షసైర్భవతా మిమమ్

పితుస్తు నిదేశశకరః ప్రవిష్టోహ మిదం వనమ్. ౨౩

టీక॥ అహం = నేను; పితుః = తండ్రి; వాడనైయె; రాక్షసైః = రాక్షసులచే యొక్క; నిదేశశకరః = ఆజ్ఞ చేయు (కలిగిన); భవతాం = మీయొక్క;

ఇమం=ఈ ; విప్రకారం= అపకార వేరుకాటకును; మీకిప్పుడు రాక్షసులచే
మును; అపాక్రష్టం= పోగొట్టుటకై; గలిగినకష్టమునునివారించుటకై యును,
ఇదం=ఈ; వనం=అడవిని; ప్రవిష్టం=ప్ర ఈయడవికివచ్చినవాడవైతిని,
వేశించినాను. అని, తాత్పర్యము.

ఇప్పుడు, నేను, తండ్రియొద్దను నెఱ

భవతా మథాన్విధ్యథా మాగతోహం యదృచ్ఛయా
తస్య మేయం వనే వాసో భవిష్యతి మహాఫలః. ౨౪

టీక॥ అహం= నేను ; యదృచ్ఛ తి=కాంగలదు.
యా=డచ్చాటుచేత; భవతాం = మీ నేను, యదృచ్ఛకంబుగామీకార్య
యొక్క; అథాన్విధ్యథా= కార్యని నీర్థియగుటకై, సేనచ్చటికివచ్చినాను;
ద్ధికొఱకు; ఆగతః=వచ్చినాను. తస్య= కావున, నాకివనంబుననుండుటవలన,
అట్టి; మే=నాకు; అయం=ఈ ; వనే= మహాఫలంబుగలుగును.
అడవియందు; వాసః=ఉనికి ; మహాఫ అని, తాత్పర్యము.
లః=అధికమయినఫలముగలది; భవిష్య

తపస్వినాం రణే శత్రూన్ హంతు మిచ్ఛామి రాక్షసాన్
పశ్యంతు వీర్య మృషయ స్సభ్రాతు మే తపోధనాః. ౨౫

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = పశ్యంతు=చూతురుగాక.
నేను; తపస్వినాం= ఋషులయొక్క; నేను, ఋషులకుశత్రువులుగానుండురా
శత్రూన్=శత్రువులగు; రాక్షసాన్= ట్టునులనందఱనుయొద్దంబునవధింపఁగో
రాక్షసులను; రణే=యుద్ధమునందు ; రియున్నాను; తపోధనులగుఋషులంద
హంతుం=చంపుటకు; ఇచ్ఛామి = కో ఋయుద్ధంబున, నాపరాక్రమంబును నా
రుచున్నాను. తపోధనాః=తపస్సే ధ తమ్మునిపరాక్రమంబునుం జూడఁగల
నముగాఁగల; ఋషయః=ఋషులు ; రు- అని, రాముండు, ఋషులకుఁ జె
సభ్రాతుః=తమ్మునితోఁగూడిన; మే= ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నాయొక్క; వీర్యం=పరాక్రమమును ;

దత్వాఽ భయం చాపి తపోధనానాం
ధమేఽ ధృతాత్మా సహలక్ష్మణేన
తపోధనైశ్చాపి సభాజ్యవృత్త
స్సతీక్ష్మమేవా భజగామ వీరః. ౨౬

టీక॥ వీరః = పరాక్రమశాలియు;	తీక్ష్మమేవ = సుతీక్ష్మనిగూర్చియె ; అభిజ
ధమేఽ = ధర్మమునందు; ధృతాత్మా =	గామ = పోయెను.
నిశ్చలమయినబుద్ధిగలవాఁడును; తపోధ	వీరుండునుధర్మముంబునందుఁ జలన
నైశ్చాపి = ఋషులచేతనుం గూడ ; స	ములేని వాఁడును ఋషులకుఁ గూడఁ
భాజ్యవృత్తః = పూజింపఁదగినయాచా	ఋజునీయంబగునాచారంబు గలవాఁ
రముగలవాఁడునగురాముండు; తపోధ	దునగురాముండు , ఋషులకు, అభ
నానాం = ఋషులకు; అభయం = అభ	యంబొసంగి, లక్ష్మణుం గూడి, సుతీక్ష్మ
యమును; దత్వాచాపి = ఇచ్చియు ; ల	మహామునియొద్దకుఁబోయెను.
క్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణునితోఁగూడ; సు	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఽ, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

అరణ్యకాండే, షష్ఠస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అరణ్యకాండషష్ఠస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

(౧౬)

సప్తమసర్గప్రారంభః.

రామస్తు సహితో భ్రాత్రా స్థితయాచ పరంతపః

సుతీక్ష్ణస్యా శ్రమపదం జగామ సహ తైర్ద్విజైః. ౧

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులఁదపింను; జగామ = పొందెను.
 పఁజేయునట్టి; రామస్తు = రామఁడును; శత్రువులఁ దపింపఁజేయునట్టి రా
 భ్రాత్రా = తమ్మునితోను; స్థితయాచ = ముందు, స్థితాలక్ష్మణసహితుండై,
 స్థితోను; సహితః = కూడినవాడై; యావైఖానసాదిబ్రాహ్మణులు వెంబడిం
 తైః = ఆ; ద్విజైస్సహ = బ్రాహ్మణులతోఁ ప, సుతీక్ష్ణమహామునియాశ్రమపదం
 గూడఁ; సుతీక్ష్ణస్య = సుతీక్ష్ణమహాముని బునకుఁబోయెను.
 యొక్క; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానము అని, తాత్పర్యము.

స గత్వా దూర మధ్వానం నదీస్తీర్త్యా బహూదకాః

దదశ్శ విభులం శైలం మహామేఘ మివోన్నతమ్. ౨

టీక॥ సః = ఆరామఁడు; దూలమగు; శైలం = పవకతమును; దదశ్శ =
 రం = దూరమయిన; అధ్వానం = మాచూచెను.
 గఘమును; గత్వా = పొంది; బహూద రాముండట్లుదూరముగాఁబోయి,
 కాః = అధికమయినజలముగల; నదీః = న అధికజలముగలనదులనుదాటి, మహా
 దులను; తీర్త్యా = దాటి; మహామేఘ మేఘమువలెనున్నయత్కున్నతంబగునా
 మివ (స్థితం) = గొప్పమేఘమువలెను క్క-పవకతముంగనెను.
 న్న; ఉన్నతం = పొడవైన; విభులం = విశా అని, తాత్పర్యము.

తతస్త దిత్వాకువరో సంతతం వివిధై ర్దుఃప్తైః

కాననం తా వివిశతు స్థితయాసహ రాఘవా. ౩

టీక॥ తతః=అంతః;తా=ఆ;ఇత్వో చిరి.

కువరా = ఇత్వోకువంశమునందుఁబు
ట్టినవారలలో శ్రేష్ఠులగు ; రాఘవా= నవారలలో నుత్తములగు నారామల
రామలత్త్వములు;సీతయాసహ= సీత త్త్వములు,సీతాసంయుతులయి , నా
తోఁగూడ;వివిధైః = నానావిధముల నావృక్షసమూహ సంకులంబగునాప
గు;ద్రుమైః=వృక్షములచేత;సంతతం= వశతసమీపమందలి యరణ్యంబుఁబ్రవే
వ్యాపింపఁబడియున్న;తత్=ఆ ; కా శించిరి. అని,తాత్పర్యము.

అంత , ఇత్వోకువంశమునంబుట్టి
నవారలలో నుత్తములగు నారామల
త్త్వములు,సీతాసంయుతులయి , నా
నావృక్షసమూహ సంకులంబగునాప
వశతసమీపమందలి యరణ్యంబుఁబ్రవే
శించిరి. అని,తాత్పర్యము.

ప్రవిష్టస్తు వనం ఘోరం బహుపుష్పఫలద్రుమమ్

దదర్శాశ్రమ మేకాంతే చీరమాలాపరిష్కృతమ్. ౪

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ

రాముఁడు; ఘోరం= భయంకరమయి
నదియు;బహుపుష్పఫలద్రుమం= అధి
కమయినపూలునుఫలమునుగలవృక్షము
లుగలదియునగు;వనం=అడవిని ; ప్ర
విష్టస్తు=ప్రవేశించినవాఁడైనంతనె; ఏ
కాంతే=వివిక్తస్థలమునందు ; చీరమా
లాపరిష్కృతం = నారచీరల సమూ
హముచే నలంకరింపం బడిన ; ఆశ్ర

మం = ఆశ్రమమును;దదశశ్శ= చూ
చెను.

అట్లు,రాముఁడు , భయంకరంబు
ను , బుష్పపూర్ణాంబులునుఫలవంతం
బులునగు వృక్షములతోఁగూడినదియున
గునాయడవింజొచ్చి, యచ్చటనొకవి
విక్తభాగంబున, నారచీరలసమూహ
తోఁగూడినయాశ్రమముంజూచెను.
అని,తాత్పర్యము.

తత్ర తాపస మాసీవం మలపంకజటాధరమ్

రామ స్ఫుటీక్షం విధివ త్తపోవృద్ధ మభావత. ౫

టీక॥తత్ర=అయా శ్రమమునందు;డినవాఁడును ; మలపంకజటాధరం=
రామః=రాముఁడు;అసీనం=కూచుకొం ముటికితోఁగూడిన జటల ధరించుచున్న

జ్ఞ

జ్ఞ

వాఁడును; తపోవృద్ధం = తపస్సుచేవృద్ధుండునగు; సుతీక్ష్ణం = సుతీక్ష్ణమహామునినిగూచి; విధివత్ = యథాశాస్త్రముగా; అభావతం = దేప్పెను. అయాశ్రమమందు సుఖాసీనుండును

ముటితోఁగూడినజటలు గలవాఁడును మహాతపశ్శాలియునగు సుతీక్ష్ణమహామునింబాచి, యిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రామోఽహ మస్మి భగవత్ భవంతం ద్రష్టు మాగతః
త్వం మాఽభివద ధర్మజ్ఞ మహాషేః సత్యవిక్రమ. ౬

టీక॥ భగవత్ = మాహాత్మ్యముగలవాఁడవు; ధర్మజ్ఞ = ధర్మముదెలిసినవాఁడవు; సత్యవిక్రమ = సత్యమయినతపఃప్రభావముగలవాఁడవునగు; మహాషేః = సుతీక్ష్ణమహాముని! అహం = నేను; రామః = రాముండను; అస్మి = అగుచున్నాను. భవంతం = నిన్ను; ద్రష్టుం = చూచుటకు; ఆగతః = వచ్చినాను. త్వం = నీవు; మా = నన్నుఁగూచి;

అభివద = ఆశీర్వదింపుము. భగవంతుండవుధర్మజేత్రపునమోఘతపఃప్రభావుండవునగు సుతీక్ష్ణమహాముని! నేను రాముండనువాఁడ; నిన్నుఁజూడవచ్చినాను; నీకు నమస్కరించెదను; ఆశీర్వదింపుము. అని, రాముండు, సుతీక్ష్ణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స నిరీత్య తతో వీరం రామం ధర్మభృతాం వరమ్
సమాశ్లిష్యచ కాహుభ్యా మిదం వచన మబ్రవీత్. ౭

టీక॥ తతో = అంత; సః = ఆ సుతీక్ష్ణమహాషిః; వీరం = పరాక్రమవంతుండును; ధర్మభృతాం = ధర్మమునుధరించువారలలో; వరం = ఉత్తముండునగు రామం = రాముని; నిరీత్య = చూచి; కాహుభ్యాం = చేతులచేత; సమాశ్లిష్య

చ = కవుఁగిలిండుకొనియు; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అంత, నా సుతీక్ష్ణమహాముని, మహాపరాక్రమశాలియుఁ బరమధార్మికుండునగు నారాముంజూచి, దృఢంబుగా

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౮౫

స ౭

జేతులంగవుఁగిలించుకొని, యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స్వాగతం ఖలు తే వీర రామ ధర్మభృతాం వర

ఆశ్రమాఽయం త్వయా క్రాంత స్సవాధ ఇవ సాంప్రతమ్. ౮

<p>టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివి; ధర్మభృతాం = ధర్మమునుధరించువారలలో; వర = ఉత్తముండవునగు; రామ = రాముడా! తే = నీకు; స్వాగతం = నుఖముతోడిరాక; అస్తు (అధ్యాహృతము) = అగుఁగాక. ("ఖలు" అనునదివాక్యాలంకారాఢము). త్వయా = నీచేత; ఆక్రాంతః = అధిష్ఠింపఁబడిన; ఆయం = ఈ; ఆశ్రమః = ఆశ్రమము; సాంప్రతమ్ = ఇప్పుడు; సనాథఇవ = నాధునితోఁగూడినదివలె; అసీత్ (అధ్యాహృతము) = అయినది. వీరుండవుఁబరమధార్మికుండవునగురాముడా! నీకుస్వాగతంబగుఁగాక; నీవువచ్చుటంజేసి, యీయాశ్రమంబుసనాథంబయినది. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>ప్రతం = ఇప్పుడు; సనాథఇవ = నాధునితోఁగూడినదివలె; అసీత్ (అధ్యాహృతము) = అయినది. వీరుండవుఁబరమధార్మికుండవునగురాముడా! నీకుస్వాగతంబగుఁగాక; నీవువచ్చుటంజేసి, యీయాశ్రమంబుసనాథంబయినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ప్రతీక్షమాణ స్వామేవ నారోహేఽహం మహాయశః

దేవలోక మితో వీర దేహం త్యక్త్వా మహీతలే. ౯

<p>టీక॥ మహాయశః = అధికమయినకీర్తికల; వీర = పరాక్రమశాలివగురాముడా! అహం = నేను; త్యామేవ = నీవే; ప్రతీక్షమాణః = ఎదురుచూచుచున్నవాడనై; ఇతః = ఇచ్చటనుండి; మహీతలే = భూతలమునందు; దేహం = దేహమును; త్యక్త్వా = విడిచి; దేవలోకం = స్వర్గలోకమును; నారోహే = ఆరోహింపకున్నాను. మహాయశంబువీరుండవునగురాముడా! నీవువత్తువు, నీదేశముననున్నవలెనయెదురుచూచుచునే, యింకను ఈదేహమును విడిచి స్వర్గమునకుఁబోవకనున్నాను. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>కం = స్వర్గలోకమును; నారోహే = ఆరోహింపకున్నాను. మహాయశంబువీరుండవునగురాముడా! నీవువత్తువు, నీదేశముననున్నవలెనయెదురుచూచుచునే, యింకను ఈదేహమును విడిచి స్వర్గమునకుఁబోవకనున్నాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

చిత్రకూట ముపాదాయ రాజ్యధృష్టోసి మే శ్రుతః

టిక త్వం (అధ్యాహృతము) =	ఆరంభించి; మే (మయా) = నాచేతః
నీవు; రాజ్యభ్రష్టః = రాజ్యముననుండిజా	శ్రుతః = విసంబడినావు.
ఁగినవాడవు; అసి = అయితివి. ఇతి (అ	నీవురాజ్యభ్రష్టుండవై వసంబునకు
ధ్యాహృతము) = అని; చిత్రకూటం =	వచ్చినావని, నేనుజిత్రకూటంబుననుండి
చిత్రకూటపర్వతమును; ఉపాదాయ =	వినుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

ఇహిహపయాతః కాకుత్స్థః దేవరాజ శ్శతక్రతుః. ౧౦

టిక కాకుత్స్థః = రాముడా! దేవ	రాముడా ! దేవరాజుండగునిం
రాజః = దేవతలకుఁబ్రభుండగు ; శత	ద్రుండిచ్చటికివచ్చిపోయినాడు.
క్రతుః = ఇంద్రుడు; ఇహ = ఇచ్చటికి;	అని, తాత్పర్యము.
ఉపయాతః = వచ్చినాడు.	

ఉపగమ్యచ మాం దేవో మహాదేవ స్సురేశ్వరః

సర్వాక్ లోకాక్ జితా నాహ మమ పుణ్యేన కమణౌ. ౧౧

టిక మహాదేవః = గొప్పదేవుండ	లను; జితా = జయింపఁబడిన వా
గు; సురేశ్వరః = దేవతలకుఁబ్రభుండ	నిగా; అహ = చెప్పినాడు.
యిన; దేవః = ఇంద్రుడు; మాం = న	దేవదేవుండగు నాచేవేంద్రుండు,
న్ను; ఉపగమ్యచ = పొందియు; మమ =	నాయుద్దకువచ్చి, నాతపస్సుచేత, సమ
నాయొక్క; పుణ్యేన = పవిత్రమయిన;	స్త్రలోకంబులునుజయింపఁబడినట్లు, చె
కమణౌ = కార్యముచేత; సర్వాక్ =	ప్పినాడు. అని, తాత్పర్యము.
సమస్తములయిన; లోకాక్ = లోకము	

తేషు దేవషిః జాప్తేషు జితేషు తపసా మమ

మత్ప్రసాదా త్సభార్య స్త్వం విహరస్వ సలత్క్షణః. ౧౨

టిక || సభార్యః = భార్యతోఁగూడినవాడవును; సలత్క్షణః = లక్షక్షణంతోఁ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౪౭

స ౭

గూడినవాడవునగు;త్వం=నీవు; మత్స్య
సాదాత్ = నాయనుగ్రహమువలన ;
మమ=నాయొక్క;తపసా=తపస్సుచే
త;జితేషు=జయింపబడిన; దేవషిజు
ష్టేషు=దేవతలచేతను ఋషులచేతను
నేవింపబడిన; తేషు=అలోకములయం
దు;విహరస్య=క్రిడింపుము.

నీవు,నాప్రసాదంబున,తపస్సుచేనే
నాజీవించినదేవషిజేవితంబులగు నా
దివ్యలోకంబులయందు , సీతనులత్తు
నినింగూడి,సుఖంబునవిహరింపుచుండు
ము. అని, సుతీర్థమందు,రామనితోఁ జె
ప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

త ముగ్రతపసా యు క్తం మహాషిఁ సత్యవాదినమ్
ప్రత్యువాచా త్తవా న్రామో బ్రహ్మణమివ కాశ్యపః.౧౩

టీక||అత్తవాఁ=మహాత్ముండగు ;
రామః=రాముండు;ఉగ్రతపసా = భ
యంకరమయినతపస్సుతో; యు క్తం=
గూడినవాడును; మహాషిఁ= పూ
జ్యుడయినఋషియును;సత్యవాదినం=
సత్యముఁజెప్పువాఁడునగు; తం=అను
తీర్థమహామునినిగూర్చి ; బ్రహ్మణం =
బ్రహ్మ దేవునిగూర్చి;కాశ్యపః=కాశ్య

పుండువలె; ప్రత్యువాచ = బదులుచె
ప్పెను.
మహాత్ముండగురాముండు, కాశ్య
పుండుబ్రహ్మ దేవునితోఁజెప్పవట్లు, మ
హాతపశ్శాలియు సత్యవాదియు నగు
నాసుతీర్థమహామునింజూచి,యిట్లని చె
ప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

అహమేవా హరిష్యామి స్వయం లోకాః మహామునే
ఆవాసం త్వహమిచ్ఛామి ప్రదిష్టమిహ కాననే. ౧౪

టీక||మహామునే=పూజ్యుడవయిన
మునివగుసుతీర్థుండా!అహం=నేను;స్వ
యమేవ=నేనెంఁలోకాఁ లోకముల
ను;అహరిష్యామి=సంపాదించెదను.అ
హం=నేను;ఇహ=ఈ; కాననే=అడవి

యందు;ఆవాసంతు=నివాసస్థానమును
మాత్రము;ప్రదిష్టం= చెప్పబడిన దానిఁ
గా; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.
సుతీర్థమహాముని! నేనేనాకులోకం
బులసంపాదించుకొనెదను; ఈయడవి

యందుమాకుండగిన నివాసస్థానమును | అని, తాత్పర్యము.
మాత్రముచెప్పఁగోరినాను.

భవాన్ సర్వత్ర కుశల స్సర్వభూతహితే రతః
అఖ్యాత శ్శరభంగేణ గౌతమేన మహాత్మనా. ౧౫

టీక|| భవాన్ = నీవు; సర్వత్ర = అన్ని | బడినావు.
టియందును; కుశలః = సమర్థుండవు | నీవు, మహాత్ముండ వనియు సవన్
గాను; సర్వభూతహితే = సమస్తప్రా | భూతహితకరుండవనియు మహాత్ముం
ణులమేలునందు; రతః = ఆసక్తుండవు | యనుగౌతమవంశ్యుండునగు శరభంగ
గాను; మహాత్మనా = పూజ్యమయిన | మహామునిచెప్పినాడు. అని, రాముం
స్వధావముగల; గౌతమేన = గౌతమ | డు, సుతీర్థునితోఁజెప్పెను.
వంశమునంబుట్టినవాడగు; శరభంగే | అని, తాత్పర్యము.
ణః = శరభంగునిచేత; అఖ్యాతః = చెప్పఁ

వీవ ముక్తస్తు రామేణ మహర్షి లోకవిశ్రుతః
అబ్రవీ న్మధురం వాక్యం హర్షేణ మహతాన్లుతః. ౧౬

టీక|| లోకవిశ్రుతః = లోకప్రసిద్ధుం | వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె
డగు; మహర్షిః = సుతీర్థమహాముని ; | ప్పెను.
రామేణ = రామునిచేత ; వీవం = ఇట్లు; | లోకప్రసిద్ధుండగు నాసుతీర్థమహా
ఉక్తస్తు = చెప్పినవాడైనంతనె; మహా | ముని, రాముండుచెప్పినమాటనువిని, ప
తా = అధికమయిన; హర్షేణ = సం | రమానందంబునొంది , మధురవచనం
తోడముచేత; అన్లుతః = నింపఁబడిన | బుననిట్లునిజెప్పెను.
వాడై; మధురం = మనోహరమయిన; | అని, తాత్పర్యము.

అయ మే వాత్రమో రామ గుణవా న్రమ్యతా మిహ
ఋషిసంఘానుచరిత స్సదా మూలఫలాన్వితః. ౧౭

టీక॥ రామ=రామఁడా! ఋషిసంఘములచరితః= ఋషిసమాహమలచే సంచరింపఁబడినదియు; సదా=ఎల్లప్పుడును; మూలఫలాన్నితః= గడ్డలతోనఁగలములతోనుగూడినదియునగు; ఆయం= ఈ; ఆశ్రమవీధి=ఆశ్రమమె; గుణవాన్= మంచిది. ఇహ=ఇచ్చట; రమ్యతాం= క్రీ

రామఁడా! ఋషిసేవితంబును ఎల్లప్పుడును ఫలమూల సమృద్ధంతై యుండునదియునగు సీయాశ్రమమెమంచిది; ఇచ్చట సేవిహరింపుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇమ మాశ్రమ మాగమ్య మృగసంఘా మహాయశః
అటిత్వా ప్రతిగచ్ఛంతి లోభయిత్వాఽ కుతోభయాః. ౧౮

టీక॥ మహాయశః= అధికమయినకీర్తి; లంబోవుచున్నవి.
తిగలరామఁడా! మృగసంఘాః= మృగసమాహమలు ; అకుతోభయాః= ఎందుననుభయములేనివై; ఇమం=ఈ; ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును; ఆగమ్య= పొంది; అటిత్వా=సంచరించి ; లోభయిత్వా=మోసపుచ్చి; ప్రతిగచ్ఛంతి= మఱ

మహాయశుండవగురామఁడా ! మృగంబులు నిర్భయముగా సీయాశ్రమమునకువచ్చి , సంచరించి, ఋషులనుబాధపెట్టి, పోవుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

నా న్యదోషం భవే దత్ర మృగేభ్యో న్యత్ర విద్ధివై

టీక॥ అత్ర=ఈయాశ్రమమునందు; ('వై' అనునదిపాదపూరణార్థము).
మృగేభ్యోన్యత్ర=మృగంబులుతప్ప; అన్యత్= ఇతరమయిన; దోషం= దోషము; సభవేత్=లేదు. ఇతి (అధ్యాహృతము)-అని; విద్ధి = ఎఱుంగుము

ఈయాశ్రమమునందు, ఈమృగబాధయొకటె, మఱివేఱెదోషమేదియులేదనియెఱుంగుము. అని , సుశ్రీతుండురామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛ్రీత్వా వచనం తస్య మహాషేఽ లక్షణాగ్రజః. ౧౯

ఉవాచ వచనం ధీరో వికృత్య సశరం ధనుః

టీక॥ ధీరః = ధైర్యవంతుండగు; ల ధనుస్సును; వికృత్య = ఈడ్చి ; వచనం = త్వుణాగ్రజః = లత్తుణునియన్నయ మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
యినరాముండు; శస్త్రం = ఆ; మహా ధీమండుగనారాముండు, ఆసుతీక్ష్ణ
ర్షేః = సుతీక్ష్ణమహామునియొక్క; తల్ = మహామునిమాటనువిని , ధనువునెక్కు
ఆ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; వెట్టియాకషిణంచుదునిట్లునిచెప్పెను.
సశరం = బాణముతోఁగూడిన; ధనుః = అని, తాత్పర్యము.

తా నహం సుమహాభాగ మృగసంఘాః సమాగతాః. ౨౦
హన్యాం నిశితధారేణ శరేణా శనివర్చసా

టీక॥ సుమహాభాగ = మిక్కిలియుం తిగల; శరేణా = బాణముచేత ; హ
నూజ్యమయిన భాగ్యముగల సుతీక్ష్ణుఁ న్నాం = చంపుదునుగాక.
డా! అహం = నేను; సమాగతాః = మహాభాగుండవగుసుతీక్ష్ణుడా! నే
వచ్చిన; తాః = ఆ; మృగసంఘాః = ను, ఇచ్చటనున్నయెడ , నామృగంబు
మృగసమూహములను; నిశితధారేణ = లువచ్చినప్పుడు, వానినన్నింటిని, కఱకు
కఱకైనయందుగల; అశనివర్చసా = వ బాణంబులజంపుదును.
జ్ఞాయుధముయొక్క కాంతివంటికాం అని, తాత్పర్యము.

భవాం సత్రాభిషశ్యేత కిం స్యాత్కృచ్ఛతరం తతః. ౨౧

టీక॥ తత్ర = ఆవిషయమునందు; అట్లునీయాశ్రమంబుననుండుమృగం
భవాః = నీవు; ఆభిషశ్యేత = తిరస్కృ బులజంపుటచేసికుఁగోపమువచ్చును ;
తుండవగుదువు. తతః = అంతకన్నను; కృ అంతకన్ననాకుఁగవ్వమేమియున్నది?
చ్ఛతరం = మిక్కిలియుం గవ్వము; కిం = అని, తాత్పర్యము.
ఏమి; స్యాత్ = అగును?

ఏతన్నీ న్నాశ్రమే వాసం చిరంతు న సమభూయే

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౯౦

స ౭

శ

క్ష

<p>టీక॥ ఏతస్మిన్=ఈ; ఆశ్రమే = ఆశ్రమమునందు; చిరం = బహుకాలము; వాసంతు=ఉనికినిమాత్రము ; నసమథకాయే=కోరను.</p>	<p>అట్లుకావున , నీయాశ్రమంబునబహుకాలముండుటకునాకిష్టములేదు. అని, రాముండు , సుతీర్ణమహామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త మేవ ముక్త్యా వరదం రామ స్సంధ్యా ముపాగమత్. ౨౨

<p>టీక॥ రామః=రామఁడు; వరదం=వరమునొసంగునట్టి; తం = ఆసుతీర్ణమహామునిగూచిఁ; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యా=చెప్పి; సంధ్యాం=సంధ్యను ; ఉపాగమత్ =పొందెను.</p>	<p>రాముండు , వరప్రదుండగునాసుతీర్ణమహామునితో నీప్రకారమునం జెప్పి, సంధ్యనుపాసించుటకై , సరస్త్రిరంబునకుంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అన్వాస్య పశ్చిమాం సంధ్యాం తత్ర వాస మకల్పయత్
సుతీర్ణ స్యాశ్రమే రమ్యే సీతయా లక్ష్మణేనచ. ౨౩

<p>టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)=రాముండు; పశ్చిమాం = సాయంకాలమునందలి; సంధ్యాం=సంధ్యను ; అన్వాస్య=ఉపాసించి; తత్ర = ఆ; రమ్యే=రమణీయమయిన ; సుతీర్ణస్య=సుతీర్ణునియొక్క; ఆశ్రమే = ఆశ్రమమునందు; సీతయా=సీతతోను; లక్ష్మణేన</p>	<p>చ=లక్ష్మణునితోను; వాసం = నివాసమును; అకల్పయత్=చేసెను. రాముండు , సాయంసంధ్యనుపాసించి, రమణీయంబగునాసుతీర్ణమహామునియాశ్రమంబున , సీతాలక్ష్మణులతో, వారాత్రివాసంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తత శ్శుభం తాపసభోజ్య మన్నం
స్వయం సుతీర్ణః పురుషవృథాభ్యామ్
తాభ్యాం సుసత్కృత్య దదౌ మహాత్మా
సంధ్యానివృత్తౌ రజసి మవేక్ష్య. ౨౪

క్ష

టీక॥ తతః=అంతఃమహాత్మా=పూర్వకరమయినదియు ; తాపసభోజ్యం=జ్యమయినస్వభావముగల ; సుతీక్ష్ణః=ఋషులచేదినఁడగినదియునగు ; అ సుతీక్ష్ణః=ఋషిఃసంధ్యానివృత్తై=సంధ్యాన్తం=అన్నమును;దదౌ=ఇచ్చెను. కాలమయొక్కగడదుటకాఁగా; రజ అంత, మహాత్ముండగుసుతీక్ష్ణమహా సిం=రాత్రిని;అవేత్స్య = చూచి; స్వముని, సంధ్యాకాలంబుగడచిరాత్రియ యం=తానె ; పురుషపక్షాభ్యాం= గుటంజూచి, పురుషశ్రేష్ఠులగురామల పురుషశ్రేష్ఠులగు;తాభ్యాం= ఆరామత్త్వబలంబూజించి, తాపసులుదినన లక్ష్మణులకొలుకు;ససత్కృత్య = చట్టియన్నంబును,వారలకొసంగెను. క్కంఁగాఁబూజించి;శుభం = మంగళ అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే , సప్తమస్కంఁ.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండసప్తమస్కంఁటిక,

మొగినది.

౨౨

అష్టమస్కంఁ ప్రారంభః.

రామస్తు సహసౌమిత్రి స్సుతీక్ష్ణే నాభిపూజితః

పరిణామ్య నిశాం తత్ర ప్రభాతే ప్రత్యబుధ్యత. ౧

టీక॥ సహసౌమిత్రిః = లక్ష్మణుని య్యాశ్రమమునందు; నిశాం=రాత్రిని ; తోఁగూడిన; రామస్తు=రాముండును; పరిణామ్య=కడపి; ప్రభాతే = ఉదయః సుతీక్ష్ణేన = సుతీక్ష్ణునిచేత; అభిపూజి కాలమునందు ; ప్రత్యబుధ్యత = మే తః=పూజింపఁబడినవాఁడై; తత్ర=అ లుకొనెను.

రామండునులక్ష్మణుండును, సుతీత్య తయునుండి, యువఃకాలంబున నెమేలు
మహామనిచేఁ బూజింపఁబడినవారల కొసరి. అని, తాత్పర్యము.
యి, యయ్యాశ్రమంబుననా రాత్రియం

ఉత్థాయతు యథా కాలం రాఘవ స్సహసీతయా
ఉపాస్పృశ త్సుశీతేన జలేనో త్వలగంధినా. ౨

టీక॥ రాఘవః= రామండు; సీత ముచేసెను.
యాసహ=సీతతోఁగూడ; యథాకా రామండు, యుక్తకాలంబుననెమే
లం=కాలమునత్రిక్రమింపక; ఉత్థాయ లకొని, సీతతోఁగూడఁగలువలసంబం
తు=లేచినంతనె; సుశీతేన= మిక్కిలి ధంబుననుగంధియయియుండుచల్ల నీని
యుఁజల్లనయిన; ఉత్పలగంధినా= న టస్సానంబుగాఁపించెను.
ల్లకలువలయొక్క-గంధముగల; జలేన= అని, తాత్పర్యము.
జలముచేత; ఉపాస్పృశత్ = స్నాన

అథ తేగ్నిం సురాంశ్చైవ వై డేహీ రామలక్ష్మణౌ
కాల్యం విధివ దభ్యర్చ్య తపస్విశరణే వనే. ౩
ఉదయంతం దినకరం దృష్ట్వా విగతకల్తపాః
సుతీత్య మభిగమ్యేదం శ్లత్త్వం వచన మబ్రువత్. ౪

టీక॥ అథ = అంత; తపస్విశర సు; సురాంశ్చైవ=దేవతలను; విధి
ణే=ఋషులనివాసస్థానమయిన; వనే= వత్ = యథాశాస్త్రముగా; అభ్య
అడవియందు; విగతకల్తపాః=పోయి చ్యక=పూజించి; ఉదయంతం-ఉదయం
నపాపముగల; తే=ఆ; వై డేహీ= సీ దుచున్న; దినకరం=మూర్ఖుని; దృష్ట్వా-
తయు; రామలక్ష్మణౌ= రామండును చూచి; సుతీత్యం=సుతీత్యమహామునిని;
లక్ష్మణుండును; కాల్యం= ప్రాతఃకాల అభిగమ్య=పొంది; శ్లత్త్వం= మధురమ
మునందు; అగ్నిం= అగ్ని హోత్రము యిన; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను;

అబ్రవత్ = చెప్పిరి.

అంత, ఋషినిలయంబగువనంబున, పాపరహితగుసీతాదేవియురామలక్ష్మణులును, ప్రాతఃకాలంబున, యథావిధిగ, సగ్నిహోత్రకార్యంబులు

గావించి, దేవతలంబూజించి, సూర్యుండుదితుండగుటనుజూచి, సుతీక్ష్ణమహామనియొద్దకుఁబోయి, మధురవచనంబున, నిట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

సుఖోపితాస్త్యని భగవత్ త్వయా పూజ్యేన పూజితాః
అపృచ్ఛామః ప్రయాస్యామో మునయ స్త్వరయంతి నః. ౫

టీక|| భగవత్ = మాహాత్మ్యముగల సుతీక్ష్ణుఁడా! వయం (అధ్యాహృతము) = మేము; పూజ్యేన = పూజింపఁదగినట్టి; త్వయా = నీచేత; పూజితాః = పూజింపఁబడిన వారలమయి; సుఖోపితాః = సుఖముగానున్నవారలము; స్త్య(స్త్యః) = అగుచున్నాము. అపృచ్ఛామః = వీడుకొనెదము. ప్రయాస్యామః; పోయెదము. మునయః = మునులు; నః =

మమ్ము; త్వరయంతి = వేగిరపఱచుచున్నారు. భగవంతుండవగు సుతీక్ష్ణుఁడా! పూజ్యుండవగునీచేనానావిధపూజలంబొంది, మేము, రాత్రియంతయు సుఖంబుగనుంటిమి; చెప్పిపోవుటకు వచ్చినాము; మావెంటివచ్చిన మునులు, మమ్ముఁదొందరచేయుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

త్వరామహే వయం ద్రష్టుం కృత్స్నమాశ్రమమండలమ్
ఋషీణాం పుణ్యశీలాసాం దండకారణ్యవాసిनाమ్. ౬

టీక|| వయం = మేము; పుణ్యశీలాసాం = పుణ్యస్వభావులగు; దండకారణ్యవాసిनाం = దండకారణ్యంబున నుండునట్టి; ఋషీణాం = ఋషులయొక్క; ఆశ్రమమండలం = ఆశ్రమసమూహము

ను; కృత్స్నం = అంతయును; ద్రష్టుం = చూడుటకు; త్వరామహే = వేగిరపఱచుచున్నాము. ఈదండకారణ్యంబుననుండునట్టిపుణ్యవంతులగుఋషులయాశ్రమముల న

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౯౫

స ౮

న్నియుఁజూడవలెననిమాకెచ్చుగాఁద్వరగలిగియున్నది. అని,తాత్పర్యము.

అభ్యనుజ్ఞాతు మిచ్ఛామ స్సహౌభి మునిపుంగవై :

ధమనిత్యై తపోదాంతై విశిఖై రివ పావకైః. ౭

టీక॥వయఁ(అధ్యాహృతము)=మేము;ధమనిత్యైః=ధమమునందుస్థిరులును ; తపోదాంతైః=తపంబు చేసింద్రియ నిగ్రహముగలవారలును ; విశిఖైః=జ్వాలలులేసి;పావకై రివ (స్థితైః)=నిష్పవలె నున్నవారలు నగు;విభిః=ఈ; మునిపుంగవై స్సహ=మునిశ్రేష్ఠులతోఁ గూడ ; అభ్యనుజ్ఞా	తుం=అనుమతించుటకు;ఇచ్ఛామః=కోరుచున్నాను. మేమును,బరమధార్మికులును మహాతపశ్శాలులును జితేంద్రియు లును జ్వాలలులేని యగ్నిహోత్రములవంటి వారలునగు ఈమనవరులును, నీయును మఱింగోరియున్నాము. అని,తాత్పర్యము.
---	--

అవిషహ్యతపో యావ త్సూర్యో నాతివిరాజతే

అమాగేణా గతాం లక్ష్మీం ప్రాప్యేవాన్వయవజ్జితః. ౮

తావ దిచ్ఛామహే గంతుం

టీక॥ యావత్=ఎంతలోపల; అవిషహ్యతపః=ఓవఁగూడనియెండగల;సూర్యః=సూర్యుఁడు ; అమాగేణ=తప్తమాగముచేత;ఆగతం=వచ్చిన;లక్ష్మీం= సంపదను ; ప్రాప్య=పోంది; అన్వయవజ్జితః= మంచి వంశముచేవిడువఁబడిన వాఁడువలె ; నాతివిరాజతే= ప్రకాశింపకుండునో; తావత్=అంతలోపల;గంతుం = పోవుటకు ; ఇచ్ఛామహే = కోరుచున్నాము. నీచకులంబునంబుట్టినవాఁడు, తప్తమాగంబున రాజ్యలక్ష్మీనిసంపాదించివిష్ణువేదగునట్లు, సూర్యుండు , మఱియు నెండగాయనారంభించుటకు మున్నె,పోవలయుననియున్నాము . అని, సీతారామలక్ష్మణులు,సుతీత్యమహామునితోఁజెప్పిరి. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్తుక్త్వా చరణౌమునేః

వవందే సహసౌమిత్రి స్సీతయా సహ రాఘవః. ౯

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; సహ=సములను; వవందే=నమస్కరించెను.
సౌమిత్రిః= లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడు; ఆసీతారామలక్ష్మణులు, ఈప్రకారమునంజెప్పి, యానుతీర్ణమహామునివరణంబులకునమస్కరించిరి.
దైఃసీతయాసహ=సీతతోఁగూడ ; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; మునేః = సుతీర్ణమహామునియొక్క; చరణౌ = పాదములు, తాత్పర్యము.

తౌ సంస్పృశంతౌ చరణౌ పృథ్వావ్య మునిపుంగవః

గాఢ మాలింగ్య సన్నేహ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ మునిపుంగవః= మునిశ్రేష్ఠుండ; బ్రవీత్=చెప్పెను.
గునుతీర్ణుండు; చరణౌ= పాదములను; మునిశ్రేష్ఠుండగునానుతీర్ణమహాముని, తనపాదంబులకునమస్కరింపుచున్నరామలక్ష్మణులను; ఉత్థావ్య= ఎత్తి; యారామలక్ష్మణులను లేవనెత్తిస్తేహాసన్నేహం=చెలిమితోఁగూడునట్లుగా; తిశయఁబొప్ప, దృఢముగఁ గవుఁగిలింగాఢం=గట్టిగా; ఆలింగ్య= కవుఁగిలిచుకొని, యిట్లని, చెప్పెను.
చుకొని; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అరిష్టం గచ్ఛ పంథానం రామ సౌమిత్రిణౌసహ

సీతయా చానయాసాధకం భాయయేవానువృత్తయా. ౧౧

టీక॥ రామ=రాముఁడా! సౌమిత్రిణౌ=రాముఁడు; అరిష్టం=పదవములేనట్టి; పంథానం=మాఁగఁమును; గచ్ఛ= పొందుదువుగాక.
సహ=లక్ష్మణునితోఁగూడను; భాయయే=నీడయుంబోలే; అనువృత్తయా=అనుసరించియుండునట్టి; అనయా=రాముఁడా! భాయయుంబోలే న ఈ; సీతయాచానయాసాధకం=సీతతోనుండునువతిఁబొందునట్టి యీసీతను ,

లక్ష్మణునింగూడి, నీవుపోవుచుండునప్పు యియుండుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.
డు, నీమాగము, ఉపద్రవరహితమ

పశ్యాశ్రమపదం రమ్యం దండకారణ్యవాసినామ్

ఏషాం తపస్స్వినాం వీర తపసా భావితాత్మనామ్. ౧౨

టీక వీర=పరాక్రమశాలివగు రా	అశ్రమస్థానమును; పశ్య=చూడుము.
ముఁడా! తపసా=తపస్సుచేత; భావి	పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా!
తాత్మనాం=ధ్యానింపఁబడిన పరమా	తపస్సుచేఁ బరమాత్మను ధ్యానింపు
త్వగల; దండకారణ్యవాసినాం= దండ	చుండునట్టి, యీదండకారణ్యముననుం
కారణ్యమునందుండునట్టి; ఏషాం= ఈ;	డుమహాపుల యాశ్రమములంబూడు
తపస్స్వినాం = ఋషులయొక్క; ర	ము. అని, తాత్పర్యము.
మ్యం=నుందరమయిన; అశ్రమపదం=	

సప్రాజ్యఫలమూలాని పుష్పితాని వనానిచ

ప్రశస్తమృగయాధాని శాంతపక్షిగణానిచ. ౧౩

పుల్లపంకజపండాని ప్రసన్నసలిలానిచ

కారండవవీక్షితాని తటాకాని సరాంసిచ. ౧౪

ద్రక్ష్యసే దృష్టిరమ్యాణి గిరిప్రసవతానిచ

రమణీయా న్యరణ్యాని మయూరాభిరుతాని చ. ౧౫

టీక సప్రాజ్యఫలమూలాని = అ	సమూహములుగలవియునగు; వనాని
ధికములయినపండ్లతోనుగడ్డలతోనుగూ	చ=వనములను; పుల్లపంకజపండాని=
డినవియు; పుష్పితాని=పూచినవియు;	వికసించినతామరపూల సమూహము
ప్రశస్తమృగయాధాని = శ్రేష్ఠముల	లుగలవియు; ప్రసన్నసలిలానిచ = ని
యినమృగములసమూహముగలవియు;	లములయిన జలములుగలవియు ;
శాంతపక్షిగణానిచ = శాంతిగలపక్షి	కారండవవీక్షితాని= నీరుకోల్లచేవ్యా

పింపబడినవియునగు; తటాకాని = చె
ఱువులను; సరాంసివ = కొలనులను; దృ
ష్టిరమ్యాణి = చూచుటకురమణీయ
ములయిన; గిరిప్రసవణానివ = పవత
ములయందలి సెలయేఱులను; మయూ
రాభిరుతాని = నెమిళ్లధ్వనులుగల; ర
మణీయాని = మనోహరములగు , అర
ణ్యోనివ = అడవులను; ద్రక్ష్యసే (దక్ష్య
సీ) = చూడఁగలవు.
ఫలమూల సమృద్ధంబులును మంచి
మృగంబులుగలవియుఁబరస్పరవైరంబు

విడిచిశాంతంబులయియుండు పక్షుల
తోఁగూడినవియునగు పుష్పితవనంబుల
ను , వికసితంబులగు కమలంబులును నీరు
తోడులునుగలిగి నిమలంబగు జలము
తోఁగూడిన తటాకంబులను సరస్సుల
ను , నేత్రానందకరంబులగు సెలయే
ఱులను, మధురంబుగాఁగూయు చుండు
మయూరంబులతోఁగూడినమనోహరం
బులగునడవులను, నీవుచూడఁగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

గమ్యతాం వత్స సౌమిత్రే భవానపిచ గచ్ఛతు
ఆగంతవ్యం త్వయా తాత పునరేవా శ్రమం మమ. ౧౬

టీక॥ వత్స = బిడ్డఁడవగు ; సౌమి
త్రే = లక్ష్మణుఁడా! గమ్యతాం = పొం
దఁబడుఁగాక. భవానపిచ = నీవును ; గ
చ్ఛతు = పొమ్ము. తాత = నాయనా!
త్వయా = నీచేత; పునరేవ = మఱలనే;
మమ = నాయకుఁగఁ; ఆశ్రమం = ఆశ్రమ
ము; ఆగంతవ్యం = పొందఁబడవలసి

నది.
లక్ష్మణుఁడా! నీవునుబొమ్ము ; రా
ముఁడా! నీవునుబొమ్ము; అయితే , మీ
రు, మఱలనాయాశ్రమంబునకొకమా
ఱురావలయును. అని, సుతీక్ష్ణమహాము
ని, రామాదులకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త స్తథే త్యక్త్వా కాకుత్స్థ స్సహలక్ష్మణః
ప్రదక్షిణం మునిం కృత్వా ప్రస్థాతు ముపచక్రమే. ౧౭

టీక॥ కాకుత్స్థస్ = రాముఁడు ; ఏ
వం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁ

డై; తథేతి = అట్లేయని; ఉక్త్వా = చెప్పి;
సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితోఁగూడిన

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౯౯

స ౮

<p>వాఁడై; మునిం=సుతీక్ష్ణునిగూచిక; పృ దక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చే సి; ప్రస్థాతుం=బయలుదేరుటకు; ఉప చక్రమ్=ఆరంభించెను.</p>	<p>లువిని, అట్లై యనిచెప్పి, లక్ష్మణసహ తుండై, యమ్మునివరుసకుఁబ్రదక్షిణ ముగావించి, పయనంబయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
<p>అట్లు రాముండు, సుతీక్ష్ణునిమాట</p>	

తత శ్శుభతరే తూణీ ధనశీ చాయతేక్షణా

దదా సీతా తయోర్భాగ్రోః ఖడ్గౌచ విమలత్సరూ. ౧౮

<p>టిక॥ తతః = అంత; ఆయతేక్షణా దా=దీర్ఘములయినకండ్లుగల; సీ తా=సీతాదేవి; తయోః = ఆ; భా గ్రోః=అన్నదమ్ములకు; శుభతరే=మి క్కిలియుమంగళకరములగు; తూణీ=</p>	<p>దులుగల; ఖడ్గౌచ=కత్తులను; దదౌ=ఇ చ్చెను. అంత, విశాలములగుకండ్లుగలసీ తాదేవి, యారామలక్ష్మణులకిర్వురకు ను, మంచియమ్ములపొదులనుధనుస్సుల నునిమలంబగుపిడిగలకత్తులను, ఇచ్చె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
<p>అమ్ములపొదులను; ధనశీచ=ధనుస్సుల ను; విమలత్సరూ=నిమలములయినపి</p>	

ఆబధ్యచ శుభే తూణీ చాపేచాదాయ సస్వనౌ

నిషాగ్రింతా వాశ్రమా ద్దంతు ముఖౌ తౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧౯

<p>టిక॥ తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రా మలక్ష్మణులు; ఉభౌ = ఇద్దఱును; శు భే=మంగళకరములగు; తూణీ=అమ్ము లపొదులను; ఆబధ్యచ = కట్టుకొని యు; సస్వనౌ=ధ్వనితోఁగూడిన; చా పా=ధనుస్సులను; ఆదాయచ=గ్ర హించియు; గంతుం=పోవుటకు; ఆశ్ర</p>	<p>మాల్=ఆశ్రమముననుండి; నిషాగ్రిం తౌ=వెడలివారు. అంతనారామలక్ష్మణులు, తూణీరం బులబంధించుకొని, ధనుస్సులనుగ్రహిం చి, యాశ్రమంబుననుండియలువెడలి రి. అని, తాత్పర్యము.</p>
<p>హించియు; గంతుం=పోవుటకు; ఆశ్ర</p>	

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సా

❖

శ్రీమంతో రూపసంపన్నా దీప్యమానా స్వతేజసా
ప్రస్థితౌ ధృతచాపౌతా సీతయాసహ రాఘవా. ౨౦

టీక॥ శ్రీమంతో = అధికమయిన రలయి; సీతయాసహ = సీతతోఁగూడ;
కాంతిగలవారలును; రూపసంపన్నా = ప్రస్థితౌ = వెడలిరి.
మంచిరూపముతోఁగూడినవారలును ; శ్రీమంతులును, మహాసౌందర్యశా
స్వతేజసా = తమకాంతిచేత; దీప్యమా లులునగు నారామలక్ష్మణులు, నిజదే
నా = ప్రకాశించుచున్నవారలునగు, హాకాంతిచే వెలుంగుచు, ధనుర్ధరులయి,
తా = ఆ; రాఘవా = రామలక్ష్మణులు; సీతతోఁగూడఁబోయిరి.
ధృతచాపౌ = ధరింపఁబడినవిల్లుగలవా అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యా షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, అష్టమస్కంధః.

ఇది, స్వప్టాథకము.

ఇది, పరమాథక చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

స్మృత్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండాష్టమస్కంధ టీక,

ముగిసినది.

ॐ

స వ మ స ర్గ పా ర ం భః.

సుతీక్ష్ణే నాభ్యనుజ్ఞాతం ప్రస్థితం రఘునందనమ్

హృద్యయా స్నిగ్ధయా వాచా భతార మిద మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ సీతా(అర్ధ్యాహృతము) = సీ వాఁడును ; భతారం = పెనిమిటి
తాదేవి; సుతీక్ష్ణేన = సుతీక్ష్ణమహామని యునగు ; రఘునందనం = రాముని
చేత; అభ్యనుజ్ఞాతం = అనుమతిం బ గూర్చి; హృద్యయా = మనోహరమగు;
దీనవాఁడును; ప్రస్థితం = బయలు వెడలిన స్నిగ్ధయా = స్నేహముతోఁగూడిన;

❖

❖

వాచా=మాటచేత; ఇదం=ఈమాట ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

సీతాదేవి, సుతీత్యమహాముని యను మతింబొంది బయలు వెడలిన పెనిమిటి

నిరాముంజూచి, మధురంబును స్నేహ యు క్తంబునగువచనంబున, సట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అయం ధర్మః స్సుసూక్ష్మేణ విధినా ప్రాప్యతే మహాన్
నివృత్తే న తు శక్యోయం వ్యసనా త్కామజా దిహ. ౨

టీక|| మహా=గొప్పదగు; అయం= ఈ; ధర్మః= మునిధర్మము; సుసూక్ష్మేణ=మిక్కిలిలియుసూక్ష్మమయిన; విధినా=మాగముచేత; ప్రాప్యతే=పొందబడుచున్నది. ఇహ=ఇచ్చట; అయం=ఇది; కామజాత్=కామమువలనఁబుట్టిన; వ్యసనాత్=వ్యసనముననుండి; నివృత్తేన=విడివడినవానిచేత; శక్యం=

సంపాదించదగినది. ఈమునిధర్మముమిక్కిలియు గొప్పది; అతిసూక్ష్మమాగమునసంపాదించదగినది; కామజవ్యసనములను విడిచినవానికే దీనిసంపాదించశక్యమగునుగాని, యితరునికిలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

త్రీణ్యేవ వ్యసనా న్యత్ర కామజాని భవం త్యుత

టీక|| అత్ర=ఇందు; ఉత=మిక్కిలియు; కామజాని=కామమువలనంబుట్టిన; వ్యసనాని=వ్యసనములు; త్రీణ్యే

వ=మూడే; భవంతి=అగుచున్నవి. కామజవ్యసనములు మూడుగలవు. అని, తాత్పర్యము.

మిథ్యా వాక్యం పరమకం తస్మా ద్దురుతరా వుఘౌ. ౩
పరచారాభిగమనం వినా వైరంచ రౌద్రతా

టీక|| మిథ్యావాక్యం=అబద్ధముచెప్పట; పరమకం=ఉత్కృష్టమయినది. పరచారాభిగమనం=పరస్మైగమనము

ను; వైరంవినా=వైరములేకయె; రౌద్రతాచ=కోపముగలుగుటయు; ఉఘౌ=రెండును; తస్మాత్=అబద్ధమునకన్న

ను; గురుతరం = అధికములయినవి.

అబద్ధము చెప్పుటగాప్పది; పరస్మైగ
మనమును వైరకారణములేకయె కోపం

బలంబించుటయు, నీరెండును, దానిక
న్ననుగొప్పవి. అని, తాత్పర్యము.

మిథ్యావాక్యం నతే ఘాతం నభవిష్యతి రాఘవ. ౪

టీక॥ రాఘవ = రాముడా! తే = నీ
కు; మిథ్యావాక్యం = అబద్ధపుమాట; న
ఘాతం = కలుగలేదు. నభవిష్యతి = క
లుగఁబోదు.

రాముడా! నీవిదివఱకెన్నఁడును అ
బద్ధముఁజెప్పినవాఁడవుకావు; ఇంకనుం
జెప్పఁబోవునదియులేదు.
అని, తాత్పర్యము.

కుతో భిలాషణం స్త్రీణాం పరేషాం ధర్మనాశనమ్

టీక॥ ధర్మనాశనం = ధర్మమును
నశింపఁజేయునట్టి; పరేషాం = ఇతరుల
యొక్క; స్త్రీణాం = స్త్రీలయొక్క; అ
భిలాషణం = కోరిక; కుతః = ఎక్కడిది?

అధర్మకారణంబగు, పరస్మైలయం
దలియభిలాషనీకెక్కడిది?
అని, తాత్పర్యము.

తవ నాస్తి మనుష్యేంద్ర నచా ఘాతే కదాచన. ౫

మనస్యపి తథా రామ నచైత ద్విద్యతే క్వచిత్

టీక॥ మనుష్యేంద్ర = మనుష్యులకుఁ
బ్రభుఁడవయిన; రామ = రాముడా! త
వ = నీకు; నాస్తి = లేదు. తే = నీకు; కదా
చనచ = ఒకానొకప్పుడును; నాఘాత =
కలుగలేదు. తథా = అట్లు; ఏతత్ = ఇది;
మనస్యపి = మనస్సునందును; క్వచిత్ = ఒ

కానొకప్పుడును; నవిద్యతేచ = లేదును.
మనుష్యేశ్వరుండవగురాముడా!
పరస్మైవాంఘమాత్రము, నీకులేదు; ఇ
దివఱకెప్పుడునులేదు; మనస్సునందుఁ
గూడ, నీకట్టిసంకల్ప మెప్పుడును గలుగ
దు. అని, తాత్పర్యము.

స్వదారనిరత స్త్వంచ నిత్యమేవ నృపాత్మజ. ౬

ధర్మిష్ఠ స్సత్యసంధశ్చ పితౄ నిదేశకారకః

టీక॥ నృపాత్మజ = రాచకొమరుండవగురామఃడా! త్వం=నీవు; నిత్యమేవ=ఎల్లప్పుడునే; స్వదారనిరతశ్చ = నీవు, ఎల్లప్పుడును స్వభార్యయందే, యానిభార్యయందాసక్తుండవు. ధర్మిష్ఠః = సక్తుండవు; పరమధార్మిక్కుండవు; స అధికముగాధర్మముగలవాడవు. సత్యసంధుండవు; తండ్రియాజ్ఞ కుజవదాః త్యసంధశ్చ = సత్యప్రతిజ్ఞుండవును. పితౄ. అని, తాత్పర్యము.	అజ్ఞంశేయవాడవు. రాచకొమరుండవగు రామఃడా!
తుః=తండ్రియొక్క; నిదేశకారకః=	

సత్యసంధ మహాభాగ శ్రీమన్ లక్ష్మణపూర్వజ. ౭

త్వయి ధర్మశ్చ సత్యంచ త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్

టీక॥ సత్యసంధ=సత్యప్రతిజ్ఞుండవు; మహాభాగ= పూజ్యమయినభాగ్యముగలవాడవు; శ్రీమన్ = అధికమయినకాంతిగలవాడవు; లక్ష్మణపూర్వజ= లక్ష్మణునియన్నవునగురామఃడా! త్వయి=నీయందు; ధర్మశ్చ=ధర్మమును; సత్యంచ=సత్యమును; త్వ	యి=నీయందు; సర్వం = అంతయు; ప్రతిష్ఠితం=ప్రతిష్ఠింపబడినది. సత్యసంధుండవు మహాభాగుండవు శ్రీమంతుండవులక్ష్మణుని యన్నవునగు రామఃడా! నీయందు, ధర్మమును సత్యమును, అన్నిసద్గుణములును, ప్రతిష్ఠితములయియున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తచ్చ సర్వం మహాబాహూ శక్యం ధర్మం జితేంద్రియైః. ౮

తవ వశ్యేంద్రియత్వంచ జానామి శుభదర్శన

టీక॥ మహాబాహూ=పెద్దచేతులుగలరామఃడా! తత్=అది; సర్వం=అంతయు; జితేంద్రియైః=జయింపబడినయింద్రియములుగలవారిచేత ; ధర్మం=ధర్మం	అంతయు; శక్యం=అలవియగును. శుభదర్శన=మంగళకరమయినచూడుటగలరామఃడా! తవ=నీయొక్క; వశ్యేంద్రియత్వంచ=సాధ్యమయిన
---	--

లయినయింద్రియములుగలుగుటను; కా
నావి యిటుంగుదును.

మహా బాహుండవగు రాముడా!
అట్టపరమధామికత మొదలగు గుణం

బులు, జితేంద్రియలయందుండును గా
ని, మఱి యెవ్వరియందును, ఉండవు;
నీవు, జితేంద్రియిండవనినాకుం జక్క
గా, తెలియును. అని, తాత్పర్యము.

తృతీయం యదిదం రౌద్రం పరప్రాణాభిహింసనమ్. ౯

నిరైవరం క్రియతే మోహ తత్యతే సముపస్థితమ్

టిక్కనిరైవరం = వైరములేనట్లు
గా; పరప్రాణాభిహింసనం = ఇతర
ప్రాణములహింసించుటయను; యత్ =
ఏ; ఇదం = ఈ; రౌద్రం = రౌద్రమును;
తృతీయం = మూడవవ్యసనము; మో
హాత్ = అజ్ఞానమువలన; క్రియతే = చే
యబడుచున్నదో; తత్యతే = అదిమాత్ర

ము; తే = నీకు; సముపస్థితం = వచ్చినది.
వైరములేకయే ప్రాణిహింసనే
యిటుయనురౌద్రవ్యసనము, అజ్ఞానం
బునఁబామరులచే జేయబడును; అది
నీకేప్పుడు, తటస్థించియున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిజ్ఞాత స్త్వయా వీర దండకారణ్యవాసినామ్. ౧౦

ఋషీణాం రక్షణాధాయ వధ స్సంయతి రక్షసామ్

టిక్కవీరం = పరాక్రమశాలివగు రా
ముడా! త్వయా = నీచేత; దండకారణ్య
వాసినాం = దండకారణ్యమునందుండు
నట్టి; ఋషీణాం = ఋషులయొక్క; ర
క్షణాధాయ = రక్షించుటకొఱకు;
సంయతి = యుద్ధమునందు; రక్షసాం =
రాక్షసులయొక్క; వధః = చంపుట; ప్ర

తిజ్ఞాతః = ప్రతిజ్ఞ చేయబడినది.
పరాక్రమశాలివగురాముడా! నీ
వు, దండకారణ్యంబుననుండుఋషుల ర
క్షించుటకై, రాక్షసులనందఱ యు
ద్ధంబునవధించెదనని, ప్రతిజ్ఞ గావించి
నావు. అని, తాత్పర్యము.

వీరస్త్విది త్తంచ వనం దండకా ఇతి విశ్రుతమ్. ౧౧

ప్రస్థిత స్త్వం సహభాగితా ధృతబాణశరాసనః

టీక॥ త్వం=నీవు; వీతన్నిమి త్తంచ=	డవై; ప్రస్థితం=వచ్చినావు.
దీనికొఱకె; దండకాభి = దండకల	నీవు, ఇందుకొఱకె, తమ్మునితోఁగూ
ని; విశ్రాంతం=ప్రసిద్ధమయిన; వనం= వ	డ, ధనుర్బాణంబులు ధరించి, యీదం
నమునుగూచి; భాగితాసహ = త	డకారణ్యంబునకువచ్చినావు.
మ్మునితోఁగూడ; ధృతబాణశరాసనః=	అని, తాత్పర్యము.
ధరింపఁబడినబాణమునువిల్లును గలవాఁ	

తత స్త్వాం ప్రస్థితం దృష్ట్వా మమ చింతాకులం మనః. ౧౨
త్వద్వృత్తం చింతయంత్యా వై భవేన్నిశ్చేయసం హితత్

టీక॥ తతః=అంత; ప్రస్థితం = బ	స్సు; చింతాకులం= చింతచేష్టాకులము
యలుదేరిన; త్వం=నీవు; దృష్ట్వా=	యినది; భవేద్ధి=అగునుగాదా!
చూచి; త్వద్వృత్తం = నీయాచారము	అంత , నీవట్లుబయలు వెడలుటం
ను; తత్=ఆ; నిశ్చేయసం= మంగళ	జూచి, నీసత్యప్రతిజ్ఞతయునిశ్చేయంబు
మును; చింతయంత్యా = ఆలోచించు	నుండుటించియాలోచింప, నామనస్సు
చున్న ("వై" అనునదిపాదపూర్ణార్థ	నకుమిక్కిలియుఁజింతయగుచున్నది.
ము); మమ=నాయొక్క; మనః= మన	అని, తాత్పర్యము.

సహి మే రోచతే వీర గమనం దండకాఽప్రతి. ౧౩
కారణం తత్ర వత్స్యామి వదంత్యా హ్మయతాం మమ

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగురా	ణమును; వత్స్యామి=చెప్పెదను . వదం
ముఁడా! దండకాఽప్రతి = దండకార	త్యాః=చెప్పచున్న; మమ (మత్)=నా
ణ్యమునుగూచి; గమనం = పోవుట;	వలన ; శ్రూయతాం = వినుఁబడుఁ
మే=నాకు; సరోచతేహి= రుచింపదు	గాక.
గదా! తత్ర=అచ్చట; కారణం= కార	పరాక్రమశాలివగురాముఁడా! దం

డకారణ్యమునకుఁబోవుటయందు, నా | రను; నామాటనువినుము.

కిష్టములేదు; అందుకుఁ గారణంబుఁజెప్పె | అని, తాత్పర్యము.

త్వం సో బాణధనుష్పాణి భాత్రాసహ వనం గతః. ౧౪

దృష్ట్వా వనచరాన్ సర్వాన్ కచ్చి తు-ర్యా శ్వరవ్యయమ్

టీక॥ బాణధనుష్పాణి = బాణంబు | మోక్షమును; కుర్యాః కచ్చితే = చేయు
నుధనుస్సును జేతంగలవాఁడవును; భా | మవుగదా?

త్రాసహ = తమ్మునితోఁగూడ; వనం = | ధనుర్బాణంబులు దాల్చి తమ్ముని

అడవిని; గతః = పొందినవాఁడవునగు; | తోఁగూడవనంబునకువచ్చిననీవు, వనం

త్వం = నీవు; వనచరాన్ = అడవియం | బుననుండు రాక్షసులంబుఁచినప్పుడు,

దుఁదిరుగునట్టివారలగు ; సర్వాన్ = | బాణంబులువిడుతువుగదా?

అందఱనుగూచి; శ్వరవ్యయం = బాణ | అని, తాత్పర్యము.

క్షత్రియాణాంచ హి ధను హుతాశస్యే ధనానిచ. ౧౫

సమీపత స్థితం తేజో బల ముచ్చాయతే భృశమ్

టీక॥ క్షత్రియాణాం = క్షత్రియుల | చునుగదా!

కు; ధనుశ్చ = ధనుస్సును; హుతాశస్య = | అగ్నిహోత్రునకు సమీపంబున గ

అగ్నిహోత్రునికి; ఇంధనానిచ = క | టైలున్నయెడలేజుస్సు వృద్ధిఁబొందున

టైలును; సమీపతః = సమీపమునందు; | ట్లు, క్షత్రియులకు, సమీపంబునధను

స్థితం = ఉన్నదై; తేజోబలం = తేజస్సు | స్సున్నయెడలేజుస్సు వృద్ధిఁబొందును.

యొక్క-బలమును; భృశం = విక్రీ-లి | అని, తాత్పర్యము.

యు; ఉచ్చయతేహి = వృద్ధిఁబొందిం |

పురాణిల మహాబాహూ తపస్వీ సత్యవా క్షుచిః. ౧౬

కన్తిం శ్చ దభవ త్పుణ్యే వనే రతమృగద్వితే

టీక॥ మహాబాహుఁ = పెద్దచేతులుగలరాముఁడా! పురాకిల = మున్ను;	పస్త్వీ = ఋషి; అభవత్ = ఉండెను.
పుణ్యే = పవిత్రమయిన; రతమృగద్విజే = మున్ను, పుణ్యంబును ఎల్లప్పుడు సంత	మహాబాహుండవగురాముఁడా !
సంతసించిన మృగంబులును బతులును	మృగంబులయి యుండు మృగపక్షులతోఁ
గల; కస్తింశ్చిత్ = ఒకానొక; వనే = అ	గూడినదియనగునొకవనంబున, సత్య
డవియందు; సత్యవాక్ = సత్యమయిన	వాదియొక బరిశుద్ధుండునగు నొకమని
మాటగల; శుచిఁ = పరిశుద్ధుండగు ; త	వరుండుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యైవ తపసో విఘ్నం కర్తుం మింద్రశ్శచీపతిః. ౧౭

ఖడ్గపాణి రథా గచ్ఛ దాశ్రమం భటరూపధృత్

టీక॥ అథ = అంత; శచీపతిః = శచీ	వాఁడై; ఆశ్రమం = ఆశ్రమమునుగూర్చి;
దేవిపెనిమిటియయిన; ఇంద్రః = ఇంద్రుఁడు; తస్యైవ = ఆమనియొక్కయె;	ఆగచ్ఛత్ = వచ్చెను.
తపసః = తపస్సునకు; విఘ్నం = విఘ్నమును; కర్తుం = చేయుటకు; భటరూ	అంత, చేవేంద్రుండు , ఆమనికేత
పధృత్ = భటురూపమునుదాల్చిన	పోవిఘ్నంబునెయుటకై, భటరూపం
వాఁడై; ఖడ్గపాణిః = కత్తిచేతఁగల	బుందాల్చి, కత్తిచేతఁబూని, యమ్మని
	యాశ్రమమునకువచ్చెను.
	అని, తాత్పర్యము.

తస్మిం సదాశ్రమపదే నిశితః ఖడ్గ ఉత్తమః. ౧౮

స న్యాసవిధినా దత్తః పుణ్యే తపసి తిష్ఠతః

టీక॥ తదా = అప్పుడు ; తస్మిన్ =	మాగఁముచేత , దాచియుంచిన
ఆ; ఆశ్రమపదే = ఆశ్రమస్థానమునందు;	డిగినపుడెమ్మనిచెప్పియిచ్చువిధంబున న
నిశితః = కలకై న; ఉత్తమః = శ్రేష్ఠమయి	నుట; దత్తః = ఇవ్వఁబడినది-
న; సః = ఆ; ఖడ్గః = కత్తి; పుణ్యే = పవిత్రమై	అట్లు, భటవేషధారియగు నింద్రుం
న; తపసి = తపస్సునందు; తిష్ఠతః = ఉన్న	డు, అయ్యాశ్రమంబున , మహాతపస్సు
ట్రియాచునకు; న్యాసవిధినా = న్యాస	గావించు చున్న యామహాషికఁ దీని

దాచియుంచి నేనడిగినప్పడెమ్మనితీర్ణం | అని, తాత్పర్యము.
బగునాఖడ్గంబునొసంగెను.

స తచ్చస్త్ర మనుప్రాప్య న్యాసరక్షణతత్పరః. ౧౯
వనే తం విచర త్యేవ రక్షా ప్రత్యయ మాత్మనః

టీక సః=ఆమహర్షిః ; తత్=ఆ; రతి=సంచరించుచున్నాడు.	
శస్త్రం= ఆయుధమును ; అనుప్రాప్య=పొంది; న్యాసరక్షణతత్పరః= తన యొద్ద దాచునంచబడిన దాని రక్షించుటయందాసక్తుడై; తననమ్మకమును గాపాడు కొనుటకై; ప్రత్యయం=నమ్మకమునకుఁ గారణమయిన; తం=ఆఖడ్గమును; రక్షన్నేవ=రక్షించుచునే; వనే=అడవియందు; నిజ	ఆమునివరుండు, తనయొద్ద దాచునుంచిన దానిరక్షించుట యందాసక్తుడై, తననమ్మకమును గాపాడు కొనుటకై యాఖడ్గము నేమటక రక్షించుచునే యడవిందెరుగుచుండెను.
	అని, తాత్పర్యము.

యత్ర గచ్ఛ త్యుపాదాతుం మూలానిచ ఫలానిచ. ౨౦
న వినా యాతి తం ఖడ్గం న్యాసరక్షణతత్పరః

టీక న్యాసరక్షణతత్పరః=తనయొద్ద దాచునంచబడిన దాని రక్షించుటయందాసక్తుడయినయాముని ; మూలానిచ=గడ్డలను; ఫలానిచ=పండ్లను; ఉపాదాతుం=సంగ్రహించుకొనుటకు; యత్ర=ఎచ్చటికి; గచ్ఛతి = పోవుచున్నాడో; తం=ఆ; ఖడ్గంవినా= కత్తి	నివిడిచి; నయాతి=పోడు. ఆమునివరుండు, తనయొద్ద దాచునుంచిన దానిరక్షించుటకై, ఫలమూలంబులను సంగ్రహించుటకై యెచ్చటికిఁ బోయినను, ఆఖడ్గమునువిడిచి పోవడు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

నిత్యం శస్త్రం పరివహా క్రిమేణ స తపోధనః. ౨౧
చకార రాద్రీం స్వాం బుద్ధిం త్యక్త్వా తపసి నిచ్చయమ్

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౦౯

స ౯

టీక॥సః=ఆ;తపోధనః=ఋషి; స	విడిచి;రౌద్రీం=భయంకరమయిన బుద్ధి
శృం=ఎల్ల పుష్పములు;శస్త్రం= ఆయుధ	స;చకారి=చేసెను.
మును;పరివహా=ధరించుచు ; క్రి మే	ఆఋషి, ముట్లు ఎల్ల పుష్పములయుధ
ణ=వరుసచేత;స్వాం=తనదైన ; తప	మునుధరించుటచేత, దసతపస్సునువద
సి=తపస్సునందు;నిశ్చయం= దాధ్యక్ష	లి, హింసారూపమయిన రౌద్రబుద్ధిం
రూపమయిన;బుద్ధిం=బుద్ధిని;త్యక్వా=	బొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స రౌద్రే ౭ భిరతః ప్రమత్తో ౭ ధమ౯కర్మితః. ౨౨

తస్య శస్త్రస్య సంవాసా జ్జగామ నరకం మునిః

టీక॥తతః=అంతః;సః=ఆ; మునిః=	రకమును;జ గామ=బొందెను.
ఋషి;తస్య=ఆ;శస్త్రస్య=ఆయుధము	అంత, నమ్మకాపి, యాయాయు
యొక్క;సంవాసాత్=సమావాసమువ	ధసంసర్గమువలన, బ్రాణిహింసార
లన;రౌద్రే=రౌద్రవ్యసనమునందు; ఆ	తుండై, యుడలుచెలియక యధమ౯ం
భిరతః=ఆసక్తుడై;ప్రమత్తః= మదిం	బావరించుచుండి, తుదకు , నరకంబు
చినవాడై; అధమ౯కర్మితః=అధమ౯	నొందెను. అని, తాత్పర్యము.
ముచేచిడింపబడినవాడై;నరకం= స	

ఏవ మేత త్పురా వృత్తం శస్త్రసంయోగకారణమ్. ౨౩

టీక॥ఏవం=ఇట్లు;ఏతత్=ఈ ; శ	ఇట్లు, మున్ను ఆయుధసంపర్కం
స్త్రసంయోగకారణం=ఆయుధ సంప	బున, నమ్మునివరునకు, అధమ౯ బుద్ధిగ
ర్క-మేకారణముగాఁగలయధమ౯ ప్ర	లిగి, నాశముగలిగినది.
వతానము; పురా=మున్ను;వృత్తం=	అని, తాత్పర్యము.
నడచినది.	

అగ్నిసంయోగవ త్థతు శస్త్రసంయోగ ఉచ్యతే

టీక॥ అగ్ని సంయోగవత్ = నిప్పుతో	బడుచున్నది.
టిసంబంధమువలె; శస్త్రసంయోగః =	ఆయుధసంసగము, అగ్నిసంప
ఆయుధసంబంధము; హేతుః = వికార	రూపమువంటిదని పెద్దలు చెప్పెదరు.
మునకుఁ గారణముగాఁడవ్యతే = చెప్పఁ	అని, తాత్పర్యము.

స్నేహోచ్చ బహుమానాచ్చ స్తారయే త్వం నశితయే. ౨౪

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మము) =	నేనునీయందలి స్నేహంబునను, నీవునా
నేను; స్నేహోచ్చ = స్నేహమువలనను;	యందుంచి యుండు గౌరవంబునను,
బహుమానాచ్చ = గౌరవమువలనను;	నీకుఁదెలిసినధర్మము నేజ్ఞాపక పఱచు
త్వం = నీన్ను; స్తారయే = జ్ఞాపకప	చున్నానుగాని, శిక్షించుటకుఁ జెప్ప
ఱచెదను. నశితయే = శిక్షింపను.	లేదు. అని, తాత్పర్యము.

న కథంచన సా కార్యా గృహీతధనుషా త్వయా

బుద్ధి రైవరం వినా హంతుం రాక్షసాన్ దండకాశ్రితాన్. ౨౫

టీక॥ గృహీతధనుషా = పట్టుకొనఁబ	ద్ధి ; కథంచన = ఎట్లయినను; నకా
డినధనుస్సుగల; త్వయా = నీచేతఁవై	ర్యా = చేయఁదగినదికాదు.
రంవినా = వైరములేక; దండకాశ్రి	నీవుధనుర్థరుండవయి, నిరపరా
తాన్ = దండకారణ్యమునుబొందిన;	ధులగు దండకారణ్యమునందుండు రా
రాక్షసాన్ = రాక్షసులను ; హంతుం =	క్షుల నెట్లయినను, వధింపవలదు.
చంపుటకు; సా = ఆ; బుద్ధిః = రౌద్రబు	అని, తాత్పర్యము.

అపరాధం వినా హంతుం లోకాన్ వీర నకామయే

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగు రా	పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! అ
ముఁడా! లోకాన్ = జనులను; అపరా	పరాధములేక, వ్యర్థముగాఁ గ్రా
ధంవినా = అపరాధములేక; హంతుం =	ణులంజంప, నాశిష్టములేదు.
చంపుటకు; నకామయే = కోరను.	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము.

౧౧౦

స ౯

శ్రుతియాదాంతు వీరాణాం వనేషు నిరతాత్మనామ్. ౨౬
ధనుషా కార్య మేతావ దాతానాం త్వభిరక్షణమ్

టీక॥ వీరాణాం = పరాక్రమశాలులగు; ర్యం = చేయఁదగినది.
శ్రుతియాదాం = శ్రుతియులకు; ఆతా = వీరులగు, శ్రుతియులకు, తమ యె
నాం = ఆపన్నులగు; వనేషు = అడువుల దుటరాక్షసులచేఁ బడింపఁ బడుచున్న
యందు; నిరతాత్మనాం = అసక్తమయి ఋషులనురక్షించుటయె, ధనుస్సుతోఁ
నమనస్సుగలఋషులయొక్క; అభిరక్ష జేయవలసినపని; రాక్షసుల నందఱను
ణం = రక్షించుట; ఏతావత్తు = ఇంత హింసించుటగాదు. అని, తాత్పర్యము.
మాత్రమే; ధనుషా = ధనుస్సుచేత; కా

క్వచ శస్త్రం క్వచవనం క్వచక్షాత్రం తపః క్వచ. ౨౭
వ్యావిధ మిద మస్తాభి దేశశధమస్తా పూజ్యతామ్

టీక॥ శస్త్రంచ = ఆయుధమును; జింపఁబడుఁగాక.
క్వ = ఎచ్చట? వనంచ = అడవియు; ఆయుధమెచ్చట? అరణ్యవాసమె
క్వ = ఎచ్చట? క్షాత్రంచ = శ్రుతియధ చ్చట? శ్రుతియధమకమెచ్చట? శపంబె
మకమును; క్వ = ఎచ్చట? తపశ్చ = తప చ్చట? ఇవన్నియుఁ బరస్పరవిరుద్ధములు,
స్సును; క్వ = ఎచ్చట? ఇదం = ఇది; వ్యా కాఁబట్టి, మనము , ఈయరణ్యప్రదేశ
విధం = పరస్పరవిరుద్ధమయినది. అస్తా మనందుఁజేయఁ దగినతపస్సనెదుర్ప
భిః = మనచేత; దేశధమస్తా = దేశధ మునచేయుదము. అని, తాత్పర్యము.
మకముమాత్రము; పూజ్యతాం = పూ

తదార్య కలుషా బుద్ధి జాతయతే శస్త్ర సేవనాత్. ౨౮
పునగత్వా త్వయోధ్యాయం శ్రుతధమకం చరిష్యసి

టీక॥ ఆర్య = పూజ్యుండవగు రా సేవనాత్ = ఆయుధధారణమువలన ;
ముఁడా! తత్ = అందువలన; శస్త్ర కలుషా = పాపిష్ఠమయిన ; బుద్ధిః = రా

<p>ద్రబుద్ధి జాయతే = వుట్టుచున్నది. వు నః=మఱి ; గత్వాః = పోయిమా త్రము; అయోధ్యాయాం = అయోధ్యా పురమునందు; క్షుద్రధమః = క్షుద్రయ ధమఃమును; చరివ్యసే = ఆచరింపఁగలవు పూజ్యుండవగు రాముడా! అట్లుగు</p>	<p>టవలన, శస్త్రధారణముచేఁబాపబుద్ధి గలుగునుగాన, దానివదలితపంబుగా వింతము; మఱలనయోధ్యకుఁబోయి చ్చట క్షుద్రయధమఁబునాచరింప వ చ్చును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అక్షయా తు భవే త్ప్రీతి శ్వశూ శ్వశురయో మఃమ. ౨౯
 యది రాజ్యం పరిత్యజ్య భవే స్త్వం నిరతో మునిః

<p>టీక॥ త్వం=నీవు; రాజ్యం = రాజ్య మును; పరిత్యజ్య = విడిచి; నిరతో = ఆన క్తుఁడవైన; మునిః = ఋషివి ; భవేద్య ది = అగుదువేని; మమ = నాయొక్క; శ్వ శూ శ్వశురయోః = అత్తమామల కు; అక్షయా = నాశములేని; ప్రీతిస్తు =</p>	<p>సంతోషమును; భవేత్ = అగును. నీవింక నెప్పటికిని రాజ్యమే యుక్క అలేదనిమునివైయెయిన్నచో, నాకై కేయిదశరథుల కక్షయంబగు సంతో షంబునుండును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ధర్తా దధకః ప్రభవతి ధర్మా త్ప్రభవతే సుఖమ్. ౩౦
 ధర్మేణ లభతే సర్వం ధర్మసార మిదం జగత్

<p>టీక॥ ధర్మాత్ = ధర్మమువలన; ధర్మ మెసారముగాఁగలది. అర్థః = ధనము; ప్రభవతి = వుట్టుచున్న ది. ధర్తాత్ = ధర్తమువలన; సుఖం = సుఖ ము; ప్రభవతే = కలుగుచున్నది; ధర్మే ణ = ధర్మముచేత; సర్వం = అన్నింటిని; లభతే = పొందుచున్నాఁడు. ఇదం = ఈ; జగత్ = ప్రపంచము; ధర్మసారం =</p>	<p>ధర్మమువలన ధనముగలుగును; ధ మ్మమువలన సుఖంబునుండును; అ ట్లుధర్మంబువలననే సర్వంబునుం గ లుగును ; కావునఁ బ్రపంచమునకంత యధర్మమెముఖ్యము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఆత్మనం నియమై స్తైస్త్వైః కళకయిత్వా ప్రయత్నతః. ౩౧
ప్రాప్యతే నిపుణై ధర్మమో న సుఖా ల్లభ్యతే సుఖమ్

టీక॥ నిపుణైః = సమర్థులచేత ; ము; నలభ్యతే = పొందబడదు.
ఆత్మనం = శరీరమును ; స్తైస్త్వైః = ఆ సమర్థులగువారలు , నానావిధ
యా; నియమైః = ప్రయత్నములచేత; ప్రయ ప్రియత్నములచే జాం ద్రాయణాదిప్ర
త్నతః = ప్రయత్నముచేత; కర్మయ తంబులదేహంబులకృశింపజేసి, ధర్మ
త్వా = కృశింపజేసి; ధర్మః = ధర్మ మునుబొందెదరు; ఎన్నటికిని సుఖంబున
ము; ప్రాప్యతే = పొందబడుచున్నది. సుఖంబుదొరకొనదు. అని, తాత్పర్యము.
సుఖాత్ = సుఖమువలన; సుఖం = సుఖ

నిత్యం శుచిమతి స్సౌమ్య చర ధర్మం తపోవస. ౩౨
సవం హి విదితం యథ్యం త్రైలోక్య మపి తత్త్వగః

టీక॥ సౌమ్య = శాంతుండవగురా లోక్యమపి = ముల్లోకములును ; విదితం
మండ! నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; శుచిమ హి = తెలిసినదిగా.
తిః = పరిశుద్ధమయినబుద్ధిగలవాడవై; శాంతుండవగురామండ! అట్లు
తపోవసే = తపోవసమునందు; ధర్మం = కావున, దపోవసంబుననుండి ధర్మం
ధర్మమును; చర = ఆచరింపుము. తు బునాచరింపుము ; ముల్లోకంబులయం
థ్యం = నీకొఱకు; తత్త్వతః = యాధా రును, నీకుఁజెలియనిదేదియులేదు.
ర్థ్యముచేత; సర్వం = అంతయు ; త్రై అని, తాత్పర్యము.

శ్రీచాపలా దేత దుదాహృతం మే
ధర్మంచ వక్తుం తవ క స్సమర్థః. ౩౩
నిచార్య బుద్ధ్యాతు సహానుజేన
య ద్రోచతే త తురు మాచిరేణ

టీక॥ ఏతత్ = ఇది; మే (మయా) = నా చల్లమువలన; దుదాహృతం = చెప్పఁ
జేత; శ్రీచాపలాత్ = శ్రీకేకలరాం బడినది. తవచ = నీకును; ధర్మం = ధర్మ

<p>మును;వక్తుం=చెప్పటకు;కః - ఎవ్వఁ డు;సమర్థః=సమర్థుఁడు; అనుశేస హంతమ్మనితోఁగూడ;బుద్ధ్యా=బుద్ధి చేత; విచార్యతు = ఆలోచించియు; యత్=ఏది; రోచతే = రుచించుచు న్నదో;తత్=దాని;మాచిరేణ= శీఘ్ర ముగా;కురు=చేయుము.</p>	<p>నేనుస్త్రీచాపలంబుననీమాటంజెప్పి నాను ; నీకుఁగూడధర్మంబుపదేశింప నెవ్వఁడుసమర్థుఁడు? నీవు , లక్ష ణునితోఁగూడఁ , జక్కఁగానాలోచిం చి, నీకేదియిష్టమోదాని శీఘ్రముగాఁ గావింపుము.అని , సీతాదేవిరామున కుంజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, నవమస్కంధః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండనవమస్కంధాటిక,

ముగిసినది.

ॐ

ద శ మ స ర్గ ప్రా రం భః.

వాక్య మేత త్తు వైదేహ్య వ్యాహృతం భర్తృభక్తయౌ

శ్రుత్వా ధర్మే స్థితో రామః ప్రత్యువాచాథ మైథిలీమ్. ౧

<p>టిక॥ధర్మః= ధర్మమునందు; స్థి తః=ఉన్న; రామః= రాముఁడు; భ ర్తృభక్తయౌ= పెనిమిటియందుభక్తి గల;వైదేహ్య = సీతాదేవిచేత; వ్యా హృతం=చెప్పఁబడిన; ఏతత్=ఈ;వా క్యం=మాటను; శ్రుత్వాతు= విన్నం</p>	<p>తనె; అథ=అంత; మైథిలీం= సీతను గూర్చి; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను. ధర్మికుండగురాముండు, పెనిమి టియందధికభక్తిగల సీతాదేవిచెప్పిన మాటనువిని, యాచిడంజూచి యిట్లు చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౭౫

స ౧౦

హిత ముక్తం త్వయాచేవి స్నిగ్ధయా సదృశం వచః
కులం వ్యపదిశంత్యాచ ధర్మజ్ఞే జనకాత్మజే. ౨

టీక॥ ధర్మజ్ఞే = ధర్మముఁ దెలిసిన	దృశం = సమానమునగు; వచః = మాట;
దానవు; జనకాత్మజే = జనకమహారా	ఉక్తం = చెప్పఁబడినది.
జుకొమాతెఁపునగు; చేవి = సీతాచే	ధర్మజ్ఞురాలవు జనక మహారాజు
ఏ! స్నిగ్ధయా = స్నేహముగలదానవు	కొమాతెఁపునగుసీతా! నీకునాయం
ను; కులం = వంశమును; వ్యపదిశంత్యాచ =	దుంగల స్నేహమునకును నీకులంబునకు
ప్రసిద్ధమునెఱుదానవునగు; త్వయా =	ను, దగునట్లు, హితంబగు, మాటంజెప్పి
నీచేత; హితం = మేలునెఱునదియు; స	తివి. అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను వత్సోమ్యహం చేవి త్వయైవోక్త మిదం వచః
క్షుత్రియై ధార్యతే చాపి నాతశ్చబ్ధో భవేదితి. ౩

టీక॥ చేవి = సీతాచేవి! అహం = నే	త; చాపి = ధనుస్సు; ధార్యతే = ధరిం
ను; కిన్నువత్సోమి = వీమిచెప్పుదును?	పఁటదుచున్నది.
త్వయైవ = నీచేత నె; ఇదం = ఈ; వచః =	సీతాచేవి! నేనేమిచెప్పవలయును?
మాట ; ఉక్తం = చెప్పఁబడినది; ఆతః =	ఎవ్వరును, ఆర్తులుకాగూడదనిక్షుత్రియు
శబ్దః = ఆతఃధ్వని; సభవేదితి = కలుగఁ	లుధనుస్సు ధరింతురని, నీవె చెప్పితివి
గూడదని; క్షుత్రియై = క్షుత్రియులచే	గదా! అని, తాత్పర్యము.

తే చాతాః దండకారణ్యే మునయ స్సంశితవ్రతాః
మాం సీతే స్వయ మాగమ్య శరణ్యా శ్శరణం గతాః. ౪

టీక॥ సీతే = సీతా! దండకారణ్యే =	గు; లే = ఆ; మునయశ్చ = మునులును; ఆ
దండకారణ్యమునందు; సంశితవ్రతాః =	తాః = పీడితులయ్య; స్వయం = తా.
తీక్ష్ణమయినవ్రతముగలవారలును; శర	మె; ఆగమ్య = వచ్చి; మాం = నన్ను; శర
ణ్యాః = శరణుపొందఁదగినవారలున	ణం = రక్షకునిగా; గతాః = పొంది

నారు.

సీతా ! తీక్షణములగు ప్రతములు సేయవారలును, శరణ్యులునగు , నాదం

డకారణ్యమునందలిమునులు , వారలై యేనాయుద్ధకువచ్చి, శరణుచొచ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.

వసంతో ధమకనిరతా వనే మూలఫలాశనాః

న లభంతే సుఖం భీతా రాక్షసైః క్రూరకర్తృభిః. ౫

టీక॥ ధమకనిరతాః = ధమకమునం

దాసక్తులును; మూలఫలాశనాః = గడ్డలు నుఫలములు సే యాహారముగాఁగలవారలును; వనే = అడవియందు; వసంతః = వాసము సేయుచున్నవారలునగు మునులు; క్రూరకర్తృభిః = క్రూరములయిన కార్యములుగల; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; భీతాః = భయపడినవారలయి ; సు

ఖం = సుఖమును; నలభంతే = పొందరు.

ధమక పరాయణులై వసంబున ఫలమూలంబులనాహారంబుగాఁ గొనుచునివాసము సేయుచుండునామునులు, క్రూరకర్ములగు రాక్షసులకు భయపడి, సుఖంబునొందఁజాలకున్నారు. అని, తాత్పర్యము,

కాలేకాలేచ నిరతా నియమై ర్వివిధై వనే

భక్త్యంతే రాక్షసై ర్భీమై నకరా మాం సోపజీవిభిః. ౬

టీక॥ వనే = అడవియందు; కాలేకాలేచ = అయ్యైకాలమునందు; వివిధైః = నానావిధములయిన ; నియమైః = వ్రతములచేత; నిరతాః = ఆసక్తులగు; నరాః = మునులు; మాంసోప జీవిభిః = మాంసమునాశ్రయించి జీవించునట్టి ; భీమైః = భయంకరులయిన; రాక్షసైః =

రాక్షసులచేత; భక్త్యంతే = తనఁబడుచున్నారు.

మాంసాహారులగు భయంకరాకారులయిన రాక్షసులు; అడవియందు, నానావిధవ్రతములు గావించుకొనుచుండపస్సుచేయుచుండుమునులను, బట్టిభక్షించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తే భక్త్యమాదౌ మనయౌ దండకారణ్యవాసినః

అస్తా నభ్యవపశ్యేతి మా మూచు ద్విజసత్తమాః. ౭

టీక॥ దండకారణ్యవాసినః = దండకారణ్యమునందుండునట్టి ; ద్విజసత్తమాః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులగు ; తే = ఆ ; మునయః = మునులు ; భత్త్యమాణాః = భక్షింపఁబడుచున్నవారలయః మాం = నన్నుఁగూచిఁ; అస్తాక్ = మమ్ముఁ; అభ్యవపద్య = అనుగ్రహింపుము. ఇతి = అని, తాత్పర్యము.	అనిఁడోచుం = చెప్పిరి. దండకారణ్యముననుండు, బ్రాహ్మణోత్తమలయినయామునులు, అట్లు రాక్షసులచేభక్షింపఁబడుచు, బాధపడఁజాలక, నాయొద్దకువచ్చి, “మమ్మునుగ్రహింపుము” అని, చెప్పిరి.
---	---

మయాతు వచనం శ్రుత్వా శేషా మేవమ్ముఖాః ప్యుశమ్
కృత్వా చరణక్షుప్తాహం వాక్య మేత దుదాహృతం. ౮

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; తేహి = నారలయొక్క; ముఖాత్ = నోటివలన ; ప్యుతం = జాతిన; వచనం = మాటను ; శ్రుత్వాతు = విన్నంతనె; మయా = నాచేతః; చరణశుశ్రూహం = పాదసేవను ; కృత్వా = చేసి; ఏతత్ = ఈ; వాక్యం = మాట;	ట; ఉదాహృతం = చెప్పఁబడినది. నేను, వారలచెప్పిన మాటను విని, వారలపాదలబ్ధివలనదనంబు గావించి, యీ మాటంజెప్పినాను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ప్రసీదంతు భవంతో మే హీరేషా హి మమాతులా
యదీదృశై రహం ఏవై రుపస్థేయై రుపస్థితః. ౯

టీక॥ భవంతః = మీరలు; మే = నాకొఱకు; ప్రసీదంతు = ప్రసన్నులగుదురుగాక. అహం = నేను; ఈదృశైః = ఇట్టి; ఉపస్థేయైః = ఉపాసించఁదగిన; ఏవైః = బ్రాహ్మణులచేత; ఉపస్థితః =	తః (ఇతి) యచ్ = పొందఁబడినాననునది మేదిగలదో; ఏషా = ఇది; మమ = నాకు; అతులా = సరిలేని, హీరీకా = సిగ్గుగదా! మీరలు నాయపచారమును తమిం
--	---

పుండు; నేనుమీయొద్దకువచ్చి నేవనేయ | చుచున్నారనునది నాకుఁజిక్కిలియొసంగు
వలసియుండగా, నట్టిమహానీయులర | గానన్నది. అని, తాత్పర్యము.
గు మీరలు నాయొద్దకువచ్చి ప్రాధికం

కింకరో మీతి చ మయా వ్యాహృతం ద్విజసన్నిధౌ

టిక|| అహం (అధ్యాహృతము) = నది.
నేను; కిం = చేసిని; కరోమి = చేయుదు నేనేమి సేయవలయును? చెప్పఁడు.
ను? ఇతిచ = అసియు; మయా = నాచేత; అని, యాముసులయెదుట నేను జెప్పినా
ద్విజసన్నిధౌ = బ్రాహ్మణులసన్నిధాన సు. అని, తాత్పర్యము.
మునందు; వ్యాహృతం = చెప్పఁబడి

సర్వై రేత్యైస్సమాగమ్య వాగ్వింబునాదాహృతా. ౧౦

టిక|| వీత్రై = ఈముసులచేత ; స అంత , నాముసులందఱును జేరి ,
రై వై = అందఱి చేతను ; సమాగమ్య = యీమాటం జెప్పిరి.
చేరి; ఇయిం = ఈ; వాక్ = మాట; సము అని, తాత్పర్యము.
దాహృతా = చెప్పఁబడినది.

రాక్షసై దణ్డకారణ్యే బహుభిః కామరూపిభిః

అదితా స్తస్మిన్ దృశం ధౌమ భవాన్న స్తత్ర రక్షతు. ౧౧

టిక|| రామ = రాముఁడా ! వయం | అదితాః = పీడింపఁబడినవారలము ;
(అధ్యాహృతము) = మేము; దండకార స్త(స్తః) = అగుచున్నాము. భవాన్ =
ణ్యే = దండకారణ్యమునందు; కామరూ సీవు; తత్ర = అవిషయమునందు; నః = మ
పిభిః = ఇచ్చార్చనమునుగూరూపముగల ; బ మ్ము; రక్షతు = కాపాడుము.
హుభిః = పెక్కుండ్రులన; రాక్షసైః = రాముఁడా! దండకారణ్యంబున,
రాక్షసులచేత; దృశం = మిక్కిలియొసంగు గామరూపులగు రాక్షసులు పెక్కుండ్రు

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాంక్షము. ౧౦౯

స ౧౦

వచ్చి, మమ్ముఁజాల బాధించుచున్నా | అని, తాత్పర్యము.
రు; నీవు మమ్మురక్షింపుము.

బామకాలేషు సంప్రాప్తాః పర్వకాలేషు చానఘ
ధర్మయంతి సుదుర్ధమా రాక్షసాః శిశితాశనాః. ౧౨

టీక॥ అనఘ = పాపరహితుండవగు	తి = బెదరించుచున్నారు.
రాముఁడా! సుదుర్ధమాఁ = ఎదిరింప	పాపరహితుండవగురాముఁడా!
నలవిగానివారలును; పిశితాశనాః =	దుర్ధర్మములు మాంసాశనులు నగు
అనఘ యాహారముగాఁగల వార	నారాక్షసులు. చామ సమయంబుల
గు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; బామ	యందును = మాసాది యాగ
చామసమయములందు	సమయ
= దర్శపౌర్ణమా	బులం
యందును; సంప్రా	వచ్చి, యాగం
: ధర్మయం	బెదరించెదరు.
	గము.

రాక్షసై ధర్మితానాంచ తాపసానాం తపస్వినామ్
గతిం మృగయమాణానాం భవాన్మః పరమా గతిః. ౧

టీక॥ రాక్షసై = రాక్షసులచేత ;	పరమా = శ్రేష్ఠమయిన; గతిః
ధర్మితానాం = పీడింపఁబడినవారల	రాక్షసులచేనానావిధమ
మును; తపస్వినాం = కరుణింపఁదగి	ధింపఁబడుచున్నవారలముఖా
నవారలమును; గతిం = రాక్షసుని; మృగ	ముదిక్కులేనివారలమునగు;
యమాణానాం = వెదకుచున్నవారల	వెపరమగతివి. అని, తాత్పర్య
మునగు; నః = మాకు; భవాన్ = నీవు ;	

కామం తపఃప్రభావేన శక్తాహంతుం నిశాచరాన్
చిరాజీవంతు నేచ్ఛామ స్తపః ఖండయితుం

టీక॥ వయం=మేము; తపఃప్రభా	యటకు; నేచ్ఛాము=కోరము.
వేస = తపోమహిమ చేత ; నిశాచ	మేము , తపోమహిమచే రాక్షసు
రాక్ష=రాక్షసులను; చ	లంజంపఁగలము, వాస్తవమే ; అయి
పుటకు; శక్తాః కామం=	సమర్థులమే. తే, బహుకాలముగాఁగట్టపడినంపా
తు=అయితే; చిరాజ్ఞితం = బహు	దించినతపస్సునశించునేయని యూరకు
కాలముగానంపాదించఁగ	డిన; తపః= న్నాము. అని, తాత్పర్యము.
తపస్సును; ఖండయితుం	= నశింపఁజే

బహువిధం తపో నిత్యం దుశ్చరం జైవ రాఘవ
తేన శాశ్వతమౌ భక్త్యుమాతాశ్చ రాక్షసైః ౧౫

టీక॥ రాఘవ=	శపః=	ముంచాము=విడువకు
తపస్సు; నిత్యం=	శు	రాముఁడా! తపస్సు
స్థుం=పెక్కువిఘ్నము	శ్చ	లియుఁగట్టము; దానికి
వ=చేయనలవిగానిదియ		అనిపలన, అట్టడము.

త; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; సు, రిపోయంజాలక, రాక్షసులు భ
శాశ్చ=భక్షింపఁబడుచున్న టించినను, వారలశపింపకున్నాము.
ఋగ్శాపం= శాపమును; న అని, తాత్పర్యము.

త దద్యమానా న్రక్షోభి ద్దండకారణ్యవాసిభిః
రక్ష నస్తస్య సహభ్రాత్రా త్వ న్నాథాహి వయం వనే. ౧౬

తే=అందువలన; భ్రాత్రా	మమ్ము; రక్ష=కాపాడుము. వయం=
స్నునితోఁగూడ ; దండకార	మేము; వనే= అడవియందు; త్వన్నా
డకారణ్యమునందుండు	థాహి=నీవెనాథుండవుగాఁగల వార
రాక్షసులచేత; అద్య	లముగదా!
బడుచున్న; నః =	అందువలన, నీవు, లక్ష్మణుండును,

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౧౫౧

స ౧౦

అట్లు, దండకారణ్యవాసులచేబీడింపఁ మీరుదక్క-మజ్జియెవ్వరున్నారు? అని, బదులున్నమమ్మురక్షింపుఁడు; ఈయడ ఋషులందఱునాతోఁజెప్పినారు. వియందు, మాకుమీరేకదానాథులరు; అని,తాత్పర్యము.

మయాచైత ద్వచ శ్శ్రుత్వా కాత్తేన్న్యస పరిపాలనమ్
ఋషీణాం దండకారణ్యే సంశ్రుతం జనకాత్మజే. ౧౭

టీక॥ జనకాత్మజే = జనకమహారా | శ్రుతం = ప్రతిజ్ఞ చేయుటనది.
జుకొమాతెవగునీతా ! మయాచ = జనకమహారాజుకొమాతెవగు నీతా
చేతను;వీతత = ఈ;వచః = మాట చేపి! నేను, అఋషులమాటనువిని, దం
కారణ్యంబునందలిఋషులను, అన్నివి
ధంబులనురక్షించెదనని, ప్రతిజ్ఞ గావిం
చినాను. అని,తాత్పర్యము.
త;పరిపాలనం = పాలించుట ; సం

సంశ్రుత్యచ నశత్యైమి జీవమానః ప్రతిశ్రవమ్
మునీనా మన్యథాకతుం సత్య మిద్దం హి మే సదా. ౧౮

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతమ) = డు ; సత్యం = సత్యవచనము; ఇద్దం
నేను;సంశ్రుత్యచ = ప్రతిజ్ఞ చేసియు; హి = ప్రియముగదా!
జీవమానః = బ్రతికియున్నవాండనై; నేనుబ్రతిజ్ఞ చేసియున్నవెనుక బ్ర
మునీనాం = మునులయొక్క, మునుల తికియుండు వఱకును, మునులకుఁ
కుఁగాఁజేయబడినయనుట ; ప్రతిశ్ర గాఁజేసిన యీప్రతిజ్ఞచప్పఁజాలను;
వం = ప్రతిజ్ఞను; అన్యథాకతుం = వే నాకుసత్యము, సవకాలావధలయం
ఋవిధముగాఁజేయుటకు; నశత్యైమి = దును బ్రయిమని నీకుండెలియును గ
చాలను. మే = నాకు; సదా = ఎల్లప్పు డా! అని,తాత్పర్యము.

అప్యహం జీవితం జహ్యం త్వాం వా నీతే సలక్షణామ్

నతు ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రుత్య బ్రాహ్మణభ్యో విశేషతః. ౧౯

<p>టీక॥ సీతే=సీతా! అహం= నేను; జీవితమపి=ప్రాణమునైనను ; సలత్త్వణాం=లత్త్వణునితోఁగూడిన ; త్వాం=నిన్నుఁగాని; జహ్యం= విడుతును. సంశ్రుత్య=ప్రతిజ్ఞ చేసి; ప్రతిజ్ఞాంతు=ప్రతిజ్ఞ నుమాత్రము; నజహ్యంతు=విడువను. విశేషతః=విశేషించి ; బ్రాహ్మణేభ్యః=బ్రాహ్మణులకొఱకు ; సంశ్రుత్య తాం నజహ్యంతు = ప్రతిజ్ఞ చేసియా</p>	<p>ప్రతిజ్ఞ నుయెంతమాత్రమువిడువను. సీతాదేవీ! నేనునాప్రాణమునుగానినిన్నుఁగానిలత్త్వణునిగానివిడుతును; ఎవ్వనికేనిప్రతిజ్ఞ చేసి యాప్రతిజ్ఞ నుమాత్రమువిడువను ; అందునువిశేషించి, బ్రాహ్మణులకుఁగావించినప్రతిసను, ఎంతమాత్రమువిడువను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

త దవశ్యం మయా కార్య మృషీణాం పరిపాలనమ్

అనుక్తేనాపి నై దేహి ప్రతిజ్ఞాయతు కిం పునః. ౨౦

<p>టీక॥ నైదేహి=సీతాదేవీ! తత= అందువలన; అవశ్యం=అవశ్యము; అనుక్తేనాపి=చెప్పఁబడకున్నను; మయా=నాచేత; ఋషీణాం=ఋషులయొక్క; పరిపాలనం=పాలించుట; కార్యం=చేయఁదగినది. ప్రతిజ్ఞాయతు=పఠింపచేసియు; కింపునః (వక్తవ్యం)= చెప్పవలయుసాయేమి?</p>	<p>సీతాదేవీ! అందువలన, ఋషులునన్నుడుగకపోయినను, నేనవశ్యము వారలఁబరిపాలింపవలసినది; అట్లుండఁగా, వారలునన్నుఁబ్రాణించి , నేనునురక్షించెదననిప్రతిజ్ఞ చేసియునుండఁగా, శిష్యులనినదేమియున్నది? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మమ స్నేహాచ్చ సౌహృదా దిద ముక్తం త్వయా న హే

పరితుష్టో స్త్యహం సీతే న వ్యనిష్టోనుశిష్యతే. ౨౧

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము.

౧౨౩

స ౧౦

టిక॥ అనఘే = పాపములేని; సీతే =	పదేశింపబడఁడుగదా!
సీతా! మమ = నావిషయమయి; స్నే	పాపరహితవగు సీతాదేవీ! నీవు
హాద్య = చెలిమివలనను; సౌహృదా	నాయందలి స్నేహంబువలనను సౌహ
తే = మంచిమనస్సుగలుగుటవలనను;	దఁబడువలనను, ఈమాటం జెప్పినా
త్వయా = నీచేత; ఇదం = ఈమాట; ఉ	వు; నాకుమిక్కిలయుసంతోషంబు గలి
క్తం = చెప్పఁబడినది. అహం = నేను ;	గినది; అందఱుఁబ్రయింపజేసినవాని కుప
పరితుష్టః = సంతోషించినవాఁడను; అ	దేశింతురుగాని, యిప్రియమైన కుప చే
స్తీ = అగుచున్నాను. అనిష్టః = వియం	శింపరుగదా! అని, తాత్పర్యము.
దుగానివాఁడు; నానుశిష్యతేహి = ఉ	

సదృశం చాను రూపంచ కులస్య తవ చాత్మనః
సధర్మచారిణీ మే త్వం ప్రాణేభ్యోపి గరియసీ. ౨౨

టిక॥ ఇదం (అధ్యాహృతము) = ఈ	భ్యోపి = ప్రాణంబులకన్నను ; గరియ
మాట; తవ = నీయొక్క; కులస్య = కు	సీ = అధికురాలవు.
లమునకు; సదృశం = సరియైనది. ఆ	సీమాట, నీకులంబునకును నీమనంబు
త్వనశ్చ = మనసునకును; అనురూపం	నకును అనురూపముగానున్నది; నీవునా
చ = సరియైనదియు. సధర్మచా	కుప్రాణంబులకన్న నధికురాలవు. అని,
రిణీ = కూడధర్మమునాచరించుదానవ	రాముఁడు, సీతతోఁజెప్పెను.
గు; త్వం = నీవు; మే = నాకు ; ప్రాణే	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్యా వచనం మహాత్మా
సీతాం ప్రియాం మైథిలరాజపుత్రీమ్
రామో ధనుష్ఠాక్ సహలత్కణేన
జగామ రమ్యాణి తపోవనాని. ౨౩

టిక॥ మహాత్మా = అధికమయినదై	ధారుండునగు; రామః = రాముఁడు ;
ర్యముగలవాఁడును; ధనుష్ఠాక్ = ధను	మైథిలరాజపుత్రీం = జనకమహారాజు

కొమాతెయును; ప్రియాం=ప్రియ
రాలునగు; సీతాం= సీతనుగూర్చి; ఇ
తి=అని; ఏవం=ఇట్లు; వచనం=మాట
ను; ఉక్తా=చెప్పి; లక్షణేనసహ=ల
క్షణునితోగూడ; రమ్యాణి= రమణీ
యములయిన; తపోవనాని= తపోవన
ములను; జగామ= పొందెను.

మహాత్ముండగురాముండు, జనక
మహారాజు కొమాతెయును బ్రియ
రాలునగు సీతాదేవికిప్రకారమునంజె
ప్పి, దనుధర్మయందై, లక్షణునితోగూ
డ, రమణీయంబులగుతపోవనంబులకుఁ
బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, దశమస్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండదశమస్కంధాటిక,
ముగిసినది.

(౫౨)

ఏ కా ద శ స గ ఁ ప్రా ర ఁ భః.

అగ్రతః ప్రయయా రామ స్సీతా మధ్యే సుమధ్యమా
ప్యవృత్తు ధనుష్పాణి లక్షణోను జగామహ. ౧

టీక|| రామః=రాముండు; అగ్ర
తః=ముందట; ప్రయయా= పోయెను.
సుమధ్యమా = మంచినడుముగల; సీ
తా=సీతాదేవి; మధ్యే=నడుమ; ప్రయ
యా=పోయెను. ప్యవృత్తు = వెనుక
మాత్రము; లక్షణః = లక్షణుండు;
ధనుష్పాణి=విల్లుచేతంగలవాడై; అ

నుజగామ = వెంటడించెను("హ"అ
నునదిపాదపూరణార్థము).
రాముండు, ముందటంబోయెను;
సీతాదేవినిడుమనడచెను; అటువెనుక,
లక్షణుండుధనుర్ధరుండై, వెంటడించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

దద్యశు స్సహితా రమ్యం తటాకం యోజనాయతమ్. ౫

పద్మపుష్కరసంబాధం గజయూతై రలంకృతమ్

సారసై హంసకాదంబై స్సంకులం జలచారిభిః. ౬

<p>టిక॥ తే॥ ఆసీతారామలక్ష్మణులు; సహితా=కూడినవారలయి; దూరం=దూరమయిన; అర్ధానం = మాగమును; గత్వా=పోంది; దివాకరే=సూర్యుడు; లంబమానే = వంగుచుండగా; రమ్యం = సుందరమయినదియి; యోజనాయతం= ఆమడప్రమాణమువైశాల్యముగలదియు ; పద్మపుష్కరసంబాధం= ఎఱ్ఱనితామరపూలచేతనుదెల్లనితామరపూలచేతను నిండినదియు; గజయూతైః = ఏనుంగులసమూహములచేత; అలంకృతం= అలంకరింపబడినదియు; జలచారిభిః = నీటందిరుగునట్టి; సారసైః = బెగురుపక్షులచేతను; హంసకాదంబైః = రాజ</p>	<p>హంసలచేతనుకలహంసలచేతను; సంకులం=నిండినదియునగు ; తటాకం=కొలనును; దద్యశుః=చూచిరి. ఆసీతారామలక్ష్మణులు , అట్లుబహుదూరముపోయి , సూర్యుండస్తమింపఁబోవునమయెంబున, రమణీయంబును , నాలుగుప్రక్కలనుయోజనప్రమాణవైశాల్యముగలదియునెఱ్ఱదామరలచేతనుదెల్లదామరలచేతనునిండియుండునదియు , తీవ్రప్రదేశంబులగజయూధంబులతోఁ గూడినదియు మధురంబుగాఁగూయుసారసపక్షులతోను రాజహంసలతోనుగలహంసలతోనుఒప్పుచున్నదియునగు , నొకతటాకముంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ప్రసన్న సలిలే రమ్యే తస్మిన్ సరసి శుశ్రువే

గీతవాదిత్రనిఘోషో నతు కశ్యప దృశ్యతే. ౭

<p>టిక॥ ప్రసన్నసలిలే= నిర్మలమయినజలముగల; రమ్యే= రమణీయమగు; తస్మిన్=ఆ; సరసి=కొలనునందు; గీతవాదిత్రనిఘోషః = సాటలయొక్క</p>	<p>యొకదృశ్యములయొక్కయొద్దని ; శుశ్రువే=వినిపించినది. కశ్యపతు= ఒకానొకండును; నదృశ్యతే=చూడఁబడఁడు. నిర్మలజలముగలరమణీయమయిన</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౨

స ౧౧

యాకొలంకుననుండి, గీతవాద్యధ్వనివినఁ | డఁడయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.
బడుచుండినది; అందొకండును గానంబ

తతః కౌతూహలా ద్రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలిః
మునిం ధర్మభృతన్నామ ప్రప్థం సముపచక్రమే. ౮

టీ||తతః=అంతః, కౌతూహలాత్= భించిరి.
కౌతుకమువలన; రామః= రాముఁడు అంత, రాముండును, మహాబలుండ
ను; మహాబలిః= అధికమయినబలముగ గులక్ష్మణుండును, కౌతుకఁబునంజేసి,
ల; లక్ష్మణశ్చ= లక్ష్మణుండును ; ధ యాతటాకంబునుగుఱించి, ధర్మభృ
ర్మభృతన్నామ = ధర్మభృత్తనుపే త్రనుమునడిగిరి.
రుగల, మునిం=బుషిని; ప్రప్థం= అ అని, తాత్పర్యము.
డుగుటకు; సముపచక్రమే = ఆరం

ఇద మత్యద్భుతం శ్రుత్వా సర్వేషాం నో మహామునే
కౌతూహలం మహజ్ఞాతం కి మిదం సాధు కథ్యతామ్. ౯

టీ||మహామునే=పూజ్యుండవయిన | లెస్సగా; కథ్యతాం=చెప్పఁబడుఁగాక.
మునివగుధర్మభృతా! అత్యద్భుతం= ధర్మభృతా! అత్యాశ్చర్య
అత్యాశ్చర్యకరమయిన ; ఇదం=దీనిని; కరంబగుగీతవాద్యధ్వనినివిని, మాకం
శ్రుతిత్వా=విని; నః= మాకు ; సర్వే దఱకునుదీనిసంగతినివినివేడుకఁగలిగియు
షాం=అందఱకును; మహాత్= అధికమ న్నది; ఇదియేమి? దీనిసంగతిం జక్కఁ
యిన; కౌతూహలం=వేడుక; జాతం= గాఁజెప్పము. అని, తాత్పర్యము.
కలిగినది. ఇదం=ఇది; కిం=ఏమి; సాధు=

వక్తవ్యం యదీచే ద్విప్ర నాతిగుహ్య మపి ప్రభో

టీ||ప్రభో=ప్రభుండవగు; విప్ర= బ్రాహ్మణుండవయినధర్మభృతా! నా

తిగుహ్యమవియదిచేత్ = మిక్కిలియూర | చెప్పఁగూడనంత యతిరహస్యము గా
హస్యముగాకుండునేని; వక్తవ్యం = చె | కుండునేని, చెప్పుము. అని, రామలక్ష్మ
ప్రబంధవలయును. | ణలు, ధర్మభృత్తునడిగిరి.
ప్రభుండవగుధర్మభృతా! ఇది, | అని, తాత్పర్యము.

తేనై వ ముక్తో ధర్మాత్మా రాఘవేణ ముని స్తదా. ౧౦
ప్రభవం సరసః కృత్స్న మాఖ్యాతు ముపచక్రమే

టీక|| ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగ | అంతయు; ఆఖ్యాతుం = చెప్పటకు; ఉ
ల; మునిః = ధర్మభృత్తముని; త | పచక్రమే = ఆరంభించెను.
దా = అప్పుడు; తేన = ఆ ; రాఘవేణ = ధర్మాత్ముండగుధర్మభృత్తు రా
రామునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చె | ముండుచెప్పినమాటనువిని, ఆసరస్సు పు
ప్రబడినవాండ్రై; సరసః = కొలనుయొ | ట్టినవిధమంతయుఁజెప్పనారంభించెను.
కటా; ప్రభవం = పుట్టుకను; కృత్స్నం = | అని, తాత్పర్యము.

ఇదం పంచాప్సరోనామ తటాకం సార్వకాలికమ్. ౧౧
నిమిత్తం తపసా రామ మునినా మాండకణినా

టీక|| రామ = రాముండా! ఇదం = | పఁబడినది.
ఈ; తటాకం = కొలను ; పంచాప్సరో | రాముండా! ఈతటాకము, పంచా
నామ = పంచాప్సరస్సును పేరుగలది. సా | ప్సరస్సుని పేరుగలది; ఇదియెల్లప్పుడును,
ర్వకాలికం = సర్వకాలమునందునుండు | ఇట్లు గీతవాద్యధ్వనితోనొప్పుచుండును;
నది. మాండకణినా = మాండకణిణి | ఇది, మాండకణిణియనుమహామునిశేఁ
యను; మునినా = ఋషిచేత ; తప | దపోబలంబుననిమిత్తంబయ్యె.
సా = తపస్సుచేత; నిమిత్తం = నిమిత్తం | అని, తాత్పర్యము.

స హి తేపేతప స్త్రీవ్రం మాండకణిణి మహామునిః. ౧౨
దశవక్షసహస్రాణి వాయుభక్తో జలాశ్రయః

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౧౨

స ౧౧

టీక॥ సః = ఆ; మాండకణిః = పః=తపస్సును; తేపేహి = చేసెను
మాండకణియను; మహామునిః = పూ గదా!
జ్యౌడైనముని; దశవక్షసహస్రాణి = ఆమాండకణిమహాముని, పదివే
పదిసంవత్సరములవేలు; వాయుభ లసంవత్సరములు, వాయువె యాహ
తుః=వాయువె యాహరముగాఁ గల రంబుగా జలంబుననుండి, తీవ్రంబగు త
వాఁడై; జలాశ్రయః = జలమెస్థానము పంబుగావించెను.
గాఁగలవాఁడై; తీవ్రం=తీవ్రమయిన; త అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రవృథితా స్సర్వే దేవా స్సాగ్నిపురోగమాః. ౧౩
అబ్రివ న్వచనం సర్వే పరస్పరసమాగతాః

టీక॥ తతః=అంత; సాగ్నిపురోగ మాః = అగ్నియనుమందునడచువా
నితోఁగూడిన; దేవాః = దేవత గాసమస్తదేవతలును, బరమదుఃఖితు
లు; సర్వే=అందఱును; ప్రవృథితాః= లయి, యొండొరులంగూడి, యి
దుఃఖితులయి; పరస్పరసమాగతాః= ట్లని, చెప్పుకొనిరి.
ఒండొరులతోఁగూడినవారలయి; స అని, తాత్పర్యము.
వే=అందఱును; వచనం= మాటను;

అస్తాకం కస్యచి త్థాన మేవ పార్థేయతే మునిః. ౧౪

టీక॥ ఏవః=ఈ; మునిః=ముని; అ ఈమాండకణిమహాముని, మన
స్తాకం=మనలో; కస్యచిత్ = ఒకానొ లోనొకని స్థానమును బొందఁగోరుచు
కనియొక్క; స్థానం = పదమును; ప్రా న్నాడు. అని, దేవతలుపరస్పరముచె
ర్చయతే=కోరుచున్నాడు. ప్పుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సంవిగ్మచనస స్సర్వే తే త్రిదివాకసః

టీక॥ తే॥ఆ;త్రిదివాకసః = దేవ	హృతము)=అయిరి.
తలు;సః=అందలును;ఇతి = ఇట్లు;	ఆదేవతలందఱు, ఇట్లు, ఒండొరు
సంవిగ్మమనసః = భయమువాందిన	లతోఁజెప్పకొని, మిగిలియుభయము
మనస్సుగలవారలు; అభవత్ (అధ్యా	జెందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర కతుం తపోవిఘ్నం దేవై స్సర్వై నియోజితాః. ౧౫

ప్రధానాప్సరసః పంచ విద్యుచ్చలితవచనః

టీక॥దేవైః=దేవతలచేత;సర్వైః=	నియోజితాః=పంపబడినారు.
అందఱిచేతను; తత్ర=అయినయందు;	అప్పుడు, దేవతలందఱును, మెఱపు
తపోవిఘ్నం = తపోవిఘ్నమును; క	లుంబోలెఁ దళుకుతళుకు-మను దేవా
తుం=చేయుటకు; విద్యుచ్చలితవర్చ	కాంతిగలయు త్తమలయినయిదుగు
సః=మెఱపులువలెఁ దళుకు-మనుకాం	రసప్సరస్త్రీలనమ్మాండకణికాదహి
తిగల;ప్రధానాప్సరసః=ముఖ్యలయి	విఘ్నంబునీయ నియోగించిరి.
నయప్సరసలు; పంచ=అయిదుగురు;	అని, తాత్పర్యము.

అప్సరోభి స్తత ప్రాభి ముని దృష్టపరావరః. ౧౬

సీతో మదనవశ్యత్వం సురాణాం కార్యసిద్ధయే

టీక॥తతః=అంత;తాభిః=ఆ;అప్స	ను;సీతః=పొందింపబడినాడు.
రోభిః=అప్సరసలచేత; సురాణాం=	అంత,నాయప్సరసలు, దేవకార్య
దేవతలయొక్క;కార్యసిద్ధయే = పని	సిద్ధిభాగముయి,యమ్మాండ కణికాని,
యిడఁబట్టుకొఱకు; దృష్టపరావరః=	మన్తధాధీమంఘావించిరి.
చూడఁబడినమంచిజేడులుగల; మునిః=	అని, తాత్పర్యము.
ముని;మదనవశ్యత్వం= మన్తధాధీనత	

తా శ్చైవా ప్సరసః పంచ మునేః పత్నిత్వ మాగతాః. ౧౭

టీక॥ తాః=ఆ; అస్సరసః= అస్స పొందిరి.

రసలు; పంచచైవ=అయిదుగురును; ము ఆయస్సరసలయిదుగురును , అ
నేః= మాండకణిమహామునియొక్క; మ్మాండకణిమహామునికి, భార్యలయ
పత్నిత్వం=భార్యత్వమును; అగతాః=రి. అని, తాత్పర్యము.

తటాకే నిమిత్తం తాసా మస్తి న్నంతహితం గృహమ్

టీక॥ అస్తిక్=ఈ; తటాకే=సరస్సు దీనది.

నందు; తాసాం=ఆయస్సరసలకు ; గృ ఈతటాకములోన; ఆయస్సరసల
హం=ఇల్లు; అంతహితం= మఱుగు కుగృహంబు , అంతహితంబుగాని
పడినదిగా; నిమిత్తం = నిమిత్తంపఁబ మిఁకంపఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

తథైవా స్సరసః పంచ నివసంత్యో యథాసుఖమ్. ౧౮

రమయంతి తపోయోగా స్తునిం యావన మాశ్రితమ్

టీక॥ తథైవ=అట్లే; అస్సరసః=

అట్లు, ఆయిదుగు రస్సరసలు
అస్సరసలు; పంచ = అయిదుగురును; ను , ఈతటాకాంతగృహంబులను
యథాసుఖం= సుఖమునతిక్రమింపక; ఖంబుగానివసించుచు, దపోబలంబున
తపోయోగాత్ = తపోబలమువలన; యావనరూపంబు దాల్చియున్న య
యావనం=యావనమును ; ఆస్థితం= మ్మాండకణికి, సంతోషంబునైయుచు
అవలంబించిన; మునిం=మునిని; రమయం న్నారు. అని, తాత్పర్యము.
తి=రమింపఁజేయుచున్నారు.

తాసాం సంక్రీడ మానానా మేష వాదిత్రసస్త్వనః. ౧౯

శూయతే ధూషణో న్నిత్రో గీతశబ్దో మనోహరః

టీక ॥ తాసాం = ఆయస్సరస డఁగా; మనోహరః=మధురమును; ధూ

లు; సంక్రీడమానానాం= క్రీడింపుచుం డణోన్నిత్రః= ధూషణధ్వనితోఁగలసిన

<p>దియునగు; ఏషః=ఈ; వాదిత్రనిస్సన్వనః=</p> <p>వాద్యధ్వనియు; గీతశబ్దః= పాటలధ్వ</p> <p>నియు; శ్రూయతే=వినిపించుచున్నది.</p> <p>అస్పరశ్రీలుక్రీడింపుచుండుటవల</p>	<p>న, మనోహరంబును ధూషణధ్వని మి</p> <p>శ్రంబునగు నీగీతవాద్య ధ్వని వినిపించు</p> <p>చున్నది. అనిధర్మభృత్తు, రామలక్ష్మ</p> <p>ణులకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఆశ్చర్య మితి తస్యైత ద్వచనం భావితాత్మనః. ౨౦

రాఘవః ప్రతిజగ్రాహ సహభ్రాతా మహాయశాః

<p>టీక॥ మహాయశాః= అధికమయిన</p> <p>కీర్తిగల; రాఘవః= రాముఁడు; భ్రా</p> <p>త్రాసహ=తమ్మునితోఁ గూడ ; భావి</p> <p>తాత్మనః=ధ్యానింపఁబడిన యాత్మగ</p> <p>ల; తస్య = ఆధర్మభృత్తుయొక్క ;</p> <p>ఏతత్=ఈ; వచనం= మాటను; ఆశ్చ</p> <p>ర్యమితి= ఆశ్చర్యమని; ప్రతిజగ్రాహ=</p>	<p>గ్రహించెను.</p> <p>మహాయశుండగురాముండును, ల</p> <p>క్ష్మణుండును, బరమాత్మవేత్త యగు</p> <p>నాధర్మభృత్తుచెప్పినమాటనువిని, మి</p> <p>క్కిలియునాశ్చర్యపడిరి.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏవం కథయమానస్య దదర్శా శ్రమమండలమ్. ౨౧

కుశచీరపరిక్షిప్తం బ్రాహ్మ్య లక్ష్మ్యే సమావృతమ్

<p>టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; కథయమాన</p> <p>స్య=చెప్పుచుండఁగా; రామః (ఆధ్యా</p> <p>హృతమ్)= రాముఁడు; కుశచీరపరిక్షి</p> <p>ప్తం = దభలచేతనునారచీరలచేత</p> <p>నువ్యాసంపఁబడినదియు ; బ్రాహ్మ్య=</p> <p>బ్రాహ్మణసంబంధియగు ; లక్ష్మ్యే =</p> <p>కాంతిచేత; సమావృతం= చుట్టఁబడిన</p>	<p>దియునగు; ఆశ్రమమండలం=ఆ శ్రమస</p> <p>మూహమును; దదర్శ=చూచెను.</p> <p>ఇట్లాధర్మభృత్తుచెప్పుచుండఁగా</p> <p>నే, రాముండు , దర్శితోను నారచీ</p> <p>రలతోనుఁబుచ్చుచున్నదియు బ్రాహ్మణస</p> <p>మృద్ధంబునగు నాశ్రమసమూహముం</p> <p>బూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ప్రవిశ్య సహ వై దేహ్య లక్ష్మణేనచ రాఘవః. ౨౨

ఉవాస మునిభి స్సర్వైః పూజ్యమానో మహాయశాః

టీక॥ మహాయశాః = అధికమయిన	దురు; ఉవాస = ఉండెను.
కీర్తికల; రాఘవః = రాముడు; నైదే	మహాయశుండగు రాముండు, సీతా
హ్య = సీతతోను; లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణ	లక్ష్మణసహితుండై యుయ్యశ్రమంబు
ణునితోనుండు; ప్రవేశ్య = ప్రవేశించి;	లంబ్రవేశించి, సమస్తమునుల చేతనుం
మునిభిః = మునుల చేత; సర్వైః = అంద	బూజితుండై, సుఖంబుననుండెను.
రిచేతను; పూజ్యమానః = పూజింపఁబ	లి, తాత్పర్యము.

తదా తస్మిన్ స కాకుత్స్థస్త్వీమ త్యాశ్రమమండలే. ౨౩
ఉషిత్యాతు సుఖం తత్ పూజ్యమానో మహాషిః
జగమ చాశ్రమాం నైషాం పర్యాయేణ తపస్వినామ్. ౨౪
యేషా ముషితవాక్ పూర్వం సకాశే స మహాస్త్రవిత్

టీక॥ తదా = అట్లు; సః = ఆ; కాకుత్స్థస్త్వీ =	షాం = ఆ; తపస్వినాం = ఋషులయొ
రాముడు; తస్మిన్ = ఆ; శ్రీమతి = అధికమ	క్క; ఆశ్రమాక్ = ఆశ్రమములను; ప
యిన కాంతికల; ఆశ్రమమండలే = ఆశ్ర	ర్యాయేణ = రెండవ పర్యాయమున
మసమూహమునందు; సుఖం = సుఖ	ను; జగమ = పొందెను.
ముగా; ఉషిత్యాతు = నివసించియు; త	మహాస్త్రవేత్తయగు రాముండు,
త్ర = ఆచట; మహాషిః = మహాఘోర	శ్రీమంతంబగు నయ్యాస్త్రమండలం
చేత; పూజ్యమానః = పూజింపఁబడు	బున, మహాఘోరచేబూజింపఁబడు
చున్నవాండై; మహాస్త్రవిత్ = గొప్ప	చు, సుఖంబుననుండి, రాక్షసబాధ
యస్త్రములఁదెలిసిన; సః = ఆ రాముఁ	బోఁగొట్టుటకై, యొక్కొక్కమహాషిః
డు; పూర్వం = మున్ను; యేషాం = ఎ	య్యాశ్రమమునకును రెండేసిమాఱులు,
వ్వరియొక్క; సకాశే = సమీపమునం	దోయి, వాసంబుగావించెను.
దు; ఉషితవాక్ = ఉండినాడో; తే	అని, తాత్పర్యము.

కృచి త్పరిదగా వ్వాసా నేకం సంవత్సరం కృచిత్. ౨౫

క్వచిచ్చ చతురోమాసాక్ పంచ షట్పాపరాక్ క్వచిత్
అపరత్రాధికంమాసా దప్యథామధికం క్వచిత్. ౨-
త్రీ వ్రాసా నష్టమాసాంశ్చ రాఘవో న్యవస త్సుఖమ్

టీక॥ రాఘవః = రాముఁడు; క్వ
చిత్ = ఒకానొక చోట; పరిదశాక్ = చు
ట్టినపదియైన; మాసాక్ = మాసముల
ను, పదుమూడుమాసములననుట; క్వచి
త్ = ఒకానొక చోట; ఏకం = ఒక్కట
యిన; సంవత్సరం = సంవత్సరమును; క్వ
చిత్ = ఒకానొక చోట; చతురః = నాలు
గయిన; మాసాంశ్చ = మాసములను; క్వ
చిత్ = ఒకానొక చోట; పంచ = అయిదు
మాసములను; షట్పాప = ఆరుమాసముల
ను; అపరాక్ = ఏడుమాసములను; అప
రత్రా = మఱియొక చోట; మాసాత్ =
మాసమునకన్న; అధికం = అధికముగా
ను; క్వచిత్ = ఒకానొక చోట; అధికం =
అధికమయిన; అథామధి = అథామాస
మును; క్వచిత్ (అధ్యాహృతము) = ఒ
కానొక చోట; త్రీక్ = మూడైన; మా

సాక్ = మాసములను; అష్టమాసాం
శ్చ = ఎనిమిదిమాసములను; సుఖం = సు
ఖముగా; న్యవసత్ = నివసించెను.

రాముఁడొకయాత్రమంబునఁ, బదు
మూడుమాసంబులును ఒకయాత్రమం
బున నొకసంవత్సరంబును, ఒకచోట,
నాలుగుమాసంబులును, ఒకచోటనై
దుమాసంబులును, నొక యాత్రమంబు
ననాఱుమాసంబులును, ఒకయాత్రమం
బున నేడుమాసంబులును, ఒకచోటనొ
కటియొక బాతికమాసంబునుమఱియొ
కచోట ముప్పాతికమాసంబును వొక
చోటమూడు మాసంబులును, మఱి
యొకయాత్రమంబున, నెనిమిదిమాసం
బులును, సుఖంబుగా, నివసించు
డెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా సంవసత స్తస్య మనీనా మాత్రమేషు వై. ౨౩

రమత శ్చానుకూల్యేన యయు స్సంవత్సరా దశ

టీక॥ తథా = అట్లు; తస్య = ఆరా
ముఁడు; మనీనాం = మనులయొక్క; అశ్రమేషు = అశ్రమములయందు; ("వై"
అనునది పాదపూరణార్థము;) సంవస

తః=వాసము సేయుచుండఁగా ; ఆను
కూల్మేన=ఆనుకూల్యము చేత; రమతః=
కీడింపుచుండఁగా; దశ = పది; సంవ
త్సరాః=సంవత్సరములు; యయః =
పోయినవి.

అట్లు, ఆరాముండు, ఆమునుల ప్రతి
యాశ్రమమునందును, రెండేసిమాత్రము
వాసము సేయుచు, సంతోషంబునంగ్రి
డింపుచుండఁగా, బది సంవత్సరము
లయినవి. అని, తాత్పర్యము.

పరిస్పృశ్యచ ధర్మజ్ఞో రాఘవ స్సహ సీతయా. ౨౮
సుతీర్ఘ్నస్యాశ్రమం శ్రీమాన్ పునరేవా జగామ హ

టీక॥ ధర్మజ్ఞః = ధర్మము దెలిసి
నవాఁడును ; శ్రీమాన్=అధికమయిన
కాంతిగలవాఁడునగు ; రాఘవః=రా
ముండు; సీతయాసహ = సీతతోఁగూ
డ; పరిస్పృశ్యచ=తిరిగియు; పునరేవ=
మఱల; సుతీర్ఘ్నస్య = సుతీర్ఘమహాముని
యొక్క; ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును; ఆజ

గామ= పొందెను ("హ" అనునదిపా
దపూరణార్థము).
ధర్మవేత్తయు శ్రీమంతుండునగు
రాముండు, సీతతోఁగూడ, నయ్యాశ్ర
మంబులన్నియుఁదిరిగి, మఱల, సుతీర్ఘ
మహామునియాశ్రమంబునకువచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

స త మాశ్రమ మాసాద్య మునిభిః ప్రకీర్తితః. ౨౯
తత్రాపి న్యవసరదామః కంచితాకల మరిందమః

టీక॥ సః=ఆ; అరిందమః= శత్రువు
లనడఁగఁద్రొక్కనట్టి; రామః = రా
ముండు ; తం=ఆ; ఆశ్రమం= ఆశ్రమ
మును; ఆసాద్య=పొంది; మునిభిః= ము
నులచేత; ప్రతిపూజితః = పూజింపఁబ
డినవాఁడై; తత్రాపి = అచ్చటను; కం
చితః=కొంత; కాలం=కాలమును; న్యవ

సత్=ఉండెను.
శత్రువులనడంగఁ ద్రొక్కఁజాలిన
ట్టియారాముండు, ఆసుతీర్ఘమహాము
నియాశ్రమంబునకువచ్చి, మునులచే
బూజితుండై, యచ్చటనుగొంతకా
లమునివసించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౧.

అథాశ్రమస్థో వినయా త్కదాచి త్త మ్మహామనిమ్. ౩౦

ఉపాసీన స్స కాకుత్స్థ స్సత్తీక్ష మిదమబ్రవీత్

టిక॥ అథ=అంతః; ఆశ్రమస్థః = ఆశ్రమముననుండిన; సః=ఆ; కాకుత్స్థస్థః=రాముడు; కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడు; ఉపాసీనః= కూచుండినవాడై; వినయాత్=వినయమువలన ; తం=ఆ; మహామనిం= పూజ్యుడైనమునియగు; సుతీక్షణం=సుతీక్షణునిగూచిక; ఇదం=	ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అంత, రాముడు, అయ్యాశ్రమంబుననుండి, యొకానొకప్పుడు , వినయంబున , నాసుతీక్షణమహామనింజూచి, యిట్లు , చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

అస్మి న్నరణ్యే భగవా నగస్త్యో మునిస త్రమః. ౩౧

వసతితి మయా నిత్యం కథాః కథయతాం శ్రుతమ్

టిక॥ అస్మిన్=ఈ; అరణ్యే= అడవియందు; భగవాన్= మాహాత్మ్యముగల; మునిస త్రమః=మునిశ్రేష్ఠుండగు; అగస్త్యః=అగస్త్యుడు; వసతితి=ఉన్నాడని; మయా=నాచేత; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; కథాః=మాటలను; కథయతాం	(కథయద్భ్యః)= చెప్పడుండువారివలన; శ్రుతం=వినుటచేసినది. ఈయరణ్యమునందె, భగవంతుండగునగస్త్యుండున్నాడని, వారువారుచెప్పకొనుమాటలవలన, విన్నాను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

న తు జానామి తం దేశం వనస్యాస్య మహాత్రయ. ౩౨

టిక॥ అస్య=ఈ; వనస్య= అడవియొక్క; మహాత్రయ=గొప్పతనముచేత; తం దేశంతు=ఆప్రదేశమును మాత్రము; నజానామి=ఎఱుంగను.	ఈవనంబు, మిక్కిలియొగొప్పదిగావున, ఆప్రదేశమేదోనాకుఁ దెలియదు, అని, తాత్పర్యము.
--	--

కుత్రా శ్రమ మిదం పుణ్యం మహాషేఠ స్తస్య ధీమతః

టీక॥ధీమతః=బుద్ధిమంతుండగు; తస్య=ఆ;మహాషేః=ఆగస్త్యమహాషిఃయొక్క;చుట్టఁ=పవిత్రమయిన;ఇదం=ఈ;అశ్రమపదం=ఆశ్రమస్థానము;కుత్ర=ఎచ్చట? బుద్ధిమంతుండగు నాయగస్త్యమహాషిఃయాశ్రమమెచ్చటనున్నది? అని,తాత్పర్యము.
--

ప్రసాదా త్తత భవత స్సానుజ స్సహ సీతయా. ౩౩
ఆగస్త్య మభిగచ్ఛేయ మభివాదయితుం మునిమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)=నేను;భవతః = నీయొక్క;ప్రసాదాత్=అనుగ్రహమువలన;సానుజః=తమ్మునితోఁగూడినవాఁడనై; సీతయాసహ=సీతతోఁగూడ;ఆగస్త్యం=ఆగస్త్యమహామునికివందనంబు గావించు స్తుతినను;మునిం = మునిగి;అభివాదయితుం=నమస్కరించుటకు;తత్ర=అచ్చటికి;అభిగచ్ఛేయం=పోవలయున. నీవనుగ్రహించి, యాయగస్త్యాశ్రమంబుండుప్రదేశముంజెప్పితివని, నేను,సీతాలక్ష్మణులతోఁగూడ. నాయగస్త్యమహామునికివందనంబు గావించుటకై,యచ్చటికిఁబోయెదను. అని,తాత్పర్యము.
--

మనోరథో మహా నేష హృది మే పరివర్తతే. ౩౪
యద్యహం తం మునివరం శుశూక్షియ మపి స్వయమ్

టీక॥అహం=నేను;స్వయం=నేనే;తం=ఆ;మునివరం=మునిశ్రేష్ఠుండగునగస్త్యుని;అపిశుశూక్షియంయది=నేనింతునేని;సమ్యక్ స్యాత్ (అధ్యాహృతము)=చక్కఁగానుండును. ఏమః=ఈ;మహాక్ష=గొప్పదగు; మనోరథః=కోరిక;మే=నాయొక్క;హృది=మనస్సునందు;సంపరివర్తతే = తిరుగుచు వడుచున్నది. ఆయగస్త్యమహామునికిశుశూక్షసేయవలయునని,నామనంబున, పెద్దకోరికయున్నది. అని,రామండు,నుతీక్ష్ణమహామునితోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇతి రామస్య స ముని శ్శ్చ త్వా ధమాత్తనో వచః. ౩౫

సుతీక్ష్ణః ప్రత్యువా దేదం ప్రీతో దశరథాత్మజమ్

టీక॥ సః=ఆ; సుతీక్ష్ణః = సుతీక్ష్ణ	మాటను; ప్రత్యువాచ = బదులుచె
డను; మనః=ముషి; ఇతి=ఇట్లు; ధర్మా	పైను.
త్వవః=ధర్మబుద్ధిగల; రామస్య=రా	సుతీక్ష్ణమహాముని, ధర్మాత్ముడ
మునియొక్క; వచః = మాటను; శ్రు	గురాముండుచెప్పినమాటనువిని , సం
త్వా=విని;ప్రీతిః=సంతసించినవాడై;	తుష్టుండై, రాముంజూచి, యిట్లని, చె
దశరథాత్మ జం=దశరథమహారాజుకొ	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
డుకై నరామునిగూచి; ఇదం = ఈ	

అహ మప్యేతదేవ త్వాం వక్తుకామ స్సలక్ష్మణమ్. ౩౬

అగస్త్య మభిగచ్ఛేతి సీతయా సహ రాఘవ

టీక॥ రాఘవ= రాముండా! అహ	గూచి; వక్తుకామః = చెప్పగోరిన
మపి=నేనును; “సీతయాసహ=సీతతో	వాడను.
గూడ; అగస్త్యం= అగస్త్యమహాముని	రాముండానేనును, “ సీతతోగూ
ని; అభిగచ్ఛ=పొందుము” ఇతి = అని; ఏ	డ నగస్త్యమహామునియొద్దకు బొండ్
తదేవ= ఈమాటనే ; సలక్ష్మణం=	నియెసీకునులక్ష్మణునకును జెప్పవలెనని
లక్ష్మణునితోగూడిన; త్వాం= నిన్ను	తలంచెయింటిని. అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యా త్విదానీ మగ్ధే స్తీక్ వస్వయమేవ బ్రవీషి మామ్. ౩౭

అహ మాఖ్యామి తే వత్స యత్రా గస్త్య మహామునిః

టీక॥ దిష్ట్యా = భాగ్యముచేతనె ;	వత్స=బిడ్డండవగురాముండా! యత్ర=
ఇదానీం=ఇప్పుడు; అస్తీక్= ఈ ; అ	ఎచ్చట; మహామునిః = పూజ్యుడయిన
గ్ధే= విషయమునందు; స్వయమేవ=	మునియగు; అగస్త్యం=అగస్త్యుడు; అ
నివే; మాం=నన్నుగూచి; బ్రవీషి=	స్తీ(అధ్యాహృతము) = ఉన్నాడో;
చెప్పుచున్నావు; అదుగుచున్నావనుట.	తం(అధ్యాహృతము) = ఆప్రదేశము

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౩౯

స ౧౧

ను; తే=నీకొఱకు; అహం=నేను; ఆఖ్యాగితివి; కాబట్టి, అగస్త్యమహామనియుం
మి=చెప్పుచున్నాను. డుప్రదేశమును, నీకుంజెప్పెదనువినుము.
భాగ్యవశంబుననీవెయిప్పుడునన్నడి అని, తాత్పర్యము.

యోజనా న్యాశ్రమా దస్తా తథా చత్వారి వై తతః. ౩౮
దక్షిణేన మహాన్ శ్రీమా నగస్త్య భ్రాతృ రాశ్రమః

టీక॥ అస్తాత్=ఈ; ఆశ్రమాత్=ఆశ్రమము; అగస్త్యుః=అగస్త్యునితమ్మునియొక్క; ఆశ్ర
శ్రీమంబుననుండి; దక్షిణేన=దక్షిణపు మః=ఆశ్రమము; అస్తీ (అధ్యాహృత
వైపున; చత్వారి=నాలుగుయిన ("వై" ము)=ఉన్నది.
అనునదిపాదపూరణార్థము); యోజ ఇచ్చటనుండి, దక్షిణపుదిక్కువై
నాని=ఆమడలు; గంతవ్యాని (అధ్యా పున, నాలుగామడల దూరముపో
హృతము) = పొందఁబడ వలయు యినవెనుక, నచ్చట, అగస్త్యునితమ్ముం
ను. తతః = అంత; మహాన్ = గొ డగునుదశేనమహామని యాశ్రమంబు
ప్పదియు; శ్రీమాన్ = అధికమయి న్నది. అని, తాత్పర్యము.
నకాంతిగలదియునగు; అగస్త్యభ్రా

స్థలప్రాయే వనోద్దేశే పిప్పలీవనశోభితే. ౩౯
బహుపుష్పఫలే రమ్యే నానాశకునినాదితే

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ న్నదియు; స్థలప్రాయే=తలుచుగామె
యాశ్రమము; బహుపుష్పఫలే=అధిక ట్టధూమియైనదియునగు; వనోద్దేశే
మయినపూలునుబండ్లునుగలదియు; ర శే=వనప్రదేశమునందు; వశేతే (అ
మ్యే=రమణీయంబును; నానాశకుని ధ్యాహృతము)=ఉన్నది.
నాదితే=నానావిధపక్షులచేతధ్వనిం ఆయాశ్రమము, పెక్కుపుష్పము
పఁజేయఁబడినదియు; పిప్పలీవనశోభి లునుఫలములునుగలదియు, రమణీయం
తే = పిప్పలీవనముచేఁబ్రకాశించుచు బును, మధురంబుగాఁగూయుచుండు

నానావిధపక్షులుగలదియుఁ బిప్పలీప బుననున్నది. అని, తాత్పర్యము.
సశోభిత బునగుస్థలప్రాయవనప్రదేశం

పద్మినీ వివిధా సుత్ర ప్రసన్నసలిలా శ్వివాః. ౪౦
హంసకారండ్వవాకీణా శ్చక్రవాకోపశోభితాః

టీక|| త్ర=అచ్చట; వివిధాః= నా గు; పద్మినీ=తామరకొలంకులు; సం
నావిధములయినవియు ; ప్రసన్నసలి తి(అర్ధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.
లాః=నిమలములయినజలములు గలవి అచ్చట, నిమలంబులగు జలంబులు
యు; శ్వివాః = మంగళశరములయినవి గలవియు హంసలునీరుకోళ్లుచక్రవాకం
యు; హంసకారండ్వవాకీణాః= హం బులు మొదలగుపక్షులచే నొప్పుచున్న
సలచేతనునీరుకోళ్లు చేతనువ్యాపింపఁబ వియునగునానావిధంబులయిన తామ
డినవియు; చక్రవాకోపశోభితాః=చక్ర రకొలంకులుగలవు. అని, తాత్పర్యము.
వాకములచేఁ బ్రకాశించుచున్నవియున

తత్రైకాం రజనీం వ్యవ్య ప్రభాతే రామ గమ్యతామ్. ౪౧

టీక|| రామ=రాముఁడా! తత్ర= యగుఁగాక.
ఆసుదశణనాశ్రమమునందు; ఏకాం= రాముఁడా! ఆసుదశణనాశ్రమము
ఒక్కటయిన; రజనీం = రాత్రియంత నందు, ఒకరాత్రియండి , ప్రాతఃకా
యు; వ్యవ్య=ఉండి; ప్రభాతే = ప్రా లంబునఁబొమ్ము.
తఃకాలమునందు; గమ్యతామ్= పోవుట అని, తాత్పర్యము.

దక్షిణాం దిశ మార్గాయ వనపండస్య పార్శ్వతః
తత్రాఽ గస్త్యాశ్రమపదం గత్వా యోజన మంతరమ్. ౪౨

టీక|| దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం= పాశ్చాతః=ప్రక్కను; యోజనం =
దిక్కును; ఆస్థాయ=అవలంబించి; వన ఆమడయయిన; అంతరం= దూరము
పండస్య= వనసమూహముయొక్క; ను; గత్వా=పొంది; తత్ర= అచ్చట ;

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౪౧

స ౧౧

అగస్త్యశ్రమపదం = అగస్త్యశ్రమస్థానము. వనసమూహముఁ కుఁబ్రక్క, నాకామశదురముపోయిన, నచ్చట నగస్త్య అచ్చటనుండి, దక్షిణదిక్కుఁబట్టి, శ్రమమున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రమణీయే వనోద్దేశే బహుపాదపసంవృతే
రంస్యతే తత్ర వై దేహీ లక్ష్మణశ్చ సహ త్వయా. ౪౩

టీక|| తత్ర = ఆయగస్త్యశ్రమమనం (రంస్యతే) = క్రిడింపఁగలరు.
దుఃరమణీయే = వనోహరమును; బహు ఆయగస్త్యశ్రమంబున, రమణీయం
పాదపసంవృతే = పెక్కువృక్షములచేఁ బునుబెక్కువృక్షములతోఁగూడినదియు
గప్పఁబడినదియునగు; వనోద్దేశే = వ నగువనంబునందు, సీవును సీతయును ల
నప్రదేశమునందు; త్వయాసహ = నీ త్త్వణుండును (గ్రీడింపుచుండఁగలరు.
తోఁగూడ; వై దేహీ = సీతాదేవియు; ల అని, తాత్పర్యము.
త్వణశ్చ = లక్ష్మణుండును; రంస్యతే

స హి రమ్యో వనోద్దేశో బహుపాదపసంకులః

టీక|| బహుపాదపసంకులః = పె అవనప్రదేశము, పెక్కువృక్ష
కుల వృక్షములచే నిండిన; సః = ములతోఁగూడి, రమణీయములయియుం
ఆ; వనోద్దేశః = వనప్రదేశము; రమ్యో ఘను. అని, తాత్పర్యము.
హి = రమణీయముగదా!

యది బుద్ధిః కృతా దృష్ట మగస్త్యం తం మహామునిమ్
అచ్యైవ గమనే బుద్ధిం రోచయస్వ మహాయశః. ౪౪

టీక|| మహాయశః = అధికమయిన స్త్యం = అగస్త్యుని; ద్రష్టం = చూడు
కీర్తిగలరాముడా! మహామునిం = టకు; బుద్ధిః = తలంపు; కృతాయది =
పూజ్యుడైనమనియగు; తం = ఆ; అగ దేయఁబడినదగునేని; అచ్యైవ = ఇప్పు

డె; గమనే= పోవుటయందు; బుద్ధి=	యందునేని, ఇప్పుడేయచ్చటికిబయ
బుద్ధి; గోచయస్య= ఇచ్చింపుము.	లుదేజిపొమ్ము. అని, సుతీక్ష్ణమహాముని,
మహాయశుండవగురాముడా! ఆ	రామునితోఁజెప్పెను.
యగస్త్యమహామునఁ బూడఁ గోర్కె	అని, తాత్పర్యము.

ఇతి రామో మునే శ్చ త్వా సహభ్రాత్రా భివాద్య చ
ప్రతస్థే ౭ గస్త్య ముద్దిశ్య సానుజ స్సీతయా సహ. ౪౫

టీక॥ రామః= రాముడు; ఇతి= అ	ప్రతస్థే= బయలుదేరును.
ని; మునే= సుతీక్ష్ణమహామునివలన; శ్చ	రాముండు, సుతీక్ష్ణమహాముని చెప్పి
త్వా= విని; భ్రాత్రాసహ= తమ్ముని	నమాటనువిని, అత్తుణునితోఁగూడనా
తోఁగూడ; అభివాద్యచ= నమస్కరించి	యనకునమస్కరించి, యంతసీతాలక్ష్మ
యు; సానుజః= తమ్మునితోఁగూడిన	ణులంగూడి, యగస్త్యా శ్రమంబును
వాఁడై; సీతయాసహ= సీతతోఁగూడ;	గూర్చిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.
అగస్త్య ముద్దిశ్య= అగస్త్యునిగూర్చి;	

పశ్య స్వసాని రమ్యాణి పర్వతాం శ్చ భ్రాసన్నిభాన్
సరాంసి సరిత శ్చైవ పథి మాగవశానుగాః. ౪౬
సుతీక్ష్ణే నోపదిష్టేన గత్వా తేన పథా సుఖమ్
ఇదం పరమసంహృష్టో వాక్యం లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౪౭

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) =	గవశముచే వెంటడింపఁబడుచున్న; స
రాముండు; రమ్యాణి= రమణీయము	రితశ్చైవ= నదులను; పథి= మాగము
లగు; వనాని= అడవులను; అభ్రాసన్ని	నందు; పశ్యన్= చూచుచు; సుతీక్ష్ణన=
భాన్= మేఘములతో సమానములైన;	సుతీక్ష్ణునిచేత; ఉపదిష్టేన= ఉపదేశింపఁ
పర్వతాంశ్చ= కొండలను; సరాంసి= స	బడిన; తేన= ఆ; పథా= చూగముచే
రస్సులను; మాగవశానుగాః= మా	త; సుఖం= సుఖముగా; గత్వా= పోయి;

పరమసంహృత్వః=మిక్కిలియు సంతోషంబులవంటివర్వతంబులను, కొలంకు
పించినవాఁడై;లత్త్వణం = లత్త్వణుని
గూచిఁ;వాక్యం=మాటను;అబ్రవీత్ =
చెప్పెను.

రాముండు,మాగఁంబున నుండును
ట్రీ,రషణీయంబులగువనంబులను , మే
అని, తాత్పర్యము.

ఏతదేవా శ్రమపదం నూనం తస్య మహాత్మనః

అగస్త్యస్య మునే త్రాత దృశ్యతే పుణ్యకమణః. ౪౮

టీక॥ మహాత్మనః= పూజ్యమయి ఏతదేవ = ఇదియే నూనం = నిశ్చ
న స్వభావముగలవాఁడును ; పుణ్యక యము.
మణః= పుణ్యకమణములుగలవాఁడు మహాత్ముండును బుణ్య కమణండు
ను;అగస్త్యస్య=అగస్త్యుండను ; ము సు అగస్త్యమహాముని తమ్ముండునగు
నే=మునియొక్కఁ;త్రాతః= తమ్ముం నాసుదర్శన మహాముని యాశ్రమంబు
డునగు;తస్య = ఆసుదర్శనమునియొ దే;ఇందుకుసందేహములేదు.
క్క;ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానము; అని, తాత్పర్యము.

యథా హి మే వనస్యాస్య జ్ఞాతాః పథి సహస్రశః

సన్నతాః ఫలభారేణ పుష్పభారేణ చ ద్రుమాః. ౪౯

టీక॥యథా=ఎట్లు;మే(మయా)= అబరువుచేతను;సన్నతాః = వంగిన;
నాచేత;అస్య= ఈ;వనస్య=వనమున ద్రుమాః=వృక్షములు;పథి= మార్గఁ
కు;చిహ్నంశ్రుతం(అధ్యాహృతము)= మునందు;సహస్రశః = వేనవేలుగా;
గుఱుతుగావించబడినదో;తథా(అధ్యా జ్ఞాతాః=లెలియఁబడినవి.
హృతము)=అట్లు;ఫలభారేణ = పం సుతీక్ష్ణమహామునినాకుగుఱుతుచేప్పి
క్షుబరువుచేతను;పుష్పభారేణచ= పూ నట్లు, మాగఁంబున,ఫలపుష్పభారంబు

న నమ్రంబులయినపిప్పలీవృక్షంబులు, కనుపట్టుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

పిప్పలీనాంచ పక్వానాం వనా దస్తా దుపాగతః
గంధోయం పవనోత్త్తి ప్ర స్సహసా కటుకోదయః. ౫౦

టిక|| అస్తాత్ = ఈ; వనాత్ = అడవి; సహసా = వేగమున; ఉపాగతః = వ
వినుండి; పక్వానాం = పండిన; పిప్పలీ చ్చినది.
నాం = పిప్పలీఫలములయొక్క; కటుకో మణియునీవనంబుననుండి, చక్క-గా
దయః = వగరురసముయొక్క-అభివ్యక్తి బండియుండుపిప్పలీ ఫలంబులు వగరు
గల; అయం = ఈ; గంధః = వాసన; పవ నాసనయు , గాలికెఁగొట్టుచున్నది.
నోత్త్తి ప్రః = గాలిచేఁ గొట్టబడినదై ; అని, తాత్పర్యము.

తత్ర తత్రచ దృశ్యంతే సంక్షిప్తాః కాష్ఠసంచయాః
లూనాశ్చ పథి దృశ్యంతే దభాః వైడూర్యవర్చసః. ౫౧

టిక|| తత్రతత్ర = అచ్చటచ్చట; సం దుచున్నవి.
క్షిప్తాః = సంగ్రహింపఁబడిన; కాష్ఠసం అచ్చటచ్చట, ఋషులచే సంగ్రహింపఁ
చయాశ్చ = కట్టెలసమూహములును; దృ బడినకట్టెలు రాసులుగఁబడియున్నవి ;
శ్యంతే = చూడఁబడుచున్నవి. పథి = మా మాగఁబను, ఋషులచేఁ గోయఁబడి
గఁమనుందు; లూనాః = కోయఁబడిన; న, వైడూర్యమణులకాంతివంటికాంతిగ
వై డూర్యవర్చసః = వై డూర్యమణుల ల, దభాః మొక్క-లుగనుపడుచున్నవి.
యొక్క-కాంతివంటికాంతిగల; దభాః అని, తాత్పర్యము.
శ్చ = దభాఃలును; దృశ్యంతే = చూడఁబ

ఏతచ్చ వనమధ్యస్థం కృష్ణాభిశిఖరోపమమ్
పావకస్యా శ్రమస్థస్య ధూమాగ్రం సంప్రదృశ్యతే. ౫౨

టిక|| కృష్ణాభిశిఖరోపమం = నల్లనిమేఘ; వనమధ్యస్థం = వనమునడుమనుండునట్టి; అ
మయొక్క-శిఖరముతోఁబోల్చి-గల; చ శ్రమస్థస్య = ఆశ్రమంబుననుండునట్టి

<p>పావకస్య=అగ్నిహోత్రముయొక్క; ఏతత్=ఈ; ధూమాగ్రంవ=పొగయొక్క కొనయును; సంప్రదృశ్యతే=చూడబడుచున్నది.</p>	<p>నల్ల నిమేఘంబువంటిదగు, నాశ్రమాగ్నిహోత్రధూమంబును, ఈవనమధ్యంబుననుండియగుపడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వివిక్తేషు చ తీర్థేషు కృతస్నానా ద్విజాతయః

పుష్పోపహారం కుర్వంతి కుసుమై స్స్వయ మాజితైః. ౫౩

<p>టీక ద్విజాతయశ్చ= బ్రాహ్మణులును; వివిక్తేషు = పవిత్రములయిన; తీర్థేశు=తీర్థములయందు; కృతస్నానాః = చేయబడినస్నానముగలవారలయి; స్వయం=తమచేత; ఆజితైః=తేబడిన; కుసుమైః = పూలచేత; పుష్పోపహారం=పువ బలిని; కువంతి=</p>	<p>చేయుచున్నారు. బ్రాహ్మణులు, అద్యైపుణ్యతీర్థములందుస్నానముగావించి, తమచేతులారంగోసుకొన్న పూలచేబువ్వలించావించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

త త్సుతీక్ష్ణస్య వచనం యథా సౌమ్య మయా శ్రుతమ్

అగస్త్యస్యాశ్రమో భౌతు నూన మేవ భవిష్యతి. ౫౪

<p>టీక సౌమ్య=శాంతుండవగులక్ష్మణుడా! యథా=ఎట్లు; తత్=ఆ; సుతీక్ష్ణస్య=సుతీక్ష్ణునియొక్క; వచనం = మాట; మయా=నాచేత; శ్రుతం=వి నబడినదో; తథా(అధ్యాహృతము)= అట్లు; ఏవ=ఇది; అగస్త్యస్య= అగస్త్యమహామునియొక్క; భౌతుః=తత్త్వము; అశ్రమః= అశ్రమము;</p>	<p>భవిష్యతి=కాంగలదు. నూనం=నిశ్చయము. శాంతుండవగులక్ష్మణుడా! సుతీక్ష్ణమహామునిచెప్పినమాటలప్రకారము, ఇదియె, యగస్త్యమహాముని తమ్ముండగునుదర్శనమహామునియాశ్రమము; నిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నికృహ్య తపసా మృత్యుం లోకానాం హితకామ్యయా
యస్య భ్రాత్రా కృతేయం చి క్షరణ్యో పుణ్యకమణా. ౫౫

టీక॥ యస్య = ఈనుదశకనునియొక్క;	గ్యమయినదిగా; కృతా = చేయఁబడినది.
కలః; భ్రాత్రా = అన్నయయిన; పుణ్యక	ఈనుదశకనునియొన్నపుణ్యోత్తుండ
మణా = పుణ్యకార్యములుగలయొక్క	గునగ స్త్యమహాముని , లోకహితంబు
స్త్యమహామునిచేత; లోకానాం = లోకములయొక్క;	హితకామ్యయా = మే
హితకామ్యయా = మే	పొంటె, తపోబలంబున , మరణంబు
లునందలికోర్కీచేత; తపసా = తప	సుగూఢనిగ్రహించి , యిల్వలవాతావు
స్సుచేత; మృత్యుం = మరణమును ; నిగృ	లనురాక్షసులవధించి , యీదక్షిణది
హ్య = నిగ్రహించి; ఇయం = ఈ; చిక్ =	కులను , ఋషులకువాసయొగ్యముగా
దక్షిణదికుల; శరణ్య = నివాసయొ	వించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇహైకదా కిల క్రూరో వాతాపి రపిచేల్వలః

భ్రాతరౌ సహితౌ వాస్తాం బ్రాహ్మణఘ్నౌ మహానురౌ. ౫౬

టీక॥ ఇహ = ఇచ్చట; ఏకదా = ఒక	యనురులు ; సహితౌ = కూడినవా
ప్పుడు; బ్రాహ్మణఘ్నౌ = బ్రాహ్మణుల	రలయి; అస్తాం = ఉండిరి.
జంతువారలును; భ్రాతరౌ = అన్నద	ఇచ్చట, మున్ను , ఇల్వలవాతావు
మ్ములునగు; క్రూరం = కఠినుండగు; వా	లనునన్నదమ్ములిద్దఱురాక్షసులు, బ్రా
తాపి = వాతాపియు ; ఇల్వలోపిచ =	హ్మణులంజంతుచుండిరి.
ఇల్వలుండునను; మహానురౌ = గొప్ప	అని, తాత్పర్యము.

ధారయక్ బ్రాహ్మణం రూప మిల్వల స్సంస్కృతం వదక్

ఆమంత్రయతి విప్రాక్ స్త్ర శ్రాద్ధ ముద్దీశ్య నిఘ్నకాణః. ౫౭

టీక॥ నిఘ్నకాణః = దయలేని ; ఇల్వ	సంబంధియగు; రూపం = ఆకారమును;
లం = ఇల్వలుండు; బ్రాహ్మణం = బ్రాహ్మణ	ధారయక్ = ధరించుచు; సంస్కృతం =

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౪౭

స ౧౧

సంస్కృతమును; వదన్ = చెప్పడు; నిదన్యుండగునిల్వలుండు, బాహ్య
శ్రాద్ధం=శ్రాద్ధమును; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశిం జరూపముధరించి, సంస్కృతభాషమా
చి; విప్రాన్ = బ్రాహ్మణులను; ఆమంత్ర బలాదుచు, శ్రాద్ధమనిపేరుచెప్పి, బ్రా
యతిస్త = పిలుచుచుండెను. హస్తాణులంబిలుచును. అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతరం సంస్కృతం కృత్వా తత స్తం మేవరూపిణమ్
తాన్ ద్విజాన్ భోజయామాస శ్రాద్ధదృష్టేన కమణాన్. ౫౮

టీక|| తతః=అంతఃసః (అధ్యాహ్న) స=భుజింపజేసెను.
తము)=అయిల్వలుండు; భ్రాతరం= త అంత, నాయిల్వలుండు, మేకరూప
ముండగువాతాపిని; సంస్కృతం= ప మునొందిన తనతమ్మునివాతాపిని వం
కృత్ముగా; కృత్వా=చేసి; శ్రాద్ధదృష్టే డి, శ్రాద్ధమునేయువిధంబుననె, యా
న= శ్రాద్ధమునందుజూడఁబడిన; క బ్రాహ్మణులకుఁ జక్కఁగాఁ దిప్పించు
మణాన్ = కార్యముచేత; తాన్ = ఆ; ద్వి సు. అని, తాత్పర్యము.
జాన్ = బ్రాహ్మణులను; భోజయామా

తతో భుక్తవతాం తేషాం విప్రాణామిల్వలోబవీత్
వాతాపే నిష్క్రమస్వేతి స్వరేణ మహతా వదన్. ౫౯

టీక|| తతః=అంతః; తేషాం=ఆ; విః గెప్పెను.
పాణాన్ = బ్రాహ్మణులు ; భుక్తవ అంత, నాబ్రాహ్మణులందఱుభుజిం
తాన్ = తిన్నవారలుకాఁగా; కల్వలః= చియైనపిమ్మట, నిల్వలుండు, “వా
ఇల్వలుండు; మహతా= అధికమయిన; తాపీ! నీవింకరమ్ము” అని, పేరె లుం
స్వరేణ=ధ్వనిచేత; వదన్ = చెప్పడు; గునంజెప్పెను.
“వాతాపే=వాతాపీ! నిష్క్రమస్వ= అని, తాత్పర్యము.
చెడలిరమ్ము.” ఇతి=అని; అబ్రవీత్ =

తతోభ్రాతృ ర్వద శ్చ కృత్వా వాతాపి మేవవన్నదన్

భిత్వాభిత్వా శరీరాణి బ్రాహ్మణానాం వినిష్పతత్. ౬౦

టీక॥ తతః=అంతః; వాతాపిః= వా
తాపిః; భాతుః=అన్నయొక్క; వచః= భేదించిభేదించి; వినిష్పతత్ (వినిష్పత
మాటను; శ్రుత్వా = విని; మేవవత్= త్)=బయలు వెడలెను.
మేకవలె; నదక్ = అటచుచు; బ్రాహ్మ నువిన్నంతనె, మేకయొంటోలెనటచు
ణానాం=బ్రాహ్మణులయొక్క; శరీ చు, బ్రాహ్మశరీరంబులఁజేల్చుకొని, వె
రాణి=దేహములను; భిత్వాభిత్వా= డలివచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణానాం సహస్రాణి తై రేవం కామరూపిభిః

వివాశితాని సంహత్య నిత్యశః పితృతాశనైః. ౬౧

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; కామరూపి లు; వివాశితాని = నశింపఁజేయుఁబడి
భిః=ఇచ్చార్చినమగురూపముగల; పితృ తాశనైః=మాంసాహారులగు; తైః= కామరూపులును మాంసాశనులును
తాశనైః=మాంసాహారులగు; తైః= కామరూపులును మాంసాశనులును
ఆపరివారసహితులగు నాయుల్వలవా గునాయుల్వలవాతావులు, ఇట్లు, వట్టు
తావులచేత; నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును; కుఁ బెక్కువేల బ్రాహ్మణులం జంపియు
సంహత్య=చేచి; బ్రాహ్మణానాం= న్నారు. అని, తాత్పర్యము.
బ్రాహ్మణులయొక్క; సహస్రాణి= వే

అగస్త్యేన తదా దేవైః ప్రార్థితేన మహర్షిణా

అనుభూయ కిల శ్రాద్ధే భక్షిత స్సమహాసురః. ౬౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; దేవైః= దే త; అనుభూయ= అనుభవించి; శ్రా
వతలచేత; ప్రార్థితేన=ప్రార్థింపఁ దే=శ్రాద్ధమునందు; సః=ఆ; మహాసు
బడిన; మహర్షిణా = పూజ్యుడైన రః=వాతాపి; భక్షితః=భక్షింపఁ
ఋషియగు; అగస్త్యేన=అగస్త్యునిచే బడినాడుగాదా!

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము. ౧౪౯

స ౧౧

అంతనగ స్త్రమహామని, దేవతా బస వాతాపినిభవించెను.
పాశ్రికితుండై, యిల్వలుని యామం అని, తాత్పర్యము.
త్రణంబున కియ్యకొని, క్రమ ప్రకారం

తత స్సంపన్న మిత్తుక్వా దత్వా హస్తావసేచనమ్
భ్రాతరం నిష్క్రమస్వేతి చేల్వల సోభ్యభాషత. ౬౩

టిక|| తతః=అంత; సః=ఆ; ఇల్వల అంత, శ్రాద్ధాంతంబున, నాయిల్వ
శ్వ=ఇల్వలుండును; సంపన్నం=సమృద్ధి లుండును, దృప్తియైనదా! యని
మా? ఇతి=అని; ఉక్త్వా=చెప్పి; హ యగస్త్యునడిగి, యయినదని యప్పుహ
స్తావసేచనం=ఉత్తరాపోశనమును; ద షికవచించుదు, నాయనకుత్తరాపోశ
త్వా=ఇచ్చి; భ్రాతరం=తమ్ముని గూ నంబొసంగి, తమ్ముండగువాతాపిని
ర్చి; నిష్క్రమస్వేతి= వెడలుమని; అభ్య నివంకరమని, యథాక్రమముగాచెలి
భాషత=చెప్పెను, చెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం తథా భాషమాణం భ్రాతరం విప్రఘాతినమ్
అబ్రవీ త్ప్రహసన్ భీమా నగస్త్యో మునిస త్తమః. ౬౪

టిక|| భీమాన్=బుద్ధిమంతుండగు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
మునిస త్తమః=ముని శ్రేష్ఠుండయిన; సః= బుద్ధిమంతుండగు నాయగ స్త్రమ
ఆ; అగస్త్యః=అగస్త్యుండు; తథా= హామని, యిట్లుతమ్మునింజేరుచున్న
అట్లు; భ్రాతరం=తమ్మునిగూచిక; భా భ్రాత్పూజఘాతయగు నాయిల్వలుంబా
షమాణం= పలుకుచున్న; విప్రఘాతి చి, నవ్వదు, సిట్లని, చెప్పెను.
నం=బ్రాహ్మణులంజంపునట్టి; తం=ఆ అని, తాత్పర్యము.
యిల్వలునిగూర్చి; ప్రహసన్=నవ్వదు;

కుతో నిష్క్రమితుం శక్తి మణయా జీర్ణస్య రక్షసః
భ్రాతు స్తే మేవరూపస్య గతస్య యమసాదనమ్. ౬౫

టీక॥ మయా = నా చేత; జీవాన్య = తం = ఎక్కడిది? జీవించినవాఁడును; రక్షణం = రాక్షసుండును; యమసాదనం = యమునిగృహమును; గతస్య = పొందినవాఁడును; మేకరూపస్య = మేకరూపము గలవాఁడునగు; తే = నియొక్క; భ్రాతృ = తమ్ముఁడగువాతాపికి; నిష్క్రమితుం = వెడలుటకు; శక్తి = సామర్థ్యము; కు

మేకరూపముధరించిన నీతమ్ముఁడు వాతాపి, నాయుదరంబున జీవించి, యమునిగృహంబుఁ జేరియున్నాఁడే; ఇంకనతం డెట్లు వెడలవచ్చును? అని, యగస్త్యమహాముని, యిల్వలునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ తస్య వచ శ్శ్రుత్వా భ్రాతృ నిఘనసంశ్రయమ్
ప్రథమాయతు మాశేభే మునిం క్రోధాన్నిశాచరః. ౬౬

టీక॥ అథ = అంత; నిశాచరః = రాక్షసుఁడగు నిల్వలుఁడు; భ్రాతృ = తమ్మునియొక్క; నిఘనసంశ్రయం = చావు విషయము గాఁగల; తస్య = ఆయగస్త్యునియొక్క; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = విని; క్రోధాత్ = కోపమువలన; మునిం = ఆగస్త్యుని; ప్రథమాయతుం = బెడరించుటకు; ఆశేభే = ఆరంభించెను.

అంత, నాయిల్వలుండు, ఆయగస్త్యుండుతమ్మునిచావుఁజెప్పుటనువిని, పరమకుపితుండై, యగస్త్యునిపైకంటికెను. అని, తాత్పర్యము.

సో భిద్రవ స్తునిశేష్ఠం మునినా దీప్తతేజసా
చక్షుషా నలకల్పేన నిదాగ్ధో నిధనం గతః. ౬౭

టీక॥ సః = ఆయిల్వలుండు; మునిశే = మునివర్యుండగునగస్త్యుని గూర్చి; అభిద్రవకః = పరుగెత్తుచు; దీప్తతేజసా = ప్రకాశించుడున్నకాంతిగల; మునినా = ఆగస్త్యమహామునిచేత; అనలకల్పేన = నిప్పువంటి; చక్షుషా = కంటిచేత; నిదాగ్ధః = దహింపఁబడినవాఁడై; నిధనం = చావును; గతః = పొందినాఁడు.

ఆయిల్వలుండు, మునివరుండగు నయ్యగస్త్యునిపైఁజూచి, మహాతేజం

జగునమ్మనిచేనేత్రానలంబునదగ్గుండై, మృతఁబొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాయ మాశ్రమో భ్రాతృ స్తటాకవనశోభితః

విప్రానుకంపయా యేన కషేణ దం దుష్కరం కృతమ్. ౬౮

టీక॥ తటాకవనశోభితః = కొలనుల యొక్క; ఆశ్రమః = ఆశ్రమము.

చేతనువనముల చేతను ప్రకాశించుచు

న్న; అయం = ఇది; యేన = ఏయగస్త్వని

చేత; విప్రానుకంపయా = బ్రాహ్మణుల

యందలిదయచేత; ఇదం = ఈ; దుష్క-

రం = చేయనలవిగాని; కషేణ = కార్య

ము; కృతం = చేయఁబడినదో; తస్య = ఆ

యగస్త్వమహాముని యొక్క; భ్రా

తుః = తమ్ముడైనసుదత్తన మహాముని

తటాకవనసంపన్నుంబగు నీయాశ్ర

మము, వీమహాత్ముండు, బ్రాహ్మణుల

యందుదయచే, నిట్టిదుష్కర కార్యంబు

గావించెనో, అట్టియగస్త్వ మహాముని

తమ్ముండు సుదత్తనమునియాశ్రమము.

అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁ జెప్పె

ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం కథయమానస్య తస్య సౌమిత్రిదాసహ

రామస్యాస్తం గత స్సూర్య సంధ్యా కాలో భ్యవతః. ౬౯

టీక॥ తస్య = ఆ; రాఘవస్య = రా అభ్యవతః = వచ్చెను.

ముండు; సౌమిత్రిదాసహ = లక్ష్మణుని

తోఁగూడ; ఏవం = ఇట్లు; కథయమాన

స్య = చెప్పచుండఁగా; సూర్యః = సూ

ర్యుండు; అస్తంగతః = అస్తమించెను.

సంధ్యాకాలః = సంధ్యాసమయము;

అట్లు, రాముండు లక్ష్మణునితో,

మాటలాడుచుండఁగానే, సూర్యుం

డస్తమించెను; సంధ్యాసమయంబును

వచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

ఉపాస్య పశ్చిమాం సంధ్యాం సహ భ్రాతృ యథావిధి

ప్రవివేకా శ్రమపదం త మృషిం సోభ్యవాదయత్. ౭౦

టీక॥ సః=ఆ రాముఁడు; భ్రాతృ ఆ; ఋషిం=సుదర్శనమహాషిఁని; అభ్యసహ=తమ్మునితోఁగూడ ; యథావివాదయత్=నమస్కరించెను.
 ధి=యథాశాస్త్రముగా; పశ్యిమాం=రాముండు, లక్ష్మణునితోఁగూడ, సాయంకాలము నందుఁగలిగిన ; సంయంసంధ్యావందనము యథావిధిగఁ
 ధ్యాం=సంధ్యను; ఉపాస్య = ఉపాగావించి, యయ్యాశ్రమంబుఁబ్రవేశించి,
 సించి; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానము యాసుదర్శనమహాషిఁకి నమస్కరించెను;
 ప్రవీవేశ = ప్రవేశించెను. తం=ను. అని, తాత్పర్యము.

సప్య కృతిగృహీతశ్చ మునినా తేన రాఘవః

న్యవస త్తాం నిశా మేకాం ప్రాశ్య మూలఫలానిచ. ౭౧

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; తేన=నిశాం=రాత్రిని; నివసత్=ఉండెను. ఆ; మునినా= సుదర్శనమునిచేత; స రాముండు, సుదర్శనమహామునిచేఁజ
 మ్యక్=చక్కఁగా; ప్రతిగృహీతశ్చ = కఁగఁగఁబూజింపఁబడినవాఁడై, యా
 స్వీకరింపఁబడినవాఁడునై ; మూలఫలా యనయొసంగిన ఫలమూలంబులభుజిం
 ని=గడ్డలనుపఁడ్డను; ప్రాశ్యచ = తినిచి, యారాత్రియంతయునచ్చటనుండె
 యు; తాం=ఆ; ఏకాం=ఒక్కటయిన; ను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాం రాత్ర్యాం వృతీతాయాం విమలే సూర్యమండలే

భ్రాతరం త మగ స్త్యస్య హ్యమంత్రయతి రాఘవః. ౭౨

టీక॥ తస్యాం=ఆ; రాత్ర్యాం=రాత్రి; తిహి=వీడ్చి-నెనుగదా! తిరి; వృతీతాయాం=కడవఁగా; సూర్య అంతఁజెల్ల వాఁతిన వెనుక, సూర్యుం
 మండలే=సూర్యమండలము; విమలే=దుస్పృచ్ఛముగాఁబ్రకాశింప , రాము
 స్వచ్ఛముకాఁగా; రాఘవః = రాముడు , అగస్త్యమహామునితమ్ముఁడగు
 దు; అగస్త్యస్య = అగస్త్యమహాముని సుదర్శనమహామునితోఁబోయివచ్చెదన
 యొక్క; భ్రాతరం=తమ్ముఁడైన; తం=నిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 ఆసుదర్శనమహామునిని ; ఆమంత్రయ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౫౩

స ౧౧

అభివాదయే త్వం భగవత్ సుఖమధ్యుషితో నిశామ్
ఆమంత్రయే త్వం గచ్ఛామి గురుం తే ద్రష్టు మగ్నిజమ్. ౭౩

టిక భగవత్ = అధికమయినమా	న్నాను.
హస్త్యముగల సుదశనమహామనీ !	భగవంతుడవగు సుదశనమహా
త్వం=నిన్ను; అభివాదయే = నమస్కరించెదను. నిశాం = రాత్రియంతయు;	మనీ , నీకునమస్కరింబుగావించెద
సుఖం=సుఖముగా; అధ్యుషితః = ఉంటిని.	సు ; రాత్రియంతయునిచ్చటనుఖంబుగ
టిని. త్వం=నిన్ను; ఆమంత్రయే=వీడు	నగునగస్త్యమహామునిం జూడఁగోరెద
కొనెదను. తే=నీయొక్క; గురుం = ఆ	ను; పోయివచ్చెదను నెలవొసంగుము.
చార్యుడగు; అగ్రజం = అన్నను; ద్ర	అని , రాముండగస్త్యునితమ్మునితోఁజె
ష్టుం=చూచుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచు	ప్పెను. అని. తాత్పర్యము.

గమ్యతా మితి తే నోక్తో జగామ రఘునందనః
యథో ద్దిష్టేన మాగేణ వసం తచ్ఛా వలోకయత్. ౭౪

టిక రఘునందనః = రాముడు; తే	మాగముచేత; జగామ = పోయెను.
న = ఆసుదర్శనమహామునిచేత; గమ్య	ఆసుదశనమహాముని, పొమ్మనియ
తామితి = పోవుటయగుఁగాకయని; ఉ	న్నజ్జయెనంగ, నారాముండు , ఆయ
క్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; తత్ = ఆ;	డవింజూచుచు , సుతీక్ష్ణమహామునిచెప్పి
వసం = ఆడవిని; అవలోకయంశ్చ = చూ	నమాగఁబునంబోయెను.
చుచును ; యథోద్దిష్టేన = సుతీక్ష్ణమహ	అని, తాత్పర్యము.
షిణ్ణేఁ జెప్పఁబడినట్లు ; మాగేణ =	

నీవారాఁ పనసాం స్త్రాలాం స్త్రీమిశాఁ వంజులాఁ ధవాఁ
చిరిబిల్వాఁ షడ్భూకాంశ్చ బిల్వానపిద తిండుకాఁ. ౭౫
శ్రష్టితాఁ శ్రష్టితాగ్రాభి లఽతాభి రనుకృష్టితాఁ
దదశఁ రామ శృతశఁ స్తత్రకాంతారపాదపాఁ. ౭౬

హస్తీహస్తై ర్విమృదితా న్నానరై రుపశోభితాః

మత్తై శ్శకునిసంఘైశ్చ శతశశ్చ ప్రణాదితాః. ౭౭

టీక॥ రామః = రాముడు; తత్ర = అచ్చట; హస్తీహస్తైః = వీనుంగుల తొండములచేత; విమృదితాః = నలపఁ బడినవియు; వానరైః = కోతులచేత; ఉపశోభితాః = ప్రకాశించుచున్నవియు; శతశః = నూలునూలుగానున్న; మత్తైః = మదించిన; శకునిసంఘైశ్చ = పక్షిసమూహములచేతను; ప్రణాదితాంశ్చ = ధ్వనింపఁజేయఁ బడినవియు; పుష్పితాః = పూచినవియు; పుష్పితాగ్రాభిః = పూచినకొనలుగల; లతాభిః = తీగలచేత; అనుష్ఠితాః = చుట్టఁబడినవియు నగు; కాంతారపాదపాఠా అడవివృక్షములను; శతశః = నూలునూలుగా; నీవారాః = నీవారపు మైయలను; పనసాః = పనసచెట్టులను; తాలాః = తాటిచెట్లును; తిమిశాః = తినాసపుచెట్లు

ను; వంజులాః = పొగడచెట్లును; ధవాః = బండచెట్లును; చిరిబిల్వాః = కానుగుచెట్లును; మధూకాంశ్చ = ఇప్పచెట్లును; బిల్వానపిచ = మారేడుచెట్లును; తిందుకాః = తమ్మికిచెట్లును; దదశః = చూచెను.

రాముం డడవియందు, వీనుంగు తొండంబులవిలువఁబడినవియు, గోతులతోనొప్పుచున్నవియు, మదించి ధురంబుగాఁ గూయుచుండు పక్షులతోఁగూడినవియు, బుష్పితంబులును బుష్పితాగ్రంబులగులతలచే కేష్ఠితంబులు నగు నడవివృక్షంబులను మఱియునీవారంబులను బనసవృక్షంబులను దాటిచెట్లును దినాసపుచెట్లును బొగడచెట్లును జండ్రవృక్షంబులను, గానుగుచెట్లును ఇప్పచెట్లును చిల్వవృక్షంబులను దుమ్మికిచెట్లునుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతోబ్రవీ త్సమీపస్థం రామో రాజీవలోచనః

పుష్కతోనుగతం వీరం లక్ష్మణం లక్ష్మీవధానమ్. ౭౮

టీక॥ తతః = అంత; రాజీవలోచనః = నరికమలములవంటి కన్నులుగల; రామః = రాముడు; సమీపస్థం = సమీపం

బుననున్నవాఁడును; పుష్కతః = చెరుకనుండి; అనుగతం = వెంటడించినవాఁడును; వీరం = పరాక్రమకారియు; లక్ష్మీవ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౫౫

స ౧౧

<p>ర్థనం = సంపదనువృద్ధిబొందించువాఁడునగు; లత్తుఁగం = లత్తుఁజునిగూచిఁ; అటవీత = చెప్పెను.</p> <p>అంతఁ, దామరపూలవంటినేత్రంబులుగలరాముండు, తనసమీపంబున</p>	<p>నున్నవాఁడును దనవెంబడి వచ్చినవాఁడును బరాక్రమవంతుండును సంపద్యర్థనుండునగులత్తుఁజుంజూచి, యిట్లు ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

స్నిగ్ధపత్రా యథా వృక్షో యథా త్షౌంతా మృగద్విజాః
అశ్రమో నాతిదూరస్థో మహాషేః భావితాత్మనః. ౭౯

<p>టీక॥ యథా = ఎట్లు; వృక్షో = చెట్ల; స్నిగ్ధపత్రాః = సునుపులయిన ఆకులుగలవో; యథా = ఎట్లు; మృగద్విజాః = మృగములునుబట్టులును; త్షౌంతా = శాంతములొ; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; భావితాత్మనః = ధ్యానించుబడినయాత్మగల; మహాషేః = ఆ గస్త్రమహామునియొక్క; అశ్రమః = ఆ శ్రమము; నాతిదూరస్థః = మిక్కిలిదూ</p>	<p>గంబుననున్నదికాదు. వృక్షంబులన్నియు స్నిగ్ధంబులయిన యాకులుగలిగియుండుటయు, మృగపక్షులు శాంతంబులయి యుండుటయుం జూడఁగా, భావితాత్ముండగు నయ్యగస్త్రమహాముని యాశ్రమంబు గమిపించినదనితోచుచున్నది.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అగస్త్యశ్చి విఖ్యాతో లోకే స్వే నైవ కమణౌ
అశ్రమో దృశ్యతే తస్య పరిశ్రాంతశ్రమాపహః. ౮౦
ప్రాజ్యధూమాకులవన శ్రీరమాలాపరివర్పతః
ప్రశాంతమృగయాధృచ్ఛ నానాశకనినాదితః. ౮౧

<p>టీక॥ యః (అధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; లోకే = లోకమునందు; స్వే (పర్యవ్రాజమును స్తంభించువాఁడని;) విజయమున = తనదైన; కమణౌ = వింధ్యపర్వతమును స్తంభించుటయనుకార్యముచేత</p>	<p>నె; అగస్త్యశ్చి = అగస్త్యుండుని విఖ్యాతః = పసిద్ధుఁడో; తస్య = ఆమృగామునియొక్క; పరిశ్రాంత శ్రమాప</p>
---	---

హః = అలసినవారలశ్రమమునుబోగొ	బడుచున్నది.
ట్టునదియు; ప్రాజ్యధూమాకులవనః =	ఎవ్వఁడు, వింధ్యపర్వతమును స్తంభించుటంజేసి యగస్త్యుఁడని లోకంబు
అధికమయినపొగచేసిండినయడవి గల	లంబసిద్ధుఁడయ్యెనట్టి మహామునిచైన,
దియు; చీరమాలాపరిష్కృతః = నార	పరిశ్రాంతలశ్రమమును బోగొట్టునది
చీరలనమూహముచే నలంకరింపబడి	యునధికమయినపొగచేవ్యాప్తమగు వ
నదియు; ప్రశాంతమృగయూధః = మి	నముగలదియు నారచీరలచే నొప్పుచు
క్కిలియు శాంతములయిన మృగముల	న్నదియు ప్రశాంతములగు మృగములు
సమూహము గలదియు; నానాశకుని	గలదియునానావిధపక్షి నాదితంబున
నాదితః = నానావిధములయిన పక్షుల	గునాశ్రమంబు, చూపట్టుచున్నది.
చేద్వనింపఁజేయఁబడినదియనగు; ఆ	
శ్రమః = ఆశ్రమము; దృశ్యతే = చూడఁ	అని, తాత్పర్యము.

తస్మైద మాశ్రమపదం ప్రభావాద్యస్య రాక్షసైః
దిగియం దక్షిణా త్రాసా దృశ్యతే నోపభుజ్యతే. ౮౨

టీక ఇదం = ఇది; యస్య = ఏమహా	అయగస్త్యమహామునియొక్క; ఆశ్ర
మునియొక్క; ప్రభావాత్ = మహిమవ	మపదం = ఆశ్రమస్థానము.
లన; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; ఇ	ఏమహామునిప్రభావమువలన, రా
యం = ఈ; దక్షిణా = దక్షిణపుదిక్	క్షసులు, ఈదక్షిణపుదిక్కునుభయం
దిక్కు; త్రాసాత్ = భయమువలన;	బునంబాతురుగానియుపభోగింపరో,
దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నదో. నోప	అట్టియగస్త్య మహాముని యాశ్రమం
భుజ్యతే = అనుభవించఁబడదో; తస్య =	విది అని, తాత్పర్యము.

యదాప్రభృతి చాక్రాంతా దిగియం పుణ్యకర్మణా
తదాప్రభృతి నిర్వైరాః ప్రశాంతా రజనీచరాః. ౮౩

టీక యదాప్రభృతి = ఎప్పుడుమొ	ములయినకర్మకములుగల యగస్త్యు
దలుకొనియు; పుణ్యకర్మణా = పవిత్ర	హషిచేత; ఇయం = ఈ; దిక్ = దిక్కు;

శ్రీ మద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౫

స ౧౧

అక్రాంతాః అధిష్ఠింపఁబడినదో; తదా
ప్రభృతిః అప్పుడు మొదలుకొని ; రజః
చరాః రాక్షసులు; నిర్దైవః వై
ములేనవారలయి; ప్రశాంతాః శాంత
లయి.

పుణ్యకర్మకాండగు నగస్త్యమహా
షిః, ఈదక్షిణదిక్కుననివసించు నారం
భించినది మొదలు, రాక్షసులు, ఋషుల
పైవైరంబు విడిచి, శాంతులయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నామ్నా చేయం భగవతో దక్షిణా దిక్పాదక్షిణా

ప్రథితా శ్రమ లోకేషు దుర్ధవా హ్యరకమభిః ౮౪

టీక॥ ఇయం = ఈ; దక్షిణా = దక్షి
ణపుదిక్ = దిక్కు; భగవతః = భగవం
తుండగు నగస్త్యమహాముని యొక్క ;
నామ్నాచ = పేరుచేతను; ప్రసిద్ధా (అ
ధ్యాప్యతము) = ప్రసిద్ధమును; ప్రద
క్షిణా = సమర్థమును; క్రూరకర్మభిః =
క్రూరములయిన కర్మములుగలరాక్ష
సులచేత; దుర్ధవా = ఎఱిపఁగూ

డనియునై; త్రిషు = మూడై; లో
కేషు = లోకములయందు; ప్రథితా =
ప్రసిద్ధమయినది.

ఈదక్షిణదిక్కు, భగవంతుండగు
నగస్త్యనామంబున, నగస్త్యదిక్కుని
పేరుబొంది, రాక్షసులకుదుర్ధవము
యి, మల్లోకంబును ప్రసిద్ధిబొంది
నది. అని, తాత్పర్యము.

మాగణం నిరోద్ధుం నిరతో భాస్కరస్యాచలోత్తమః

నిరేశం పాలయన్యస్య వింధ్యశైలో నవధకతే ౮౫

అయం దీర్ఘాయుషస్తస్య లోకే విశ్రుతకర్మణః

అగస్త్యస్యాశ్రమశ్శ్రీమాస్వనీతజనసేవితః ౮౬

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుఁడు
ను; విసీతజనసేవితః = వినయముగలవా
రలచేత సేవింపఁబడినదియనగు ; అ
యం = ఈయాశ్రమము; భాస్కరస్య =

సూర్యునియొక్క; మాగణం = మా
గణమును ; నిరోద్ధుం = అడ్డగించుట
కు; నిరతః = అసక్తుడయిన ; అచలో
త్తమః = పర్వతశ్రేష్ఠమయిన; వింధ్యశై

లం=వింధ్యపర్వతము; యస్య= ఏమహా
మనియొక్క; నిదేశం=అజ్ఞాన; పాల
యన్=పాలించుచు; సవధకతే= వృ
ద్ధిబాంధవన్నదో; తస్య= అట్టి; లోకే=
లోకమునందు; విశ్రుతకమణి= ప్రసి
ద్ధమయిన కార్యముగల ; దీక్షాయు
షః = దీక్షముయిన యాయుస్సుగల;
అగస్త్యస్య= అగస్త్యమహామనియొ
క్క; ఆశ్రమః= ఆశ్రమము.

శ్రీమంతంబును నితజనసేవితంబు
నగనీయాశ్రమము , సూర్యమాగణం
బునిరోధింపనద్యుక్తమయిన పవత
శ్రేష్ఠమగు వింధ్యపవతము, ఎవ్వనియా
జ్ఞ చేవృద్ధిబాంధవనిలిచెనో , అట్టిసు
ప్రసిద్ధకమణిండును జిరంజీవియనగు
నగస్త్యమహామనియాశ్రమము.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ లోకార్చిత స్సాధు హితే నిత్యరత స్సతామ్
అస్తా నభిగతానేవ శ్రేయసా యోజయిష్యతి. ౮౭

టీక|| ఏవః= ఈయగస్తుండు; లో
కార్చితః= లోకంబులచేఁ బూజింపఁ
బడినవాడు. సాధుః= సత్పురుషుడు.
సతాం= సత్పురుషులయొక్క; హితే=
మేలునందు ; నిత్యరతః= ఎల్లప్పుడు
నాసక్తుండు. ఏవః= ఇమ్మహామని; అ
భిగతాన్= పొందిన; అస్తాన్ = మనల

ను; శ్రేయసా= మంచితో ; యోజయి
ష్యతి= కూపకలండు.
ఈయగస్తుండు, సమస్తలోకపూ
జితుండు, సత్పురుషుండు; ఎల్లప్పుడును
సత్పురుషులకు హితంబు గావించువాఁ
డు; మనమతనింబొందినచో, మనకు శ్రే
యస్సు గావించును. అని, తాత్పర్యము.

ఆరాధయిష్యామ్యత్రాహ మగస్త్యం తం మహామనిమ్
శేషంచ వనవాసస్య సౌమ్యవత్సాన్య వ్యహం ప్రథో. ౮౮

టీక|| ప్రథో= ప్రథుండవగు ; సా
మ్య= శాంతుండవగులక్షణము. డా! అ
త్ర= ఇచ్చట; అహం= నేను; మహాము
ని= పూజ్యుడైన మనియగు ; తం= అ

ట్టి; అగస్త్యం= అగస్త్యుని; ఆరాధయి
ష్యామి= పూజించెదను; అహం = నే
ను; వనవాసస్య= వనవాసముయొక్క;
శేషంచ = మిగతను ; వత్సాన్య=

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౫

స ౧౧

ఉండెదను.

కొంతుండవగులత్పణుడా! కావున,
ఈయాశ్రమంబున నెయియ్యగ స్త్రీ

మహామనినారాధింపుచు, నిచ్చటనె,వ
నవాసశేషకాలంబుండెదను.
అని, తాత్పర్యము.

అత్ర దేవా స్సగంధర్వా సిద్ధాశ్చ పరమషణః
అగస్త్యం నియతాహారం సతతం పర్యపాసతే. ౮౯

టిక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమందు;	పాసతే = ఉపాసించుచున్నారు.
సగంధర్వాః = గంధర్వులతోఁగూడిన;	ఈయాశ్రమంబున, దేవతలునుగం
దేవాః = దేవతలును; సిద్ధాశ్చ = సిద్ధులు	ధర్వులును సిద్ధులును మహాఘోషులును
ను; పరమషణః = పరమఘోషులును;	హారంబునిగ్రహించి తపస్సు గావించు
నియతాహారం = నిగ్రహింపబడినయా	చున్న యగస్త్యమహామని నెల్లప్పుడు
హారముగల; అగస్త్యం = అగస్త్యమ	నుపాసించుచున్నారు.
హామనిః; సతతం = ఎల్లప్పుడును; పర్య	అని, తాత్పర్యము.

నాత్రజీవే స్తృషావాదీ క్రూరోవా యిషా శకః
సృశంసః కామవృత్తోవా మునిశేష తథావిధః. ౯౦

టిక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమునందు;	ధావిధః = అట్టివాఁడు.
స్తృషావాదీ = అబద్ధముఁజెప్పవాఁడు	అసత్యముఁజెప్పవాఁడు గాని క్రూ
గాని; క్రూరోవా = క్రూరుఁడుగాని; శ	రుండుగాని వంచకుండుగాని ఘాతుకుం
కోయిదివా = వంచకుఁడుగాని ; సృశం	డుగాని, శాస్త్రవియమంబువిడిచి య
సః = ఘాతుకుఁడుగాని; కామవృత్తోవా =	భేచ్ఛముగానాచరించువాఁడుగాని, ఈ
యభేచ్ఛ మయిన యాచారము గల	యాశ్రమంబునజీవించు ; ఈయగ
వాఁడుగాని; నజీవేత్ = బ్రతుకఁడు. ఏ	స్త్ర్యునిమహిమయట్టిది.
షః = ఈ; మనిః = అగస్త్యమహామని; త	అని, తాత్పర్యము,

అత్ర దేవాశ్చ యతాశ్చ నాగాశ్చ పతంత్రస్సహ

వసంతి నియతాహారా ధర్మమారాధ యిష్టవః. ౯౧

<p>టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమునందు; దేవాశ్చ = దేవతలును; యక్షాశ్చ = యక్షులును; నాగాశ్చ = నాగములును; పతంగైస్సహ = పక్షులతోఁగూడ; ధర్మకం = ధర్మమును ; ఆరాధయిష్టవః = ఆరాధించువారలయి ; నియతాహారాః = నిగ్రహింపఁబడినయాహార</p>	<p>ముగలవారలయి; వసంతి = వసించుచున్నారు. దేవతలును యక్షులును నాగములును పక్షులును యాహారమువజ్జీంచి, ధర్మమునారాధించుచు, నీయాశ్రమంబునవాసముసేయుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అత్ర సిద్ధా మహాత్మానో విమానై స్సూర్యసన్నిభైః

త్యక్తదేహః సవై ర్జేహై స్స్వర్యాతాః పరమర్షయః. ౯౨

<p>టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమునందు; మహాత్మానః = అధికమయినప్రభావముగల; పరమర్షయః = మహాభులు; సిద్ధాః = తపస్సిద్ధిఁబొందినవారలయి ; త్యక్తదేహః = విడువఁబడిన దేహముగలవారలయి; సవైః = నూతనములయిన; జేహైః = దేహములతో; సహితాః (అధ్యాహృతము) = కూడినవారలయి; సూర్యసన్నిభైః = సూర్యునితో సమానములయిన; విమానైః = విమా</p>	<p>నములచేత ; స్వర్యాతాః = స్వర్గమునొందినారు. మహాత్ములగు మహాభులు పెక్కుండ్రు, ఈయాశ్రమంబునఁ దపస్సుగావించిసిద్ధులయి, మానుషదేహంబు విడిచి నూతనమయిన దేవతాదేహంబుదాల్చి, సూర్యసమానంబులగు విమానంబుల నారోహించి, స్వర్గంబునొందిరి అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

యక్షత్వ మమరత్వంచ రాజ్యాని వివిధానిచ

అత్ర దేవాః ప్రయచ్ఛంతి భూతై రారాధితా శ్శుభైః. ౯౩

<p>టీక॥ అత్ర = ఈయాశ్రమమునందు; దేవాః = దేవతలు; శుభైః = మంగ</p>

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము: ౧౬౧

స ౧౧

<p>యక్షత్వం = యక్షుడగుటను; అమ రత్వంబు = దేవత్వమును; వివిధాని = నా నావిధములయిన; రాజ్యానిచ = రాజ్య ములను ; ప్రయత్నంతి = ఇచ్చుచు న్నారు.</p>	<p>ఈయాశ్రమముననారాధించువార లకు, దేవతలుయక్షత్వమును దేవత్వము నునానావిధరాజ్యాధిపత్యములను, ఇ చ్చెదరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఆగతా స్త్యాశ్రమపదం సామిత్రే ప్రవిశాగ్రతః
నివేదయే హ మాం ప్రాప్త మృషయే సీతయాసహ. ౯౪

<p>టిక॥ సామిత్రే = లక్ష్యుడా! ఆ శ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానమును; ఆగ తాః = పొందినవారలయి; స్త్య (స్త్యః) = అగుచున్నారము. అగ్రతః = ముందట; ప్రవిశ = ప్రవేశించుము. ఇహ = ఇచ్చటి కి; సీతయాసహ = సీతతోఁగూడ; ప్రా ప్తం = వచ్చిన; మాం = నన్ను; ఋష యే = ఆగస్త్యమహర్షికిఁబడు ; నివే</p>	<p>దయ = తెలుపుము. లక్ష్యుడా ! అగస్త్యాశ్రమమున కువచ్చినాము; నీవుముందుపోయి , ఇ చ్చటికిసీతతోఁగూడ నేనువచ్చియుండు టను , అమృతహర్షికిఁడెలుపుము. అని, రాముండు, లక్ష్యునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యాహ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, ఏకాదశస్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థబంధికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాం దైకాదశస్కటిక,
ముగిసినది.

అ

ద్వా ద శ స గ క స్త్రా రం భః.

స ప్రవిశ్యా శ్రమపదం లక్ష్మణో రాఘవానుజః

అగస్త్యశిష్య మాసాద్య వాక్య మేత దువాచహ. ౧

టీక॥ రాఘవానుజః = రామునిత
మ్మండగు;సః = ఆ;లక్ష్మణః=లక్ష్మ
ణుండు;అశ్రమపదం = అశ్రమస్థానము
ను;ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; అగస్త్యశి
ష్యం=అగస్త్యునియొక్క శిష్యుని; ఆసా
ద్య=పొంది;ఏతత్=ఈ;వాక్యం= మా
టను;ఉవాచ= చెప్పెను ("హ"అనున
దిపాదపూరణార్థము.)
రామునితమ్మండగు లక్ష్మణుండు,
అగస్త్యాశ్రమంబుఁబ్రవేశించి , అగ
స్త్యుని శిష్యునియొద్దకుఁబోయియిట్లని,
చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

రాజా దశరథోనామ శ్శేష్ఠ స్తస్య సుతో బలీ

రామః ప్రాప్తో మునిం ద్రష్టుం భార్యయా సహ సీతయా. ౨

టీక॥ దశరథోనామ = దశరథుండ
నుపేరుగల;రాజా = రాజు;అస్తి (అ
ధ్యావృత్తము)=కలదు.తస్య= అతని
యొక్క;శ్శేష్ఠః = పెద్దవాఁడైన;సు
తః=కొడుకును;బలీ = అధికమయినబ
లముగలవాఁడునగు;రామః = రాముఁ
డు;మునిం=అగస్త్యమహామునిని ; ద్ర
ష్టుం=చూచుటకు;భార్యయా = భా
ర్యయొన;సీతయాసహ = సీతతోఁ
గూడ;ప్రాప్తః=వచ్చినాఁడు.
దశరథుండను రాజుకొండుగలఁడు;
అతనిశ్శేష్ఠకుమారుండు బలవంతుండు
నునగురాముండు , అగస్త్యమహాము
నినిజూచుటకై , భార్యయగుసీతతోఁ
గూడవచ్చినాఁడు. అని,తాత్పర్యము.

లక్ష్మణోనామ తస్యా హం భ్రాతృ త్వవరణో హితః

అనుకూలశ్చ భక్తశ్చ యదితే శ్రోత్ర మాగతః. ౩

టీక॥ అహంతు = నేను; లక్ష్మణో నా హందినవాడనే.

మ = లక్ష్మణుడనుపేరుగలవాడను.

నేను, లక్ష్మణుడనుపేరుగలవా

తస్య = అతనికి; అవరజః = వెనుకఁబ

డను; ఆ రామునికిఁదమ్ముండను, ఇష్టుండ

ట్టిన; ధాతా = తోఁబుట్టువును. హితః =

ను, అనుకూలుండనుభక్తుండను, నీ

ఇష్టుండను. అనుకూలశ్చ = అనుకూలుం

వునువినియుండువు.

డను. భక్తశ్చ = భక్తుండను. తే = నీయొ

అని, తాత్పర్యము.

క్క; శ్రోత్రం = చెవిని; ఆగతో యది =

తే వయం వన మత్యగ్రం ప్రవిష్టాః పితృశాసనాత్

ద్రష్టు మిచ్ఛామహే సర్వే భగవంతం నివేద్యతామ్. ౪

టీక॥ తే = అట్టి; వయం = మేము;

యాజ్ఞ వలన, భయంకరంబగునరణ్యము

పితృశాసనాత్ = తండ్రియాజ్ఞ వలన;

నకువచ్చినాము; మేమందఱమును, భగ

అత్యగ్రం = మిక్కిలియుభయంకరమ

వంతుండగునగస్త్రుంజూడఁగోరి యు

గు; వనం = అడవిని; ప్రవిష్టాః = ప్రవే

న్నాము; అయినకుండెల్లము. అని, లక్ష్మ

శించినాము. సర్వే = అందఱమును; భ

ణుండగ స్త్ర్యశిష్యునకుఁజెప్పెను.

గవంతం = అధికమయినమాహాత్మ్య

అని, తాత్పర్యము.

ముగలయగస్త్రుని; ద్రష్టుం = చూచు

విశేషార్థము. — ఈశ్లోకమునం

టకు; ఇచ్ఛామహే (ఇచ్ఛామః) =

దు, “తేవయం” అనుస్థలముననుండు

కోరుచున్నాము. నివేద్యతాం = తెలుపఁ

“య” అనునక్షరముచేత, గాయత్రియె

బడుఁగాక.

నిమిదవ యక్షరము గ్రహింపఁబడినది.

మేముమత్సరమును, మాతండ్రి ఏడువేలశ్లోకంబులయినవి.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా లక్ష్మణస్య శపిఠనః

తథే త్యక్త్వా స్మిశరణం ప్రవివేక నివేదితమ్. ౫

టీక॥ తపిఠనః = ఋషి; తస్య = ఆ;

అ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = వి

లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునియొక్క; తతః =

ని; తథేతి = అట్లేయని; ఉక్త్వా = చెప్పి;

నివేదితుం=తెలుపుటకు; అగ్నిశరణం=టనువిని, అట్లేయనిచెప్పి, అగ్నిస్త్వనకు
అగ్నిహోత్రగృహమును ; ప్రవివేశ=విన్నవించుటకై, యగ్నిహోత్రగృహ
ప్రవేశించెను.

అగస్త్వశిష్యుడు, అలక్ష్మణునిమా అని, తాత్పర్యము.

స ప్రవిశ్య మునిశ్రేష్ఠం తపసా దుష్ప్రధర్మణమ్
కృతాంజలి రువాచేదం రామాగమన మంజసా. ౬
యథోక్తం లక్ష్మణేనైవ శిష్యో గ స్త్యస్య సమ్మతః

టీక॥ సః=ఆ; అగస్త్వస్య= అగస్త్వే; అంజసా=శీఘ్రంబున; రామాగమ
స్త్వనియొక్క; సమ్మతః=ప్రియుండ నం=రామునిరాకనుగూచి; ఇదం=
గు; శిష్యః=శిష్యుడు; ప్రవిశ్య=చొ ఈమాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
చ్చి; కృతాంజలిః=చేయబడినచేమో ఆయగస్త్వప్రియశిష్యుండు, అట్లు,
దుష్ప్రధర్మణమ్=ఎదిరింపనలవిగాన అగ్నిహోత్రగృహంబుజొచ్చి, శీఘ్రం
బున, మహాతపశ్శాలియగు నగస్త్వమ
ట్టి; మునిశ్రేష్ఠం=మునివరుండగునగ హామనింజూచి, లక్ష్మణుడు చెప్పినప
స్త్వనిగూచి; లక్ష్మణేన=లక్ష్మణుని ద్ధతిని, రామాగమనంబును గుఱించి, యి
చేత; యథోక్తమేవ=చెప్పబడినట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రౌ దశరథస్యేహ రామో లక్ష్మణ ఏవచ. ౭
ప్రవిష్టా వాశ్రమపదం సీతయాసహ భార్యయా

టీక॥ దశరథస్య=దశరథమహారాజా మును; ప్రవిష్టా=ప్రవేశించినారు.
యొక్క; పుత్రౌ=కొడుకులయిన ; ఇ దశరథమహారాజకుమారులగు రా
మా=ఈ; రామః=రాముండును; లక్ష్మ మలక్ష్మణులిద్దరు, రామభార్యయగుసీ
తవీవచ=లక్ష్మణుండును; భార్యయా= తతోడంగూడి, మనయాశ్రమంబునకు వ
భార్యయైన; సీతయాసహ=సీత చ్చియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
తోగూడ; ఆశ్రమపదం= ఆశ్రమస్థాన

మనకు; మాం=నన్ను; ద్రిష్టుం= చూచుటకు; సముపాగతః= వచ్చినాడు. అన్య=ఈతనియొక్క. ఆగమనం= వచ్చుట; మయాపి=నాచేతనుండు; మనసా=మనస్సుచే; ప్రతికాంత్యేతంపి= ఎదురుచూడఁబడినదిగాదా!

సాభాగ్యవశంబున బహు కాలం బునకు, రాముండునన్నుఁజూడ నిచ్చటి కివచ్చెను; నేను, రాముండువచ్చునని, బహుకాలముగా మనంబున నెదురు చూచుచుఁటిని. అని, తాత్పర్యము.

గమ్యతాం సత్కృతో రామ స్సభార్య స్సహలక్ష్మణః. ౧౧
ప్రవేశ్యతాం సమీపం మే కించా సౌ న ప్రవేశితః

టీక॥ గమ్యతాం= పోవుటయగుచు గాక. సభార్యః = భార్యతోఁగూడిన వాఁడును; సహలక్ష్మణః=లక్ష్మణుని తోఁగూడినవాఁడును; రామః= రాముఁడు; సత్కృతః = పూజితుండు. మే=నాయొక్క; సమీపం= సమీపమును; ప్రవేశ్యతాం=పొందింపఁబడుచు గాక. కించ=ఎదుకు; అసౌ = ఈరా

ముండు ; సప్రవేశితః = పొందింపఁబడఁడయ్యె; నీవు, పొమ్ము; సీతయులక్ష్మణుండును రాముండును, వీరలుపూజాహులు; వారలరానిమ్ము ; ఇంతకుమునుపే యేలినీవు రావ్యకజాగుచేసినావు? అని, యగస్త్యుండు, శిష్యునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు మునినా ధర్మజ్ఞేన మహాత్మనా. ౧౨
అభివాద్యా బ్రవీ చ్చివ్య స్తథేతి నియతాంజలిః

టీక॥ శిష్యః= శిష్యుఁడు; మహాత్మనా= అధికమును ప్రభావముగల; ధర్మజ్ఞేన = ధర్మము నెఱింగిన; మునినా= అగస్త్యమహామునిచేత; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనం

తనె; అభివాద్య=నమస్కరించి; నియతాంజలిః= గ్రహింపఁబడినచేమోడ్పుగలవాఁడై; తథేతి=అట్లేమని ; అట్లవీత=చెప్పెను. మహాత్ముండును ధర్మజ్ఞుండునగు

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౬౭

స ౧౨

నయ్యగ స్త్రమహామునిచెప్పినమాటను | లు మొగుడ్చుకొని, అట్లెయనిచెప్పెను.
విని, శిష్యుండు, నమస్కరించి, చేతు | అని, తాత్పర్యము.

తతో నిష్క్రమ్య సంభాంత శిష్యో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౧౩

టిక||తతో=అంత; శిష్యం= శిష్యుం | అంతశిష్యుండు, వేగంబునంబోయి,
డు;సంభాంతం=త్వరితుండై; నిష్క్ర- | లక్ష్మణుంజూచి, యిట్లనిచెప్పెను.
మ్య-వెడలి; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూ | అని; తాత్పర్యము.
ర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

క్వాసౌ రామో మునిం ద్రష్టు మేతు ప్రవిశతు స్వయమ్

టిక||అసౌ=ఈ; రామః= రామం | రామండేచ్చటనున్నాడు ? అగ
డు;క్వ=ఎచ్చట? మునిం=అగ స్త్రమహా | స్త్రమహామునింజూచుటకు, ఆయనవ
మునిని; ద్రష్టుం=చూచుటకు; ఏతు = వ | చ్చుం గాక; శిష్యముగా రానిమ్ము. అని,
చ్చుం గాక. స్వయం=తానె; ప్రవిశతు= | శిష్యుండు లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
ప్రవేశించుం గాక. | అని, తాత్పర్యము.

తతో గత్వా శ్రమద్వారం శిష్యేణ సహ లక్ష్మణః. ౧౪

దశకయామాస కాకుత్స్థం సీతాంచ జనకాత్మజమ్

టిక||తతో=అంత; సః=ఆ ; లక్ష్మ | సీతాదేవిని; దశకయామాస = చూ
ణః=లక్ష్మణుండు; శిష్యేణ సహ=శిష్యు | పెను.
నితోఁగూడ; ఆశ్రమద్వారం = ఆశ్రమ | అంత, లక్ష్మణుండు, శిష్యునితోఁగూ
ద్వారమును; గత్వా= పొంది ; కాకు | డనాశ్రమద్వారంబు నొద్దకుఁబోయి,
త్సం=రాముని; జనకాత్మజం= జనక | సీతారాములనతనికింజూపెను.
మహారాజుకూతురయిన; సీతాంచ= | అని, తాత్పర్యము.

తం శిష్యః ప్రశ్రితో వాక్య మగ స్త్రవచనంబ్రువత్. ౧౫

ప్రావేశయ ద్యథాన్యాయం సత్కారాహం సుసత్కృతమ్

టీక॥ శిష్యః=శిష్యుడు; ప్రశ్నితః=	గౌరవముగలుగునట్లుగా; ప్రావేశయ
వినయముగలవాడై; సత్కారాహం=	త=ప్రవేశింపజేసెను.
పూజార్హుండగు; తం=ఆరాముని; అగ	శిష్యుడు, వినయంబున, బూజా
స్త్వవచనం=అగస్త్యునిచే జెప్పబడి	హండుగురామునియథాన్యాయంబు
న; వాక్యం=మాటను; బ్రువక్ = చెప్పు	గా, గౌరవంబేర్పడ, నాశ్రమంబు లోని
చు; యథాన్యాయం=న్యాయమునతిక్ర	కిందీసికొనిపోయెను.
మింపక; సుసత్కృతం = మిగిలియు	అని, తాత్పర్యము.

ప్రవివేశ తతో రామ స్సీతయా సహలక్ష్మణిః ౧౬

ప్రశాంత హరిదాకీర్ణ మాశ్రమం హ్యవలోకయత్

టీక॥ తతః=అంత; సీతయా = సీ	చి; ప్రవివేశహి=ప్రవేశించెనుగదా!
తతో; సహలక్ష్మణిః = లక్ష్మణునితో	అంత, రాముండు, సీతలక్ష్మణ
గూడినవాడై ; ప్రశాంత హరిదాకీ	సహితుండై, శాంతంబులగుజింకల
ర్ణం= మిగిలియు శాంతములగుజిం	తోఁగూడిన, యయ్యాశ్రమంబుఁజూ
కలచెవ్వాపింపబడిన; ఆశ్రమం = ఆ	చుచు, ప్రవేశించెను.
శ్రమమును; అవలోకయత్ = చూచు	అని, తాత్పర్యము.

స తత్ర బ్రహ్మణ స్థాన మగ్నే స్థానం తదైవచ. ౧౭
 విష్ణో స్థానం తథేంద్రస్య స్థానంచైవ వివస్వతః
 సోమస్థానం భగస్థానం స్థానం కౌబేర మేవచ. ౧౮
 ధాతు ర్విధాతు స్థానేచ వాయో స్థానం తదై వచ
 నాగరాజస్యచ స్థాన మనంతస్య మహాత్మనః. ౧౯
 స్థానం తదైవ గాయత్ర్యా వసూనాం స్థానమేవచ
 స్థానంచ పాశహస్తస్య వరుణస్య మహాత్మనః. ౨౦
 కారీకేయస్యచ స్థానం ధమకస్థానంచ పశ్యతి

టిక॥ తతః=అచ్చట; సః=ఆ; త
త్ర=ఆయగస్త్రాగ్రమమునందు ; బ్ర
హ్మణః=బ్రహ్మదేవునియొక్క;స్థానం=
స్థానమును; అగ్నేః=అగ్నియొక్క;
స్థానంతతైవచ=స్థానమును; షట్టోః=
విష్ణుదేవునియొక్క;స్థానం= స్థానము
ను;తథా=అట్లు;ఇంద్రస్య = ఇంద్రుని
యొక్క, స్థానం=స్థానమును ; వివస్వ
తః=సూర్యునియొక్క ; (స్థానం) చై
వ=స్థానమును;సోమస్థానం = చంద్రు
నియొక్కస్థానమును ; భగస్థానం =
భగునిస్థానమును ; కౌబేరం = కు
బేరునిసంబంధియగు ; స్థానమేవచ=
స్థానమును;ధాతుః = ధాతయొక్క
యః;విధాతుః= విధాతయొక్కయః;
స్థానేచ=స్థానములను;వాయోః= వా
యువుయొక్క;స్థానంతతైవచ = స్థా
నమును;నాగరాజస్య= ఆదిశేషునియొ
క్క;స్థానంచ=స్థానమును ; మహాత్మ
నః = అధికమయినప్రభావముగల;అ
నంతస్య = అనంతునియొక్క;స్థానం
చ (అధ్యాహృతము)= స్థానమును;త
తైవ=అట్లే;గాయత్ర్యాః= గాయత్రి
యొక్క;స్థానం = స్థానమును;వసూ

నాం=వసువులయొక్క; స్థానమేవచ=
స్థానమును;పాశహస్తస్య = పాశము
దేతియందుగల;మహాత్మనః = అధిక
మయినప్రభావముగల;వరుణస్య= వ
రుణునియొక్క;స్థానంచ = స్థానము
ను;కాతికేయస్య = కుమారస్వామి
యొక్క;స్థానంచ=స్థానమును; ధర్మ
స్థానంచ = ధర్మునియొక్కస్థానంబు
ను;పశ్యతి=చూచుచున్నాఁడు.

ఆయగస్త్రాగ్రమమునందు ; బ్ర
హ్మదేవునిస్థానంబును అగ్నిస్థానంబు
ను, విష్ణుస్థానంబును ; దేవేంద్రస్థానం
బును, సూర్యస్థానంబును , ఇంద్రస్థా
నంబును, భగస్థానంబును , కుబేరస్థా
నంబును, ధాత్యస్థానంబును, విధాత్య
స్థానంబును,వాయుస్థానంబును ; శేష
స్థానంబును , మహాత్ముండగుననంతు
నిస్థానంబును, గాయత్రీస్థానంబును ,
వసుస్థానంబును, మహాత్ముండును బా
శహస్తండునగు వరుణునిస్థానంబును,
కుమారస్వామి స్థానంబును ధర్మస్థా
నంబును చూచుచుఁబోయెను.

అని,తాత్పర్యము.

తత శ్చిష్ట్యైః పరివృతో ముని రప్యభివృతతే. ౨౧

తం దదర్శా గ్రతో రామో మునీనాం దీప్తతేజసామ్

<p>టీక॥ తతః=అంతః; మునిరపి=అగస్త్యమహామునియు; శిష్యైశ్చ=శిష్యులచేత; పరివృతః=పరివేష్టించబడినవారై; అభినివృతత్ = ఎదురుకొనివచ్చెను. రామః=రాముడు; దీప్తశేషసాం=ప్రకాశించుచున్న కాంతికల ; మునీనాం=మునులయొక్క; అగ్రతః=ముందట; తం=ఆయగస్త్యమహామునిని; ద</p>	<p>దశక=చూచెను. అంతనగస్త్యమహామునియు, శిష్యులతోఁగూడ రామునెదురొని వచ్చెను; రాముండు, మహాతేజస్సంపన్నులగుమునుల యగ్రభాగంబునవచ్చుచున్నయగస్త్యమహామునింబాచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అబ్రవీ ద్వచనం వీరో లక్ష్మణం లక్ష్మీవధకనమ్. ౨౨

<p>టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియగు రాముండు; లక్ష్మీవధకనం=సంపదను వృద్ధిఁబొందించునట్టి; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూచిక; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>	<p>పరాక్రమవంతుడగు రాముండు, సంపద్యధకనుండయినలక్ష్మణుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఏవ లక్ష్మణ నిష్కామ త్యగస్త్వో భగవా నృషిః

బౌదాగ్యేణ వగచ్ఛామి నిధానం తపసా మమమ్. ౨౩

<p>టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! భగవాన్=అధికమయినమాహాత్మ్యముగల; ఋషిః=ఋషియగు; ఏవః = ఈ; అగస్త్యః=అగస్త్యుడు; నిష్కామతః=చెడలివచ్చుచున్నాడు. బౌదాగ్యేణ=తేజోవిశయముచేత; తపసాం=తపస్సులయొక్క; నిధానం=నిధియైన; ఇమం=ఈయగస్త్యుని; అవగచ్ఛామి=</p>	<p>తెలిసికొనుచున్నాను. లక్ష్మణుడా! ఇదిగో భగవంతుండగనగస్తుగ్గుండువచ్చుచున్నాడు; ఈతనితేజోవిశేషముచేత, నితండుతపోనిధియగునగస్తుగ్గుండనిగనుకొంటిని. అని, రాముండులక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఏవ ముక్త్యా మహాబాహు రగస్త్యం సూర్యవర్చసమ్

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౭౧

స ౧౨

జగ్రహ పరమప్రీత స్తస్య వాదా పరంతపః. ౨౪

టీక॥ పరంతపః=శత్రువులనుదపిం ను; జగ్రహ=పట్టుకొనెను.
పఞ్చేయునట్టి; మహాబాహుః=పెద్దచే ఇట్లు, శత్రువులదపింపఞ్చేయునట్టి
తులుగలరాముండు; సూర్యవర్చసః= సూర్యు మహాబాహుండగురాముండు సూర్యు
సూర్యుని లేజస్సువంటి లేజస్సుగల; అగ కుంబాలే లేజస్సుగల యగస్త్యుగ
స్త్యం=అగస్త్యునిగూర్చి; నీవం=ఇట్లు; తీంచినట్లువును, బరమసంతోషుండై,
ఉక్త్వా=చెప్పి; పరమప్రీతః=మిక్కిలి నమ్మహామునిబొంది, యాయనపా
యుసంతోషించినవాడై; తస్య=ఆయ వంబులకభివందనంబుగావించెను.
గస్త్యునియొక్క; వాదా=పాదముల అని, తాత్పర్యము.

అభివాద్యతు ధర్మాత్మా తస్థౌ రామః కృతాంజలిః
సీతయాసహ వై దేహ్యే తదా రామ స్సలత్క్షణిః. ౨౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ధర్మాత్మా= ధీమతేమోడ్పుగలవాడై; తస్థౌ=
త్మా= ధర్మశాస్త్రభావుండును; సలత్క్షణిః=లిచెను.
ణి=లత్క్షణునితోగూడినవాడగునగు; అప్పుడు, ధర్మాత్ముండగు రా
రామః=రాముడు; వై దేహ్యే = విదే ముండు, సీతాలత్క్షణులతోగూడ, స
హచేకమునందుంబుట్టిన; సీతయాస య్యగస్త్యమహామునికి నమస్కరించి.
హ=సీతతోగూడ; అభివాద్యతు = చేతులుముగండుకొని, నిలుచుండెను.
నమస్కరించియు; రామః = రా అని, తాత్పర్యము.
ముడు; కృతాంజలిః = చేయలి

ప్రతిజగ్రహ కాతుత్సవస్త్వయిత్యాఽ ససోదకైః
కుశలప్రశ్న ముక్తా వచ హ్యస్యతా మితి చాబ్రవీత్. ౨౬

టీక॥ స(అధ్యాహృతము)=అయి ప్రతిజగ్రహ=ప్రతిగ్రహించెను. అసోద
గస్త్యుడు; కాతుత్సవః=రాముని; ప్ర దకైః=అసనముచేతను బాద్య జలము

❧

లజేతను; అర్చయిత్వా = పూజించి;
కుశలప్రశ్నం = క్షేమప్రశ్నమును; ఉ
త్వాచ = చెప్పియు; ఆస్యతాం = కూ
ర్చుండుటయగుగాక; ఇతిచ = అనియు;
అబ్రవీద్ధి = చెప్పెనుగాదా!

ఆయగస్త్యుండు, రామునతిథిగా
బ్రతిగ్రహించి, ఆసనంబొసంగి, య
ఘృకపాద్యంబులఁ బూజించి కుశలం
బడిగి, కూర్చుండుమనిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిం హుత్వా ప్రదాయాఘృక మతిథీక్ ప్రతిపూజ్యచ
వానప్రస్థేన ధర్మేణ సతేషాం భోజనం దదౌ. ౨౭

టీక॥ సః = ఆయగస్త్యుండు; అ
గ్నిం = అగ్నిహోత్రమును; హుత్వా =
వేల్చి; అఘృకం = అఘృకమును; ప్రదా
య = ఇచ్చి; అతిథీక్ = అతిథులను; ప్రతి
పూజ్యచ = పూజించియు; వానప్రస్థే
న = వానప్రస్థులకుయోగ్యమయిన; ధ
ర్మేణ = ధర్మముచేత; తేషాం = వా

రలకు; భోజనం = ఆహారమును; దదౌ =
ఇచ్చెను.
ఆయగస్త్యుండు, వైశ్వదేవముగా
వించి, యాయతిథుల సఘృకదులఁ
బూజించి, వారలకువానప్రస్థధర్మం
బున ఫలమూలాద్యాహారములనొసం
గెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రథమం చోపవిశ్యాథ ధర్మజ్ఞో ముఃఖంగవః
ఉవాచ రామ మాసీనం ప్రాంజలిం ధర్మకోవిదమ్. ౨౮

టీక॥ అథ = అంత; ధర్మజ్ఞః = ధ
ర్మమునెఱింగిన; మునిభంగవః = ఋ
షిశ్రేష్ఠుండగునగస్త్యుండు; ప్రథమం =
మొదల; ఉపవిశ్యచ = కూర్చుండియు;
ఆసీనం = కూర్చుండినవాఁడును; ప్రాం
జలిం = మంచిచేమోడ్చుగలవాఁడును;
ధర్మకోవిదం = ధర్మంబులంబండి
తుండునగు; రామం = రామునిగూర్చి;

ఉవాచ = చెప్పెను.
అంత, ధర్మజ్ఞుండగునగస్త్యమ
హర్షి, యందఱునుగూర్చుండిపిమ్మ
ట, చేతులుమొగుడ్చుకొనకూర్చుండి
యున్నధర్మకోవిదుండగు రాముంజూ
చి, యిట్లుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

❧

❧

అగ్నింహుత్వా ప్రదాయాఘ్న మతిథిం ప్రతిపూజయేత్

టీక॥ అగ్నిం = అగ్నిఁజూచుత్ర జింపవలయును.
మును;హుత్వా=వేల్చి;అఘ్నం=అ వైశ్వ దేవముచేసి, యఘ్నమునా
ఘ్నమును;ప్రదాయ = ఇచ్చి; అతి సంగి,యతిథినిబూజింపవలయును.
థిం=అతిథిని;ప్రతిపూజయేత్ = పూ అని.తాత్పర్యము.

అన్యథాఖలు కాకుత్స్థ తపస్వీ సముదాచరత్. ౨౯
దుస్సాక్షీవ పరే లోకే న్వామాంసాని భక్షయేత్

టీక॥ కాకుత్స్థ = రాముఁడా!తప ములను;భక్షయేత్=భక్షించును.
స్వీ=ఋషి;అన్యథా = వేఱువిధము రాముఁడా ! ఋషియగువాఁడు,
గా; సముదాచరత్ = ఆచరించుడు; అట్లుఅతిథిపూజావింశతదేని,తప్పసా
దుస్సాక్షీవ=దుష్టసాక్షివలె;పరే= ఇ త్యముచెప్పినవాఁడువలె, బరిలోకం
తరమయిన;లోకే = లోకమునందు; బునఁ , దనమాంసంబు దానేభక్షిం
స్వాని=తనవైన;మాంసాని= మాంస చును. అని,తాత్పర్యము.

రాజా సర్వస్య లోకస్య ధర్మచారీ మహారథః. ౩౦
పూజనీయశ్చ మాన్యశ్చ భవా ప్రాప్తః ప్రియాతిథిః

టీక॥ సర్వస్య = సమస్తమయిన ; గౌరవింపబడినవాఁడవును ; (ప్రియాతి
లోకస్య = లోకమునకు; రాజా=ప్ర థిః=ప్రియాతిథినియ్యునగు; భవా=నీ
ధుఁడవును; ధర్మచారీ=ధర్మమునా వు;ప్రాప్తః=వచ్చినావు.
చరించువాఁడవును; మహారథః=తన్ను సమస్తలోకంబునకును బ్రభుండవు
సారథినిగుఱ్ఱంబులనుం గాపాడు కొను ను, ధామికుండవును, మహారథుండ
చుంబదునొకండువేల నిలుకాండ్రతోఁ వును , బూజనీయుండవుమాన్యండవు
బోరువాఁడవును; పూజనీయశ్చ=పూ నగు. ప్రియాతిథివైననీవువచ్చినప్పుడు,
జింపఁదగినవాఁడవును; మాన్యశ్చ = విశేషించిపూజింపవలయునని చెప్పిన

లఃఅని, యగస్తు యదు, రామనితోఁజేప్పెను అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా ఫలైర్యుక్తైః పుష్పై రన్యైశ్చ రాఘవమ్. ౩౧

పూజయిత్వా యథా కామం పునరేవ తతో బ్రవీత్

టీక॥ సః(అధ్యాహుతము)=ఆయ	అంతః; పునరేవ=మఱలనే; అబ్రవీత్ =
గస్తు యదు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా=చె	చెప్పెను.
ప్రీ; ఫలైః=పండ్లచేతను; మూలైః=	ఆయగస్తు యదు, ఈప్రకారమునం
గడ్డలచేతను; పుష్పైః=పూలచేతను; అ	జెప్పి, ఫలములమూలంబులనుబువ్వంబు
న్యైశ్చ=ఇతరములచేతను; రాఘవం=	లను ఇతరంబులగువన్న్యద్రవ్యంబులను
రామని; యథాకామం=యథేచ్ఛము	యథావిధిగ రామంబూజించి, మఱ
గా; పూజయిత్వా=పూజించి; తతో=	అనిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము,

ఇదం దివ్యం మహచ్ఛాపం హేమరత్న విభూషితమ్. ౩౨

వైష్ణవం పురుషవ్యాఘ్రినిమితం విశ్వకమణా

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రి = పురుషశ్రే	మణా = విశ్వకమణచేత ; నిమి
ష్ఠండవగు రామండ! హేమరత్న వి	తం = నిమింపఁబడినది.
భూషితం = బంగారముచేతనురత్న	పురుషశ్రేష్ఠండవగు రామండ!ర
ములచేతను అలంకరింపఁబడినదియు ;	త్నకాంచనాలంకృతంబును దివ్యంబును
దివ్యం=శ్రేష్ఠమును; మహత్ = పూ	బూజ్యంబునగు నీళమున్న, విష్ణుదేవు
జ్యంబునగు; ఇదం=ఈ; చాపం=ధను	నిది; విశ్వకమణచే నిమింపఁబడినది.
స్స; వైష్ణవం = విష్ణుదేవునిది. విశ్వక	అని, తాత్పర్యము.

అమోఘ సూర్యసంకాశో బ్రహ్మదత్త శృగో త్తమః. ౩౩

టీక॥ అయం (అధ్యాహుతము) =	సూనమగు; శరో త్తమః=చాణశ్రేష్ఠ
ఈ; సూర్యసంకాశః=సూర్యునితో స	ము; అమోఘః=వ్యర్థముకానిది; బ్రహ్మ

దత్తః = బ్రహ్మ దేవునిచే నివ్వఁబడినది. | ము, అమోఘమయినది ; బ్రహ్మ దేవు
సూర్యసమానంబగునీ బాణోత్తమ | సేవనివ్వఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

దత్తౌ మమ మహేంద్రేణ తూణీ చాక్షయసాయకా
సఃపూర్ణౌ నిశితై ర్బ్రజ్జైర్వలగ్నై రివ పావతైః. ౩౪

టీక|| బ్రజ్జలగ్నైః = మండుచున్న ; మమ = నాకు; మహేంద్రేణ = దేవేం
పావతై రివ (స్థితైః) = అగ్నులుచే ను ద్రునిచేత; దత్తౌ = ఇయ్యఁబడినవి.
న్న; నిశితైః = తీక్షణములగు; బ్రజ్జైః = మండుచున్నయగ్ని హోత్రము వం
బాణములచేత, సఃపూర్ణౌ = నిండి టి బాణంబుల నిండిన యాయత్తయ
సఃకమా (అధ్యాహృతము) = ఈ; అ బాణతూణీరంబులు రెండును, నాకు
క్షయసాయకౌ = నాశములేనిబాణము చేపొందుదానంగినవి,
లుగల; తూణీచ = అమ్ములపొదులును; అని, తాత్పర్యము.

మహారజతకోశో య మసి హేమవిభూషితః

టీక|| అయం = ఈ ; మహారజతకోశో హృతము) = ఇంద్రునిచే నియ్యఁబడినది.
శో = బంగారువికారమయినయొర గల బంగారుతోఁజేయఁబడిన యొరగ
దియు; హేమవిభూషితః = బంగారు లదియు బంగారుముతోనలంకరింపఁబ
ముచేనలంకరింపఁబడినదియునగు ; అ డినదియునగు నీశిర్షమునునాకు దేవేం
సిః = శిర్షము; మహేంద్రేణ దత్తః (అధ్యా దుగ్గిం దానంగెను. అని, తాత్పర్యము.

అనేన ధనుషా రామ హత్వా సంఖ్యే మహాసురాః. ౩౫

ఆజహర శ్రియం దీప్తాం పురా విష్ణుర్దివౌకసామ్

టీక|| రామ = రాముఁడా! పురా = దృఢమునందు; మహాసురాః = పెద్దయ
మున్ను; విష్ణుః = విష్ణు దేవుఁడు; అనేన = సురులను; హత్వా = చంపి; దీప్తాం =
ఈ; ధనుషా = వింటిచేత; సంఖ్యే = యు ప్రకాశించుచున్న; దివౌకసాం = దేవ

తలయొక్కఃశ్రియం=శ్రీతి; అజహ
ర=శీసెను.
రాముడా! మున్నువిష్టుకేవుడు,

ఈధనుస్సుననె యుద్ధంబున ననురులవ
ధించి, దేవతలకురాజ్యలక్ష్మినిగలుగఁ
జేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్ధను స్రావ తూణీరౌ శరం ఖడ్గంచ మానద. ౩౨

జయాయ ప్రతిగృహ్నివప్త వజ్రం వజ్రధరోయథా

టీక || మానద = మానమునొసఁ
గునట్టి రాముడా? తల్ = ఆ; ధనుః = ధ
నుస్సును; తౌ = ఆ; తూణీరౌచ = అమ్మ
లపొదులను; శరం = బాణమును; ఖడ్గం
చ = ఖడ్గమును; వజ్రం = వజ్రాయుధము
ను; వజ్రధరోయథా = దేవేంద్రుండు
వలె; జయాయ = జయముకొఱకు; ప్రతి
గృహ్నివప్త = పుచ్చుకొనుము.

అశ్రితమానమునకాపాడునట్టిరా
ముడా! ఆధనుస్సును, ఆయమ్ముల పా
దులను, అదేఖడ్గమును; బాణంబును దే
వేంద్రుండు వజ్రాయుధంబుం బోలె,
శత్రువిజయాభావము, ప్రతిగ్రహిం

పుము. అని, యగస్త్యుండు రామునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — దేవేంద్రుండు
తనవజ్రాయుధమును గ్రహించునట్లు,
అని చెప్పటచే, “సేంద్రునకువజ్రాయుధ
ముంబోలె, నీకునీధను బాణతూణీరం
బులును ఖడ్గంబును స్వీయంబులు నీవ వి
ష్టుదేవుండవు; మున్ను దేవతలకుజయం
బుగలిగిండుటకై, యీధను ర్పాదాదు
లధరించియుద్ధముగావించినట్లు, ఇప్పు
దును, దేవకార్యాభావమునీవుయుద్ధ
ముచేయవలసియున్నదికావున, వీనిగ్ర
హింపుము” అని, సూచింపఁబడినది.

ఏవ ముక్త్యా మహాలేఖా స్సమస్తం త ద్వరాయుధమ్. ౩౩

దత్వా రామాయ భగవా నగ స్త్యై పున రబ్రవీత్

టీక || మహాలేఖాః = అధికమయిన
తేజస్సుగలవాఁడును; భగవాన్ = అధి
కమయినమాహాత్మ్యముగల వాఁడున

గు; అగ స్త్యై = అగ స్త్యమహాముని;
ఏవం = ఇట్లు; దత్వా = దిప్పి; తల్ = ఆ;
వరాయుధం = శ్రేష్ఠమయినయాయుధ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౩

స ౧౩

మను; సమస్తం=అంతను ; రామా గు నగ స్త్యమహామని, ఇట్లు చెప్పి, రా
య=రామునికొఱకు; దత్వా=ఇచ్చి; మునకాయు త్తమాయుధంబుల నొసం
ప్రసం=మఱల; అబ్రవీత్=చెప్పెను. గి, మఱలగొట్టని, పలికెను.
మహా లేబుడును భగవంతుండున అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపి, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ద్వాదశస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ ద్వాదశస్కటిక,

ముగిసినది.

(ఇ)

త్రయోదశస్కం ప్రారంభః.

రామ ప్రీతోస్తి భద్రంతే పరితప్తోస్తి లక్ష్మణ

అభివాదయితుం యన్తాం ప్రాప్తౌ స్థ సహసీతయా. ౧

టీక|| యత్ = ఏకారణమువలన; లవాడను; అస్తి = అయితిని. తే = నీ
మాం=నన్ను; అభివాదయితుం = న కు; భద్రం=మంగళము; అస్తు (అధ్యా
మస్కరించుటకు; సీతయాసహ = సీ హృతము) = అగుంక. లక్ష్మణ=ల
తతోఁగూడ; ప్రాప్తౌ=వచ్చినవారలు; త్మణుఁడా! పరితప్తః = సంతోషించి
స్థః = అగుచున్నారో; తత్ (అధ్యా నవాడను; అస్తి=అగుచున్నాను.
హృతము) = అందువలన; రామ = రాముఁడా! లక్ష్మణుఁడా! మీరలుసీ
రాముఁడా! ప్రీతః = సంతోషముగ తతోఁగూడ, నన్నునమస్కరించుటకై

యచ్చటికివచ్చినారలుకావున , నేను గళమగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియు; సంతోషించితిని. మీకుమం

అధ్వశ్రమేణ వాం భేదో బాధతే ప్రచురశ్రమః

వ్యక్త ముత్కంఠతే బాపి మైథిలీ జనకాత్మజా. ౨

టీక|| అధ్వశ్రమేణ = మాగాయా తింగిరొడునున్నది.
సముజ్జేతప్రచురశ్రమః = అధికమయి మీకుమాగాయాసంబున మిక్కిలి
నచెమటగల; భేదః = అలసట; వాం = మి యుఁజెమటపోసియెచ్చుగానలసట గ
మ్ము = బాధతే = బాధించుదున్నది. జన లిగియున్నది; జనకపుత్రియగు సీతాదే
కాత్మజా = జనకమహారాజుకొమారి, మఱియునలసి, విశ్రాంతి నపేక్షించు
తేజయగు; మైథిలీ = సీతాదేవి; వ్యక్తం = చున్నది. అని, తాత్పర్యము.
స్పష్టముగాఁడుత్కంఠతేబాపి = విశ్రాం

ఏషాహి సుకుమారీచ దుఃఖైశ్చ న విమానితా

ప్రాజ్యదోషం వనం ప్రాప్తా భర్తృహస్నేహప్రచోదితా. ౩

టీక|| సుకుమారీచ = సుకుమార ముగల; వనం = అడవిని; ప్రాప్తాహి =
యిన దేహముగలదియు; దుఃఖైః = పొందినదిగదా!
దుఃఖములచేత; నవిమానితాచ = పీడిం సుకుమారమయిన దేహము గలది
పంబడనిదియునగు; ఏషా = ఈసీత; భ యు నెప్పుడుచుదుఃఖము నెఱుంగనిది
త్వహస్నేహప్రచోదితా = పెనిమిటి యునగునీత , పెనిమిటివగునీయంద
యందలి స్నేహముచేఁ జేరింపఁబడిన లిస్నేహంబున, నానావిధదుఃఖాకరం
దై; ప్రాజ్యదోషం = అధికమయినదోష బగునడవికివచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

యథైషా రమతే రామ ఇహ సీతా తథా కరు

దుష్కరం కృతక త్యేషా వనే త్వా మనుగచ్ఛతి. ౪

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౧౩

స ౧౩

టీక॥ రామ = రామఁడా! య	తీ=చేసినది.
థా=ఎట్లు; ఏషా=ఈ; సీతా = సీత;	రామఁడా! అట్టియాసీతాచేవి,
ఇహ=ఈయాశ్రమమునందు; రమతే=	యాయాశ్రమంబున నెట్లు సంతోషంబు
సంతోషమునుబొందునో; తథా = అ	నొందునో, అట్లు గావించుము ; ఈవి
ట్లు; కురు=చేయుము. ఏషా= ఈసీత;	డనీతోనడవికివచ్చుటచే దుష్కరంబగు
వనే=అడవియందు; త్వాం= నిన్ను; ఆ	కార్యంబుగావించినది.
నుగచ్ఛతీ=వెంటడించుచు; దుష్కరం=	అని, తాత్పర్యము.
చేయనలవిగానికార్యమును ; కృతవ	

ఏషాహి ప్రకృతి శ్రీస్సకా మాస్పష్టే రఘునందన
సమస్త మనురంజంతి విషవస్తం త్యజంతిచ. ౫

టీక॥రఘునందన=రామఁడా! శ్రీ	శ్రీలయొక్క; ప్రకృతి=స్వభావము.
యః(అధ్యాత్మము)=శ్రీలు; సమ	రామఁడా! శ్రీలు, పెనిమిటి చ
స్తం=చక్కఁగానున్న పెనిమిటిగుర్చి;	క్కఁగానుండునప్పుడు , అతనిపైనను
అనురంజంతి= అనురక్తులగుదురు. వి	రక్తులయియుండురు; దుఃఖం బొం
షవస్తం=దుఃఖశనున్నవాని; త్యజంతి	దుశేసి, యతనింబరిత్యజింతురు; ఇది,
చ= విడుతురును. ఏషా= ఇది; ఆస్ప	స్పష్టయినది మొదలు, శ్రీలస్వభా
ష్టే=స్పష్ట మొదలుకొన; శ్రీ కాం=	వముగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శతహృదానాం లోలన్వం శస్త్రాకాం తీక్షణతాం తథా
గరుడాంల మౌ శ్చైఘ్నం మను గచ్ఛంతి యోషితః. ౬

టీక॥యోషితః(శ్రీలు; శతహృ	యోః= గరుత్మంతునియొక్కయు వా
దానాం= మెఱువులయొక్క ; లోల	యవుయొక్కయు; శ్చైఘ్నం= వేగము
త్వం=బాంచల్యమును; తథా=అట్లు; శ	ను; అనుగచ్ఛంతి=వెంటడింతురు.
స్త్రాకాం=అయుధములయొక్క; తీక్ష	శ్రీలు, మెఱువులకుంబోలెఁ జూంచ
తాం=కఠినుడనమును ; గరుడానిల	ల్యంబుగ లిగియుందురు; ఖడ్గాద్యాయు

ధంబులతైత్త్యముంబోని క్రొవ్వంబునబ గమువంటివేగంబున , విచారింపక సా
హుకాలము గాఁగల్గియుండు స్నేహ హాసించి, కార్యంబుల సేయుదురు.
బంధముండె చుకొందురు; గరుడానిలవే అని, తాత్పర్యము.

ఇయంతు భవతో భార్యా దోష్టే రేతై వివచితా
శ్లాఘ్యుచ వ్యపదేశ్యుచ యథా దేవీ హ్యరుంధతీ. ౭

టీక॥ భవతః = నీమొక్క; భా ర్యాశ్చతమ) హి = అగుచున్నది
ర్యా=భార్యయైన; ఇయంతు = ఈ గదా!
నీతమాశ్రమ; నీతై = ఈ, దోష్టే = నీభార్యయగు నీసీతాదేవి మాత్ర
దోషములచేత; వివచితా = విభవం ము, అట్టిదోషంబులేవియులేనిదై , య
బడినదై; దేవీ = దేవియగు; అరుంధతీవ = రుంధతీ దేవియుంబోలే , శ్లాఘనీయ
అరుంధతీవలె; శ్లాఘ్యుచ = కొనియా యుం, బతివ్రతాగ్రగణ్యయునై యు
డఁదగినదియు; వ్యపదేశ్యుచ = మొద న్నది. అని, తాత్పర్యము.
లగఁజేపఁదగినదియుం గా; భవతి (అ

అలంకృత్యం దేశ్య యత్ర సామితిహాసహ
వై దేశ్య చానయా రామ వత్ససి త్వ మరిందమ. ౮

టీక॥ మరిందమ = శత్రువులనడఁగ ద్రోహంజాలిన
ద్రోహునట్టి ; రామ = రాముం రాముడా! నీవులత్సఁబునితోను, ఇట్టిప
దా! యత్ర = ఎచ్చట; త్వం = నీవు; సామి తీవ్రతా శిరోమణియగు నీతాదేవితో
త్రికా = లత్సఁబునితోను; అనయా = నుంకూడ , నివాసముగావించుటండే
ఈ; వైదేశ్యుచసహ = నీతాదేవితో సీ, యీదేశము , అలంకృతమగుచున్న
నుకూడ; వత్ససి = నివసించగలవో; ది. అని, యగస్త్యుండు రామనితోఁ
అయం = ఈ; దేశ్య = దేశమును; అ శేషెను. అని, తాత్పర్యము.
లంకృతః = అలంకరింపఁబడినది.

ఏవ ముక్త స్సమునినా రాఘవ స్సంయతాం జలిః

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౦౧

స ౧౩

ఉవాచ ప్రశ్రితం వాక్య మృషిం దీప్త మివాగలమ్. ౯

<p>టిక్క సం=అ; రాఘవః= రామః దు; మునివా=అగస్త్యమహాముని చే త; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తిః= చెప్పబడిన వాడై; సంయతాఽజలః= కట్టబడిన చేమోడ్చుగలవాడై; దీప్తం=మండు చున్న; అనలమివ(స్థితం)= అగ్నిగూ తుడవలెనున్న; ఋషిం= అగస్త్య మహాశివగూర్చి; ప్రశ్రితం= వినగా</p>	<p>ముతోఁగూడునట్లు; వాక్యం= మాట ను; ఉవాచ=చెప్పెను. రామండు, అగస్త్య మహాముని మాటనువిని, చేమోడ్చుగిలించి, దీప్తా గ్నిసాక్షాత్తుడగు వలె నున్న యమ్మ హాషికంజూచి, వినయంబున నట్లని, చె ప్పెను.అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ధన్యో స్త్యనుగృహీతోస్తి యస్యమే మనిభుగవః
గుణై స్సభ్రాతృభార్యస్య వరదః పరితువ్యతి. ౧౦

<p>టిక్క యస్య=ఏ ; సభ్రాతృభార్యః=అనుగృహీతః= అనుగ్రహింపబడి స్య=తమ్మునితోను భార్యతోనుండు సవాడను; అస్తి=అయితని; న; మే=నాయొక్క; గుణైః= గుణముల చేత; వరదః=వరంబుల నొసంగువాడగు పును; మునిభుగవః=మునిశ్రేష్ఠుడవున గునీవు! పరితువ్యతి = సంతోషించుదు న్నావో; సం(అధ్యాహృతము)= అట్టి; ఈశ్వరానుగ్రహంబు గలవాడనైతిని. అహం(అధ్యాహృతము)=నేను ; ధ న్యః=పుణ్యవంతుడను; అస్తి= అయితి</p>	<p>నాతమ్మునిగుణంబులను నాభార్య గుణంబులను నాగుణంబులనుంజూచి, వ రదుండవుమనిశ్రేష్ఠుండవునగునీవు మె చ్చకొంటివికావున , నేనుధన్యుండను చున్నాను; ఈశ్వరానుగ్రహంబు గలవాడనైతిని. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కింతు వ్యాధిక మే దేశం సోదకం బహుకాననమ్
యత్రాశ్రమపదం కృత్వా వసేయం నిరత స్సుఖమ్. ౧౧

టిక్క|| కింతు=మఱియేమన్నను; యత్ర= ఎచ్చట; ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమ

స్థానమును; కృత్వా = చేసికొని; నిర	అక్ష; వ్యాధిశ = చెప్పము.
తః = ఏకాగ్రుండనై; సుఖం = సుఖము	ఇతః నేమన్నను; ఏదృట, నాశ్రమంబు
గా; వసేయం = వసించునో; తం (అ	కాపించుకొని, యేకాగ్రంబుగ సుఖంబు
ధ్యాహృతము) = అట్టి; సోదకం = జల	ననుండగలనో, అట్టిజలసమృద్ధంబునుబ
ముతోఁగూడినదియు; బహుకాననం =	హువనసమేతంబునగు ప్రదేశమునునా
అధికములయిన యడవులుగలదియున	కుఁజెప్పుము. అని, రామండు, అగస్త్యుని
గు; దేశం = ప్రదేశమును; మే = నాకొ	తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీ స్తునిశ్రేష్ఠ శ్శ్రీత్వా రామస్య తద్వచః

ధ్యాత్వా మహూతం ధర్మాత్మా ధీర్ ధీరతరం వచః. ౧౨

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వధా	గల్గునట్లుగా; వచః = మాటను ; అబ్ర
వుండును; ధీః = బుద్ధిమంతుండునగు ;	వీత్ = చెప్పెను.
మునిశ్రేష్ఠః = మునివరుండయిన యగ	అంత, ధర్మాత్ముండును బుద్ధిమం
స్త్రుండు; రామస్య = రామునియొక్క;	తుండును మునిశ్రేష్ఠుండునగు నగస్త్య
తత్ = అ; వచః = మాటను; శ్రుత్వా =	మహాముని, రామునిమాటనువిని, జరిగ
విని; తరిః = అంత; మహూతం =	వలసిన విశేషంబులను గుఱించికొంచె
కొంచెముసేపు; ధ్యాత్వా = ధ్యానిం	ముసేపుధ్యానించి, నిశ్చయించి, యీ
చి; ధీరతరం = మిక్కిలియు ధైర్యము	మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతో ద్వియోజనే తాత బహుమూల ఫలోదకః

దేశో బహువృగ శ్రీమాన్ పంచవట్టినిశ్రుతః. ౧౩

టీక॥ తాత = నాయనా! ఇతః = ఇ	ములయిన మృగములుగలదియు ; శ్రీ
చ్చటనుండి; ద్వియోజనే = రెండుయో	మాన్ = అధికమయిన కాంతిగలదియున
జనములందు; బహుమూలఫలోదకః =	గు; పంచవట్టి = పంచవటియని ; అధి
అధికములయినగడ్డునుఫలములును జ	విశ్రుతః = ప్రసిద్ధమయిన; దేశః = ప్ర
లయునుగలదియు; బహువృగః = అధిక	దేశము; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉ

స్వది.

నాయనా ! ఇచ్చటికిరెండుయోజనంబులదూరంబున , నెచ్చగామూల
ఫలోదకంబులుగలదియు, నధికముగా

మృగంబులుగలదియు శ్రీమంతంబునగు
పంచవటియనుప్రదేశ మొకటిగలదు.
అని,తాత్పర్యము.

తత్ర గత్వా శ్రమపదం కృత్వా సౌమిత్రినా సహ
రంస్యసే త్వం పితౄ ర్వాక్యం యథోక్త మనుపాలయత్. ౧౪

టిక॥త్వం=నీవు;తత్ర= అచ్చటికి; యత్=పాలించుచు;రంస్యసే - క్రిడిం
సౌమిత్రినాసహ= లక్ష్మణునితోగూ పగలవు.
డ;గత్వా=పోయి;అశ్రమపదం= అశ్ర నీవు,నీతాలక్ష్మణులంగూడి, యచ్చ
మస్తానమును;కృత్వా=చేసి;పితౄ=తం టికిఁబోయి,యాశ్రమంబు గావించుకొ
డియొక్క;వాక్యం=మాటను; యథో ని,తండ్రియాజ్ఞనుబాలించుచు,క్రిడింపు
క్తం = చెప్పఁబడినట్లు ; అనుపాల చుండగలవు. అని,తాత్పర్యము.

కాలోయం గత భూయిష్ఠో యః కాలస్తవ రాఘవ
సమయో యో నరేంద్రేణ కృతో దశరథే నతే. ౧౫

టిక॥ రాఘవ=రాముఁడా! యః= కాలః=కాలము; గతభూయిష్ఠః=బా
వీ;సమయః=అజ్ఞానరేంద్రేణ= మను లమట్టుకుఁగడచినదీ,
మృగలకుఁబ్రభువైన;దశరథేన = దశర రాముఁడా! నీకుదశరథమహారాజు
థమహారాజుచేత;తే = నీకొఱకు;కృ గావించినయాజ్ఞ పద్ధతిని, నీవువనవా
తః=చేయఁబడినదో; సః (అధ్యాహ్న సమచేయవలసినపదునాలుగుసంవత్స
రము)= అట్టి;తవ=నీయొక్క;కాలః= రములలో,జాలమట్టుకుఁగడచినదీ.
కాలము;యః=వీదో;అయం = ఈ; అని,తాత్పర్యము.

తీర్ణప్రతిజ్ఞః కాకుత్స్థ సుఖం రాశ్యే నివత్స్యసి

టిక॥కాకుత్స్థ=రాముఁడా! త్వం(అధ్యాహ్నరము)= నీవు ; తీర్ణప్రతి

జ్ఞః=కడపలపిన ప్రతిజ్ఞ గలవాడవై; రాముడా! నీవు, ప్రతిజ్ఞ బద్ధుడవు
రాశ్యే=రాజ్యమునందు; సఖం= సఖి రాజ్యమును నకుఁబోయి, సుఖముగా
ముగా; నివత్స్యసి = నెవనింపఁగలవు. నుండఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ధన్య స్తే జనకో రామ స రాజా రఘునందన. ౧౬
య స్త్వయా శ్యేష్ఠపుత్రేణ యయాతి రివ తారితః

టీక॥ రఘునందన = రఘువంశమునం నకః=తండ్రియైన; రాజా=దశరథము
బుట్టినవారలసంతోషింపఁ జేయునట్టి; హా రాజు; ధన్యః=పుణ్యవంతుడు.
రామ=రాముడా! యః=ఎవ్వఁడు; శ్యే నీతండ్రిదశరథము హా రాజు శ్యేష్ఠపు
ష్ఠపుత్రేణ=పెద్దకుమారుండవగు; త్వ త్రుండవగు నీచేత, యయాతియనుబో
యా=నీచేత; యయాతి రివ= యయాతి లె, సత్య ప్రజ్ఞుండుగాఁ జేయఁబడి
యనుబోలె; తారితః= తరింపఁజేయఁబ యెఁగావునఁ, బుణ్యవంతుం డయ్యె.
డినాఁడో; సః=అట్టి; తే=నీయొక్క; జ అని, తాత్పర్యము.

విదితో హ్యేషవృత్తాంతో మమ సర్వస్తు వానఘ. ౧౭
తపసశ్చ ప్రభావేన స్నేహ ద్దశరథస్యచ

టీక॥ అనఘ= పాపరహితుండవగు విదితోహి= తెలిసినదిగా!
రాముడా! తవ=నీయొక్క; ఏషః= పాపరహితుండవగు రాముడా!
ఈ; వృత్తాంతః=సమాచారము; స నాకుదశరథుఁడైనందున్న హంబునం
ర్వః=అంతయు; తపసః=తపస్సుయొ జేసి, తపోమహిమవలన, నీవృత్తాంత
క్క; ప్రభావేనచ=మహిమచేతను; ము వంతయుఁ దెలిసికొనియే యు
దశరథస్య=దశరథునియొక్క; స్నేహ న్నాను. అని, తాత్పర్యము.
చ్చ=స్నేహమువలనను; మమ=నాకు;

హృదయస్థశ్చ తే ఛందో విజ్ఞాత స్తపసా మయా. ౧౮
ఇహవాసం ప్రతిజ్ఞాయ మయాసహ తపోవనే

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము. ౧౫౫

స ౧౩

టీక॥ మయా=నాచేత; మయాస నేను, నిన్నునాతోఁగూడనీయాశ్రమం హ=నాతోఁగూడ; ఇహ =ఈ; తపో బుసనె యుండవలయునని చెప్పినాను వనే=ఆశ్రమమునందు; ఆవాసం=ఉని గదా? అయినను, దపిప్రభావంబున, కిని; ప్రతిజ్ఞాయ=చెప్పి; తపసా=తప సీవువేఱేయెచ్చటనేనిరమ్య ప్రదేశంబు స్సుచేత; తే=నీయొక్క; హృదయస్థి= ననివనింపఁగోరియున్నావని, నీమస్సు మనస్సుననుండునట్టి; ఛందశ్చ=అభిప్రా నందలియభిప్రాయంబుఁదెలిసికొంటిని. యమును; విజ్ఞాతం= తెలియఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

అతశ్చ త్వా మహం బూమి గచ్ఛ పంచవటి మితి. ౧౯

టీక॥ అతశ్చ = ఇందువలననె; అ (అవీమి)=చెప్పుడున్నాను. హం=నేను ; త్వాం = నిన్నుఁగూర్చి; ఇందువలననె , నేను“పంచవటికిఁ “పంచవటిం=పంచవటినిగూర్చి ; గ బా”ప్తునీకుఁజెప్పినాను. చ్చ= పొమ్ము.” ఇతి=అని ; బ్రూమి అని, తాత్పర్యము.

సహి రమ్యో వనోద్దేశో మైథిలీ తత్ర రంస్యతే

స చేశ శ్లాఘనీయశ్చ నాతిదూరేచ రాఘవ. ౨౦

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! సః= బునందును ; వతఃతే (అధ్యాహృత ఆ; వనోద్దేశః=అరణ్యప్రదేశము ; ర ము)=ఉన్నది. మ్యోహి=రమణీయమయినదిగదా!త రాముఁడా! ఆవనప్రదేశముమితి- త్ర=అచ్చట; మైథిలీ=నీతాడేవి ; రం లియురమణీయమయినది ; సీతయచ్చ స్యతే=క్రీడింపఁగలదు. సః=ఆ; దేశః= టసంతోషంబుననుండఁగలదు; ఆప్రదే ప్రదేశము; శ్లాఘనీయశ్చ= కొనియా శముశ్లాఘనీయమెగాక , యిచ్చటికిన డడగినదియు; నాతిదూరేచ=సమీపం మీపంబుననున్నది. అని, తాత్పర్యము.

గోదావర్యా స్సమీపేచ మైథిలీ తత్ర రంస్యతే

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ ప్రదేశము; గోదావర్యాః = గోదావరి యొక్క; సమీపేచ = సమీపమునందును; వతః తే (అధ్యాహృతము) = ఉన్నది. తత్ర = అచ్చట; మైథిలీ = నీత; రం	స్య తే = క్రిడింపఁగలదు. మఱియు నా ప్రదేశము, గోదావరి నది సమీపంబున నున్నది కావున, నీతా దేవి కచ్చట మిక్కిలి యు సంతోషంబు గలుగుచుండును. అని, తాత్పర్యము.
--	--

ప్రాజ్యమూల ఫలైశ్చైవ నానాద్విజగణాయుతః. ౨౧

వివిక్తశ్చ మహాబాహూ పుణ్యో రమ్య స్తథైవచ

టీక॥ మహాబాహూ = పెద్దచేతులుగల రాముఁడా ! సః (అధ్యాహృతము) = ఆ ప్రదేశము; ప్రాజ్యమూల ఫలైశ్చైవ = అధికములయిన గడ్డలతో నుఫలములతోను ; ఆయుతః (అధ్యాహృతము) = కూడినదియు; నానాద్విజగణాయుతః = నానావిధపక్షుల సమూహములతోఁగూడినదియు. వివిక్తశ్చ = విజనమును. పుణ్యః = పవిత్రమును;	తథా = అట్లు; రమ్యవీచ = రమణీయంబును. మహాబాహుండవగు రాముఁడా! ఆ ప్రదేశము, ఎప్పు గా ఫలమూలంబులుగలది; నానావిధమధురపక్షులతోఁగూడినది; జనసంఘము లేనిది ; పవిత్రము; సుందరమయినది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

భవానపి సదారశ్చ శక్తశ్చ పరిరక్షణే. ౨౨

అపి చాత్ర వనక రామ తాపసాన్ పాలయిష్యసి

టీక॥ రామ = రాముఁడా! భవానపి = నీవును; సదారశ్చ = భార్యతోఁగూడినవాఁడవును. పరిరక్షణే = రక్షించుటయందు; శక్తశ్చ = సమర్థుండవును. అపిచ = మఱియు; అత్ర = ఈ పంచవటియందు; వనక = ఉన్నవాఁడ	వై; తాపసాన్ = ఋషులను; పాలయిష్యసి = పాలింపఁగలవు. ఈ పంచవటి మిక్కిలి యు సంతోషము కావున, భార్య సహితంబుండవగు నీకుఁడగి యుండును; మఱి యు నా పన్నుల రక్షించుటయందు సమ
--	--

శ్రీ మద్రామాయణము#ఆరణ్యకాండము. ౧౦౩

: స ౧౩

ధుంకండపుకావున, నిచ్చటనుందువేని , అని,తాత్పర్యము.
తాపసుతరక్షింపవచ్చును.

ఏత దా లక్ష్మ్యతే వీర మధూకానాం మహద్వనమ్. ౨౩
ఉత్తరే ణాస్య గంతవ్యం స్యగ్రోధ మభిగచ్ఛతా

టీక||వీర=పరాక్రమశాలివగు రాముడా! ఏతత్=ఈ;మధూకానాం=ఇప్పచెట్లయొక్క; మహత్=గొప్పదగు; వనం=అడవి; అలక్ష్మ్యతే=చూడఁబడుచున్నది. స్యగ్రోధం=మట్టిచెట్టునుగూర్చి; అభిగచ్ఛతా=పోవుచున్నవానిచేత; అస్య=ఈయిప్పచెట్ల వనమునకు; ఉత్తరేణ=ఉత్తరపుదిక్కుచేత; గంతవ్యం=పోవుటకావలసినది. పరాక్రమ వంశుడవగు రాముడా! ఇదిగో,ఇప్పచెట్లగుంపగపడుచున్నది; ఆమధుకవనంబున కుత్తరపుదిక్కునఁ బోయిన నొక్క మట్టిచెట్టు నొద్దకుఁబోవుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తత స్థల ముపారుహ్య పర్వతస్యా విచారతః. ౨౪
ఖ్యాతః పంచవటిత్యేవ నిత్య భుషిత కాననః

టీక||తతః=అంత; స్థలం=మిట్టను; ఉపారుహ్య=ఎక్కి; పర్వతస్య=పర్వతముయొక్క; అవిచారతః=సమీపమునందు; నిత్యభుషితకాననః=ఎల్లప్పుడునుబూచినయడవులుగల ప్రదేశము; పంచవటిత్యేవ=పంచవటియనియే; ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధమయినది. అంత,నాదారిలోనేపోయిన నొక మిట్ట ప్రదేశముకనుపట్టును;దానినానోహింపఁగా,చగవడునట్టిపర్వతమునమీపంబునఁ , బుచవటియొన్నది; అదియెల్లప్పుడునుబుషితములయిన వనంబులతోనొప్పుచుండును. అని, యిగ స్తుండు,రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అగస్త్యే నైవ ముక్తస్తు రామ స్సామిత్రిణాసహ. ౨౫

సత్యత్యా మంత్రయామాస తమృషిం సత్యవాదినమ్

టీక॥ రామః=రాముడు; అగస్త్యః	త్యా=పూజించి; ఆమంత్రయామా
స=అగస్త్యునిచేత; ఏమ=ఇట్లు; ఉక్త	స=వీడుకొనెను.
స్తు=చెప్పబడినవాడైనంతనె; సామి	రాముండగస్తునిమాటనువిని, ల
ప్రీణాసహ=అత్తుణునితోగూడ; సత్య	త్తుణునితోగూడ, సత్యవాదియగు న
వాఃసం=సత్యమునుజెప్పుట; తం=	మ్మహాషికంబూజించి, పోయివచ్చెద
ఆ, బుషిం=అగస్త్యునిహాషికని ; స	మనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తాతు తే నాభ్యనుజ్ఞాతౌ కృతపాదాభి వందనా. ౨౬

తదాశ్రమా త్వంచవటిం జగ్గతు స్సహసీతయా

టీక॥ తాతు=ఆరామలత్తుణులును;	టిం=పంచవటినిగూచి ; జగ్గతుః=
కృతపాదాభివందనా = చెయబడిన	పోయిరి.
పాదనమస్కారముగలవారలయి; తే	ఆరామలత్తుణులు, అగస్త్యునిపా
స=ఆయగస్తునిచేత; అనుజ్ఞాతౌ=అ	దంబులకునమస్కరించియాయనమును
నుమతింపబడినవారలయి; సీతయాస	మతింబొంది, సీతాసమేతులయి, యగ
హ=సీతతోగూడ; తదాశ్రమాల్=	స్థాశ్రమంబుననుండి, పంచవటికింబొ
ఆయగస్థాశ్రమంబుననుండి; పంచవ	యిరి. అని, తాత్పర్యము.

గృహీతచాపాతు నరాధిపాత్తజౌ

విషక్తతూణౌ సమరే ప్యకాలరౌ. ౨౭

యథోపదిష్టేన పథా మహాషికౌ

ప్రజగ్గతుః పంచవటిం సమాహితౌ

టీక॥ సమరేషు= యుద్ధములయం	రామలత్తుణులు; గృహీతచాపాతు=
దు; అకాలరౌ = భయములేనివారల	పట్టుకొనబడిన ధనుస్సుగల వారలై
గు; నరాధిపాత్తజౌ= రాజపుత్రులగు	యే; విషక్తతూణౌ= ధరింపబడినయ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౧౮౯

స ౧౪

మృలపొదులుగలవారలయి ; సమా
హితౌ = ఏకాగ్రులయి; మహాపి
తౌ=అగస్త్యమహాపితేత; యథో
పదిష్టిన=ఉపదేశించబడినట్లున్న; ప
థా = మార్గముచేత ; పంచవ
తీ=పంచవటినిగూర్చి; ప్రజగ్గుతు=

యార్థములందుభయములేనట్టియీ
రావలట్టులు, ధనర్బుణులు, సమ
రంబులుదాల్చి, సమ హితమనస్కు
లయి, యగస్త్యమహాపితేష్ఠినమా
గ్రులను, బంచవటికింగోయిరి.
అని, లాత్పర్యము.

పోయిరి.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, త్రయోదశస్సకాండే.
ఇతి, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రయోదశస్సకాండీక,
ముగిసినది.

ॐ

చ తు ద కా శి స గ కా ప్రా ర్థ ం భా.

అథ పంచవతీం గచ్ఛన్మహా రఘునందనః
ఆససాద మహాకాయం శృంగం భీమపరాక్రమమ్. ౧

టీక॥ అథ=అంత; రఘునందనః =	యంకరమయినపరాక్రమముగలవాడు
రాముడు; పంచవతీం = పంచవటిని	నగు; శృంగం=గర్దన; ఆససాద= స
గూచిక; గచ్ఛక్=పోవుచు; అంతరా =	మీపించెను.
నడుమ; మహాకాయం= గొప్పదేహ	అంతనట్లు, రాముండుపంచవటికిం
ముగలవాడును; భీమపరాక్రమం=భ	గోవుచు, దారినడుమ, భయంకరప

రాక్రమంబునుమహాకాయంబునగునొకగృధ్రముంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా తౌ మహాభాగౌ వటస్థం రామలక్ష్మణౌ
మే నా తే రాక్షసం పక్షిం బ్రువాణౌ కోభవానితి. ౨

టీక॥ మహాభాగౌ = పూజ్యమయిన ; సిఃబ్రువాణౌ = చెప్పెను; రాక్షసం = రా
యదృష్టముగల; తౌ = ఆ ; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు; వటస్థం = మట్టి
చెట్టుననున్న; తం = ఆ; పక్షిం (పక్షి
ణం) = గృధ్రమును; దృష్ట్వా = చూచి; మహాభాగులగు నారామలక్ష్మణు
లు, ఆగృధ్రముంబూచి, యతనిరాక్ష
సంగాఁదలంచి, “సివెవ్వఁడ?” వని యడి
“భవాన్ = నీవు, కః = ఎవ్వఁడవు” ఇతి = అ
గిరి. అని, తాత్పర్యము.

స తౌ మధురయా వాచా సౌమ్యయా ప్రీతయన్నివ
ఉవాచ వత్సమాం విద్ధి వయస్యం పితౄ రాత్సవః. ౩

టీక॥ సః = ఆగృధ్రము ; మధుర | ణుంగుము. ఇతి (అధ్యాహృతము) =
యా = తియ్యనిదియు ; సౌమ్యయా = అని; ఉవాచ = చెప్పెను.
శాంతమునగు; వాచా = మాటచేత; ఆగృధ్రము, మధురంబును సౌమ్యం
ప్రీతయన్నివ = సంతోషింపఁజేయుచు బునగువాక్యంబున, నారామలక్ష్మణు
నే; తౌ = ఆ రామలక్ష్మణులనుగూర్చి; లకుసంతోషంబుగలిగించుచు, “రా
వత్స = బిడ్డఁడా! మాం = నన్ను; ఆత్మ ముఁడా ! నేనునీతండ్రిదశరథమహారా
నః = నీయొక్క; పితుః = తండ్రియొక్క; జనకున్నేహితుండను.” అని, చెప్పె
వయస్యం = స్నేహితుఁ గా; విద్ధి = ఎ
ను. అని, తాత్పర్యము.

స తం పితృసఖం బుద్ధ్వా పూజయామాస రాఘవః

టీక॥ సః = ఆ; రాఘవః = రాము | తండ్రియొక్క స్నేహితునిగా ; బు
దు; తం = ఆగృధ్రమును; పితృసఖం = ధ్వా = ఎఱింగి; పూజయామాస = పూ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౯౦

స ౧౪

జించెను.

రాముండు, ఆగృధ్రీమనుదనతఁడీ

స్నేహితుఁగా నెఱింగి, పూజించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తస్య కల మవ్యగ్ర వథ పత్రచ్చ నామచ. ౪

టీక॥ అథ=అంత; సః=ఆరాముఁ
డును; అవ్యగ్రం=ఏమటుపాటులేనట్లు
గా; తస్య=ఆగృధ్రీమయొక్క; కులం=
వంశమును; నామచ=పేరును; పత్ర

చ్చ=అడిగెను.

అంత, రాముండు, ఆగృధ్రీమయొ

క్క-కులంబును బేరును, అడిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వచనం శ్రుత్వా సర్వభూత సముద్భవమ్

ఆచచక్షే ద్విజ స్తుస్యై కుల మాత్మాన మేవచ. ౫

టీక॥ ద్విజః=గృధ్రీమ; రామస్య=
రామునియొక్క; వచనం=మాటను; శ్రు
త్వా=విని; సర్వభూతసముద్భవం-
సమస్తప్రాణులయొక్కయొక బుట్టుక
ను; కులం=వంశమును; ఆత్మానమేవ
చ=తన్నును; తస్యై=ఆరామునికొ

ఱకు; ఆచచక్షే=చెప్పెను.

ఆగృధ్రీమ, రామునిమాటను విని,

ఆరామునికి, జగత్సృష్టివిధానంబున

ప్పుడు, దనకులంబును బేరును జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్వకాలే మహాబాహూ యే ప్రజాపతయో భవన్

తాన్తే నిగదత స్సర్వా నాదిత శ్శృణు రాఘవ. ౬

టీక॥ మహాబాహూ= పెద్దచేతు
లుగల; రాఘవ=రాముఁడా! పూర్వ
కాలే=మునుపటికాలమునందు; యే=
ఎవ్వరు; ప్రజాపతయః=ప్రజాపతులు;
అభవన్=అయిరో; ఆదితః= మొదట

నుండి; తాన్=వారలను; సర్వాన్= అం

దలను; నిగదతః=చెప్పచున్న; మే= (పం

చమ్యర్థమందువచ్చి) నావలన; శ్శృణు=

వినుము.

మహాబాహుండవగు రాముఁడా!

మున్నెవ్వరెవ్వరు ప్రజాపతులుగానుం | పెదను, వినుము. అని, తాత్పర్యము.
డిరో, వారలనందఱు మొదలునుండిచె

కదఁమః ప్రథమ స్తేషాం విక్రీత స్థనంతరః

శేషశ్చ సంశ్రయశ్చైవ బహుపుత్రశ్చ వీర్యవాక్. ౨

స్థాణుమూరిచి రత్రిశ్చ క్రతుశ్చైవ మహాబలః

భులస్త్వ శ్యాంగిరా శ్చైవ ప్రచేతాః పులహస్తథా ౩

దక్షోవివస్వా నవరో రిష్టనేమిశ్చ రాఘవ

కాశ్యపస్య మహాతేజా స్తేషా మూసీచ్య పశ్చిమః. ౪

టిక|| రాఘవ = రాముఁడా ! తే | స్వంతుండును. అపరః = మఱియొకఁ-
షాం = ఆప్రజాపతులలో ; ప్రథమః = డు; అరిష్ట నేమిశ్చ = అరిష్ట నేమియునా
మొదటివాఁడు; కదఁమః = కదఁముఁ డు. తనంతగః = ఆకదఁమనికేవెనుక
టివాఁడు; విక్రీతః = విక్రీతుఁడు. శేష శ్చ = శేషుండును. బహుపుత్రశ్చ = పె
కుఁకొడుకులు గలవాఁడును ; వీర్య వాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల
వాఁడునగు; సంశ్రయశ్చ = సంశ్రయుం డును; స్థాణుః = స్థాణువును. మూరిచి = మ
రిచియు. అత్రిశ్చ = అత్రియును. మహాబ లః = అధికమయినబలముగల; క్రతుశ్చై వ = క్రతుండును. పుల
హస్తశ్చ = పులస్తుం డును. అంగిరా శ్చైవ = అంగిరసుండు
ను; ప్రచేతాః = ప్రచేతసుండును. త థా = అట్లు; పులహః = పులహుండును.
దక్షః = దక్షుండును. వివస్వాక్ = వివ

స్వంతుండును. అపరః = మఱియొకఁ-
డు; అరిష్ట నేమిశ్చ = అరిష్ట నేమియునా
మాంతరముగల; మహాతేజాః = అధిక
మయినప్రభావముగల ; కాశ్యపశ్చ =
కాశ్యపుండును. తేషాం = ఆప్రజా పతు
లలో; పశ్చిమః = కడపటివాఁడును; అసీ
చ్య = ఆయెను.
రాముఁడా! ఆప్రజాపతులలో మొ
దటివాఁడు, కదఁముఁడు; అంత, విక్రీ
తుండును, శేషుండును, పెక్కు-కొడుకు
లుగలవాఁడును మహావీర్యశాలియు న
గు సంశ్రయుండును ; స్థాణుండును
మూరిచియునత్రియు మహాబలుం డగు
క్రతువునుబులస్తుండు సంగిరసుండు
నుబ్రచేతసుండును బులహుండును ద
క్షుండునువివస్వుండును, క్రమంబు
నక బ్రజాపతులైరి; అంతసరిష్ట నేమి

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౯౩

స ౧౪

యను నామాంతరముగల మహా తే | అని, తాత్పర్యము.
జుండగు కాశ్యపుఁడు ప్రజాపతియయ్యె.

ప్రజాపతేస్తు దత్తుస్య బధూపు రితి విశ్రుతమ్
షష్ఠి దుఃసా తరో రామ యశస్విన్వ్యో మహాయశః. ౧౦

టిక॥ మహాయశః = అధికమయిన శీ | వ్యుః = కలిగిరి. ఇతి = అని; విశ్రుతం = ప్ర
తికల; రామ = రాముఁడా! దత్తుస్య = సిద్ధము.
దత్తుఁడను ; ప్రజాపతేస్తు = ప్రజాపతి మహాయశుండవగు రాముఁడా! ద
శిమాత్రము; యశస్విన్వ్యో = అధికమ తుప్రజాపతికిఁ గీర్తికామంతులగు నటువ
యినకీర్తికల; దుఃసాతరో = కూతు దిమందికూతులుగల్గిరిని యుండఁజును
రులు; షష్ఠిః = అటువదిమంది; బధూ | దెలిసినదేకదా! అని, తాత్పర్యము.

కాశ్యపః ప్రతిజగ్రాహ తాసా మ ప్తా సుమధ్యమః
అదితించ దింతైన దనుమ పృథ కాళికామ్. ౧౧
తామాం క్రోధవశాంచైవ మనుచాప్య నలామపి

టిక॥ కాశ్యపః = కాశ్యపుఁడు; తా | నిమిదిమందిని; ప్రతిజగ్రాహ = స్వీకరిం
సాం = వారలలో; సుమధ్యమః = మం చెను.
చినదుమొలుగల; అదితించ = అదితిని; ది
తింతైన = దితిని; దనుమపి = దనువును. కాశ్యపుఁడు, వారలలో, సుంద
అథ = ఇంక; కాళికాం = కాళికను; తా | లింగులగు నదితిని దితినిదనువును గా
మాం = తామను; క్రోధవశాంచైవ = లికను, తామనుక్రోధవశముననువును
క్రోధవశను; మనుచాపి = మనువును ; అనలను, ఈయెనిదిమందిని, వివా
అనలామపి = అనలను; అష్టా = ఈయె | హంబయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

తాన్తు కన్యా న్నతః ప్రితః కాశ్యపః తున రబ్రవిత్. ౧౨

టిక॥ తతః = అంత; కాశ్యపః = కాశ్యపుఁడు; ప్రితః = సంబోధించినవాఁ

దైతాః=అ;కన్యాస్తు = కన్యకలను అంతః, గాశ్యపుండ్రు , సంతోషం
గూచికాఃపునః=మఱియు;అబ్రవీత్= చెబున, నాకన్యకలంజూచి , యిట్లుచె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము!

పుత్రాం స్త్రైలోక్య భర్తౄణాం వై జనయిష్యథ మత్సమాన్

టీక || స్త్రైలోక్యభర్తౄణాం = ముల్లోకంబులం బాలింపం గలిగిన
ముల్లోకములను బాలించువారలును ; వారలును నాకు సమానులనగు , కొ
("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); దుకులంగనుండు . అని, కశ్యపుండ్రు
మత్సమాన్ = నాతో సమానులనగు; ఆకన్యకలకుంజెప్పెను.
పుత్రాన్ = కొడుకులను; జనయిష్యథ = అని, తాత్పర్యము.
థ=పుట్టింపఁగలరు.

అదితీ స్తన్ననా రామ దితిశ్చ మనుజవభధ. ౧౩

కాళికాద మహాబాహు శేషా స్త్య మనసోభవన్

టీక|| మనుజవభధ= పురుషశ్రేష్ఠుఁ లుమాత్రము; అమనసః=మనస్సులేనివా
డవును; మహాబాహు= పెద్దచేతు రలు; అభవన్=అయిరి.
లుగలవాఁడవునగు; రామ = రాముఁ ధ్రువుశ్రేష్ఠుఁడవు మహాబాహుండ
డా! అదితిః=అదితి; తన్ననాః= అదిమ వునగు రాముఁడా! అందుకు, నదితియు
నస్సునందుఁగలది. దితిశ్చ= దితియు; దితియుఁ గాళికయు సమ్మతించిరి; మిగిలి
కాళికాద= కాళికయు ; తన్ననసౌ నవారలుమాత్రము, సమ్మతించరైరి.
(అధ్యాహృతము) = ఆదేమనస్సునం అని, తాత్పర్యము.
డుఁగలవారలు, శేషాన్తు= మిగిలినవార

అదిత్యాం జజ్ఞిరే దేవా స్త్రయ శ్రీంశ దరింపమ. ౧౪

అదిత్యా వసవో రుద్రా హ్యశ్వినావ పరంతప

టీక|| అరిందమ = శత్రువులనడఁగఁద్రోయునట్టి; పరంతప = శత్రువు

శ్రీ మద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౫

స ౧౪

లడపింపఁజేయునట్టిరాముడా! అది
త్యాం=అదితియందు; అదిత్యాః = ఆ
దిత్యులును; వసవః = వసువులును; రు
ద్రాః=రుద్రులును; అశ్వినౌ= అశ్వ
ినీదేవతలును; దేవాః= దేవతలు; త్రయ
స్త్రింశత్=మొప్పదిమవ్వరు; జజ్ఞశే=
బ్రట్టిరి.

శత్రుసంహారకారకుండవగు రా
ముడా! అదితియందు, బన్దిదృఢతాది
త్యులును, ఎనమండువసువులును, బ
రుద్రాకృతురుద్రులును, ఇద్దశ్వినీదేవ
తలును, ఇట్లుముప్పదిమగ్గురుదేవతలు
ఁన్పించిరి. అని, తాత్పర్యము.

దితి స్తవజనయ త్పుత్రాక్ష దైత్యాంస్తాత యశస్స్వినః. ౧౫
తేషామియం వసుషీతీ పురాసీ త్వవనాణవా

టిక॥ తాత=నాయనా! దితిస్తు =
దితియు; యశస్స్వినః=అధికమయినశీ
తికలవారలగు; దైత్యాక్ష=దైత్యుల
ను; పుత్రాక్ష= కొడుకులను; అజన
యత్=బ్రట్టించెను. పురా=మున్నునవ
నాణవా= వనములతోను సముద్రము
లతోనుంగూడినదగు; ఇమం= ఈ; వసు

మతీ=భూమి; తేషాం= ఆదైత్యులది;
అసీతీ=అయినది.
నాయనా! దితి, శీతికమంతులగు దై
త్యులంగనెను; మున్నునమస్తారణ్యంబు
లతోను సముద్రంబులతోనుంగూడినయీ
భూమియంతయు, నాదైత్యులదిగా
నుండెను. అని, తాత్పర్యము.

దనుస్తవజనయ త్పుత్ర మశ్వగ్రీవ మరిందమ. ౧౬

టిక॥ అరిందమ=శత్రువుల నడంగఁ
ద్రొక్కునట్టిరాముడా! దనుస్తు= దను
వును; అశ్వగ్రీవం = హయగ్రీవుండను;
పుత్రం=కొడుకును; అజనయత్ = పు

ట్టించెను.
శత్రువులనడంగఁద్రొక్కుం జాలిన
రాముడా! దనువు, హయగ్రీవుండను
కొడుకుంగనెను. అని, తాత్పర్యము.

నరకం కాలకంచైవ కాళికాపి వ్యజాయత

టిక॥ కాళికాపి=కాళికయును; నరకం=నరకుని; కాలకంచైవ = కాలకుని;

వ్యజాయత=కనెను.

కాళికకు, నరకుండును గాలకుండు

నుబుట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

క్రాంచీ భాసీం తథా శ్యేనీం ధృతరాష్ట్రీం తథా శుకీమ్. ౧౭
తామ్రాపి సుమచే కన్యాః పంచైతా లోకవిశ్రుతాః

టిక|| తామ్రాపి=తామ్రాయును ; క్రాంచీం=క్రాంచిని; భాసీం=భాసి చే=కనెను.

ని; తథా=అట్లు; శ్యేనీం=శ్యేని; ధృతరాష్ట్రీం=ధృతరాష్ట్రీని; తథా=అట్లు; శుకీం=శుకీని; ఏతాః=ఈ; లోకవిశ్రుతాః=లోకప్రసిద్ధులగు ; కన్యాః=అని, తాత్పర్యము.

ఉలూకాక్ జనయ తౌగ్రీంచీ భాసీ భాసాక్ వ్యజాయత. ౧౮

టిక|| క్రాంచీ = క్రాంచి; ఉలూకాక్=జనెను,

కాక్=గడ్లగుంబలను; జనయత్ (జనయత్)=పుట్టించెను. భాసీ=భాసి; భాసాక్=భాసపక్షులను; వ్యజాయత=అని, తాత్పర్యము.

శ్యేనీ శ్యేనాంశ్చ గృధ్రాంశ్చ వ్యజాయత సుతేజసః
ధృతరాష్ట్రీను హంసాంశ్చ కలహంసాంశ్చ సర్వశః. ౧౯

టిక|| శ్యేనీ=శ్యేని; సుతేజసః=అగ్నిపక్షులను; సర్వశః=అంతయు; వ్యజాయత=కమలుపవీర్యముగల; శ్యేనాంశ్చ=శ్యేనికలను; గృధ్రాంశ్చ=గడ్లలను; వ్యజాయత=కనెను. ధృతరాష్ట్రీను=ధృతరాష్ట్రీయు; హంసాంశ్చ=హంసపక్షులను; కలహంసాంశ్చ=కలహంసవి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౯

సంక

చక్రవాకాంశ్చ భద్రం తే విజ్ఞే సాపి భాషసి

టిక॥సా=అ;భామిన్యపి = భృత హృదము)=కలుగుఁగాక.
రాష్ట్రీయైఃచక్రవాకాంశ్చ=చక్రవా అభృతరాష్ట్రీకైఃచక్రవాకపక్షులు
కపక్షులను;విజ్ఞే=కనెను. తే=సీకొలు గూడజన్మించినవి. అని,తాత్పర్యము.
కు;భద్రం=మంగళము; అస్తు (అధ్య

శుకీ నతాం విజ్ఞేతు నతాయా వీనతా నుతా. ౨౦

టిక॥శుకీతు=శుకీయుఁడతాం=న వినత.
తను;విజ్ఞే=కనెను.నతాయాః=నత శుకీకీ,నతజన్మించెను; నతకువినత
యొక్క;నుతా=కుఁతురు; వినతా-వృత్తేయ అని,తాత్పర్యము.

దశే క్రోధవశా రామ విజ్ఞే హృత్తసంభవాః
మృగీంచ మృగమందాంచ హరిం భద్రమదామపి. ౨౧
మాతంగీ మపి శాదూకలిం శ్వేతాంచ సురభిం తథా
సర్వలక్షణసంపన్నాం సురసాం కదుక్రామపి. ౨౨

టిక॥ రామ=రాముఁడా! క్రోధవ కద్రుకామపి=కద్రువున;దశ=పదుగు
శా=క్రోధవశఃమృగీంచ=మృగిని; మృ రను;అత్తసంభవాః = కొమారైల
గమందాంచ=మృగమందను;హరిం= న;విజ్ఞేహి=కనెనుగాదా!
హరిని;భద్రమదామపి = భద్రమదను; రాముఁడా!క్రోధవశ, మృగినిమృగ
మాతంగీమపి=మాతంగిని; శాదూక మందను హరినిభద్రమదను మాతంగిని
లిం=శాదూకలిని;శ్వేతాంచ = శ్వేత శాదూకలినిశ్వేతనుసురభిని, సమస్తల
ను;తథా=అట్లు;సురభిం = సురభి; క్షణసంపన్నయగు సురసను గద్రువు
సర్వలక్షణసంపన్నాం= సమస్తలక్షణ ను, ఇట్లుపదుగురొకొమారైలంగనె
ములతోఁగూడిన;సురసాం= సురసను; ను. అని,తాత్పర్యము.

అపత్యంతు మృగా స్పర్శ్య మృగ్యా నరవరోత్తమ

టీక॥ సరవగోత్రము = పురుషశ్రేష్ఠములయిన; మృగాః = జింకలు.
 పురుషశ్రేష్ఠముడవగు రాముడా! మృగాః = మృగముకిరీ; అపత్యంతు = మృగికి, సమస్తములయిన జింకలు జన్మించినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఋతౌశ్చ మృగమందాయా స్సమరాశ్చమరాస్తథా. ౨౩

టీక॥ మృగమందాయాః = మృగములను; అమరాః = అమరమృగములను.
 తము) - సంతానము; ఋతౌశ్చ = మృగమండకు, నెలుగుబంటులు
 అమరమృగములు; స్సమరాశ్చ = అదును, సమస్తమృగములును జన్మమృగం
 వాంఛనీయములంబై ఋతౌశ్చ = సవరంబులును జన్మించినవి. అని, తాత్పర్యము.
 అమరమృగములు; తథా =

హర్యాశ్చ హరయో పత్యం వానరాశ్చ తరస్సీవనః

టీక॥ హర్యాః = హరియొక్క; అపత్యం = సంతానము; హరయశ్చ = హరికి, సింహములును వేగవంతుల
 సింహములును; తరస్సీవనః = అధికము గువానయందును గలిగిరి.
 యిన వేగముగల; వానరాశ్చ = వానరులు అని, తాత్పర్యము.

తతస్త్విరావతీనామ జజ్ఞే భద్రమదా సుతామ్. ౨౪

టీక॥ తతస్త్వ = అంతను; భద్రమదా = మూలమును; జజ్ఞే = కనెను.
 దా = భద్రమద; ఇరావతీనామ = ఇరావతి, భద్రమదకు, ఇరావతి
 రావతియను పేరుగల; సుతాం = కొడుకూడురువులైనను, అని, తాత్పర్యము.

తస్యా స్త్విరావతీః పుత్రో లోకవాళో మహాగజః

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౧౪

స ౧౪

టిక॥తస్యాస్తు = ఆయిరావతిని;	ఆయిరావతికి, నేచేంద్రునివాచా-
లోకనాథః=లోకంబులకుఁబ్రభువును;	నంబగుటచేలోకనాథంబగునైరావతం
మహాగజః=పెద్దయేనుంగునగు;	బనమహాగజంబుగలిగెను.
వతః=విరావతుండను;	అని, తాత్పర్యము.
పుత్రః=కొడు	
కుఁబజ్జే(అధ్యావృతము)=పుట్టెను.	

మాతంగా స్తవ్యత మాతంగా అపత్యం మనుజువఁట. ౨౫

టిత॥మనుజువఁట = పురుషశ్రే	నుంగులు.
వృండవగురాముఁడా!అథ=అంతఃమా	పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా!
తంగాః=మాతంగియొక్క;	అపత్యం మాతంగికి, వీనుంగులు, గలిగినవి.
తు=సంతానమును;	మాతంగా=ఏ
	అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగులాశ్చ శాదూలీ వ్యాఘ్రాంశ్చ జనయ త్సుతాః

టిక॥ శాదూలీ = శాదూలి;	పుట్టించెను.
గోలాంగులాంశ్చ = కొండ ముచ్చుల	శాదూలికి, గోలాంగులంబులు
ను;వ్యాఘ్రాంశ్చ=పెద్దపులులను ;	సువ్యాఘ్రంబులునుగలిగినవి.
తాః=కొడుకులనుగా;జనయత్=	అని, తాత్పర్యము.

దిశాగజాంశ్చ కాకుత్స్థస్య శ్వేతా ప్య జనయ త్సుతాః. ౨౬

టిక॥ కాకుత్స్థస్య=రాముఁడా ! శ్వే	రాముఁడా ! శ్వేతకు, దిగ్గజం
తాపి=శ్వేతయును ; దిశాగజాంశ్చ=	బులుజన్మించినవి.
దిగ్గజములను;సుతాః = కొడుకులను	అని, తాత్పర్యము.
గా;జనయత్=పుట్టించెను.	

తతో దుహితరా రామ సురభి ద్వేషవృజాయత

రోహిణీంనామ భద్రంతే గంధర్వీంచ యశస్వినీమ్. ౨౭

టీక॥ రామ=రాముడా ! తతః=కనెను. లే=నీకు; ఛద్రం = మంగళము; అంతఃసురభిః=సురభి; రోహిణీంనా అస్తు(అధ్యాహృతము)= అగుచు గాక. మ=రోహిణీయనుపేయగలదాః; య రాముడా! అంత, సురభి, రోహి శస్త్విహిం=అధికమయినకీర్తికల; గం ణియు, గంధర్వియునునుపేళ్లుగల యిద్ద ధర్వీంత=గంధర్వి; దుహితరా=కుం అంగూఁడులంగ నెన; నీకుమంగళమగుచు రులను; ద్వే=ఇద్దఱును; వ్యవాయత= గాక. అని, తాత్పర్యము.

రోహిణ్య జనయ క్తావై గంధర్వీ వాజిన స్ఫుతాః

టీక॥ రోహిణీ=రోహిణి; గాః= త=చుట్టించెను. గోవులను("వై" అనునది పాదపూర రోహిణిగోవులుచుట్టినవి; గంధర్వి ణాథకము; అజనయత్= చుట్టించెను. కి, గుఱ్ఱములుఁబిచ్చించినవి. గంధర్వి=గంధర్వి; వాజినః= గుఱ్ఱముల అని, తాత్పర్యము. ను; మతాః=కొడుకులనుగా; అజనయ

సురసా జనయ న్నాగాః రామ కద్రూస్తు పన్నగాః, ౨౪

టీక॥ రామ=రాముడా! సురసా= నెను. సురస; నాగాః= పెక్కుతలలుగలది రాముడా! సురసకుం, పెక్కుతల వ్యసర్పములను; అజనయత్=చుట్టించె లుగలదివ్యసపకంబులుఁబిచ్చించినవి; గ ను. కద్రూస్తు = కద్రువును; పన్న దుగ్రీవునకు, సాధారణసపకంబులు గ గాః= సాధారణములగుపాములను; విగవధి. అని, తాత్పర్యము. అజనయత్(అధ్యాహృతము)= చుట్టించెను.

మను మౌనమ్యాః జనయ ద్రామ భుతాః యశస్వినః

బ్రాహ్మణాః క్షత్రియాః వైశ్యాః శూద్రాంశ్చమనుజర్షభః, ౨౫

టీక॥ మనుజులవర్గాల=పురుషశ్రేణుం మనువు; బ్రాహ్మణాః= బ్రాహ్మణుల డకు; రామ=రాముడా! మనుః= ను; క్షత్రియాః = క్షత్రియులను;

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౨౦౧

స ౧౪

వైశ్యాక్ = వైశ్యులను; మాద్రాశ్య =	పురుష సేవ్యుడవగు నానా
మాద్రులను; మనుష్యాక్ = మనుష్యుల	సత్త్వబ్రాహ్మణకత్రియశ్శూద్రా
ను; జనయత్ (అజనయత్) = పుట్టి	యలను నాలుగువంజములు గల మ
చేను.	న్యూలంగనను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వాక్ పిండఫలాక్ మత్తో నరలాపి వ్యలాయత
("పుత్యఫలాక్ వృత్తాక్" ఇతి పాతాంతరం)

టీక॥ అనలాపి = అనలయును; పిం	అస్మిటిః; వృజాయత = కనెను.
డఫలాక్ = పిండాకారభూములుగల.	అనలయును, పిండాకారములగు
(పాతాంతరపక్షమునందు) పుత్యస	(పుత్యసమలగు) పుత్యములగువృత్తుంబు
లాక్ = పవిత్రములయిన ఫలములుగ	లంగనను. అని, తాత్పర్యము.
ల; వృత్తాక్ = వృత్తములను; సర్వాక్ =	

విసతాచ శుకీపాత్రీ కద్రూశ్చ సురసాన్వసా. ౩౧

టీక॥ విసతాచ = విసతయు ; శుకీ	అందుశుకీమనుమరాలగు విసత, సు
పాత్రీ = శుకీయొక్క మనుమరాలవ	కనచెల్లెగు కద్రూపు, వీరలవంశముం
ద్రూశ్చ = కద్రూపును; సురసాన్వసా =	చెల్లెదను. అని, తాత్పర్యము.
సురసచెల్లెలు.	

కద్రూ నాకగం సహస్రాన్యం విజ్ఞేయం చరణీభవతి

టీక॥ కద్రూః = కద్రూపు; సహస్రా	అందుకద్రూపు సేయితలలుగలవం
న్యం = సేయుముఖములుగలవాండును;	మను భూమిని యొందువాండును
ధరణీధరం = భూమినిధరించువాండు	గునాదిశేషులంగనెను.
నగు; నాకగం = అది శేషుని; విజ్ఞేయ = క	అని, తాత్పర్యము.
నెను.	

ద్వౌ పుత్రౌ వినతాయాస్తు గరుడోఽరుణవీవ. ౩౧

టీక॥ వినతాయాస్తు=వినతకును ; గరుడః=గరుడుండనియు ; అరుణవీవ చ=అరుణుండనియో; ద్వౌ=ఇద్దఱు; పు త్రౌ=కొడుకులు.	వినతకు, గరుడుండనియునరుణుం డనియునిద్దఱుకొడుకులుగలిగిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

అస్తా బ్రాహ్మణోఽహ మరుణా శ్సంపాతిస్తు మహాగ్రజః
జటాయురలి మాం విద్ధి శ్యేనీపుత్ర మర్చితమ. ౩౨

టీక॥ అర్చితమ=శత్రువులనడంగి ద్రోకుటనట్టిరాముడా! అహం=నే ను; తస్మాత్=ఆ; అరుణాత్=అరుణు నివలన ; జాతః=పుట్టినవాడను. సం పాతిస్తు=సంపాతిమాత్రము; మమ= నాయొక్క; అగ్రజః=అన్న. మాం= నన్ను; శ్యేనీపుత్రం=శ్యేనియొక్కకొ డుకునుగాను; జటాయురితి=జటాయు	వనియు; విద్ధి=ఎఱుంగుము. శత్రువులనడంగి ద్రోకుటనట్టిరా ముడా! నేనాయరుణునకు శ్యేనియం డుంబుట్టినవాడను ; సంపాతియను వాడమనాయగ్రజుండు; నాపేరుజటా యువనియెఱుంగుము. అని, తాత్పర్యము.
--	--

సోహం వాసనహయై భవిష్యామి యదీచ్ఛసి

టీక॥ సః=అట్టి; అహం=నేను ; ఇ చ్ఛసియిది=కోరుదువేరి; తే=నీకు; వాస నహయః=నివసించుటయందుదోడు ; భవిష్యామి=కాంగలను.	నీస్వముండునేని, నేను, నీకువనవా సంబునసహాయుండవైయుండెదను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఇదం దుగ్ధం హి కాంతారం మృగరాక్షససేవితమ్, ౩౩

టీక॥ ఇదం=ఈ; కాంతారం= అడవి; దుగ్ధం = పొందనలవిగానిదియు;

మృగరాక్షససేవితంహి=మృగములచే
తనురాక్షసులచేతను సేవింపబడినది
గదా.

ఈయడవి మిక్కిలియు భయంకర

మనుగ్రురమృగంబులుగలదియు రా
క్షససేవితంబునుగావున, నాసాహ
య్యంబునీకు బ్రయోజనముగలదు.
అని, తాత్పర్యము.

సీతాంచ తాత రక్షిష్యే త్వయి యావే సలక్ష్యజే

టీక॥ తాత = నాయనా! సలక్ష్య
జే=లక్ష్యణునితోఁగూడిన; త్వయి=నీ
పుఁదాత=పోతగా; సీతాంచ= సీతా
దేవిని; రక్షిష్యే=కాపాడెదను.

నాయనా! నీవునులక్ష్యణుడును,

విద్యుదేవీ! పోయినప్పుడు, నేనుసీతా
దేవినిరక్షింపుచుండెదను. అని, జటా
యపురామనితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

జటాయుషం తం ప్రతిపూజ్య రాఘవో

ముదా పరిష్వజ్యచ సన్నతోభవత్. ౩౪

పితృహి శుశ్రావ సఖిత్వ మాత్మనా

జటాయుషా సంకథితం పునఃపునః

టీక॥ అత్తవాణ్=ప్రతస్తమయినస్వ
భావముగల; రాఘవః = రాముఁడు;

తం= అ; జటాయుషం= జటాయువు
ను; సంప్రతిపూజ్యచ= పూజించియు;
ముదా= సంతోషముచేత; పరిష్వజ్య
చ=కవుఁగిలించియు; సన్నతో= సమ
సగరించినవాఁడు; అభవత్= అయె
ను. జటాయుషా= జటాయువుచేత;
పునఃపునః = మాటిమాటికి; సంకథి
తం=చెప్పబడిన; పితృ= తండ్రియొ

క్క; సఖిత్వం= స్నేహమును; శుశ్రా
వహి=చింతించువా!

మహాత్ముండగు రాముఁడు, జటా
యువుఁబూజించి, సంజోషంబునం గ
వుఁగిలించికొని, గౌరవము, పలుమా
టసమనుదళరథునకునుంగల్గి సఖ్యం
బుఁజేపునప్పుడెల్ల సత్కృత్యంబున విను
చు నమసగరింపుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము ఆరణ్యకాండము. ౨౦౫

స ౧౫

(౨౫)

పంచదశసగః సారంభః.

తతః పంచవటీం గత్వా నానావ్యాశమ్మ గాయతామ్
ఉవాచ భ్రాతరం రామ స్సౌమిత్రిం దీప్తతేజసమ్. ౧

టీక॥ తతః=అంతః; నావః = రా	వ=నెప్పేను.
ముండు; నానావ్యాశమ్మ గాయతాం=	అంత, రాముండు, నానావిధము
నానావిధములయిన దీప్తసహముల	లయిన దుష్టసహములతోను మృగము
తోను మృగములతోనుండు డేన ; పంచ	లతోనుండు పంచపంటింజేరి, మహా
వటీం=పంచవటీ; గత్వా = పొందః	తేజుండగుతమ్మునిలక్ష్యణంబుచి, యి
దీప్తతేజసం= ముండుచున్న తేజస్సుగల	ట్లు, చెప్పేను.
వాండును; భ్రాతరం= బ్రహ్మండునగు;	అని, తాత్పర్యము.
సౌమిత్రిం=లక్ష్యణునిగూర్చి; ఉవా	

ఆగతా స్తస్య యథోద్దిష్ట మమం దేశం మహషికా
అయం పంచవటీ దేశ స్సౌచ్య శ్రష్టితకాననః. ౨

టీక॥ సౌమ్య=శాంతుండవగు లక్ష్య	తః; దేశః=ప్రదేశము; పంచవటీ=పంచ
ణుడా! మహషికా= ఆగస్త్యమహా	వటీ.
మునిదేశ; యథోద్దిష్టం = చెప్పబడిన	శాంతుండవగులక్ష్యణుడా ! ఆగ
ట్లున్న; అయం=ఈ; దేశం= ప్రదేశము	స్త్రమహామునిచెప్పినవద్దఅని, మనమీప్ర
ను; ఆగతాః=పొందినవారలము ; స్త	దేశముంజేరినాము; ఇదిగో చక్కగాఁ
(స్త్రం)=అగుచున్నాము. శ్రష్టితకాన	బూచిన యడవులుగల యీప్రదేశమే
నః=పూచినయడవులుగల ; అయం=	పంచవటీ. అని, తాత్పర్యము.

సర్వత శ్చాగ్రతాం దృష్టిః కాననే నిపుణోహ్యసి
ఆశ్రమః కతరస్మి న్నో దేశే భవతి సమృతః. ౩

టీక॥ సవతః = అంతటను; దృష్టిః = చూపు; వాచ్యతాం = నడవబడుగాక. కాననే = అదివిలుదు; సిఫుణి = సమధుఁడవు; అనిహి = అగుచున్నావుగదా! కతెరస్మిక్ = నీ; దేశే = ప్రదేశమునందు; నః = మనకు; సమ్మతిః = ఇష్టమున; ఆక్రమః = ఆక్రమ

ము; భవతి = అగును; ఈయడవినంతఁజూడుము; అడవియందాశ్రమయోగ్యస్థలంబు గనుంగొంటమందు నీవువిక్రియముసమర్థుండవుగదా! ఏప్రదేశంబున, మనకందఱకు మున్నతంబగునట్లు, ఆశ్రమంబుగొదురును? అని, తాత్పర్యము.

రమతే యత్ర వై దేహీ త్వ మహంచైవ లక్ష్మణ
తాదృశో దృశ్యతాం దేశ సన్నికృష్టజలాశయః. ౪
వనరామణ్యకం యత్ర స్థలరామణ్యకం తథా
సన్నికృష్టంచ యత్ర స్యా త్సమిత్తుష్పకుశోదకమ్. ౫

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుఁడా! యత్ర = ఎచ్చట; వై దేహీ = నీతాదేవి; రమతే = క్రీడించునో; త్వం = నీవు; రమసే (అధ్యాహృతము) = క్రీడింతునో; అహంచైవ = నేనును; రమే (అధ్యాహృతము) = క్రీడింతునో; మత్ర = ఎచ్చట; వనరామణ్యకం = వనసౌందర్యమును; తథా = అట్లు; స్థలరామణ్యకం = స్థలసౌందర్యమునో; యత్ర = ఎచ్చట; సమిత్తుష్పకుశోదకం = సమిత్తులునుబూలునుదర్శలును జలములును; సన్నికృష్టం = సమిపముననుండునదిగా; స్యాత్ = ఉండునదో; తాదృశః = అట్టి; స

న్నికృష్టజలాశయః = సమీపించినకొలనుగల; దేశః = ప్రదేశము; దృశ్యతాం = చూడబడుగాక. లక్ష్మణుఁడా! ఎచ్చటనీతకును, నీకునునాకును, సంతోషంబుగనుండునో, ఎచ్చట సుందరవనంబులును మంచియునుకలఁగూడినస్థలంబునుండునో, ఎచ్చట, సమిధలును బూలునుదర్శలునుసమిపమునసమృద్ధంబుగానుండునో, అట్టి, సమీపమునం గొలనుగలప్రదేశఁజూజూడుము. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ము క్తస్తు రామేణ లక్ష్మణ స్సంయతాంజలిః
సీతాసమత్వం కాకుత్స్థ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౬

టీక లక్ష్మణి=లక్ష్మణుండు;రామే	దం=ఈ;వచనం= మాటను ; అబ్రవీ
ణ=రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త	త్=చెప్పెను.
స్తు=చెప్పబడినవాడైనంత నె;సంయ	లక్ష్మణుండు, రామునిమాటనువిని,
తాంజలిః=కట్టబడిన చేమొడ్డు గల	చేతులు మొగుడ్చుకొని, సీతాదేవి సమ
వాడై;సీతాసమత్వం= సీతాదేవియె	పొలునరాముంజూచి, యిట్లుని, చెప్పె
దుట;కాకుత్స్థస్థం=రామునిగూచి; ఇ	ను. అని, తాత్పర్యము.

పరవా నస్తి కాకుత్స్థ స్వయి వహ శతం స్థితే
స్వయంతరుచిరే దేశే క్రియతా వితి మాం వద. ౭

టీక కాకుత్స్థ= రాముడా! త్వ	రాముడా! నీవివ్వనంబున నూలు
యి=నీవు; వహశతం= సంవత్సరము	సంవత్సరంబులున్నను, నేనునీవు చెప్పి
లనూలు; స్థితే = ఉండఁగా ; అహం	నపనిఁ జేయుచుండువాడనేగాని స్వ
(అధ్యాహృతము)=నేను;పరవాక్ =	తంత్రుండఁగాను;కావున, నీవెచూచి ,
పరతంత్రుండను ; అస్తి = అయితిని.	మనోహరంబగుప్రదేశంబున , నాశ
స్వయంతరు=నీవే; రుచిరే= మనోహర	మంబు రచియింపుమని యానతిమ్ము.
మగు; దేశే=ప్రదేశమునందు ; క్రియ	అని, లక్ష్మణుండు, రామునితోఁ జెప్పె
తాం=చేయబడుఁగాక. ఇతి= అని ;	ను. అని, తాత్పర్యము.
మాం=నన్నుగూర్చి; వద= చెప్పము.	

సుప్రీత సేన వాక్యేన లక్ష్మణస్య మహాత్మనః
విమృశ నోబిషయామాస దేశం సర్వగుణైశ్చతమ్. ౮

టీక రామః (అధ్యాహృతము)=	మనస్సుగల;లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునియొ
రాముండు;మహాత్మనః=పూజ్యమయిన	ః; సేన=ఆ;వాక్యేన=మాటచేతి;ను

ప్రీతిః=మిక్కిలియు సంతోషించినవాఁ
డై, విమృశకః=అలోచించుచు; స్వగ
ణాన్వేశం = సమస్తగుణములతోఁగూ
డినదగు; దేశం=ప్రదేశమును ; రోచ
యామాస=ఇచ్చించెను.

రాముండు, మహాత్ముండగు లక్ష్మ
ణునిమాటకుసంతసించి , చక్కఁగా
విమర్శించి, సమస్తగుణసమన్వితంబగు
ప్రదేశంబునొకటిఁబఱచెను.
అని, తాత్పర్యము.

స తం రుచిర మాక్రమ్య దేశ మాశ్రమకమణి

హస్తా గృహీత్వా హస్తేన రామ స్సౌమిత్రి మబ్రవీత్. ౯

టీక॥ సః=ఆ; రామః = రాముఁ
డు; ఆశ్రమకమణి = ఆశ్రమకార్యని
మిత్తమయి; తం=ఆ; రుచిం = మనో
హరమగు; దేశం = ప్రదేశమును; ఆక్ర
మ్య=ఆశ్రమించి; హస్తేన = చేతిచేత.
హస్తా=చేతులను; గృహీత్వా = ప
ట్టుకొని; సౌమిత్రిం= లక్ష్మణునిగూర్చి;

అబ్రవీత్=చెప్పెను.
ఆ రాముండు , ఆశ్రమంబునిమిత్త
మయి , యమృతోహర ప్రదేశమునా
శ్రమించడలంచి , తనహస్తంబున ల
క్ష్మణునిహస్తంబులుపట్టుకొని, యట్లు
చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అయం దేశ స్సమ స్థీమాన్ భుష్టిలై స్తరుభి ర్వృతః

ఇహ శ్రమపదం సౌమ్య యథావ తగ్రతున్ మహానః. ౧౦

టీక॥ సౌమ్యః=శాంతుండవగులక్ష్మ
ణుండా! అయం=ఈ; దేశః=దేశము;
సమః = మిట్టపల్లములు లేనిది; శ్రీ
మాన్=అధిశమయిన కాంతిగలది. భు
ష్టిలైః=పూచిన; తరుభిః= వృక్షముల
చేత; వృతః=చుట్టబడినది. ఇహ= ఇచ్చ
ట; ఆశ్రమపదం=ఆశ్రమస్థానమును ;
యథావత్= యథాశాస్త్రముగా ;

శాంతుండవగులక్ష్మణుండా! ఈ
ప్రదేశముమిట్టపల్లములులేనిదిగానుశ్రీ
మంతంబుగాను బుష్పితంబులగు వృక్ష
ములుగలదిగానున్నది; ఇచ్చట , య
థాశాస్త్రముగా నాశ్రమంబునిమిత్తం
బును. అని, తాత్పర్యము.

ఇయ మాదిత్యసంకాశైః పద్వై స్సురభిగంధిభిః
అదూరే దృశ్యతే రమ్యా పద్మినీ పద్మసేవితా. ౧౧

టీక|| ఆదిత్యసంకాశైః = సూర్యునితో సమానములగు; సురభి గంధిభిః = పుష్పమునందు; దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నది.
పంచివాసనగల; పద్వైః = కమలముల సూర్యసమానంబులును పంచిగంధతో; సహితా = కూడినదియు; పద్మసేవితా = ముగలవియునగు కమలంబులతో నొప్పుతా = కమలములచేసేవింపఁబడినదియు; చున్నదియు రమ్యమయింబునగుతామరరమ్యా = రమణీయమునగు; ఇయం = ఈ; కొలను, ఇదిగో సమీపంబుననున్నది. పద్మినీ = తామరకొలను; అదూరే = సమీపి, తాత్పర్యము.

యథాఖ్యాత మగస్త్యేన మునినా భావితాత్మనా
ఇయం గోదావరీ రమ్యా పుష్పితై ర్దుభి ర్వృతా. ౧౨
హంసకారంజవాకీణా చక్రవాకోపశోభితా

టీక|| భావితాత్మనా = ధ్యానింపఁబడినయాత్మగల; మునినా = మునియగు; అగస్త్యేన = అగస్త్యునిచేత; యథాఖ్యాతం = చెప్పఁబడినట్లు; రమ్యా = రమణీయంబును; పుష్పితైః = పూచిన; తదుభిః = వృక్షములచేత; వృతా = చుట్టఁబడినదియు; హంసకారంజవాకీణా = హంసలచేతనుగన్పెల్లేళ్లచేతనువ్యాపింపఁబడినదియు; చక్రవాకోపశోభితా = చక్రవాకములచేతఁబ్రకాశింపఁబడినదియునగు; ఇయం = ఈ; గోదావరీ = గోదావరి; అస్తీ (అధ్యాహృతము) = ఉన్నది.
భావితాత్మండగు నగస్త్యమహామునిచెప్పినట్లు, రమణీయంబును పుష్పితవృక్షములతోఁగూడినదియు, హంసకారంజవచక్రవాకంబులతోఁగూడినదియు నగునీ గోదావరియెంతయు సమీపంబుననున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నాతిదూరే నవాసస్తే మృగయాధ సీడితాః. ౧౩

మయూరనాదితా రమ్యాః ప్రాంతవో బహుకందరాః
దృశ్యంతే గిరయ స్సౌమ్య ఫుల్లైః స్తరుభి రావృతాః. ౧౪

<p>టీక॥ సౌమ్య = శాంతుండువగులత్తు ఋణాః అతిదూరే = మిక్కిలి దూరం బునందును; న = కాదు. ఆసన్నేచ = సమీ పంబునందును; న = కాదు. మృగయా ధఃప్రీడితాః = మృగసమూహములచే నిండినవియు; మయూరనాదితాః = నె మిల్లచేర్చనింపఁజేయఁబడినవియు; ర మ్యాః = రమణీయములును; ప్రాంత వో = ఉన్నతములును; బహుకందరాః = పెక్కుగుహలుగలవియు; ఫుల్లైః = వికసించిన; తరుభిః = వృక్షములచేత; ఆవృతాః = చుట్టఁబడినవియునగు; గిర</p>	<p>యః = పవిత్రములు; దృశ్యంతే = చూ డఁబడుచున్నవి. శాంతుండువగు లత్తు ఋణాః! మృ గసమూహంబుల నిండినవియు మధు రంబుగాఁ గూయుచుండు నెమిల్లతోఁ గూడినవియు రమణీయంబులును న త్యున్నతంబులును పెక్కుగుహలు గల దియుఁజక్కఁగా వికసించినపువ్వు ము లుగలవృక్షములతోఁ గూడినవియునగు పర్వతంబులు, ఈపంచవటికి సమీపం బునను దూరంబుననుం గాక చేలంగు చున్నవి; చూడుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సావజై రాజతై స్తామైః జేశదేశేవ ధాతుభిః
గవాక్షితా ఇవాభాంతి గజాః పరమభిత్తిభిః. ౧౫

<p>టీక॥ గజాః = వీరుంగులు; సావ జైః = బంగారురంగులవియు; రాజ తైః = వెండిరంగులవియు; తామ్రైః = ఎఱ్ఱవియునగు; ధాతుభిః = గైరిక ధా తువులచేత; పరమభిత్తిభిః = ఉత్కృ ష్టములగు రేఖలచేత; గవాక్షితా ఇవ = కిటికీల వంటిది త్తరువులుగలవివలె; ఆ భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవి.</p>	<p>ఇచ్చట, నయ్యోప్రదేశంబులనుం డు, సువర్ణవర్ణంబులునురజతవర్ణం బులును చామ్రవర్ణంబులునగు గైరిక ధాతువుల కాంతులు మేనంబ్రసరిండు టంజేసి, యేనుంగులు, గవాక్షితా ములగు చిత్తరువులు వ్రాయఁబడినవివ లెఱుకాశించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సాలైస్తాలైస్తమాల్వైశ్చ ఖజాఁరపనసామృతైః
నినాలైస్తమితైస్తైవ పున్నాగై శ్చోపశోభితాః. ౧౬
చూతైః రశోక్తైః స్థిలైః శ్చుపక్తైః కేతకైః రపి
పుష్పగుల్మలతోపేతైః స్తైస్తైస్తైస్తభి గావృతాః. ౧౭
చందనైః స్పృందనైః సోమైః పార్థివైః లిఖతైః
ధవాశ్వకణఁఖదీరైః శ్చమీకింశుకపాటలైః. ౧౮

టిక॥గిరయః(అధ్యాహృతము)=ప
ర్వతములు;సాలైః= మద్దిచెట్లచేతను;
తాలైః=తాటిచెట్లచేతను; తమాల్వై
శ్చ=చీకటిచెట్లచేతను; ఖజాఁరపన
సామ్రుతైః=ఖజాఁరవృక్షములచేతను
బనసచెట్లచేతనుబుల్ల మామిడిచెట్లచేత
ను;నినాలైః= జలకంబవృక్షములచే
తు;నిమితైస్తైవ= నేమివృక్షములచేత
ను;పున్నాగైః=పున్నాగవృక్షములచే
తను;ఉపశోభితాః= ప్రకాశించినవై;
చూతైః=తియ్యనిమామిడి చెట్లచేతను;
అశోక్తైః=అశోకవృక్షములచేతను;తిల
క్తైః=బొట్టుగుచెట్లచేతను;చుపక్తైః=
సంపెంగచెట్లచేతను;కేతకైరపి= మొ
గిలిపొదలచేతను ; పుష్పగుల్మలతోపే
తైః=పూలపొదలతోను దీకలతోను
గూడినవై;స్తైస్తైః=ఆయా;తరుభిః=వృక్ష
ములచేతను;ఆవృతాః=చుట్టబడినవై;
చందనైః = చందనవృక్షములచేతను;
స్పృందనైః=ఒకవిధమైననేమి వృక్షము

లచేతను;సీమైః=కడంబవృక్షముల చేత
ను; పార్థివైః=పార్థివసవృక్షము
లచేతను;లిఖతైరపి=మృచెట్లచేతను;
ధవాశ్వకణఁఖదీరైః=ఉమ్మె తచెట్లచే
తను;ఇనుగువద్దిచెట్లచేతను చంద్రచెట్లచే
తను;శమీకింశుకపాటలైః=ఓమ్మిచెట్ల
చేతనుమోదుగుచెట్లచేతను గలిగొట్టు
చెట్లచేతను;ఆవృతాః (అధ్యాహృత
ము)=చుట్టబడినవి.

మద్దిచెట్లును తాటిచెట్లును దమాల
వృక్షంబులును ఖజాఁరవృక్షములును
బనసచెట్లును నానావిధములగుమామి
డిచెట్లునుజలకదంబవృక్షములును నేమి
వృక్షములునుబుర్మాగవృక్షములును అ
శోకవృక్షములునుబొట్టుగుచెట్లును సం
పెంగచెట్లును మొగిలిపొదలును , మల్లె
కాజి మున్నగు పుష్పలతలతోగూడిన
నానావిధవృక్షంబులును , జందనవృ
క్షంబులునుస్పృందనవృక్షంబులును గదం
బ వృక్షంబులును పార్థివస వృక్షం

ప్రతిపదాంతర్యుత్పత్తికాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౫

బులునున్ను చెట్లును, ఉమ్మెత్త చెట్లును	నుంగలిగి, యీ పవనంబులెంతయునొ
ఇనుమద్ది చెట్లును జండ్రు చెట్లునుఁబుచ్చు చె	ప్పుడున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
ట్లును మోదుగు చెట్లునుగలిగొట్టు చెట్లు	

ఇదం పుణ్య మిదం మేధ్య మిదం బహుమ్యగద్విజమ్
ఇహ వత్స్యమి సౌమిత్రే సాధక మేతేన పక్షిణా. ౧౯

టిక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! ఇ	లక్ష్మణుడా! ఈ ప్రదేశము పుణ్య
దం = ఈ స్థలము; పుణ్యం = పుణ్యముగలి	మునుబావనమునుగానున్నది; ఇచ్చట,
గించునది; ఇదం = ఇది; మేధ్యం = పావ	నానా విధములగు మనోహరములయి
నమయినదీ. ఇదం = ఇది; బహుమ్యగద్వి	నమ్యగంబులునుబట్టులనుంగలవు; ఇ
జం = పెక్కుమగములునుబట్టులనుగ	చ్చట, ఈజటాయువుతోఁగూడినవనిం
లది. ఇహ = ఇచ్చట; ఏతేన = ఈ; పక్షి	చియుండము. అని రాముండు లక్ష్మణుని
ణాసార్థం = జటాయువుతోఁగూడ; వ	తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
త్స్యమి = వాసముచేసెదను.	

ఏవ ముక్తస్తు రామేణ లక్ష్మణః పరవీరహః
అచిరేణాశ్రమం భ్రాతృ శ్చకార సుమహాబలిః. ౨౦

టిక॥ పరవీరహః = శత్రువీరులఁజంపు	న్నకు; ఆశ్రమం = ఆశ్రమమును; చకార =
నట్టి; సుమహాబలిః = మిక్కిలియొనధికమ	చేసెను.
యినబలముగల; లక్ష్మణః = లక్ష్మణు	శత్రువీరులవధించువాఁడునుమహాబ
డు; రామేణ = రామునిచేత; ఏవం = ఇ	లుండునగులక్ష్మణుండు, రామునిమాట
ట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁడై సంశ	సువిని, శీఘ్రమున, రామునకు, ఆశ్రమం
నె; అచిరేణ = శీఘ్రముగా; భ్రాతృః = అ	బునిమిఁకంచెను. అని, తాత్పర్యము.

పరణకాలం సువిపులాం తత్ర సంఖ్యాశమృత్తికామ్
సుస్తంభాం మసూరై దీక్షణైః కృతవంశాం సుశోభనామ్. ౨౧

శమీశాఖాభి రాస్తీర్య దృఢపాశావపాశితామ్
కుశకాశశరైః పక్షైః స్సరిచ్ఛాదితాం తథా. ౨౨
సమీకృతతలాం రమ్యాం చకార లఘు విక్రమః
నివాసం రాఘవస్యాథేః ప్రేక్షణీయ మను త్రవమ్. ౩౩

<p>టిక లఘువిక్రమః=చులుకనయినగ మనముగల లక్షణండు; తత్ర=అయ శ్రీమమున; సుశీలం=మిఠి-లియమి శాలమును; సంభ్రాంతమృత్తికాం=త్ర న్వంబడినచట్టిగలదియు; సుస్తంభాం= మంచిస్తంభములుగలదియు; దీప్తైః=ని నిడుపులయిన; మసూరైః=వెదుళ్లచే త; కృతవంశం=చేయబడిన స్తంభ ములుగలదియు; సుశోభనాం=మిఠి- లియుమంగళతరమున; శమీశాఖాభిః= జమ్మికొమ్మలచేత; ఆస్త్రీః=పఱచి; దృఢపాశావపాశితాం=దృఢములయి నత్రాళ్లచే గట్టబడినదియు; తథా= అట్లు; కుశకాశశరైః=దగ్గలును తు ళ్లనను; పక్షైః=అకులచేత; సుశరి చ్ఛాదితాం=చక్క-గాఁగప్పబడి నది యు; సమీకృతతలాం=చదరముగాఁ జేయబడినదియు; రమ్యాం=రమణీ</p>	<p>యమునగు; పఞ్కశాలాం=పఞ్కశా లారూపమయిన; ప్రేక్షణీయం=సుం దరమును; అనుత్తమం=తనకన్న నుత్త మను లేనదియనగు; నివాసం=వాస స్థానమును; రాఘవస్యాథేః=రాముని కార్యమునిమిత్తమై; చకార=చేసెను. శీఘ్రముగాఁ గార్యముజేయుస్వ భావముగలలక్షణండు, అయాశ్రమం బున, మట్టిద్రవ్యగోడలుపెట్టి, దీఘం బులును దృఢములునగువెదుళ్లను స్తం భంబులుగాఁ బూన్చివాసిపైడిమ్మి కొ మ్మలనడ్డముగా నుంచి, దృఢము లగు త్రాళ్ల బంధించి, పైని, దర్భతొల్లము దలగు పత్రములచే జక్క-గాఁ గప్పు వేసి, నేలనుసదరముగాఁజేసి, సకలలక్ష ణయుక్తంబుగా, రామునకు, సుందరం బును రమణీయంబునగు పఞ్కశాలను నిమింఁచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సహసా లక్ష్మణ శ్రీమా న్నదీం గోదావరీం తదా

స్నాత్వా పద్మాని చా దాయ సఫలః పునరాగతః. ౨౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; శ్రీమాన్= అధికమయినకాంతిగల; లక్షణం = లక్షణం; సహసా = శీఘ్రమున, గోదావరీం=గోదావరియను; నదీం= ఏటిని ; గత్వా (అధ్యాపృతము)= పొంది; స్నాత్వా - స్నానముచేసి; పద్మావతీం= కమలంబులను; ఆదాయ= తీసికొని; సఖలః = సంక్షల్యంకూడిన

వాఁడై; ప్రసాదముల; ఆగతః = వచ్చి నాడు. అప్పుడు, శ్రీమంతుండగులక్షణండు , శీఘ్రమునగోదావరీనదికింబోయి, స్నానంబుగావించి , కమలంబులనుఫలంబులనుందీసికొని, మఱలవచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్పబలిం కృత్వా కాంతిం చ స యథావిధి
దశ్చయమాస రామాయ తదాశ్రమపదం కృతమ్. ౨౫

టీక॥ తతః=అంత; సః=ఆలక్షణండు; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగా; పుష్పబలిం=వాస్తుపూజను; కాంతిం=అస్మదయకమమును; కృత్వా=చేసి; పృథం=చేయబడిన; తతః=అ; ఆశ్రమపదం=ఆశ్రమస్థానమును ; రామ

య=రామునికొఱచు; దశచయమాస=చూపెను. అంత, నాలక్షణండు, వాస్తుపూజనుకాంతినిగావించి, తానునిమిశ్రించి నయాశ్రమంబును, శ్రీరామునకుఁజూపెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం దృష్ట్వా కృతం సౌమ్య మాశ్రమం సీతయాసహ
రాఘవః పరణశాలాయాం హవన మాహ రయ ద్భృశమ్. ౨౬

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః=రాముడు; సీతయాసహ=సీతతోఁగూడ; కృతం=చేయబడిన; సౌమ్యం = సుందరమగు; తం=ఆ; ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును ; దృష్ట్వా=చూచి; పరణశాలాయాం= పరణశాలయందు; భృశం=మిక్కిలియు;

హవనం=సంతోషమును ; ఆహారయత=పొందెను. అంత, రాముండు, సీతతోఁగూడ, నయ్యాశ్రమంబుఁజూచి, పరణశాలంబువేళించి, పరమసంతోషంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౦౫

స ౧౫

సుసంహృష్టః పరివృజ్య బాహుభ్యాం లక్ష్మణం తదా
అతిస్నిగ్ధం గాఢం వచనం చేద మబ్రవీత్. ౨౭

టీక|| సః (అధ్యాహృతము) = ఆ లించుకొని; ఇదం = ఈ; వచనంచ = మా
రాముడు; తదా = అప్పుడు; సుసంహృష్టః = అత్యంత సంతోషము.
వృః = మిక్కిలియు సంతోషించినవాడై; అతిస్నిగ్ధంచ = మిక్కిలియు స్నేహముగలుగునట్లుగాను; గాఢం = గట్టిగాను; బాహుభ్యాం = చేతులచేత; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని; పరివృజ్య = కలుపుకొని; అని, తాత్పర్యము.

ప్రితోస్తి తే మహాత్మామ త్వయా కృత మిదం ప్రభో
ప్రచేయో యన్నిమి త్ర స్తే పరివృంగో మయా కృతః. ౨౮

టీక|| ప్రభో = సమధుకాండవగులవు; తే = నీకొఱకు; మయా = నాచే
త్వయా = దా! త్వయా = నీచేత; ఇదం = ఈ; కృతః = చేయబడినదో.
ఈ; మహాత్ = గొప్పదగు; కమః = కా సమధుకాండవగురాముడా! నీవు
ర్యము; కృతం = చేయబడినది. తే = నీకొ మిక్కిలియు గొప్పకార్యము గావించి
అకు; ప్రితః = సంతసించినవాడను; అ నావు; కావున నీపైనా కుండాల సంతోష
స్తి = అగుచున్నాను. యన్నిమి త్రం = ఇ ముగలిగినది; అందుకు నీవ్వలసిన
నిమి త్రము; ప్రచేయః = ఇవ్వదగినపా పారితోషికమునకుఁగా, నిన్ను గ కలుగి
రితోషికరూపమయిన; పరివృంగః = క లించుకొంటిని. అని, తాత్పర్యము.

భావజ్ఞేన కృతజ్ఞేన ధర్మజ్ఞేన చ లక్ష్మణ
త్వయా నాథేన ధర్మాత్మా నసంవృత్తః పితా మమ. ౨౯

టీక|| లక్ష్మణం = లక్ష్మణుడా! భావ ను; కృతజ్ఞేన = కార్యములఁదెలిసినవాఁ
జ్ఞేన = హృదయముఁదెలిసినవాడవు; ధర్మజ్ఞేన = ధర్మములఁదె

లిసినవాడవునగు; నాభేన = పాలకుఁ డవయిన; త్వయా = నీచేత; ధర్మా త్వా = ధర్మకాన్యభావుఁడగు; మమ = నా యొక్క; పితా = తండ్రీ; ససంవృత్తి = మృతుండకాండవై.	యును, ధర్మముఁడప్పుకనాకుశుక్రూ షసేయును, దండ్రీకిమాటుగానన్న నానావిధంబులంబాలింపుచు నుండుట చేత, ధర్మాత్ముండునాతండ్రీనా కుజీవించియున్నట్లేయున్నది. అనిరా ముండులక్షణంతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఏవం లక్ష్మణ ముక్తావృత్తు రాఘవో లక్ష్మీవధానః
తస్మిన్ దేశే బహుఫలే న్యవస త్సుసుఖం వశీ. ౩౦

టీక వశీ = ఇంద్రియనిగ్రహముగ ల; లక్ష్మీవధానః = సంపదనువృద్ధిబొం దించునట్టి; రాఘవః = రాముఁడు; ఏ వం = ఇట్లు; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూర్చి; ఉక్తావృత్తు = చెప్పియు; బహుఫలే = పెక్కుపండ్లుగల; తస్మిన్ = ఆ; దేశే = ప్రదేశమునందునుసుఖం = మిక్కిలివియు	సుఖముగా; న్యవసత్ = ఉండెను. జితేంద్రియండును సంపద్యధా నుండునగురాముండు, లక్ష్మణుని కుంజెప్పినానావిధ బహుఫలసమన్వితం బగునప్పంచవటియందు, సుఖంబుగాని వసించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

కంచితాగ్రం స ధర్మాత్తా సీతయా లక్ష్మణేనచ
అన్వాన్యమానో న్యవస త్స్వగలోకే యథామరః. ౩౧

టీక ధర్మాత్తా = ధర్మకాన్యభా వుఁడగు; సః = ఆరాముండు; సీతయా = సీతచేతను; లక్ష్మణేనచ = లక్ష్మణునిచేత ను; అన్వాన్యమానః = నేనింపఁబడుచు	న్నవాడై; స్వగలోకే = స్వగలో కమునందు; అయో యథా = దేవేంద్రుఁ డువలె; కంచితాగ్రం = కొంతకాల ము; న్యవసత్ = ఉండెను.
--	---

ధర్మాత్మండగునారాముండు , బోలె, సుఖంబుననుండెను.
 సీతాలక్ష్మణులు సేవింప , నయ్యార్యము అని, తాత్పర్యము.
 మంబున, దేవలోకంబున జేవేంద్రుండుం

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,
 ఆరణ్యకాండే , పంచదశస్సకాః.
 ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
 వ్యాఖ్యానంబునందు , ఆరణ్యకాండ పంచదశస్సకాటిక,
 ముగిసినది.

ॐ

సో డ శ స గ క ప్రా రం భః.

వసత స్తస్యతు సుఖం రాఘవస్య మహాత్మనః
 శరద్వ్యపాయే హేమంత ఋతు రిష్టః ప్రవతకతే. ౧

టీక॥ మహాత్మనః = పూజ్యమయిన నది.

స్వభావముగల; తస్య = ఆ; రాఘవ	మహాత్ముండగునారాముండట్లు ల
స్య = రాముండు; సుఖం = సుఖముగా;	య్యార్యమంబున, సుఖంబు గావాసము
వసతస్తు ; వాసము సేయుచుండగా	జేయుచుండగానే , శరద్భతువుకడ
నే; శరద్వ్యపాయే = శరద్భతువుయొ	చి , కామినీకాముకులకుఁబ్రിയంబగు
కొగడఁబటకాఁగా; ఇష్టః = ప్రియంబ	హేమంతర్తువువచ్చినది.
గు; హేమంతఋతుః = హేమంత	అని, తాత్పర్యము,
ఋతువు; ప్రవతకతే = ప్రవతించి	

స కదాచి త్సృభాతాయాం శర్వర్థాం రఘునందనః
 ప్రయయా వభిషేకాథకం రమ్యాం గోదావరీం నదీమ్. ౨

టీక॥ సః=ఆరఘనందసః = రా దీం=నదినిగూచిః;ప్రయయా = బో
ముఁడు; కదాచిత్=ఒకానొకప్పుడు; యెను.
శర్వర్యాం=రాత్రి; ప్రభాతాయాం= ఒకనాఁడుతూర్పుశెల్లవాఁడునప్పు
తెల్లవాఁడుగా;అభిషేకార్థం= స్నాన ఁ,రాముండుస్నానార్థమయి, రమణీ
ముకొఁఱకు;రమ్యాం= రమణీయమయి
న;గోదావరీం=గోదావరియను ; న అని,తాత్పర్యము.

ప్రహ్వః కలశహస్తస్తం సీతయాసహ వీర్యవాక్
పుష్పతో నువ్రజక్ భ్రాతా సౌమిత్రి రిద మబ్రవీత్. ౩

టీక॥ వీర్యవాక్= అధికమయినప వెంబడించుచు;ఇదం=ఈమాటను; అ
రాక్రమముగలవాఁడును ; భ్రాతా= బ్రవీత్=చెప్పెను.
తమ్ముఁడునగు;సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుఁ మహాపరాక్రమశాలియగు తమ్ముం
డు;ప్రహ్వః=నమ్రుండై;కలశహస్తః= ఁలత్క్షణుండు, నమ్రుండై , కలశం
కలశముచేతంగలవాఁడై ; సీతయాస బుచ్చిసికొని , సీతతోఁగూడ రాముని
హ=సీతతోఁగూడ;తం = ఆరాముని; వెంబడింబోవుచు , నాయనతోనిట్లు
పుష్పతో=చెనుకనుండి ; అనువ్రజక్= జెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

అయం స కాలస్సంప్రాప్తః ప్రియోయస్తే ప్రియంవద
అలంకృతశవా భ్రాతా యేన సంవత్సర శ్శుభః. ౪

టీక॥ప్రియంవద=ప్రియవాక్యములు సః=అట్టి; అయం=ఈ; కాలః= హే
చెప్పనట్టిరాముఁడా! యః=ఏది;తే= మంతర్థుఁడు; సంప్రాప్తః=వచ్చినది.
నీకు; ప్రియః = సంతోషముగల్గించున (ప్రియంవదుండవగు రాముఁడా! ఏ
దో; యేన=చేనిచేత ; సంవత్సరః = దినకుమిక్కిలియుం బ్రియమో, చేనిచే
సంవత్సరము; శుభః = మంగళకరమ సంవత్సరమునకంతయు నలంకారము
యి; అలంకృతశవః=అలంకరింపఁబడిన గలుగునో, అట్టిహేమంతర్థుఁడువచ్చి
దివలె; అభ్రాతా=ప్రకాశించుచున్నదో; నది. అని,తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౧

స ౧౬

నీహార పరుషో లోకః పృథివీ సస్యశాలినీ
జలా న్యనుపభోగ్యాని సుభగో హవ్యవాహనః. ౫

టీక॥లోకః= జనము; నీహారపరు
షః=మంచుచేబిటుసుపాతిన దేహము
గలది. పృథివీ=భూమి; సస్యశాలినీ=పై
రులచేర్చుకాశించునది. జలాని= జల
ములు; అనుపభోగ్యాని=అనుభవింపఁ
దగనివి. హవ్యవాహనః= అగ్నిహో
త్రము; సుభగః=మనోహరము.

ఇప్పుడుజనులదేహముమంచుచేబిటు
నుఁ, గానున్నది; భూమియంతయుసస్య
ములతోనోప్పుచున్నది; జలంబులుదాఁ
క నలవిగాకున్నవి; నిప్పు మిక్కిలియు
మనోహరమగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

నవాగ్రయణ పూజాభి రభ్యర్చ్య పితృదేవతాః
కృతాగ్రయణకాః కాలే సంతో విగత కల్తషాః. ౬

టీక॥సంతః= సత్పురుషులు; నవా
గ్రయణపూజాభిః=నూతనములయిన,
నూతన ధాన్యము భుజించుటకుమునుపు
చేయవలసినయాగ్రయణపూజలచేత;
పితృదేవతాః= పితృదేవతలను; అభ్య
ర్చ్య=పూజించి; కాలే=యుక్తకాల
మునందు; కృతాగ్రయణకాః= చేయఁ
బడినయాగ్రయణముగలవారలయి; విగ
తకల్తషాః= పోయిన పాపము గల

వారలు.
సత్పురుషులు, నవధాన్యములు భు
జించుటకుమున్ను చేయవలసినయాగ్ర
యణ యజ్ఞములచేత పితృదేవతలం
బూజించి, యట్లు యుక్తకాలంబున
నాగ్రయణయజ్ఞంబు నివృత్తింపి
విగతకల్తషులై యుద్ధెదరు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రాజ్య కామా జన పదా స్సంపన్న తరగోరసాః
విజరంతి మహీపాలా యత్రాస్థా విజిగీషవః. ౭

టీక॥ జనపదాః=గ్రామములు ; సంపన్నతరగోరసాః = సమృద్ధమయిన

యావుపాలుగలవై; ప్రాజ్యకామాః= దరు.

అధికములయిన కోరందగిన పదార్థములుగలవై; వతకంఠే (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి; విజిగీషవః=జయింపఁగోరునట్టి; మహీపాలాః=రాజులు; యాత్రాస్థాః=యృద్ధయాత్రయందుశ్రద్ధగలవారిలై; వివరంతి=సంచరించె

ఇప్పుడు గ్రామములందు సమస్తపదార్థకంబులును సమృద్ధంబులై యావుపాలెచ్చుగానుండును; శత్రువుల జయింపఁగోరు రాజులు, యృద్ధములందుగూడుదురు. అని, తాత్పర్యము.

సేవమానే దృఢం సూర్యో దిశ మంశక సేవితామ్
విహీనతిలకే వస్త్రీ నోత్తరా ది క్ప్రకాశతే. ౮

టీక|| సూర్యో=సూర్యుడు; దృఢం=కున్నది.

దృఢముగా; అంతక సేవితాం=యముని చేసేవింపఁబడిన; దిశం=దిక్కును; సేవమానే=సేవింపుచుండఁగా; ఉత్తరా=ఉత్తరపు; దిక్=దిక్కు; విహీనతిలకా=విడువఁబడినబొట్టుగల; వస్త్రీ=వస్త్రీవలె; ప్రకాశతే=ప్రకాశింప

సూర్యుండు, దక్షిణపు దిక్కుననుండుటవలన, నుత్తరపుదిక్కు, ముఖంబునఁదిలకంబులైన వస్త్రీవలె, నెంతమాత్రము ప్రకాశింపకున్నది. అని; తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా హిమకోశాధ్యో దూర సూర్యశ్చ సాంప్రశమ్
యధార్థనామా సువ్యక్తం హిమవాక్ హిమవాక్ గిరిః. ౯

టీక|| ప్రకృత్యా=స్వభావముచేత; హిమకోశాధ్యో=మంచునమూహముచేసమృద్ధంబును; సాంప్రశం=ఇప్పుడు; దూర సూర్యః=దూరంబుననున్న సూర్యుండుగలదియు; కావుననే; హిమవాక్=అధికమయినమంచుగలదియునగు; హిమ

వాక్=హిమవంతమను; గిరిః=పర్వతము; యధార్థనామా=అర్థము నతిక్రమింపఁపేరుగలది; సువ్యక్తం=స్పష్టము. స్వభావంబున నె, ఘనీభూతమగు మంచు చేసిండ్లియుండునదియును, హిమ

శ్రీ మద్రామాయణము*తీర్ణ్యకాండము. ౨౦

స ౧౬

త్వర్వశము, ఇష్టమదక్షిణాయనమునఁ
దు, సూర్యుండు దూరగతుండగుటచే, అనుయధాభింబగుపేరుతోఁ గూడిన
మతియమంచు హెచ్చగుటంజేసి, “వా
దయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

అత్యంతసుఖసంచారా మధ్యాహ్నా స్పృహస్సృఖాః
దివసా స్సుభగాదిత్యా శ్చయోనలిదుర్భగాః. ౧౦

టీక॥ దివసాః = దినములు ; మధ్యాహ్నా = సడయునుజలమునుగలవియు ; భవంతి
హ్నా = మధ్యాహ్నమునందు ; స్పృశే
(అధ్యాహ్నశము) = అగచున్నది.
తః = ఉష్ణస్పృశముచే ; సృఖాః = సుఖః
ఇష్టమ, మధ్యాహ్నమునందు, ఎం
ములును ; అత్యంతసుఖసంచారాః = మి
డలోఁదిరుగుటమీఁగియు సుఖకరము
కిరిలియును సుఖకరములయిన సంచారము
గానున్నది ; సూర్యుండు, వేడిమి గలిగిం
గలవియు ; సుభగాదిత్యాః = మనో
దుటంజేసి, మనోహరుడై యున్నా
హరుడై సూర్యుండుగలవియు ; భా
దు, నీడయుజలమును , ఎంతమాత్రమ
యాసలిదుర్భగాః = అష్టములయిన క్కఱకురాకున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మృదుసూర్యా స్సనీహారాః పటుశీతా స్సమారుతాః
శూన్యా రిశ్యో హిమధ్వస్తా దివసా భాంతి సాంప్రతమ్. ౧౧

టీక॥ సాంప్రతం = ఇష్టమ ; దివ
చున్నది,
సాః = దినములు ; మృదుసూర్యాః = మె
ఇష్టమ, సూర్యుండు , ఎచ్చువేడి
త్తనిసూర్యుండుగలవియు ; సనీహారాః =
లేక, మెత్తగానున్నాడు ; మంచధిక
మంచుతోఁగూడినవియు ; పటుశీతాః =
ముగాఁగురియుచున్నది ; చలిప్రబలము
అధికమునవలిగలవియు ; సమారు
గానున్నది ; గాలియెచ్చుగానున్నది ;
తాః = గాలితోఁగూడినవియు ; శూన్యా
అడవులనుండుండువారలడవుల విడిచి
రిశ్యో = శూన్యములయినయడవులు
యున్నారు ; మంచుచేనేదియుఁజూడన
గలవియు ; హిమధ్వస్తాః = మంచుకే
లవిగాకున్నది. అని, తాత్పర్యము.
జేడినవియుఁగా ; భాంతి = ప్రకాశించు

నివృత్తాకాశశయనాః పుష్కనీతా హిమారుణాః

శీతా వృద్ధత రాయామా స్త్రియామా యాంతి సాంప్రతమ్. ౧౨

టీక || సాంప్రతం = ఇప్పుడు; దివవిస్తారముగలవియునై; యాంతి = క
యామాః = రాత్రులు; నివృత్తాకాశశ డచుచున్నవి.
యామాః = వదలినబయలునందుఁబరు ఁ ఇప్పుడు, రాత్రులందు , బయలు
డుటగలవియు; పుష్కనీతాః = పుష్కమా బరుండరు ; పుష్కమానమువచ్చిరి;
సముఁబొందినవియు; హిమారుణాః = మంచుచే రాత్రుకాలమున , ధూస వ
మంచుచే ధూసరవణముగలవియు; ణముగానున్నది; చలియగుచున్నది;
శీతాః = చలిగలవియు ; వృద్ధత ర రాత్రులు , అతిఁడుకంటెబలుగానున్న
యామాః = మిక్కిలియవృద్ధిబొం వి. అని, తాత్పర్యము.

రవిసంక్రాంతసౌభాగ్య స్తుషారారుణమండలః

సశ్శ్యాసాంధృవా దర్శ శ్చంద్ర మా నప్రకాశతే. ౧౩

టీక || రవిసంక్రాంతసౌభాగ్య = కున్నాడు.
సూర్యునియందుసంక్రమించిన వనో చంద్రునియందలి వనోహరశయన
హరత్యమగువండును; తుషారారు చశశీయతయనున్నదుసూర్యునకుఁ
ణమండలః = మంచుచే నెఱ్ఱినమండ లిగియున్నది; మఱియుఁజంద్రుండుమం
లముగలవాఁడునగు; చంద్రమాః = చం చుచే నెఱ్ఱిమండలము గలవాఁడగుట
ద్రుండు; సశ్శ్యాసాంధ్యః = నిట్టూర్చు చే , నిట్టూర్చులవలనఁ బ్రకాశముప
లచేఁబ్రకాశములేనిదై; అదశశ్శవాః కేనయర్థమువలె , ప్రకాశింపకున్నా
అర్థమువలె; నప్రకాశతే = ప్రకాశింప ఁ. అని, తాత్పర్యము.

జ్యోత్స్నా తుషారమలినా పౌణమాస్యాం న గాఙ్తే

సీతే వచాతప శ్యామా లక్ష్మీతే నతు శోభతే. ౧౪

టీక || పౌణమాస్యాం = పున్నమయందు; జ్యోత్స్నా = వెన్నెల ; తుషా

రమలినా=మంచుచేమలిఁమయినదై ;
న ర జ నే= ప్రకాశించుదు. ఆతపశ్శా
మా=ఎండచేసల్లనిదైన ; నీతేవచ=నీ
తవలెను; లక్ష్మీతే= చూడబడుదున్న
ది. సతుశోభతే = ప్రకాశించుటమా
త్రములేదు.

పున్నమవాఁడుగూడ , వెన్నెలతు
పారమలిసమగటజేసి , కాంతిత్రి,
యెండతాఁకుడునకుసల్ల నయిన దేహ
ముగల నీతాదేవియుఁబోలెనున్నది ;
ఎంతమాత్రముప్రకాశించదు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా శీతశస్త్ర్యో హిమవిధశ్చ సాంప్రతమ్

ప్రవాతి పశ్యమో వాయుః కాలే ద్విగుణ శీతలః. ౧౫

టీక॥ ప్రకృత్యా=స్వభావము చేత;
శీతలస్త్ర్యః = చల్లవైనస్త్ర్యముగలది
య్య; సాంప్రతం=ఇప్పుడు ; హిమవి
ధశ్చ= మంచుచేఁగొట్టఁ దీసిదియుగా
వుననే; కాలే=ప్రాతఃకాలమునందు;
ద్విగుణశీతలః=రెండింతలచల్లఁదనము
గలదియునగు; పశ్యమః=పడమటి;వా

యః=గాలి; ప్రవాతి= వీచుచున్నది,
స్వభావంబుననై, చల్లఁదియునిప్పు
డు హేమతతుఁజునందుమంచుదగు
లుటచేతఁ బ్రాతఃకాలంబునద్విగుణశీ
తలంబు నగుపడమటివాయువు వీచుచు
న్నది. అని, తాత్పర్యము,

బాష్పచ్ఛన్నా న్యరణ్యాని యవగోధూమ వంతివ

శోభంతే ధ్యుదితే సూర్యే నదద్భిః క్రాంచసారసైః. ౧౬

టీక॥ సూర్యే=సూర్యుఁడు; అధ్యు
దితే=ఉదయించినవాఁడుకాఁగా; అ
రణ్యాని=అడవులు; బాష్పచ్ఛన్నాని=
ఆవిరిచేఁగప్పఁబడినవియు ; యవగో
ధూమవంతివ= యవలునుగోధుమలు
నుగలవియునై; నదద్భిః = ధ్వనించుచు
న్న; క్రాంచసారసైః= క్రాంచపక్షుల

తోనుసారసపక్షులతోను; సహితాని
(అధ్యాహృతము)=కూడినవై; శోభం
తే=ప్రకాశించుచున్నవి.

సూర్యుండుదయించునప్పుడు , అ
డవులు, ఆవిరితోఁగూడినవై , యవగో
ధుమసంయుతంబులయి , మధురంబు
గాఁగూయు క్రాంచసారసపక్షులతో

నెంతయునొప్పుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఖజాకరపుష్పాకృతిభి శ్చికోభిః పూణతండులైః
శోభంతే కించి దానమ్ శ్చాలయః కనకప్రభాః. ౧౭

టీక॥ కనకప్రభాః = బంగారుకాంతై = ప్రకాశించుచున్నవి.

తివంటికాంతిగల; శాలయః = వరిపై చక్క-ఁగాఁ బండియుండుటచేబం
రులు; ఖజాకరపుష్పాకృతిః = ఖడ్జూ గారువన్నెగలవరిపైరులు, ఖజాకర
రపుష్పములయొక్క యాకారమువంటి పుష్పములువలెనుండుతండులపూణతం
యాకారముగలవియు; పూణతండు బులగువెన్నుల భారంబునకుఁ గొంచె
లైః = నిండిచిగింజలుగలవియునగు ; శి మువంగినవై యెంతయు నొప్పుచున్న
రోభిః = ఎన్నులతో; కించితే = కొంచె వి. అని, తాత్పర్యము.
ము; దానమ్ = వంగినవై ; శోభం

మయాత్తే రుపసర్పద్వి హేమ నీహారసంవృతైః

దూర మభ్యుదిత సూర్య శ్శశాంక ఇవలత్కృతే. ౧౮

టీక॥ హేమనీహారైః = చల్లనిమం ద్రుండువలె; లత్కృతే = చూడఁబడుచు
డులచేతఁగప్పఁబడిన; ఉపసంపక్ష్పిః = న్నాడు.
వ్యాపించుచున్న; మయాత్తైః = కిరణ కిరణంబులు, మంచుతోఁగూడియుం
ములచేత; దూరం = దూరముగా ; అ డుటవలనను, దూరంబున నుదయించుట
భ్యుదితం = ఉదయించుచున్న ; సూ వలననుసూర్యుండు, చంద్రుండువలెఁ జ
ర్యః = సూర్యుడు; శశాంక ఇవ = చంద్రు గానున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

అగ్రాహ్య వీర్యః పూర్వాహ్లా మధ్యాహ్నా స్పృశత స్సుఖః
సంరక్తః కించి దాపాండురా తప శ్శోభతే టీకా. ౧౯

టీక॥ ఆతపః = ఎండ; పూర్వాహ్లా = ర్యః = తెలియనలవిగాని వీర్యము గలది
ప్రాతఃకాలము నందు ; అగ్రాహ్యవీ యు; మధ్యాహ్నా = మధ్యాహ్నము

నందు; స్వగృహం=స్వగృహమునందు; సు
ఖం=సుఖముగలిగించునదియ; కించిత్ =
కొంచెము; రక్తం = ఎఱ్ఱనిదియు; ఆ
పాండుః=తెల్లనిదియనై; తే =
భూమియందు; శోభతే=ప్రకాశించు
చున్నది.

ఎండ, పూర్వాహ్లాంబున వెన్నెలవ
తే వీర్యములేసిదిగాను మధ్యాహ్లాంబు
న సుఖస్వశాంబుగాను, గొంచెము ర
క్తవర్ణముగాను గొంచెము తెల్లగా
ను, ప్రకాశించుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యాం నిపాతేన కించిత్ప్రక్షిన్నశాద్వలా
వనానాం శోభతే భూమిః కవిప్రతరుణాతపా. ౨౦

టీక|| అవశ్యాం నిపాతేన = మం
దుపడుటచేత ; కించిత్ప్రక్షిన్నశాద్వ
లా = కొంచెముదడిసిన పచ్చికగలది
యు; నివిప్రతరుణాతపా = విడిసినలేత
యెండగలదియునగు; వనానాం = అడ
వులయొక్క; భూమిః = నేల; ప్రకాశ

తే = ప్రకాశించుచున్నది.
అడవి నేల , మంచుగురియుటచే
దడిసిన పచ్చికగలిగి , లేతయెండతో
నెంతయుఁ బ్రకాశించుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

స్మృశంస్తు విమలం శీత ముదకం ద్వీరద స్సఖమ్
అత్యంతతృప్తితో వన్యః ప్రతిసంహరతే కరమ్. ౨౧

టీక|| అత్యంతతృప్తిః = మిక్కిలి
యుదప్పిగొన్న; వన్యః=అడివియందుఁ
బుట్టిన; ద్వీరదః=వీరుడు; సుఖం=సు
ఖముగా; విమలం=స్వచ్ఛమును; శీతం =
చల్లనిదియునగు; ఉదకం=జలమును ;
స్మృశంస్తు=తాఁకుచునే; కరం = తొం
దమును; ప్రతిసంహరతే = వెనుకకుఁది

సికొనుచున్నది.
అడవియేనుంగు, మిక్కిలియు దప్పి
గొన్నదై, స్వచ్ఛమును అతిశీతంబునగు
జలమును దాఁచి, తాఁకినంతనై, చల్లఁదన
ముతాళంజాలక, తొండము నీడ్చుకొను
చున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతేహీ సముపాసీనాః విహగా జలచారిణః

నావగాహంతి సలిల మప్రగల్భా ఇవాహవమ్. ౨౨

టీక॥ సముపాసీనాః = సమీపించి దా!

కూచుండియున్న; ఏతే = ఈ; జలచారిణః = జలములందిరుగునట్టి; విహగాః = పక్షులు; సలిలం = జలమును; అప్రగల్భాః = శూరులుగానివారలు; అవాహవమ్ = యుద్ధమునువలె; నావగాహంతిహీ = ప్రవేశింపకున్నవిగ

శూరులుగాని వారలు యుద్ధము సమీపంబునకుఁ బోయియు భయపడి యూరకుండునట్లు, ఈజలచరపక్షులు, జలసమీపంబుననుండియు, జలిభయంబున, నీటంబ్రవేశింపకున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యాయతమో నద్ధా నీహారతమసా వృతాః

ప్రసుప్తా ఇవ లత్యంతే విప్రుష్పా వనరాజయః. ౨౩

టీక॥ అవశ్యాయతమోనద్ధాః = మంచునీళ్లును చీకటిచేఁ గట్టఁబడినవియు; నీహారతమసా = మంచనుచీకటిచే; అవృతాః = కప్పఁబడినవియు; విప్రుష్పాః = పూలులేనివియునగు; వనరాజయః = వనపక్షులు; ప్రసుప్తా ఇవ = మిక్కిలియునిద్రించినవివలె; లత్యంతే = చూడఁబడుచున్నవి.

వనవృక్షములు, చీకటివలెదట్టముగానుండుమంచినీళ్లుతోఁగూడియుండుటచేనిశ్చలములయై, మ్రేగురియుచుండు హిమంబగునందకారముతోఁ గూడినవై, పుష్పరహితంబులయ్యుండుటచే, గండ్లుమూసికొని నిద్రించుచున్నట్లుచూపట్టుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

బాష్పసంఘన్నసలిలా రుతవిజ్ఞేయసారసాః

హిమాద్రోవాలుకై స్తీరై స్సరితో భాంతి సాంప్రతమ్. ౨౪

టీక॥ సాంప్రతం = ఇప్పుడు; సరితః = నదులు; బాష్పసంఘన్నసలిలాః = ఆవి

రిచేఁగప్పఁబడిననీళ్లుగలవియు; రుతవిజ్ఞేయసారసాః = రూఁతలచేసెఱుంగఁ

దగినసారసపక్షులుగలవియువై ; హి గప్పబడియున్నవి; మంచుచేగప్పబ
మాద్రోవాలుకైః = మంచుచేదడిసిన డియుండుటచే, గూతనుబట్టి సారస
యిసుకగల; తీరైః = గట్టులతో; సహి పక్షులు, చెలియందగియున్నవి; తీరం
తాః (అధ్యాహృతము) = కూడినవై; బలందలి యిసుకమంచుచే దడిసియు
భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవి. న్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఇప్పుడు, నదులలో, నీళ్లు, ఆవిరి చే

తుషారపతనాచ్చైవ మృదుత్వాద్భాసరస్యచ
తై త్యాదగాధస్థమపి ప్రాయేణ రసవజ్జలమ్. ౨౫

టీక॥ తుషారపతనాచ్చైవ = మం తము) = (తాగఁగూడనిది.
చుపడుటవలనను; భాసరస్య = సూ మంచుపడుటవలనను సూర్యుండు
ర్యునియొక్క; మృదుత్వాచ్చ = మెత్త చక్కఁగా నెండగాయ కుండుటవలన
గానుండుటవలనను; తైత్యాత్ = చ లి ను, ఆతిశీతముగానుండుటవలనను, మం
వలనను; అగాధస్థమపి = లోఁతుగలప్ర చి లోఁతుగానుండు సరస్సులయందలి
దేశములోనున్నదైనను; రసవత్ = రు రుచ్యమయిన జలముగూడఁ , దలచు
చికిరమయిన; జలం = జలము; ప్రాయే గాఁ, ద్రాఁగనలవిగాకన్నది.
ణ = తలచుగా; అపేయం (అధ్యాహృ) అని, తాత్పర్యము.

జరాజర్ముకరితైః పద్మై శ్శీఘ్రకేసరకణికైః

నాళశేషే హిమధ్వస్తై నభాంతి కమలాకరాః. ౨౬

టీక॥ కమలాకరాః = తావరకొలం డయెమిగిలినదిగాఁగలవియు; హిమధ్వ
కులు; జరాజర్ముకరితైః = ముసలితన స్తైః = మంచుచేదడిసినవియునగు ; ప
ముచేజీర్ణములయినవియు ; శీఘ్రకే పద్మైః = కమలములచేత; నభాంతి =
సరకణికైః = రాలినకేసరములుగల ప్రకాశింపకన్నవి.
మిద్దెలుగలవియు ; నాళశేషేః = కా కమలంబులన్నియు , పూచిబహు

కాలమగుటచే , వివర్ణములయి రాయించుటంజేసి , తామరకొలంకులు
లిసకేసరములుగలకనేకలతో, నాశ ప్రకాశంపకున్నవి.
మాత్రము శేషంబులయి మంచుచేఁజెడి అని, తాత్పర్యము.

అస్తింస్తు పురుషవ్యాఘ్రః కాలే దుఃఖసమన్వితః
తప శ్చరతి ధర్మాత్తా త్వద్భక్త్యా భరతః పురే. ౨౭

టిక్క|| అస్తి=ఈ; కాలేతు=కా పః= తపస్సును; చరతి = చేయుచు
లమునందును; పురుషవ్యాఘ్రః= పురు న్నాడు.
షశ్రేష్ఠండును; ధర్మాత్తా = ధర్మ ఈకాలమునందును, ధర్మాత్ముం
స్వభావుండునగు; భరతః = భరతు డును బురుషశ్రేష్ఠుండునగుభరతుండు,
డు; పురే=పట్టణమునందు ; దుఃఖసమ దుఃఖతుండై, నీయందలిభక్తిచేత , న
న్వితః = దుఃఖముతోఁగూడినవాడై; యోధ్యాపురంబునఁడపస్సుగావిండుచు
త్వద్భక్త్యా = నీయందలిభక్తిచేత; త న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

త్యక్త్వా రాజ్యంచ మానంచ భోగాంశ్చ వివిధాన్ మహాన్
తపస్వీ నియతాహార శ్చేతే శీతే మహీశలే. ౨౮

టిక్క||సః(అధ్యాహృతము)= ఆభ తలే=నేలయందు; శేతే= పరుండుచు
రతుండు; రాజ్యంచ=రాజ్యమును; మా న్నాడు.
నంచ=మానమును; వివిధాన్=నానా ఆభరతుండు, రాజ్యంబును మానం
విధములయిన; బహూన్ = పెక్కుల బునునానావిధానేకభోగంబులను విడి
యిన; భోగాంశ్చ=భోగములను ; త్య చి , మనీషేషంబు ధరియించి , ఫల
క్త్వా=నిడిచి; తపస్వీ=మనియ్యి ; మూలంబులవాహరంబుగాఁగొనుచు,
నియతాహారః=నియమింపఁబడినయూ జల్లినీలపైఁబరుండుచున్నాడు.
హారముగలవాడై, శీతే=చల్లని; మహ అని, తాత్పర్యము.

సోపి పథా మిమా స్మృత మభిషేకార్థ ముద్యతః

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౨౨౯

స ౧౬

వృతః ప్రకృతిభి ర్విశ్వం ప్రయాతి సరయూ నదీమ్. ౨౯

టీక॥ సోపి = ఆభరతుండును; ని	దీం=నదిని గూర్చి; ప్రయాతి = పోవు
త్వం= ఎల్లప్పుడును; ఇమాం = ఈ; పే	న. నూనం=నిశ్చయము.
శాం=సమయమును, సమయమునందు	ఆభరతుండును, ఈ సమయంబు
నుట; అభిషేకార్థం = స్నానముకొలు	న, స్నానముగేయఁగొఱచు, లే
కు; ఉద్యతః = ఉత్సుక్తుడై; ప్రకృతి	చి, ప్రకృతులచేసేవింపబడుచు, స
భి=ప్రజలనేత; వృతః = చుట్టుబడి	రయూనదికింబోవును.
వాడై; సరయూం = సరయువను; న	అని, తాత్పర్యము.

అత్యంత సుఖసంవృద్ధ స్సుకుమార స్సుఖోచితః

కథ న్నన్వ పర రాత్రేషు సరయూ మవ గాహతే. ౩౦

టీక॥ అత్యంత సుఖసంవృద్ధః = మి	త్రులయందు; సరయూం = సరయూ
కి-లియు సుఖముచే బెరిగినవాడు	నదిని; అవ గాహతే=పొందున?
ను; సుకుమారః = మృదులమయినదే	మికి-లియు సుఖముగా బెరిగిన
హముగలవాడును; సుఖోచితః = సు	వాడును సుకుమారశరీరుండును సు
ఖంబునకుఁబడినవాఁడునగు; సః (అ	ఖోచితుండునగుభరతుండు, ఎట్లు,
ధ్యాహృతము)=ఆభరతుండు; కథ	అపర రాత్రులలేచి, సరయూనదియం
న్ను=ఎట్లు; అపర రాత్రేషు= అపర రా	దుమునుండును. అని, తాత్పర్యము.

పద్మపత్రేక్షణో వీర శ్యామో నిరుదరో మహాన్

ధర్మజ్ఞ స్సత్యవాదీద సోనిషేఘో జితేంద్రియః. ౩౧

ప్రియాభిభాషీ మధురో దీర్ఘబాహు రరిందవః

సంత్యజ్య వివిధాన్ భోగా న్న్యం సర్వాత్మనా శ్రితః. ౩౨

టీక॥ పద్మపత్రేక్షణః = తామర	వీరి=పరాక్రమశాలియు; శ్యామః=
పూతేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడును;	శ్యామలవర్ణుండును; నిరుదరిః= కడు

పులేనివాడును; మహాక = పూజ్యుండు
 ను; కమజ్ఞః = కమమునెరింగినవా
 డును; సత్యవాదీచ = సత్యముఁబలుకు
 వాడును; హీనిషేధః = సిగ్గుచేతన
 కృత్యంబులనుండి మఱియుట గలవాడు
 ను; జితేంద్రియః = జయింపఁబడిన యి
 ద్రియములుగలవాఁడును; త్రియాభిభా
 షీ = త్రియవాక్యంబుఁజెప్పవాడును; మ
 ధురః = మనోహరుండును; దీఘబా
 హుః = నిడుపులయినచేతులు గలవాఁ
 డును; అరిందమః = శత్రువులనఁగఁగ
 దొక్కువాఁడునగు; సః (అధ్యాహృత
 ము) = అభరతుండు; వినిధాన్ = నానా
 విధములయిన; భోగాన్ = భోగము
 లను; సంత్యజ్యః = విడిచి; సర్వాత్మనా =

సమస్తమయినమనస్సుచేతను; శ్రితః =
 పొందినాఁడు.
 తామరపూతేఁకులుంబోలెవికాల
 ను; జరంబులగుకన్నులుగలవాఁడును వీ
 రుండును శ్యామలవర్ణుండును సన్ననిన
 డుముగలవాఁడును బూజ్యుండును ధర్మ
 వేత్తయు సత్యవాదియులజ్జచేతన య
 కృత్యంబుఁజేయకుండువాఁడును జితేం
 ద్రియండును వియంపదుండును మనో
 హరవిగ్రహుండును ఆజాను బాహుం
 డును శత్రువులనఁగఁగ ద్రొక్కఁజాలి
 పవాఁడును, ఇట్లు సమస్తముఖ భోగా
 హుంఁడగుభరతుండు, సమస్తభోగం
 బులనువిడిచి, యన్నివిధంబులనిన్నేపొం
 దియున్నాఁడు. అం, తాత్పర్యము.

జిత స్వగః ప్రవ భాత్రా భరతేన మహాత్మనా
 వనస్థమపి తాపస్యే యస్తావ మనువిధీయతే. ౩౩

టీక|| యః = ఎవ్వఁడు; వనస్థమపి =
 అడవినున్నవాడవైనను; తావం = ని
 స్తు; తాపస్యే = తాపసత్వమువిషయ
 మయి; అనువిధీయతే = అనుసరించుచు
 న్నాఁడో; తేన (అధ్యాహృతము) = అ
 ట్టి; మహాత్మనా = పూజ్యమయినస్వభా
 వముగల; శవ = నీయుక్క; భాత్రా =
 తమ్ముఁడయిన; భరతేన = భరతునిచే

త; స్వగః = స్వగము ; జితః = జ
 యింపఁబడినది.
 మహాత్ముండుగ నీతమ్ముండుభరతుండు,
 నీవడవిలో మునివేషంబుధరించియున్న
 ను, దానును నీయట్లు మునివేషముధరిం
 చి నిన్ననుసరించుచుండుటంజేసి, స్వ
 గమునుజయించిన వాడయ్యె.
 అం, తాత్పర్యము.

నపిత్ర్య మనువతః తే మాతృకం ద్విపనాభితి
భ్యాతో లోకప్రవాదో యం భరతే నాన్యథా వృతః. ౩౪

టీక॥ ద్విపదాః = రెండుకాళ్లుగల	ముగా; కృతః = చేయబడినది.
జంతువులు, మనుష్యులనట; పిత్ర్యం =	భరతుండు, తల్లిస్వభావముననుస
తండ్రిస్వభావమును; నానువ ర్తంతే = అ	రింపక తండ్రిస్వభావంబునే యనుస
నుసరింపరు. మాతృకం = తల్లిస్వభావ	రించుటంజేసి, “మనుష్యులుతల్లిస్వభా
మును ; అనువతః తే (అధ్యాహృతము)	వముననుసరింతురుగాని తండ్రిస్వభావ
= అనుసరింతురు. ఇతి = అనెడు ; ము	ననుసరింపరు” అననిలోకోక్తి భ
భ్యాతో = ప్రసిద్ధమయిన; అయం = ఈ;	రతునివిషయమైయుబద్ధమయ్యె.
లోకప్రవాదః = లోకవాదము ; భరతే	అని, తాత్పర్యము.
న = భరతునిచేత; అన్యథా = వేరువిధ	

భ తాః దశరథో యస్యా సాధుశ్చ భరత స్సుతః
కథన్ను సాంచా కై కేయా తాదృశీ క్రూరశీలిని. ౩౫

టీక॥ యస్యాః = ఎవ్వతెకు; సాధుః =	క్రూరస్వభావముగలది?
సత్పురుషుండయిన; దశరథః = దశరథము	ఎవ్వతెభతః, సత్పురుషాగ్రగణ్యుం
హారాజు; భర్తా = పెనిమిటియో; సా	డగుదశరథుడో, ఎవ్వతెకొడుకు, స
ధుః (అధ్యాహృతము) = సర్పురుషుండై	త్పురుషవీర్యుండగు భరతుడో; అట్టి
న; భరతః = భరతుండు; సుతశ్చ = కొ	కై కేయికి, కట్టికూరస్వభావంబెట్లుగ
డుకునో ; సా = అట్టి; అంబా = తల్లియ	లిగెను? అని, లక్ష్యముండు, రామునితో
యిన; కై కేయా = కై కేయి; కథన్ను =	జెప్పెను అని, తాత్పర్యము.
ఎట్లు; తాదృశీ = అట్టి, క్రూరశీలిని =	

ఇత్యేవం లక్ష్మణే వాక్యం స్నేహా ద్భృత విధామి కే
పరివాదం జనన్యాస్త మసహ నాగ్నిహో బ్రవీత్. ౩౬

టీక॥ ఇత్యేవం = అనియిట్లు; ధాన్యనివాడై ; అటవీత్ = పరి
 వికే = ధర్మమునాచరించునట్టి; ల కెను.
 త్మజే = లత్మజుడు; స్నేహాత్ = స్నేహము
 హమువలన; వాక్యం = మాటను; బ్ర
 వతి = చెప్పుచుండగా; రాఘవః = రా
 ముడు; సం = ఆ; జనన్యాః = తల్లియొ
 క్కి; పరివాదం = నిందను; అసమాన్ =
 అనియిట్లు, ధార్మికుండగులత్మజుం
 దు, అట్లుతల్లియగుకై కేయినిం
 దించుటను సహింపంజాలక, యిట్లనిచె
 పెను. అని, తాత్పర్యము.

నతేందా మధ్యమా తాత గహితవ్యా కథంచన
 తామే వేత్వాకు నాథస్య భరతస్య కథాం కురు. ౩౭

టీక॥ తాత = నాయనా! కథంచనియొక్క; తాం = ఆ; కథామేవ = కథనే;
 న = ఎట్లయినను; తే = నీకు; మధ్యమా = కురు = చేయుము.
 నడిమిదియగు; అందా = తల్లి యయిన నాయనా! నీవెంతమాత్రము, త
 కై కేయి ; గహితవ్యా = నిందింపం న్నియగుకై కేయినిందింపరాదు; ఇది
 బడదగినది; న = కాదు. ఇత్వాకునాథ వలకునీవుచెప్పుచుంటివే, అయిత్వాకు
 స్య = ఇత్వాకువంశమునందుంబుట్టినవా నాధుండగుభరతునిసమాచారమునేచె
 రలకునాధుండగు; భరతస్య = భరతు ప్పుము. అని, తార్పర్యము.

నిశ్చితాపి హిమే బుద్ధి ర్వనవాసే దృఢవ్రతా
 భరతస్నేహసంతప్తా బాలిశీ త్రియతే వ్రుణః. ౩౮

టీక॥ దృఢవ్రతా = దృఢమయినవ్రతే = మూఢముగాఁ జేయఁబడుచున్నది.
 తముగల; మే = నాయొక్క; బుద్ధిః = బుద్ధి; వనవాసే = వనవాసమునందు; నిశ్చ
 ద్ధి; వనవాసే = వనవాసమునందు; నిశ్చ సేయవలెనని నిశ్చయించిన వాఁడైన
 తాపి = నిశ్చయమునొందినదయ్యును ; ను, భరతునియందలిస్నేహంబున, నత
 భరతస్నేహసంతప్తా = భరతునియంద నిందలందుకొనునప్పుడెల్ల, నాబుద్ధి మి
 తిస్నేహముచే మిక్కిలియొందపింపఁజే క్కిలియొంజంకలమగుచున్నది.
 యొందినదై; వ్రుణః = మఱల; బాలిశీ = అని, తాత్పర్యము.

సంస్తరామ్య స్య వాక్యాని ప్రియాణి మధురాణిచ
హృద్యా న్యమృతకల్పాని మనఃప్రహ్లాదనానిచ. ౩౯

టీక॥ ప్రియాణి=ఇష్టములును; మధురాణిచ=మనోహరములును; హృద్యాని=మనస్సునకింపయినవియు; అమృతకల్పాని = అమృతముతోసమానములును; మనఃప్రహ్లాదనానిచ = మనస్సునుసంతోషపఱచునవియునగు; అస్య=ఈభరతునియొక్క; వాక్యాని=మాటలను; సంస్తరామి = తలంచె	ప్రియంబులును మధురంబులును అమృతంబువంటివియునగు భరతునిమాటలను, ఇష్టమునునప్పడప్పడు, తలంచుకొనుచున్నాను; అవితలంచుకొన్నను, మనంబునకుసంతోషకరంబులుగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.
--	---

కదా న్వహం సమేష్వామి భరతేన మహాత్మనా
శత్రుఃక్షున చ వీరేణ త్వయాచ రఘునందన. ౪౦

టీక॥ రఘునందన= లక్ష్మణుడా! అహం=నేను; మహాత్మనా= పూజ్యమయినస్వభావముగల; భరతేన = భరతునితోను; వీరేణ= పరాక్రమశాలియును; శత్రుఃక్షునచ= శత్రుఃక్షునితోను; త్వయాచ=నీతోను; కదాను = ఎప్పుడు; సమేష్వామి=చేరగలను.	లక్ష్మణుడా! నేను, మహాత్ముండగుభరతునితోఁ బరాక్రమవంతుండగు శత్రుఃక్షునినునుమిమ్మందఱునుం గూడి, యెప్పుడునుఖంబుననుభవింపఁగలను? అని, రాముండులక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఇత్యేవం విలపం స్తత్ర ప్రాప్య గోదావరీం నదీమ్
చక్రేభిషేకం కాకుత్స్థస్సాస్సృజ సహసీతయా. ౪౧

టీక॥ కాకుత్స్థస్= రాముడు; త్ర=అచ్చట; ఇత్యేవం= అనియిట్లు; ని=	లవణ=దుఃఖించుచు; గోదావరీం= గోదావరియును; నదీం = ఏటిని; ప్రా
--	---

॥

॥

ప్య=పోంది; సానుజః = తమ్మునితోఁ
గూడినవాఁడై; సీతయాసహ= సీతతోఁ
గూడ; ఆభిషేకం = స్నానమును; చ
క్రే=చేసెను.

రాముండట్లు నిలపించుచు, గోదా
వరీనదీంజేరి, సీతాలక్ష్మణులతోఁగూ
డనచ్చట స్నానముగావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తపఃయత్వార్థ సలితై స్తే పితౄణా దైవతానిచ
స్తువంతిస్తో దితం సూర్యం దేవతాశ్చ సమాహితాః. ౪౨

టిక॥ అథ=అంత; తే= ఆసీతారా
మలక్ష్మణులు; సలితైః=జలములచేత;
పితౄణా=పితృదేవతలను; దైవతా
నిచ= దేవతలను; తర్పయిత్వా= తృ
ప్తిఁబొందించి; ఉదితం= ఉదయించి
న; సూర్యం=సూర్యుని; దేవతాశ్చ =
దేవతలను; సమాహితాః= చిత్రైకా

గ్రతగలవారలయి; స్తువంతిస్త=స్తుతిం
చిరి.
అంత, నాసీతారామలక్ష్మణులు, పి
తృదేవతలకును దేవతలకును జలతర్ప
ణంబుగావించి, యుదితుండగు సూర్యు
నిదేవతలనుంబ్రస్తుతించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

కృతాభిషేక స్మరరాజ రామ
స్సీతాద్వితీయ స్సహలక్ష్మణేన
కృతాభిషేకో గిరిరాజపుత్రా
రుద్ర స్సనందీ భగవా నివేశః. ౪౩

టిక॥ కృతాభిషేకః= చేయఁబడిన
స్నానము గలవాఁడును; సీతాద్వితీ
యః=సీతరెండవదిగాఁగలవాఁడును;
లక్ష్మణేనసహ(స్థితః)=లక్ష్మణునితోఁ
గూడనున్నవాఁడునగు; సః=ఆ; రా
మః=రాముఁడు; కృతాభిషేకః = చే
యఁబడినస్నానము గలవాఁడును; గిరి

రాజపుత్రా=పార్వతితో; సహితః
(అధ్యాహృతము)= కూడినవాఁడును;
సనందీ=నందితోఁగూడినవాఁడును; భ
గవాన్= అధికమయిన మాహాత్మ్య
ముగలవాఁడును; ఈశః= జగత్ప్రభుం
డునగు; రుద్రభవః=శివుఁడువలె; రరా
జ=ప్రకాశించెను.

॥

॥

శ్రీ మద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౩౫

స ౧౭

రాముండుకృతస్నానంధై, సీతా వంతుండును జగన్నాథుండునగు శివుఁ
లత్తుణసహితుంధై, స్నానము చేసిన దుంబోలెఁ బ్రకాశించెను.
వాండును నందికేశసహితుండునుభగ అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఁ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, షోడశస్కంఁ.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాభ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండషోడశస్కటిక,
ముగిసినది.

॥

స వై ద శ స గ ఁ సౌ రం భః.

కృత్యాభిషేకో రామస్తు సీతా సౌమిత్రిరేవచ
తస్మాద్గోదావరీతీరా త్తతో జగ్తుస్సమాశ్రమమ్. ౧

టిక॥తః=అంత;	కృత్యాభిషేకః=	మం=ఆశ్రమమును; జగ్తుః=పొందిరి.
చేయఁబడినస్నానముగల;	రామస్తు=	అట్లు స్నానంబు గావించినపిమ్మట,
రాముండును; సీతా=సీతయును; సౌమి		రాముండును సీతాలత్తుణులును, గో
త్రిరేవచ= లత్తుణుండును; తస్మాత్=		దావరీతీరంబుననుండి, తమయాశ్రమం
ఆ; గోదావరీతీరాత్ = గోదావరి		బునఁజూచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
గట్టుననుండి; స్వం= తమదైన ; ఆశ్ర		

ఆశ్రమం త ముపాగవ్య రాఘవ స్సహలత్తుణః

కృత్వా సౌర్వాష్ట్రీకం శమః పణశాలా ముపాగమత్. ౨

టిక॥సహలత్తుణః=లత్తుణునితోఁ | ఆశ్రమం= ఆశ్రమమును; ఉపాగవ్యః=
గూడిన; రాఘవః=రాముండు; తం=ఆ; పొంది; సౌర్వాష్ట్రీకం=పూర్వాష్ట్రము

నందుఁజేయవలసిన; కమఁ = కార్యము	బ్రహ్మయజ్ఞము మొదలగు పూర్వాహ్నమునందుఁజేయవలసిన కమఁముల నిర్వ
ను; కృత్వా = చేసి; పణశాలాం = ప	తింఁచి, పణశాలంబు చేసిం చెను.
ణశాలను; ఉపాగమతఁ = పొందెను.	
రాముండు, లక్ష్మణునితోఁగూడ,	అని, తాత్పర్యము.

ఉవాస సుఖిత స్తత్ర పూజ్యమానో మహాషిః
 లక్ష్మణేన సహభ్రాతా చకార వివిధాః కథాః. ౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా	లయిన; కథాః = మాటలను; చకార =
ముండు; తత్ర = ఆపణశాలయందు;	చేసెను.
మహాషిః = పూజ్యులయినమునులచే	అచ్చట, రాముండు, మహాభూత
త; పూజ్యమానః = పూజింపఁబడుచు	జేఁబూజింపఁబడుచు, లక్ష్మణునితోనా
న్నవాఁడై; సుఖితః = సుఖముగలవాఁ	నావిధంబులగు నాయామాటలంజెప్ప
డై; ఉవాస = ఉండెను. భ్రాతా =	చు, సుఖంబుననుండెను.
తమ్ముఁడైన; లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణు	అని, తాత్పర్యము.
నితోఁగూడ; వివిధాః = నానావిధము	

స రామః పణశాలాయా మాసీన స్సహసీతయా
 విరరాజ మహాబాహు శ్చిత్రయా చంద్రమాభవ. ౪

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతు	జ = ప్రకాశించెను.
లుగల; సః = ఆ; రామః = రాముఁడు;	సీతాసమేతుండై యిప్పణశాల
పణశాలాయాం = పణశాలయం	యందుఁ గూడుకొండియున్న మహాబా
దు; సీతయా సహ = సీతతోఁగూడ; ఆసీ	హుండగునారాముండు, చిత్రానక్ష
నః = కూడుకొండినవాఁడై; చిత్రయా =	త్రయక్షుండగు చంద్రుండుంబోలె,
చిత్రానక్షత్రముతో; సహసీనః (అధ్యా	దేజరిల్లుచుండెను.
హృతము) = కూడఁగూడుకొండిన; చం	అని, తాత్పర్యము.
ద్రమాభవ = చంద్రుండువలె; విరరా	

తథాసీనస్య రామస్య కథాసంస క్తచేతనః

తం దేశం రాక్షసీ కాచి దాజగామ యదృచ్ఛయా. ౫

టీక॥ తథా = అట్లు; రామస్య =	ను; ఆజగామ = పొందినది.
రామండును; కథాసంస క్తచేతనః =	అట్లు రామండు, మనస్సునకింపు
మాటలయందుఁ దగినవనస్సుగఁజూ	గామాటలుచెప్పఁజొనుచుఁ బరఁశాల
డై; ఆసీనస్య = కూచుండియుండఁ	యందుఁ గూచుండియుండఁగా, నొ
గా; కాచిత్ = ఒకానొక; రాక్షసీ =	కానొక రాక్షసశ్రీ యాదృచ్ఛికము
రాక్షసశ్రీ; యదృచ్ఛయా = డబ్బా	గా, నాప్రదేశంబునకువచ్చినది.
టుచేత; తం = ఆ; దేశం = ప్రదేశము	అని, తాత్పర్యము.

సాతు శూర్పణఖానామ దశగ్రీవస్య రక్షసః

భగినీ రామ మాసాద్య దదశః త్రిదశోపమమ్. ౬

టీక॥ రక్షసః = రాక్షసుఁడయిన;	నతతోఽబోల్కొగల; రామం = రాము
దశగ్రీవస్య = రావణునియొక్క; భగి	ని; దదశః = చూచెను.
నీ = తోఁబుట్టువులు; శూపఁణఖానా	రావణునిచెల్లెలును శూపఁణఖయ
మ = శూపఁణఖయనిప్రసిద్ధియయిన	నుపేరుగలదియనగునారాక్షసి, య
దియనగు; సాతు = ఆరాక్షసియు; ఆ	చ్చటికివచ్చి, దేవసమానుఁడగురా
సాద్య = సమీపించి; త్రిదశోపమం = దే	ముంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సింహూరస్కం మహాబాహుం పద్మపత్రనిభేక్షణమ్

ఆజానుబాహుం దీప్తాస్య మతీవ ప్రియదశఃనమ్. ౭

గజవిక్రాంతగమనం జటామండలధారిణమ్

సుకుమారం మహాసత్త్వం పాథీకవవ్యంజనాన్వితమ్. ౮

రామ మిందీవరశ్యామం కందర్పసదృశప్రభుమ్

బధూ వేందోపమం దృష్ట్వా రాక్షసీ కామమోహితా. ౯

జ్జ

జ్జ

టిక॥ రాక్షసీ = శూపకణభిఃసం
 హేహారస్కం = సింహముయొక్కటో
 మ్మువంటిటోమ్ముగలవాఁడును; మహా
 బాహుం = పెద్దచేతులుగలవాఁడును;
 పద్మపత్రనిభేక్షిణం = తామరపూత్రేకు
 లతో సమానములయిన కన్నులు గల
 వాఁడును; అజానుభాహుం = మ్రో
 కాలువఱకుఁజేతులుగలవాఁడును ; దీ
 ప్రాస్యం = ప్రకాశించుచున్నముఖముగ
 లవాఁడును; అతీవ = మిక్కిలియు; ప్రి
 యదశశనం = సంతోషకరమగుచూచు
 టగలవాఁడును; గజవిక్రాంతగమనం =
 వీనుంగుయొక్క నడకవంటి నడకగల
 వాఁడును; జటామండలధారిణం = జట
 ల సమూహమును దాల్చినవాఁడును;
 సుకుమారం = మృదువైనశరీరముగల
 వాఁడును; మహాసత్త్వం = అధికమయి
 నబలముగలవాఁడును; పార్థివవ్యంజ
 నాన్వితం = రాజచిహ్నములతోఁగూ
 డినవాఁడును; ఇందీవరశ్యామం = నల్లక
 లువలెనల్లనివాఁడును; కండపకసదృశ
 ప్రభం = మన్మథునికాంతితోసమానమ
 యినకాంతిగలవాఁడును ; ఇంద్రోప

మం = చేవేంఁద్రునితోఁబోల్చి-గలవాఁ
 డునగు; రామం = రాముని; దృష్ట్యా =
 చూచి; కామమోహితా = మన్మథుని
 చేమోహమునొందింపబడినది; బధూ
 వ = అయినది.

సింహంబునకుంబోలె విశాలంబగు
 వత్సస్థలము గలవాఁడును మహాబా
 హుండును దామరసపత్రంబులుం బో
 లె విశాలసుందరంబులగు కన్నులుగల
 వాఁడును నాజానుభాహుండును దివ్య
 తేజంబున వెలుంగుచుండుముఖంబు గల
 వాఁడును జూపరులకు మిక్కిలియు సంతో
 వంబుగలిగించువాఁడును, మత్తగజం
 బునకుంబోలె గంభీరగమనంబుగలవాఁ
 డును, జటామండలంబుతోనొప్పువాఁ
 డును, సుకుమారశరీరుండును మహాబ
 లుండును రాజచిహ్నాయుక్తుండును నల్ల
 కలువలుంబోలె శ్యామశవణుకండును,
 నూతనమన్మథునిమాదిరి సుందరాకా
 రుండై తేజరిల్లుచున్నవాఁడును చేవేం
 ద్రసమానుండునగు రామంజూచి, యా
 శూపకణభిమోహించినది.

అని, తాత్పర్యము.

సుముఖం దుముఖీ రామం వృత్తమధ్యం మహాదరీ
 విశాలాక్షం విరూపాక్షీ సుకేశం తామ్రమూర్ధణకా. ౧౦
 ప్రీతిర్హృషం విరూపా సా సుస్వరం భైరవస్వరా

జ్జ

జ్జ

తరుణం దారుణా వృద్ధా దక్షిణం వామభాషిణీ. ౧౧
 న్యాయవృత్తం సుదర్శ్వతా ప్రియ మప్రియదళనా
 శరీరజసమావిష్టా రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్. ౧౨

టీక॥ దుముఖః=వికృతమయినముఖముగలదియు; మహోదరీ= పెద్దకడుపుగలదియు; విరూపాక్షీ= వికృతములయినకండ్లుగలదియు; తామ్రమూర్ధణా = ఎఱ్ఱనివెండ్లకలుగలదియు; విరూపా= వికృతమయినయాకారముగలదియు; భైరవస్వరా= భయంకరమయినధ్వనిగలదియు; వామభాషిణీ= గ్రామ్యములయిన మాటలంశెప్పునదియు; సుదర్శ్వతా= మిక్కిలియుదురాచారముగలదియు ; అప్రియదర్శనా = సంతోషకరములేనిచూచుటగలదియునగు; సా=ఆ; రాక్షసీ=శూర్పణఖ; సుముఖం= సుందరమయినముఖముగలవాఁడును; వృత్తమధ్యం=సన్ననడుముగలవాఁడును; విశాలాక్షం=వెడల్పులయినకన్నులుగలవాఁడును ; సుకేశం=సుందరములయినవెండ్లకలుగలవాఁడును; ప్రీతిరూపం=సంతోషముగలిగించునాకారముగలవాఁడును; సుస్వరం=శ్రావ్యమగుకంఠధ్వని గలవాఁడును; తరుణం=యావనము గలవాఁడును; దక్షిణం=దమతొగ్గరియు; న్యాయ

త్తం=శాస్త్రసమ్మతమగు నాచారముగలవాఁడును; ప్రియం=సంతోషకరుండునునగు; రామం=రామనిగూర్చి; శరీరజసమావిష్టా= మన్తధునిచేనావేశింపఁబడినదై; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
 దుముఖయుమహోదరియు వికటనేత్రయునెఱ్ఱనివెండ్లకలు గలదియువిరూపయుభయంకరమయినకంఠధ్వనిగలదియుభయంకరాకారయువృద్ధయుగ్రామ్నోక్తులాడునదియునగు సాశూపణఖ, సుందరముఖుండును సన్ననడుముగలవాఁడును వెడల్పుకన్నులుగలవాఁడునునల్లనిసుందరములయిన వెండ్లకలుగలవాఁడునుజూపరులకుఁ బ్రియంబగురూపముగలవాఁడును శ్రావ్యమయినకంఠధ్వనిగలవాఁడును యౌవనవంతుడును జతురంబుగా మాటలాడువాఁడును శాస్త్రసమ్మతముగా నాచరించువాఁడును జూపరులకుఁబ్రియుండునునగురామునింజూచి, మన్తఫలవశయై యిట్లు, చెప్పెను.
 అని, తాత్పర్యముల

జటి తాపసరూపేణ సభార్య శ్వరచాపధృత్

ఆగత స్త్య మిమం దేశం కథం రాక్షససేవితమ్. ౧౩

టీక॥త్వం=నీవు; తాపసరూపేణ=	న; ఇమం=ఈ; దేశం=పదేశమును; క
ఋషిరూపముచేత; జటి = జటలుగల	థం=పట్టు; ఆగతః=పొందినావు;
వాడవై; సభార్యః= భార్యతోఁగూడి	నీవు, తాపసరూపంబు, జటలుధరిం
నవాడవై; శరచాపధృత్= బాణంబు	చి, ధనుర్బాణంబులుదాల్చి, భార్యతోఁ
లనుధనుస్సునుదాల్చినవాడవై; రాక్ష	గూడ, రాక్షససేవితంబగు నీప్రదేశంబు
ససేవితం=రాక్షసులచే సేవింపఁబడి	నకెట్లువచ్చినావు? అని, తాత్పర్యము.

కి మాగమనకృత్యం తే తత్త్వ మాఖ్యాతు మహాసి

టీక॥తే=నీయొక్క; ఆగమనకృ	నీవిచ్చటికేలవచ్చితి? ఇదంతయు
త్యం=వచ్చుటయొక్క-పని; కిం=ఏమితి	నాకుయధాధికముగాఁజెప్పము. అని,
త్వం=యధాధికమును; ఆఖ్యాతుం=	శూపణము రామునతోఁజెప్పెను.
చెప్పటకు; అహాసి=తగుదువు.	అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు రాక్షస్యా శూర్పణఖ్యా పరంతపః. ౧౪

ఋజుబుద్ధితయా సర్వ మాఖ్యాతు ముపవక్రమే

టీక॥పరంతపః=శత్రువులఁ దపింప	ప్పటకు; ఉపవక్రమే= ఆరంభించెను,
జేయునట్టిరాముఁడు; శూర్పణఖ్యా =	శత్రువులదపింపఁ జేయునట్టి రా
శూపణమును; రాక్షస్యా= రాక్ష	ముండు, శూర్పణఖచెప్పినమాటలన్ని
సించేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పబ	యువిని, కపటములేనివాడగుటచేఁ ద
డినవాడైనంతనె; ఋజుబుద్ధితయా=	నవృత్తాంతమునంతయు యధాధికము
కుటిలముగానిబుద్ధిగలవాడగుటచేత;	గాఁజెప్పనారంభించెను.
సర్వం=సమస్తమును; ఆఖ్యాతుం=చె	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము: ౨౪౧

స ౧౭

అన్యత స్మహీ రామస్య కదాచి దశి సమ్మతమ్. ౧౫
విశేషేణాశ్రమస్థస్య సమీపే స్త్రీజనస్యచ

<p>టీక॥ రామస్య=రామునకు; ఆన్య తం=అనత్యము; కదాచిదపి = ఒకా నొకస్థుడును; విశేషేణ = విశేషము చేత; ఆశ్రమస్థస్య = ఆశ్రమంబుననున్న వానికిని; స్త్రీజనస్య = స్త్రీజనముయొ క్క; సమీపేచ = సమీపమునందును; ససమ్మతంహి=ఇష్టముగాదుగదా!</p>	<p>రామనకసత్యము , ఎప్పుటికినిష్ట ముగాదు; అందువిశేషించి , తాపసధ మకంబవలంబించి యాశ్రమంబుననుం డునప్పుడును స్త్రీలసమత్వమునందును, ఎంతమాత్రమసత్యమాడఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఆసీ ద్దశరథో నామ రాజా త్రిదశవిక్రమః. ౧౬

<p>టీక॥ త్రిదశవిక్రమః = దేవతయొ క్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గల; దశరథోనామ = దశరథుఁడనిప్ర సిద్ధుఁడైన; రాజా=రాజు; ఆసీత్ = ఉం డెను.</p>	<p>దేవతలకుంటోలే బరాక్రమంబుగ లదశరథుండునొక రాజుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తస్యాహ మగ్రజః పుత్రో రామోనామ జనై శ్శృతః

<p>టీక॥ అహం=నేను; తస్య = ఆదశ రథమహారాజుయొక్క; అగ్రజః = ముం దుపుట్టిన; పుత్రః=కుమారుండను . రా మోనామ=రాముండని; జనైః=జనుల</p>	<p>చేత; శ్రుతః=వినుటచేసినవాఁడను. నేనా దశరథమహారాజు పెద్దకు మారుండను ; నన్ను రాముండని జను లుపిలుతురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

భారతాయం లక్ష్మణోనామ యవీయా న్తా మనువ్రతః. ౧౭

<p>టీక॥ అయం = ఇతఁడు ; యవీ యా=చిన్నవాఁడయిన; భారతా=</p>	<p>తోబుట్టువు. లక్ష్మణోనామ = లక్ష్మ ణుండనిప్రసిద్ధుఁడు. మాం = నన్ను; అ</p>
---	--

సువ్రతః=అనుసరించినవాడు.

సరించియుండును.

ఇతండు, నాతమ్ముండు, ఇతనిపే
రులత్తుణుండండు ; ఎప్పటికినన్నను

అని, తాత్పర్యము.

ఇయం భార్యచ వై దేహీ మమ సీతేతి విశ్రుతా

టీక॥ వైదేహీ= విదేహరాజుకొ
మాతెయగు; ఇయంచ = ఈవిడ
య్య; మమ = నాయొక్క; భార్య=
పెండ్లాము. సీతేతి = సీతయని; విశ్రు

తా=ప్రసిద్ధిబొందినది.

ఈవిడ, జనకమహారాజుకొమా
తె, నాభార్య; సీతయనియొదిడపే
రు. అని, తాత్పర్యము.

నియోగాత్తు నరేంద్రస్య పితృమాతృశ్చ యంత్రితః. ౧౮

ధర్మార్థకాంక్షీచ వనం వస్తు మిహగతః

టీక॥ అహం=నేను; పితృః= తం
డియైన; నరేంద్రస్య = దశరథమహా
రాజుయొక్కయ్య; మాతృశ్చ=తల్లియ
యినకైకేయియొక్కయ్య; నియోగా
త్తు=అజ్ఞ వలననె; యంత్రితః=బద్ధం
డనై; ధర్మార్థకాంక్షీచ=ధర్మముగో
రువాడనునై; ధర్మార్థకం=ధర్మ
ముకొఱకు; వస్తుం=వాసముసేయుట

కు; ఇహ=ఈ; వనం=అడవిని; ఆగ
తః=పోందినాను.

నేను, నాతండ్రిదశరథమహారాజు
నునాతల్లికైకేయియు నాజ్ఞాపించుటం
జేసి, పిత్రాజ్ఞాపరిపాలనరూపధర్మం
బునాచరించుటకై, యీవనంబునకువ
చ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.

త్వాంతు వేదితు మిచ్ఛామి కథ్యతాం క్వాసి కస్య వా. ౧౯

టీక॥ త్వాంతు=నిన్నును; వేదితుం=
తెలిసికొనుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచు
న్నాను. త్వం(అధ్యాత్మతము)=నీవు;
కా=ఎవ్వతెవు; అసి = అగుదున్నా
వు? కస్యవా = ఎవ్వనిదానవు? కథ్య

తాం=చెప్పబడుంగాక.

నిన్నుండెలియఁగోరియున్నాను; నీ
వెవ్వతెవు? ఎవ్వరికొమాతెవు? చె
ప్పము. అని; తాత్పర్యము.

సహితావన్తనోజ్ఞాంగీ రాక్షసీ స్రుతభాసి మా

టీక॥ తావన్తనోజ్ఞాంగీ = అంతమ గదా!
నోహరమయినదేహముగలనీవు ; రా ఇంతసుందరమయిన రూపముగలనీ
క్షసీ = రాక్షసస్త్రీవిగా; మా = నన్ను వు, రాక్షసిననాకుఁదోచలేదు.
గూచి; సప్రతిభాసిహి = తోచవు అని, తాత్పర్యము.

ఇహ వా కిన్ద్రిమిత్రం త్వ మాగతా బూహి త త్వతః. ౨౦

టీక॥ త్వం = నీవు; ఇహ = ఇచ్చటికి; నీవిచ్చటికేలవచ్చినావు? ఈసంగ
కిన్ద్రిమిత్రంహ = ఎందుకొఱకు; ఆగ తియంతయునాకుఁ యథాథముగాఁజె
తా = వచ్చినావు? త త్వతః = యథా ప్పము. అని, రాముండు, శూర్పణఖ
థముగా; బూహి = చెప్పుము. తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సా బ్రవీ ద్వచనం శ్రుత్వా రాక్షసీ మదనాదితా

టీక॥ సా = ఆ; రాక్షసీ = శూర్పణఖ ప్పెను.
ణఖ = శ్రుత్వా = విని; మదనాదితా = ఆశూర్పణఖ రామునిమాటను వి
మన్తధునిచేఁ బడింపఁబడినదై ; వచ ని, శున్నధపరవశయయి యిట్లుచెప్పె
నం = మాటను ; అబ్రవీత్ = చె న్ను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయతాం రామ వత్సోమి తత్త్వాథకం వచన మ్ము. ౨౧

టీక॥ రామ = రాముఁడా! వత్సో తాం = వినఁబడుఁ గాక,
మి = చెప్పెదను. మమ = నాయొక్క; త రాముఁడా! యథాథముగానా
త్త్వాథకం = యథాథమయినయర్థ సంగతినంతయుజెప్పెదను ; నామా
ముగల; వచనం = మాట; శ్రూయ తనువినుము. అని, తాత్పర్యము.

అహం శూర్పణఖానామ రాక్షసీ కామరూపిణీ

అరణ్యం విచరామీద మేకా సర్వభయంకరా. ౨౨

టీక॥ అహం = నేను; శూపణ	డవిని, అడవియందనుట; విచరామి = తి
ఖానామ = శూపణఖయనిప్రసిద్ధన	రుగుచున్నాను.
గు; రాక్షసీ = రాక్షసిని . కామరూపి	నేను , శూపణఖయనురాక్షసి
ణీ = ఇచ్ఛార్థీనమగురూపముగలదా	ని; కామరూపిణి; సమస్తప్రాణులును
నను. సవకభయంకరా = అందఱకు	నాపేరన్న భయపడుదురు; ఒక్కతె
నుభయమునేయుదానను. ఏకా = ఒ	నె యియడవియందుఁ దిరుగుచుండు
కరాదానవై; ఇదం = ఈ; అరణ్యం = అ	ను. అని, తాత్పర్యము.

రావణోనామ మే ఛా)తా బలియా౯ రాక్షసేశ్వరః
వీరో విశ్రవసః పుత్రో యది తే శ్రోత్రమాగతః. ౨౩

టీక॥ బలియా౯ = అధికమయినబ	లే = సియొక్క; శ్రోత్రం = చెవి; ఆగ
లముగలవాఁడును; వీరః = పరాక్రమ	తయిది = పొందినాఁడాయేమి?
వంతుఁడును; విశ్రవసః = విశ్రవసుని	బలవంతుఁడును , పరాక్రమవం
యొక్క; పుత్రః = కొడుకునగు ; రావ	తుండును విశ్రవసునికుమారుండును రా
ణోనామ = రావణుఁడనుపేరుగల;	క్షసేశ్వరుండునగు రావణుండు, నాకున
రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసరాజు; మే =	హొదరుండు; ఆతనిని పునువినియుండు
నాయొక్క; ఛాతా = తోఁబుట్టువు.	వు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవృద్ధనిద్రశ్చ సదా కుంభకణో౯ మహాబలః

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబ	హృతము) = నాతోఁబుట్టువు.
లముగలవాఁడును; సదా = ఎల్లప్పుడు	మహాబలశాలియు నెల్లప్పుడునుమి
ను; ప్రవృద్ధనిద్రః = వృద్ధిబొందినందు	కిలియు నిద్రపోవుచుండు వాఁడున
రగలవాఁడునగు; కుంభకణశ్చ = కుం	గుకుంభకణుండును నాసహౌదరుఁ
భకణుండును ; మేఛాతా (అధ్యా	దు. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్తు ధర్మాత్మా నతురాక్షసచేష్టితః. ౨౪

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౪

స ౧౭

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభా
వుడైన; సరాత్మసచేష్టితస్తు = సరాత్మస
వ్యాపారములేనివాడగునగు ; విభీషణ
స్తు = విభీషణుడగును; మేధాితా (అధా,
హృతము) = నాతోఁబుట్టువు.

ధర్మాత్ముండగు విభీషణుండును
నాసహోదరుడు ; అయితే, అతఁ
డు, రాక్షసచేష్టలుగలవాడగుడు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రఖ్యాతపీఠ్యచ రణే భ్రాతృకా ఖరదూషణౌ

టీక॥ రణే = యుద్ధమునందు; ప్రఖ్యా
తపీఠ్య = ప్రసిద్ధిచొందిన పరాక్రమము
గల; ఖరదూషణౌచ = ఖరదూషణులు
ను ; మే (అధ్యాహృతము) = నాయొ

కా; భ్రాతృకా = తోఁబుట్టువులు.
యుద్ధంబునవినితికెఁగిన మహాపరా
క్రమశాలులగు ఖరదూషణులును , నా
సహోదరులు. అని, తాత్పర్యము.

తా నహం సమతిక్రాంతా రామ త్వా పూర్వదర్శనాత్. ౨౫
సముపేతాస్తి భావేన భ తాకరం పురుషోత్తమమ్

టీక॥ రామ = రాముడా! పూర్వద
ర్శనాత్ = మొదటబూచుటనుండి; అ
హం = నేను; తా = అతఁ ఁ బుట్టువులను;
సమతిక్రాంతా = అతిక్రమించిన దాన
నై; పురుషోత్తమం = పురుషశ్రేష్ఠుండ
వగు; త్వా = నిన్ను; భ తాకరం = పెని
మిటినిగా; భావేన = మనస్సుచేత; సము

పేతా = పొందిన దానను; అస్తి = అగుచు
న్నాను.
రాముడా! నేను, నిన్నుఁజూచినం
త నె, వారలనందఱుంబరిత్యజించి, పురు
షోత్తముండవగునిన్నుభతగాఁబొం
దవలెననియున్నాను.
అని, తాత్పర్యము.

అహం ప్రభావసంపన్నా స్వచ్ఛందబలగామినీ. ౨౬
చిరాయ భవ మే భ తాక నీతయా కిం కరిష్యసి

టీక॥ అహం = నేను; ప్రభావసంప
న్నా = ప్రభావముతోఁగూడినదానను.

స్వచ్ఛందబలగామినీ = నాయొచ్చకొల
దీబలమునుబొందు దానను; చిరాయ =

౨౪౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౭

బహుకాలము; మే-నాయొక్క; భ-ను; నాయొచ్చకొలదిబలంబునొందఁ గ
తా=పెనిమిటివి; భవ=అగుము. లదానను; నాకు బహుకాలము భతఁ
సీతయా=సీతచేత; కిం=ఏమిది; కరివ్య వుగానుండుము; ఈసీతతోసీతమి కా
సి=చేయఁగలవు? ర్యము. అని, తాత్పర్యము.

నేనుమహాప్రభావంబు గల దాన

వికృతాచ విరూపాచ సచేయం సదృశీ తవ. ౨౭

టీక|| ఇయం=ఈసీత; వికృతాచ= ఈసీతవికృతగాను గురూపిగాను
వికారముగలదియు; విరూపాచ=వి నున్నది; ఈవిడనీకుఁదగినదికాదు.
కృతరూపముగలదియు; తవ=నీకు; నన అని, తాత్పర్యము.
దృశీత=తగినదియుకాదు.

అహ మేవా నురూపా తే భార్యారూపేణ పశ్య మామ్

టీక|| అహమేవ=నేనే; తే=నీకు; రూపముచేత; పశ్య=చూడుము.
అనురూపా=తగినదానను. మాం=న నేనీనీకుఁ దగినదానను; నన్నుభా
న్ను; భార్యారూపేణ=భార్యయొక్క ర్యగాఁజూడుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం విరూపా మనతీం క రాళాం నిణతోదరీమ్. ౨౮
అనేన తే సహభ్రాత్రా భత్యుష్యామి మానుషీమ్

టీక|| విరూపాం = వికృతరూప మ్మునితోఁగూడ; భత్యుష్యామి = భ
ముగలదియు; అనతీం= దురుఁగుఁ డ్మించెదను.
రాలును; క రాళాం = భయంకరురా వికృతరూపయును దుష్టాచారయు
లును; నిణతోదరీం = వంగినకడుపుగ ను భయంక రాకారయును వ్రేలుకా
లదియు; మానుషీం= మనుష్యస్త్రియు డు కడుపుగలదియునగు నీమనుష్యస్త్రి
నగు; ఇమాం=ఈసీతను; తే = నీయొ ని, సీతమ్మునితోఁగూడభత్యించెదను.
క్క; అనేన=ఈ; భ్రాత్రాసహ = త అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౭

౧౦౭

తతః పర్వతశృంగాణి వనాని వివిధానిచ. ౨౯
పశ్యత్ సహ మయా కాంత దండకాన్విచరిష్యసి

టిక్కా కాంత=మనోహరుఁడా! త	చరింపఁగలవు.
తః=అంతఃపర్వతశృంగాణి= పర్వత	మనోహరుఁడా! అంత, నీవు, నన్నుఁ
శిఖరములను; వివిధాని= నానావిధము	గూడి, పర్వతశిఖరంబులను నానావిధ
లగు; వనానిచ=అడవులను; పశ్యత్=	ములగువనంబులనుంబాచుచు, దండకా
చూచుచు; మయాసహ=నాతోఁగూడ;	రణ్యంబునవిహరింపఁగలవు. అని, నూ
దండకాత్=దండకారణ్యమును, దండ	పఁణఖరామునితోఁజెప్పెను.
కారణ్యమునందనుట; విచరిష్యసి= సం	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్తః కాకుత్స్థస్త్రిః ప్రహస్య మదిరేక్షణామ్. ౩౦
ఇదం వచన మారేభే వత్తుం వాక్యవిశారదః

టిక్కా వాక్యవిశారదః=మాటలయం	నం=మాటను; వత్తుం=చెప్పటకు; ఆరే
దుఁబండితుండగు; కాకుత్స్థస్త్రిః = రా	భే=అరంభించెను.
ముఁడు; ఇతి=అని; వీవం=ఇట్లు; ఉక్తః=	మాటలుచెప్పటయందు నేపఁరి
చెప్పఁబడినవాఁడై; ప్రహస్య=నవ్వి; మ	యగురాముండు, నూపఁణఖ చెప్పిన
దిరేక్షణాం=మదముగప్పినకన్నులుగల	మాటనువిని, యాచిడంజూచి, యిట్లని,
నూపఁణఖనుగూర్చి; ఇదం=ఈ; వచ	చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాశ్చ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, సప్తదశస్సర్గః.
ఇది, సప్తపాదము.

ఇది, పరమాధికచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండసప్తదశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

అ

అష్టాదశసంఖ్య ప్రారంభః.

తతః శూపకాఖ్యాం రామః కామపాశావ పాశితామ్

స్వచ్ఛయా శ్లక్ష్యయా వాచా స్థిత పూర్వ మథా బ్రవీత్. ౧

టీక॥ తతః=అంతకన్న; అథ = పి | ప్రముందుగఁగనట్లుగా ; అబ్రవీత్ =
మృట; రామః=రాముఁడు; కామపా | పలికెను.
శావపాశితాం=మన్త భుండున పాశము అంత, రాముండు , కామపాశవ
చేఁగట్టఁబడిన; శూపకాఖ్యా=శూర్ప శంకతయగుశూపకాఖ్యానాచి , స్వ
కాఖ్యనుగూచిక; స్వచ్ఛయా= స్పష్టము హ్తాభకమును మధురమునగువాక్యంబు
ను; శ్లక్ష్యయా=మృదువునగు;వాచా= నఁజేయునగవుముగంబునందోఁప, నిట్లు
మాటచేత; స్థితపూర్వం= చిటునగ విచేపెను. అని, తాత్పర్యము.

కృతదారో స్థి భవతి భాగ్యేయం దయితా మమ

త్వద్విధానాంతు నారీణాం సుదుఃఖా ససపత్నతా. ౨

టీక॥ భవతి=అమ్మా! అహం (అ | చవతితోఁగూడియుండుట; సుదుఃఖా=
ధ్యాహృతము)=నేను; కృతదారః = మిక్కిలియదుఃఖముగలిగించునది.
స్వీకరింపఁబడిన భార్యగలవాఁడను; అ అమ్మా! నేనువివాహముచేసికొని
స్థి=అగుచున్నాను. ఇయం=ఈబిడ; యున్నాను; ఈబిడనాభాగ్య; ఈబిడ
మమ=నాయొక్కర; భార్య=పెండ్లా యందునాకుమిక్కిలిమక్కువయ్యెనని
ము. దయితా= ప్రియురాలు. త్వద్వి గియుండును; పతియనీయట్టియత్తమ
ధానాం=నీయట్టివారలగు; నారీణాం స్త్రీలకు, చవతితోనుండుటకష్టము.
తు=స్త్రీలకుమాత్రము; ససపత్నతా= అని, తాత్పర్యము.

అనుజ స్తేష మే భారతా శీలవాక్ ప్రియదళనః

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౪

స ౧౮

శ్రీమా నకృతదారశ్చ లక్ష్మణోనామ వీర్యవాక్. ౩

<p>టీక॥ ఏవతు=ఇతండును; మే=నా యొక్క; అనుజః=వెనుకఁబుట్టిన; భ్రాతా=తోఁబుట్టువు . లక్ష్మణుండను పేరుగలవాఁడు . శీలవాక్= సదాచారముగలవాఁడు. ప్రియదశేశః= సంతోషకరమయినచూచుటగలవాఁడు. శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండు. అకృతదారశ్చ= స్వీకరింపఁబడనిభార్యగలవాఁడు. వీర్యవాక్= అధి</p>	<p>కమయినపరాక్రమముగలవాఁడు. ఇతండునాతమ్ముండు; ఇతనిపేరు లక్ష్మణుండందురు; సదాచారవతుండు; మంచిరూపరి; శ్రీమంతుండు ; ఇతండు భార్యనువెంటఁదీసికొని రాతేదు ; మఱియునితండు మిక్కిలియుఁబరాక్రమశాలి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అపూర్వీ భార్యయాచార్థీ తరుణః ప్రియదశేశః
అనురూపశ్చ తే భర్తా రూపస్యచ భవిష్యతి. ౪

<p>టీక॥ అనుం (అధ్యాహృతము)= ఈతండు; అపూర్వీ = మున్నుభార్య సౌఖ్యము నెఱుంగనివాఁడు . భార్యయా=భార్యచేత; అర్థి=చ= ప్రయోజనముగలవాఁడును. తరుణః = యౌవనవంతుండు. ప్రియదశేశః= సంతోషకరంబగుచూచుటగలవాఁడు. తే=నీయుక్క; రూపస్యచ = రూపమునకును; అనురూపశ్చ = తగినవాఁడనైన; భ</p>	<p>ర్తా=పెనిమిటి; భవిష్యతి = కాలంబు. ఇతండు , ఇదివఱకుభార్యనుఖంబెఱుంగనివాఁడు ; కాఁబట్టియితనికిభార్యకావలసియున్నది ; మఱియునితండు యౌవనవంతుండును సుందరాకారుండునుగాన , నీరూపంబునకనురూపంబుగా, భర్తాకాలంబు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏనం భజ వికలాక్షి భర్తారం భ్రాతరం మమ

అసపత్నా వరాహోహే మేరు మరగః ప్రభా యథా. ౫

<p>టీక॥వరాహోహే = శ్రేష్ఠములయి నపిండదులుగల;విశాలాక్షి=వెడల్పుల యినకన్నులుగలశూర్యణఖా!మమ=నా యొక్క;భ్రాతరం=తమ్ముడయిన;ఏ నం=ఈలత్తుణుని;భౌతారం=పెనిమి టిగా;అసపత్నా=చవతిలేనిదానవై; మేరుం=మేరుపర్వతమును ; అర్కప్ర భాయథా=సూర్యకాంతివలె; భజ=</p>	<p>సుందరములయిన పిండదులు గల దానపువెడల్పులయిన కన్నులుగలదా నపునగుశూపణఖా! మేరుపర్వతము నుసూర్యకాంతిపొందునట్లు, నీవునాత మ్మునిజెనిమిటిగాఁబొందుము; నీకుఁజ వతులులేకసుఖంబుగానుండును. అని, రాముండు,శూపణఖతో జెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇతి రామేణ సా ప్రోక్తా రాక్షసీ కామమోహితా
విస్మయ్య రామం సహసా తతో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౬

<p>టీక॥కామమోహితా= వన్నధుని చేమోహమునొందింపఁబడిన;సా=ఆ; రాక్షసీ=శూపణఖ;ఇతి=ఇట్లు; రా మేణ=రామునిచేత;ప్రోక్తా= చెప్పఁబ డినవై;సహసా=శీఘ్రంబున;రామం= రాముని;విస్మయ్య=విడిచి;తతో=అంత;</p>	<p>లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూచిక ; అబ్రవీ త్=పలికెను. కామమోహితయగునాశూపణ ఖ,రాముండుచెప్పినదివిని,యంతశీఘ్రం బునరామునివిడిచి , లక్ష్మణునింజూచి యిట్లుని,పలికెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	---

అస్య రూపస్య తే యుక్తా భార్యాహం వరవణికీనీ
మయాసహ సుఖం సర్వాః దండకాః విచరిష్యసి. ౭

<p>టీక॥వరవణికీనీ = ఉష్ణకాలమున సుఖశీతలమును శీతకాలమున సుఖోష్ణ మునగునంగముగలిగి భతకాయం దను రాగముగల యుత్తమస్త్రీ నగు ; అ హం=నేను; తే=నీకు; అస్య=ఈ;రూ</p>	<p>పస్య=రూపమునకు; యుక్తా=తగిన; భార్యా=భార్యను. త్వం (అధ్యాత్మ) తము=నీవు; మయాసహ=నాతోఁగూ డ; సుఖం=సుఖముగా; సర్వాః=స మస్తమయిన; దండకాః=దండకార</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౫౧

స ౧౮

<p>జ్యమును, దండకారణ్యమునందనుట; విచరిష్యసి=తిరుగఁగలవు.</p> <p>ఉష్ణకాలముననుఖ శీతలమును శీతకాలముననుఖోష్ణమునగు నంగముగలిగి భతకాయెందనురాగముగల యుత్తమవనితనగునేను, నీసౌందర్యమునకుఁద</p>	<p>గినభార్యను; నీవునన్నుంగూడి, సౌఖ్యంబున, నీదండకారణ్యముననంతటను విచరింపుచుండుము. అని, శూర్పణఖ లక్షణనితోడెప్పెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఏవ ము క్తస్తు సౌమిత్రి రాక్షస్యా వాక్యకోవిదః
తత శ్శూపకనఖం స్త్రిత్వా లక్ష్మణో యుక్త వబ్రవీత్. ౮

<p>టీక॥వాక్యకోవిదః=మాటలయందుఁబండితుండగు; సౌమిత్రః=సుమిత్రకొడుకైన; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుఁడు; రాక్షస్యా=శూపకణఖచేత ; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనె; తతః=అంత; స్త్రిత్వా = కొంచెమునవ్వి; శూపకనఖం=చేటలవంటి గోళ్లుగలశూపకణఖనుగూర్చి ; యు</p>	<p>క్తం = తగునట్లుగా ; అబ్రవీత్=చెప్పెను.</p> <p>మాటలుచెప్పటయందుఁబండితుండగులక్ష్మణుండు శూపకణఖ చెప్పినమాటనువిని, చేటలవంటిగోళ్లతో నున్నయారాక్షసింబూచి , చిఱునగవు మొగంబునందోఁప, నిట్లని యుక్తంబుగాఁబలికెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కథం దానస్య మే దాసీ భార్యా భవితు మిచ్ఛసి
సోహ మాశ్చ్యేణ పరవాక్ భ్రాతృ కమలవణేని. ౯

<p>టీక॥ కమలవణేని=తామరపువ్వు యొక్కరంగువంటిరంగుగల శూపకణఖా! త్వం(అధ్యాత్మతము) = నీవు; దానస్య=దాసుండనగు ; మే=నాకు; భార్యా=భార్యవయి; దాసీ=దాసివి;</p>	<p>భవితుం=అగుటకు; కథం=ఎట్లు ; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు? సః=అట్టి; అహం=నేను; ఆశ్చ్యేణ=ఘోరముగ ; భ్రాతృ=అన్నచేత; పరవాక్ = పరాధీనుండను.</p>
--	--

తామరపువ్వువంటిరంగులదానవ నాకుజ్యేష్ఠభాగితయగునీరాముడునా
గుళూపకణఖా! సిద్ధాధా ముదితా మలవణిసీ
కుభార్యవై దాసివగుటకేల గోరెదవు? అని, తాత్పర్యము.

సమృద్ధాథకస్య సిద్ధాధా ముదితా మలవణిసీ
ఆర్యస్య త్వం విశాలాక్షి భార్యా భవ యవీయసీ. ౧౦

టీక! విశాలాక్షి = వెడల్పులయిన కు; యవీయసీ = చిన్నదానవగు; భా
క, ధ్లుగలగుళూపకణఖా! సిద్ధాధా = ర్యా = భార్యవై; భవ = అగుము.
ఈడేతినప్రయోజనముగలదానవును; వెడల్పులయినకన్నులగుళూపక
అమలవణిసీ = నిమలమయినరంగుల ణఖా! సిద్ధాధా = రాలవుననుదరాం
లదానవునగు; త్వం = నీవు; ముదితా = గివగునీవుననుతోవయిన, సర్వాథకాసి
సంతోషించినదానవై; సమృద్ధాథక = ద్ధిగలరామునకురెండవభార్యవగుము.
స్య = సమృద్ధమయినప్రయోజనముగల; అని, తాత్పర్యము.
ఆర్యస్య = పూజనీయుడయిన రామున

ఏనాం విరూపా మసతీ కరాళాం నిరానోదరీమ్
భార్యాం వృద్ధాం పరిత్యజ్య త్వా మేవై వ భజిష్యతి. ౧౧

టీక! ఏవః = ఈరాముడు; విరూపా = గలడు,
పాం = వికృతమయినరూపముగలది ఈరాముడు, వికృతరూపముగల
యః అసతీ = దుష్టురాలును; కరాళియు దుమాగురాలను భయంక
ళాం = భయంకరురాలును; నిరానోద రికారయునువ్రేలుకాదుడుండు కమ
రీం = వంగినకడుపుగలదియు; వృద్ధాం = పుగలదియుముననిదియునగునీభార్యతి
ముసలియునగు; ఏనాం = ఈ; భా విడిచి, ఇన్నభార్యగాఁబొందును.
ర్యాం = భార్యను; పరిత్యజ్య = విడిచి; అని, తాత్పర్యము.
త్వామేవ = నిన్నే; భజిష్యతి = బొంద

కోహి రూప విదుః శ్రేష్ఠం సంశ్లేష్య పరివర్జితేని
మానషీషు వరాహోహే కుర్యాత్సర్వం విచక్షణః. ౧౨

<p>టీక/పరివర్జితేని = ఉచితకాలమునను భిశీతలమును సీతకాలమున సుభోష్ణము నగునంగమగః శీతశాశ్వతముగా ముగలయుత్తమస్త్రీని; వరాహోహే శ్రేష్ఠములయినవిలువగలవారలకు శూపణభూతిచక్షుః = చక్షుఃశాస్త్రం గుణాదుఃకోహి = ఎవ్వఁడు; ఇవల- తుః శ్రేష్ఠం = ఉత్తమమైన రూపం అకారమున; సంశ్లేష్య = విడిచి; మాన- షీషు = మనుష్యస్త్రీలయందు, భావం.</p>	<p>మనస్సును; కుర్యాత్ = చేయున? ఉచితకాలముననుభవ శీతలమును శీత కాలముననుభవోష్ణమునగ నంగమం గలి శీతశాశ్వతముగా ముగల యుత్త మస్త్రీని; ఉచితకాలమున విలువగలు గలవారలకు శూపణభూతిచక్షుః గుణాదుఃకోహి = ఎవ్వఁడు, ఇవల- తుః శ్రేష్ఠం = ఉత్తమమైన రూపం అకారమున; సంశ్లేష్య = విడిచి; మాన- షీషు = మనుష్యస్త్రీలయందు మనసు నించునట్లు, లక్ష్యములు శూపణ భూతిచక్షుః అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇతి సాలత్కృతే నోక్తా కరాళా పరాశోదరీ
మన్యతే తద్వదస్త్ర్యం పరిహసావిచక్షణా. ౧౩

<p>టీక/కరాళా = భయంకరరా లునునిరాశోదరీ = వలసినకడుపుగల దియు; పరిహసావిచక్షణా = పరిహాస మునెటుంగనిదియునగు; సాల = ఆశూ- పణభూతిచక్షుః; లక్ష్యజేవ = లక్ష్య- ముజేత; ఉక్తా = చెప్పఁబడినదై; త- త్ = ఆ; వదః = మాటను; సత్యం = య- థార్థముగా; మన్యతే = గౌరవించు</p>	<p>స్త్రీది. భయంకరాకారయు ప్రేమకామ దుండు కడుపుగలదియునగు వాశూ- పణభూతిచక్షుః నిమాటనుని , పరి- హాసంబెట్టివో యెటుంగనిది కావున, నామాటనంతయు యథార్థముగా దలంచినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సా రామం పరాశాలాయా ముపవిష్టం పరంతపమ్
సీతయా సహదుర్భాషా మబ్రవీత్కామమోహితా. ౧౪

ప్రతిపదాంతర్జాతీయతాత్పర్యసహితము.

స గా

టీక॥ కామమోహితా = మన్మథునిచే మోహమునొందింపఁబడిన; సా = ఆశూపణము; సీతయాసహ = సీతతోఁగూడ; పణికొలాయాం = పణికొలయందు; ఉపవిష్టం = కూచుండి నవాడును; పరంతపం = శత్రువులందఱింపజేయువాఁడును; దుర్భవకం = ఎదిరింపనలవిగానివాఁడునగు; రామం =	రామనిగూచిక ; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. మన్మథపరవశయగునా శూర్పణఖ పణికొలయందు సీతతోఁగూడ దుర్భవకం దై కూర్చుండియున్న శత్రుమదకనుండగు రాముంజూచి, యిట్లు, పలికినది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఏనాం విరూపా మనతీం క రాభౌ నిగతోదరీమ్
వృద్ధాం భార్యా మవప్తభ్య మాం నత్వం బహుమన్యసే. ౧౫

టీక॥ త్వం = నీవు; విరూపాం = విక్రమరూపముగలదియు; అనతీం = దుష్టురాలును; నిగతోదరీం = వంగినకడుపుగలదియు; వృద్ధాం = ముసలిదియునగు; ఏనాం = ఈ; భార్యాం = భార్యను; అవప్తభ్య = అవలంబించి; మాం = నన్ను; నబహుమన్యసే = గౌరవింపకున్నావు.	నీవు, విక్రమరూపముగలిగి భయంకరాకారయైచేలుకాఁడుకడుపుతోఁగూడినయీముసలిభార్యనుఁ గ్గింఁచెట్టుకొని, నన్నులక్ష్యముసేయకున్నావు. అని, తాత్పర్యము.
--	--

అశ్యే మాం భత్యుష్యామి పశ్యత స్తవ మానషీమ్
త్వయాసహ చరిష్యామి నిస్సపత్నా యథా సుఖమ్. ౧౬

టీక॥ అశ్యే = ఇప్పుడు; తవ = నీవు ; పశ్యతః = చూచుచుండగా; ఇమాం = ఈ; మానషీం = మనుష్యుఁడై ; భత్యుష్యామి = భక్షింపఁబడను. నిస్సపత్నా =	తన-చవతిలేనిరాననై; యథా సుఖం = సుఖముగా; త్వయాసహ = సీతోఁగూడ; చరిష్యామి = సంపరించెదను. ఇప్పుడు, నీవుచూచుచుండగానే
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౫౫

స ౧౮

ఈమనవ్యస్త్రీని భక్షించెదను; అంతః విహరించెదను. అని, శూర్యణఖ రాము జవతిలంఘితే నీహోంకూడ సుఖంబుగ నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా మృగశాబాషీ మలాతేనద్యశేక్షణా

అభ్యధావ త్సుసంక్రద్ధా మహాలాగ్న రోహిణీమివ. ౧౭

టిక॥ అలాతేనద్యశేక్షణా = కొఱ వులతోనమానములయిన కన్నులుగఁ శూర్యణఖ; ఇని = అని; ఇత్యుక్త్వా = చెప్పి; సుసంక్రద్ధా = మిక్కిలియొకొఁడము నొందుచు; మృగశాబాషీ = జింకపిల్ల కన్నులవంటికన్నులుగల నీతాడని; మహాలాగ్నః = క్రూరగ్రహములు; రోహిణీమివ = రోహిణీదేవివలె; అభ్యధావతే = తటిమెను. అశూపకణఖయిట్లుచెప్పి కన్నులు కొఱపుటంటోలె భయంకరింబలయి గ్రాలఁ బరమకుపితయయి, క్రూరగ్ర హములు రోహిణీదేవిమనస్సు, నీ తాడెందఱిమెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మృత్యుపాశేప్రతిమా మాపతంతీం మహాబలః

నిగృహ్య రామః కుపిత స్తతో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౧౮

టిక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; రామః = రాముఁడు; కుపితః = కోపమునొందినవాడై; అపతంతీం = వచ్చుచున్న; మృత్యుపాశేప్రతిమా = మృత్యుపాశముతోఁబోలిగల; రామః = అశూపకణము; నిగృహ్య = నిగ్రహించి; తతః = అంతః; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూచిక; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. మహాబలశాలియగు రాముండు, మృత్యుపాశంబువలె సతిభయంకరయి వచ్చుచున్న యాశూపకణంబును చి, కుపితుండై, యదల్చి, లక్ష్మణుం బాచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

క్రూరైరనారైః స్సామిత్రైః పరిహసః కథంచన

సకార్యః పశ్యంతే కహిం కథంచి త్సామ్య జీవతీమ. ౧౯

టీకా సౌమ్య = తిన్నవాడవగు; దానిఁగా; పశ్య = చూచుము.	
సౌమ్యైశ్చ లక్ష్మణుఁడా! అపార్యైః = సౌమ్యుడవగులక్ష్మణుఁడా! దుష్టుఁగు; త్రూర్తైః = ద్రూరితమలతోఁ	సౌమ్యుడవగులక్ష్మణుఁడా! దుష్టులును ద్రూరులును వారలతో నంత
గూడ, పరిహాసం = వికలాశి; కథంచన = వాత్రమువరిపఁసమాడరాదు; ఇష్ట	మ, నీత్రలతోఁముందుఁబట్టుచూడకొ
ఎట్లైనఁకార్యః = చేయఁదగినవికాము. కథంచిత = ఎట్లునును; వైజీ	నుము. అని, తాత్పర్యము.
హిం = నీతాదీవిని; జీవతీం = బ్రతుకు	

ఇహం విరూపా మనరీ మతిమత్తాం మహాదక్ష్మి
రాతి. సీ ప్రయవ్యాసుఁ విరూపయను మహా. సి. ౨౦

టీకా ప్రయవ్యాసుఁ = ప్రయవక్త్రేష్ఠుఁడు.	
దక్షగులక్ష్మణుఁడా! విరూపాం = వికృ	ప్రయవక్త్రేష్ఠుఁడవగులక్ష్మణుఁడా!
తరూపమగులదియు; అనరీం = నున్నరా	వికృతాకారయునుదున్నరాలునుమిఠి
లును; అసమత్తాం = మిక్కిలియు మదిం	లియునుమించియున్నదియుమహాదరి
చినదియు; మహాదక్ష్మి = దైర్ఘ్యకడువు	యునగునీశూపకాభినులంగ విహీనఁ
గులదియునగు; ఇహం = ఈ; రాత్రి. సీం =	గాఁజేయుము. అని, రాముండు, లక్ష్మ
రాత్రిసంతీర్థి; విరూపయతుం = విరూ	ణులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
పగాఁజేయుటకు; అహా. సి = తగు	

ఇత్యక్తో లక్ష్మణ స్రస్యాః క్రుద్ధో రామస్య పార్శ్వతః
ఉద్భవ్య భగ్గం చిచ్ఛేద కణానానం మహాబలం. ౨౧

టీకా మహాబలం = అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుఁడు; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాడై; క్రు	ద్ధం = కోపించినవాడై; రామస్య = రామునియొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్కనుండి; భగ్గం = కఠిని; ఉద్భవ్య = ఎత్తి
---	--

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౫

స ౧౮

తస్యాః=ఆశూషణగణయైకగ్రా; కణా మునిమాటనునిని, క్రుద్ధుంజై రాముని పా
నాసం=చైత్రులను ముక్కలను; చిచ్ఛేద= శ్వకంబుననున్న శిష్టంబుదీసి, యాశూర్వ
కోనెను. గణముకర్త-శైవులను ఛేదించెను.

మహాబలిండుగులక్తుఁడందు, రా అని, తాత్పర్యము.

సకృత్త కణానాసా తు విస్వరం నా వినద్యచ
యథాగతం ప్రద్రావ ఘోరా శూర్వగణా వసమ్. ౨౨

టిక్కః ఘోరా = భయంకరయగు; డవిగూచి; ప్రద్రావ = పరుగె
సా=ఆశూషణగణా = శూషణగణ; చైన్.
నికృత్తకణానాసా = ఛేదించు భయంకరాకారయగు శూషణ
దిన చైత్రులను ముక్కలు గల్పనంత ఖ, తనముక్కలశైవులను ఛేదించినం
నై; విస్వరం = వికృతస్వముగలగు తట, వికృతస్వరముగానఁచి, వచ్చి
నట్లుగా; వినద్యచ = అ. చియు; య దారిఁబట్టి, యడవికిఁబయిగి త్రవోయె
ధాగతం=వచ్చినట్లుగా; వసం = అ ను. అని, తాత్పర్యము.

సా విరూపా మహాఘోరా రాక్షసీ శోణితోషితా
ననాద వివిధా న్నాదాక్ యథా ప్రా వృషి తోయదః. ౨౩

టిక్కః మహాఘోరా=మిక్కిలియుధా వాదాక్=ధ్వనులను, నరాద= అజుడె
యంకరయిన; సా=ఆ; రాక్షసీ= ను. చేసెననట.
శూషణగణ; విరూపా = వికృతరూప అతిభయంకరాకారయగు నాశూ
ముగలదై; శోణితోషితా = నెత్తురు పణగణ, అట్లువిరూపగాఁ జేయఁబడి,
జేడడుపఁబడినదై; ప్రావృషి=వషా నెత్తురు పెల్లువలుగాఁ గాఁ, వషాకా
కాలమునందు; తోయదః= మేఘము లంబున మేఘముంబోలె, నానావిధంబు
వరి; వివిధాక్ = నానావిధములయిన; గా, నఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

సా విక్షరంతి రుధిరం బహుధా ఘోరదశానా

ప్రగృహ్య బాహూ గజకంతీ ప్రవివేశ మహావనమ్. ౨౪

టీక॥ ఘోరదశకానా = భయంకర	శంప్రవేశించెను.
మయినచూచుటగల; సా = ఆశూపక	చూపరులకు భయంబుగలిగించున
గఖ; రుధిరం = నెత్తురును; విహరంతీ =	ట్టియాశూపకగఖ, నెత్తురుగాఱు, శే
కాటుచు; బాహూ = చేతులను; ప్రగృ	తులంబట్టుకొని, నానావిధంబులలోద
హ్య = పట్టుకొని; గజకంతీ = అబదు	నంబునెయ్యదు, మహారణ్యంబుఁజొ
చు; మహావనం = పెద్దయడవిని; ప్రవివేశ	చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు సా రాక్షససంఘసంవృతం
ఖరం జనస్థానగతం విరూపితా
ఉపేత్య తం భ్రాతర ముగ్రదశకానం
పపాత ఘూమా గగనా ద్యథా ౨౫: ౨౫

టీక॥ తతస్తు = అంతను; విరూ	కు; పపాత = పడెను.
తా = విరూపగాఁజేయఁబడిన; సా =	అంత, నట్లువిరూపితయయినశూ
ఆశూపకగఖ; జనస్థానగతం = జనస్థాన	పకగఖ, జనస్థానంబునఁబెట్టరాక్ష
మునుబొందినవాఁడును; ఉగ్రదర్శనం =	సులంగూడియొన్న భయంకరాకారం
భయంకరమయిన చూచుటగలవాఁడు	దగుతనసోదరుఖరుంజేరి, దుఃఖావేశం
ను; భ్రాతరం = తోఁబట్టువునగు; తం =	బున, నాకాశంబుననుండిపడుగుపడున
ఆ; ఖరం = ఖరుని; ఉపేత్య = పొంది; గ	ట్లు, నేలంబడెను.
గనాత్ = ఆకాశముననుండి; అశనిద్య	అని, తాత్పర్యము.
థా = పడుగువలె; ఘూమా = నేలయం	

తత స్స భార్యం భయమోహమూర్ఛితా
సలక్ష్మణం రాఘవ మౌగతం వనమ్
విరూపితం చాత్మని శోణితోష్ణితా
శశంస సర్వం భగినీ ఖరస్యసా. ౨౬

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౫౯

స గా

<p>టిక॥తతః=అంతఃఖరస్య = ఖరుని యోక్తః; ధగిసీ=తోఁబుట్టువగు; సా=ఆ శూపకాని; ధయమోహమూర్ఛితా- ధయముచేతనుమోహముచేతను వ్యా పింపఁబడినదై; తోఁగి తోఁగి తాం నెత్తురు జేడడుపఁబడినదై; సభార్యం= భార్య తోఁగూడినవాఁడును; సలక్ష్యం = ల క్ష్యునితోఁగూడినవాఁడునగు; రాఘ వం=రాముని; వనం=అడవిని; ఆగతం= పొందినవానిగాను; ఆత్మని= తనయం</p>	<p>దు; విరూపణంచ=విరూపగాఁ జేయు టను; సర్వం=సమ ప్రమును; శశంస= చెప్పెను. అంత, నాశూర్పణి, ధయమోహంబు లుపెనంగొన, నెత్తురు వెల్లువలుగాఁగా బ, రామండు సీతాలక్ష్యులతోఁగూ డవనంబునకువచ్చుటయుఁడన్న విరూ పంజేయుటయు మొదలుగా సమాచా రమంతయు, ఖరునకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, అష్టాదశస్కంః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండాష్టాదశస్కటిక,
ముగిసినది.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము:

సం

అ

ఏకోనవింశతసగళాచారంభః.

తాం తథా పతితాం దృష్ట్వా విరూపాం శోణితోషితామ్
భగినీం క్రోధసంతప్తః ఖరః ప్రప్రచ్ఛ రాక్షసః. ౧

టీక॥ ఖరః=ఖరుడను; రాక్షసః= కోపముచే మిక్కిలియుం దపించు శే
రాక్షసుడు; విరూపాం = పృథ్వీయంబునవాడై; ప్రప్రచ్ఛ=ఆచరింప.
పముగలదియు; శోణితోషితాం=నెత్తు అంత, ఖరుడు, అట్లువిరూపితయ
రుచే దడుకంబునదియు ; తథా= మనెత్తురుచేదమంబుననై నెలంబ
అట్లు; పతితాం = పడినదియునగు; దీయున్న తనతోబుట్టు శూపకాఖం
తాం=ఆ; భగినీం = తోబుట్టువును; బాచి, పరమకుమింబునైయుట్లనియటిగ
దృష్ట్వా= చూచి ; క్రోధసంతప్తః= క. అని, కాత్పర్యము.

ఉత్తిష్ట తావ దాఖ్యాహీ ప్రమోహం జహీ సంభ్రామక్
వ్యక్త మాఖ్యాహీ కేన త్వ మేవరూపా విరూపితా. ౨

టీక॥ ఉత్తిష్ట= లేము; తావత్ = రూపగాఁజేయఁబడినావు? వ్యక్తం= అంతయు; ఆఖ్యాహీ=జెప్పము. ప్ర స్పష్టముగా; ఆఖ్యాహీ=జెప్పము.
ప్రమోహం=మోహమును; సంభ్రామం= లేము; సంకలనంతయఁజెప్పము;
తొట్టుకొట్టును; జహీ=విడుపుము. మోహసంభ్రామంబులవిడుపుము ; ఎ
కేన=ఎవ్వఁచేత; త్వం=నీవు; ఏవంరూ వ్వందునిట్లువిరూపగాఁజేసెద? స్పష్ట
పా=ఇట్టిదానవుగా; విరూపితా = వి యుగాఁజెప్పము. అని, కాత్పర్యము.

కః కృష్ణసర్ప మాసీన మాశీవిష సువాగసక్
తుద త్యభిసమాపన్న మంగుశ్యగ్రేణ లిలయా. ౩

టీక॥ కః=ఎవ్వఁడు; ఆసీనం= కూలయందువిషముగలదియు; అభి సమా
ర్చుండియున్నదియు; ఆశీవిషం= కోపపన్నం=ఎదురుగావచ్చినదియు; అనా

శ్రీమద్రామాయణము ఆరణ్యకాండము.

౨౬౪

సం

గసం = అపరాధములేఁదియనగ; కృష్ణసర్పం = కృష్ణసర్పమును; లీలయా = విహారముగా; కూర్చుండియున్న కృష్ణసర్పం; బాసము చేత; అంగకృష్ణగ్రహం = చేరికొనకును, ఎలాసాధకమువేలిచేఁగొనచేత; తుదతి = హింసింపబడునాడు; పురుషుడ? అని, తాత్పర్యము.

కః కాలపాశ మానభ్య కంఠే మోహం నృజానతే
యస్తా వ మర్య సమాసాద్య నీతవా స్విస ముక్తమమ్. ౪

టీక॥ కః = ఎవ్వఁడు; కంఠే = కంఠమునందు; మోహం = అజ్ఞానమువలన; కాలపాశం = మృత్యుపాశమును; సభ్యం = బంధించుకొని; నజానతే (నజానీతే) = తెలిసికొనకున్నాఁడు? యః = ఎవ్వఁడు; అర్య = ఇష్టము; త్వాం = నీవు; సమాసాద్య = పొంది; క్తమమ్ = విడుదలయిన; విపరం = విషమును; పీతవా = త్రాగినాఁడు? ఎవ్వఁడు, మోహంబునఁగంతములందు మృత్యుపాశంబుదగిలించుకొని, తెలిసికొనకున్నాఁడు? ఎవ్వఁడు, నిన్నుఁ బాతక, మహావేగంబగువిషంబు ద్రావినాఁడు? అని, తాత్పర్యము.

బలవిక్రమసంపన్నా కామగా కామరూపిణీ
ఇమా మవస్థాం నీతా త్వం కేనాతకసమా గతా. ౫

టీక॥ బలవిక్రమసంపన్నా = బలముతోనుబరాక్రమముతోను గూడినదానవును; కామగా = ఇచ్చకువచ్చినట్లుపోవుదానవును; కామరూపిణీ = ఇద్దాధీనమగురూపము గలదానవును; అంతకసమా = మృత్యువుతోసరియైనదానవునగు; త్వం = నీవు; గతా = పోయినదానవై; కేన = ఎవ్వనిచేత; ఇమాం = ఈ; అవస్థాం = అవస్థను; నీతా = పొందింపఁబడినావు? బలపరాక్రమంబులతోఁ గూడినదానవునుగామగమనముగలదానవునుగామరూపిణివి మృత్యుసమానవునగునీకు ఎవ్వఁడెట్టిదురవస్థగావించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కేవగంధర్వభూతానా మృషీకాంచ మహాన్మనామ్

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

సం.

కోయమేవం విరూపాం త్వాం మహావీర్య కృతార హ. ౬

<p>టీక॥ దేవగంధర్వకథావాం= దేవతలలోను గంధర్వకలలోను పూతములలోను; మహాత్మనాం= పూజ్యమయిన స్వభావముగల; ఋషీదాంఠ= ఋషులలోను; మహావీర్యః= అధికమయిన పరాక్రమముగల; ఆయం= ఈ; కః= ఎవ్వఁడు; త్వాం= నన్ను; పివం= ఇట్లు; విరూపాం= వికృతమయి</p>	<p>నరూపముగలదానిఁగా; చకార = చేసెను ? "హ" అనునది పాదభ్రూరదార్థము. దేవతలలోఁగాని గంధర్వకలలోఁగాని ధూతంబులలోఁగాని మహాత్ములగు ఋషులలోఁగాని యెవ్వఁడు మహాపరాక్రమకాలి, నిన్నిట్లు విరూపగావిం చేయఁ అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సహి పశ్యామ్యహం లోకే యః కుర్యాత్తమ విక్రియమ్
అమరేషు సహస్రాక్షం మహేంద్రం పాకళాననమ్. ౭

<p>టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; లోకే=లోకమునందు, మమ=నాకు; విక్రియం= అపకారమును; కుర్యాత్=చేయునో; అమరేషు=దేవతలయందు ; తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి; సహస్రాక్షం=వేమికన్నులుగల; పాకళాననం=పాకుఁడను రాక్షసునివధించినవాఁడునగు;</p>	<p>మహేంద్రం=దేవేంద్రుని ; సపశ్యామిహి=చూడనుగదా! లోకంబున, సహస్రాక్షంబునుచాకాసురుంబంపినవాఁడునగు దేవేంద్రుండునుగూడ , నాకపకారంబునెయ్యఁబాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అద్యాహం మాగజైః ప్రాదా నాదాస్యే దేవితాంతైః
సలిలే షీర మాసక్తం నిష్ప్రిబస్మిర సారసః. ౮

<p>టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; అహం=నేను; దేవితాంతైః=ప్రాణముల నశింపఁజేయునట్టి; మాగజైః=బాణములను; సలిలే=నీటియందు; అసక్తం=క</p>	<p>లచేత; కస్య (అధ్యాహృతము)=ఎవ్వనియొక్క; ప్రాదాక=ప్రాణములను; సలిలే=నీటియందు; అసక్తం=క</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౬౩

స ౧౯

లసిన; ఊరం = పాలన; నిపుణుల =
తాగునీటి; సారసభవం హంసపక్షి
వలె; ఆదాస్యే = గ్రహించునా?
హంసపక్షిని బంగలసిన పాలన ద్రా

వనట్లు, నేనిప్పుడు, ప్రాణాంత కరం
బలగుణాణంబుల, నెవ్వని ప్రాణంబు
లంగొనవలయు? అని, తాత్పర్యము,

నిహతస్య మయా సుఖ్యే శరసంకృతమమణః
సంభవం రుధిరం రక్తం మేదిని కస్య పాస్యతి. ౯

టిక్కపత్రరథాః = పక్షులు ; సంగ
తాః = గుంపులు గూడినవై ; ప్రహృ
ష్టాః = సంతసించినవై ; రణే = యుద్ధము
నందు; మయా = నాచేత; నిహతస్య = వ
ధింపఁబడిన; కస్య = ఎవ్వనియొక్క; కా
యాత్ = చేహముననుండి; మాంసం =
మాంసమున; శత్రుత్వం = పెరికి; భక్ష

యివ్యంశి = తినఁగలవు?
ఎవ్వఁడు యుద్ధంబున నాచేత నిహ
తుండగుడు, పక్షులు , సంతోషంబు
నగుంపులు గూడియెతని చేహంబుననుండి
మాంసమును భక్షింపఁగలవు?
అని, తాత్పర్యము.

కస్య పత్రరథాః కాయా న్తాంస ముత్కృత్య సంగతాః
ప్రహృష్టా భక్షయిష్యంతి నిహతస్య మయా రణే. ౧౦

టిక్కసంఖ్యే = యుద్ధమునందు; మ
యా = నాచేత; నిహతస్య = వధింపఁబ
డినవాఁడును; శరసంకృతమమణః =
బాణములచేత ఛేదింపఁబడిన మమణ
స్థానములుగలవాఁడునగు; కస్య = ఎ
వ్వనియొక్క; సంభవం = నురుంగుతోఁ
గూడినరక్తం = ఎఱ్ఱని; రుధిరం = నెత్తు

రును; మేదిని = భూమి; పాస్యతి = త్రాఁ
గఁగలడు?
ఎవ్వఁడు , యుద్ధంబున నాబాణం
బుల భిన్నమముకొండై హతుండగుడు,
నురుంగుతోఁ గూడియెట్లై యుండు న
తనిరక్తంబును భూమిద్రావఁగలడు?
అని, తాత్పర్యము.

తం న చేతా న గంభీర్యా న వికాచా న రాక్షసాః

మయాఽ పకృష్టం కృపణం శక్తా స్త్రాశు మహాహవే. ౧౧

టీక॥ ఇహ = ఇప్పుడు; మయా =	ల; న (శక్తాః) = సమఘాలుకారు.
నాచేతః; ఆహవే = యుగమువందు;	రాక్షసాః = రాక్షసులు; న (శక్తాః) =
అపకృష్టం = ఈర్ష్యులకింక; కృపణం =	సమఘాలుకారు.
శోచనీయుండగు; తం = అతః; ఆ	నేనిప్పుడతని ముద్ధంబున కీర్త్యుగా,
తుం = రక్షించుటకు; చేవాః = చేవచి	చేవతలుగాని గంధవులుగాని పిశాచ
లు; శక్తాః = సమఘాలుకారు గంధ	ములుగాని రాక్షసులుగాని యితని
ర్యాః = గంధవులు; న (శక్తాః) = న	సింపజాలరు. అని, తాత్పర్యము.
ఘాలుకారు. పిశాచాః = పిశాచము	

ఉపలభ్య శక్తై స్సంక్షాం తం మే శంసితు మహాహవే
యేన త్వం దుర్వింశేన వనే విక్రవ్య నిజితా. ౧౨

టీక॥ మున్వీతేన = దుష్టుండగు; యే	తుం = చెప్పటకు; అహా = సి = తగుదువు.
న = ఎవ్వరిచేత; త్వం = నీవు; వనే = అడవి	వీమధుండు, పరాక్రమ గర్వంబున,
యందు; విక్రవ్యం = పరాక్రమించి; నిజితా	వినిట్లు గావించిననాడో, నీవుతీర్చు
తా = జయింపబడినావో; శక్తైః = పిల్ల	గాఁ, జరిపించెద్యుకొని, యితనినాకుం
గా; సంక్షాం = తెలివిన; ఉపలభ్య = పొ	జెప్పుము. అని, ఇందు, శూర్వగళితో
ది; తం = అతని; మే = నాకొఱకు; శంసి	జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి భాగ్యం ద్వైత శ్చ త్పా క్రుద్ధస్యచ విశేషతః
తత శ్చూపకాణా వాక్యం సదాప్య మిద మబ్రవీత్. ౧౩

టీక॥ శూపకాణా = శూపకాణా; ఇ	త్పాద = వినియు; తతః = అంత; సదా
తి = ఇట్లు; విశేషతః = విశేషించి; క్రుద్ధ	వ్యం = కన్నీళ్లతోఁగూడునట్లుగా; ఇ
స్య = కోపమువొందిన; భాగ్యం = తో	దం = ఈ; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీ
బ్రవీత్తుమొక్క; వచః = మాటను; శ్చ	త్ = చెప్పెను.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౫

స గ

శూదకాణః పరమకుపితండగుః | స్తులంగస్త్రీల్లగఱు, నిట్లని, చెప్పెను.
రుండుజెప్పినమాటను విని, యంతః | అని, తాత్పర్యము.

తరుణౌ రూపసంపన్నా సుకుమారౌ మహాబలౌ
పుండరీకవిశాలాయౌ చీరకృష్ణా జినాంబరా. ౧౪
ఫలమూలాశనౌ దాంతౌ తాపసౌ ధర్మచారిణౌ
పుత్రౌ దశరథస్యా స్త్రాం భౌతరా రామలక్ష్మణౌ. ౧౫

<p>టీక॥ తరుణౌ = యౌవనవంతులు ను; రూపసంపన్నా = సౌందర్యము తోఁగూడినవారలును; సుకుమారౌ = మృదువయిన జేహము గలవారలును; మహాబలౌ = అధికమయినబలముగల వారలును; పుండరీకవిశాలాయౌ = తెల్ల దామరపూలువలెవిడల్పులయిన కన్న బలగలవారలును; చీరకృష్ణాజినాంబ రా = నారచీరమునుజింకతోలునువ స్త్రములుగాఁగలవారలును; ఫలమూ లాశనౌ = పండ్లునుగడ్డలును ఆహారము గాఁగలవారలును; దాంతౌ = ఇంద్రి యనిగ్రహముగలవారలును; తాపసౌ = తపస్సులును; ధర్మచారిణౌ = ధ ర్మమునాచరించువారలును; దశర</p>	<p>థస్య = దశరథసియొక్క; పుత్రౌ = కొడుకులును; భౌతరా = అన్నదమ్ము లునగు; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మ ణులు; ఆస్త్రాం = ఉండిరి. యౌవన సంపన్నులును సౌందర్య వంతులును సుకుమారశరీరులును మహా బలశాలులును బుండరీకంబులవంటివి దండకన్నులుగలవారలును నారచీరలు నుగృహజినంబును గట్టుకొన్నవారలు ను ఫలమూలంబుల నాహారంబుగాఁ గొనువారలును జితేంద్రియులును దా పసులును ధార్మికులునగు దశరథమ హారాజ కుమారులు రామలక్ష్మణుల నువారలెన్నదమ్ములిద్దఱు వనంబుననుం డిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

గంధర్వరాజప్రతిమౌ పౌథికవజ్రంజన్వాస్తౌ
జేహవా మానుషేవాతౌ సతర్కయితు మిత్రహే. ౧౬

టీక॥ గంధర్వరాజప్రతిమా = గంధర్వరాజుతోఁగూడినవారలును; పాఠోఁగూడినవారలును; తా = ఆరామలక్ష్మణులను; దేవానా = దేవతలను గాఁగాని; మానుషా = మనుష్యులను గాఁగాని; తర్కయతుఁ = నిశ్చయించు

టకు; వాత్సహే = తత్పరీక్షించును. ఆరామలక్ష్మణులు, గంధర్వరాజు సమానులు గాను రాజు లిహ్నుంబుల తోఁగూడినవారలుగానునున్నారు; వారలు దేవతలొడుమ్యులొ నాకుఁ దెలియకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తమచీ యాపసంపన్నా సర్వాభరణభూషితా
దృష్టా తత్ర మయా నారీ తయో ముఖ్యే సుమన్యతా. ౧౩

టీక॥ తమచీ = యావనము గలదియు; యాపసంపన్నా = సౌందర్యముతోఁగూడినదియు; సర్వాభరణభూషితా = సమస్తవస్తువులనుసాములచే నలంకరింపఁబడినదియు; సుమన్యతా = సుందరమయిన నడుముగలదియునగు; నారీ = స్త్రీ; తత్ర = అచ్చట; తయో = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; ముఖ్యే =

దుమునందు; మయా = నాచేత ; దృష్టా = చూడఁబడినది. యావనవంతురాలును సుందరాంగియు సమస్త భూషణంబులను చాచ్చి యున్నదియు సుందరమయిన నడుముగలదియునగు , వాఁకొకత, వారియిద్దఱినడుమనుండఁగఁటిలి. అని, తాత్పర్యము.

తాభ్యా మభ్యాం సంఘాయ ప్రమదా మధికృశ్య తావ
ఇమా మవస్థాం నీతాహం యథా నాథా సరి తథా. ౧౪

టీక॥ తాం = ఆ; ప్రమదాం = స్త్రీ; సి; అధికృశ్య = నిమిత్తముగాఁజేసి; తాభ్యాం = ఆ; ఉభాభ్యాం = ఇద్దఱిచేతను; సంఘాయ = ఒకటియయి; అహం = నేను; అనాథాసతి = నాకుఁడులేనిదా

ననగుడు; యథా = ఎట్లా; తథా = అట్లు; ఇహం = ఈ; అవస్థాం = అవస్థను; నీతా = పొందింపఁబడినాను. ఆస్త్రీనిమిత్తముగా వారలిద్దఱును జేర్చినట్లు , అనాథుడనొకఁడెనియును

శ్రీమద్రామాయణము అరణ్యకాండము. ౨౬

స ౧౯

వస్త్రబాంధించినారు. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాశ్చ సృతవృత్తాయా స్తయోశ్చ హతయో రహమ్
సఖేనం పాతు మిచ్ఛామి రుధిరం రణమూర్ధణి. ౧౯

టిక అహం=నేను; రణమూర్ధణ	రం=నెత్తురును; పాతుం = త్రాంగుట
ని = యుద్ధాగ్రమునందు ; అన్యజావృ	కు; ఇచ్ఛామి=కోరుదున్నాను.
త్తాయాః= కుటిలమయినయాచారము	యుద్ధాగ్రంబున, హతులయిన యా
గల; తస్యాశ్చ = అశ్రీయొక్కయు; రామలక్ష్మణుల యొక్కయు నావనిత	
హతయోః = వధింపఁబడిన; తయో యొక్కయు, నెత్తురునునురుంగుతోఁగూ	
శ్చ = ఆరామలక్ష్మణులయొక్కయు; డఁగ్రావంగోరెడను.	
సఖేనం = యుగ్మగుతోఁగూడిన; రుధి	అని, తాత్పర్యము.

ఏష మే ప్రథమః కామః కృత స్తాత త్వయా భవేత్
తస్యా స్తయోశ్చ రుధిరం విజేయ మహ మాహవే. ౨౦

టిక తాత=నాయనా! అహం=	కోర్కె; త్వయా=నీచేత; కృతః= చే
నేను; అహవే = యుద్ధమునందు ; త	యఁబడినది; భవేత్=కావలయును.
స్యాః = అసీతయొక్కయు ; తయో	నాయనా! నేనుయుద్ధంబుననాము
శ్చ = ఆరామలక్ష్మణులయొక్కయు ; వుద్ధి నెత్తురుం ద్రావవలయును ; ఇది	
రుధిరం=నెత్తురును; విజేయం=త్రా	నా మొదటికోర్కె; దీనినినీవు గావింపవ
లవలయును. ప్రథమః=ముఖ్యమగు ; లయును. అని, శూపణాభిభూతులతోఁజె	
ఏషః=ఈ; మే=నాయొక్క; కామః=	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి తస్యాం బ్రువాణాయాం చతుర్దశే మహాబలాక్
వ్యాధిదేశ భరః క్రుద్ధో రాక్షసా నంతకోపమాన్. ౨౧

టిక|| తస్యాం=ఆశూపణాభి ; ఇతి=గా; భరః=భరుచును; క్రుద్ధః= కోపం
బు; బ్రువాణాయాం=చెప్పించుట; విషవాఁడై; అంతకోపమాన్=యము

||

||

<p>నితోఁబోయి-గల; మహాబలార్థంబు అధిభయముగోపించి, మహాబలకొలులనం కమునునబలముగల; రాక్షసార్థంబు తకతుల్యులఁ బదునల్వర రాక్షసులం క్షసులను; చతురదశ = పదునల్వరి జూచి, యిట్లరి, యాక్షాపించెను. ను; వ్యాధిదేశ = ఆక్షాపించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>అధిభయముగోపించి, మహాబలకొలులనం కమునునబలముగల; రాక్షసార్థంబు తకతుల్యులఁ బదునల్వర రాక్షసులం క్షసులను; చతురదశ = పదునల్వరి జూచి, యిట్లరి, యాక్షాపించెను. ను; వ్యాధిదేశ = ఆక్షాపించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇట్లాకూపకణభివృద్ధింపఁగా,

మానుషా శస్త్రసంపన్నా చీరకృష్ణాం జీవాబరా
ప్రవిష్టా దండకారణ్యం ఘోరం ప్రమదయా సహ. ౨౨

<p>టిక శస్త్రసంపన్నా = రయ్యుధ ముతోఁగూడినవారలును; చీరకృష్ణాజి నాంజిరా = నారచీరలును గృష్ణాజినం బునువస్త్రములు గాఁ గలవారలును; మానుషా = మనుష్యులు; ప్రమదయాస హ = శ్రీతోఁగూడ; ఘోరం = భయం కరమయిన; దండకారణ్యం = దండక</p>	<p>రణ్యమును; ప్రవిష్టా = ప్రవేశించిరి. ఇద్దఱుమనుష్యులునారచీరలును గృ ష్ణాజినంబునుగట్టుకొని యాయుధధా రులయి, ఒకశ్రీనివేంటఁదీసికొని, భ యంకరమగుదండకారణ్యంబునకు వ చ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తౌ హత్యా తాం దుర్వృత్తా మపావరితౌ మహాభ
ఇయంద రుధిరం లేమాం భగిని మమ పాస్యతి. ౨౩

<p>టిక తౌ = ఆ రావలక్ష్యులను; దుర్వృ త్తాం = దురాచారముగల ; తాంద = ఆశ్రీని; హత్యా = వధించి; అపావరిత తుం = మలుబులును; అహాభం = తగుదు రు. ఇయం = ఈ; మమ = నాయొక్క; భ గిని = తోఁబుట్టువును; లేమాం = వారల</p>	<p>యొక్క; రుధిరం = నెత్తురును ; పాస్య తి = త్రాఁగఁగలదు. వారలనిద్రఱునుదురాచారయుగునా వనితనువధించిరందు ; నాభగినియగు నీకూపకణవారలనెత్తురుంబ్రావును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

మనోరథోఽయ విష్టోఽస్యా భగిన్యా మమ రాక్షసాః

||

||

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

సం

శీఘ్రం సంపాద్యతాం తావ ప్రమథ్యస్వేన తేజసా. ౨౫

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులారా!	గాః సంపాద్యతాం = సంపాదించుట
మమ = నాయొక్క; ఆస్యాః = ఈ; భగవన్	మః గాక.
న్యాః = తోడఁబట్టినదాఁయొక్కఁడ	రాక్షసులారా! మీరలుమీపరాక్ర
వ్యః = కోరఁబడిన; అయం = ఈ; మనః	మంబున, నాసీతారామలక్ష్మణులం
రథః = కోకిళ; స్వేన = మీదైన; తేజ	బంపి, నాతోడఁబట్టించాని కోరికను,
సా = పరాక్రమముచేత; తావ = ఆరా	నిర్ధించనట్లుగావింపుడు. అని, భయం
మలక్ష్మణులను (చకారిముచేత) నీతి	చూచునలుపురి రాక్షసుల కాజ్ఞాపించె
ను; ప్రమథ్య = వధించి; శీఘ్రం = శీఘ్రము	ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతి సమాధిష్ఠా రాక్షసాస్తే చతుర్దశః

తత్ర జగ్ము నయ సార్థం ఘనా వాతేరితా యథా. ౨౬

టీక॥ తే = ఆ;	రాక్షసాః = రాక్ష	యిరి.
సులు; చతుర్దశః = పదునలుపురు; ఇ	లుతనాపదునలుపురు రాక్షసులు,	
తి = ఇట్లు; ప్రతి సమాధిష్ఠాః = ఆజ్ఞాపించి	భయనియాజ్ఞ నుశిరసావహించి,	
పఁబడినవారలయి; వాతేరితాః = వా	యుచేగచోదితంబులగుమేఘంబులకై	
యువుచేఁబ్రేరింపఁబడిన; ఘనాయ	డి, నతివేగంబున, నాశూపణభతో	
థా = మేఘంబులుంబోలె; తయాసా	గూడ, రామునియాశ్రమంబునకుం	
ధకం = ఆశూపణభతోఁగూడ; తత్ర =	యిరి. అని, తాత్పర్యము.	
ఆరామాశ్రమమునకు; జగ్ముః = పో		

తతస్తు తే తం సమదగ్ర తేజసం

తథాపి తీక్ష్ణప్రదరా నిశాచరాః

నశేకు రేనం సహసా ప్రమర్దితం

వనద్విపా దీప్త మివాగ్ని ముత్థితమ్. ౨౭

౧౨౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స చా

టిక॥తతస్తు=అంతను; తథా= అ చాలరైరి.

ట్లు; తీక్షప్రదరాఅపి=కఱకుబాణము
లుగలవారలయ్యు; తే = ఆ; సశాచ
రా=రాక్షసులు; సముదగ్ర తేజసం=
మిక్కిలియున్నతమయినకాంతిగల ;
ఉత్థితం=లేచిన; తం=ఆ; ఏనం= ఈ
రాముని;వనద్విపాః = అడవియేనుం
గులు; దీప్తం=మెండుచున్న ; అగ్నిమి
వ=నిప్పులువలె; సహసా=శీఘ్రమున;
ప్రమదితం=కొట్టుటకు; నశేకుః =

అంత, నారాక్షసులుకఱకుబాణం
బులుచేతంగలవారలయ్యు,మహాశేజం
దునుదమ్ముఁజూచి యెదురొగ్గన్నవాఁ
డుపగురాముంజూచి, నడవియేనుంగు
లుమెండుచున్నకాచిచ్చంజూచిభయ
పడునట్లు, వెఱంగంది , ప్రహరింపం
జాలకయూరకుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, ఏకోనవింశస్సర్గం.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకోనవింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౭౦

స ౨౦

౧౨

వింశతసంఖ్య ప్రారంభః.

తతః శూపకణఖా ఘోరా రాఘవాశ్రమ మాగతా
రక్షసా మాచచక్షే తౌ భ్రాతృరా సహ సీతయా. ౧

టీక॥ తతః=అంతః; ఘోరా = భీ	క్షుశులక; ఆచచక్షే=చెప్పెను.
యంకరయగు; శూపకణఖా=శూపక	అంతః, భయం రాకారయగు శూ
కణఖ; రాఘవాశ్రమం= రామునియాశ్ర	మకణఖ, రాముని యాశ్రమంబునకు వ
మమును; ఆగతా=పోయినదై ; సీత	చ్చి, సీతారామలక్ష్మణులను, ఆరాక్షసు
యాసహ=సీతతోఁగూడ; తౌ=ఆ; భ్రా	లకుంజూపెను. అని, తాత్పర్యము.
తరౌ=ఆన్నదమ్ములను; రక్షసాం=రా	

తే రామం పరణశాలాయా ముపవిష్టం మహాబలమ్
దదృశు స్సీతయా సాధకం వై దేహ్య లక్ష్మణేనచ. ౨

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు ; మహాబ	వాఁడునగు; రామం = రాముని; దదృ
లం = ఆధికమయినబలముగలవాఁడు	శుః=చూచిరి.
ను; వైదేహ్య = విదేహరాజపుత్రియ	ఆరాక్షసులు, పరణశాలయందు,
గు; సీతయా = సీతతోను; లక్ష్మణేన	జనకమహారాజపుత్రియగు సీతతోను ల
చసాధకం= లక్ష్మణునితోనుం గూడ;	క్ష్మణునితోనుం గూడఁ గూడుకొండియు
పరణశాలాయాం = పరణశాలయం	న్నమహాబలుండగు రాముంజూచిరి.
దు; ఉపవిష్టం = కూడుకొండియున్న	అని, తాత్పర్యము.

తా వృష్ట్యా రాఘవ శ్రీమా నాగతా తాంచ రాక్షసీమ్
అబ్రవీ ఛాప్రతరం రామో లక్ష్మణం దీక్షతేజసమ్. ౩

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండు	తమ్ముండైనలక్ష్మణునిగూచిక ; అబ్రవీ
నః ; రాఘవః = రఘువంశమునంబుట్టిన	త్ = చెప్పెను.
వాఁడునగు ; గామః = రాముండు ; ఆగ	శ్రీమంతుండగు రాముండు, ఆపదను
తాన్ = వచ్చిన ; తాన్ = ఆరాక్షసుల	బువురురాక్షసులును శూపకణఖయు
ను ; తాం = ఆ ; రాక్షసీంద = శూపకణ	వచ్చటంజూచి , మహాశేఖండగు త
ఖను ; వృష్ట్యా = చూచి ; దీప్తతేజసం =	మ్ముండులక్ష్మణునితోఁగట్లని చెప్పెను.
జ్వలించుడున్నకాంతిగల ; భ్రాతరం =	అని, తాత్పర్యము.

మహాతకం భవ సామిత్రే సీతాయాః ప్రత్యనంతరః

ఇమా నస్యా వధిష్యామి పదవీ మాగతా నహ. ౪

టీక॥ సామిత్రే = లక్ష్మణుండా ! ము	ప్పుడు ; వధిష్యామి = చంపెదను.
హాతకం = కొంచెముసేపు ; సీతా	లక్ష్మణుండా ! నీవుకొంచెముసేపు
యాః = సీతయొక్క ; ప్రత్యనంతరః = ద	సీతయొద్దనుండుము ; నేనిప్పుడు, ఈశూ
గ్ని అనుండువాడవు ; భవ = అగుము. అ	పకణఖకుఁగావచ్చిన రాక్షసుల వధిం
స్యాః = ఈశూర్పణఖయొక్క ; పదవీం =	చిపుచ్చెదను. అని రాముండు, లక్ష్మణు
మాగతామును ; ఆగతాన్ = పొందిన ;	నితోఁగెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ఇమాన్ = ఈ రాక్షసులను ; ఇహ = ఇ	

వాక్య మేత త్తత శ్శ్చైవా రామస్య విదితాత్మనః

తథేతి లక్ష్మణో వాక్యం రామస్య ప్రత్యభూషయత్. ౫

టీక॥ తతః = అంత ; లక్ష్మణః = లక్ష్మ	ణ్ణయని ; రామస్య = రామునియొక్క ;
ణుండు ; ఏతత్ = ఈ ; విదితాత్మనః =	వాక్యం = మాటను ; ప్రత్యభూషయత్ =
తెలియఁబడినపరమాత్మగల ; రామ	గౌరవించెను.
స్య = రామునియొక్క ; వాక్యం =	అంత, లక్ష్మణుండు, పరమాత్మచే
మాటను ; శ్రుత్వా = విని ; తథేతి = అ	త్తయగురామునిమాటనువిని , అట్లు

యని, రామనియాజ్ఞ చొప్పునం, బ్రవర్తించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవోపి మహా చ్ఛాపం చామీకరవిభూషితమ్
చకార సజ్యం ధర్మాత్మా తాని రక్షాంసి చాబ్రవీత్. ౬

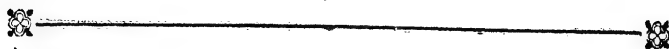
టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మశాస్త్రభా	లను గూర్చియు; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
పుండగు; రాఘవోపి = రాముండును ;	ధర్మాత్ముండగు రాముండును ,
చామీకరవిభూషితం = బంగారముచేస	గాంచనభూషితం గు మహాధనువునె
లంకరింపఁబడిన; మహత్ = గొప్పదగు;	కుటపెట్టి , యారాతనులంజూచి ,
చ్ఛాపం = ధనుస్సును; సజ్యం = అల్లెత్రా	యిట్లని, చెప్పెను.
టితోఁగూడినదాఁగ; చకార = చేసె	అని, తాత్పర్యము.
ను. తాని = ఆ; రక్షాంసి చ = రాక్షసు	

పుత్రౌ దశరథస్యావాం భారీకౌ రామలక్ష్మణౌ
ప్రవిష్టౌ సీతయా సాధకం దుశ్చరం దండకావనమ్. ౭

టీక॥ ఆవాం = మేము; దశరథస్య = ద	ప్రవేశించినాము.
శరథునియొక్క; పుత్రౌ = కొడుకులము.	మేముదశరథమహారాజు కొడుకుల
భారీతకౌ = అన్నదమ్ములము. రామల	ము; అన్నదమ్ములము; మాపేరురామ
క్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను పేరుగలవార	లక్ష్మణుల; ఈవిడపేరుసీత ; ఈవిడ
లము. సీతయా సాధకం = సీతతోగూ	తోఁగూడదుగఁమంటగు నీదండకార
డ; దుశ్చరం = పాండఁగూడని; దండకా	ణ్యంబునకువచ్చినాము.
వనం = దండకారణ్యమును; ప్రవిష్టౌ =	అని, తాత్పర్యము.

ఫలమూలాశనౌ దాంతౌ తాపసౌ ధర్మచారిణౌ
వసంతౌ దండకారణ్యే కిమథా మపహింసథ. ౮

టీక॥ ఫలమూలాశనౌ = పండ్లును	ను; దాంతౌ = ఇంద్రియనిగ్రహము గల
గడ్డలును ఆహారముగాఁ గలవారలము	వారలును; తాపసౌ = ఋషులును ; ధ

మకాచారో = ధర్మమునాచరించు	చెదరు.
వారలును; దండకారణ్యే = దండకార	మేము ఫలమూలంబులందినదు జి
త్యమునందు; వసంతౌ = వాసమునే	లేంద్రియములమయి తపంబాచరించుచు
యుచున్నవారలమునగు; ఆవాం (అ	ధర్మాచరణంబుగావించుచు, దండ
భ్యాప్యతమ్య) = మమ్ము; కిమథాం =	కారణ్యంబుననున్నాము; మమ్మేలహిం
ఎందుకొఱకు; ఉపహింసథం = హింసిం	సించెదరు? అని, తాత్పర్యము.

యత్క్వా పాపాత్క కా హంతుం ఏకకారా న్న హ హ వే
బుష్టిశాంతం నియోగేన ప్రాప్తో హం సతరాయధిః.

టీక అహం = నేను; విప్రకారాత్ =	స్ఫులతో గూడినవాడనై; ప్రాప్తం =
హింసకులను; పాపాత్క కా = పాప	వచ్చినాను.
స్వభావులను; యత్క్వా మమ్ము;	నేను, బుష్టినియోగంబున, సాధు
మహాహ వే = గొప్పయుద్ధంబునందు;	హింసకులరును బాపాత్ములయనగుమ
హంతుంతు = వధించుటకును; బుష్టి	మ్ము యుద్ధంబునవధించుటకైయే, ధ
శాం = బుష్టులయొక్క; నియోగేన =	నుబాణంబులవరించియచ్చటికివచ్చి
ఆజ్ఞ చేత; సతరాయధిః = బాణధను	నాను. అని, తాత్పర్యము.

తివ్యతై వాత్ర సందుష్టా నోపావతిశాంత మహాథ
యది ప్రాజ్ఞే రిహాథోవా నివతకధ్వం నిశాచరాః. ౧౦

టీక సందుష్టాః = మిక్కిలియుదు	పాండు.
ష్టలరయిన; నిశాచరాః = రాక్షసుల	దుష్టాత్ములరగురాక్షసులారా! ఇ
రా! అత్రైవ = ఇచ్చటనే; తివ్యత = ని	చ్చటనే నిలువుండు; మిమ్ము వధించెదను;
లువుండు. ఉపావతిశాంతం = దగ్గిఱకు	వైకిరావలదు; మీకుఁబ్రాణాపేక్షకల
వచ్చుటకు; నాహాథ = తగరు. ఇ	దేని పాటిపాండు; అనిరాముండారా
హం = ఈలోకమున; ప్రాజ్ఞే = ప్రాణ	క్షిగులతోఁజెప్పెను.
ములచేత; అథోవా యదివా = ప్ర	అని, తాత్పర్యము,
యోజనముకలదేని; నివతకధ్వం =	

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౭౫

స ౨౦

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాక్షసా స్తే చతుర్దశః
 ఊహ ర్వాచం సుసంక్రుద్ధా బ్రహ్మహ్నా శ్శూలపాణియః. ౧౧

<p>టీక బ్రహ్మహ్నః=బ్రాహ్మణులంజం వువారలును; శూలపాణిః=శూలము లుచేతులంగలవారలునగు; తే=ఆ; రా క్షసాః=రాక్షసులు; చతుర్దశః=పదు నలుపురు; తస్య = ఆ రామునియొక్క; తతే=ఆ; వచనం = మాటను ; శ్రు త్వా=విని; సుసంక్రుద్ధాః = మిక్కిలి</p>	<p>యుఁగోపించినవారలయి ; వాచం= మాటను; ఊహః=పలికిరి. బ్రాహ్మణ ఘాతకులగు నాపదున లపురురాక్షసులు , రామునిమాటను విని , చేతుల శూలంబులు గ్రాలఁ బరమకుపితులయి, యిట్లు, పలికిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

క్రోధ ముత్పాద్య నో భతుః కిరస్య సుమహత్త్వనః
 త్వమేవ హస్యసే ప్రాణౌ న ద్యాస్త్యాభి హంతో యుధి. ౧౨

<p>టీక సుమహత్త్వనః = మిక్కిలి యు నధికమయిన పరాక్రమముగల; నః=మామొక్క; భతుః = ప్రభువ యిన; కిరస్య=ఖరునకు; క్రోధం = కో పమును; ఉత్పాద్య=పుట్టించి; త్వమేవ= నీవే; అద్య=ఇప్పుడు; యుధి = యుద్ధ మునందు; అస్త్యాభిః = మాచేత; హ తః=వధింపఁబడినవాడై; ప్రాణౌ=</p>	<p>ప్రాణములను; హస్యసే = విడువఁగ లపు. మహా పరాక్రమశాలియగు మా దొరఖరునికిఁ గోపముగలుగునట్లు గా నించినావు, కావున, నీవెయిప్పుడుయు ధ్ధంబున మాచేవధింపఁబడిన వాడవై ప్రాణంబులవిడువఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కాహి తే శక్తి రేకస్య బహూనాం రణమూర్ధని
 అస్త్యాక మగ్రత స్సాతుం కిం పున ర్యోద్ధ మహహవే. ౧౩

<p>టీక ఏకస్య=ఒక్కఁడవయిన; తే= నీకు; రణమూర్ధని=యుద్ధాగ్రమునం</p>	<p>దు; బహూనాం=పెక్కింఁడమయిన; అస్త్యాకం=మామొక్క ; అగ్రతః =</p>
--	--

ముందట; స్థాతుం=నిలుచుటకు; శక్తిః= సామర్థ్యము; కామీ= ఏది? ఆహావే= యుద్ధమునందు; యోధుం=పోరుటకు; కింపునః=చెప్పనేల?

నీవొక్కండవు యుద్ధంబునఁ బెక్కండ్రముగుమాయెదుట నిలుచుటకేని సమర్థుండవుకావు; ఇంకఁబోరంజాలవనిచెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.

ఏమీ బాహుప్రయుక్తై నః? పరిష్టే శూలపట్టినైః

ప్రాణాం స్త్యత్యసి వీర్యంచ ధనుశ్చ కరపీడితమ్. ౧౪

టీక॥ ఏమీ=రమ్ము.నః = మాయె

గలవు.

కర్క; బాహుప్రయుక్తైః= చేతులచేఁ బ్రయోగింపఁబడిన; పరిష్టే=ఇరుపగుదియలచేతను; శూలపట్టినైః=శూలములచేతను అడ్డకత్తులచేతను; ప్రాణాం=ప్రాణంబులను; వీర్యంచ=పరాక్రమమును; కరపీడితం=చేతంబట్టుకొనఁబడిన; ధనుశ్చ=వింటిని; త్యత్యసి= విడువఁ

యుద్ధంబునకురమ్ము; మేముప్రయోగించు పరిష్కశూలపట్టినంబుల, మీనపరాక్రముండవై, ధనుస్సు జాలవిడిచి, ప్రాణంబులువిడువంగలవు. అని యారాక్షసులు, రామునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్యా సంక్రుద్ధా రాక్షసాస్తే చతుర్దశ

చిక్షుప్త స్తాని శూలాని రాఘవం ప్రతి దుజ్జయమ్. ౧౫

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; చతుర్దశ = పదునలుపురు; ఇతి=అని; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; సంక్రుద్ధాః = మిక్కిలియొంగోపమునొందినవారలయి; దుజ్జయం = జయింపవలవిగాని; రాఘవంప్రతి = రామునిగూచి; తాని = ఆ; శూలాని=

శూలములను; చిక్షిప్రుః=వేసిరి.

ఆపదునలుపురు రాక్షసులు, ఇట్లు చెప్పి, కోపించినుడింప, దుజ్జయండగు రామునిమీదికి, దమచేతిశూలంబులవేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాని శూలాని కాకుళ్ళ స్సమస్తాని చతుర్దశ
తావద్భి రేవ చిచ్ఛేద శరైః కాంచన భూషణైః. ౧౬

టీక॥ కాకుళ్ళ=రాముడు; తాని=ఆ; శూలాని=శూలంబులను; చతుర్దశ=పదునాలుగింటిని; సమస్తాని=అన్నింటిని; తావద్భిరేవ=అన్నియుయైన; కాంచనభూషణైః=బంగారుములైయలంకారముగాగల; శరైః=బాణంబులచేత; చిచ్ఛేద=నలుకెను. రాముండు, ఆపదునాలుగుశూలంబులను, గాంచనాలంకృతంబులగుపదునాలుగుబాణంబులచేత, నడుచునై, శరణుంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పశ్యన్తహతేజా నారాచాక్ సూర్యసన్నిభాక్
జగ్రాహ పరమక్రద్ధ శ్రమపశ శిలాశితాక్. ౧౭

టీక॥ తతః=అంత; మహాతేజాః=గిరిజి; జగ్రాహ=గ్రహించెను. అధికమయినపరాక్రమముగల రాముండు; పరమక్రద్ధః=మిక్కిలియొగ్రోపించినవాడై; సూర్యసన్నిభాక్=సూర్యములయి యున్నవియునగు పదునానానతాయయందు సానఁబెట్టఁబడితి శ్రమలయినవియునగు; నారాచాక్=అని, తాత్పర్యము. బాణములను; చతుర్దశ=పదునాలు

గృహీత్వా ధను రాయయ్య లత్యై నర్దిశ్య రాక్షసాక్
ముమోచ రాఘవో బాణాక్ వజ్రాః శతక్రతుః. ౧౮

టీక॥ రాఘవః=రాముండు; గృహీత్వా=గ్రహించి; ధనుః=ధనుస్సును; అయయ్య=వంచి; రాక్షసాక్=రాక్షసులను; లత్యై=నలుకెను; నర్దిశ్య=ఉద్దేశించి; బాణాక్=బాణములను; శతక్రతుః=వేంద్రుండు; వజ్రానివ=వజ్రము

లనువలె;ముమోచ=విడిచెను.

రాముండు, అట్లుబాణంబులు గ్రహించి, నిల్లువంచి, రాక్షసుల నుద్దేశించి

చి, దేవేంద్రుండువజ్రంబులంబ్రయోగించునట్లు, ఆబాణంబులనువారలమ్రై యోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

రుక్తపుంఖాశ్చ విశిఖా దీప్తా హేమవిభూషితాః

తే భిత్వా రక్షసాం వేగా ద్వితోసి రుధిరాప్లుతాః. ౧౯

వినిష్ఠేతు సదా భూమా న్యమజ్జంతా శనిస్వరాః

టీక||రుక్తపుంఖాశ్చ=బంగారుతోటాయంబడినక్రిందిచివరలు గలవియు; దీప్తాః=ప్రకాశించుచున్నవియు; హేమవిభూషితాః=బంగారముచే నలంకరింపబడినవియునగు; తే=ఆబాణములు;తదా=అప్పుడు; వేగాత్ =వేగమువలన; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క;వితోసి=ఱొమ్ములను;భిత్వా=భేదించి;రుధిరాప్లుతాః=నెత్తురుచేఁడడిసినవై;నినిష్ఠేతుః=చెడలినవి. అశని

స్వనాః=పిడుగుయొక్కధ్వనివంటిధ్వనిగలవై ; భూమా=నేలయందు;న్యమజ్జంత=మునిగినవి. బంగారముతోటాయంబడిన పింజలుగలవియు, గాంతిమంతంబులనుగాంచనాలంకృతంబులగు నాబాణంబులు, వేగంబుననారాక్షసులవత్తుంబులభేదించి, నెత్తురుతోఁగూడ, నావలికివెడలి, పిడుగులుంబోలెభూమినిభేదించుకొనిపోయినవి. అని, తాత్పర్యము.

తే భిన్నహృదయా భూమా భిన్నమూలాశ్చ సద్రుమాః. ౨౦

నిపేతు శ్శోణితాద్రాకం గా వికృతా విగతానవః

టీక|| తే=ఆరాక్షసులు; భిన్నహృదయాః=భేదించబడినఱొమ్ముగలవారలయి; శ్శోణితాద్రాకం=నెత్తురుచేఁడడిసినచేహగలవారలయి; వికృతాః=వికారముగలవారలయి ; భూమా=నేలయందు; భిన్నమూలాః=న

అకంబడినవేళ్లుగల; ద్రుమాశ్చ=వృక్షములువలె; నిపేతుః=పడిరి. ఆరాక్షసులు, బాణంబులచేఱొమ్ములుపగుల, నెత్తుటందోఁగూడు, వికృతాకారులయి, ప్రాణంబులువిడిచి, భిన్నమూలంబులగువృక్షంబులుంబోలె, నే

లంబదీరి, అని, తాత్పర్యము.

తాక్షదృష్ట్యాపతితాక్ష భూమా రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా. ౨౦
పరిత్రస్తా పున సత్ర వ్యస్థుజద్భైరవస్వనాత్

టిక్క క్రోధమూర్ఛితా = కోపము	వ్యస్థుజత్ = విడిచెను.
చేవ్యాపింపబడిన; రాక్షసీ = శూర్ప	పరమశుభితయగు నాశూర్పణఖ,
ణఖ; భూమా = నేలయందు; పతి	యట్లుమృతమై నేలంబడిన రాక్షసులం
తాక్ష = పడిన; తాక్ష = ఆరాక్షసులను;	బూచి, భయమనొంది, వలలనచ్చట,
దృష్ట్యా = చూచి; పరిత్రస్తా = భయప	భయంకరంబుగా నుండిన.
డినదై; పునః = మఱల; తత్ర = అచ్చట;	అని, తాత్పర్యము.
భైరవస్వనాత్ = భయంకరధ్వనులను;	

సా నదంతీ పున నాదం జవా చ్ఛూపణఖా పునః. ౨౧
ఉపగమ్య ఖరం సాతు కించిత్సంశుమ్ర-శోణితా
పపాత పునరేవాతా సనిర్యాసేవ సల్లకీ. ౨౩

టిక్క సా = ఆ; శూపణఖా =	న; సల్లకీవ = అందుగుచెట్టువలె; పపా
శూపణఖ; పునః పునః = మాటిమా	త = పడెను.
టిక్కి; నాదం = అఱపును; నదంతీ = చేయు	ఆశూపణఖ, అట్లు, మాటిమాటి
చు; కించిత్సంశుమ్ర-శోణితా = కొం	కిభయంకరంబుగా నుండుచు, వేగంబు
చెముఎండిన నెత్తురుగల; సా = ఆశూ	నఖరునియొద్దకుఁబోయి, మఱలఁబరమ
పణఖ; జవాత్ = వేగమువలన; ఖరం =	దుఃఖితయై, నెత్తురుకొంచెమెండి
ఖరుని; ఉపగమ్యతు = పొందినంతనె;	యందుటఁజేసి, నిర్యాసనహితంబగు
పునరేవ = మఱలనే; ఆతా = దుఃఖిత	నందుగుచెట్టుకైవడి, నేలంబడెను.
యయి; సనిర్యాసా = బంకతోఁగూడి	అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతృ స్సమీపే శోకాతా ససజ్జ నినదం ముహుః
సస్వరం ముముచే బాష్పం వివర్ణవదనా తదా. ౨౪

అం ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౦

<p>టీక॥ సా(అధ్యాహృతము) = ఆ శూపకాఖి; భామిఁ = ఖరునియొక్క; సమీపే = సమీపమునందు; శోకా తాక = దుఃఖపీడితయ్యి; ముహుః = పలుమాఱు; సినదం = ధ్వనిని; సనజక = విడిచినది. తదా = అప్పుడు; వివర్ణవ దనా = దుఃఖితమయిన ముఖముగలదై;</p>	<p>సస్వరం = ధ్వనితోఁగూడ నట్లుగా; బా ప్తం = కన్నీటి; ముముచే = విడిచినది. అట్లు శూపకాఖి, ఖరుని సమీపంబున జేరి, పలుమాఱు రానా విధంబులనఱ చి, దుఃఖితయ్యి, రోదనంబునెయ్య చు, గన్నీళ్లు విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నిపాతితాక దృశ్య రణేతు రాక్షసాక

ప్రధావితా శూర్పణఖా పునస్తతః

వధంచ తేషాం నిఖిలేన రక్షసాం

శశంప సర్వం భగినీ ఖరస్య సా...

<p>టీక॥ భగినీ = తోడఁబుట్టినదగు; సా = ఆ; శూపకాఖి = శూపకాఖి; రణే = యుద్ధమునందు; నిపాతితాక = చంపఁ బడిన; రాక్షసాక = రాక్షసులను; దృశ్య తు(దృష్టావతు) = చూచినంతనె; తతః = అంత; ప్రసః = మఱల; ప్రధావితా = పరు గె త్తినదై; ఖరస్య = ఖరునకు; నిఖిలేన = సాకల్యముచేత; తేషాం = ఆ; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; వధంచ = చంపుట</p>	<p>ను; సర్వం = అంతను; శశంప = చెప్పెను. ఖరునితోడఁ బుట్టినదగు శూపకా ఖి, యాపడునలుగురు రాక్షసులు యు ద్ధంబున హతులగుటఁబూచినంతనె, య చ్చోలువక పరుగెత్తి ఖరుని యొద్దకుఁ బోయి, యా రాక్షసులందఱు హతుల గుట మొదలుగా సమాచారమంతయు వతనితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యౌషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ వింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

అ

ఏకవింశత్యక్షారంభః.

స ప్రసః పతితాం దృష్ట్వా క్రోధా చ్ఛూర్వణఖాం ఖరః
ఉకాచ వ్యక్తయా వాచా తా మనథాఃథక మాగతామ్. ౧

టీక॥ సః=ఆఃఖరః = ఖరుండుఃపు శూపకణఖనుగూచిక;ఉవాచ = చె
నః=మఱల;పతితాం=పడిన; శూపక ప్పెను.
ణఖాం=శూపకణఖను;దృష్ట్వా= చూ ఆఖరుండు , అట్లు నేలంబడినశూ
చి;క్రోధాత్=కోపమువలన ; వ్యక్త పకణఖంబూచి,కుడితుండై , రాక్షస
యా=స్పష్టమయిన;వాచా= మాటచే వినాశాఢకమువచ్చినయాశూపకణఖ
త;అనథాఃథకం = అనథకమకొల తో,స్పష్టవాక్యంబున,నిట్లనిచెప్పెను.
కు;ఆగతాం = వచ్చినట్టి;తాం= ఆ అని,తాత్పర్యము.

మయా త్వదానీం శూరా స్తే రాక్షసా రుధిరాశనాః
త్వత్ప్రియాథకం వినిదిష్టాః కిమథకం రుద్యతే ప్రసః. ౨

టీక॥మయా = నాచేత; త్వదానీం రుకొఱకు; రుద్యతే=ఏడ్చుటయగు చు
తు=ఇప్పుడె;త్వత్ప్రియాథకం=నీసం న్నదిః
తోపముకొఱకు; రుధిరాశనాః=నెత్తు నేను,ఇప్పుడే,నీకొఱకు , శూరులు
రెయాహారముగాఁగలవారలును; శూ నురుధిరాహారులునగు నారాక్షసులం
రాః=యుద్ధములేనివారలునగు; తే - బంపినానే;మఱలనేల రోదనము చేసె
ఆరాక్షసులు;వినిదిష్టాః= పంపఁబడి దవుఁఅని,తాత్పర్యము.
నారు. ప్రసః=మఱల;కిమథకం= ఎం

భక్తా శ్రైవా నరక్తాశ్చ హితాశ్చ మమ నిత్యశః
ఘ్నంతోపి న నిహంతవ్యా న నకుర్య ర్వచో మమ. ౩

౨౨౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

<p>టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = ఆరాక్షసులు; నిశ్శృంగ = ఎల్లప్పుడును; రుచు = నాకు; భక్తాశ్చైవ = భక్తులును. అర్చరక్తాశ్చ = స్నేహముగలవారును. మీతాశ్చ = మేలుసేయువారలును, శ్చ = తోడి = వధించువారలును. ససహితాశ్చ = వధింపనలవిగానివారలు. మమ = నాయొక్క; వచః = మాటలు; నన</p>	<p>వర్యుః = చేయకుండురు. ఆరాక్షసులు, ఎల్లప్పుడును, నాకు భక్తులయి, నాయొగింపనురాగముగలిగి, నాకు మేలుసేయుచుండువారలు ; ఎట్టివారివైవశ్రేష్ఠపులవధింపంజాలినవారు; ఎదిరికిజయింపనలవిగానివారలు; వారు నాయొక్క మీటరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ః మతః శ్చోతు మిచ్ఛామి కారణం యశ్చైతే చనః
హానాథేతి వినదంతి సర్వపల్లవశశి ష్టితా. ౪

<p>టీక॥ యశ్చైతే = చేసినవిత్తము యఃపునః = మఱియు; హానాథ = అయ్యో నాథుఁడా! ఇతి = అని; వినదంతి = అ టచుచు; సపవల్ = సపమువలె; ష్టి తా = ఘామియందు; లవశశి = పొరలు చున్నావో; ఏతత్ = ఈ; కారణం = కా రణము; కిం = ఏమి; శ్చోతుం = వినుటకు;</p>	<p>ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. అట్లుండఁగా, మఱినిష్ఠుడువచ్చి, “అయ్యోనాథుఁడా!” యనిరొదనంబు సేయుచు సపమువలె నేలంబొరలుచున్నావే ; ఇందుకుఁ గారణమేమి? చెప్పుము; కిన్ఁగోరెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అనాథవ ద్వీలపసి నాథేతు మయి సంస్థితే
ఉత్తిష్టోత్తిష్ట మాభైషీ రైక్ష్యత్యం శ్యజ్యతా మహ. ౫

<p>టీక॥ నాథే = నాథుండనగు ; మయి = నేను; సంస్థితేతు = ఉండఁగానే; అనాథవల్ = నాథుడులేనివాఁడువలె ; విలపసి = ఏడ్చుచున్నావు. ఉత్తిష్టోత్తి</p>	<p>ష్ఠ = లేము లేము. మాభైషీ = భయపడకుము. ఇహ = ఇప్పుడు; రైక్ష్యత్యం = దుఃఖము; శ్యజ్యతాం = విడువఁటకుగాక.</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౦౩

స ౨౦

నేనునాథుండనుండగానే , నీవనా విడువుము; అని, ఖరుండు, శూషణఖ
థవతరోదనమునేయుచున్నావేల? తె తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మ్ములెమ్ము; భయపడవలదు; దుఃఖము

ఇత్యేవ ముక్తా దుర్ధవా ఖరేణ పరిసాంత్వితా
విమృజ్య నయనే సాప్రే ఖరం భ్రాతర మబ్రవీత్. ౬

టీక|| దుర్ధవా = ఎదిరింపఁనలవి నిగూఢి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
గానిదగుశూషణఖ; ఇత్యేవం = అని అట్లుఖరుండునానావిధవచనంబుల
యిట్లు; ఖరేణ = ఖరునిచేత; ఉక్తా = చె ననునయింప , దుర్ధవాయగునా
ప్పఁబడినదై; పరిసాంత్వితా = ఊట శూషణఖ , కన్నీళ్లుండుదుకుకొని,
డింపఁబడినదై; సాప్రే = కన్నీళ్లతోఁగూ యన్నయగుఖరుంబాచి , యిట్లని, చె
డిన; నయనే = కన్నులను; విమృజ్య = తుడి ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
చి; భ్రాతరం = అన్నయగు; ఖరం = ఖరు

అస్మి దానీ మహం ప్రాప్తా హృతశ్రవణనాసికా
శోణితౌఘపరిక్లిన్నా త్వయావ పాసాంత్వితా. ౭

టీక|| ఇదానీం = ఇప్పుడు; అహం = ఊటడింపఁబడినదానను; అస్మి = అగుచు
నేను; హృతశ్రవణనాసికా = అపహ న్నాను.
రింపఁబడిన శైవులును ముక్కునుగల ఇప్పుడు, నేనుముక్కు-శైవులం బోఁ
దాననై; శోణితౌఘపరిక్లిన్నా = నె గొట్టుకొనినెత్తుటఁదోఁగుచు , నిచ్చ
త్తురుసమూహముచేతఁ దడుపఁబడిన టకిరాఁగానే, నీవునన్నుఊడించితివి.
దాననై; ప్రాప్తా = వచ్చినదాననై; అని, తాత్పర్యము.
త్వయా = నీచేత ; పరిసాంత్వితావ =

ప్రేషితాశ్చ త్వయా వీర రాక్షసాస్తే చతుర్దశ
నిహంతుం రాఘవం క్రోధా న్నత్ప్రియాధకం సలక్షణమ్. ౮

టీక॥ పీఠ = పరాక్రమశాలివగుట	పదునలుపురు; ప్రేషితాశ్చ = పంపబ
రుండా! మప్రియాథకం = నాసంతోష	డినారును.
ముకొఱకు; క్రోధాత్ = కోపమువలన;	పరాక్రమవంతుండవగు ఖరుండా!
సలత్కృం = లక్ష్మణునితోఁగూడిన;	నీవు, నాకొఱకుఁ, గోపించి , రామల
రాఘవం = రాముని; నిహంతుం = వ	త్కణులవధించుటకు, నాపదునలుగుర
ధించుటకు; త్వయా = నీచేత; తే = ఆ;	రాక్షసులనుబంపినావు.
రాక్షసాః = రాక్షసులు ; చతుర్దశ =	అని, తాత్పర్యము.

తేతు రామేణ సామర్థ్యే శూలపట్టినపాణయః
సమరే నిహతా స్సర్వే సాయకై మర్మభేదిభిః ౯

టీక॥ సామర్థ్యః = కోపముతోఁ	త; నిహతాః = వధించబడిరి.
గూడినవారలును ; శూలపట్టినపాణ	ఆరాక్షసులందఱు , శూలంబులఁ
యః = శూలములును అడ్డకత్తులునుజే	బట్టినంబులంగొని , కోపంబున రాము
తులంగలవారలునగు; తేతు = ఆరాక్ష	నిమైకడర, యుద్ధంబున , నారాముం
సులును; సర్వే = అందఱును; సమరే =	దు , మర్మభేదకములగు బాణము
యుద్ధమునందు; రామేణ = రామునిచే	త, వారలనందఱవధించెను.
త; మర్మభేదిభిః = జీవస్థానములనుభే	అని, తాత్పర్యము.
దించునట్టి; సాయకై = బాణములచే	

తాక దృష్ట్యా పతితాక భూమా క్షణేనై వ మహాబలా
రామస్యైవ మహాతీర్థమహం స్త్రాసో భవ స్తమ. ౧౦

టీక॥ క్షణేనైవ = స్వల్పకాలముననె;	గొప్పదగు; కర్మ = కార్యమును ; దృ
భూమా = నేలయందు; పతితాక = ప	ష్ట్యా = చూచి; మమ = నాకు; మహా =
డిన; మహాబలా = అధికమయినబల	గొప్పదగు; త్రాసః = భయము; అభ
ముగల; తాక = ఆరాక్షసులను; రా	వత్ = కలిగెను.
మస్య = రామునియొక్క; మహత్ =	క్షణమాత్రముననేయట్టి మహాబల

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౪౫

స ౨౦

శాలులగు రాక్షసులు నేలం గూలుట నుంజాడ, నాకుమిక్కిలియుం భయం
యు, రామునియమేయ పరాక్రమంబు బుగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

అహ మస్మి సమద్యగ్నా విషణ్ణాచ నిశాచర
శరణం త్వం వ్రునః ప్రాప్తా సర్వతోభయదశిన్. ౧౦

టీక॥ శాచర=ఖరుండా! అహం= అతి కుంగకా; ప్రాప్తా=పొందినాను.
నేను; సమద్యగ్నా=భయమునొందిన ఖరుండా! నేను, భయంబు నొంది,
దానను; విషణ్ణాచ=దుఃఖితన; అస్మి= దుఃఖాతకనైయమైనాను, ఎందుకొచ్చి
అగుచున్నాను. సర్వతోభయదశిన్= నను నాకుభయముగించునది; కావున,
అంతటనుభయమునుజూచుదాననై; వ్రు=వలలనిన్నే శరణుపొందినాను.
నః=మఱల; త్వం=నిన్ను; శరణం= అని, తాత్పర్యము.

విషాదనక్రాధ్యపి తే పరిత్రాసో మిమాల్ని
కిం మాం సత్రాయసే చుగ్నాం విఫులే శోకసాగరే. ౧౧

టీక॥ విషాదనక్రాధ్యపి తే= దిగు వాయేమి?
లను మొసలిచేనధిష్ఠింపబడినదియు; దిగులను మొసలితోఁగూడినదియుభ
పరిత్రాసోమిమాల్ని= భయమును యమనుతరంగసమూహముతోఁ గూడి
లల పశ్చిగలదియు; విఫులే=విశాల నది కనునగువిశాలంబగుదుఃఖసముద్రం
మునగు; శోకసాగరే= దుఃఖసముద్ర మనునింగి పరితపించుచున్న నన్ను
మునందు; చుగ్నాం=మనింగిన; మాం= రక్షింపవా యేమి?
నన్ను; సత్రాయసేకిం = రక్షింప అని, తాత్పర్యము.

ఏతేచ నిహతా భూమా రామేణ నిశితై శ్శరైః
యేపి మే పదవీం ప్రాప్తా రాక్షసాః పిశితాశనాః. ౧౨

టీక॥ పిశితాశనాః = మాంసమే సాః=రాక్షసులు; మే=సాయొక్క; ;
యాహారముగాఁగల; యే=ఏ; రాక్ష పదవీం=మాంసమును; ప్రాప్తాః=పొం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

<p>వి నారో; ఏతేచాపి = వీరలును; భూమా = నేలయందు; రామేణ = రాముని చేత; నిశిత్రైః = తీక్షణులగు; శక్తైః = తీక్షణబాణంబుల, వధించివుచ్చెను. బాణముల చేత; నిహతాః = వధింపఁబడినారు.</p>	<p>నావెంబడివచ్చిన మాంసాహారులగునారాక్షసులనుంగూడ, రాముండు తీక్షణబాణంబుల, వధించివుచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

మయి తే యద్యనుక్రోశో యదీ రక్షస్సు తేషుచ
రామేణ యదీతే శక్తి సైజోవా స్తి నిశాచర. ౧౮
దండకారణ్య నిలయం జహీ రాక్షసకంటకమ్

<p>టీక॥ నిశాచర = ఖరుండా! తే = నీ కు; మయి = నాయందును; తేషు = ఆ; రక్షస్సుచ = రాక్షసులయందును; ఆనుక్రోశోయది = దయకలుగునే; రామేణ = రామునితో; శుల్కా (అధ్యాహృతము) = సమానమయిన; శక్తీః = బలముగాని; తేజోవా = పరాక్రమముగాని; అస్తియది = కలదేని; దండకారణ్య నిలయం = దండకారణ్యమెయ్యనికిపట్టుంగగల; రాక్షసకంటకం = రా</p>	<p>క్షసులకుశత్రువయినరాముని; జహీ = వధించుము. ఖరుండా! నీకునాయందునుఆరాక్షసులయందును, ప్రీతిగలిగియుండునేని, నీవురామునకుసమానముగా బలపరాక్రమంబులుగలవాడవేని, దండకారణ్యంబున రాక్షసకంటకుండగు నారాముని వధించుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

యదీ రామం మమామిత్రం నత్వ మవ్య వధిష్యసి. ౧౯
తవచైవా గ్రతః ప్రాశాం స్త్యత్యైమి నిరపత్రపా

<p>టీక॥ త్వం = నీవు; అద్య = ఇప్పుడు; మమ = నాయొక్క; అమిత్రం = శత్రువైన; రామం = రాముని; నవధిష్యసియది = వధింపవేని; అహం (అధ్యాహృతము) =</p>	<p>నేను; నిరపత్రపా = సిగ్గులేనిదానవై; తవ = నీయొక్క; అగ్రతత్యైవ = ముందటనే; ప్రాశాం = ప్రాణములను; త్యత్యైమి = విడిచెదను.</p>
--	--

నీవిష్ణుడునాశశ్రువును రాముని వ నె ప్రాణంబులువిడిచెదను.
ధింపవేని, నేనీట్లుముక్కుంజెవులుపో అని,తాత్పర్యము.
గొట్టుకొని సిగ్గులేనిదాననైనీయెడుట

బుధ్ధాహ మనుపశ్యామి న త్వం రామస్య సంయుగే. ౧౬
స్థాతుం ప్రతిముఖే శక్త స్సబలశ్చ మహాత్మనః

టీక||త్వం=నీవు;సబలశ్చ = నైన్య ధ్ధా=బుద్ధిచేత;అనుపశ్యామి=ఊహించుచున్నాను.
ముతోఁగూడినవాఁడవయ్యు ; సంయుగే=యుద్ధమునందు; మహాత్మనః=అ నీవు నైన్యంబుతోఁగూడిన వాఁడవ
ధికమయినపరాక్రమముగల ; రామ య్యు,యద్ధంబుననపరిమేయపరాక్రమ
స్య=రామునియొక్క; ప్రతిముఖే=ఎ శాలియుగురామునియెడుటనిలవం జా
డుటన;స్థాతుం= నిలుడుటకు ; నశ లవనినాబుద్ధికేదోఁచుచున్నది.
క్తః=సమర్థుఁడవుకావు;ఇతి(అధ్యా అని,తాత్పర్యము.
హృతము)=అని;అహం=నేను ; బు

శూరమానీవ శూరస్త్యం మిథ్యారోపితవిక్రమః. ౧౭
మానుషో యో నశక్నోషి హంతుం తౌ ర మలత్త్వణౌ

టీక||యః(త్వం)=వీనీవు ; మాను వ=శూరుఁడువలె,భవని (అధ్యాహృ
షే=మనుష్యులయిన;తౌ=ఆ ; రామ తము)=ఊహింపు.
లత్త్వణౌ=రామలత్త్వణులను ; హం మనుష్యులగుచారామలత్త్వణుల వ
తుం=వధించుటకు; నశక్నోషి= చా ధింపఁజాలకున్నావుకావున , నీవెంత
లవో;సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి;శూ మాత్రముశూరుఁడవుకావు ; అయిన
రమానీ=శూరుండవు గాకపోయినను ను,బొంకులమాటలచే నేనుశూరుండన
శూరుండనని యహంకరించియున్న; నిచెప్పకొని,మహాపరాక్రమశాలియుగు
త్వం=నీవు;మిథ్యారోపితవిక్రమః=అస శూరుండువలెనభివయించుచున్నావు.
త్యవాక్యములచేనారోపించు కొనఁబడి అని,తాత్పర్యము.
నపరాక్రమముగలవాఁడవై ; శూరఇ

రామేణ యదితే శక్తిస్తేజో వాస్త్వి నిశాచర. ౧౮

దండకారణ్యనిలయం జహి తం కులపాంసన

<p>టీక॥ కులపాంసన = వంశమునకు శత్రువులను నిశాచర = భుండు! తే = నీవు; రామేణ = రామునితో; తుల్య (అర్థాన్యతము) = సమానమయిన; శక్తిః = బలముగాని; తేజోవా = పరాక్రమముగాని; అస్తియది = కలుగునది; దండకారణ్యనిలయం = దండకార</p>	<p>ణ్యమెయ్యనికొనట్లు గాఁగల; తం = ఆరాముని; జహి = వధించుము. వంశమును శత్రుపం బుట్టినట్టి ఖరుఁడా! నీవు రామునంతటి బలపరాక్రమంబులు గలవాడవేని, దండకారణ్యంబున నివసించుచున్న రాముని వధించుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

నిస్సత్వస్యైవ వీర్యస్య వాస స్తే కీదృశ స్త్విహ. ౧౯

అపయాహి జనస్థానా త్వరిత స్సహచాంధవః

<p>టీక॥ నిస్సత్వస్య = బలములేనివాడవును; అర్చవీర్యస్య = కొంచెమునపరాక్రమముగలవాడవునగు; తే = నీవు; ఇహ = ఇచ్చట; వాసః = ఉనికి; కీదృశః = ఎట్టిది? త్వం (అర్థాన్యతము) = నీవు; త్వరితః = వేగిరపడినవాడవై; సహచాంధవః = బంధువులతోఁగూడినవాఁ</p>	<p>డవై; జనస్థానాల్ = జనస్థానంబుననుండి; అపయాహి = పొమ్ము. దుర్బలుండవుస్వల్పపరాక్రమండువునగు నీవుభయంకరంబగునీ జనస్థానంబుననుండఁగవు; కాఁబట్టి బంధుసహితంబుగా వేగంబున నిచ్చటనుండి పొమ్ము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

రామ తేజోభిరూహోహి త్వం షీఘ్రం వినశిష్యసి. ౨౦

<p>టీక॥ త్వం = నీవు; రామతేజోభిరూహః = రామునిపరాక్రమముచేత జయింపఁబడినవాడవై; షీఘ్రం = శీఘ్రముగా; వినశిష్యసి = నాశమునొంద</p>	<p>గలవుగదా! లేనియెడ, నీవు, రాముని తేజంబునఁబరాజితుండవై నాశంబునొందువు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౦

స ౨౧

సహి తేజ స్సమాయక్తో రామో దశరథాత్మజః
భ్రాతా చాస్య మహావీర్యో యేన చాస్తి విరూపితా. ౨౧

టీక॥ దశరథాత్మజః = దశరథమ	నలక్ష్మణుడును; మహావీర్యః = అధికమ
హారాజుకొడుకైనఃసః = ఆ; రామః =	యినపరాక్రమముగలవాడు.
రాముడు; తేజస్సమాయక్తోహి = ప	దశరథ మహారాజ కుమారుండగు
రాక్రమముతోఁ గూడినవాడుగదా !	నారాముండుమహాతేజుండు ; నన్నువి
యేనచ = ఎవ్వనిచేతను; విరూపితా = వి	రూపగాఁ జేసినయితనితమ్ముండు ల
రూపగాఁజేయఁబడినదాననో; సః (ఆ	త్మణుండునుమహాపరాక్రమశాలి . ఆ
ధ్యాహృతము) = అట్టి; అస్య = ఈరా	ని, శూపణఖ ఖరునితోఁజెప్పెను.
ముః యొక్కఁ; బ్రాతాచ = తమ్ముండై	అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విలప్య బహుశో రాక్షసీ ప్రథితోదరీ

క రాభ్యా మదరం హత్వా రురోద భృశదుఃఖతా. ౨౨

టీక॥ ప్రథితోదరీ = పెద్దకడుపుగ	పెద్దకడుపుగల యశూపణఖ ,
లశూపణఖ; ఏవం = ఇట్లు; బహు	యిట్లునానావిధంబులవిలపించి, యం
శః = అధికముగా; విలప్య = విలపించి;	తదుఃఖంబుమఱియువృద్ధి నొందఁ , జే
భృశదుఃఖతా = మిక్కిలియుదుఃఖము	తులతో నుదరంబుమోఁదికొనుదు రో
నొందినదై; క రాభ్యాం = చేతులచేత;	దనంబు గావించెను.
ఉదరం = కడుపును; హత్వా = కొట్టి;	అని, తాత్పర్యము.
రురోద = ఏడ్చెను.	

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ఏకవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకవింశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

ప్ర

ద్వా వింశత్యక్షప్రారంభః.

ఏవ మూఢపితౄణాం శూర శూర్పణఖ్యాభరస్తదా
ఉవాచ రక్షసాం మధ్యేభరఃభరతరంవచః. ౧

టీక॥ శూరః=యౌధమనందుభయము	ఉవాచ=పలికెను.
లేనివాఁడగు;భరః=భరుండు;తదా=అ	శూరుండగుభరుండు, ఇట్లు శూర్ప
ప్పుడు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క;	గభరాక్షసులనడుమందన్నవమాసింప,
మధ్యే=నడుమనందు; ఏవం=ఇట్లు;ఆ	దారుణాకారుండై, భయంకరం బగు
ధృష్టితః=అవమానింపఁబడినవాడై;	వాక్యంబున, నిట్లుని, పలికెను.
భరః=ఉగ్రుండై; భరతరం = మిక్కిలి	అని, తాత్పర్యము.
యరు బరుషమయిన;వచః= మాటను;	

తవా- వమానప్రభవః క్రోధో య మతులో మమ
నశక్యతే ధారయితుం లవణాంభ ఇవాత్థితమ్. ౨

టీక॥ తవ= నీయొక్క;	అవమాన	కు; నశక్యతే=అలవిగాకున్నది.
ప్రభవః=అవమానమే కారణముగా	నీకుఁగలిగినయవమానముచే నాకి	
గల;అతులః=సరిలేని; అయం= ఈ;	ప్పుడు మితిలేనికోపము గలిగినది; ప్ర	
మమ=నాయొక్క;	క్రోధః=కోపము;	శయకాలమునందుఁ బొంగినసముద్రజ
ఉత్థితం=లేచిన; లవణాంభ ఇవ=సము	లమునువలెదాని నిప్పుడు నీలుప నలవి	
ద్రజలమువలె; ధారయితుం=నిలుపుట	గాదు.అని, తాత్పర్యము.	

న రామం గణయే వీర్యాన్తానుషం ధీగజీవితమ్
ఆత్మదుశ్చరితైః ప్రాణాన్ హతోయోద్య విమోక్ష్యతి. ౩

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ఆత్మదుశ్చరితైః = తనదుష్టకార్యములచేత; హ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౨౦

స ౨౨

తః=కొట్టబడినవాడై; అద్య= ఇప్పుడు; ప్రాణా౯=ప్రాణములను; విమోక్ష్యతి= విడువఁగలఁడో; తం (అధ్యాపృతము)=అట్టి; మానుషం = మనుష్యుండును; తీణజీవితం=నశించినయాయుస్సుగలవాఁడునగు ; రామం=రాముని; వీర్యాత్=పరాక్రమమువలన; నగ

ణయే=తెక్క-పెట్టను.

మనుష్యుండును నష్టాయువునగు రాముని పరాక్రమంబున నెంతమాత్రమును రక్షింపఁగలఁడు ; అశంకుతానుగా వించిన దుష్టకార్యంబులకు ఫలముగా నిప్పుడు ప్రాణంబులు విడువఁబోవుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

బాష్ప స్సంహీయతా మేష సంభ్రమశ్చ విముచ్యతామ్
అహం రామం సహభ్రాత్రా నయామి యమసాదనమ్. ౪

టిక|| వీషః=ఈ; బాష్పః= కన్నీరు; సంహీయతాం=నిలువఁబడుగాక. సంభ్రమశ్చ=భయమును; విముచ్యతాం= విడువఁబడుగాక. అహం=నేను; రామం=రాముని; భ్రాత్రాసహ=తమ్మునితోఁగూడ; యమసాదనం=యమునిగ

హంబును; నయామి=పొందించెదను. కన్నీరు తుడుచుకొనుము; భయంబు విడువుము; నేను, రామునినతని తమ్ముని లక్ష్యముని, యమపురికింబంపెదను. అని, తాత్పర్యము.

పరశ్వధ హతస్యా ద్య మండప్రాణస్య సంయుగే
రామస్య రుధిరం రక్త ముష్ణం పాస్యసి రాక్షసి. ౫

టిక|| రాక్షసి=శూపణఖా ! అద్య=ఇప్పుడు; మండప్రాణస్య = స్వల్పమయిన యాయుస్సు గలవాఁడును; సంయుగే=యుద్ధమనందు ; పరశ్వధ హతస్య=గొడ్డలిచేఁ కొట్టబడినవాఁడునగు; రామస్య = రామునియొక్క;

ఉష్ణం=వేడియు; రక్తం= ఎఱ్ఱిదియునగు; రుధిరం=నెత్తురును ; పాస్యసి=త్రాఁగఁగలవు.

శూపణఖా! నేనుయుద్ధంబుననల్పాయువగు రామునిఁ గుతార్థంబున వధించెదను; అంతేనిపు , రామునివేడి

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

నెత్తురుండ్రావఁగలవు . అని, ఖరుండు,
శూపణఖతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రహృష్టా వచ శ్చుత్వా ఖరస్య వదనా చ్యుతమ్
ప్రశశంస పున మాఖ్యాత్ ద్భృతరం రక్షసాం వరమ్. ౬

టీక॥ సా = ఆశూపణఖ; ఖరః = ఖరుండు; భృతరం = అన్నయయినఖ
స్య = ఖరునియొక్క; వదనాత్ = నోరుని; ప్రశశంస = పొగడెను.
టనుండి; చ్యుతం = జాతిన; వచః = ఆశూపణఖ, ఖరుండుచెప్పినమా
మాటను; శ్చుత్వా = విని; ప్రహృష్టా = టనువని, సంతోషించి, అవ్యవస్థితచిత్త
సంతోషించినదై; మాఖ్యాత్ = మాయగుటవలన, రాక్షసశ్రేష్ఠుండగుఖరు
ఖుకారాలగుటవలన; పునః = మఱల; ని, మఱలఁబ్రశంసి, చెను.
రక్షసాం = రాక్షసులలో; వరం = శ్రే అని, తాత్పర్యము.

తయా పరుషితః పూర్వం పునరేవ ప్రశంసితః
అబ్రవీ ద్దూషణం నామ ఖర స్సేనా పతిం తదా. ౭

టీక॥ పూర్వం = ముందు ; తయా = త; సేనాపతిం = సేనానాయకునిఁ గూ
ఆశూపణఖచేత; పరుషితః = దూషిం చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
పఁబడినవాఁడును; పునరేవ = మఱల అట్లుశూపణఖ మొదటదూషించి
నే; ప్రశంసితః = పొగడఁబడిన వాఁడున వెనుకమఱలఁబొగడినప్పిట్ట, ఖరుం
గు; ఖరః = ఖరుండు; తదా = అప్పుడు; తు, సేనానాయకుండగు దూషణంజూ
దూషణంనామ = దూషణుండనుపేరుగ చి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ సహస్రాణి మమ చిత్తానువతినామ్
రక్షసాం భీమచేగానాం సమరే వ్యవతినామ్. ౮
నీలజీమూతవణానాం ఘోరాణాం క్రూరకర్షణామ్
లోకహింసావిహారాణాం బలినా ముగ్రలేజినామ్. ౯

టిక॥ మమ=నాయొక్క; చిత్తాను
వతికానాం= మనసుననుసరించువారిల
ను; భీమవేగానాం= భయంకరమయి
నవేగముగలవారలును; సమరేషు=య
ద్ధములందు; అనవతికానాం= మఱుల
వారలును; నీలజీమూతవదాకానాం=
నల్లనిమేఘముయొక్క రంగువంటిది
గుగలవారలును; ఘోరాశాం=భయం
కరులును; క్రూరకర్మకాం=క్రూర
ములయిన కార్యములగులవారలును;
లోకహింసావిహారాశాం=లోకముల
హింసించుటయేవిహారముగాఁగలవారి
లును; ఉగ్రతేజసాం=భయంకరమయి

నకాఁతిగలవారలునగు; రక్షసాం=రా
క్షసులయొక్క; సహస్రాణి=వేలు; చ
తుర్దశి=పదునాలుగు; సంతి(ఆధ్యా
త్మము)=కలపు.

నామనసుప్రకారము నడచువారలు
మభయంకరవేగులునుయద్ధంబుల వేను
దీక్షువారలును మేఘవర్షణులును భ
యంకరాకారులును గ్రూర కర్ములు
ను లోకహింసకులును బలవంతులును
మహాతేజులునగురాక్షసులు, పదునా
లుగువేలవందయొన్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం శాదూలదర్పణాం మహాస్యానాం మహాజసామ్
సర్వోద్యోగ ముదీక్షానాం రక్షసాం సౌమ్య కారయ. ౧౦

టిక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాండవగుదూ
వణుడా! శాదూలదర్పణాం= పె
ద్దపులియొక్కగర్వమువంటిగర్వముగల
వారలును; మహాస్యానాం= పెద్దనో
రుగలవారలును; మహాజసాం= అధిక
మయినబలముగలవారలును; ఉదీక్షా
నాం=గర్వితులునగు; తేషాం=ఆ; రక్ష
సాం=రాక్షసులకు; సర్వోద్యోగం=స
మస్తప్రయత్నమును; కారయ=చేయిం

పుము.

సౌమ్యుండవగు దూవణుడా!
పెద్ద పులులకుంబోలె దహముగలవా
రలునువికృతములును మహాబలశాలు
లునుగర్వితులునగు నా రాక్షసులకు,
యద్ధమునకుఁగావలసినప్రయత్నముల
న్నియఁగావింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఉపస్థాపయ మే షీశ్రం రథం సౌమ్య ధనూషిచ

శరాం శ్చిత్రాంశ్చ శ్చిత్తాంశ్చ శ్చక్రీశ్చ వివిధా శ్చితాః. ౧౧

టీక || సౌమ్య = శాంతుండవగు త్రిక్షమలునగు; శ్చక్రీశ్చ = ఈతెలను;
 దూషణుడా! శ్చిప్రం = శీఘ్రముగా; ఉపస్థాపయ = తెమ్ము.
 మే = నాయొక్క; రథం = రథమును; స సౌమ్యుండవగు దూషణుడా! మ
 నూంపించ = విండ్లను; చిత్రా = నా తీయు నారథంబును ధనుస్సులను నా
 నావిధములును; శరాంశ్చ = బాణ నావిధంబులగు బాణంబులను శ్చిత్తంబు
 ములను; శ్చిత్తాంశ్చ = కత్తులను; వివి లను శక్తులను శీఘ్రంబునం దెమ్ము.
 ధాః = నానావిధములును; శ్చితాః = అని, తాత్పర్యము.

అగ్రే నిర్వాతు మిచ్ఛామి పాలస్త్యానాం మహాత్మనామ్
 వధాథకం దుర్విసితస్య రామస్య రణకోవిదః. ౧౨

టీక || రణకోవిదః = యుద్ధమునందుఁ ని, శిరుండు, దూషణుతోఁ జెప్పెను.
 బండితుండనగు; అహం (అధ్యాహృత విశేషార్థము. — రణకోవిదః,
 ము) = నేను; దుర్విసితస్య = దుష్టుండ అహం, మహాత్మనాం = అధికమయిన
 నగు; రామస్య = రామనియొక్క; వధా బలముగల; పాలస్త్యానాం = పాలస్త్యు
 థకం = చంపుటకొఱకు; మహాత్మనాం = లయొక్క; వధాథకం = వధించుటకొఱ
 అధికమయిన బలముగల ; పాలస్త్యా కు; దుర్విసితస్య, రామస్య, అగ్రే, నిర్వా
 నాం = వ్రల స్త్యవంశమునందుఁ బుట్టిన తుం, ఇచ్ఛామి.
 వారలయొక్క; అగ్రే = ముందఱ; నిర్వా యుద్ధంబునఁ బండితుండనగు నేను,
 తుం = పోవుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచు మహాత్ములగు పాలస్త్యులవధంబు కొఱ
 న్నాను. కు, అందఱి కన్నముందు నేను రామవొ
 యుద్ధంబునఁ బండితుండనగు నేను, ద్దకుఁ బోగో రెవను. అని, దైవయోగం
 దుష్టుండగు రామునివధించుటకు, మహా బుననవశంబుగా భవిష్యదర్థమును శ్చ
 త్తులగు పాలస్త్యులలో నందఱి కన్న రుండు పలికెను. అని, తాత్పర్యము.
 ముందు పోవలయుననియున్నాను. అ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౬౯౫

స ౨౨

ఇతి తస్య బ్రహ్మణస్య సూర్యవణకం మహారథమ్
సదశ్వైశ్చ శృబల్లై ర్యుక్త ముచచక్షేఽథ దూషణః ౧౩

టీక|| తస్య=ఆఖరుండు; ఇతి=ఇ
ము)=వచ్చినదానిగా; ఆచచక్షే =
ట్లు; బ్రహ్మణస్య=చెప్పబడినదానిగా; అ
చెప్పెను.
థ=ఆంత; దూషణః= దూషణండు; అట్లు
ఖరుండుచెప్పబడినదానిగానే,
సూర్యవణకం= సూర్యునియొక్కరం
దూషణండు, సూర్యవణకంబునునా
గువలెటిరంగుగలదియు; శృబల్లై=నా
నావణకంబులగు నుత్తమాశ్వంబులు
నావణకములయిన; సదశ్వైః= శ్రే
గలదియునగు మహారథంబాయుత్తంబ
ష్టములయిన గజములతో; యుక్తం=
య్యెనఁచెప్పెను.
కూడినదియు నగు; మహారథం=గొ
అని, తాత్పర్యము.
ప్పరథమును; ఉపస్థితం (అధ్యాహ్న)

తం మేరుశిఖరాకారం తప్తకాంచనధూషణమ్
హేమచక్ర మసంబాధం వైశూర్యమయకూబరమ్ ౧౪
మల్లైస్యైః పుష్పైః ద్రుష్పైః శైవైః శృంగసూరైశ్చ కాంచనైః
మంగళైః పక్షిసంఘైశ్చ తారాభిరభినంవృతమ్ ౧౫
ధ్వజనిస్త్రీంశసంపన్నం కిం కిణికవిరాజితమ్
సదశ్వైః క్తం సోమషాక దారురోహ ఖిరో రథమ్ ౧౬

టీక|| సః=ఆ; ఖరః=ఖరుండు; మేరు
లు గలదియు; అసంబాధం=ఇటుకులేని
శిఖరాకారం= మేరుశృంగముయొక్క
దియు; వైశూర్యమయకూబరం= వై
యాకారమువలె యాకారము గలది
శూర్యమణివికారమయిన నొక గలది
యు; తప్తకాంచనధూషణం= కాం
యు; కాంచనైః = బంగారువికారము
చఁబడిన బంగారువికారములయినయ
లయిన; మంగళైః = మంగళముగలిగిం
లంకారములుగలదియు; హేమచక్రం=
చునట్టి; మల్లైస్యైః=మత్స్యములచే
బంగారు వికారము లయిన చక్రము
తను; పుష్పైః=పూలచేతను; ద్రుష్పైః=

వృక్షములచేతను; నైతై=పర్వతముల
చేతను; చంద్రసూర్యైశ్వ = చంద్ర
సూర్యులచేతను; పక్షిసంఘైశ్వ =
పక్షి సమూహముల చేతను; తారా
భిః = నక్షత్రములచేతను; అభినవ్య
తం=చుట్టఁబడినదియు; ధ్వజస్త్రిశై
సంపన్నం=మైక్కె-ముతోనుగత్తులతో
నుంగూడినదియు; కింకణీకవిరాజితం=
చిలుగంటలచేతఁ బ్రకాశించు చున్నది
యు; సదశ్వయుక్తం= ఉత్తమాశ్వము
లతోఁగూడినదియునగు; రథం = రథ
మును; అమహాత్=కోపమువలన; ఆ
రురోహ=ఎక్కె-ను.

అంత, భయండు, కోపంబున, మేరుశి

ఖరాకారంబును గాఢచనాలంకృతంబు
నుబంగారుచక్రంబులు గలదియు విశా
లంబును వైడూర్యవణితోఁ జేయఁబడిన
వొగగలదియు. బంగారముతోఁజేయఁబ
డినవియు. మంగళకరంబులునగుమత్స్యం
బులతోను పుష్పంబులతోను వృక్షంబు
లతోను బర్వతంబులతోను జంద్రసూ
ర్యబింబములతోను బత్తులతోను నక్ష
త్రింబులతోనుంగూడినదియు ధ్వజఖ
డ్గసంయుతంబును జిలుగంటలతో నొ
ప్పుచున్నదియు సుత్తమాశ్వసమేతంబు
నగు మహారథంబునారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిశామృత రథస్థం తం రాక్షసా భీమవిక్రమాః

తస్థ స్సంపరివారైః నం దూషణంచ మహాబలమ్. ౧౨

టీక॥ భీమవిక్రమాః = భయంకర
మయినపరాక్రమముగల; రాక్షసాః=
రాక్షసులు; రథస్థం = రథమునంగున్న;
తం=ఆభయని; నిశామృతం = చూచినం
తనె; ఏనం=ఈభయని; మహాబలం = అ
ధికమయినబలముగల; దూషణంచ=
దూషణని; సంపరివార్య = చుట్టుకొ

ని; తస్థః=నిలిచిరి.
భయంకరమగు పరాక్రమముగల
రాక్షసులు, భయండు రథంబునారో
హించినంతనె, యతనినిమహాబలుండ
గుదూషణనింబరివేష్టించినిలిచిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఖరస్తు తాక్ మహేష్వాసాక్ ఘోరవమాయధధ్వజాక్
నిర్యాతేత్య బ్రవీ ద్దృష్ట్వా రథస్థ స్సర్వరాక్షసాక్. ౧౩

టీక॥ ఖరస్తు = ఖరుండును; కథస్థం = ర	వీత్ = చెప్పెను.
భముననున్నవాండ్రై; మహాష్వాసాక్ =	ఖరుండునురథంబుననుండి, మహా
పెద్దవిండ్లుగలవారలును; ఘోరవమా =	ధనుధర్మమునుభయంకరకవచాయుధ
యుధధ్వజాక్ = భయంకరముయినకవ	ధారులును ధ్వజంబులు పట్టుకొనియు
చములును ఆయుధములునుధ్వజములు	చ్చవారలునగు నారాక్షసుల నందఱం
నుగలవారలునగు; తాక్ = ఆనవికరా	జుచి, బయలుదేలుండనియజ్ఞాపించె
క్షసాక్ = సమస్తరాక్షసలను; దృష్ట్వా =	ను అని, తాత్పర్యము.
చూచి; నిర్యాతేతి = వెడలుండని; అ	

తతస్త్రాక్షసం నైన్యః ఘోరవమాక్యుధధ్వజమ్
నిజః గామ జనస్థానాన్వహోరాదం మహాజవమ్.

టీక॥ తతః = తంత, ఘోరవమాక్	ముననుండి; నిర్జ గామ = బయలు వెడలెను.
యుధధ్వజం = భయంకరముయినకవ	అంత, గొప్పగొప్పకవచంబులను
చములును ఆయుధములునుధ్వజములు	ఆయుధంబులనధరించియున్నరాక్షసు
నుగలిదియు; మహాజవం = అధికమ	లతోఁగూడినదియుంబతాకాసమ్యవశం
యినవేగముగలిదియునగు; తత్ = యి;	మనగునారాక్షసైన్యము, మహాధ్వనిగ
రాక్షసం = రాక్షససంబంధియును; నై	దుర, మహావేగంబున, జనస్థానంబున
న్యం = నైన్యము; జనస్థానాల్ = జనస్థాన	నుండి వెడలెనది. అని, తాత్పర్యము.

మద్గరైః పట్టినై శ్శూలై స్సుతీ క్షైశ్చ పరశ్వశ్శైః
ఖడ్గైశ్చక్రైశ్చ హస్తస్థైః భ్రాజమానైశ్చ తోమరైః. ౨౦
శక్తిభిః పరిహైః ఘోరైః రతిమాత్రైశ్చ కామకైః
గదాసిముసలై వకజైః గృహీతైః భీమదర్శనైః. ౨౧
రాక్షసానాం సుఖేరాణాం సహస్రాణి చతుర్దశ
నిర్యాతాని జనస్థానాన్ భీరచిత్రానవతినామ్. ౨౨

టీక॥ గృహీతైః = పట్టుకొనబడినవియు; హస్తస్థైః = చేతులనున్న

వియుఁభీమదశఁనైః = భయంకరము
యిన చూచటగలవియునగు ; ముద్గ
రైః = ముద్గరములను నాయుధములచే
తను; పట్టిసైః = అడ్డకత్తులచేతను; శూ
లైః = శూలములచేతను; సుతీక్షణైః =
మిక్కిలియుగఁగలసులయిన ; పరశ్వధైః
శ్వఁగొడ్డల్లచేతను; ఖడ్గైః = కత్తు
లచేతను; చక్రైశ్చ = చక్రములచేతను;
భ్రాజమానైః = ప్రకాశించుచున్న;
తోమరైః = తోమరములను నాయుధ
ములచేతను; శక్తిభిః = ఈఁటెలచేత
ను; ఘోరైః = భయంకరములగు; పరి
ష్టైః = క్షయపగుడియలచేతను; అతిమా
త్రైః = మిక్కిలియుఁబెద్దవగు; కార్ముకై
శ్చ = ధనుస్సులచేతను; గదాసీముసలైః =
గదలచేతను కత్తులచేతను గోఁకల్లచే
తను; పశైః = నజములచేతను; ఉప
లక్ష్మితానాం (అధ్యాహృతము) = కూ
డినవారలును; సుఘోరాణాం = మిక్కిలి

వియుఁభయంకరులును ; ఖరచిత్రానువ
తితానాం = ఖరునిచనస్సుకనుసరించు
వారజనగు; రాక్షసానాం = రాక్ష
సులయొక్క; సహస్రాణి = వేలు; చతు
వశశ = పదునాలుగు; జనస్థానాత్ = జ
నస్థానముననుండి; విర్యాతాని = వెడ
లైనవి.

భయంకరాకారంబులగు ముద్గరం
బులు పట్టిపంబులు శూలంబులుగొడ్డ
ల్లుఖడ్గంబులు చక్రంబులు తోమరంబు
లుశక్తులు పరిఘంబులు ధనువులుగదలు
ముసలంబులువజ్రంబులు మొదలగునా
యుధంబుల ధరించినవారలును పరమ
భయంకరాకారులను ఖరునాజ్ఞ చొ
ప్పున నడచువారలునగు రాక్షసులుప
దునాలుగు వేలమంది జనస్థానంబున
నుండి , రాముఁడైకియుద్ధంబునేయఁ
బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తా స్రవభిద్రవతో దృష్ట్వా రాక్షసాన్ భీమవిక్రమాన్

ఖరస్యాపి రథః కించి జ్జగామ తదనంతరమ్. ౨౩

టిక॥ అభిద్రవతః = పరుగెత్తుచున్న;
భీమవిక్రమాన్ = భయంకరమయినప
రాక్రమముగల; తాన్ = ఆ ; రాక్ష
సాన్ = రాక్షసులను; దృష్ట్వాత్ = చూ

చినంతనె; ఖరస్య = ఖరునియొక్క ; ర
థోపి = రథమును; కించిత్ = కొంచెము;
తదనంతరం = దానికివెనుక; జగామ =
పోయెను.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౨౯

స ౨౨

భయంకరపరాశ్రములగునారాక్ష. కేంఁగొంచెమువెనుక, ఖరునిరథంబువెడలి
సులుబయలుజేటిపోవుటంబూచి, దాని నది. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తా శబళా నశ్వాంస్తప్తకాంచనఘాషితాన్
ఖరస్యమతి మాజ్ఞాయసారథిస్సమచోదయత్. ౨౪

టీక॥ తతః = అంతః; సారథిః = ఖరు; ఆ; అశ్వాన్ = గుఱ్ఱములను; సమచోద
నడపువాడు; ఖరస్య = ఖరుని యొక్క; యత్ = తోలెను.
మతిం = బుద్ధిని; ఆజ్ఞాయ = తెలిసి; తప్త అంత, సారథి, ఖరునియభిప్రాయం
కాంచనఘాషితాన్ = కాంచనబడినబంబెఱిగి, కాంచనాలంకృతంబులను చి
గారముచే నలంకరింపఁబడిన; శబళా శ్రవణంబులునగునశ్వంబుల, శీఘ్రం
శాన్ = నానావర్ణములుగల; తాన్ = బుగాదోలెను. అని, తాత్పర్యము.

సచోదితోరథశీఘ్రం ఖరస్యరిపుఘాతినః
శబ్దేనాపూరయమానదిశశ్చప్రవిశస్తదా. ౨౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రిపుఘాతినః = స = నించెను.
శత్రువులఁజంపుట; ఖరస్య = ఖరునియొక్క; అప్పుడు, సారథి, శత్రువులవధించున
కరః = ఆ; రథః = రథము; శీఘ్రం = పట్టి ఖరునిరథంబును వేగంబునందోలఁగా
గముగా; చోదితః = తొలఁబడినదై; శబ్దే నే, యారథధ్వని, దిక్కులను విదిక్కు
న = ధ్వనిచేత; దిశశ్చ = దిక్కులను; ప్రవిశ = లను, నిండినవి. అని, తాత్పర్యము.
శశ్చ = విదిక్కులను; అపూరయమాన.

ప్రవృద్ధమస్యస్తు ఖరః ఖరస్వనో
రిపోర్వధాధకంత్వరినోయథాంతకః
అమామతస్సారథి మున్నదన్ ఘనం
మహాబలో మేఘభివాత్సవవకవాన్. ౨౬

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబలముగలవాఁడును; ప్రవృద్ధమన్యః = వృద్ధిబొందిన కోపముగలవాఁడును; ఖరస్వనః = పరువమయిన ధ్వనిగలవాఁడునగు; ఖరస్తు = ఖరుఁడును; పిః = శత్రువుయొక్క; వధాధకం = చంపుటకొఱకు; త్వరితః = వేగిరపడినవాఁడై; అంతకోయథా = యమఁడువలె; అశ్చ వషణవాక్ = తాల్లవానగల; మేఘునవ = మేఘమువలె; ఘనం = పెద్దగా; ఉన్నదక = అటుడుము; సారథిః = సారథిని; అచూచుదత్ = ప్రేరించెను. మహాబలుండగుఖరుఁడు, అంత కంతకుఁడోపంబగ్గలంబుగా, శత్రువధాధకమయి, యముండుంబోలెఁ బూపట్టుచు, తాల్లవానగురియు మహామేఘుంబుకరణి, భయంకరనాదంబున గణిండుచు, సారథిఁడధంబును వేగమునలవోలన్వాఁడనించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామానుజే, అదికాప్యే,

ఆరణ్యకాండే, ద్వావింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థకము.

ఇది, పరమార్థకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామానుజాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండద్వావింశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

అ

త్రయోవింశతసగకప్రారంభః.

తత్ప్రియాశం జనస్తానా దశివం శోణితోదకమ్
అభ్యవహక్ స్మహామేఘ స్తుమలో గదకభారుణః. ౧

టీక||జనస్తానాత్ = జనస్తానమున నునబలమును; అభ్యవహక్ = వహిం
నుండి; ప్రయాతం = పోయిన; తత్ = ఆ చేసు.
రాక్షససైన్యమును గూచిక; తుములః = రాక్షససేన, జనస్తానంబుననుండి వె
దట్టుమయిన; గదకభారుణః = గాడిదపడలఁగానే, గదకభంబువలె ధూసరవ
లెధూసరవణముయిన; మహామేఘః = గంబగుమహామేఘము, అసైన్యము
గొప్పమేఘము; అశివం = అమంగళకరమైన మంగళకరంబగురక్షజలంబుఁగు
మయిన; శోణితోదకం = రక్షవణము రిసెను. అని, తాత్పర్యము.

నిపేతు స్తురగా స్తస్యరథయుక్తా మహాజవాః
సమే ప్రవృత్తే దేశే రాజమాగే యద్యచ్ఛయా. ౨

టీక|| రథయుక్తాః = రథంబునందుఁ గే = రాజమాగమునందు; నిపే
బూన్పఁబడిన; మహాజవాః = అధికమ తు = పడినవి.
యినవేగముగల; తురగాః = గుఱ్ఱము అతనిరథంబునకుఁబూన్చియున్నను
లు; యద్యచ్ఛయా = డచ్చాటుచేత; స హావేగంబులగుగుఱ్ఱంబులు సమఘామి
మే = విట్టపల్లములులేనిదియు; ప్రవృ యుబాలుజల్లియున్నదియునగు గాజ
చితే = పూలచేవ్యాపింపఁబడినదియున మాగంబునదైవగతచేఁబడినది.
గు; దేశే = ప్రదేశమయిన; రాజమా అని, తాత్పర్యము.

శ్యామం రుధిరపర్యంతం బధూవ పరివేషణమ్

౧౦౨ ప్రతిపదాంత్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స-౨౩

అలాతచక్రప్రతిమం పరిగృహ్య దివాకరమ్. ౩

టీక॥ దివాకరం = సూర్యుఁ; పరి	ధూవం = కలిగినది.
గృహ్యం = చుట్టి; శ్యామం = నల్లనిదియు;	సూర్యుఁ చుట్టును, నల్లనిదియునం
రుధిరపర్వతం = నెత్తురు రంగుగల	చునందు మాత్రమురక్షవర్ణంబును చ
యంచు గలదియు ; అలాతచక్రప్రతి	క్రాకారంబగు కొఱవివలెనున్నదియు
మం = కొఱవివక్రముతోఁబోల్చి-గల	నగు, పరివేషంబుకలిగినది.
దియునగు; పరివేషణం = గాలిగుడి; బ	అని, తాత్పర్యము.

తతో ధ్వజ ముపాగమ్య హేమచండం సముచ్చితమ్
సమాక్రమ్య మహాకాయ స్తస్థౌ గృహీ స్సుదారుణః. ౪

టీక॥ తతః = అంత; మహాకాయః =	అక్రమించి ; తస్థౌ = నిలిచెను.
పెద్దదేహముగలదియు; సుదారుణః =	అంత, మహాకాయంబునుభయంక
మిక్కిలియుభయంకరమునగు; గృహీః =	రంబునగునొకగద్ద, బంగారుచండంబు
గద్ద; హేమచండం = బంగారువికారమ	గలదియు నత్తున్నతంబు నగు ధ్వజం
యినచండముగలదియు; సముచ్చితం =	బునాక్రమించినిలిచెను.
ఉన్నతంబునగు; ధ్వజం = టెక్కె-ము	అని, తాత్పర్యము.
ను; ఉపాగమ్య-పొంది; సమాక్రమ్య =	

జనస్థానసమీపే తు సమాగమ్య ఖరస్వనామ్
విస్వరా స్త్వివిధాం శ్చక్ర త్తాంసాదా మృగపక్షిణిః. ౫

టీక॥ జనస్థానసమీపేతు = జనస్థాన	మృ = చేరి; ఖరస్వనాః = పరుషమయిన
మునకుసమీపంబునందును ; మాంసా	ధ్వనిగలవై; వివిధాన్ = నానావిధముల
దాః = మాంసభక్షకములగు; మృగపక్షి	గు; విస్వరాన్ = వికృతధ్వనులను ; చ
ణిః = మృగములునుబిడ్డలును; సమాగ	మృ = చేసినవి.

మాంస భక్షకబులుగు మృగః శ్చ | విధంబులుగ, వికృతంబుగా నటచినవి.
లు, జనస్థానముపంబునంజేరి, నానా | అని, తాత్పర్యము.

వ్యాజహుశ్చ ప్రదీప్తాయాం దిశివై భైః వస్వనమ్
అశివం యాతుధానానాం శివా ఘోరా మహాస్వనాః. ౬

టీక|| శివాః=నక్కలు; ఘోరాః= శ్చ=అటచినవియు, చేసినవనుట.
భయంకరంబులయి; మహాస్వనాః= నక్కలు, సూర్యుండు వెలుంగుది
పెద్దధ్వనిగలవై; ప్రదీప్తాయాం = ప్ర కునంజేరి, భయంకరంబులయి, పే
కాశించుచున్న; దిశి = దిక్కునందు; రెలుంగున, రాక్షసులకమంగళనూచ
యాతుధానానాం= రాక్షసులకు; అ కంబగునట్లు, అటచినవి.
శివం= అమంగళకరమగు; భైః వస్వనమ్ అని, తాత్పర్యము.
నం = భయంకరధ్వని; వ్యాజహు

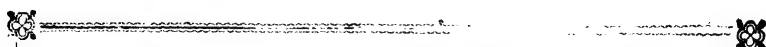
ప్రభిన్నగిరిసంకాశా స్తోమశోణితధారిణిః

అనాకాశం తదా కాశంచ క్రుద్ధీమా వలాహకాః. ౭

టీక|| ప్రభిన్నగిరిసంకాశాః=పగిలినప లేనిదానిగా; చక్రం=చేసినవి.
ర్యతేమలతోసమానముగలవియు; తో పగిలినపక్ష్యంబులతోసమాన ము
యశోణితధారిణిః=నెత్తురువంటి నీళ్ల యను భయంకరములునగు మేఘము
యొక్క ధారలుగలవియు; భీమాః = లునెత్తురువంటిజలమును వషిండుచు,
భయంకరములునగు; వలాహకాః = నాకాశమంతయునిరవకాశము గావిం
మేఘములు; తతః=అ; అనాకాశం= అ చినవి. అని, తాత్పర్యము.
కాశమును; అనాకాశం=అవకాశము

బభూవ తిగ్రం ఘోర ముద్ధతం రోమహవళాణమ్

దిశోవా విదిశోవాపి నచ వ్యక్తం చకాశిరే. ౮

టీక॥ ఘోరం=భయంకరంబును; ఉ	కుండినవియు.
ద్ధశం=అధికమును; రోమహాషణం=	భయంకరంబును అధికంబును రోమ
వెండుకలగగుపాటటువొందించు నచ	హాషణంబున గుచ్చికటిక్రమ్మినది; ది
యునగు; తిమిరం=చీకటి; బహూవ=	కులుగానివిదిక్కులుగాని, యెంత
అయినది. షశోవా=దిక్కులుగాని; విది	మాశ్రముప్రకాశింపకుండినవి.
శోవాపి=విదిక్కులుగాని; వ్యక్తం=	అని, తాత్పర్యము.
స్పష్టముగా; నచకాశిరేచ=ప్రకాశింప	

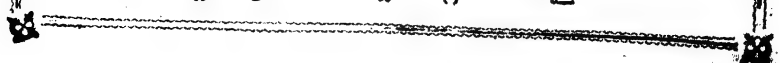
తృతీయాద్యై=సవణాభా సంధ్యాకాలం వినాబధా

టీక॥ తృతీయాద్యై=సవణాభా =	బధా=ప్రకాశించినది.
నెత్తురుచేదడిసినవస్త్రముతో సమాన	సంధ్యాకాలము రాకమున్నె, నె
మయినరంగుగలకాంతికల, సంధ్యా=	త్తురువంటివణముగల సంధ్య యడరి
సంధ్య; కాలంవినా=కాలమునువిడిచి;	నది. అని, తాత్పర్యము.

ఖరస్యాభిముఖా నేదు స్తదా ఘోరమృగాః ఖగః. ౯
కంకగోమాయుగృధ్రాశ్చ చక్రశు భయశంసినః

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఘోరమృ	శుః=అఱచినవి.
గాః=భయంకరమృగంబులును; ఖగః=	అప్పుడు, భయంకరములగుక్రూ
పక్షులును; ఖరస్య=ఖరునికి; అభిము	రమృగంబులును బతులును రావులుగులు
ఖాః=ఎదురై నవై; నేయః=అఱచిన	నునక్కలునుగద్దలును, ఖరునికెదురు
వి. కంకగోమాయుగృధ్రాశ్చ=రా	మొగమయి, భయంబుగలుగుటనూ
వులుగులునక్కలునుగద్దలును; భయశం	చింపుచునఱచినవి. అని, తాత్పర్యము.
సినః=భయమునుసూచించినవై; చక్ర	

నిత్యా శుభకరా యుద్ధే శివాఘోర నిదశకానాః. ౧౦
నేదుర్బలస్యాభి ముఖంజ్వాలా ద్దారిభిరానవైః

టీక॥ యుద్ధే=యుద్ధమునందు; ని	తో; నేడు=అజచినవి.
త్యాశుభక రాః=ఎల్లప్పుడును అమంగ	యుద్ధంబున, దప్పకయుమంగళం
ళము చేయునవియు; ఘోరనిదశక	బుగలిగించునట్టి సాన్నిధ్యంబుగలవియు
నాః=భయంకరమయిన దృష్టాంతము	భయంకరమయిన యాపదను గలిగి
గలవియునగు; శివాః = నక్కలు; బల	చుచవియునగు నక్కలు, నైస్యమున
స్య=నైస్యమునకు; అభిముఖం = ఎ	కభిముఖముగా, వస్త్రంబులనగ్నిజ్వా
దురుగా; జ్వాలోద్ధాఢిభిః = మంట	లలుగదుర, నజచినవి.
లనగ్రకుచున్నట్టి; ఆననైః = నోళ్ల	అని, తాత్పర్యము.

కటంధః పరిఘాభాసో దృశ్యతే భాస్కరాంతికే. ౧౧

టీక॥ పరిఘాభాసః = కనుపగు	సూర్యునిసమీపంబున, నినుపగుది
దియవలె బ్రకాశించుచున్న; కటం	యవంటి నల్లని మసిషిమొండెము ఒ
ధః=మసిషి మొండెము; భాస్కరాం	కటి చూపట్టినది.
తికే=సూర్యునిసమీపమునందు; దృశ్య	అని, తాత్పర్యము.
తే=చూడఁబడినది.	

జగ్రాహ సూర్యం స్వర్భాను రవర్వణి మహాగ్రహః

టీక॥ మహాగ్రహః = గొప్పగ్ర	రాహువు, పూణేకమగాని య
హమగు; స్వర్భానుః = రాహువు; అ	మావాస్యగాని కాని కాలమునం దు
పవకాణి = పవకముకానికాలమునం	సూర్యునిగ్రసించెను.
దు; సూర్యం = సూర్యుని; జగ్రాహ=	అని, తాత్పర్యము.
గ్రహించెను.	

ప్రవాతి మారుత శ్శీఘ్రం నిష్ప్రభో భూ ద్దివాకరః. ౧౨

టీక॥ మారుతః = వాయువు; శీ	క్వాలముగావీచినది. దివాకరః=సూ
ఘ్రం = వేగముగా; ప్రవాతి = ప్రతి	ర్ముడు; నిష్ప్రభః= కాంతిలేనివాడు;

అభూతం = అయ్యెను.

వాయువు, మహావేగంబునఁ బ్ర
తికూలంబుగా వీచెను ; సూర్యుండు

కాంతివిహీనుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పేకుశ్చ వినా రాత్రిం తారాః ఖద్యోత సప్రభాః

టీక॥ రాత్రిం వినా = రాత్రిలేక తుశ్చ = లేచినవియు.

యే; తారాః = నక్షత్రములు; ఖద్యో

త సప్రభాః = మిడుగులుంబురువుల

తో సమానమయిన కాంతిగలవై; ఉత్పే

పట్టపగటనె, నక్షత్రంబులు మి

డుగులుంబురువులుఁబోలె, నుదయిం

చినవి. అని, తాత్పర్యము.

సంలీన మీనవిహగా నశిన్య శ్చవగ్ర-పంకజాః. ౧౩

తస్మిన్ త్తడే బభూవుశ్చ వినాపుష్ప ఫలై ర్ద్రుమాః

టీక॥ తస్మిన్ = అ; త్తడే = సమయ ధ్యాహృతము) = అయినవి.

మునందు; నశిన్యః = తామరకొలంకు

లు; సంలీనమీనవిహగాః = అణగిన మ

త్సములును బత్తులునుగలవియు; శు

వగ్ర-పంకజాః = ఎండినకమలములు గల

వియు; బభూవుశ్చ = అనయివియు. ద్రు

మాః = వృక్షములు; పుష్పఫలై విహనా =

పూలనుబండ్లనువిడిచి; బభూవుః (అ

ఆసమయమునందు, తామరకొలం

కులు, మత్స్యములునుజలపక్షులును జ

లంబులనడంగి, యెండినకమలంబులతోఁ

గాంతిహీనంబులయియుండినవి; వృక్షం

బులఁబుష్పఫలంబులులేకుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్భూతశ్చ వినా వాతం రేణు జ్వల ధరారుణః. ౧౪

ఏచీకూచీతి వాశ్యంత్యో బభూవుస్తత్ర శారికాః

టీక॥ తత్ర = అసేనయందు; వాతం వి

నా = గాలిలేక యె; జ్వల ధరారుణం = మే

ఘమువలెధూసరవణముయిన; రేణుః =

పరాగము; ఉద్భూతశ్చ = కేగినదియు.

శారికాః = గోరువంకపిట్టలు; ఏచీకూచీ

తి = ఏచీకూచియని; వాశ్యంత్యః = అ

దుడున్నవి;బహువుః=అయినవి.

ఆరాక్షససేనయందు , గాలితేక
యె,మేఘంబువలెధూసరవణమగుదు

మ్మురేంగినది;గోరువంకలు, వీచికూచి
యనిపరువంబుగాఁ గూయుచుండినవి.
అని,తాత్పర్యము.

ఉల్కా-శ్చాపి సనిఘాతా నిపేతు ఘోరదర్శనాః. ౧౫
ప్రచచాల మహీ సర్వా సత్తై లవనకాననా

టీక॥ఘోరదర్శనాః= భయంకర
మయినచూచుటగల;సనిఘాతాః= పి
డుగులతోఁగూడిన; ఉల్కా-శ్చాపి= బ
కవిధమయిన తేజస్సులును;నిపేతుః=ప
డినవి;సత్తైలవనకాననా= పర్వతంబు
లతోనువనంబులతోను అడవులతోనుం
గూడిన;సర్వా=సమస్తమయిన ; మ

హీ=ఘామి;ప్రచచాల=చలించినది.
చూపరులకుభయంకరంబుగా, మ
హాకాంతితోఁబిడుగులుపడినవి ; పర్వ
తంబులతోనువనంబులతోనుంగూడఘా
మియంతయుఁజలనంబునొందినది.
అని,తాత్పర్యము.

ఖరస్యచ రథస్థస్య నదామానస్య ధీమతః. ౧౬
ప్రాకంపత ఘజస్సవ్య స్వరశ్చాస్యా వసజ్జత

టీక॥రథస్థస్య = రథమునందున్న
వాఁడును;ధీమతః= బుద్ధిమంతుండును;
నదామానస్య=అతిచుచున్న వాఁడున
గు;ఖరస్య=ఖరునియొక్క;సవ్యః= ఎడ
మదైన;ఘజః=బాహువు; ప్రాకంపత
చ=వడంకినదియు.అస్య = ఇతనియొ
క్క;స్వరశ్చ=కంఠధ్వనియు; అవసజ్జ

త(అవాసజ్జత)=తడఁబడెను.
రథంబుపైఁగూచుకొండి గజింఁచు
చున్నబుద్ధిమంతుండగుఖరునియెడమఘ
జంబదరినది; అతనికంఠధ్వనియు డగ్గు
త్తికతోఁడడఁబడసాగినది.
అని,తాత్పర్యము.

సాస్యా సంపద్యతే దృష్టిః పశ్యమానస్య సర్వతః. ౧౭
బలాటే చరుణా జాతా నచమోహా స్మ్య వతతత

టీక॥ సర్వతః = అంతటను; పశ్యమా = ఖరుండును నాలుగుప్రక్కలఁజూచిన
 నన్యః = చూచుచుండఁగా; వృష్టిః = చూపు; పృథు, నిఁజిమి తముగానతని కన్నుల
 సాసా = కన్నీళ్లు తోఁగూడినది; సంప = లోనీళ్లు గాఁచినది; అతనికే నెత్తియందొక
 ద్యతే = అయినది. లలాటేచ = నెత్తి
 యందును; రుజా = రోగము; జాతా = ననుఅతండుయధుంబు సేయవలెనను త
 కలిగినది. మోహాత్ = అజ్ఞానముననుం
 డి; నన్యవతః తచ = వదలఁడయ్యెను. | అని, తాత్పర్యము.

తాత్ సమీక్ష్య మహోత్పతా నుత్థితాత్ రోమహర్షణాక్. ౧౮
 అబ్రవీ ద్రాక్షసాక్ సర్వాక్ ప్రహసన్ స ఖర స్తథా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆ; క్షులను; సర్వాక్ = అందఱనుగూర్చి;
 ఖరః = ఖరుండు; ఉత్థితాక్ = ఉదయించె
 చిన; రోమహర్షణాక్ = వెండ్రుకల అప్పుడు, ఖరుండు, భయంకర
 గగుర్పాటునొందఁజేయునట్టి; తాక్ = ములగు నాయుత్పాతంబులుదయించు
 ఆ; మహోత్పతాక్ = మహోటంగనిపకపకనవ్వులు, రాక్షసులనం
 త్పాతంబులను; సమీక్ష్య = చూచి; ప్ర దఱంబూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
 హసన్ = నవ్వుచు; రాక్షసాక్ = రా అని, తాత్పర్యము.

మహోత్పతా నిమాక్ సర్వా నుత్థితాక్ ఘోరదర్శనాక్. ౧౯
 నచింతయా మ్యహం వీర్యా ద్బలవాక్ దుర్బలానివ

టీక॥ అహం = నేను; ఉత్థితాక్ = బలవాక్ = అధికమయినబుద్ధిగలవాఁ
 పుట్టిన; ఘోరదర్శనాక్ = భయంక డు; దుర్బలానివ = బలహీనులనువలె;
 రమగుచూచుటగల; ఇమాక్ = ఈ; మ నచింతయామి = ఆలోచింపను.
 హోత్పతాక్ = గొప్పయుత్పా ఇప్పుడుదయించునట్టిభయంకరంబు
 తంబులను; సర్వాక్ = అన్నింటిని; వీ లగునీమహోత్పాతంబులను, నేను, బ
 ర్యాత్ = పరాక్రమాతిశయమువలన, రాక్రమబలంబున, బలవంతండుబల

హీనులంబొలెనెంతమాత్రము సరకునేయను. అని, తాత్పర్యము.

తారా అపి శరైః సీతైః పాతయామి నభస్సలాత్. ౨౦
మృత్యుం మరణధమేణ సంక్రద్ధో యోజయామ్యహమ్

టిక॥ అహం=నేను; సంక్రద్ధః =	మఃముతో; యోజయామి = కూర్చె
కోపించివాడనై; సీతైః=కణకుల	దను.
యిన; శరైః=బాణములచేత; తారా	నేనుగోపించినయెడల దీక్షబాణం
అపి=నక్షత్రములవై నను; నభస్సలా	బులనక్షత్రంబులనుంగూడ నాకాశంబు
త్=అకాశముననుండి; పాతయామి =	ననుండిపడఁద్రోయుదును; మృత్యువు
పడఁద్రోసెదను. మృత్యుం= మృత్యు	నకుంగూడమరణంబుగలిగింతును.
వును; మరణధమేణ = చావుఅనిధ	అని, తాత్పర్యము.

రాఘవం తం బలోత్సక్తం భ్రాతరం చాస్య లక్ష్మణమ్. ౨౧
అహత్వా సాయక్తైః సీత్యై ర్హిపావతితు ముత్సహే

టిక॥ అహం(అధ్యాత్మ్యము)=నే	తితుం=మఱుటకు; నోత్సహే=ఉ
ను; బలోత్సక్తం=బలముచే గవించి	త్సహింపను.
న; తం=ఆ; రాఘవం=రాముని; అ	నేనుగణకుబాణంబుల, బల గవి
స్య=ఇతనియొక్క; భ్రాతరం=తమ్ము	తుండగురాముని, అతనితమ్ముని లక్ష
డగు; లక్ష్మణంచ=లక్ష్మణుని; సీత్యైః=	ణునివధింపక, మఱివచ్చుటలేదు.
కణకులయిన; సాయక్తైః=బాణముల	అని, తాత్పర్యము.
చేత; అహత్వా=వధింపక; ఉపావ	

స కామా భగిని మేస్తు పీత్వాతు రుధిరం తయోః. ౨౨
యన్నిమి త్తస్తు రామస్య లక్ష్మణస్య విపర్యయః

టిక॥ మే=నాయొక్క; భగిని=చెల్లె	క్క; రుధిరం=నెత్తురును; పీత్వాతు =
టు; తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొ	త్తాఁగియె; సకామా = కోరికతో

<p>గూడినది; అస్తు=అగుఁగాక. రామస్య= రామునికిని; అత్త=అత్త. అనికిని; విపర్యయి=నాశము; యన్నిమి త్తస్తు= వీవిడనిమి త్తముగాఁగలచేయొ.</p> <p>నాచెల్లెలుశూన్యభయము, నారా</p>	<p>మలత్తులుల రుధిరంబుద్రావి, తనకోరికినిదేదుకొనుఁగాక; అవిడకొఱకే గదా యిప్పుడారామలత్తులులకు నాశంబువాటిల్లునది.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

న క్వచి త్ప్రాప్త పూర్వో మే సంయుగేషు పరాజయః. ౨౩
యుష్మా క మేత త్ప్రత్యక్షం నాన్యతం కథయామ్యహమ్

<p>టీక మే=నాకు; క్వచిత్ = ఒకానొకచోటను; సంయుగేషు = యుద్ధములందు; పరాజయః=అపజయము; న ప్రాప్తపూర్వః= ముందుగలిగినది కాదు. ఏతత్=ఇది; యుష్మాకం= మీకు; ప్రత్యక్షం=ప్రత్యక్షము. అహం=నేను; అన్యతం=అబద్ధమును; నకథయామి=</p>	<p>చెప్పలేదు.</p> <p>ఇదివఱకు నాకొప్పుదును ఎందును యుద్ధంబునఁ బరాజయంబు గలిగినది లేదు; ఇదిమీకును జక్కఁగాఁ దెలిసినదేగదా! నేనబద్ధముఁజెప్పలేదు.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

దేవ రాజ మపి కుర్ధ్ధో మత్తై రావత యాయినమ్. ౨౪
వజ్రిహస్తం రణే హన్యాం కిం వ్రునస్తా కుమానుషే

<p>టీక అహం (అధ్యాహృతము)= నేను; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడనై; మత్తై రావతయాయినం= మదించినయై రావతముచేబోవునట్టి; వజ్రహస్తం= వజ్రముచేతంగల; దేవ రాజమపి = దేవేంద్రునైనను; రణే = యుద్ధమునందు; హన్యాం=వధింతును. తౌ=ఆ; కుమానుషే=కుత్సితమనుమ్యులయిన రామల</p>	<p>త్తులును; కింపునః=చెప్ప నేలకే నేనుగోపింతునేని, యుద్ధంబునమదించినయై రావతముపైఁ గూడుకొండి న వజ్రహస్తండుగు దేవేంద్రునేనివధించివుత్తును; ఇంకనా కుత్సితంపుమనుమ్యులగు రామలత్తులుల విషయమయి చెప్ప నేలకే అని, ఖరుండురాక్షసులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సా తస్య గజికతం శుత్రా రాక్షసస్య మహాచమూః. ౨౫
ప్రహషణ మతులం లేభే మృత్యుపాశా వపాశితా

టీక|| మృత్యుపాశావపాశితా = సంతోషమును; లేభే=పొందెను.
మృత్యుపాశముచేఁగట్టఁబడిన ; సా= ఆసేనలోని రాక్షసులందఱు , ఖరు
ఆ; మహాచమూః= మహాసేన; తస్య= నిమాటనువిని , మృత్యుపాశ వశంగ
ఆ; రాక్షసస్య=ఖరునియొక్క ; గజిక తులుకావునఁ, బరమసంతోషఁబునొం
తం=గజికంచినమాటను; శుత్రా= దిరి. అని, తాత్పర్యము.
విని; అతులం = సరిలేని; ప్రహషణః=

సమీయుశ్చ మహాత్మానో యుద్ధదశన కాంక్షిణి. ౨౬
ఋషయో దేవగంధర్వా సిద్ధాశ్చ సహచారైః

టీక|| మహాత్మానః=అధికమయిన టకుఁగోరినవారలయి ; సమీయుశ్చ=
ప్రభావముగల; ఋషయః=ఋషులు వచ్చిరియు.
ను; దేవగంధర్వాః=దేవతలునుగంధ మహాత్ములగుఋషులును దేవతలు
ర్షులును ; సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులును; చారి నుగంధపుకలునుసిద్ధులును జారణులును
జైస్సహ=చారణులతోఁగూడ; యుద్ధ యుద్ధంబుఁజూడఁగోరి , యచ్చటికివ
దశకనకాంక్షిణి= యుద్ధమునుచూచు చ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమేత్యహం సహితాస్తే న్యోన్యం పుణ్యకర్మణః. ౨౭

టీక|| పుణ్యకర్మణః(పుణ్యకర్మా చుః=చెప్పకొనిరి.
ణః)=పుణ్యములయినకార్యములుగల ; పుణ్యకర్మలగు నాదేవషిగంధ
తే=ఆఋష్యాదులు; సమేత్యహం వ ర్వచారణులు, అచ్చటికివచ్చియొక్కటి
చ్చియు; సహితాః=కూడినవారలయి; గాఁజేరియొండొరులతోఁనిట్లనిచెప్పకొని
అన్యోన్యం=పరస్పరమునుగూచి; ఊ రి. అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి గోబ్రాహ్మణేభ్యోస్తు లోకానాం యేభిసంగతాః

టిక॥ గోబ్రాహ్మణేభ్యః = గోవుల స్త్రీ = మంగళము; అ స్త్రీ = కలుగుచు గాక.
 కొఱకును బ్రాహ్మణులకొఱకును; యే = గోబ్రాహ్మణులకును, ఎవ్వరులోక
 ఎవ్వరు; లోకానాం = లోకములకు; అ సీతంబుగోరువారలో, అట్టిమహా
 భిసంగతాః = అనుకూలరీ; తేభ్యో త్పులకును మంగళముగలుగుచు గాక.
 పి(అధ్యాహృతము) = వారలకును; స్వ అని, తాత్పర్యము.

జయతాం రాఘవ స్సంఖ్యే పౌలస్త్యాక్ రజనీచరాక్. ౨౮
 చక్రహస్తో యథా యుద్ధే సర్వాంశ్చ సురపుంగవాక్

టిక॥ రాఘవః = రాముడు ; సం యుతు) = జయించుచు గాక.
 ఖ్యే = యుద్ధమునందు; పౌలస్త్యాక్ = పు చక్రపాణియగువిష్ణుండు, యుద్ధం
 లస్త్యవంశమునందుంబుట్టిన; రజనీచ బుననసురులనందఱను జయించినట్లు,
 రాక్ = రాక్షసులను; చక్రహస్తః = వి రాముండు, యుద్ధంబునంబుల ప్త్యవంశం
 ఘ్నపు; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; అసుర బునంబుట్టిన రాక్షసులనందఱను జయిం
 పుంగవాక్ = అసురశ్రేష్ఠులను; సర్వా చుచు గాక. అని, దేవపితౄగంధర్వాదులు
 న్యథా = అందఱనువలె; జయతాం (జ చెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏతచ్ఛాన్యచ్చ బహుశో బ్రవాణాః పరమవశయః. ౨౯

జాతకౌతూహలా స్తత్ర విమానస్థాశ్చ దేవతాః

దద్యశు ర్వాహినీం తేషాం రాక్షసానాం గతాయుషామ్. ౩౦

టిక॥ తత్ర = అచ్చట ; జాతకౌతూ రాక్షసులయొక్క; వాహినీం = సేనను;
 హలాః = పుట్టినకౌతుకముగల ; పరమ దద్యశుః = చూచిరి.
 వశయః = పరమవశములును ; దేవతా యుద్ధంబుచ జూడువేడుకతోఁగూడి
 శ్చ = దేవతలును; విమానస్థాః = విమాన నయమృహఘటలును దేవతలును, వి
 మునసున్నవారలై; ఏతచ్చ = ఈమాట మానారూఢులయి, గోబ్రాహ్మణుల
 ను; అన్యచ్చ = ఇతరమును; బహుశః = అ కు మంగళంబుగలుగుచు గాకయుని మొ
 ధికముగా; బ్రవాణాః = చెప్పిచు ; గ దలగుమాటలంజెప్పకొనుచు, గతా
 తాయుషాం = పోయిన యాయు యుష్కులగునారాక్షసుల సేనంజూచి
 స్సుగల; తేషాం = ఆ ; రాక్షసానాం = రి. అని, తాత్పర్యము.

రథేనతు ఖరో వేగా దుగ్ర సైన్యో వినిస్సృతః

తం దృష్ట్వా రాక్షసం భూయో రాక్షసాశ్చ వినిస్సృతాః . ౩౧

టీక॥ ఉగ్ర సైన్యం = భయంకరమయి	సులును; వినిస్సృతాః = వెడలిరి.
న సేనగల; ఖరస్తు = ఖరుండును ; వేగా	భయంకరంబగు సైన్యముగల ఖరుం
త్ = వేగమువలన; రథేన = రథముచేత;	డు, రథమునెక్కి, వేగంబున వెడలెను; అ
వినిస్సృతః = వెడలి నాడు. తం = ఆ; రా	తండు వెడలుటంజూచి, రాక్షసులందఱు
క్షసం = రాక్షసుని; దృష్ట్వా = చూచి;	వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.
భూయః = మఱల; రాక్షసాశ్చ = రాక్ష	

శ్చేన గామీ పృథుగ్రీవో యజ్ఞశత్రు విహంగమః

దుజ్జయః కరవీరాక్షః పరుషః కాలకామకంఠః . ౩౨

మేఘమాలీ మహామాలీ సర్పస్యో రుధిరాశనః

ద్వాదశైవే మహావీర్యాః ప్రతస్థ రథితః ఖరమ్ . ౩౩

టీక॥ శ్చేన గామీ = శ్చేన గామియు;	శ = పండ్రించు గురు రాక్షసులు; ఖరమ్
పృథుగ్రీవః = పృథుగ్రీవుండును ; యజ్ఞ	భితః = ఖరునింబరి వేష్టించి; ప్రతస్థః = బ
శత్రుః = యజ్ఞ శత్రుండును ; విహంగ	యలుచేటిరి.
మః = విహంగముండును; దుజ్జయః =	శ్చేన గామియుం బృథు గ్రీవుండును
దుజ్జయిండును; కరవీరాక్షః = కరవీ	యజ్ఞ శత్రుండును విహంగముండును దు
రాక్షుండును; పరుషః = పరుషుండును;	జ్జయిండును గరవీరాక్షుండును బరు
కాలకామకంఠః = కాలకామకంఠుండు	షుండును గాలకామకంఠును మేఘ
ను; మేఘమాలీ = మేఘమాలియు; మహా	మాలియు మహామాలియు సపకమ ఖుం
మాలీ = మహామాలియు; సర్పస్యః =	డును రుధిరాశనుండును మహాపరాక్ర
సర్పము ఖుండును; రుధిరాశనః = రుధిరా	ములగునీ పండ్రించు గురు రాక్షసులు, ఖ
శనుండును; మహావీర్యాః = అధికమయి	రునింబరి వేష్టించి వెడలిరి.
న పరాక్రమముగల; ఏవే = ఈ ; ద్వాద	అని, తాత్పర్యము.

మహాకపాలి స్థూలాక్షః ప్రమాధీ త్రిశిరా స్తథా
చ త్వార ఏతే సేనానాయో దూషణం పరితో యయుః. ౩౪

టీక॥ మహాకపాలి = మహాకపాలి చుట్టును; యయుః = పోయిరి.
యు; స్థూలాక్షః = స్థూలాక్షుండును; ప్ర మహాకపాలియు స్థూలాక్షుండును
మాధీ = ప్రమాధియు; తథా = అట్లు; త్రి బ్రమాధియుఁది శిరుండునన నీనలువురు
శిరాః = త్రిశిరుండును; ఏతే = ఈ; సేనా సేనానాయకులు, దూషణునింబరివేష్టిం
న్యః = సేనానాయకులు; చ త్వారః = చ చితరలిరి. అని, తాత్పర్యము.
లువురు; దూషణంపరితో = దూషణుని

సా భీమవేగా సమరాభికామా
మహాబలా రాక్షసవీరసేనా
తౌ రాజపుత్రౌ సహసా ధ్యుపేతా
మాలా గ్రహణౌ మివ చంద్రసూర్యౌ. ౩౫

టీక॥ భీమవేగా = భయంకరమయి, చంద్రసూర్యవివ = చంద్రసూర్యులనువ
నవేగముగలదియు; సమరాభికామా = తే; అధ్యుపేతా = పొందినది.
యుద్ధంబునందుఁగోరిగలదియు; మ భయంకర వేగులును మహాబలకా
హాబలా = అధికమయినబలముగలది లులునగునా రాక్షసవీరులందఱుయుద్ధో
యునగు; సా = ఆ; రాక్షసవీరసేనా = త్సహంబొప్ప, నంగారకాదిగ్రహము
రాక్షసవీరులనైన్యము; సహసా = వేగం లుచంద్రసూర్యులంబొందునట్లు, ఆరా
బున; తౌ = ఆ; రాజపుత్రౌ = రాచకొమ మలత్తుణులయొద్దకుఁబోయిరి.
రులగు రామలత్తుణులను; గ్రహణౌ = అని, తాత్పర్యము.
గ్రహములయొక్క; మాలా = పట్టి;

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అరణ్యకాండే, త్రయోవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౧౫

స ౨౪

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రయోవింశత్యక్షరము,
ముగిసినది.

(౨౨)

చ తు ర్వింశతసర్గప్రారంభః.

ఆశ్రమం ప్రతియాతేతు ఖరే ఖరపరాక్రమే
తానే నౌత్పాతికా రామస్సహభౌతా దదశహ. ౧

టీక॥ ఖరపరాక్రమే = తీక్ష్ణమయిన కారణము.	
పరాక్రమముగల; ఖరే = ఖరుండు; ఆశ్ర	భయంకరంబగు పరాక్రమంబుగల
మంప్రతి = రామునియాశ్రమమునుగూ	ఖరుండు, రామునియాశ్రమంబునకుం బ
చి; యాతేతు = వెడలఁగానే ; రా	యనంబగుచుండ, రాముండులత్తుణుని
మః = రాముండు; భౌతాసహ = త	తోఁ గూడ, మున్నుదాహరింపఁ బడిన
మ్మునితోఁగూడ; తా = ఆ; ఔత్పాతి	యుత్పాతంబులనే గాంచెను.
కానేవ = ఉత్పాతములనే ; దదశ =	అని, తాత్పర్యము.
చూచెను “హ” అనునది పాదపూర.	

తా నుత్పాతాన్తహాఘోరా నుత్థితా రోమహర్షణాన్
ప్రజానా మహితాన్ దృష్ట్వా రామో లక్ష్మణ వబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ; రామః =	తాన్ = కీడుకలిగించునవియునగు; ఉత్థి
రాముండు; మహాఘోరాన్ = మహాభ	తాన్ = పొడసూపిన; తాన్ = ఆ ; ఉ
యంకరములును; రోమహర్షణాన్ =	త్పాతాన్ = ఉత్పాతంబులను ; దృ
వెండ్లకలగగుపాఁటు నొందించునవి	ష్ట్వా = చూచి; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూ
యును; ప్రజానాం = ప్రజలకు ; అహీ	చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రాముండు, మహాభయంకరంబులు	తంబులు పొడనూపుటంగని, లక్ష్మణుం
నురోమహావీరంబులును జనులకుఁగి	జూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
దుగావిండునవియునగు నట్టి యుత్సా	అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం పశ్య మహాబాహూ సర్వభూతాపహారిణిః
సముద్ధితాం మహేమాత్పతాం సంహర్తుం సర్వరాక్షసాం. ౩

టీక॥ మహాబాహూ = పెద్దచేతులుగలలక్ష్మణుడా! సర్వభూతాపహారిణిః = సమస్తభూతంబుల సంహరించునవియు; మహాఘోరాం = మిక్కిలియుభయంకరంబులును; సర్వరాక్షసాం = సమస్తరాక్షసులను; సంహతుం = సంహరించుటకు; సముద్ధితాం = లేచినవియునగు, ఇమాం = ఈ; మహే	త్పతాం = మహేమాత్పతంబులను; పశ్య = చూడుము. మహాబాహుండవగులక్ష్మణుడా! సమస్తరాక్షసులను సంహరించుటకై సర్వభూతభయంకరంబులగునీ మహేమాత్పతంబులు పొడనూపినవి; చూడుము. అని, తాత్పర్యము.
--	---

అమీ రుధిరధారాస్తు విస్ఫుజంతః ఖరస్వనాః
వ్యోమ్ని మేఘా వివతంతే పరుషా గదాభారుణాః. ౪

టీక॥ పరుషాః = తీక్షణములును; గదాభారుణాః = గాడిదవలె నెట్టినవియునగు; అమీ = ఈ; మేఘాః = మేఘములు; రుధిరధారాః = నెత్తురుచారలును; విస్ఫుజంతస్తే = విడుచుచునే; ఖరస్వనాః = తీక్షణమయిన ధ్వనిగలవై; వ్యోమ్ని = ఆకాశమునందు; వివతంతే =	తిరుగుచున్నవి. పరుషములు గాదాభవణములు నగునీ మేఘంబులు, రక్తధారలు వషింపుచు, మహాధ్వనిగలుగునట్లు గజిండుచు, నాకాశంబునందు తిరుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

స ధూమాశ్చ శరా స్ఫుర్వే మమ యుద్ధాభినందితాః

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౩౧౬

స ౨౪

రుక్తపృష్ఠాని చాపాని వివేష్టంతేచ లక్ష్మణ. ౫

టీక॥ లక్ష్మణులు = లక్ష్మణులందఱు! మ	స్వలను; వివేష్టంతే = పొరలుచున్నవి.
మ = మాయొక్క; శరణి = బాణములు;	లక్ష్మణుడా! నాబాణములన్నియు
సర్వే = అన్నియు; సధూమాశ్చ = పొగ	పొగరాజుచు యుద్ధంబుగోరుచున్నవి;
తోఁగూడినవియునై ; యుద్ధాభినంది	కాంచనా లంకృతంబులగునాధనుస్సు
తాఁ = యుద్ధమునందుసంతోషంబుగల	లు, యుద్ధోత్సాహంబుననాతురంబు
గానున్నవి. రుక్తపృష్ఠాని = బంగార	లయు పొరులుచున్నవి.
మువీపులందుఁగల; చాపానిచ = ధను	అని, తాత్పర్యము.

యాదృశా ఇహ కూజంతి పక్షిణో వనచారిణః
అగ్రతో నో భయం ప్రాప్తుం సంశయో జీవితస్యచ. ౬

టీక॥ ఇహ = ఇప్పుడు; యాదృ	యశ్చ = సంశయమును; ప్రాప్తుః (అ
శాఁ = ఎట్టి; వనచారిణః = అడవియందు	ధ్యాహృతము) = వచ్చినది.
సంబరించునట్టి; పక్షిణః = పక్షులు; కూ	ఇప్పుడు, కూయుచుండునట్టివనచ
జంతి = కూయుచున్నవో ; తస్మాత్	రపక్షులంజూడఁగా, ముందుమనకుభ
(అధ్యాహృతము) = అందువలన; అ	యంబును బాణసంశయంబును గలు
గ్రతః = ముందట; నః = మనకు; భ	గుననితొందుచున్నది.
యం = భయము; ప్రాప్తుః = వచ్చినది.	అని, తాత్పర్యము.
జీవితస్య = ప్రాణముయొక్క ; సంశ	

సంప్రహరస్తు సుమహాన్ భవిష్యతి నసంశయః
అయ మాఖ్యాతి మే చాహు స్ఫురమాణో ముహుర్ముహుః. ౭

టీక॥ సుమహాన్ = మిక్కిలియగు	సంశయము; న = లేదు. ముహుముహ
ప్రదగు; సంప్రహరస్తు = యుద్ధముమా	హుః = మాటిమాటికి; స్ఫురమాణః =
త్రము; భవిష్యతి = కలుగును. సంశయః =	స్ఫురించుచున్న; అయం = ఈ; మే = నా

యొక్క; బాహుః=చేయి; ఆఖ్యాతి=

మహాయుద్ధంబు మాత్రముజరుగును; ఇందుకుసంజేహములేదు; నాదక్షి

కాపుజముమాటిమాటికి స్ఫురించుదుండుటవలనఁజెలియవచ్చినది.

అని, తాత్పర్యము.

సన్నికషేతు న శూర జయం శత్రోః పరాజయమ్

టీక॥ శూర=యుద్ధమునందుభయములేరిలత్తుణ్ణఁడా! సన్నికషేతు=సమీపమునందే; నః=మనకు; జయం=జయమును; శత్రోః=శత్రువునకు; పరాజయం=అపజయమును; భవిష్య

తి(అధ్యాహృతము)=కాఁగలదు.

శూరుండవగులత్తుణ్ణఁడా! ఇంకశీఘ్రంబుననె, మనకుజయంబును శత్రువునకుఁబరాజయంబునుగలుగును. అని, తాత్పర్యము.

స ప్రభంచ ప్రసన్నంచ తవ వక్త్రం హి లక్ష్మణే. ౮

టీక॥ తవ=నియొక్క; వక్త్రం=ముఖము; సప్రభంచ=కాంతితోఁగూడినదిగాను; ప్రసన్నంచ=నర్తలముగాను; లక్ష్మణేహి=చూడఁబడుచున్నదిగాదా.

నీముఖంబును, గాంతిమంతంబును బ్రసన్నంబును గాఁబూపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యతానాంహి యుద్ధాథం యేషాం భవతి లక్ష్మణ

నిష్ప్రభం వదనం తేషాం భవత్యాయుఃపరిక్షయః. ౯

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! యుద్ధాథం=యుద్ధముకొఱకు; ఉద్యతానాం=ఉద్యక్తులయిన; యేషాం=ఎవ్వరియొక్క; వదనం=ముఖము; నిష్ప్రభం=కాంతిహీనమో; తేషాం=వారలకు; ఆయుఃపరిక్షయః=ఆయునా

శము; భవతి=కలుగును.

లక్ష్మణుఁడా! యుద్ధమువచ్చినప్పుడు, ఎవ్వరిముఖముకాంతిహీనమగునో, వారలకుఁబ్రాణహానికలుగును. అని, తాత్పర్యము.

రక్షసాం నదతాం ఘోర శ్చూయతేచ మహాధ్వనిః
అహతానాంచ భేరిణాం రాక్షసైః కూరిరకమభిః. ౧౦

టీక॥ నదతాం = అటచుచున్న; శ్చ = గొప్పధ్వనియు; ప్రూయతే = వి
రక్షసాం = రాక్షసులయొక్కయు; సఁబడుచున్నది.
కూరిరకమభిః = కూరిములయినకా ఇదిగో, రాక్షసులసింహనాదం
ర్యములుగల; రాక్షసైః = రాక్షసులచే బలునుభేరిధ్వనులును, మహాభయం
తః; అహతానాం = కొట్టఁబడిన; భేరి కరముగా, మనవీనులకు వినవచ్చుచు
ణాండ = భేరులయొక్కయు; ఘో న్నవి. అని, తాత్పర్యము.
రః = భయంకరమయిన; మహాధ్వని

అనాగతవిధానంతు కతవ్యం శుభ మిచ్ఛతా
ఆపదం శంకమానేన పురుషేణ వివశ్చితా. ౧౧

టీక॥ శుభం = మంగళమును; ఇచ్ఛ పడి.
తా = కోరుచున్నవాఁడును; ఆపదం = ఆపదవచ్చునేమోయని భయపడు
ఆపత్తును; శంకమానేన = సంకేహించు వాఁడును మంగళంబుగోరువాఁడును బు
చున్నవాఁడునగు; వివశ్చితా = పంకితుఁ డితుండునగు పురుషుండు, ఆపదవచ్చుట
డయిన; పురుషేణ = పురుషునిచేత; అ కుమున్నై దానికిఁ బ్రతీకారింబు సేయవ
నాగతవిధానంతు = రానిదానికిఁ బ్రతీ లసినది. అని, తాత్పర్యము.
కారము; కతవ్యం = చేయఁబడవలసి

తస్మాద్దృష్టహీత్వా వైడేహీం శరపాణి ధక్తుధకరః
గుహ మాశ్రయ శైలస్య దుర్గాం పాదపసంకులామ్. ౧౨

టీక॥ తస్మాత్ = అందువలన; త్వం (అ నున్నచుదాల్చినవాడవై; వైడేహీం =
ధ్యాహృతము) = నీవు; శరపాణిః = బా సీతను; గృహీత్వా = తీసికొని; దు
ర్గాం = దేవతలవాడవై; ధక్తుధకరః = ధ గాం = ప్రవేశింపరానిదియు; పాదప

౩౨౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

సంకులాం=వృక్షములచే నిండినదియు	లుధరించి , నీతందీసికొని , దుగ్ధ
నగు; తైలస్య=పర్వతముయొక్క ; గు	మంబును వృక్షములచేనాచ్ఛాదితంబున
హం=గుహను; ఆశ్రయ = ఆశ్రయిం	గుగుహంబ్రవేశించికాచియుండుము.
వుము.	అని, తాత్పర్యము.
అందువలన , నీపుధను బాణంబు	

ప్రతికూలితు మిచ్ఛామి సహి వాక్య మిదం త్వయా

శాపితో మమ పాదాభ్యాం గమ్యతాం వత్స మాచిరమ్. ౧౩

టీక॥ వత్స=విడ్డండవగు లక్ష్మణుఁ	డవు. మాచిరం = శీఘ్రముగా; గమ్య
డా! త్వయా=నీచేత; ఇదం = ఈ; వా	తాం=పొందఁబడుఁగాక.
క్యం=మాటను; ప్రతికూలితుం = ఎది	లక్ష్మణుడా ! నీవీమాటకడ్డమునె
రించుటకు; నేచ్ఛామి=కోరను. మమ=	ప్పవలదు ; నాపాదంబులయిన; జా
నాయొక్క; పాదాభ్యాం = పాదము	గునేయవలదు; శీఘ్రముగాఁబొమ్ము.
లచేత; శాపితః = ఒట్టుపెట్టఁబడినాఁ	అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి శూరశ్చ బలవాక్ హన్యో హ్యేతా న్న సంశయః

స్వయంతు హంతు మిచ్ఛామి సర్వానేవ నిశాచరాక్. ౧౪

టీక॥ త్వం=నీవు; శూరశ్చ= యుద్ధ	తుం=వధించుటకు; ఇచ్ఛామి= కోరు
మునందుభయములేనివాఁడవును; బల	చున్నాను.
వాక్ హి=అధికమయినబలముగలవాఁ	నీవునుశూరుండవుబలవంతుండవు;
డవునుగదా! ఏతాక్= ఈరాక్షసుల	ఈరాక్షసులనందఱును వధింపఁ జాలు
ను; హన్యోహి=చంపుదువుగదా! సం	దువు; ఇందుకుసందియములేదు; అయి
శయః=సందేహము; న= లేదు. స్వ	తే, నేనేయీరాక్షసులనందఱు వధింపఁ
యంతు=నేనే; నిశాచరాక్ = రాక్ష	దలఁచియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.
సులను; సర్వానేవ=అందఱునీ ; హం	

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము.

౩౨౧

స ౨౪

ఏ వము క్తస్తు రామేణ లత్తుణ స్సహ సీతయా

శరా నాదాయ బాపంచ గుహం దుర్గాం సమాశ్రయత్. ౧౫

టీక లత్తుణః=లత్తుణుడు; రామే=రామనిచేత; ఏవం= ఇట్లు; ఉత్త=	దంకాడని; గుహం=గుహను; సమా=
శ్రయత్=అశ్రయించెను.	
స్తు = చెప్పబడినవారైనంతసే; శ=	లత్తుణుడు, రామసిమాటనువిని,
రాక=బాణములను; బాపంచ= ధను	ధనుర్మాసములనుదాల్చి, సీతదేవిని
స్సను; ఆదాయ=ఁగినికొని; సీతయాస	నికొని, దుప్పివేశంబగుగుహనాశ్ర
హం=సీతతోఁగూడ; దుర్గాం= పొం	యించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ ప్రవిష్టేతు గుహం లత్తుణే సహ సీతయా

హంత నిర్ముక్త మిద్యక్త్వా రామః కవచ మావశత్. ౧౬

టీక తస్మిన్=ఆ; లత్తుణే=లత్తు	పొందెను.
ణుడు; సీతయాసహ=సీతాదేవితోఁ	లత్తుణుండు సీతాదేవినినికొని
గూడ; గుహం=గుహను; ప్రవిష్టేతు=	హంబ్రవేశించినపదవ, రాముండు, "అ!
ప్రవేశించింతసే; రామః=రాముడు;	మంచియుపాయంబుదోచినది." అని
హంత; అ! నిర్ముక్తం = మంచియు	చెప్పి, మేనుగవచంబుధరించెను.
పాయము! ఇతి=అని; ఇద్యక్త్వా = చె	అని, తాత్పర్యము.
ప్పి; కవచం=కవచమును; అవశత్=	

స తేనాగ్నినికాశేన కవచేన విధూషితః

బధూవ రామ స్తమిరే విధూమోగ్ని రిహోత్థితః. ౧౭

టీక అగ్నినికాశేన= అగ్నిహో	రాముడు; తమిరే = చీకటియందు;
త్రముతోసహనమయిన; తేన = ఆ;	ఉత్థితః=లేచిన; విధూమః = పొగలేని;
కవచేన=కవచముచేత; విధూషితః=	అగ్నిరివ=అగ్నిహోత్రమువలె; బధూ
అలంకరింపబడిన; సః = ఆ; రామః=	వ=ఉండెను.

అగ్నిహోత్రమువలె వెలుంగుచు బాగలేకమందుచున్నయిగ్నిపగిదివెలు
న్నట్టి యావకచము దొడుగుకొన్నది గుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
దప , రాముడు , చీకటియందు

స శాప ముద్యమ్య మహా చృరా నారాయ వీర్యవాక్
బధూవా వశ్రిత స్తత జ్యోస్వనైః పూరయక్ దిశః. ౧౮

టీక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయిన పూరయక్ = నిండించుచు ; బధూవ =
పరాక్రమముగల; నః = ఆరాముడు; ఉండెను.
మహత్ = గొప్పదగు; చాపం = కణు మహాపరాక్రమశాలియగు నారా
స్సుని; ద్యమ్య = పట్టుకొని; శరాక్ = ముందు , అట్లు మహాధనుస్సును బా
దాణములను; ఆదాయ = తీసికొని; ఇంబులనుదీసికొని, జ్యోహావంబులది
శత్రు = అచ్చట; జ్యోస్వనైః = అల్లెత్రా మ్రొలపిక్కటిల్లఁజేయుచునుండెను.
టిర్వనులచేత ; దిశః = దిక్కులను; అని, తాత్పర్యము.

తతో దేవా స్సగంధర్వా సిద్ధాశ్చ సహచారజ్ఞైః
సమేయశ్చ మహాత్మానో యుద్ధశకనకాంక్షిణిః. ౧౯

టీక॥ తతః = అంత; మహాత్మానః = ముచూడుటంగోరువారలయి ; సమే
అధికమయినప్రభావముగల ; సగంధ యుశ్చ = వచ్చిరియు.
ర్వాః = గంధవులతోఁగూడిన; దే అంత , మహాత్ములగు దేవతలును
వాః = దేవతలును; సిద్ధాశ్చ = సిద్ధులు గంధవులును సిద్ధులును జారణులును
ను; చారజ్ఞైస్సహ = చారణులతోఁగూ యుద్ధంబుఁజూచుటకైవచ్చిరి.
డ; యుద్ధశకనకాంక్షిణిః = యుద్ధ అని, తాత్పర్యము.

ఋషద్యుశ్చ మహాత్మానో లోకే బ్రహ్మషిశ్చ తత్తమాః
సమేత్య చోచు స్సహితా అన్యోన్యం పుణ్యకర్మాణః. ౨౦

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. 3౨3

స ౨౪

టీక॥ లోకే=లోకమునందు ; బ్రహ్మశిష్యత్వమాః = బ్రహ్మశిష్యశ్రేష్ఠులును; పుణ్యకర్మాణః (పుణ్యకర్మాణః) = పుణ్యములయిన కార్యములుగలవారలును; మహత్తాపః = అధికమయిన ప్రభావముగలవారలునగు ; ఋషయశ్చ=ఋషులును; సమేత్యచ = వచ్చియు; సహితాః = కూడినవారలము; అన్యోన్యం = పరస్పరమునగా వికారముచేసికొనిరి. పుణ్య కర్మములును మహత్తులును బ్రహ్మశిష్యప్రవరులునగుఋషులును, అచ్యుతివిచ్చేసి, యందఱుజేసి, యెండువారలతో, నిట్లని, చెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి గోబ్రాహ్మణేభ్యోస్తు లోకానాం యే ౭ భిసంగతాః

టీక॥ గోబ్రాహ్మణేభ్యః=గోవులను; స్వస్తి=మంగళము; అస్తు = అకొలుకును బ్రాహ్మణులకొలుకును; యే=గురుగాక. గోబ్రాహ్మణులకును లోకహితార్థులగు వారలకును మంగళము గలుగుగాక. అని, తాత్పర్యము.

జయతాం రాఘవో యః శ్రేష్ఠో పాలస్త్యాక్ రఙ్గనీవరాక. ౨౧

చక్రహస్తో యథా యుద్ధే సర్వా నసురపుంగవాక

టీక॥ యుద్ధే=యుద్ధమునందు; రాఘవః=రాముడు ; పాలస్త్యాక్ = చక్రహస్తమునందును బుట్టిన; రఙ్గనీవరాక = రాక్షసులను; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; చక్రహస్తం=పిష్టువు; అసురపుంగవాక=అసురశ్రేష్ఠులను; సర్వాన్యథా=అందఱనువలె; జయతాం = గెలుచుగాక. చక్రహస్తముగలవిష్ణుశ్రేష్ఠుడు, సమస్తాసురులను జయించినట్లు, రాముడు, పాలస్త్యులగు రాక్షసులందఱను యుద్ధమున జయించుచుగాక. అని, యాదేవములు పరస్పరము చెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా వునః ప్రోచు రాలోక్యవ పరస్పరమ్. ౨౨

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= అదే వాదులు; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్త్యా= చెప్పి; వునః= మఱియు; పరస్పరం = ఒకరి లను; అలోక్యవ= చూచియు; ప్రోచుః= చెప్పిరి.	ఈ ప్రకారమునం చెప్పి, యాదే వతలు మున్నగువారలు మఱి నొందు మలంబాచి, యిట్లని చెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకమణామ్

ఏకశ్చ రామో ధర్మాత్మా కథం యుద్ధం భవిష్యతి. ౨౩

టీక॥ భీమకమణామ్= భయంకరమ యిన కార్యముగల; రక్షసాం = రాక్ష సులయొక్క; చతుర్దశ = పదునాలు గు; సహస్రాణి = వేల; సంతి (అధ్యా హృతము)= ఉన్నది. ధర్మాత్మా = ధ ర్మస్వభావుండగు; రామః = రామ డు; ఏకశ్చ= ఒక్కడొకఁడు = ఎట్లు; యుద్ధం= యుద్ధము; భవిష్యతి = కా	గలదు? భయంకర కములగు రాక్షసులు పదునాలుగువేలయైనవారు; ధర్మా త్తుండగు రామండొక్కడె; యు ద్ధంబెట్లు జరగును? అని, దేవతలు మున్న గువారలు చెప్పకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఇతి రాజషణ్డం సిద్ధా స్సగణాశ్చ ద్విజషణ్డాః

జాతకాయూహలా స్తస్మ ర్విమానస్థాశ్చ దేవతాః. ౨౪

టీక॥ ఇతి= ఇట్లు; రాజషణ్డం = రాజషణ్డులును; సగణాః = సమూహ ముతోఁగూడిన; సిద్ధాః = సిద్ధులును; ద్వి జషణ్డాః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులును; దే వతాశ్చ = దేవతలును; విమానస్థాః =	విమానముననున్నవారలయి; జాతకా యూహలాః = పుట్టినవేడుకగలవారల యి; తస్మః = నిలిచిరి. ఇట్లు, రాజషణ్డులును సిద్ధులును బ్ర హ్మణులును దేవతలును, యుద్ధంబు
--	--

జాబువేషకతో, విమానారు ధులయి
యాకాశంబుననుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఆవిష్టం తేజసా రామం సంగ్రామశిరసి స్థితమ్
దృష్ట్వా సర్వాణి ధూమశిఖాయా ద్వివ్యధిరే తదా. ౨౫

టీక|| తదా-అప్పుడు; తేజసా-తేజంబులు; ధూమశిఖాయా-ధూమశిఖలు; విజస్సుచేత; ఆవిష్టం = ఆకాశంబుననుండిరి; సంగ్రామశిరసి = యుద్ధాగ్రమునందు; స్థితం-ఉన్నవాడైనది; దృష్ట్వా-చూచి; సర్వాణి-సమస్తభూతంబులును భయమొందిరి = సమస్తములయిన; ధూమశిఖాయా-ధూమశిఖలును. అని, తాత్పర్యము.

రూప మప్రతిమం తస్య రావస్యా క్లిష్టకమణః
బహువ రూపం క్రుద్ధస్య రుద్రస్యేవ మహాత్మనః. ౨౬

టీక|| అక్లిష్టకమణః = దుఃఖితము. మువలె; బహువ = ఉండెను. కానికార్యములుగల; తస్య = అ; రామ అప్పుడు కుక్కుండు యనయ క్లిష్టకమణం స్య = రామసియొక్క; అప్రతిమం = పోలకనా రామసియొక్కారంబు, క్రుద్ధుండని; రూపం = ఆకారము ; మహాత్మనః = అధికమయిన ప్రభావముగల; కుక్కురస్య = కోపమునొందిన; రుద్రస్య = రుద్రునియొక్క; రూపమివ = ఆకారి

ఇతి సంభాష్యమాణేతు దేవగంధర్వచారణైః
తతో గంభీరనిహ్రోదం శౌరవమాయధధ్వజమ్. ౨౭
అనీకం యాతుధానానాం సమంతా త్పితృ కృత్యత

టీక|| ఇతి = ఇట్లు ; దేవగంధర్వచారణైః = దేవతలచేతను గంధర్వులచే

తనుచారణులచేతను; సంభాష్యమాణే
తుంచెప్పబడుచుండగానే; తతః=
అంత; గంభీరనిహితం=గంభీరమయి
నధ్వనిగలదియు; ఘోరవర్షాయుధ
ధ్వజం=భయంకరములయిన కవచము
లును ఆయుధములును ధ్వజములునుగల
దియునగు; యాతుధానానాం = రా
క్షసులయొక్క; ఆనీకం = సైన్యము; స
మంతాత్ = అంతటను; ప్రత్యదృశ్యశః =

చూడబడినది.
ఇట్లు, దేవగంధర్వచారణులు,
చెప్పకొనుచుండగానే, అంత, గం
భీరధ్వనియుభయంకరంబులగు కవచం
బులునాయుధంబులును ధ్వజంబులును
గలదియునగు నారాక్షస సైన్యము,
ఎల్లెడలం షాపట్టివది-
అని, తాత్పర్యము.

సింహనాదం విస్పజతా మన్యోన్య మభిగజకతామ్. ౨౪
చాపాని విష్కారయతాం జృంభతా మప్యభీక్ష్మకః
విప్రఘుప్తస్వరానాంచ దుందుభీశ్చాపి నిఘ్నతామ్. ౨౫
తేషాం సుతుముల శబ్దః పూరయామాస త ద్వ్యమ్

టీకా సింహనాదం=సింహనాదమును;
విస్పజతాం= విడుచుచున్నవారలును;
మన్యోన్యం=ఒండొరులనుగూర్చి; అభి
గజకతాం=గజికంచుచున్నవారలును;
చాపాని= ధనుస్సులను; విష్కారయ
తాం = ధ్వనింపజేయుచున్నవారలు
ను; అభీక్ష్మకః=మిక్కిలియు; జృంభతా
మపి=ఆవలింతలవిడుచుచున్నవారలు
ను; విప్రఘుప్తస్వరానాం= అటుచున్న
ధ్వనులుగలవారలును; దుందుభీః=భేరు
లను; నిఘ్నతాంచాపి=కొట్టుచున్నవా
రలునగు; తేషాం = ఆరాక్షసులయొ

క్క; సుతుములః=మిక్కిలియు దొమ్మి
యయిన; శబ్దః=ధ్వని; తత్=ఆ; వ
సం=అడవిని; పూరయామాస= నిం
చెను.

సింహనాదంబులనేయువారలును
ఒండొరులంజూచిననుజయించెద నేను
జయించెదనని యుచ్చై నాకదంబున
నుట్టోపించువారలును జ్ఞానాదంబులు
గావించువారలును మదంబుననావలిం
తలువిడుచువారలును మహాధ్వనులు గ
లుగునట్లుటచు వారలును భేరులు వా
యించువారలునగు నారాక్షసుల తు

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౨

స ౨౪

మలధ్వని, యావనంబంతయు నిండిచెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన విత్రస్తా శ్వాపదా వనచారిణః. ౩౦

దుద్రువు ర్యత్ర నిశ్శబ్దం పృష్ఠతో నన్యలోకయక్

టీక॥ వనచారిణః = అడవియందు	పుః = పాతనివి. పృష్ఠతః = వెనుకను; న
దిరుగునట్టి; శ్వాపదాః = క్రూరజంతు	న్యలోకయక్ = చూడలేదు.
వులు; తేన = ఆ; శబ్దేన = ధ్వనిచేత; వి	అడవియందుండనట్టి క్రూరజంతు
త్రస్తాః = భయపడినవై; యత్ర = ఎచ్చ	వులు, అధ్వనికి భయమనొంది, తెరిగి
న; నిశ్శబ్దం = శబ్దములేమియు; తత్ర	చూడక, నిశ్శబ్దముగా నున్న స్థలమునకు
(అధ్యాహృతము) = అచ్చటికి; దుదు	బాటిపోయినవి. అని, తాత్పర్యము.

తత్త్వనీకం మహాఘోరం రామం సముపసర్పత. ౩౧

ధృతనానాప్రహరణం గంధీరం సాగరోపమమ్

టీక॥ ధృతనానాప్రహరణం = ధ	మం = రాముని; సముపసర్పత (సము
రింపఁబడిన నానావిధములయిన యా	పాసర్పత) = సమీపించెను.
యుధములుగలదియు; గంధీరం = లో	నానావిధాయుధంబులతోఁ గూడి
త్రైవదియు; సాగరోపమం = సముద్ర	నదియునితరులకు దుష్ప్రవేశంబును సము
ముతోఁబోలిగలదియు; మహాఘో	ద్రతుల్యంబును మహా భయంకరంబున
రం = మిక్కిలియు భయంకరంబునగు;	గునారాక్షససేన, రామునిచేతఁకు
తత్ = ఆ; అనీకంతు = నైన్యమును; రా	బోయినది. అని, తాత్పర్యము.

రామోపి చారయక్ చక్షు స్సర్వతో రణపండితః. ౩౨

దదశక్ ఖరనైన్యం త ద్యుద్ధాభిముఖ ముత్థితమ్

టీక॥ రణపండితః = యుద్ధమునం	దును; చక్షుః = కంటిని; సర్వతః = అంతట
దుఁబండితుండగు; రామోపి = రాముం	ను; చారయక్ = సంచరింపఁజేయుచు;

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

యద్ధాభిముఖం = యద్ధమున కెదురు
ముగమయినదియు; ఉత్థితం = ఉద్భవ
క్తః బునగు; తత్ = ఆ ; ఖరనైవ్యం =
ఖరుని సేనను; పదశతం = చూచెను.

యద్ధమునందుఁబండితుండగు రా
ముండును, నలుప్రక్కలఁబూచి, యు
ద్ధః బునకు సన్నద్ధఁబు గావచ్చిన ఖరనై
వ్యముంగ నెను. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వ చ భను స్థిమం తూర్వాశ్చోద్ధృత్య సాయకాః ౩౩
కోశ మాపారయ త్రివం వధాక్షణం సర్వరక్షసామ్

టీక|| సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
రాముండు; భీమం = భయంకరమయి
న; ధనుః = విల్లును; విశ్వచ = విస్తరి
ల్లఁజేసెను; తూర్వాశ్చో = అమ్మలపాది
నుండి; సాయకాః = బాగుములను ; ఉ
ద్ధృత్యచ = విత్తియు ; సవరక్షసాం =
సమస్తరాక్షసులయొక్కయు ; వధా
క్షణం = చంపుటకొఱకు; త్రివం = తీక్ష

మయిన; క్రోధం = కోపమును; ఆపార
యత్ = తెచ్చుకొనెను.
రాముండు, భయంకరాకారంబు
గుఢనుస్సునుగొంచెనువంచి, యమ్మ
లపాదినుండి బాగుంబులుదీసి, సమస్తరా
క్షసులనువధించుటకై, త్రివంబగుకోపం
బవలఁబించెను. అని, తాత్పర్యము.

దుష్ప్రేక్ష స్సోభవ తుగ్రద్ధో యుగాంతాగ్ని రివ జ్వలన్ ౩౪
తం దృష్ట్వా తేజసా విష్టం ప్రాద్రవన్ వనదేవదాః

టీక|| క్రుద్ధః = కోపమునొందిన; సః =
ఆ రాముండు; యుగాంతాగ్నిరవ = ప
శయకాలాగ్నివలె; జ్వలన్ = మండుచు;
దుష్ప్రేక్షః = చూడఁగూడనివాఁడు ;
అభవత్ = అయ్యెను. తేజసా = శేజం
బుచే; ఆవిష్టం = ఆవేశింపఁబడిన; తం =
ఆ రాముని; దృష్ట్వా = చూచి; వనదేవ
తాః = వనదేవతలు; ప్రాద్రవన్ = పరు

గత్తిరి.
అట్లు రాముండు క్రుద్ధుండై, ప్రళయ
కాలానలంబుపగిదిం చేతచూడ నలవి
గాక తేజరిల్లుదుండెను; అట్లు తేజంబున
దుర్నిరీక్షుండై, వెలుంగు చున్న రా
ముంబూచి, వనదేవలుభయంబునంభా
జిపోయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య క్రుద్ధస్య రూపంతు రామస్య దద్యశే తదా. ౩౫

దక్షస్యేవ క్రతుం హంతు ముద్యతస్య పినాశినః

టీక॥ తదా=అప్పుడు; క్రుద్ధస్య = కోపమునొందిన; తస్య = ఆ; రామస్య = రామనియొక్క; రూపంతు = ఆకారముమాత్రము; దక్షస్య = దక్షప్రజాపతియొక్క; క్రతుం = క్రతుం = యాగమును; హంతు = చైత్యపుటకు; ఉద్యతస్య = ఉద్యతస్య = బుకై పడి, యతిభయంకరంబయి, చూడైన; పినాశినః = రుద్రునియొక్క పట్టినది. అని, తాత్పర్యము.	తె; దద్యశే = చూడఁబడినది. అప్పుడు రాక్షసపధార్థమయి క్రుద్ధుండగు రామనియాకారంబు, దక్షప్రజాపతియజ్ఞంబుహరింప నుద్యత్తుండై యశ్చక్రుద్ధుండైన రుద్రునియాకారంబుకై పడి, యతిభయంకరంబయి, చూపట్టినది. అని, తాత్పర్యము.
--	--

ఆవిప్త్వం తేజసా రామం సంగ్రామశిరిసి స్థితమ్. ౩౬

దృష్ట్వా సర్వాణి భూతాని భయాత్కాని ప్రదుద్రువుః

టీక॥ సంగ్రామశిరిసి = యుద్ధాగ్రమునందు; స్థితం = ఉన్నవాఁడును; తేజసా = తేజస్సుచేత; ఆవిప్త్వం = అవేశం పఁబడినవాఁడునగు; రామం = రామని; దృష్ట్వా = చూచి; సర్వాణి = సమస్తములను; భూతాని = భూతములు; యుద్ధాగ్రంబున నిలుచుండి దుర్నిరీక్ష తేజుండై యున్న రాముంజూచి, సమస్త భూతంబులును భయపడితంబులయిన; భూతాని = భూతములు; లయిపరుగై త్రినవి. అని, తాత్పర్యము.	భయాత్కాని = భయపడితంబులయి; ప్రదుద్రువుః = పాటినవి.
--	---

త త్కాముకై రాభరణై ధ్వజైశ్చ

తై వర్ణమభి శృంగీసమానవర్ణైః. ౩౭

బభూవ సైన్యం పిశితాశనానాం

సూర్యోదయే నీల మివాభ్రబృందమ్

టీక॥ కాముకై = ధనుస్సులచేతను; ఆభరణైః = సొమ్ములచేతను; ధ్వజైః =

<p>జైశ్చ=ఘోరములచేతను ; అగ్నిస మానవజ్ఞేకం = నిష్పతోనమానమయి నరంగుగల;తైః=ఆ;వర్షభిః = కవచ ములచేతను;తత్ = ఆ ; పిశితాశనా నాం=రాక్షసులయొక్క;నైన్యం = నై న్యము;సూర్యోదయే = సూర్యోదయ కాలమునందు,నీలం=నల్లని ; అభ్రబృం దమవ=మేఘసమూహమువలె; బధూ వ=ఉండినది.</p>	<p>అట్లుకాంచనాలంకృతంబులగు ధ నుస్సులనుభూషణంబులనుధ్వజంబులను అగ్నిసమానవర్ణంబులగు కవచంబు లనుధరించియుండుటంజేసి, నీలవర్ణు లగునారాక్షసులనైన్యము, సూర్యోద యంబున , సూర్యకిరణంబులతోఁగల సిననీలమేఘసమూహంబుకరణేఁబ్రకా శించినది. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే,ఆదికావ్యే ,

ఆరణ్యకాండే , చతుర్వింశస్సర్గః.

ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమాంశచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు,ఆరణ్యకాండచతుర్వీంశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౩౩౧

స ౨౫

(౨)

పంచవింశస్తర్గప్రారంభః.

అవష్టబ్ధధనుం రామం క్రుద్ధంచ రిభ్రూతినమ్
దదశా శ్రమ మాగమ్య ఖర స్సహ పురస్సరైః ౧

టీక॥ ఖరః=ఖరుఁడు ; పురస్సరై	వధించువాఁడునగు; రామం= రాము
స్సహ=ముందునడచువారలతోఁగూడ; ని; దదశా=చూచెను.	
అశ్రమం=అశ్రమమును; అగమ్య=పో	ఖరుండు, నైసికులతోఁగూడరామా
ది; అవష్టబ్ధధనుం=అవలంబింపఁబడినధ	శ్రమంబునకువచ్చి, ధనుఁధుఁడుండై క్ర
నుస్సుగలవాఁడును; క్రుద్ధంచ= కోపిం	ద్ధుండైయున్నశ్రేష్ఠఘాతకుఁడగు రా
చినవాఁడును; రిభ్రూతినం=శత్రువుల	ముంబాచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా సశరం చాప మద్యమ్య ఖరసిస్సవనమ్
రామస్యా భిముఖం సూతం చోద్యతా మిత్యచోదయత్. ౨

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= అఖరుఁ	ద్యతాం=కోలఁబడుఁగాక."ఇతి-అని;
దు;శం=ఆరాముని ; దృష్ట్వా=చూచి;	అచోదయత్=ప్రేరించెను.
సశరం= బాణముతోఁగూడిన ; ఖరసి	ఆఖరుండు, రాముంజూచి, మహా
స్సవనం=తీక్ష్ణమయినధ్వనిగల;చాపం=	ధ్వనియగుధనుస్సునుబాణంబును బట్టు
ధనుస్సును; ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; సూ	కొని , రామునికిభిముఖంబుగాఁదోలు
తం=సారథినిగూచి ; "రామస్య =	ము; అనిసారథివాఙ్మాపించెను.
రామునకు;అభిముఖం=ఎదురుగా;చో	అని, తాత్పర్యము.

స ఖరస్యా జ్ఞయా సూత స్తురగా నమచోదయత్
యత్ర రామో మహాబాహు శేకో ధూన్వక్ స్థితో ధనుః. ౩

టీక॥ సః=ఆ; సూతః=సారథి; ఖ	కి; తురగా=గుట్టములను; సమచో
రస్య=ఖరునియొక్క; అజ్ఞయా=అజ్ఞ	దయతే=తోలెను.
చేత; యత్ర=ఎచ్చట; మహాబాహుః=	ఆసారథి, ఖరునానతిచొప్పున, మ
పెద్దచేతులుగల; రామః=రామడు;	మహాబాహుండగురాముండొక్కడె, ధను
ఏకః=ఒక్కడే; ధనుః=ధనుస్సును;	ఫారుండైయుండు స్థలమునకు, గు
ధూన్వక=విసరుచు; స్థితః=ఉన్నా	ట్టంబులందోలెను. అని, తాత్పర్యము-
తో; తత్ర(అధ్యాపౌతము)=అచ్చటి	

తంతుః=ప్రతితం దృష్ట్యా సచే తే రజనీచరాః

సదామానా మహానాదం సచివాః పర్యవారయకః. ౪

టీక॥ నివృత్తతం=పోయిన; తం=ఆఖ	రయక=చుట్టుకొనిరి.
రుని; దృష్ట్యాతు=చూచినంతనె; సచి	అట్లుఖరుండు రామునిపైకి బోవు
వాః=మంత్రులగు; తే=ఆ; రజనీచ	టంజూచినంతనె, శ్వేనగామిమున్నగు
రాః=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును;	నతనిమంత్రులందఱు, మహాధ్వనిగదుర
మహానాదం=మహాధ్వనిగలుగునట్లు	సంహనాదంబులు సేయుచు, నతనింబ
గా; సదామానాః=ఆటచుచు; పర్యవా	రివేష్టించిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

స తేషాం యాతుధానానాం మధ్యే రథగతః ఖరః

బభూవ మధ్యే తారాణాం లోహితాంగ ఇవోదితః. ౫

టీక॥ రథగతః=రథమునుబొందిన	ట్టి; లోహితాంగఇవ=అంగారకుండు
ట్టి; సః=ఆ; ఖరః=ఖరుండు; తేషాం=	వలె; బభూవ=ఉండెను.
ఆ; యాతుధానానాం=రాక్షసుల	నక్షత్రంబులనడుమ నుదితుండుగు
యొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; తా	సంగారకుండు ప్రకాశించునట్లు, ఆరా
రాణాం=నక్షత్రములయొక్క; మధ్యే=	క్షసుల నడుమ రథగతుండగు ఖరుండు
నడుమునందు; ఉదితః=ఉదయించిన	తేజరిల్లెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్వరసహస్రేణ రామ మప్రతిమాజనమ్
అదకయిత్యా మహానాదం ననాద గమరే ఖరిః. ౬

టీక॥ తతః=అంతః; ఖరిః= ఖరుడు; గృగునట్లుగా; ననాద=అటచేను.	
సమరే=యుద్ధమునందు; అప్రతిమాజ	అంత, యుద్ధంబున, ఖరుండు, అస
సం= సరిలేనిపరాక్రమముగల ; రా	మానపరాక్రమశాలియగు రామునివే
మం=రాముని; శరసహస్రేణ=బాణం	యిబాణంబులనొప్పించి, మహాధ్వనిగ
బులవేయించిచేత; అదకయిత్యా=నా	మర, సింహనాదంబుగావించెను.
ప్పించి; మహానాదం=అధికమయినధ్వని	అని, తాత్పర్యము.

తతస్తం భీమధన్వానం క్రుద్ధా స్సర్వే నిశాచరాః
రామం నానావిధై శ్శస్త్రై రభ్యవషాత దుజ్జయమ్. ౭

టీక॥ తతః=అంతః; నిశాచరాః=రా	స్త్రైః= ఆయుధములచేత ; అభ్యవ
క్షుసులు; సర్వే=అందఱు; క్రుద్ధాః= కో	షాంత=ఁగరిపించిరి.
పించినవారలయి; భీమధన్వానం = భీ	అంత, నారాక్షసులందఱుఁ గుపితు
యంకరమయిన ధనుస్సుగలవాఁడును;	లయి, భయంకర ధనుర్ధరుండును జ
దుజ్జయం=జయింపనలవిగానివాఁడు	యింప నలవిగానివాఁడునగు రాముని
నగు; తం=ఆ; రామం= రామునిగూర్చి;	పై, నానావిధాయుధంబులం గురిపిం
నానావిధైః= నానావిధములగు ; శ	చిరి. అని, తాత్పర్యము.

మదగ్రైః పట్టినై శూలైః ప్రానైః ఖడ్గైః పరశ్వధైః
రాక్షసా స్సమరే రామం నిజఘ్నూ రోషతత్పరాః. ౮

టీక॥ రాక్షసాః=రాక్షసులు; రో	అడ్డకత్తులచేతను; శూలైః = శూల
షతత్పరాః=కోపాధీనులయి; సమరే=	ములచేతను; ప్రానైః= ఈఁటెలచేత
యుద్ధమునందు; రామం = రాముని;	ను; ఖడ్గైః=కత్తులచేతను ; పరశ్వ
మదగ్రైః= గుడియలచేతను; పట్టినైః=	ధైః=గొడ్డల్ల చేతను; నిజఘ్నూః= కొ

ట్టిరి.

రాక్షసులు, కుపితులయి, యుద్ధంబున, ముద్గ రంబులుంబట్టిసంబులుశూ

లంబులుండ్రాసంబులు ఖడ్గంబులుగొడ్డ
స్థుమున్నగునాయుధంబులచేత , రా
ముంబ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే వలాహకసంకాశా మహానాదా మహాజనః

అభ్యధావంత కాకుత్స్థం రథై ర్వాజిభి రేవచ. ౯

గజైః పవతకూటాభై రామం యుద్ధే జిహ్వాంసవః

టీక॥ వలాహకసంకాశాః = మేఘ
ములతోసమానులును; మహానాదాః =
అధికమయిన ధ్వనిగలవారలును ; మ
హాజనః = అధికమయినపరాక్రమము
గలవారలునగు; తే = ఆరాక్షసులు ;
యుద్ధే = యుద్ధమునందు; కాకుత్స్థం =
కకుత్స్థవంశమునందుం బట్టిన ; రా
మం = రాముని; జిహ్వాంసవః = వధింపఁ
గోరువారలయి; రథైః = రథములచేత
ను; వాజిభిరేవచ = గుట్టములచేతను; ప

ర్వతకూటాభైః = పర్వతశిఖరముల
కాంతివంటికాంతిగల; గజైః = ఏనుం
గులచేతను; అభ్యధావంత = తఱిమిరి.
మేఘాకారులును మహానాదులును
మహాపరాక్రమశాలులునగు నారాక్ష
సులు, యుద్ధంబునరామునివధింపఁగో
రి, కొందఱురథంబులచేతనుగొందఱు
గుట్టంబులచేతను గొందఱు పర్వతశిఖ
రాకారంబులగునేనుంగులచేతను, రా
మునిందఱిమిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే రామే దశ వషాణి వ్యసృజత్ రక్షసాం గణాః. ౧౦

శైలేంద్ర మివ ధారాభి వక్షమాణౌ వలాహకాః

టీక॥ తే = ఆ; రక్షసాం = రాక్షసు
లయొక్క; గణాః = సమూహములు;
రామే = రామునందు; దశవషాణి =
పదివానలను; వక్షమాణౌ = కురి
యుచున్న; వలాహకాః = మేఘములు ;
ధారాభిః = ధారలచేత ; శైలేంద్రుని

వ = పర్వత రాజుంబలె; వ్యసృజత్ = విడి
చినవి.

ఆరాక్షసులు , మేఘంబులుపవళ
తంబువైవషికండునట్లు , రామునివై
బదిమాలుక , చాణవక్షాంబులుగురి
పించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౩౫

స ౨౫

స తైః పరివృతో ఘోరై రాఘవో రక్షసాం గజైః. ౧౧

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః = రాముడు; ఘోరైః = భయంకరములగు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; తైః= ఆ; గజైః= సమూహములచేత ; పరివృ	తః=చుట్టబడినాడు. రాముండు , అప్పుడు యుద్ధంబున, నారాక్షస గణంబుల చేరి పరివృత్తుడయ్యియుండెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తాని ముక్తాని శస్త్రాణి యాతుధానై స్స రాఘవః
ప్రతిజగ్రాహ విశిఖై న౯ద్యోఘానివ సాగరః. ౧౨

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః = రాముడు; యాతుధానైః = రాక్షసులచేత; ముక్తాని=విడువబడిన; తాని = ఆ; శస్త్రాణి=ఆయుధములను ; విశిఖైః= దాణములచేత; సాగరః = సముద్రంబు; నద్యోఘానివ = నదీప్రవాహములనువలె ; ప్రతిజగ్రాహ = స్వీకరిం	చెను. సముద్రంబునందు , నదీప్రవాహములులయమునొందునట్లు, ఆరాక్షసులచేత బ్రయోగింపబడిన యాయుధంబులన్నియు , రామదాణ ప్రహతంబులయి, లయమునొందినవి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

స తైః ప్రహరణైః ఘోరై భిన్నగాత్రో న వివృథే
రామః ప్రదీప్తై బహుభి వ౯శై రివ మహాచలః. ౧౩

టీక॥ సః=ఆ; రామః=రాముడు; తైః=ఆ; ఘోరైః=భయంకరములయిన; ప్రహరణైః=ఆయుధములచేత; భిన్నగాత్రః=భేదింపబడిన దేహముగలవాడై; ప్రదీప్తైః= ప్రకాశించుననుగు; బహుభిః=పెక్కులయిన; వ౯శైః = విడుగులచేత; భిన్నగాత్రః	(అధ్యావృతము) = భేదింపబడినదేహముగల; మహాచలః= మహాపర్వతమువలె; నవివృథే=దుఃఖితుండు కాండయ్యె. ఆరాముండు , భయంకరంబులగు నారాక్షసులయాయుధంబులచే భిన్నగాత్రుండయ్యె, నన్నివిధగులుపడినను
--	--

మహాపర్వతంబువలనంబునొందనట్లు , అని, తాత్పర్యము.
ఎంతమాత్రముజలనంబునొందఁడయ్యె.

స విధః శ్చతబాద్ధిగ్గ సృవణగ్రాత్రేషు రాఘవః
బహువ రామ స్సంధ్యాభ్రే దివాకర ఇవావృతః. ౧౪

టిక సః=ఆ; రాఘవః= రఘువంశ	భూవ=ఉండెను.
మునందుంబుట్టిస; రామః=రామఁడు; స	ఆ రామండు, అట్లు సమస్తావయవ
ర్వగ్రాత్రేషు= సమస్తావయవములందు	ములందును బాధింపఁబడినెత్తుటం దడు
ను; విధః=కొట్టఁబడినవాఁడై; శ్చతబా	పఁబడినవాఁడై, సాయంకాలమునందలి
ద్ధిగ్గ = నెత్తురుచేఁబూయఁబడినవాఁ	మేఘంబులచేనావృతుండగు సూర్యుని
డై; సంధ్యాభ్రే=సంధ్యాకాలమునం	పగిదింబ్రకాశిండుచుండెను.
దలిమేఘంబులచేత; అవృతః= కప్పఁబ	అని, తాత్పర్యము.
డిన; దివాకరఇవ=సూర్యుండువలె; బ	

విషేష దేవగంధర్వా స్సిద్ధాశ్చ పరమవర్యః
ఏకం సహస్రై ర్బహుభి స్తదా దృష్ట్వా సమావృతమ్. ౧౫

టిక తదా=అప్పుడు ; దేవగంధ	భించిరి.
ర్వాః=దేవతలునుగంధర్వులును; సిద్ధా	అప్పుడు దేవతలునుగంధర్వులును సి
శ్చ=సిద్ధులును; పరమర్షయః=ఉత్తము	ద్ధులునుబరమఘటలును , రామండు
లయినఋషులును; బహుభిః=పెక్కుల	క్కఁడు పెక్కువేలరాక్షసులచేఁజిక్కి
యిన; సహస్రైః=వేలచేత; సమావృ	యుండుటనుజూచి, మిక్కిలియుదుఃఖం
తం=చుట్టఁబడిన; ఏకం=ఒక్కఁడైన రా	మనొందిరి. అని, తాత్పర్యము.
ముని; దృష్ట్వా=చూచి; విషేషః= దుః	

తతో రామ స్సుసంక్రందో మండలీకృతకాముఃకః
సనజా విశిఖా దాదా శతతో భ సహస్రకః. ౧౬

టీక॥ తతః=అంత; రామః= రాముడు; సుసంక్రుద్ధః= మిక్కిలియొంగోపించినవాడై; మండలీకృతకామః= కః=గుండ్రముగాఁజేయఁబడినధనుస్సుగలవాడై; విశిఖాక=విశిఖములను; బాణాక=బాణములను, అధఃచంద్రాకారబాణములను నుట; శతశః= నూలునూలుగాను; అభ=ఇంక; సహస్రశః=వేసవేలుగాను; ససజః= విడిచెను. అంత, రాముండు పరమకుపితుడై, మండలీకృతకోదండుండై, నూలులునూలుగాను వేసవేలుగాను, అధఃచంద్రాకార బాణంబులంబ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

దురావారాక దుర్విషహాక కాలదండోపమాక రణే మమోచ లీలయా రామః కంకపత్రా నజిహ్వాగాక. ౧౨

టీక॥ రామః=రాముడు; రణే= మోచ=విడిచెను. యుద్ధమునందు; లీలయా= విలాసము అప్పుడు, యుద్ధంబున, రాముండు చేత; దురావారాక=నివారింపనలవి నివారింపఁగూడనివియుదుస్సహంబులుగానివియు; దుర్విషహాక=సహింపనలవిగానివియు; కాలదండోపమాక= యమదండములవంటివియులత్యంబుదప్పనివియునగు పెక్కు-బాణంబుల యమదండములతోఁబోల్చి గలవియు; సు, అనాయాసంబుగాఁ బ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము. అజిహ్వాగాక= వక్రముగాఁబోనివియు నగు; కంకపత్రాక=బాణములను; మ

తే శరా శత్రునైస్యేష మక్తా రామేణ లీలయా ఆదదూ రక్షసాం ప్రాణాక పాశాః కాలకృతాభవ. ౧౩

టీక॥ రామేణ=రామునిచేత; లీలయా=విలాసముచేత; శత్రునైస్యేష= శత్రునైననుములయందు; మక్తాః= విడువఁబడిన; తే=ఆ; శరాః= బాణములు; కాలకృతాః=యమునిచేతఁజేయఁబడిన; పాశాభవ=పాశములువలె; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; ప్రాణాక=ప్రాణములను; ఆదదః=గ్రహించినవి.

రాముండు రాక్షస సైన్యంబులపై, బున, రాక్షసుల ప్రాణంబులను గ్రహిం
విలాసంబునం బ్రయోగించిన బాణంబు చినవి. అని, తాత్పర్యము.
లు, కాలపాశంబులుంబోలె, యుద్ధం

భిత్వా రాక్షస దేహం స్త్రాం స్తే శరా రుధిరాల్లుతాః
అంతరిక్షగతా రేణ దీప్తాగ్ని సమ తేజసః. ౧౯

టీక॥ తే=ఆ; శరాః = బాణములు; మండుచున్న యగ్నితో సమానమయిన
తాక్ష=ఆ; రాక్షస దేహం = రాక్షస కాంతిగలవై; రేణ=ప్రకాశించినవి.
దేహములను; భిత్వా=భేదించి; రుధి అబాణంబులు రాక్షస దేహంబుల
రాల్లుతాః= నెత్తురుచే దడుపఁబడిన సుభేదించి, నెత్తురుతో నాకాశంబునొం
వై; అంతరిక్షగతాః = ఆకాశమును ది, మండుచున్న యగ్నులు కైవడిం బ్ర
బొందినవై; దీప్తాగ్ని సమ తేజసః = కాశించినవి. అని, తాత్పర్యము.

అసంఖ్యేయాస్తు రామస్య సాయకా శ్చాపమండలాత్
వినిష్ఠేతు రతీవోగ్రా రక్షః ప్రాణాపహరిణః. ౨౦

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క; యకాస్తు = బాణంబులు మాత్రము; విని
చాపమండలాత్ = మండలాకార ము ప్పేతుః = వెడలినవి.
గుధనుస్సుననుండి; అసంఖ్యేయాః = లె అప్పుడు, మండలాకార మునొందిన
క్క-పెట్టరానివియు; అతీవ = మిక్కి రామునిధనుస్సుననుండి, మహాభయంక
యు; ఉగ్రాః = భయంకరములును; ర రంబులగు లెక్క-లేని బాణంబులు వెడలి,
క్షః ప్రాణాపహరిణః = రాక్షసులపా రాక్షసుల ప్రాణంబులనపహరించినవి.
ణంబులనపహరించునవియునగు; సా అని, తాత్పర్యము.

తై ధానూంషి ధ్వజాగ్రాణి వమాణేచ శిరాంసిత
బాహూ సహస్తాభరణా నూరూ కరికరోపమా. ౨౧

చిచ్ఛేద రామ స్మరే శతశో థ సహస్రశః

టీక॥ రామః = రాముడు; సమరే = యుద్ధమునందు; త్రైః = ఆ బాణములచేత; శతశః = నూలులునూలులుగాను; అథ = మఱియు; సహస్రశః = వేనవేలుగాను; ధనూంపి = విండ్లను; ధ్వజాగ్రాణి = టెక్కెములకొనలను; వర్షమాణిచ = కవచములను; శిరాసిచ = తలలను; సహస్రాభరణాః = కడియములతోఁగూడిన; బాహూః = చేతులను; కరికరోపమాః = వీనుంగులతోండము

లతోఁబోలి-గలవగు; ఊర్మాః = తోడలను; చిచ్ఛేద = నఱకెను.

రాముండు, యుద్ధంబున, రాక్షసులధనుస్సులను ధ్వజంబులను గవచంబులను శిరస్సులను గడియంబులతోఁగూడిన బాహువులను వీనుంగులతోండంబుల వంటితోడలను, వేనవేలుగాఁ దీక్షణాణంబుల, ఛేదించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హయాక్ కాంచనసన్నాహాక్ రథయుక్తాక్ ససారధీక్. ౨౨

గజాంశ్చ సగజారోహాక్ సహయాక్ సాదినస్తథా

పదాతీక్ సమరే హత్వా హ్యనయ ద్యమసాదనమ్. ౨౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ రాముండు; సమరే = యుద్ధమునందు; కాంచనసన్నాహాక్ = బంగారలంకారముగాఁగలవియు; రథయుక్తాక్ = రథమునందుఁగూపఁబడినవియు; ససారధీక్ = సారథులతోఁగూడినవియునగు; హయాక్ = గుఱ్ఱములను; సగజారోహాక్ = మావటిలతోఁగూడిన; గజాంశ్చ = వీనుంగులను; తథా = అట్లు; సహయాక్ = గుఱ్ఱములతోఁగూడిన; సాదినః = గుఱ్ఱపువాండ్రను; పదాతీక్ = కాల్వు

రను; హత్వా = వధించి; యమసాదనం = యమునియింటికి; అనయధి = పొందించెనుగదా!

అప్పుడు, యుద్ధంబున, రాముండు, కాంచనాలంకృతంబులును సారధీసహితంబులును గురథంబులకుఁగట్టినగుఱ్ఱంబులను, మావటిలతోఁగూడ నేనుంగులను సాదులతోఁగూడగుఱ్ఱంబులను, గాలిబంటులను, వధించి, యమపురికిం బంపెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో నాభీకనారాచై స్తీక్ష్ణాగ్రై శ్చ వికణిభిః
భీమ మూతకస్వరం చక్ర ర్భిద్యమానా నిశాచరాః. ౨౪

టీక॥ తతః=అంత; నిశాచరాః= రాక్షసులు; నాభీకనారాచైః= నాభా
కారములగు బాణముల చేతను ఆయన
బాణముల చేతను; స్తీక్ష్ణాగ్రైః= కఠిను
లయిన కొనలుగల; వికణిభిశ్చ= క
ణికార బాణముల చేతను; భిద్యమా
నాః= భేదించబడుచున్నవారలయి;
భీమం= భయంకరముగా; ఆతకస్వ

రం = దుఃఖతధ్వని; చక్రః = చే
సిరి.
అంత, రాక్షసులట్లు, తీక్షణము
లగు నానావిధ బాణముల చే భేదించబ
డుచు, నోవకంజాలక, దుఃఖంబున, భ
యంకరంబుగా నటచిరి.
అని, తాత్పర్యము.

త త్రైన్యం నిశితై బాణై రదితం మమభేదిభిః
రామేన స సుఖం లేభే శుష్రుం వన మివాగ్నినా. ౨౫

టీక॥ రామేన = రామునిచేత; మ
మభేదిభిః = జీవస్థానములను భేదిం
చునట్టి; నిశితైః = తీక్షణములయిన; బా
ణైః= బాణముల చేత; అదితం = పీ
డింపబడిన; తత్= ఆ; నైన్యం = నై
న్యము; అగ్నినా = అగ్ని శూచిత్రము
చేత; అదితం (అధ్యాహృతము) =
పీడింపబడిన; వనమివ = అడవివలె;

సుఖం = సుఖమును; నలేభే= పొంద
దయ్యె.
అట్లు రామునిచే మమభేదకంబుల
గు బాణంబుల నొప్పించబడిన యారాక్ష
సగేన, కాచికచ్యుతేదహింపబడు
నరణ్యముంబోలె, మిక్కిలియువ్యధ
నొందినది. అని, తాత్పర్యము.

కేచి ద్భీమబలా శ్శూరా శ్శూలాః ఖడ్గాః పరశ్వథాః
రామస్యా భీముఖం గత్వా చిక్షీరుః పరమాయుధాః. ౨౬

టీక॥ భీమబలాః = భయంకరమయిన బలముగలవారలును; శూరాః =

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౩౧

స ౨౫

యధమునందు భయములేనివారలను	ద్వల్లను; చిక్షిప్తుఁడనెరి.
గు; కేచిత్ = కొందఱురాక్షసులు ; రా	భయంకరబలశాలులును శూరులు
మన్య = రామునికి, అభిముఖం = ఎదు	నగుకొందఱురాక్షసులు , రామునక
రుగా; గత్వా = పోయి ; పరమా	భిముఖంబుగాఁబోయి, యుత్తమంబుల
యుధాఁ = ఉత్తమాయుధముల	గు శూలంబులు ఖడ్గ బులుఁబరశ్వధం
గు; శూలాఁ = శూలములను; శ	బులమున్నగు నాయుధంబులను, రాము
ద్ధాఁ = కత్తులను; పరశ్వధాఁ = గ	లపైవేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం బాణైః పుష్పాహు శృస్తాః శ్రావ్యా రాఘవః
జహర సమరే ప్రాణాన్ చిచ్ఛేద చ శిరోధరాన్. ౨౪

టీక॥ మహాహుః = పెద్దచేతులు	రః = గ్రహించెను. శిరోధరాఁ = కం
గల; రాఘవః = రాముఁడు; బాణైః = బా	తములను; చిచ్ఛేదః = నఱుకెను.
ణములచేత; తేషాం = ఆ రాక్షసులయొ	మహాహులందగు రాముండు, బా
కరః; శస్త్రాః = ఆయుధములను; ఆవా	ణంబులచే, నా రాక్షసులు ప్రయోగించిన
ర్యః = అడ్డగించి; సమరే = యుద్ధమునం	యాయుధంబులనివారించి, వారలకంత
దు; ప్రాణాన్ = ప్రాణములను ; జహ	ములను ఛేదించెను. అని , తాత్పర్యము.

తే భిన్నశిరసః పేతు శ్చిచ్ఛవమశరాసనాః
సుపణావాతవిక్షిప్తాః జగత్ప్యాం పాదపాయథా. ౨౫

టీక॥ తే = ఆ రాక్షసులు; భిన్నశి	రె; జగత్ప్యాం = ఘూమియందు; పే
రసః = నఱుకఁబడినతలలుగలవారల	తుః = పడిరి.
యి; భిచ్ఛవమశరాసనాః = నఱుకఁ	ఆ రాక్షసులు, తలలు ఛేదించఁ బడి
బడినకవచములును ధనుస్సులునుగల వా	కవచంబులును ధనుస్సులును ఖండితం
రలయి; సుపణావాతవిక్షిప్తాః = గరు	బులుగాఁగా , గరుత్తంతునిపక్ష వా
త్తంతునివాయువుచే నెగురఁ గొట్టఁ	యువుచేవృక్షంబులుఘూమింబునట్లు,
బడిన; పాదపాయథా = వృక్షములువ	నేలంగూలిరి. అని, తాత్పర్యము.

అవశిష్టాశ్చ యే తత్ర వివక్ష్యాశ్చ నిశాచరాః

ఖర మేవాభ్యధావంత శరణార్థకం శరాదితాః. ౨౯

టీక॥ తత్ర = ఆసేనయందు; యే = ఎ	తేజముకొఱకు; ఖరమేవ = ఖరునిగూ
వ్వరు; అవశిష్టాశ్చ = మిగిలినవారలనో;	చిక్షయే; అభ్యధావంతం = పరుగెత్తిరి.
తే (అధ్యాహృతము) = ఆ ; నిశాచరా	ఆరాక్షసులలోఁజంపఁబడఁగా మి
శ్చ = రాక్షసులును; శరాదితాః = బా	గిలిన రాక్షసులును, రామబాణవిధుల
ణముల చేఁబీకెంపఁబడినవారలయి; వివ	యిభయంపడి, కావుకావుమని, ఖరునిశ
క్ష్యాః = దుఃఖితులయి; శరణార్థకం = ర	రిణబహుచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాన్ సర్వాన్ పున రాదాయ సమాశ్వాస్యచ దూషణః

అభ్యధావత కాకుత్స్థం క్రద్ధో రుద్ర మివాంతకః. ౩౦

టీక॥ దూషణః = దూషణుఁడు;	నిగూర్చి; అంతకభవం = యముఁడువలె;
తాన్ = ఆరాక్షసులును; సర్వాన్ = అం	అభ్యధావత = పరుగెత్తెను.
దటును; పునః = మఱల; ఆదాయ = గ్ర	దూషణుఁడు, ఆరాక్షసులనందఱుం
హించి; సమాశ్వాస్యచ = ఊఱడించి	విలిచి, యాశ్వాసించి, క్రద్ధుండై, రుద్రు
యు; క్రద్ధః = కోపించినవాండై ; కాకు	న్ద్రునిపైఁ మృత్యువుపోవునట్లు, రామునిపై
త్థం = రామునిగూచి; రుద్రం = రుద్రు	కడరెను. అని, తాత్పర్యము.

నివృత్తాస్తు పున స్సర్వే దూషణాశ్రయసంశ్రితాః

రామ మేవాభ్యధావంత సాలతాలశిలాయుధాః. ౩౧

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆరా	దూషణునియాశ్రయమును బొందినవా
క్షసులు; సర్వే = అందఱును; పునః =	రలయి; సాలతాలశిలాయుధాః = మ
మఱల; నివృత్తాస్తు = మఱలినవారలయి	ద్దిచెట్లును తాటిచెట్లును జాళ్లును ఆ
సంతనె; దూషణాశ్రయసంశ్రితాః =	యిభయములుగాఁగలవారలయి ; రామ

మేవ=రామునిగూర్చియే; అభ్యధావంత=పరుగెత్తిరి.

ఆ రాక్షసులందఱును మఱి వచ్చి దూషణునిమున్నిడికొని, సాలవృక్షంబు

లను దాలవృక్షంబులనుశీలలనునాయుధంబులుగాఁగొని, రామునిపైకడరిరి. ఆ, తాత్పర్యము.

శూలమధ్వరహస్తాశ్చ బాపహస్తా మహాబలాః

స్వజంత శ్వరవషాణి శస్త్రవషాణి సంయుగే. 3౨

దుమివషాణి ముంచంత శ్శిలావషాణి రాక్షసాః

టీక॥ శూలమధ్వరహస్తాశ్చ=శూలములును గుడియలును శేతులం గలవారలును; బాపహస్తాః = నిల్లుచేతులంగలవారలును; మహాబలాః = అధికమయినబలముగలవారలునగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సంయుగే= యుద్ధమునందు; శ్వరవషాణి= బాణములవానలను; శస్త్రవషాణి= ఆయుధవషాణములను; స్వజంతః= పుట్టించుచు; ద్రుమవషాణి= వృక్షవషాణములను.

శిలావషాణి = తొల్లవానలను; ముచంతః = విడుచుచు; అసౌ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

శూలమధ్వరంబులును ధనుస్సులును దాల్చియున్నవారలును మహాబలకాలులనగునారాక్షసులు, యుద్ధంబున, రామునిపై, బాణంబులనునానావిధాయుధంబులను వృక్షంబులను తొల్లను గుఱిపించుచుఁబోరుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తద్భూవా ద్భృతం యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్. 3౩

రామస్యచ మహాఘోరం పున స్తేషాంచ రక్షసామ్

టీక॥ పునః=మఱి; రామస్యచ=రామునకును; తేషాం=ఆ; రక్షసాం=రాక్షసులకును; అద్భృతం = ఆశ్చర్యకరంబును; రోమహర్షణం= వెండ్రుకలగగుపాటునొందించునదియు; తుము

లం=దొమ్మియును; మహాఘోరం = మహాభయంకరమునగు; తత్=అట్టి; యుద్ధం=యుద్ధము; బహూవ = అయినది. అప్పుడు, మఱి, రామునకును ఆ రాక్షసులకును రోమహర్షణంబును ఆశ్చర్య

కరంబును మహాభయంకరంబునగు తు | అని, తాత్పర్యము.
ములయుద్ధము, జరిగినది.

తే సమంతా దభిక్తుర్థా రాఘవం పున రభ్యయః. ౩౪

టీక|| తే = ఆ రాక్షసులు; సమంతా పోయిరి.
తే = అంతటను; అభిక్తుర్థా = కోపము ఆ రాక్షసులు, మఱలఁ, బరమకుపితము
నొందినవారలయి; పునః = మఱల; రా లయి, రామునిపైఁ జదిరిరి.
ఘవం = రామునిగూచి; అభ్యయః = అని, తాత్పర్యము.

తైశ్చ సర్వా దిశో దృష్ట్యా ప్రదిశశ్చ సమావృతాః
రాక్షసైరుద్యతప్రాసై శ్వరవపాభివషిభిః. ౩౫
స కృత్వా భైరవం నాద మస్త్రం పరమభాస్వరమ్
సంయోజయత గాంధర్వం రాక్షసేషు మహాబలిః. ౩౬

టీక|| మహాబలిః = అధికమయినబల గాంధర్వం = గంధర్వదేవతాకమయి
ముగల; సః = ఆ రాముండు; ఉద్యతప్రా న; అస్త్రం = అస్త్రమును; రాక్షసే
సైః = ఎత్తంబడినయీఁజెలు గలవార షు = రాక్షసులయందు; సంయోజయ
లును; శరవపాభివషిభిః = బాణవ త(సమయోజయత) = కూచెను.
వంబులు గురియుచున్నవారలునగు; మహాబలుండగు రాముండు, రాక్ష
తైః = ఆ; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; స సులుప్రాసంబులధరించి, బాణవవం
మావృతాః = కప్పఁబడిన; సర్వాః = బులుగురియుచున్నవస్త్రదిక్కుల నావ
సమస్తములయిన; దిశశ్చ = దిక్కులను; రించియుండుటంజూచి, భయంకరంబు
ప్రదిశశ్చ = విదిక్కులను; దృష్ట్యా = చూ గాసింహనాదంబునేయుండు, బరమ
చి; భైరవం = భయంకరమయిన; నా భాస్వరంబగు గాంధర్వాస్త్రంబును,
దం = ధ్వని; కృత్వా = చేసి; పరమభా రాక్షసులపైఁ బ్రయోగించెను.
స్వరం = మిక్కిలియుండుకాశించునట్టి; అని, తాత్పర్యము.

తత శ్వరసహస్రాణి నిర్యయు శ్చాపమండలాత్
సర్వా దశ దిశో బాణై రవార్యంత సమాగతైః. ౩౭

టీక॥ తతః=అంత; చాపమండలాత్ = మండలాకారమగుధనుస్సుననుండి; శ్వరసహస్రాణి = బాణంబులవేలు; నిర్యయుః=వెడలినవి.సమాగతైః= వచ్చిన; బాణైః=బాణములచేత;దశ= యుక్తంబులగు బాణంబులు దశదిశలు పదియైన; దిశః = దిక్కులు; సర్వా=అన్నియును; అవార్యంత=అడ్డగింపబడినవి. అంతరాముఃధనుస్సుననుండి, వేసవేలుగబాణంబులు వెడలినవి; రామప్రయుక్తంబులగు బాణంబులు దశదిశలు నుండి చెలంగినవి.అని,తాత్పర్యము.

నాదదానం శరాణ్ ఘోరా న్నముంచంతం శిలీముఖాన్
వికషమాణం పశ్యంతి రాక్షసాస్తే శరాదితాః. ౩౮

టీక॥ శరాదితాః = బాణములచేబీడింపబడిన;తే=ఆ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; ఘోరాన్ = భయంకరములయిన;శరాన్=బాణములను; ఆదదానం = గ్రహించుచున్నరాముని; న(పశ్యంతి)=చూడరు. శిలీముఖాన్= బాణములను;ముంచంతం= విడుచుచున్నరాముని;న (పశ్యంతి)= చూడరు. వికషమాణం = ఈడ్చుచున్నరాముని;(న)పశ్యంతి=చూడరు. బాణపీడితులగునారాక్షసులు,రాముండు బాణంబులు దీయుటనుగాని బాణంబులు విడుడుటనుగాని ధనుస్సునాకషించుటను గాని గానంజాలరైరి; బాణంబులచేబీడితులుమాత్రమగుదుండిరి. అని,తాత్పర్యము.

శరాంధకార మాకాశ మావృణో త్సదివాకరమ్
బధూవా వస్థితో రామః ప్రవమన్నివ తాన్ శరాన్. ౩౯

టీక॥శరాంధకారం= బాణములను ఆవృణోత్=కప్పినది.రామః=రాముండు;నంధకారము;సదివాకరం= సూర్యుని డు;తాన్=ఆ;శరాన్= బాణములను; తొంగూడిన;ఆకాశం = ఆకాశమును; ప్రవమన్నివ=క్రక్కుచున్నవాండువలె;

<p>అవస్థితః=ఉన్నవాఁడు; బభూవ = ఆ యెను.</p> <p>ఆకాశంబలతయు సూర్యునితోఁ గూడ, బాణమయంబగు నంధకారంబు</p>	<p>చేనావృతంబయినది; రాముండు, ఆబా ణంబులనునోటివెంబడిఁ గ్రమ్మినట్లు చూపట్టుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యుగప తృతమానైశ్చ యుగపచ్చ హతై భృశమ్
యుగప తృతితైశ్చైవ వికీర్ణా వసుధా ౭ భవత్. ౪౦

<p>టీక॥ యుగపత్ = ఏక కాలమునం దు; పతమానైశ్చ = పడుచున్నవార లును; యుగపత్ = ఏక కాలమునందు; హతైశ్చ = వధింపఁబడిన వారలును; యుగపత్ = ఏక కాలమునందు; పతితై శ్చైవ = పడినవారలునగు రాక్షసుల చేత; వసుధా = భూమి; భృశం = మి క్కిలియు; వికీర్ణా = వ్యాపింపఁబడిన</p>	<p>ది; అభవత్ = అయినది. గుంపులుగుంపులుగాఁబడుచున్నవార లునుగుంపులుగుంపులుగా వధింపఁబడి నేలఁగూలువారలునుగుంపుగుంపుగావి వశులయి నేలంబడియున్న వారలునగు నారాక్షసులచే, నయ్యుద్ధభూమి యం తయువ్యాపింపఁబడియుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నిహతాః పతితాః క్షీణా భిన్నా విచారితాః
తత్ర తత్ర స్త దృశ్యం తే రాక్షసాస్తే సహస్రశః. ౪౧

<p>టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసు లు; నిహతాః=చంపఁబడినవారలును; ప తితాః=పడినవారలును; క్షీణాః=నశిం చినవారలును; భిన్నాః=నఱుకఁబడిన వారలును; భిన్నాః=భేదింపఁబడిన వా రలును; విచారితాః=చీల్చఁబడినవార లునై; సహస్రశః=వేసవేలుగా; తత్ర తత్ర = అచ్చటచ్చట; దృశ్యం తేస్త =</p>	<p>చూడఁబడిరి. ఆయ్యుద్ధభూమియందు, రాక్షసు లు, కొండలు నిహతులును గొండలు పతితులును గొండలు రూపనాశంబు నొందినవారులును గొండలునఱుకఁబడి నవారలును గొండలుభిన్నులునుగొండ లువిచారితులునునై, వేసవేలుగాఁ బడి యుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సోష్ఠీషే రుత్తమాంగైశ్చ సాంగదై ర్పాహుభి స్తథా
 ఊరుభి జానుభి శ్చిన్నై నానారూపవిభూషణైః. ౪౨
 హయైశ్చ ద్విపముఖ్యైశ్చ రత్నైశ్చిన్నై రనేకశః
 చామరై వ్యజజై శ్చత్రై ధ్వజై నానావిధై రపి. ౪౩
 రామస్య బాణాభిహతై విచిత్రై శూలపట్టినైః
 ఖడ్గైః ఖండికృతైః ప్రానై ర్వికీర్ణైశ్చ పరశ్వధైః. ౪౪
 చూడాకాభి శ్శిలాభిశ్చ శరై శ్చిన్నై రనేకశః
 విచ్చిన్నై స్సమరే భూమి ర్వికీర్ణాః ౭ భూ భ్యయంకరా. ౪౫

<p>టిక సమరే= యుద్ధమునందు; భి న్నై=నలుకఁబడిన;సోష్ఠీషైః= తల గుడ్డలతోఁగూడిన; ఉత్తమాంగైశ్చ= తలలచేతను; తథా=అట్లు ; సాంగ డైః = బాహుపుములతోఁగూడిన; బా హుభిః=చేతుల చేతను; నానారూపవి భూషణైః=నానావిధములయినయలం కారములుగల; ఊరుభిః= తొడలచేత ను; జానుభిః=మోఁకొల్ల చేతను ; అ నేకశః=అనేకములు గా; భిన్నై=భే దింపఁబడిన; హయైశ్చ=గుఱ్ఱముల చేత ను;ద్విపముఖ్యైశ్చ=గజశ్చేష్ఠములచే తను;రత్నైః=రథములచేతను; నానావి డైః=నానావిధములగు;చామరైః=విం జామరలచేతను;వ్యజజైః= విసనకఱ్ఱల చేతను;చత్రైః=గొడుగులచేతను;స్వ శైరపి= పెక్కుములచేతను ; రామ</p>	<p>స్య= రామనియొక్క ; బాణాభిహ తైః=బాణములచేతఁగొట్టఁబడిన; విచి త్రైః=నానావిధములగు ; శూలపట్టి నైః=శూలములచేతను;అడ్డకత్తులచేత ను;ఖండికృతైః=తునకలుగాఁ జేయఁబ డిన;ప్రానైః= ఈఁబెలచేతను ; వికీ ర్ణైః=వెదచల్లఁబడిన;పరశ్వధైః=గొడ్డ ల్ల చేతను;చూడాకాభిః=చూడాము గాఁజేయఁబడిన;శిలాభిశ్చ=తొల్ల చేత ను;అనేకశః=అనేకము గా;విచ్చిన్నైః= నలుకఁబడిన;చిన్నైః= నానావిధముల గు;శరైః=బాణములచేతను;భూమిః= భూమి;వికీర్ణాః= వ్యాపింపఁబడినదై; భయంకరా=భయముగలిగించునది;అ భూత్=అయినది. రామబాణంబులచే నలుకఁబడినత లగుడ్డలతోఁగూడినశిరస్సులచేతను బా</p>
---	---

హువులులచేనలంకృతంబులగు బాహు తను అడ్డకత్తులచేతను దునులుగా
వులచేతను నానావిధాలంకార సహి జేయఁబడిన ఖడ్గంబులచేతను బ్రాసం
తములగు తొడలచేతను మ్రోఁకాళ్ల బులచేతను గొడ్డుళ్ల చేతను బాణిక
చేతను గుఱ్ఱములచేతను ఏనుంగుల చే తంబులగు శిలలచేతను ఛిన్నంబులగు
తను రథములచేతను నానావిధము ల బాణంబులచేతను, ఆయుధధూమియం
గు బామరముల చేతను విసనకఱ్ఱలచే తయు వ్యాపింపఁబడి భయంకరంబ
తను ఛత్రంబులచేతను ధ్వజంబుల చే యియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,

అరణ్యకాండే , పంచవింశస్సర్గః.

ఇది, స్వప్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, అరణ్యకాండపంచవింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౩౪

స ౨౬

అ

వ ద్వింశతసర్గప్రారంభః.

దూషణస్తు స్వకంనైన్యం హన్యమానం నిరీత్యసః
సందిదేశ మహాభాహు ర్భీమవేగాన్నిశాచరాకం. ౧
రాక్షసాన్ పంచసాహస్రాన్ సమరే వ్యనివర్తినః

టిక॥ మహాభాహుః = పెద్దచేతులు	సాక్షి = అయిదువేలమందిని ; సందిదేశ = ఆజ్ఞాపించెను.
గలఃసః = ఆ; దూషణస్తు = దూషణుడు	మహాభాహుండగుదూషణుండు, త
ను; హన్యమానం = చంపబడుచున్న;	ననైన్యమంతయః స్థూరామునిచేహతం
స్వకం = తనదైన; నైన్యం = నైన్యమును;	బగుటంటాచి, భయంకరవేగులును ఎట్టి
నిరీత్యతు = చూచినంత నెఃభీమవేగాన్ =	యుద్ధంబున సేసెయ్య వెనదీయనివారలు
భయంకరమయిన వేగము గలవారలు	నగునైదువేలరాక్షసుల, రామునిపైకి
ను; సమరేషు = యుద్ధములందు ; అనివ	బోవ, నాజ్ఞాపించెను.
ర్తినః = మఱినివారలును ; నిశాచ	అని, తాత్పర్యము.
రాక = రాత్రిదిరుగువారలునగు; రా	
క్షసాన్ = రాక్షసులను ; పంచసహ	

తే శూలైః పట్టినైః ఖడ్గైః శ్శిలావక్షైః దుక్ష్మై రపి. ౨

శరవక్షై రవిచ్ఛిన్నం వవఘ్నస్తం సమంతతః

టిక॥ తే = ఆరాక్షసులు; శూలైః =	ఆరామునిగూచిక; సమంతతః = అం
శూలములచేతను; పట్టినైః = అడ్డకత్తు	తటను; అవిచ్ఛిన్నం = ఎడతెగక; వవ
లచేతను; ఖడ్గైః = కత్తులచేతను; శి	ఘ్నః = కురిపించిరి
లావక్షైః = తాళ్లవానలచేతను; ద్రు	ఆరాక్షసులు, నలుప్రక్కలనుండి,
మైరపి = వృక్షములచేతను ; శరవ	శూలంబులును బట్టినంబులును ఖడ్గంబు
క్షైః = బాణములవానలచేతను; తం =	లును తాళ్లును వృక్షంబులును బాణంబు

లును, రాముఁడై, నవిచ్ఛిన్నంబు గాఁగఁగిరిపించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స ద్రుమాణాం శిలానాంచ వషణం ప్రాణహరం మహత్. ౩

ప్రతిజగ్రాహ ధర్మాత్మా రాఘవ స్తీక్షణాయై కైః

<p>టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుడగు; సః=ఆ; రాఘవః= రాముడు; ద్రుమాణాం= వృక్షములయొక్కయు; శిలానాంచ = తాళ యొక్కయు; ప్రాణహరం=ప్రాణములనుహరించునట్టి; మహత్ = గొప్పదగు; వషణం=వానను; తీక్షణాయై కైః= కలు</p>	<p>లయినబాణములచేత ; ప్రతిజగ్రాహ=స్త్రీకరించెను. ధర్మాత్ముండగు రాముండు, ప్రాణహరంబునుభయంకరంబునునగు, నాశిలావృక్షములవషణమును, గలకుబాణంబుల, నివారించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ప్రతిగృహ్యచ తద్వషణం నిమీలితభవషణభిః. ౪

రామః క్రోధం పరం లేభే వధాభణం సవరక్షసామ్

<p>టీక॥ రామః=రాముండు ; ఋషివశిష్ఠః=వృషభమువలె; నిమీలితః= కండ్లుముసలికొన్నవాఁడై; తత్=ఆ ; వషణం=వానను; ప్రతిగృహ్యచ=స్త్రీకరించియు; సర్వరక్షసాం= సమస్తరాక్షసులయొక్కయు; వధాభణం=చంపుటకొఱకు; పరం=అధికమయిన; క్రోధం=కోపమును; లేభే=పొందెను.</p>	<p>రాముండు, ఆర్యోతుకన్తుచూసికొనియెంతవానయైనను సరకుసేయకుండునట్లు, నానావిధాయుధవషణమునుసరకుసేయకతీసికొని, ఆరాక్షసులనందఱను వధించుటకై, మహాకోపంబునవలంబించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తతః క్రోధసమాపిష్ఠః ప్రదీప్త భవ లేజసా. ౫

శరైరవాకిర త్రైన్యం సర్వత స్సహదూషణమ్

శ్రీమద్రామాయణము * అరణ్యకాండము. ౩౫౧

స ౨౬

౧

౨

టీక॥ తతః = అంతఃసః (అధ్యాత్మము) = ఆరాముడు ; క్రోధసమావిప్లవః = కోపముచేనావేశించి నవాండ్రైః తేజసా = కాంతిచేతః ప్రవృత్తివ (స్థితః) = మండుచున్నవాండ్రైః సహదూషణం = దూషణతోగూడినః నైశ్యం = నైశ్యమును; సవకం =	అంతఃసః; కరైః = బాణములచేతః; అవాకిరత్ = చల్లెను. అంత, రాముండు పరమవ్రథుండై, తేజంబున వెలుంగుడు, దూషణసహితంబుగా నారాక్షస సేననంతయు, బాణంబులచేసిండునట్లు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తత స్సేనాపతిః క్రుద్ధో దూషణ శ్చత్రుదూషణః. ౬

శరై రశనికలై స్తం రాఘవం సమవాకిరత్

టీక॥ తతః = అంతః; శత్రుదూషణః = శత్రువులదూషించునట్టి; సేనాపతిః = సేనానాయకుండగు; దూషణః = దూషణుండు; క్రుద్ధః = కోపించినవాండ్రైః; అశనికలై స్తః = వజ్రములతోసమానములగు; శరైః = బాణములచేతః;	తం = ఆ; రాఘవం = రాముని; సమవాకిరత్ = చల్లెను. అంత, శత్రుదూషణుండును సేనానాయకుండునగు నాదూషణుండుకోపించివజ్రంబులంబోని కఠక బాణంబుల రామునినొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తతో రామ స్సుసంక్రద్ధః ఘోరేణా స్య మహద్ధనుః. ౭

చిచ్ఛేద సమరే వీర శ్చతుర్థిః శ్చతురో హయాన్

టీక॥ తతః = అంతః; సమరే = యుద్ధంబునందు; వీరః = పరాక్రమశాలియగు; రామః = రాముడు; సుసంక్రద్ధః = మిక్కిలియింగోపించినవాండ్రైః; ఘోరేణ = అధఃచంద్రబాణముచేతః; అస్య = ఈదూషణునియొక్క; మహత్ = గొప్పదగు; ధనుః = వింటిని ; చతుర్థిః =	నాలుగింటిచేతః; చతురః = నాలుగైవ; హయాన్ = గుఱ్ఱంబులను; చిచ్ఛేద = కఠకెను. అంత, వీరుండగు రాముండును యుద్ధంబున, నొక్కయర్థచంద్రాకార బాణంబున నాదూషణునిధనుస్సుఖండించి, నాలుగుబాణంబులచే నతనిగుఱ్ఱం
--	--

౩

౪

బులంగూలనేసెను. అని, తాత్పర్యము.

హత్వా చాశ్వాత్ శరై స్తీక్ష్ణై రధఃచంద్రేణ సారథేః. ౮
శిరో జహార త ద్రక్షు స్త్రిభి ర్వివ్యాధ వక్షసి

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా	టోమ్మునందు; త్రిభిః= మూడింటిచే
ముందు; తీక్ష్ణైః = కఠకులయిన; శ	త; వివ్యాధ=నొప్పించెను.
రైః=బాణములచేత; అశ్వాత్=గజ్జ	ఆరాముందు; అట్లుకఠకుబాణంబు
ములను; హత్వాచ=వధించియు ; ఆ	లచేగజ్జంబులవధించి, యొకయర్థ చం
ధఃచంద్రేణ=అధఃచంద్రబాణముచే	ద్రాకారబాణంబున సారథి శిరంబు
త; సారథేః=తేరునడచువానియొక్క ;	ద్రుంచి, యంతంబోక, యాదూషణని
శిరః=తలను; జహార = హరించెను.	టోమ్మునమూడమ్ములనొప్పించెను.
తత్=ఆ; రక్షః=దూషణు; వక్షసి=	అని, తాత్పర్యము.

సశ్చిన్నధన్వా విరథో హతాశ్వో హతసారథిః. ౯
జగ్రాహ గిరిశృంగాభం పరిఘం రోమహషణమ్
వేష్టితం కాంచనైః పట్టై దేవనైస్యప్రమదకానమ్. ౧౦
ఆయనై శృంకుభి స్తీక్ష్ణైః కీణాం పరవసోక్షితమ్
వజ్రాశనిసమస్పృశం పరగోవురదారణమ్. ౧౧

టీక॥ సః=ఆదూషణుడు ; చిన్న	గుపాకటునొందించునదియు; కాంచ
ధన్వా=నలుకలబడిన విల్లుగలవాడై;	నైః=బంగారువికారములయిన ; ప
విరథః = రథములేనివాడై; హతా	ట్టైః=కట్టులచేత; వేష్టితం = కుట్టు
శ్వః = చంపలబడిన గజ్జములుగలవా	లబడినదియు ; దేవనైస్యప్రమదకానం=
డై; హతసారథిః= చంపలబడినసారథి	దేవనైస్యములమదికాంచునదియు ; ఆ
గలవాడై; గిరిశృంగాభం= పవతశి	యనైః=ఇసుమువికారములయిన ; తీ
ఖరముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలది	క్ష్ణైః=కఠకులయిన; శంకుభిః= శంకు
యు; రోమహషణం= వెండ్రుకలగ	లచేత; కీణాం= వ్యాపింపలబడినదియు;

పరవసోక్షితం = శత్రువుల మేదస్సు
చేదడుపఁబడినదియు ; వజ్రాశనిసమ
స్పృశం=వజ్రములతోను వజ్రాయుధ
ముతోనుసమానమయిన తాఁకుడుగల
దియు; పరగోచురదారణం = శత్రు
వుల పట్టణద్వారంబులను భేదించునది
యనగు; పరిఘం=ఇనుపగుదియును; జ
గ్రాహ=తీసికొనెను.

దూషణండు , అట్లు తనధనుస్సు
ఖండింపఁబడుటయుగుట్టంబులును సా
రథియునువధింపఁబడుటయుంజూచి, ప
వత శిఖరసమానంబును జూపరుల

కుభయంబుగలిగించునదియు బంగారు
కట్టులతోఁ గూడినదియుఁ బలుమాటు
దేవనైన్యంబుల మదిఁచినదియుఁ దీ
క్ష్యంబులగు నినుపమేకులతోఁ గూడిన
దియుశత్రువులమేదస్సుచేదడుపఁబడి
నదియు వజ్రములను రత్నంబులు వలె
నతికఠినంబును వజ్రాయుధంబుకై వ
దీఁ బ్రాణహరంబును శత్రువుల పుర
ద్వారంబుల భేదించునదియు నగు మ
హాపరిఘంబు, గ్రహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం మహారాగసంకాశం ప్రగృహ్య పరిఘం రణే

దూషణో భ్యద్రవ ద్రామం క్రూరకర్మా నిశాచరః. ౧౨

టీక॥ క్రూరకర్మా = క్రూరముల
యినకార్యములుగల; దూషణః = దూ
షణుఁడను; నిశాచరః = రాక్షసుఁడు;
రణే = యుద్ధమునందు ; మహారాగ
సంకాశం=మహాసపకముతో సమాన
మయిన; తం=ఆ; పరిఘం = ఇనుపగు
దియును; ప్రగృహ్య = పట్టుకొని; రా

మం=రామునిగూచి; అభ్యద్రవతే =
పరుగెత్తెను.

క్రూరకర్మండుగు దూషణండు,
మహారాగముంబోని యాపరిఘంబు
చేకొని, యుద్ధంబునరామునిపైకిఁ బో
యెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యా భిపతమానస్య దూషణస్య స రాఘవః

ద్వాభ్యాం శరాభ్యాం చిచ్ఛేద సహస్రాభరణో భుజా. ౧౩

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః = రాముఁడు; అభిపతమాతస్య = ఎదురొకని

వచ్చుచున్నంతస్య = ఆ; మాషణస్య =	ఆరాముండు, అట్లుదూషణుండు
దూషణునియొక్క; సహస్రాభరణం =	పరిఘంబుచేసిడికొని తనపైకివచ్చుటం
కడియములతోఁగూడిన; భుజం = బా	జూచి, రెండుబాణంబులచే, గం
హువులను; వ్యాభ్యాం = రెండైన;	కణాలంకృతంబులగు నతని బాహువు
శరాభ్యాం = బాణములచేత; చిచ్ఛేద =	లంఘించెను. అని, తాత్పర్యము.
నఱి కెను.	

భ్రష్టస్త్రస్య మహాకాయః పపాత రణమూఢాని

పరిఘ స్థిచ్ఛేదాస్త్రస్య శక్రధ్వజ ఇవాగ్రతః. ౧౪

టిక్కనగూఢాని = యుద్ధాని డెను.

మువందు; భిన్నహస్తస్య = బాణంబు	అట్లుదూషణుని బాహువులురెండు
చేతులగుల; తస్య = ఆదూషణునియొ	కడించుటయొ, భయంకరాకా
కర; మహాకాయః = పెద్దయాకాగము	రంబగునతనిపరిఘంబుచేతనుండిజాటి,
గుల; పరిఘః = ఇనుపగుదియ; భ్రష్టః =	యుగ్మకాంతంబుననిండ్రధ్వజంబు పడు
జాతినదై; అగ్రతః = ముందట; శక్రధ్వ	నట్లు, నేలంబడెను.
జఇవ = ఇంద్రధ్వజమువలె; పపాత = ప	అని, తాత్పర్యము.

స కరాభ్యాం విశీణాభ్యాం పపాత భువి దూషణః

విషాణాభ్యాం విశీణాభ్యాం మనస్సీవ మహాగజః. ౧౫

టిక్కనః = ఆ; దూషణః = దూషణుండు;	స్సీవ = చైర్యముగల; మహాగజఇవ =
విశీణాభ్యాం = పడిన; కరాభ్యాం = చేతు	పెద్దయేనుంగువలె; భువి = నేలయందు;
లతో; సహితః (అధ్యాహృతము) =	పపాత = పడెను.
కూడినవాండై; విశీణాభ్యాం = రాలి	ఆదూషణుండట్లుచేతులుదెగి, దం
న; విషాణాభ్యాం = కొమ్ములతో; సహి	తంబులుదెగినమహాగజంబువగిది, నేలం
తః (అధ్యాహృతము) = కూడిన; మన	గులెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౫౫

స ౨౬

తం దృష్ట్వా పతితం భూమా దూషణం నిహతం రజే
సాధు సాధ్వీతి కాకుత్స్థస్య సర్వభూతా న్యపూజయత్. ౧౬

టీక సర్వభూతాని = సమస్తభూ	పూజయత్ = పూజించిరి.
తంబులు; రజే = యుద్ధమునందు; నిహ	అట్లుదూషణంబు యుద్ధంబున ని
తం = చంపఁబడినవాఁడును; భూమా =	హతుడై నేలంబుటనుబాచి, సమ
నేలయందు; పతితం = పడినవాఁడున	స్తభూతంబులును, రామునిసాధు వా
గు; తం = ఆ; దూషణం = దూషణుని;	దంబులం బ్రశంసించినవి.
దృష్ట్వా = చూచి; సాధుసాధ్వీతి = బలే	అని, తాత్పర్యము.
బలేయని; కాకుత్స్థస్య = రాముని; అ	

ఏకస్మి న్మంతరే క్రుద్ధా శ్రుయ స్సేవాగ్రయాయనః
సంహృత్యా భగ్నద్రవ్యై రామం మృత్యుపాశావపాశితాః. ౧౭
మహాకపాలా స్థూలాక్షః ప్రమాధీన మహాబలిః

టీక ఏకస్మి న్మంతరే = ఈమధ్యము	సంహృత్యా = చేరి; రామం = రాముని
నందు; మహాకపాలః = మహాకపాలం	కాపు; అభగ్నద్రవ్యై = పాతద్రవ్యై.
మను; స్థూలాక్షః = స్థూలాక్షుండును;	ఇంతలో, మహాకపాలుండును స్థూ
మహాబలిః = అధికమయినబలముగల;	లాక్షుండును మహాబలుండుగా ప్రమా
ప్రమాధీనః = ప్రమాధియు; సేవాగ్ర	ధియునననియవ్వరు రాక్షసులు, మృ
యాయనః = సేనముందునడచువా	త్యపాశైర్బద్ధులగుటంజేసి, పరమ కుపి
లు; శ్రయః = ముప్పురు; క్రుద్ధాః = కో	టలయి, రామునపై కడవరి.
పించినవారలయి; మృత్యుపాశావపా	అని, తాత్పర్యము.
శితాః = మృత్యుపాశముచేబద్ధులయి;	

మహాకపాలో విపులం శూల ముద్యమ్య రాక్షసః. ౧౮
స్థూలాక్షః పట్టిసం గృహ్య ప్రమాధీన పరశ్వధమ్

టీక॥ విశ్రులం=విశాలమగు ; శూలం=శూలమును; ఉద్యమ్య = పట్టుకొని; మహాకపాలః = మహాకపాలుఁడను; రాక్షసః=రాక్షసుఁడును ; పట్టినం=అడ్డకత్తిని; గృహ్య(గృహీత్వా)=పట్టుకొని; స్థూలాక్షః = స్థూలాక్షుఁడును; పరశ్వథం = గొడ్డలిని; గృహీత్వా (అధ్యాహృతము)= గ్రహించి;

ప్రమాధీన = ప్రమాధియు; అభ్యుదయ(అధ్యాహృతము)=పరుగెత్తిరి. విశాలంబగుశూలంబుధరించి మహాకపాలుండును బట్టినంబు దాల్చి స్థూలాక్షుండును బరశ్వథంబుఁ జేకొని ప్రమాధియు, రామునిపైకడరిరి. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వై వాపతత స్తూణం రాఘవ స్సాయకై శ్శితైః. ౧౯
తీక్ష్ణగైః ప్రతిజగ్రాహ సంప్రాప్తా నళిధీ నివ

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; ఆపతతః = వచ్చుచున్నయారాక్షసులను; దృష్ట్వైవ=చూచినంతనే; తా(అధ్యాహృతము)=ఆరాక్షసులను; తూణం=శిఘ్రిముగా; శితైః = సానఁజెట్టఁబడిన; తీక్ష్ణగైః = కఱకులయిన కొనలుగల; సాయకైః = బాణముల చేత; సంప్రాప్తా = వచ్చిన; అతిథీ నివ=అతిథులనువలె ; ప్రతిజగ్రాహ=

రాముండు , ఆరాక్షసులుమువ్వురునువచ్చుటంబుచి , యిఁథులువచ్చి వచోవారలకఘ్నాదులొసంగునట్లు, శిఘ్రింబుననారాక్షసులకుఁ , దీక్షంబులగుబాణంబులంబ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

మహాకపాలస్య శిర శ్చిచ్ఛేద పరమేషధిః. ౨౦

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాముండు; పరమేషధిః = ఉత్కృష్టములగుబాణములచేత; మహాకపాలస్య=మహాకపాలునియొక్క; శిరః=తలను; చిచ్ఛేద=నఱకెను. ఆరాముండు, కఱకుబాణంబులచే మహాకపాలునిశిరంబుఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.

అసంఖ్యేయై స్తు బాణోమైః ప్రమమాథ ప్రమాథిమ్
స పపాత హతో ధూమా విటపీవ మహద్భీమః. ౨౧

టీక సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముడు; అసంఖ్యేయైః= లెక్కలేనట్లుగా;	వ-మహావృక్షమువలె; ధూమా= నేలగుండు; పపాత= పడెను.
ని; బాణోమైః= బాణసమూహములచేత;	ఆరాముండు, లెక్కలేనట్లుగా
త; ప్రమాథినంతు= ప్రమాథినిగూడ; ప్రమమాథ= వధించెను. సః= ఆప్రమాథినిగూడ;	నేలగుండువలె; పపాత= పడెను, నేలగుండువలె.
మాథి; హతో= వధించబడినవాడై;	అని, తాత్పర్యము.
టపీవ= కొమ్మలుగల; మహద్భీమః	

ఘోరాక్షస్య త్షిణీ తీర్ణైః పూరయామాన సాయ కైః

టీక సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముడు; తీర్ణైః= కఠినమైన; సాయ కైః= బాణములచేత;	పూరయామాన= నిండించెను.
ఘోరాక్షస్య= ఘోరాక్షునియొక్క;	ఆరాముండు, ఘోరాక్షుని కన్నులు
అక్షిణీ= కన్నుల	నిండఁ, కఠిన బాణముల నేసెను.
	అని, తాత్పర్యము.

దూషణస్య నుగాఢ పంచ సాహస్రాక్ష కుక్షిః త్షణాత్. ౨౨

బాణోమైః పంచసాహస్రై రసయ బృహస్పానమ్

టీక సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముడు; కుక్షిః= కోపించినవాడై;	క్షణాత్= తక్షణమువలన; దూషణస్య= దూషణనియొక్క;
అనుగాఢ= వెంట	ఆరాముండు, కుక్షితుండై, దూషణని వెంటదించి వచ్చిన యిందువలె
దీంచువారలగు; పంచసాహస్రాక్ష= అయిదువేల మందిని;	
పంచసాహ	

మందిరాక్షసులను, అయిదువేల బాణములచే, క్షణంబున, యమపురికిం బం

పెను. అని, తాత్పర్యము.

దూషణం నిహతం దృష్ట్వా తస్యచైవ పదానుగాఁ. ౨౩

వ్యాధిదేశ భరః క్రుద్ధ సేనాధ్యక్షాఁ మహాబలాఁ

టీక॥ భరః = భరుండు ; నిహతం = చంపబడిన ; దూషణం = దూషణుని ; నిహతం = చంపబడిన ; తస్య = ఆదూషణునియొక్క ; పదానుగాఁ = అడుగునువెంబడించినవారలను ; దృష్ట్వా = చూచి ; క్రుద్ధః = కోపించినవాడై ; మహాబలాఁ = అధికమయిన బలముగల ; సేనాధ్యక్షాఁ = సేనాధ్యక్షులను ; వ్యాధిదేశ = అజ్ఞాపించెను.	టీక = సేనాధ్యక్షులను ; వ్యాధిదేశ = అజ్ఞాపించెను.
పదానుగాఁ (అధ్యాత్మతము) = చంపబడినవారిని ; తస్య = ఆదూషణునియొక్క ; పదానుగాఁ = అడుగునువెంబడించినవారలను ; దృష్ట్వా = చూచి ; క్రుద్ధః = కోపించినవాడై ; మహాబలాఁ = అధికమయిన బలముగల ; సేనాధ్యక్షాఁ = సేనాధ్యక్షులను ; వ్యాధిదేశ = అజ్ఞాపించెను.	భరుండు, దూషణుండును అతనివెంబడింబోయిన నయిదువేలమంది రాక్షసులును నిహతులగుటంజూచి, కుపితుడై, మహాబలశాలులగు సేనాధ్యక్షులకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

అయం వినిహత స్సంఖ్యే దూషణ స్సపదానుగః. ౨౪

టీక॥ సపదానుగః = అడుగునువెంబడించువారలతోఁగూడిన ; అయం = ఈ ; దూషణః = దూషణుండు ; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు ; వినిహతః = చంపబడినవాడను.	ఈదూషణుండును , అతనివెంబడింబోయిన నయిదువేల రాక్షసులును రామునిచేహతులయిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

మహత్యా సేనయా సాధణం యుద్ధా రామం కుమానుషమ్ శస్త్రై నానావిధాకారై హణసద్ధ్యం సవరాక్షసాః. ౨౫

టీక॥ సవరాక్షసాః = సమస్త రాక్షసులారా ! యూయం (అధ్యాత్మతము) = మీరలు ; మహత్యా = గొప్పదగు ; సేనయా సాధణం = సేనతోఁగూడ ; నానావిధాకారైః = నానావిధములయిన యాకారములుగల ;	గొప్పదగు ; సేనయా సాధణం = సేనతోఁగూడ ; నానావిధాకారైః = నానావిధములయిన యాకారములుగల ;
--	--

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము ౩౫

స ౨౬

శస్త్రేః = ఆయుధములచేత ; కుమాను = కుత్తితమ
వం = కుత్తితమనుష్ఠాడగు ; రామం = నుష్ఠాడగు రామునివధింపుడు. అని, ఖ
రాముని హనధ్వం = వధింపుడు. రుడు సేనాధ్యక్షులకాజ్ఞాపించెను.

సమస్తరాక్షసులారా ! మీరలు, అని, తాత్పర్యము.
ఇమ్మహాసేనంగూడి, నానావిధాయు

ఏవ ముక్త్యా ఖరః కృద్ధో రామ మేవాభిదుద్రవే

టిక॥ ఖరః = ఖరుడు; ఏవం = ఇ ఖరుండీప్రకారమునంజెప్పి, కుపి
ట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; క్రద్ధః = కోపించిన తుండై, రామునిమీదికిఁబోయెను.
వాడై ; రామమేవ = రామునిగూ అని, తాత్పర్యము.
చియె; అభిదుద్రవే = పరుగెత్తెను.

శ్రేష్ఠగామీ పృథుగ్రీవో యజ్ఞశత్రు విహంగమః. ౨౬

దుజయః కరవీరాక్షః పరుషః కాలకాముకః

మేఘమాలీ మహామాలీ సర్వాస్యో రుధిరాశనః. ౨౭

ద్వాదశై తే మహావీర్యా బలాధ్యక్షా స్ససైనికాః

రామ మేవా భ్యవతంత విస్ఫుజంత శ్వరో త్రమాక్. ౨౮

టిక॥ శ్రేష్ఠగామీ = శ్రేష్ఠగామియు; పృథుగ్రీవః = పృథుగ్రీవుడును ; యజ్ఞ
శత్రుః = యజ్ఞశత్రుడును; విహంగ మః = విహంగముడును; దుజయః =
దుజయియుడును; కరవీరాక్షః = కరవీ రాక్షుడును; పరుషః = పరుషుడును;
కాలకాముకః = కాలకాముకుండు ను; మేఘమాలీ = మేఘమాలియు; మహా
మాలీ = మహామాలియు; సర్వాస్యః = స ర్వాస్యుడును; రుధిరాశనః = రుధిరాశ నుడును;
మహావీర్యాః = అధికమయినప రాక్రమముగల; ఏతే = ఈ; ద్వాదశః =
పండ్లైండుగులైన; బలాధ్యక్షాః = సే నాధ్యక్షులు; ససైనికాః = సైనికుల
తోఁగూడినవారలయి; శ్వరో త్రమాక్ = బాణశ్రేష్ఠములను; విస్ఫుజంతః = విడు చుచు; రామమేవ = రామునిగూచి
యె; అభ్యవతంత = పోయిరి.

<p>శ్వేన గామియ్యం బృథుగ్రీవుండును యజ్ఞ శత్రుగ్రంధునువిహంగముఁడునుదు జకాయుండునుగరవీరాత్ముండును బరు వుండును గాలకాముకకుండును మేఘు మాలియుమహామాలియు సర్వాస్యఁ</p>	<p>దునురుధిరాశనుండును మహావీర్యులగు నీసేనాధ్యక్షులుపండ్రెండుగురును సే నాసహితులయి , నానావిధోత్తమ బాణంబులంబ్రయోగించుచు , రాము నిమీడికడరిరి.అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తతః పావకసంకాశై హేమవజ్రవిభూషితైః

జఘాన శేషం తేజస్వీన్ తస్య నైస్యస్య సాయతైః. ౨౯

టీక||తతః= అంత; తేజస్వీన్ = తను; జఘాన=వధించెను.

<p>అధికమయిన పరాక్రమము గల రా ముండు; పావకసంకాశైః= నిష్పవోస మానములును ; హేమవజ్రవిభూషి తైః=బంగారముల చేతనువజ్రములచేత నుఅలంకరింపఁబడినవియువగు; సాయ తైః=బాణములచేత; తస్య=ఆ ; నై స్యస్యం=నైస్యముయొక్క; శేషం=మిగ</p>	<p>అంత, మహాపరాక్రమకాలియగు రాముండు, బంగారముచేతను వజ్రము లచేతను అలంకృతంబులయి యగ్ని హోత్రములువలెఁ జేరిల్లుచున్నబా ణంబులచే , నామిగిలిననైస్యమునుగూ డ, వధించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తే రుక్తపుంఖా విశిఖా స్పృధామా ఇవ పావకాః

నిజఘ్నుస్తాని రక్షాంసి వజ్రా ఇవ మహాదుర్మాణ. ౩౦

టీక||స్పృధామాః= పొగతోగూడి చినవి.

<p>న; పావకాఇవ(స్థితాః)= నిష్పలువలె నున్న; రుక్తపుంఖాః= బంగారుపింజలు గల; తే=ఆ; విశిఖాః=బాణములు; తా ని; ఆ; రక్షాంసి=రాక్షసులను; వజ్రాః= వజ్రాయుధములు; మహాద్రుమానివ= మహావృక్షములనువలె; నిజఘ్నుః=వధిం</p>	<p>పొగరాజుచున్నయగ్నిహోత్రములువ లెనున్నకాంచనపుంఖములగునాబాణం బులు, వజ్రాయుధంబులు, మహావృక్షం బులనఱకునట్లు, ఆరాక్షసులనందఱు, ఖం డించినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

రక్షసాంతు శతం రామ శ్వతే నైకేన కణేనా

సహస్రం చ సహస్రేణ జఘాన రణమూర్ధణి. ౩౦

టీక॥ రామః = రాముడు; రణస్రం = వేయింటిని; జఘాన = వధించి
మూర్ధణి = యుద్ధాగ్రమునందు; చెను.
ఏకేన = ఒక్కటయిన; కణేనా = క రాముడు, యుద్ధాగ్రమున, నూ
ణాకారములగు; శ్వతేన = నూలులు రాక్షసుల నూలుబాణములచేత
బాణములచేత; రక్షసాం = రాక్షసులు, వేయిమంది రాక్షసుల వేయిబాణము
లయొక్క; శతంతు = నూటిని; సహస్రేణ = వసువధించెను. అని, తాత్పర్యము.

తైర్భిన్నవమాభరణా శ్చిన్నభిన్నశరాసనాః

నిపేతు శ్శోణితాదిగ్ధా ధరణ్యాం రజనీచరాః. ౩౧

టీక॥ రజనీచరాః = రాక్షసులు; త్తురుచే దడుపఁబడినవారలయి; ధ
త్రైః = ఆబాణములచేత; భిన్నవమాభరణాః = భూమియందు; పశేతుః = ప
భరణాః = భేదించఁబడినకవచములు డిరి.
ను ఆభరణములును గలవారలయి; ఛి రాక్షసులు, ఆబాణములచే భిన్న
న్నభిన్న శరాసనాః = నలుకఁబడిన కవచములు, నలుకఁబడినధనుస్సులు
వియు భేదించఁబడినవియునగు విండ్లు గలవారలయి, నెత్తుటం దోగుడు,
గలవారలయి; శోణితాదిగ్ధాః = నెఘామింబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తై ముక్తకేతై స్సమరే పతితై శ్శోణితోష్ఠితైః

ఆస్తీణా వసుధా కృత్స్నా మహావదిః కుశైరివ. ౩౨

టీక॥ సమరే = యుద్ధమునందు; ములవారలును; పతితైః = పడినవారలు
క్తకేతైః = విడువఁబడినవెండుకలుగును; శోణితోష్ఠితైః = నెత్తురుచేదడు

పంబడినవారిలునగు; తైః=ఆరాక్షసు	శించినది.
లచేత; ఆస్తీర్థా=కప్పంబడిన; వసు	అట్లు, విరిసినతలవెండుకలతోనె
ధా=ఘూమి; కృత్స్న=అంతయు ;	త్తుటందోగుడుంబడియున్న రాక్షసుల
కృత్స్న=దగ్ధులచేత; ఆస్తీర్థా=క	చేగప్పంబడినయాయుధఘూమి, దర్భ
ప్పంబడిం; మహావేదిరివ=యాగవేదిక	లచేగప్పంబడినయాగవేదికవలె, నొ
వలె; బభౌ(అధ్యాహృతము)=ప్రకా	ప్పుడుండినది. అని, తాత్పర్యము.

క్షణేనతు మహాఘోరం వనం నిహతరాక్షసమ్

బభూవ నిరయప్రఖ్యం మాంసశోణితకడఁమమ్. ౩౪

టీక॥ క్షణేనతు=క్షణముచేతనే ;	గాను; బభూవ=అయెను.
మహాఘోరం=మహాభయంకరమగు ;	క్షణమాత్రంబున, మహాభయంకర
వనం=అడవి; నిహతరాక్షసం = చం	బగునవ్వనంబు, రాక్షసులందఱునిహ
పంబడినరాక్షసులుగలదిగాను; మాం	తులగుటచే, మాంసరక్తంబులయిదు
సశోణితకడఁమం= మాంసముచేనిను	యితోఁగూడి, నరకంబువలెనుండినది.
నెత్తురుచేతను నడుసుగలదిగాను; నిర	అని, తాత్పర్యము.
యప్రఖ్యం= నరకముతోఁబోలిగలది	

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీషకమఁకామ్

హతాన్యేకేన రామేణ మానుషేణ పదాతినా. ౩౫

టీక॥ ఏకేన=ఒక్కఁడును; మానుషే	దశ=పదునాలుగు; హతాని=చంఛం
ణ=మనుష్యుండును; పదాతినా=కా	బడించి.
లిబంటువునగు; రామేణ=రాముడచే	మనుష్యుండును బదాతియైనగురా
త; భీషకమఁకాం=భయంకరమయి	ముండొక్కఁడు, భయంకర పరాక్ర
నకార్యముగల; రక్షసాం=రాక్షసుల	ములగు పదునాలుగువలె రాక్షసులను
యొక్క; సహస్రాణి = వేలు; చతు	వధించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సైన్యస్య సర్వస్య ఖరశ్వేషో మహారథః

రాక్షస శ్రీశిరాత్పైవ రామశ్చ రివుసూదనః. 3౬

టీక॥ తస్య=ఆ; నైస్యస్య = నైస్య మనకు; సర్వస్య=అంతకును; మహారి	రామశ్చ= రాముండును ; శేషః = మిగత.
ధి=తన్నును సారధిని గుఱ్ఱంబులం గా	ఆనైస్యమునకంతయుం దన్నును సా
పాదుకొనుచుం బదునొకఁడువేలమం	రధినిగుఱ్ఱంబులను గాపాడు కొనుచుం
దివిలుకాండ్రతోఁ బోరువాడగు; ఖ	బదునొకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ
రః=ఖరుండును; త్రిశిరాః= త్రిశిరుండ	బోరఁజాలినఖరుండును ద్రిశిరుండును శ
ను; రాక్షసత్వైవ= రాక్షసుండును;	త్రవధంబు సేయునట్టిరాముండును, ఏ
రివుసూదనః = శత్రువులంజంపునట్టి;	రుమువ్వరుమిగిలెరి. అని, తాత్పర్యము.

శేషా హతా మహాసత్త్వా రాక్షసా రణమూఢాని

ఘోరా దుర్విషహా స్పృశే లక్ష్మణ స్యాగ్రజేన తే. 3౭

టీక॥ శేషాః= మిగిలిన ; మహాస	గు రామునిచేత; హతాః = చంపఁ
త్త్వాః= అధికమయినబలముగలవార	బడినారు.
లును; ఘోరాః=భయంకరులును; దు	మహా బలశాలులును భయంకరా
ర్విషహాః = సహింపఁగూడనివారలు	కారులును దుర్జయమునగుతఁగినరా
నగు; తే=ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసు	క్షసులనందఱను , లక్ష్మణోగ్రజుండగు
లు; సర్వే=అందఱును; రణమూఢా	రాముండు, యుద్ధంబున, వధించివుచ్చె
ని=యుద్ధాగ్రమునందు; లక్ష్మణస్య=ల	ను. అని, తాత్పర్యము.
క్ష్మణునియొక్క; అగ్రజేన= అన్నయ	

తతస్తు త ద్భీమబలం మహాహవే

సమీక్ష్య రామేణ హతం బలీయసా

రథేన రామం మహతా ఖరస్తదా

సమాససా దేంద్ర ఇవోద్యతాశనిః. 3౮

టిక||తతస్తు=అంతను; తదా= అప్పుడు; ఖరః=ఖరుడు; మహాహవే= మహాయుద్ధమునందు; బలీయసా=బలిష్ఠుండగు; రామేణ=రామునిచేత; హతం=వధించబడిన; భీమబలం=భయంకరమయినబలముగల; తతే=అనైన్యమును; సమీక్య=చూచి; మహతా=గొప్పదగు; రథేన=రథముచేత; రామం=రాముని; ఉద్యతాశనిః=పట్టుబడినవజ్రాయుధముగల; ఇంద్రఇవ=ఇం

ద్రుడువలె; సమాససాద = సమీపించెను. అంతనప్పుడు, బలవంతుండగు రాముడు యుద్ధంబున భయంకరంబగు నానైన్యమునంతయు వధించుటం బూచి, ఖరుడు, కోపంబున, మహా రథారూఢుడై, వజ్రాయుధంబు ధరించిన యింద్రునిపగిది, భయంకరాకారుడై, రామునిపైఁగి గవ్వెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపేక్ష, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
అరణ్యకాండే, వద్వీంశస్సగళః.
ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అరణ్యకాండవద్వీంశస్సగళః టీక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౩౬౫

స ౨౭

౫౫

సప్తవింశసర్గప్రారంభః.

ఖరంతు రామాభిముఖం ప్రయాతం వాహినీపతిః

రాక్షస స్త్రీశిరా నామ సన్నిపత్యేద మబ్రవీత్. ౧

టీక || వాహినీపతిః = నేనానాయకం = ఈమాటను ; అబ్రవీత్ =
కుండగు; త్రిశిరానామ = త్రిశిరుండనిపు చెప్పెను.
సద్ధుండైన; రాక్షసః = రాక్షసుడు; నేనానాయకుండగుత్రిశిరుండు, రా
రామాభిముఖం = రామునకభిముఖము మునకభిముఖంబుగానడచిన ఖరుంజా
గా; ప్రయాతం = పోయిన; ఖరంతు = చి, యతనికడ్డముగాఁబోయి, యిమా
ఖరునిగూచిక; సన్నిపత్య = పోయి; ఇటంబెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మాం నియోజయి విక్రాంత సన్నివర్తక సాహసాత్
పత్య రామం మహాబాహుం సంయుగే వినిపాతితమ్. ౨

టీక || విక్రాంత = పరాక్రమశాతతం = వధింపఁబడినవానిగా; పత్య =
లివగుఖరుండా! మాం = నన్ను ; నిచూడుము.
యోజయి = నియోగించుము. సాహ పరాక్రమశాలివగుఖరుండా ! న
సాత్ = సాహసముననుండి ; సన్నివ న్నాజ్ఞాపించుము ; ఈసాహసంబువ
తకస్య = మఱలుము. మహాబాహుం = దలుము ; ఇదిగో, మహాబాహుం
పెద్దచేతులుగల; రామం = రాముని; డగు రాముని యుద్ధంబున వధింబెద
సంయుగే = యుద్ధమునందు ; వినిపా ను; బాడుము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిజానామి తే సత్య మాయుధం చాహ మాలభే
యథా రామం వధిస్యామి వధాహాం సర్వరక్షసామ్. ౩

<p>టిక॥ యథా = ఎట్లు; సవరణకు సాం = సమస్త రాక్షసులకును ; వధా హం = వధింపనహంఁడగు ; రా మం = రాముని; వధియ్యమి = వధించె దనో; తథా (అధ్యాహృతము) = అ ట్లు; తే = సీకొఱకు; సత్యం = సత్యము గా; ప్రతిజ్ఞానామి = ప్రతిజ్ఞ చేసెనను.</p>	<p>అహం = నేను; ఆయుధంబు = ఆయు ధమును; ఆలభే = తాంక్షదను. నేను సమస్త రాక్షసులకును వధ్యం డగు రాముని వధించెదను ; అట్లు, ఆ యుధము బుడచి, సత్యము గాఁబ్రతినగా వించెదను. అ, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అహం వాస్య రణే మృత్యు రేషవా సమరే మమ
వినివృత్య రణోత్సాహో స్తు హూతం ప్రాశ్నికో భవ. ౪

<p>టిక॥ అహంవా = నేనేని; అస్య = ఈ రామునకు; రణే = యుద్ధమునందు; మృత్యుః = మృత్యువును. ఏషవా = ఇతఁ డేని; సమరే = యుద్ధమునందు; మమ = నాకు; మృత్యుః (అధ్యాహృతము) = మృత్యువు. త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; రణోత్సాహో = యుద్ధోత్సా హముననుండి; వినివృత్య = మఱి; ము</p>	<p>హూతం = కొంచెము సేవు; ప్రాశ్ని కః = సాక్షివి; భవ = అగుము. నేనై నను, ఈ రాముని యుద్ధంబున వధించెదను; తేక, రామఁ డేని నన్ను యుద్ధంబున వధించుఁ గాక; నీవిప్పుడు యుద్ధోత్సాహంబువదలి కొంచెము సే వు సాక్షివిగా నుండుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ప్రహృష్టోవా హతే రామే జనస్థానం ప్రయాస్యసి
మయివా నిహతే రామం సంయుగాయో పయాస్యసి. ౫

<p>టిక॥ రామే = రాముఁడు ; హతే = చంపకబడఁ గా; త్వం = నీవు; ప్రహృష్టః = సంతసించినవాఁడవై; జనస్థానం = జన స్థానమును; యాస్యసివా = పొందవైన నుబొందుదువు. మయి = నేను ; నిహ</p>	<p>తే = చంపకబడఁ గా; సంయుగాయ = యుద్ధముకొఱకు; రామం = రాముని; ఉ పయాస్యసివా = పొందవైననుబొందు దువు. రాముఁడు హతుండగునేని, నీవుసం</p>
---	--

తుష్టుండవై జనస్థానంబున కైనను బోఁ అని, త్రిశిరుడు, ఖరునితోఁ జెప్పెను.
గలవు; లేక, నేను హతుండనగుదు నేని, అని, తాత్పర్యము.
రామునితో నేని యుద్ధంబుగా వింపుము.

ఖర స్త్రిశిరసా తేన మృత్యులోభా త్ప్రసాదితః

టీక॥ ఖరః = ఖరుడు; తేన = ఆ; త్రిశి సాదితః = వేడుకొనఁబడినాడు.
రసా = త్రిశిరునిచేత ; మృత్యులోభా ఆత్రిశిరుండి ప్రకారంబున , ఖరుని
త = మరణమునందలియాసవలన , ప్ర వేడుకొనియెను. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ యుధ్యే శ్యమజ్ఞాతో రాఘవాభి మఖోయయా. ౬

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ యినవాడై; యయా = పోయెను.
త్రిశిరుడు; “గచ్ఛ = పొమ్ము. యు అంతఃఖండ , “పోయి యుద్ధం
ధ్య = పోరుము” ఇతి = అని ; అనుజ్ఞా బుగా వింపుము ” అనియనుమతింప ,
తః = అనుమతింపఁబడినవాడై; రాఘ నాత్రిశిరుడు రామున కభిముఖంబు
వాభిముఖః = రామునికెదురుమొగము గాఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

త్రిశిరాపి రథేనైవ వాజీయుక్తేన భాస్వతా

అభ్యద్రవ ద్రణే రామం త్రిశ్యంగభవ పర్వతః. ౭

టీక॥ త్రిశిరాపి (త్రిశిరాపి) = అభ్యద్రవతే = పరుగెత్తెను.
త్రిశిరుడును; వాజీయుక్తేన = గుఱ్ఱము త్రిశిరుండు , మంచి గుఱ్ఱంబులుగ
లతోఁగూడిన; భాస్వతా = ప్రకాశిం ట్టినదియు దేదీప్యమానంబునగు , ర
దుడున్న; రథేనైవ = రథముచేతనె; థంబునారోహించి, మూడుతలలుగల
త్రిశ్యంగః = మూడుశిఖరములుగల; వాడుకావున మూడుశిఖరములతోఁ
పవకతభవంకొండవలె; రణే = యు గూడిన పవకతంబుకరణి, యుద్ధంబున
ద్ధమునందు; రామం = రామునిగూచి; రామునిపైకడరెను. అని, తాత్పర్యము.

శరధారాసమూహాః స మహామేఘ ఇవోన్మృజాః
వ్యస్పజ త్వద్వశం నాదం జలద్రాస్యతు దుందుభేః ౮

టీక॥సః=ఆత్రిశిరుడు; మహామేఘు చెను.

ఇవ=గొప్ప మేఘమువలె; శరధారాస	ఆత్రిశిరుడు, మహామేఘము జల
మూహాః = బాణములను ధారలను	ధారలనువిడుచునట్లు, బాణంబులుగు
మూహములను; ఉన్మృజాః=విడుచుదు;	రిపించుచు, నీటందడిసిన భేరినాదంబును
జలద్రాస్య=జలముచేదడిసిన; దుం	కుం దుల్యంబుగా, సింహనాదంబుగా
దుభేః=భేరికి; సద్వశం=సమానమయి	వించెను. అని, తాత్పర్యము.
న; నాదం=ధ్వనిసి; వ్యస్పజత్ = విడి	

ఆగచ్ఛంతం త్రిశిసం రాక్షసం ప్రేత్య రాఘవః
ధనుసా ప్రతిజగ్రాహ విధూన్వక్ సాయకాక్ శితాక్ ౯

టీక॥రాఘవః=రాముడు ; ఆగ త్రిజగ్రాహ=ప్రతిగ్రహించెను.

చ్ఛంతం=వచ్చుచున్న; త్రిశిసం= త్రిశి	రాముడు, త్రిశిరుండు వచ్చుటం
రుండవ; రాక్షసం=రాక్షసుని ; ప్రే	జూచి, తీర్వంబులగు బాణంబులనువిం
త్య=మూచి; ధనుమా=ధనుస్సుచేత; శి	టంగూచి, ప్రయోగించుచు, నాతనిం
తాక్=తీర్వములగు; సాయకాక్=బా	బ్రతిగ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.
ణములను; విధూన్వక్=కదలింపుచు; ప్ర	

స సంప్రహరస్తుములో రామత్రిశిరసో మహాః
బధూవా తీవ బలినో స్సింహకుంజరయో రివ. ౧౦

టీక॥ఆతీవ= మిక్కిలియు ; బలి	నకునువలె; మహాః=గొప్పదియు; తు
నోః=బలవంతులగు; రామత్రిశిరసోః=	ములః=దొమ్మియునగు; సః=ఆ ; సం
రామునకునుద్రీశిరునకును; సింహకుం	ప్రహరః=యుద్ధము; బధూవ = ఆ
జరయోరివ=సింహమునకును ఏనుంగు	యెను.

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము.

౩౬౪

స ౨౭

అంత, మహాబలశాలులగునారామ | నుంగునకుంబోలె, గొప్పతుములయు
త్రిశిరులకు సింహంబునకునుమదవుటే | ధంబుగలిగెను. అని, తాత్పర్య

తత స్త్రిశిరసా చాణ్డే లకలాటే తాడిత స్త్రిభిః

అవష్ఠీ కుపితో రామ స్సంరబ్ధ మిద మబ్రవీత్. ౧౧

టీక|| తతః=అంత; అవష్ఠీ= అ | టుతోఁగూడునట్లుగా; ఇదం= ఈమా
ధికమయినకోపముగల; రామః = రా | టను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
ముందు; త్రిశిరసా = త్రిశిరునిచేత; ల | అంతఁ, గ్రుద్ధుండైనరామండు,
లాటే=నొసటను; త్రిభిః = మూఁడై | త్రిశిరునిచే నొసట మూఁడుబాణంబు
న; చాణ్డేః = బాణములచేత; తాడి | లందాడితుండై, మఱియుఁగోపము
తః=కొట్టఁబడినవాఁడై; కుపితః= కో | నొంది, యిట్లని, చెప్పెను.
పించినవాఁడై; సంరబ్ధం = చేగిరపా | అని, తాత్పర్యము.

అహో విక్రమశూరస్య రాక్షసస్యే దృశం బలమ్

పుష్పైరివ శరై ర్యస్య లలాటే స్త్రి పరిక్షతః. ౧౨

టీక|| అహో=ఆశ్చర్యము! విక్రమ | నటను; పరిక్షతః= కొట్టఁబడినానో.
శూరస్య=పరాక్రమశూరుండగు; రా | ఆశ్చర్యము! మహాపరాక్రమశాలి
క్షసస్య=రాక్షసునియొక్క; బలం=బలి | యుశూరుండునగు రాక్షసునిబలముచా
మి; ఈదృశం=ఇట్టిది! యస్య = ఎవ్వని | లగొప్పదిగానున్నది! ఈబాణంబులు
యొక్క; శరైః=బాణములచేత ; పు | నానొసటందగిలిపుష్పంబులువలె నున్న
పుష్పైరివ=పూలచేతవలె; లలాటే=నా | వి! అని, తాత్పర్యము.

మమాపి ప్రతిగృహ్ణీష్య శరాం శ్చాపగుణమృతాన్

టీక|| మమ=నాయొక్క; చాపగుణ | టనుండివెడలిన; శరానపి= బాణముల
మృతాన్=ధనుస్సుయొక్క యల్లెత్రా | నుగూడ, ప్రతిగృహ్ణీష్య= ప్రతిగ్రహిం

ప్రము.

ఇంక; పాధనుస్సుననుండి వెడలెడు
బాణంబులనుం బ్రతిగ్గిహించి చూడు

ము.అని, రాముండు, త్రిశిరునితోఁజెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యాతు సంరబ్ధ శ్చరా నాశీవిహోపమా. ౧౩

త్రిశిరునిచేతఁ బ్రతిగ్గి నిజఘాన చతురదశ

టీక॥ సః (అధ్యాపృతము) = ఆరా
ముండు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యాతు = చె

త్రిశిరుని తొమ్మునందు ; నిజఘాన =
వేసెను.

ప్పినంతనె; క్రద్ధః = కోపించినవాం
డై; సంరబ్ధః = వేగిరపడినవాండై; అశీష

ఆరాముండు , ఈప్రకారంబునం
జెప్పి, కపితుండై, వేగంబునఁగ్రూర న

హోపమా = సహములతోఁ బోల్చి
గల; చతురదశ = పదునాలుగు ; శ

ర్పసమానంబులగు పదునాలుగు బా
ణంబులఁ, త్రిశిరునితొమ్ముపైగాడ నె

రా = బాణములను; ప్రతిగ్గివహిసి =

నెను. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్భి సురగా నస్య శరై స్సన్నతపవళిః. ౧౪

స్వపాతయత తేజస్వీ చతుర స్తస్య వాజినః

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయిన
పరాక్రమముగల రాముండు ; తస్య =

తర్భిః = నాలుగింటిచేత; స్వపాతయ
త = పడవేసెను.

అట్టి; అస్య = ఈత్రిశిరునియొక్క; వా
జినః = వేగవంతములగు; తురగా =

అంత , మహాపరాక్రమశాలియ
గు రాముండు , నాలుగుబాణము

గుఱ్ఱములను; చతురః = నాలుగింటి
ని; సన్నతపవళిః = వంకరలేనిగణు

లచేత , నాత్రిశిరునిగుఱ్ఱంబుల నా
లుగింటినిఁగూలనెను.

పులుగల; శరైః = బాణములచేత; చ

అష్టభి స్సాయితై స్సూతం రథోపస్థా స్తస్యపాతయత్. ౧౫

రామ శ్చిచ్ఛేద బాణేన ధ్వజంచాస్య సముచ్చితమ్

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౩౭౧

స ౨౭

టీక॥ రామః = రాముడు; అష్టాశ్వినిః = అష్టాశ్విని; బాణములచేత ; చిచ్ఛేద
భిః = ఎనిమిదియైన ; పాయకైః = నలుకైను.
బాణములచేత; సూతం = సారధిని; రామం దెనిమిదిబాణంబుల సార
రథోపస్తాత్ = రథముపైనుండి; స్వధి గూలనేసెను ; ఒక్క-బాణము
పాతయత్ = పడచేసెను. అస్య = న, రథంబుపైనుండుధ్వజంబును దెగచే
ఈత్రశిరుసియొక్క ; సమచ్చితం = సెను. అని, తాత్పర్యము.
ఉన్నతమగు; ధ్వజంచ = టెక్కెము

తతో హతరథా త్తస్మాదుత్పతంతం నిశాచరమ్. ౧౬
విభేద రామ స్తం బాణైః హృదయే సోధిత జ్ఞః

టీక॥ తతః = అంత; రామః = రామ; అభయత్ = అభయము.
ముడు; తస్మాత్ = అ ; హతరథాత్ = అంత, రాముండు, ఆత్రశిరు
కొట్టఁబడినరథముననుండి ; ఉన్నతం డా హలాశ్వంబగు నాచథునిననుం
తం = ఎగురుచున్న ; తం = అ; డియొద్దనుండుటంబున, యాతనివ
నిశాచరం = రాక్షసుని; హృదయే = క్షిస్థలంబునఁ దెగఁబాణంబుల గా
తొమ్మునందు; బాణైః = బాణము డనేయి, నారాక్షసుండుమూర్ఖులైన.
లచేత; విభేద = భేదించెను. సః = ఆ అని, తాత్పర్యము.
త్రిశురుండు; జ్ఞః = మూఁఖఁడు;

సాయకై శ్చప్రమేయాత్తా సామక్షాన్తస్య రక్షసః. ౧౭
శిరాంస్యపాతయ ద్రామో వేగవచ్చి ప్రేరిశ్యతైః

టీక॥ అప్రమేయాత్తా = కొలఁతపె
ట్టరానిబలముగల; రామః = రాముడు; భిః = మూఁదైన; సాయకై శ్చ = బాణ
సామక్షాన్తః = కోపముతోఁ గూడినవా
డై; వేగవచ్చిః = అధికమయినవేగము తయత్ = పడచేసెను.
గలవియు; శిలైః = తీక్షణములగు; త్రి అప్రమేయబలుండగు రాముండు,

కోపమునొంది, వేగవంతంబులగుముఠా దుశలలన ఖండించెను.

దుకటకుబాణంబుల, నాత్రిశిరుని మూలని, తాత్పర్యము.

స భూమా రుధిరోద్ధానీ రామబాణాధిపీతః. ౧౮

స్వపత త్పతిత్రైః పూర్వం స్వశిరోభి నిశాచరః

టీక॥ సః=అనిశాచరః = రాక్షసుః తోఁగూడఁభూమా= నేలయందు; స్వ
డగుత్రిశిరుఁడు; రామబాణాధిపీతః= పతత్=పడెను.

రామబాణములచేఁబడింపఁబడిన వాఁ అత్రిశిరుండు, అట్లు రామబాణం
దై; రుధిరోద్ధానీ= నెత్తురుగ్రకురు-బు బులచే ఖండితశిరసుఁడై, నెత్తురుగ్ర
న్నవాఁడై; పూర్వం = మున్ను; పతి కురు-దుఁ, దలలతోఁగూడ, నేలంగూ
త్రైః=పడిన; స్వశిరోభిః = తనతలల లెను. అని, తాత్పర్యము.

హతశేషా స్తతో భగ్నా రాక్షసాః ఖరసంశ్రియాః. ౧౯

ద్రవంతిస్త న తిష్ఠంతి వ్యాఘ్రేత్రస్తా మృగా ఇవ

టీక॥ తతః=అంత; హతశేషాః= పులివలన భయపడిన; మృగాఇవ=జిం
చంపఁబడఁగా మిగిలిన ; ఖరసంశ్రి
యాః=ఖరుఁడేయాశ్రయముగాఁగల; కలువలె; నతిష్ఠంతి=నిలువరు.

రాక్షసాః=రాక్షసులు; భగ్నాః= భ అంత, ఖరసైనికులలో హత శేషుల
యంబు నొందిన వారలయి ; ద్రవం గురాక్షసులు, భీతులయి పెద్దపులిభ
తిస్త=పరుగెత్తిరి. వ్యాఘ్రేత్రస్తాః= యపడిన జింకలపగిది, నిలువక పరుగె
త్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

తా ఖరో ద్రవతో దృష్ట్వా నివత్య రుషిత స్వయమ్. ౨౦

రామ మేవాభిదుద్రావ రాహు శ్చంద్రమసం యథా

టీక॥ ఖరః=ఖరుఁడు; ద్రవతః=పరుగెత్తుదున్న ; తా = ఆరాక్షసుల

ను; దృష్ట్యా=చూచి; రుషితః=కోపం రుగైత్రేను.
 చినవాడై; స్వయం = తానె; నివ ఖరుండు, అట్లుపరు గెత్తుచున్న
 త్యక్=మఱలించి; రామమేవ = రా రాక్షసులజూచి, కపితుండై, వా
 మునిగూచియె ; రాహుః = రా రలమఱలించి, రాహువు చంద్రుని
 హువు ; చంద్రమసంయథా = చంద్రుని బోవుచున్నట్లు, రామనిచేరి బో
 దునివలె ; అభి దుద్రావ = పయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, సప్తవింశత్యకంః.

ఇతి, స్వప్తాధికము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంః

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండసప్తవింశత్యకీ,

ముగిసినది.

ॐ

అష్టావింశత్యకప్రారంభః.

నిహతం దూషణం దృష్ట్వా రణే త్రిశిరసా సహ

ఖరస్యా పృథవ త్రాసో దృష్ట్వా రామస్య విక్రమమ్. ౧

టీక॥ రణే = యుద్ధమునందు; త్రి అభవత్=కలిగెను.

శిరసాసహ= త్రిశిరుఃతోఁగూడ ; ని అట్లురాముండు, యుద్ధంబున,

హతం=వధింపఁబడిన ; దూషణం= దూషణునిఁ ద్రిశిరునింఁగూడ వధించిన

దూషణుని; దృష్ట్వా=చూచి; ఖరస్యా ది చూచి, ఖరుండును, రాముని

పి=ఖరునికిని; రామస్య = రామునియొ పరాక్రమంబున కృభయమునొందెను.

కాఁగి; విక్రమం = పరాక్రమమును; దృ అని, తాత్పర్యము.

ష్ట్వా=చూచి; త్రాసః = భయము;

స దృష్ట్యా రాక్షసం నైర్య మవిషహ్యం మహాబలః
హత మేకేన రామేణ త్రిశిరోదూషణావపి. ౨
తద్బలం హతభూయిష్ఠం విమనాః ప్రేక్ష్య రాక్షసః
ఆససాద ఖరో రామం నమంచి ర్వాసవం యథా. ౩

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; రాక్షసః = రాక్షసుడైన ; ఖరః = ఖరుండు; ఏకేన = ఒక్కఁడైన; రామేణ = రామునిచేత; హతం = చంపఁబడిన; అవిషహ్యం = సహింపవలసినదిగాని; రాక్షసం = రాక్షససంబంధియగు; నైర్యం = నైర్యమును; హతౌ (అధ్యాత్మతము) = చంపఁబడిన; త్రిశిరోదూషణావపి = త్రిశిరునిదూషణుని; దృష్ట్యా = చూచి; హతభూయిష్ఠం = చంపఁబడిన యుత్తమరాక్షసులుగల; తత్ = ఆ; బలం = సైన్యమును; ప్రేక్ష్య = చూచి; విమనాః = దుఃఖమునొందిన మనస్సుగలవాడై ;	రామం = రాముని; నమంచి = సమచియనురాక్షసుండు; వాసవం యథా = ఇంద్రునిబోలె; ఆససాద = సమీపించెను. మహాబలతాలియగు ఖరుండు; ఒక్కరామునిచే, ఒక్కఁడయింబగు రాక్షససైన్యంబంతయుఁ ద్రిశిరుండును దూషణునువధిపఁబడుటనుజూచి, సైన్యమంతయునశించుటంగని, దుఃఖితుండై, నమచియింద్రునిప్రేక్షింబోయినట్లు, రామునిమీఁదికడరెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

వికృత్య బలవ చ్ఛాపం నారాచాక్ రక్తభోజనాక్
ఖర శ్చిక్షేప రామాయ క్రుద్ధా నాశీవిషానివ.౪

టీక॥ ఖరః = ఖరుండు ; బలవత్ = బలముగలుగునట్లుగా; చ్ఛాపం = ధనుస్సును; వికృత్య = ఆకషింఁచి ; క్రుద్ధాక్ = కోపమునొందిన ; ఆశీవిషానివ (స్థితాక్) = సహములువలెను	న్న; రక్తభోజనాక్ = రక్తమునుదీనునట్టి; నారాచాక్ = చాటములను; రామాయ = రామునికొఱకు; చిక్షేపం = విడిచెను. ఖరుండు , తనబలంబుకొలంది ధ
---	--

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము 31౫

స ౨౮

నుస్సనాకషిణంచి , క్రుద్ధంబులగుక్క | గుబాణంబులరామునిపై, బ్రయోగిం
ష్ట సపకంబులవంటి ర క్రభోజనంబుల | చేను. అని, తాత్పర్యము.

జ్యోం విధూన్వక్ సుబహుశ శ్శిక్షయాస్త్రాణి దర్శయన్
చకార సమరే మాగాణ్ శరై రథగతః ఖరః. ౫

టీక|| రథగతః=రథమునుబొందిన; విధమ-గణములను ; చకార - చే
ఖరః=ఖరుండు; సమరే=యుద్ధమునం నెను.
దు; శిక్షయా=అభ్యాసముచేత ; సు రథగతుండగుఖరుండు, యుద్ధంబు
బహుశః = అనేక విధములుగా ; న, ధనుర్విద్యాపాండిత్యంబేవడ, నా
జ్యోం=అల్లెత్రాటిన; విధూన్వక్=చ నావిధంబులబాణంబులు నారింగూర్చు
లింపఁజేయుచు; అస్త్రాణి=అస్త్రము చు, నస్త్రప్రయోగసావధ్యకంబుడట
లను; దర్శయన్=చూపుచు; శరైః= పడ, చానామాగణంబుల బాణంబులు
బాణములచేత; మాగాణ్= నానా ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

స సర్వాశ్చ దిశో బాణైః ప్రవిశశ్చ మహారథః

పూరయామాస తం దృష్ట్వా రామోపి సుమహా ధనుః. ౬

టీక|| మహారథః= తన్నునుసారథి | దిశః=దిక్కు-లకు; ప్రవిశశ్చ=విదిక్కు-
నిగుట్టంబులనుగాపాడుకొనుచుం బరు లను; పూరయామాస=నిండించెను.
నొకండువేలు విలుకాండ్రితోఁ బోరు మహారథుండగునారాముండును ,
నట్టి; సః=ఆ ; రామోపి=రాముండు ఖరుండుతనమీందీకవచ్చుటంబూచి, మ
ను; తం=ఆఖరుని; దృష్ట్వా=చూచి; హాశ్చన్ననబాణంబులుగూచి, సమ
బాణైః=బాణములచేత; సుమహత్ = స్తములయినదిక్కు-లును విదిక్కు-లును
మిక్కిలియుగొప్పదగు; ధనుః = ధను నిండునట్లు , బాణంబులుప్రయోగించె
న్నను ; సవాణః=సమస్తములయిన; ను. అని, తాత్పర్యము.

ససాయక్తై ర్దుర్వివషహై స్సస్థలింగై రివాగ్నిభిః

నభ శ్చకారాఽవివరం పజన్య ఇవ వృష్టిభిః. ౨

టీక॥ సః = ఆరాముండు ; దుర్విష	నివాసంగా; చకార = చేసెను.
హ్నిః = సహించగూడనివియు ; సస్ప	ఆరాముండు , దుస్సహంబును
లింగైః = అస్తికణములతోఁగూడిన; ఆ	స్ఫులింగ సహితంబులగు నగ్నులంబో
గ్నిభివ (స్థితైః) = నిష్ఠులువలెనున్నవి	లెనున్నవియునగు బాణంబులను , మే
యునగు; సాయజ్ఞైః = బాణములచే	ఘంబు వషణంబుగరియ నట్లు , గురి
తఃపజన్యః = సేఘంబు ; వృష్టిభి	పించి, యాకాశంబునంతయునందులేన
వ = వషణములచేతవలె; నభః = ఆ	ట్లుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
కాశమును ; అవివరం = నందులే	

త దృఢావ శితైర్బాణైః ఖరరామవిసజ్జితైః

పర్యాకాశ మనాకాశం సర్వత శ్చరసంకులమ్. ౮

టీక॥ ఖరరామవిసజ్జితైః = ఖరుని	ను; దృఢావ = ఆయెను.
చేతను రాముని చేతను విడువబడిన; శి	అట్లు, ఖరుండును రాముండును ఒం
తైః = తీర్థములగు; బాణైః = బాణముల	దారులపైఁ బ్రయోగించు కొనిన బాణం
చేతః తత్ = ఆ; పర్యాకాశం = చుట్టును	బులచే, నాచుట్టునున్న యాకాశంబంత
న్న యాకాశము; సర్వతః = అంతట; శ	యు, బాణమయంబై, సర్వకాశంబయి
రసంకులం = బాణములచే నింపబడిగా	నది. అని, తాత్పర్యము.
ను; అనాకాశం = అవకాశములేనిదిగా	

శరణాలావృత స్ఫూర్యో న తదా స్త ప్రకాశతే

అన్యోన్యవధసంరంభా దుభయో స్సంప్రయుధ్యతోః. ౯

టీక॥ తదా = అప్పుడు; అన్యోన్యవధ	యోః = ఇద్దఱును; సంప్రయుధ్యతోః =
సంరంభాత్ = ఒండురులవధించుట	పోరుచుండఁగా; సూర్యః = సూర్యుఁ
యందలి సంరంభంబు వలన ; ఉభ	దు; శరణాలావృతః = బాణసమూహ

ముచే గవ్వబడినవాడై; నప్రకాశ
తేన్మఁ ప్రకాశింపఁడయ్యె.
అప్పుడు, బుందారుల వధింపుదలం
పున, నారాముండును ఖరుండునుయు

ధంబుసేయుడు, సూర్యుండు, వా
రిలబాణంబులనావృతుండై, ప్రకాశిం
పకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో నాశీకనారాచై శ్రీష్ట్యాగ్రైశ్చ వికణికభిః
ఆజఘాన ఖరో రామం తోత్రైరివ మహాద్విపమ్. ౧౦

టీక॥ తతః=అంతఃఖరః = ఖరుం
డు; నాశీకనారాచైః = నాశికార
ముల బాణములచేతను ఆయుసబాణ
ములచేతను; శ్రీష్ట్యాగ్రైః = కణకులయి
నకొనలుగల; వికణికభిశ్చ = కణికా
కారబాణములచేతను; రామం = రా
ముని; తోత్రైః = బరిగోలలచేత; మ

హాద్విపమివ=మహాగజమునువలె; ఆ
జఘాన=కొట్టెను.
అంత, బరిగోలలచేమహాగజంబు
నుబొడుచునట్లు, ఖరుండు, శ్రీశ్టంబు
లగునానావిధబాణంబులచే రామునిం
బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం రథస్థం ధనుష్పాణిం రాక్షసం పర్యవస్థితమ్
దదృశు స్సవఃఘాతాని పాశహస్త మివాంతకమ్. ౧౧

టీక॥ సవఃఘాతాని = సమస్త
ఘాతంబులును; రథస్థం = రథమున
నున్నవాఁడును; ధనుష్పాణిం = ధను
స్సుచేతంగలవాఁడును; పర్యవస్థితం=
యుద్ధసన్నద్ధుండును; పాశహస్తం=
పాశముచేతంగల; అంతకమివ (స్థి
తం)= యమునివలె నున్నవాఁడునగు;
తం=ఆ; రాక్షసం = రాక్షసుని; దదృ

శుః=చూచినవి.
అట్లు రథగతుండును ధనుధారుం
డును యుద్ధసన్నద్ధుండునై పాశహ
స్తంబగు యమునివైవడి భయంకరా
కారుండైయున్నఖరుంబొచి, సమస్త
ఘాతంబులును భయమునొందినవి.
అని, తాత్పర్యము.

హంతారం సర్వనైన్యస్య పౌరుషే పర్యవస్థితమ్
పరిశ్రాంతం మహాసత్త్వం మేనే రామం ఖర స్తదా. ౧౨

టీక॥ ఖరః=ఖరుండు; తదా = అ రాముని; పరిశ్రాంతం = అలసటనొం
ప్పుడు; సర్వనైన్యస్య = సమస్తనైన్య చినవానిగా; మేనే=తలంచెను,
ముయొక్కయు; హంతారం = వధి ఖరుండు , రాముండు మహాబలుం
చినవాండును; పౌరుషే = పౌరుషము డునుమహాపౌరుషుండునైనను అంతటి
నందు; పర్యవస్థితం = నిలిచియున్న మహానైన్యమునవధించి యున్నాండు
వాండును; మహాసత్త్వం = అధికము కావునలసటనొందియుండునని, తలం
యినబలముగలవాండునగు; రామం= చేను. అని, తాత్పర్యము.

తం సింహమివ విక్రాంతం సింహవిక్రాంత గామినమ్
దృష్ట్వా నోద్వీజతే రామ స్సింహః ట్సుద్రమృగం యథా. ౧౩

టీక॥ రామః = రాముండు; సిం హమివ=సింహమునువలె; విక్రాంతం= యథా=చూచివలె; నోద్వీజతే= చలిం
పరాక్రమించిన వాండును ; సింహాని పడు.
క్రాంత గామినం = సింహముయొక్క రాముండు , అట్లు సింహమువలె
గమనమువలెనడుచువాండునగు; తం= నతి పరాక్రమశాలియుయి యతివేగం
ఆఖరుని; దృష్ట్వా = చూచి; సింహః= న వచ్చుచున్న యాఖరుంబూచి ,
సింహము; ట్సుద్రమృగం = స్వల్పమృగం నుపడనట్లు, ఎంతమాత్రము చలింపడ
గమును; దృష్ట్వా (అధ్యాహృతము) య్యె. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సూర్యనికాశేన రథేన మహతా ఖరః
అససాద రణే రామం పతంగఇవ పావకమ్. ౧౪

టీక॥ తతః=అంత; ఖరః= ఖరుండు; రణే=యుద్ధమునందు ; సూర్యనికాశే

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము 32౯

స ౨౮

న=సూర్యునితో సమానమయిన; మహా
తా=గొప్పదగు; రథేన= రథముచేత;
రామం=రాముని; పతంగః= మిడుత;
పావకవివ= అగ్నిహూత్రమువలె;
ఆససాద=సమీపించెను.

అంత , మిడుతయైగ్నిహూత్రము
మీడికిఁబోవునట్లు, ఖరుండు, యుద్ధంబు
న, సూర్యప్రభంబగు మహారథంబుతో,
రామునిమీడికడరెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతోస్య సశరం చాపం ముష్టిదేశే మహాత్మనః
ఖర శ్చిచ్ఛేద రామస్య దశకాయక్ పాణిలాఘవమ్. ౧౫

టీక॥తతః=అంత; అస్య= ఈ ఖరు
నియొక్క; శరః= బాణము; పాణిలాఘ
వం = హస్తలాఘవమును ; దశక
యక్=చూపుచు; మహాత్మనః= అధికి
మయిన పరాక్రమముగల ; రామస్య=
రామునియొక్క; సశరం= బాణము
తోఁగూడిన; చాపం=ధనుస్సును; ముష్టి

దేశే=పడిలిప్రదేశమునందు ; చిచ్ఛే
ద=ఖండించెను.
అంత, ఖరుండు, సనహస్తలాఘవం
బేషకడ, నొక్క బాణముచే , మహా
త్ముండగు రామునిధనుస్సును, ముష్టిప
దేశంబున, ఖండించెను.
అని, తాత్పర్యము.

స పున స్త్యపరాక్ సప్త శరా నాదాయ వమకణి
నిజఘాన ఖరః క్రుద్ధ శృకాశనిసమప్రభాక్. ౧౬

టీక॥సః=ఆ; ఖరః=ఖరుండు ; క్రు
ద్ధః=కోపించినవాఁడై; అపరాక్= ఆ
తరములయిన; శకాశనిసమప్రభాక్=
ఇంద్రుని వజ్రముయొక్క- కాంతివంటి
కాంతిగల; శరాక్=బాణములను; అ
దాయ=తీసికొని; వమకణి= కవచము

నందు; నిజఘాన=కొట్టెను.
ఆ ఖరుండు, క్రుద్ధుండై, మఱల , దే
వేంద్రుని వజ్రాయుధములతోనియేడు
చాణంబులఁదీసి , రామునికవచంబుప
యినెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తత్ప్ర హతం చాడ్యేః ఖరముక్తై స్సపర్వభిః

౩౫౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౮

పపాత కవచం ధూమా రామస్యా దిత్యవర్చసః. ౧౩

టీక॥ తతః=అంత; ఆదిత్యవర్చసః=	నడై; ధూమా=నేలయందు; పపా
సూర్యునియొక్క-కాంతివంటికాంతి గ	త=పడెను.
ల; రామస్య = రామునియొక్క; త	అంత, ఖరుండువిడిచిన యా సప్త
త్=ఆ; కవచం = కవచము; ఖరము	బాణంబులచేఁగొట్టబడి, రామునికవ
క్తః= ఖరునిచేవిడువబడిన; సుపర్వ	చంబునేలంబడెను; అట్లుకప్పు విడు
భిః = మంచిగణువులుగల; బాణైః=	డుటచే, రాముండు సూర్యునికై వడి
బాణములచేత; ప్రహతం=కొట్టబడి	దేబరిల్లెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్వరసహస్రేణ రామ ప్రతిహాజసమ్

అదకాయిత్యా మహానాదం ననాద సమరే ఖరః. ౧౪

టీక॥ తతః=అంత; ఖరః=ఖరుండు;	చెను.
సమరే=యుద్ధమునందు; శ్వరసహస్రే	అంత, ఖరుండు, యుద్ధంబున, మ
ణ=బాణములవేయింటిచేత; అప్రతి	హాపరాక్రమశాలియగు రాముని చే
హాజసం=సరిలేనిపరాక్రమముగల;	యి బాణంబులంబ్రహరించి, మహాధ్వ
రామం= రాముని; అదకాయిత్యా =	నిగలుగునట్లు, సింహనాదంబు గావిం
నొప్పించి; మహానాదం= అధికమయిన	చెను. అని, తాత్పర్యము.
ధ్వనిగలుగునట్లుగా; ననాద = అబ	

స శరై రహితః కృద్ధ స్పర్శగాత్రేషు రాఘవః

రరాజ సమరే రామో విఘ్నా మోగ్ని రివ జ్వలత్. ౧౫

టీక॥ రాఘవః= రఘువంశమునం	త్రేషు = సమస్తావయవములందును;
బుట్టిన; సః=ఆ; రామః = రాముడు;	బాణైః=బాణములచేత; అహితః=
సమరే= యుద్ధమునందు; సవకాగా	హందింపబడినవాఁడై; క్రుద్ధః = కో

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౩౮౧

స ౨౨

పించినవాడై; విధూమః = పొగలేసి; దేహంబునందంతటను బాణములచే రా
అగ్నిరివ = అగ్నిహోత్రమువలె; జ్వరితుండై, పరమకుపితుండై, పొగ
లక = వెలుంగుడు; రరాజ = ప్రకాశిం
చేను. లేక మండుడుండు నగ్నిహోత్రము
కైవడి, బ్రకాశించెను.

ఆరాముండు, యుద్ధంబున, నట్లు అని, తాత్పర్యము.

తతో గంభీరనిహ్రోదం రామ శ్శత్రునిబహుణః

చకారాంతాయ స రిపో స్సజ్య మశ్యన్తహ ధనుః. ౨౦

టీక॥ తతః = అంత; శత్రునిబహుణః = తోఁగూడినదానిఁగా; చకార = చే
సెను.

రామః = రాముండు; రిపోః = శత్రు
పుయొక్క; అంతాయ = నాశముకొ
ఱకు; గంభీరనిహ్రోదం = గంభీరమ
యిన ధ్వనిగలదియు; మహత్ = గొప్ప
దియునగు; అశ్యత్ = ఇతరమయిన;
ధనుః = ధనుస్సును; సజ్యం = అల్లెత్రా
అంత, శత్రువులవధించునట్టి రా
ముండు, శత్రువధాధికమయి, గంభీ
రమయిన ధ్వనిగలదగు మఱియొక మహా
ధనుస్సును, సజ్యంబుగావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

సుమహ దైష్ట్యవం యత్త దతిస్సప్తం మహాపిణా

వరం త ధను రుద్యమ్య ఖరం సమభిధావత. ౨౧

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతము) = టిని; ఉద్యమ్య = ఎత్తుకొని; ఖరం = ఖ
రాముండు; యత్ = ఏది; మహాపిణా
నా = అగస్త్యమహాపిణిచేత; అతిస్స
ప్తం = ఇవ్వఁబడినదో; తత్ = అట్టి; సు
మహత్ = మిక్కిలియుగొప్పదియు;
దైష్ట్యవం = విష్ణుచేపునిదియు; వరం =
ప్రేక్షమనగు; తత్ = అ; ధనుః = విం

అగస్త్యమహామునిచే నియ్యఁబడిన
దైష్ట్యవంబగు అమృతహాధనువు దీసికొని,
రాముండు, యుద్ధంబున, ఖరునిపైకడరె
ను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కనకపుంఖై స్తు శరై స్సన్నతపర్వభిః
విభేద రామ స్సంక్రద్ధః ఖస్య సమరే ధ్వజమ్. ౨౨

టీక॥ తతః=అంతః; రామః=రాముడు; సంక్రద్ధః=మిక్కిలియుఁగోపించినవాడై; సమరే=యుద్ధమునందు; కనకపుంఖైః=బంగారుపింజలు గలవియు; సన్నతపర్వభిః=వంకర లేనిగణపులుగులవియునగు; శరైః=బాణములచేత; ఖస్య=ఖరునియొక్క; ధ్వజంతు = పైకెమును; విభేద=భేదించెను. అంత, రాముండు, కుపితుండై, బంగారుపింజలుగలవియు ఋజుపర్వంబులునగుబాణంబులచే, ఖరునిధ్వజంబును ఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.
--

స దశశనీయో బహుధా వికీర్ణః కాంచనధ్వజః
జగము ధరణీం సూర్యో దేవతానా మి వాజ్ఞయా. ౨౩

టీక॥ దశశనీయః=సుందరమయిన; సః=ఆ; కాంచనధ్వజః=బంగారువికారమయినపైకెము; బహుధా = పెక్కువిధములయి; వికీర్ణః= వెదకల్లఁబడినదై; దేవతానాం= దేవతలయొక్క; ఆజ్ఞయా=ఆజ్ఞచేత; సూర్యః=సూర్యుండువలె; ధరణీం= భూమిని; జగము=పొంచెను. దేవతలయాజ్ఞ చేసూర్యుండు భూమికివచ్చెనోయన, సుందరంబగునా కాంచనధ్వజంబు పెక్కువ్రయ్యలయి నేలంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

తం చతుర్భిః ఖరః క్రుద్ధో రామం గాత్రేషు మాగణైః
వివ్యాధ యుధి మమజ్ఞో మాతంగ మివ తోమరైః. ౨౪

టీక॥ మమజ్ఞః=జీవస్థానంబుల నెఱింగినట్టి; ఖరః=ఖరుండు; యుధి=యుద్ధమునందు; క్రుద్ధః= కోపించినవాడై; రామం=రాముని; గాత్రేషు= అవయవములందు; చతుర్భిః=నాలుగున; మాగణైః=బాణములచేత; తోమరైః=చిల్లకోలలచేత; మాతంగమివ=వీసంగునువలె; వివ్యాధ=కొట్టెను. జీవస్థానంబులుచక్కఁగాఁ దెలిసినట్టిఖరుండు, యుద్ధంబునఁగుపితుండై, చి

ల్లకోలలనేనుంగునబాడుచునట్లు, రాచేనాప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.
మునిజీవస్థానంబుల నాలుగుబాణంబుల

స రామో బహుభి ర్నాజ్ఞైః ఖరకాముకనిస్సృతైః
విద్ధో రుధిరసిక్తాంగో బహువ రుషితో భృశమ్. ౨౫

టీక॥ సః=అ; రామః = రామఁ	రుషితః= కోపముతోఁగూడినవాఁడు;
దుఃఖరకాముకనిస్సృతైః = ఖరుని	బహువ=అయ్యెను.
వింటనుండి వెడలిన; బహుభిః= పెక్కు	ఆరాముండు , అట్లు ఖరుండుఁడ్ర
లయిన; బాజ్ఞైః = బాణములచేత; వి	యోగించిన పెక్కు బాణంబులచే వి
ద్ధః=కొట్టఁబడినవాఁడై; రుధిరసిక్తాం	ద్ధుండై నెత్తుటందోఁగూచు , మిక్కిలి
గః = నెత్తురుచేఁడడుపఁబడిన చేహ	యురోషంబునాండెను.
ముగలవాఁడై; భృశం= మిక్కిలియు;	అని, తాత్పర్యము.

స ధనుర్ధన్వినాం శ్రేష్ఠః ప్రగృహ్య పర మాహవే
ముమోచ పరమేష్వాస ప్సట్కరా నభిలషీతాః. ౨౬

టీక॥ ధన్వినాం= విలుకాండ్రలో;	సఃశ రాజ్=బాణములను; పట్ = ఆ
శ్రేష్ఠః=ఉత్తముండును ; పరమేష్వా	ఱింటిని; ముమోచ=విడిచెను.
సః = ఉత్తమమయిన ధనుస్సుగలవాఁ	ధనుర్ధనులలోను త్తముండును మ
డునగు; సః=ఆరాముండు ; ఆహవే=	హాధనుర్ధనుండునగు నారాముండు,
యుద్ధమునందు; పరం= ఇతరమయిన;	అట్లు యుద్ధంబున మఱియొకవిల్లుఁజే
ధనుః=వింటిని; ప్రగృహ్య = తీసికొ	ని, యుత్తమబాణంబులనాఱింటినివి
ని; అభిలషీతాః = ఉత్తమములయి	డిచెను. అని, తాత్పర్యము.

శిరస్యే కేన బాజేన ద్వాభ్యాం బాహ్వో రథాదకాయత్
త్రిభి శ్చంద్రాధక వక్త్రైశ్చ వక్షః స్వభిజ్ఞాన హ. ౨౭

టీక॥ అథ = అంతఃసం (అధ్యాహృతము) - అరాముఁడు; శిరసి = తలయందు; ఏకేన = ఒకటయిన; బాణేన = బాణముచేతను; బాహ్యం = భుజములయందు; ద్వాభ్యాం = రెండబాణములచేతను; అర్థయత్ = నొప్పించెను. (త్రిభిః = మూడయిన; చంద్రార్థవక్తైశ్చ = అర్థచంద్రబాణములచేతను; వక్షసి =	తోమ్మునందు; అభిజఘాన = కొట్టెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము.) అంత, రాముఁడు, శిరఃబుననొక బాణముచేతను బాహువులందురెండమ్ములచేతను, వక్షస్థలంబునమూడధాచంద్రబాణంబులచేతను, ఖరుణవొప్పించెను అని, తాత్పర్యము.
---	---

తతః పశ్యాన్తహలేజా నారాచాఽభాస్కరోపమాఽజిఘాంసూ రాక్షసం కుర్ధస్త్రయోదశ సమాదదే. ౨౮

టీక॥ తతః = అంతఃకన్న; పశ్యాన్తహలేజా = వెనుక; మహాలేజాః = అధికమయినపరాక్రమముగలరాముఁడు; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; రాక్షసం = రాక్షసుఁడుగుఖరుని; జిఘాంసుః = వధింపఁగోరినవాఁడై; భాస్కరోపమాఽ = సూర్యునితోఁ బోల్చిగల; నారాచాఽ = బాణములను; త్రయోదశ = ప	దుమూడింటిని; సమాదదే = గ్రహించెను. అటుఃమ్మట, మహాలేజుండగు రాముఁడు, క్రుద్ధుండయి ఖరుని వధించుటకై, సూర్యసమానతేజంబులగు పదుమూడుబాణంబులఁదీసెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తతోస్య యుగ మేకేన చతుర్భి శ్చతురో హయాః
 షష్ఠేనతు శిర స్సంఖ్యే ఖరస్య రథసారథేః. ౨౯
 (త్రిభి శ్రీ) వేణుం బలవాఽ ద్వాభ్యా మక్షం మహాబలిః
 ద్వాదశేనతు బాణేన ఖరస్య సకరం ధనుః. ౩౦
 ధిత్వా వజ్రినికాశేన రాఘవః ప్రహసన్నిభ
 త్రయోదశే నేంద్రసమో విభేద సమశ్చ ఖరమ్. ౩౧

టిక॥ తతః = అంత; ఇంద్రసమః = ఇం
దునితోమానుండును; బలవాక్ = అధి
కమయినబలముగలవాండును; మహాబ
లః = అధికమయిన పరాక్రమముగల
వాండునగు; రాఘవః = రాముండు; ప్ర
హసన్నివ(స్థితః) = నవ్వుచున్నట్లున్న
వాండై; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; ఏకే
న = ఒక బాణముచేత; ఆస్య = ఈ ఖరుని
యొక్క; యుగం = కాండసి; చతుర్థిః =
నాలుగింటిచేత; హయాక్ = గుఱ్ఱముల
ను; వష్టినతు = అణవబాణముచేతనె;
ఖరస్య = ఖరునియొక్క; రథసారథేః =
రథముయొక్కసారథియొక్క; నిరః = త
లను; త్రిభిః = మూడింటిచేత ; త్రివే
ణు = నొకను; ద్వాభ్యాం = రెంటిచేత;
అక్షం = బండికంటిసి; వజ్రసికాశేన = వ
జ్రాయుధముతో సమానమయిన; ద్వా
దశేన = పండ్రెండవదగు; బాణేనతు =
బాణముచేతనె; ఖరస్య = ఖరునియొ

క్క; సశరం = బాణముతోఁగూడిన;
ధనుః = ధనుస్సును; భిత్వా = నఱకి; స
మరే = యుద్ధమునందు ; త్రయోదశే
న = పదుమూడవబాణముచేత ; ఖ
రం = ఖరుని; విభేద = భేదించెను.
అంత , నేవేంద్రసమానుండును
మహాబల పరాక్రమశాలియునగు రా
ముండు, అనాయాసంబుగా , నాప
దుమూండుబాణంబులలో , నొకబా
ణంబునరథముకాండినిఖండించి , నా
బుగింటిచేగుఱ్ఱంబులంగూలసేసి, యా
ణవబాణంబున నతనిసారథిశిరంబుండె
గవ్రేసి , మూడింటయుగంధరముభే
దించి , రెంటునక్షంబు దునియసేసి,
అంత, వజ్రాయుధముంబోని పండ్రెం
డవబాణంబున ఖరుని చేతనుండు బాణ
సహితంబగుధనుస్సునుఖండించి , ప
దుమూడవబాణంబున, ఖరునినొప్పిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభగ్నధన్వా విరథో హతాశ్వో హతసారథిః

గదాపాణి రదప్లుత్య తస్థౌ భూమా ఖర స్తదా. ౩౨

టిక॥ తదా = అప్పుడు; ఖరః = ఖ
రుండు; ప్రభగ్నధన్వా = విఱువబడి
నధనుస్సుగలవాండై; విరథః = రథము
లేనివాండై; హతాశ్వః = చంపబడి

నగుఱ్ఱములుగలవాండై; హతసారథిః =
చంపబడినసారథిగలవాండై ; గదా
పాణిః = గదచేతంగలవాండై ; అవ
ప్లుత్య = దిగి; భూమా = నేలయందు;

తస్మా=నిలిచెను.

అప్పుడుభరుండు , అట్లు భగ్నశ
రాసనుండునువిరధుండునుపాతాశ్వుం

డునుపాతసారథియునై, గదచేతంగా
నిరధంబుననుండిలంఘించి, నేలపైనిలి
చెను. అని, తాత్పర్యము.

త త్క-మ౯ రామస్య మహారథస్య
సమేత్య దేవాశ్చ మహావ౯యశ్చ
అపూజయ౯ పాంజలయః ప్రహృష్టా
స్తదా విమానాగ్ర గతా స్సమేతాః. ౩౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సమేతాః=
వచ్చినవారలును; విమానాగ్రగతాః=
విమానంబులయగ్రభాగమునుబొందిన
వారలునగు; దేవాశ్చ=దేవతలును ;
మహావ౯యశ్చ=మహాఘ౯లును; ప్ర
హృష్టాః = సంతసించినవారలయి ;
ప్రాంజలయః = మంచిచేమోడ్చుగల
వారలయి; సమేత్య=చేరి ; మహార
థస్య= తన్నునుసారథినిగుఱ్ఱమునుగా
పాడుకొనుచుండునొకండువేల మంది
విలుకాండ్రోబోరునట్టి; రామస్య=
రామునియొక్క; తత్=ఆ ; కమ౯=

కార్యమును ; అపూజయ౯ = పూ
జించిరి.
అప్పుడచ్చటికివచ్చి యాకాశంబున
విమానగతులయి యుద్ధం బంతయుం
బూచుచున్న దేవతలును మహాఘ౯లు
ను, మహారథుండగు రాముండు, భరుని
విరధుం గావించుటనుబొచి , పరమ
సంతుష్టులయి , చేతులు మొగుడ్చు
కొని , యందఱు నొక్కటిగాఁ జే
రి, రామునిఁబూజించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, అష్టావింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు , ఆరణ్యకాండాష్టావింశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౩౫౭

స ౨౯

౨౫

ఏ కో స త్రిం శ స గ క ప్రా రం భః.

ఖరంతు విరథం రామో గదాపాణి మవస్థితమ్
మృదుపూర్వం మహాతేజాః పరుషం వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయినప	వం = కఠినమయిన; వాక్యం = మాటను;
రాక్రమముగల; రామః = రాముడు; వి	అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
రథం = రథములేనివాడును; గదాపా	మహాతేజుండగు రాముండు, అట్లువి
ణిం = గదచేతం గలవాడును ; అవస్థి	రథుండై గదాపాణియై నిలిచియున్న
తం = నిలిచినవాడునగు; ఖరంతు = ఖ	ఖరుంబూచి, మత్తనిమాటలచేఁ బరుష
రునిగూచియొ; మృదుపూర్వం = మెత్త	మయిన యర్థముగల్గునట్లు , ఈ ప్రకా
నిమాటముండుగలుగునట్లుగా ; పరు	రంబునంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

గజాశ్వరథసంబాధే బలే మహతి తిష్ఠతా
కృతం సుదారుణం కమః సర్వలోకజగుప్సితమ్. ౨

టీక॥ గజాశ్వరథసంబాధే = ఏనుం	మః = కార్యము; కృతం = చేయఁబడి
గులచేతను గుట్టములచేతను రథములచే	నది.
తనునిండిన; మహతి = గొప్పదియగు; బ	నీవు, ఏనుంగులచేతను గుట్టంబులచే
లే = నైవ్యమునందు; తిష్ఠతా = ఉన్నట్టి;	తనురథములచేతను నిండిన మహానైవ్య
త్వయా (అధ్యవృత్తము) = నీచేత; సు	ముతోఁగూడి , సమస్తలోకంబులకును
దారుణం = మిక్కిలియు భయంకరము	బాధకరంబును మహాభయంకరంబునగు
ను; సర్వలోకజగుప్సితం = సమస్తజన	కార్యంబుఁగావించితివి.
ములచేతనునిందింపఁబడినదియనగు; క	అని, తాత్పర్యము.

ఉద్వేజనీయో భూతానాం నృశంసః పాపకమఃకృత

౩౨౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౯

[త్రయాణామపి లోకానా మీశ్వరోపి నతికృతి. ౩

టీక॥ ఘాతానాం = ప్రాణుల	తిష్ఠతి = నిలువడు.
కుఃఉద్వేజనీయః = దుఃఖకరుండును ;	[ప్రాణులకుదుఃఖంబు నేయుచుఘా
నృశంసః = ఘాతకుండును ; పాపక	తుకుండై పాపంబులు నేయుచుండు
మౌక్యత్ = పాపకార్యములుచేయు	నేని , యతండు ముల్లోకంబులకును
వాండునైనయతండు ; త్రయాణాం =	నాథుండైనను, యేమంబునొండఁజాలఁ
మూండైన; లోకానామపి = లోకము	దు. అని, తాత్పర్యము.
లకును; ఈశ్వరోపి = నాథుండైనను ; న	

కమౌ లోకవిరుద్ధంతు కుర్వాణం తుణదాచర
తీక్షణం సర్వజనో హంతి సర్వం దుష్ట మివాగతమ్. ౪

టీక॥ తుణదాచర = రాక్షసుఁడ	చును.
వగుఖరుండా! లోకవిరుద్ధం = లోకం	ఖరుండా ! దుష్టసర్వమువచ్చిన
బులకువిరుద్ధమయిన; కమౌతు = కా	యెడ , నందఱునుదానివధించునట్లు,
ర్యమునే; కుర్వాణం = చేయువాఁడ	లోకవిరుద్ధంబగుకమౌము నేయువాఁ
ను; తీక్షణం = ఉగ్రుండునగువాని ; ఆగ	డునుభయంకరుండునగువాని , సమ
తం = వచ్చిన; దుష్టం = దుష్టమగు; స	స్తజనులును, వధింపఁబూనుదురు.
పౌమివ = పామునువలె ; సర్వజ	అని, తాత్పర్యము.
నః = సమస్తజనమును; హంతి = వధిం	

లోభా త్వాపాని కుర్వాణః కామాద్వా యో నబుధ్యతే
భ్రష్టః పశ్యతి తస్మాంతం బ్రాహ్మణీ కరికాదివ. ౫

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; లోభాత్ = ఆ	ర్వాణః = చేయుచు; నబుధ్యతే = తెలు
సవలనఁగాని; కామాద్వా = కామమువ	సుకొనకుండునో; సః (అధ్యాహృత
లనఁగాని; పాపాని = పాపములను; కు	ము) = అతండు; భ్రష్టః = పతితుండై; క

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౩౪

స ౨౯

<p>రకాత్ = వడగల్లుతొయినిదిన్న; బ్రాహ్మణీవ=నలికండ్లపామువలె; శస్య=దానియొక్క; అంతం=ఫలమును; పశ్యతి=చూచును.</p> <p>లోభంబునంగాని కామంబునంగానియొడలుడెనియక పాపంబులు గావించునట్టివాఁడు, భిష్టుడై, వడిగల్లుతొయినిన్ననలికండ్లపామువలె, దానిఫలమును, శీఘ్రంబునంబొందును. (వడిగల్లుతొయినలికండ్లపామునకు విషమనుటప్రసిద్ధము.) అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>చునట్టివాఁడు, భిష్టుడై, వడిగల్లుతొయినిన్ననలికండ్లపామువలె, దానిఫలమును, శీఘ్రంబునంబొందును. (వడిగల్లుతొయినలికండ్లపామునకు విషమనుటప్రసిద్ధము.) అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

వనశో దండకారణ్యే తాపసాన్ ధర్మకచారిణః
కింను హత్వా మహాభాగాన్ ఫలం ప్రాప్స్యసి రాక్షస. ౬

<p>టీక రాక్షస = ఖరుఁడా! దండకారణ్యే=దండకారణ్యమునందు; వనతః=వానము సేయువారలును; ధర్మకచారిణః=ధర్మమునాచరించువారలును; మహాభాగాన్=పూర్వముయినయందృష్టముగలవారలునగు; తాపసాన్=ఋషులను; హత్వా=వధించి; కింను=ఏమి;</p>	<p>వీమి; ఫలం=ఫలమును; ప్రాప్స్యసి=పొందగలవు? ఖరుఁడా! ధర్మకచారులును మహాభాగులనగుదండకారణ్యంబునవసించు ఋషులనువధించితివే; నీకుదానివలన నేమిఫలంబుగలిగినది? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

న చిరం పాపకమాణః కూరా లోకజుగ్మప్తతాః
విశ్వర్యం ప్రాప్య తిష్ఠంతి శీఘ్రమూలా ఇవద్రుమాః. ౭

<p>టీక పాపకమాణః=పాపములెకార్యములుగాఁగలవారలును; కూరారాః=కూరులును; లోకజుగ్మప్తతాః=లోకములచేసిందింపబడినవారలును; శీఘ్రమూలాః=నశించినవేలుగల; దుర్మనాథివ=వృక్షములువలె; చిరం=బహుకాలము; విశ్వర్యం=ప్రభుత్వమును; ప్రాప్య=పొంది; తిష్ఠంతి=నిలువరు.</p>	<p>పాపకములును కూరులును లోకనిందితులునగువారలు, బహుకాలమైశ్వర్యంబునొందియుండఁజాలరు; వే</p>
---	---

ఋణగీనవృక్షములువలె, శీఘ్రముననాశంబునొందుదురు. అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యం లభతే జంతుః ఫలం పాపస్య కర్మణః

ఘోరం పర్యాగతే కాలే ద్రుమాః పుష్ప మివాత్మవమ్. ౮

టీక॥ కాలే = కాలము; పర్యాగ	లభతే = పొందును.
తే = రాగణే = జంతుః = ప్రాణి; పా	ఋతుకాలమువచ్చి పుష్పములు, అద్యైఋతువులననుసరించి
పస్య = పాపముగలిగించునట్టి ; కర్మ	ములు, పుష్పంబులంబొందునట్లు, పురుషుడు,
ణః = కార్యముయొక్క; ఘోరం = భ	పుష్పంబులంబొందునట్లు, అనుభవకాలమువచ్చి పుష్పము, తాను
యంకరమయిన; ఫలం = ఫలమును ;	గావించిన పాపకర్మములఫలమునవ
ద్రుమాః = వృక్షములు; ఆత్మవం = ఋ	శ్యమననుభవించును.
తువునందుండుగునట్టి ; పుష్పమివ =	పుష్పమునువలె; అవశ్యం = అవశ్యము;
పుష్పమునువలె; అవశ్యం = అవశ్యము;	అని, తాత్పర్యము.

నచిరా త్పాపస్య తే లోకే పాపానాం కర్మణాం ఫలమ్

సవిషాణా మివాన్నానాం భుక్తానాం క్షణదాచర. ౯

టీక॥ క్షణదాచర = రాక్షసుడవగు	గ; ప్రాప్యతే = పొందబడుచున్నది.
ఖరుడా! పాపానాం = పాపములుగ	ఖరుడా! విషమిశ్రితమయిన య
లిగించునట్టి; కర్మణాం = కర్మముల	న్నముభుజించినచో, దానిఫలము శీ
యొక్క; ఫలం = ఫలము; భుక్తానాం =	ఘ్రంబుననె యనుభవమునకు వచ్చున
భుజింపబడిన; సవిషాణాం = విషము	ట్లు, అత్యుత్కటంబులగు పాపంబులు
తోఁగూడిన; అన్నానాం = అన్నముల	గావించినవారలకు, దానిఫలము అతి
యొక్క ; ఫలం (అర్థాహృతము) ఇ	శీఘ్రంబుననె, యనుభవమునకు వచ్చు
వ = ఫలమువలె; నచిరాత్ = శీఘ్రము	ను. అని, తాత్పర్యము.

పాప మాచరతాం ఘోరం లోకస్యా ప్రియ మిచ్ఛతామ్

అహ మా సాదితో రాక్షా ప్రాణాన్ మాంతుం నిశాచర. ౧౦

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము ౩౯౧

స ౨౯

టీక॥నిశాచర=రాక్షసుఁడా! శ్మశా	నేను; ఆసాదితః=వచ్చిచాను.
రం=భయంకరమయిన; పాపం=పాప	రాక్షసుఁడా! భయంకరంబు లగు
మును; ఆచరతాం=చేయుచున్నవార	పాపములుగావించువారలునులోకము
లయొక్కయొక్కలోకస్య=లోకమునకు;	నకుఁగీడుగావించు వారలునగు దుష్ట
అప్రియం=అనిష్టమును; ఇచ్ఛతాం=కో	త్తులనువధించుటకై, రాజయిన దశర
రుచున్న వారలయొక్కయొక్క ; ప్రా	ధునియాజ్ఞచే, నేనువచ్చియున్నాను.
ణాఁ=ప్రాణములను; హంతుం=వ	అని, తాత్పర్యము.
ధించుటకు; రాజ్ఞా=రాజుచేత; అహం=	

అద్యహి త్వా మయామక్తా శ్చరాః కాంచన భూషణాః
విదార్యాతి పతివ్యంతి వల్క్లీకమివ పన్నగాః. ౧౧

టీక॥అద్య=ఇప్పుడు; మయా=నా	చి; అతిపతివ్యంతి= వెడలఁగలవుగదా!
చేత; ముక్తాః= విడువఁబడిన; కాంచ	సర్పములు, వల్క్లీకమును జూచి
భూషణాః = బంగారమలంకారము	యావలికివెడలునట్లు, ఇప్పుడు నేనుబ్ర
గాఁగల; శరాః=బాణములు; త్వా =	యోగించు కాంచనభూషణంబు లగు
నిన్ను; పన్నగాః=సపకములు; వల్క్లీక	బాణంబులు, నీశరీరమునుభేదించియా
మివ = పొదనువలె; విదార్య=భేదిం	వలికిఁబోఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

యే త్వయా దండకారణ్యే భక్షితా ధర్మచారిణః

తానద్యనిహత స్సంఖ్యే ససైన్యో నగమిష్యసి. ౧౨

టీక॥యే = ఏ; ధర్మచారిణః=	ఇప్పుడు; త్వం (ఆధ్యాత్మతము)= నీ
ధర్మమునాచరించునట్టిమునులు; త్వ	వు; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; నిహతః=
యా=నీచేత; దండకారణ్యే = దండ	వధింపఁబడినవాఁడవై; ససైన్యః = సై
కారణ్యమునందు; భక్షితాః = తినఁ	న్యముతోఁగూడినవాఁడవై ; అనుగమి
బడినారో; తాఁ=వారలను ; అద్య=	ష్యసి=పొందఁగలవు.

నీవిదివఱును దండకారణ్యంబునధర్మబుననాచేసహతుండవై , నైశ్యస
మఁచారులగు మనుల నెవ్వరెవ్వరిధర్మసాతఁబుగా వారిలయొద్దనుఁబోగల
క్షీంచియున్నావో , ఇప్పుడుసీతయు శ్రీ. అని, తాత్పర్యము.

అద్యత్వాం పశ్యంతం బాణైః పశ్యంతం పరమపరాః

నిరయస్థం విమానస్థా యో జ్వయా హింసితాః పురా. ౧౩

టీక॥యే=ఎవ్వరు; పురా = మున్ను; పశ్యంతం=చూతురుగాక.
మున్ను; పశ్యయా=నీచేత; హింసితాః = మున్నునీచేహింసించు లగు మహా
హింసించుబడినారో; తే=అట్టి; వి
మానస్థాః=విమానంబునందున్న; పర
మపరాః=మహాపరాలు; అద్య=ఇ
ప్పుడు; బాణైః=బాణములచేత; పతి
తం=పడినవాడవును; నిరయస్థం=దు
రవస్థయందున్నవాడవునగు; త్వాం=

మున్ను; పశ్యంతం=చూతురుగాక.
మున్నునీచేహింసించు లగు మహా
పరా లిప్పుడువిమానగతులయి యాకా
శంబుననుండి, నాబాణంబులనిహతు
డవై నేలంగులి దురవస్థనొందియున్న
నన్నుబూతురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రహర శ్వం యథాకామం కురు యత్నం కులాధమ

అద్య తే పాతయిష్యామి శిః స్థూలఫలం యథా. ౧౪

టీక॥కులాధమ = కులంబుఁజేఱుచు కులాధముండవగుఖరుఁడా! ఇప్పుడు
వాండవగు ఖరుఁడా! యథాకామం= నీవు యథేచ్ఛముగానన్నుఁ బ్రహరిం
యథేచ్ఛముగా; ప్రహర= కొట్టుము.
యత్నం=ప్రయత్నమును; కురు = చే
యుము అద్య=ఇప్పుడు; తే = నీయొ
క్క; శిరః=తలను; తాలఫలంయథా= ఖరునితోఁ జెప్పెను.
తాటిపండునుబోలె ; పాతయిష్యా - అని, తాత్పర్యము.
మి-పడవేసెదను.

ఏవ ము క్తస్తు రామేణ క్రుద్ధ స్సంర క్తలోచనః

ప్రత్యువాచ ఖరో రామం ప్రహసన్ త్రోధమూర్ఛితః. ౧౫

టీక॥ ఖరో=ఖరుండు; రామేణ = మం=రామునిగూచిక; ప్రత్యువాచ = రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉ క్తస్తు= బదులుచెప్పెను.
చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనె ; కుద్ధః= ఖరుండు, రామునిమాటలనువిని,
కోపించినవాఁడై; సంర క్తలోచనః = క్రుద్ధుండై, కన్నుల నెఱ్ఱఁదనంబుగదురఁ,
ఎఱ్ఱవై నకన్నులు గలవాఁడై ; ప్రహ = బకపకనవ్వుచు, గోపావేశంబుననా
సన్ = నవ్వుచు; త్రోధమూర్ఛితః= కో డలుచెలియక, ఆ రామునిఁజూచి, యి
పముచేనొడలుచెలియనివాఁడై ; రా ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాకృతా రాక్షసా హత్వా యుద్ధే దశరథాత్మజ

ఆత్మనా కథ మాత్మాన మప్రశస్యం ప్రశంససి. ౧౬

టీక॥ దశరథాత్మజ = దశరథుని పొగడుకొనుచున్నావు?
కొమరుండవైనరాముడా! యుద్ధే = దశరథపుత్రుండవగు రాముడా!
యుద్ధమునందు; ప్రాకృతా = స్వల్ప సీవుయుద్ధంబున నల్పులగు రాక్షసులం
లయిన; రాక్షసా = రాక్షసులను; హ గొందఱుజంపి, యింతలోమహాహూ
త్వా = చంపి; అప్రశస్యం = పొగడఁదగ రుండవైనట్లు నిన్నునీవే పొగడుకొను
నట్టి; ఆత్మానం = నిన్ను; ఆత్మనా = నీ చున్నావేమి? అని, తాత్పర్యము.
చేతనెకథం = ఎట్లు ; ప్రశంససి =

విక్రాంతా బలవంతోవా యేభవంతి సరషాభాః

కథయంతి సతే కించి త్రైజసా స్వే న గర్వితాః. ౧౭

టీక॥ యే=ఏ; సరషాభాః= పురుష శవారలును; బలవంతోవా = అధికమ
శ్రేష్ఠులు; విక్రాంతాః= పరాక్రమించి యినబలముగలవారలును; భవంతి= అ

గుడున్నారో; తే=వారలు; స్వేన= త
మదైన; లేజనా=ప్రతాపముచేత; గర్వి
తాః=గర్వించినవారలయి; కించిత్=
కొంచెమైనను; నభయంతి=చెప్పరు.

ఎవ్వరుపరాక్రమశాలులునుబలవం

తులునైయుందురో, అట్టిపురుషశ్రేష్ఠు
లు, తమప్రతాపంబునకుగర్వించి , త
మ్ముఁదామెయెంతమాత్రముఁబొగడు
కొనరు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాకృతాస్త్య కృతాత్మానో లోకేక్షుత్రియపాంసనాః
నిరభకం వికత్తంతే యథా రామ వికత్తసే. ౧౮

టీక॥ రామ=రాముఁడా! యథా=
ఎట్లు; త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; విక
త్తసే = పొగడుకొనుచున్నావో; త
థా(అధ్యాహృతము)=అట్లు; లోకే=
లోకమునందు; ప్రాకృతాత్మానః=అల్పు
లును; అకృతాత్మానః=ధైర్యములేనివార
లునగు; క్షుత్రియపాంసనాః=క్షత్రియా

ధములు; నిరభకం=నిష్ప్రయోజనము
గా; వికత్తం తే=పొగడుకొందురు.

రాముఁడా! ఇష్టమనీవుపొగడుకొ
నునట్లు , అల్పులునుబటికివాండునగు
క్షత్రియాధములు, నిష్ప్రయోజనముగా,
దమ్ముఁదామెపొగడుకొందురు.

అని, తాత్పర్యము.

కులం వ్యపదిశక వీర స్సమరే కో భిధాన్యతి

మృత్యుకాలేహి సంప్రాప్తే స్వయ మప్రస్తవే స్తవమ్. ౧౯

టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియగు
వాఁడు; కః=ఎవ్వఁడు; సమరే=యు
ద్ధమునందు; మృత్యుకాలే=మరణకాల
ము; సంప్రాప్తేహి=వచ్చియుండఁగా
నే; అప్రస్తవే=అసమయమునందు;
స్వయం=తానే; కులం=తనవంశము
ను; వ్యపదిశక=పొగడుచు; స్తవం=

అత్తస్తుతిని; అభిధాన్యతి=చెప్పును;
యుద్ధంబున మరణకాలంబు వచ్చి
యుండు నప్పుడు , అసమయమునం
దు , వీరుండెవ్వఁడు , తనకులంబుఁ,
బొగడుకొని , యాత్మస్తుతిఁజేసికొను
ను? అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము 3౯౫

స ౨౯

సర్వదైవ లఘుత్వంతే కత్థనేన విదశితమ్
సవణప్రతిరూపేణ తప్తేనేన కుశాగ్నినా. ౨౦

టీక॥ సవణదైవ = అన్నివిధముల
లనే; కత్థనేన = పొగడుకొనుటచేత;
తే=నీయొక్క; లఘుత్వం = చురుకైన
దనము; సవణప్రతిరూపేణ = బం
గారముతో సమానమయిన; తప్తేన =
తపింపజేయబడిన; కుశాగ్నినేన =
దధికాలింపుచేతవలె; విదశితం =
చూపబడినది.

నీవాత్మస్తుతిచేసికొనుటచేతనీయం

దలి యల్పత్వము స్పష్టముగాఁజేలియ
వచ్చినది; మంచిబంగారు రంగుతోమం
దుచుండు కుశాగ్ని ఇతరపదార్థము
ల దహింపఁ జాలక యాటిపోవు న
ట్లు, ఆత్మస్తుతిచేసికొనివిజ్ఞప్తిగను
డు, ఇతిరులనెంతమాత్రమువధింపఁ
జాలక, తానెవధింపఁబడును.

అని, తాత్పర్యము.

నను మా మిహ తివ్రంతం పశ్యసి త్వం గదాధరమ్
ధరాధర మివాకంప్యం పర్వతం ధాతుభి శ్చితమ్. ౨౧

టీక॥ అకంప్యం = కదిలింపరానిది
య్యు; ధరాధరం = భూమిని ధరించునట్టి
దియ్యు; ధాతుభిః = గైరిక ధాతువులచే
త; చితం = వ్యాపింపబడినదియైనగు; ప
ర్వతమివ(స్థితం) = కొండవలెనున్నవాఁ
డను; గదాధరం = గదదాల్చినవాడను;
ఇహ = ఇచ్చట; తివ్రంతం = నిలుచుచున్న

వాడనగు; మాం = నన్ను; పశ్యసి న
ను = చూచుచున్నావు గదా!
ధాతువులతోఁగూడిన పర్వతంబు కరణి
నిశ్చలుండనై గదాధరుండనై నీయెదుట
నిలిచియున్న నన్నుం బూచుచున్నావు గ
దా! అని, తాత్పర్యము.

పర్యాప్తోహం గదాపాణి హంతం ప్రాణాన్ రణే తవ
త్రయాణామపి లోకానాం పాశహస్త ఇవాంతకః. ౨౨

టీక॥ త్రయాణాం = మూడైన; లోకానామపి = లోకములకును; పాశహ

స్తం=పాశముచేతంగల; అంతకభవ= యముఁడువలె; గదాపాణి=గదచేతం గల; అహం=నేను; రజే=యొద్దంబునం దు; తవ=నీయొక్క; ప్రాణా౯=ప్రాణములను; హంతుం=వధించుటకు ; పర్యాస్తం=చాలుదును.

ముల్లొకంబులకును బాశహస్తండు గునంతకుండొక్కఁడుచాలినట్లు , నీ ప్రాణంబులయొద్దంబునవహరింప, నేనొక్కఁడంచాలుదును. అని, తాత్పర్యము.

కామం బహ్వపి వక్తవ్యం త్వయి వత్సోమి నత్వహమ్
అస్తం గచ్ఛేద్ధి సవితా యుద్ధ విఘ్నస్తతో భవేత్. ౨౩

టిక॥ త్వయి=నీయందు; బహ్వపి= అనేకమును; వక్తవ్యం=చెప్పఁ బడవలసినదే. అహం=నేను; నవత్సోమితు=చెప్పను. సవితా = సూర్యుఁడు; అస్తం=అస్తమయమును ; గచ్ఛేద్ధి=పొందునుగదా! తతః=అంత; యుద్ధవిఘ్నః=యుద్ధమునకడ్డి ; భవేత్ =

అగును. మఱియునిట్లాత్మస్తుతిచేసికొనునట్టి నీవిషయమయి యింకను జాలఁజెప్పవలసియున్నది ; అయినను , నిప్పుడుచెప్పను; అట్లుచెప్పినచో, నాలస్యమయి సూర్యుండస్తమించి, యుద్ధంబునకువిఘ్నంబువచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ సహస్రాణి రాక్షసానాం హతాని తే
త్వద్విశాళా తర్రో మ్యేష తేషా మశ్రుప్రమాదకానమ్. ౨౪

టిక॥ తే(త్వయా)= నీచేత; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; సహస్రాణి=వేలు; చతుర్దశ = పదునాలుగు; హతాని=చంపఁబడినవి . ఏషః(అహం)= ఈనేను; త్వద్విశాళా=నీనిన్నువధించుటవలన ; తేషాం=ఆరాక్షసులకు; అశ్రుప్రమాదకానం=

కన్నీళ్లుతుడుచుటను; కరోమి= చేయుచున్నాను. నీవు, పదునాలుగువేల రాక్షసుల వధించినావు, నేను, ఇప్పుడు , నిన్ను వధించి, వారలయందఱి కన్నీళ్లుతుడిచెదను. అని, భయండురామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా పరమక్రుద్ధస్తాం గదాం పరమాంగదః
ఖర శ్చిక్షేప రామాయ ప్రదీప్తా మశనిం యథా. ౨౫

టీక॥ పరమాంగదః = ఉత్కృష్ట గదాంగదను; రామాయ = రాము
మలయిన బాహువులు గల ; ఖ సకొఱకు; చిక్షేప=విడిచెను.
రః = ఖరుడు; ఇతి=అని; ఉక్త్వా= మంచిబాహువులు గల ఖరుడే
చెప్పి; పరమక్రుద్ధః = మిక్కిలియిండ్రి ప్రకారమునంజెప్పి, పరమకుపితుండై,
గోపించినవాడై; ప్రదీప్తాం = ప్రకా వజ్రాయుధముంబోలెఁ బ్రకాశించుచు
శించుచున్న; అశనిం యథా (స్థితాం)= స్వయాంగదను, రామునిపైవైచెను.
వజ్రాయుధమువలెనున్న; తాం = ఆ; అని, తాత్పర్యము.

ఖరబాహుప్రయుక్తా సా ప్రదీప్తా మహతీ గదా
భస్మవృక్షాంశ్చ గుల్తాంశ్చ కృత్వా గాత్రస్సమీపతః. ౨౬

టీక॥ ఖరబాహుప్రయుక్తా = ఖరు మనకు; అగాత్రే=పోయెను.
నిచేతిచేఁబ్రయోగింపఁబడిన; ప్రదీప్తా = అట్లు, అమృతాంగద, ఖరునిచేఁబ్ర
ప్రకాశించుచున్న; మహతీ=పెద్దదగు; యోగింపఁబడినదై, మహావేజంబునచె
సా=ఆ; గదా=గద; వృక్షాంశ్చ=వృ లుంగుచు, మాగకాంబుననున్నవృక్షగు
క్షములను; గుల్తాంశ్చ=బోదెలైనవృక్ష ల్తంబులభస్మముగావింపుచు, నారా
ములను; భస్మ=బూడిద గా; కృత్వా= మునిసమీపంబునకుంబోయెను.
చేసి; త్రస్సమీపతః = ఆరామునిసమీప అని, తాత్పర్యము.

తా మాపతంతీం జ్వలితాం మృత్యుపాశోపమాం గదామ్
అంతరిక్షగతాం రామ శ్చిచ్ఛేద బహుధా శరైః. ౨౭

టీక॥ రామః = రాముడు; ఆప ప్రకాశించుచున్నదియు ; మృత్యుపా
తంతీం=వచ్చుచున్నదియు; జ్వలితాం= శోపమాం=మృత్యువుయొక్క పాశము

౩౯౮ ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౯

<p>తోఁ బోల్కొగలదియు ; అంతరిక్షగ తాం= ఆకాశము నొందినదియునగు; తాం=ఆ; గదాం = గదను; శరైః= బంజూచి, దానినాకాశంబుననె , బా బాణంబులచేత; బహుధా = పెక్కు విధములుగా; చిచ్ఛేద=నలుకెను.</p>	<p>రాముండు, అట్లు , మృత్యుపాశం బువలె నమృతాగద జ్వలిండుచువచ్చు టంజూచి, దానినాకాశంబుననె , బా ణంబులచేతబెక్కువ్రయ్యలుగా ఖండిం చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సా వికీర్ణా శరైర్భగ్నా పపాత ధరణీతలే
గదా మంత్రోషధబలై వ్యాళీవ వినిపాతితా. ౨౯

<p>టీక॥ సా=ఆ; గదా = గద ; శ రైః=బాణములచేత; భగ్నా=ఖండిం పఁబడినదై; వికీర్ణా=తునకలుతునక లయి; మంత్రోషధబలై =మంత్రముల యొక్కయు నౌషధములయొక్కయు బలములచేత; వినిపాతితా=పడఁదో యఁబడిన; వ్యాళీవ=సపకమువలె; ధ</p>	<p>రణీతలే = భూతలమునందు; పపా త=పడెను. అట్లు, ఆగద, బాణములచేఖండిం పఁబడి, తునకలుతునకలయి, మంత్రో షధంబులచేజీతమయిన సర్పముకై వడి, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,
ఆరణ్యకాండే , ఏకోనత్రింశస్సగళః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకోనత్రింశస్సగళః
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

30

స 30

శ్లో

త్రింశసర్గప్రారంభః.

భిత్వాతు తాంగదాం బాజై రాఘవో ధర్మవత్సలః
స్వయమానః ఖరం వాక్యం సంరబ్ధ మిద మబ్రవీత్.

టీక॥ ధర్మవత్సలః = ధర్మము	గా; ఇది = ఈ; వాక్యం = మాటను;
సందధికప్రీతిగల; రాఘవః = రామ	అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
డు; తాం = ఆ; గదాం = గదను; బా	పరమధామికుండగు రాముండు,
జైః = బాణములచే; భిత్వాతు = ఖం	బాణంబులచేనాగదనుఖండించి, పరి
డించినంతనె; స్వయమానః = పరిహ	హాసముగావింపుచు, ఖరుంబూచి, సం
సింపుచు; ఖరం = ఖరుఁగూచి; సం	రంభంబునఁగట్టి, చెప్పెను.
రబ్ధం = సంభ్రమముతోఁగూడునట్లు	అని, తాత్పర్యము.

ఏతత్తై బలసర్వస్వం దశితం రాక్షసాధమ
శక్తిహీనతరో మత్తో వృధా త్వమవగజః సి. ౨

టీక॥ రాక్షసాధమ = రాక్షసులలోఁ	ధా = వ్యర్థముగా; అవగజః సి = అతి
దకుఁగవఁచుచున్న ఖరుఁడా! ఏతత్ =	చుచున్నావు.
ఈ; తే = నీయొక్క; బలసర్వస్వం =	రాక్షసాధమండవగు ఖరుఁడా! నీ
బలముయొక్క సర్వస్వమును; వర్జితం =	బలమంతయుఁజూపినావు; ఇంక నేమి
చూపఁబడినది. త్వం = నీవు; మత్తః =	నేయిగలవు? నీవు బలంబున నాకన్న
నాకన్నను; శక్తిహీనతరః = మిక్కిలి	నుహీనుండవయ్యె, వ్యర్థముగాఁజే
యు బలముచేవిడువఁబడినవాడవు; వృ	ధానము. అని, తాత్పర్యము.

ఏషా బాణవినిర్భిన్నా గదా భూమితలం గతా
అభిధానప్రగల్భస్య తవ ప్రత్యయఘాతినీ. 3

❖

❖

టీక॥ ఏషా = ఈ; గదా = గద; బా
ణవినిభిక్షాన్నా = బాణములభేదింపఁ
బడినదై; ఆభిధానప్రకల్పశ్య = మా
టలు చెప్పబయందున మధుంజవగ;
తవ = నీయొక్క; ప్రత్యయఘాతినీ =
నమ్మకమును బోగొట్టినదై; భూమి
తలం = భూతలమును; గతా = పొంది
నది.

ఇంతదూరము ప్రేరితివే; నీవుమా
టలు చెప్పబయందుమాత్రముమహాన
మధుంజవపు; ఇదిగో నీవంతదూరము
జయము గల్గించునని నమ్మియుండిన,
యీగద యిప్పుడు బాణంబులచేఖం
డింపఁబడినెలంబడినది.
అని, తాత్పర్యము.

యత్ప్రయోక్తం వినష్టానా మహ మశ్రుప్రమాజ్ఞానమ్
రాక్షసానాం కరోమితి మిథ్యా తదపి తే వచః॥౪

టీక॥ త్వయా = నీచేత; “అహం =
నేను; వినష్టానాం = నాకమునొందిన;
రాక్షసానాం = రాక్షసులకు; అశ్రు
ప్రమాజ్ఞానం = కన్నీళ్లుతుడుచుటను;
కరోమి = చేసెదను” ఇతి = అని; యత్ =
ఏమాట; ఉక్తం = చెప్పఁబడినదో;
తత్ = ఆ; తే = నీయొక్క; వచః =

మాటయును; మిథ్యా = అబద్ధము.
“నేను, నిన్నువధించి, యిప్పుడు
యుద్ధంబుననీచేమాతులయిన రాక్షసుల
కన్నీళ్లుతుడిచెదను” అని, యిప్పుడుచె
ప్పితివే; ఆమాటయబద్ధమయినది గ
దా! అని, తాత్పర్యము.

నీచన్య తుద్రశీలన్య మిథ్యావృత్తన్య రక్షసః

ప్రాణా నహం హరిష్యామి గరుత్మా నమృతం యథా. ౫

టీక॥ అహం = నేను; నీచన్య = నీ
చుండవు; తుద్రశీలన్య = దుష్టస్వభావ
ముగలవాఁడవును; మిథ్యావృత్తన్య =
అనాచారముగలవాఁడవును; రక్షసః =

రాక్షసుండవునగు నీయొక్క; ప్రా
ణా = ప్రాణములను; గరుత్మా =
గరుత్మంతుఁడు; అమృతం యథా =
అమృతమునువలె; హరిష్యామి = హరిం

❖

❖

చెదను.

గరుత్మంతుడమృతమును హరించి
నట్లు, నేనునీచుండవుదప్తస్వభావుండవు

ననాచార సంపన్నుండవు రాక్షసుండ
ప్రసంగస్థిపాణంబులను హరించెదను.
అని, తాత్పర్యము.

అద్యతే ఛిన్నకంఠస్య ఘేనబుద్ధురభూషితమ్

విదారితస్య మద్భాతైః మహీ పాస్యతి శోణితమ్. ౬

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; మద్భాతైః=మీ=భూమి; పాస్యతి = త్రాగి
నాబాణములచేత; విదారితస్య=చీల్చి గలదు.

బడినవాడవును; ఛిన్నకంఠస్య=నలు
కంటెనకంఠముగలవాడవునగు; ఘేన=తుండవై కంఠముచేగపడిన నీమరుగు
నీయొక్క; ఘేనబుద్ధురభూషితం = బుగ్గలతోగుడిసెగ్రాత్త నెత్తురును, భూ
నురుగుచేతను బుగ్గచేతను అలంకరిం
పంటిన; శోణితం = నెత్తురును; మ

అని, తాత్పర్యము.

పాంసురూషితసర్వాంగస్స స్తస్య స్తభుజద్వయః

స్వస్యస్యే గాం సమాలింగ్య దులభాం ప్రమదామివ. ౭

టీక॥ త్వం (అధ్యాత్మకము) =
నీవు; పాంసురూషితసర్వాంగః = దు
మ్ముచేగపంటిన సమస్తావగావము
లునుగలవాడవై; స్తస్య స్తభుజద్వ
యః = జాతీయుండునట్లుంచంటిన
భుజములజంట గలవాడవై; గాం=
భూమిని; దులభాం = పొందగూడ
ని; ప్రమదామివ=స్త్రీనివలె; ఆలింగ్య=

కవుగిలించుకొని; స్వస్యస్యే=నిదురిం
పగలవు.
నీవు, దుమ్మునంబొరలుచు, జే
తులుసాచిపరుండినవాడవై, దులభా
భయగువనితినోలెభూమిని గాఢంబు
గాఢ గవుగిలించుకొని, దీక్షునద్రం
బొందగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రబద్ధ నిద్రే కయితే త్వయి రాక్షస పాంసనే

భవిష్యంతి శరణ్యానాం శరణ్యా దండకా ఇమే. ౮

టీక॥ రాక్షసపాంసనే = రాక్ష	ము; భవిష్యంతి = కాంగలదు.
సాధముడవగు; త్వయి = నీవు; ప్రబ	రాక్షసాధముడవగునీవట్లు దీక్షుక
ధనిద్రే = చక్క-గాంగట్టబడిననిదిర	నిద్రబొందిశయించినపిమ్మట, మహా
గలవాడవై; శయితే = పరుండగా;	తపశ్శాలులగుమునులు, ఈదండకా
ఇమే = ఈ; దండకాః = దండకారణ్య	రణ్యంబుననుఖము గానివసించుదు.
ము; శరణ్యానాం = శరణుపొందదగి	అని, తాత్పర్యము.
నట్టియులులకు; శరణ్యం = నివాసస్థాన	

జనస్థానే హతస్థానే తవ రాక్షస మచ్చరైః

నిర్భయా విచరిష్యంతి సర్వతో మనయో వనే. ౯

టీక॥ రాక్షస = రాక్షసుడవగు	యాః = భయములేనివారలయి ; విచరి
ఖరుడా! మచ్చరైః = నాబాణములచే	ష్యంతి = తిరుగంగలరు.
త; తవ = నీయొక్క; జనస్థానే = జన	ఖరుడా! నాబాణములచేత, నీ
స్థానము; హతస్థానే = కొట్టబడినరా	జనస్థానంబునందలిరాక్షసులందఱు హ
క్షసనన్ని వేళముగలదగుచుండగా; ము	తులయినపిదప, మునులీవనంబునందం
నయః = ఋషులు; వనే = అడవియం	తటనునిర్భయముగావిహరింపంగలరు.
దు; సవతః = అంతటను ; నిభక	అని, తాత్పర్యము.

అద్య విప్ర సరిష్యంతి రాక్షస్యో హతబాంధవాః

బాష్పాద్రక్ వదనా దీనా భయా దన్య భయావహః. ౧౦

టీక॥ అన్యభయావహః = ఇతరులకు	ధవాః = చంపబడినబంధువులు గలవా
భయముగలిగించునట్టి; రాక్షస్యః = రా	రలయి; బాష్పాద్రక్ వదనాః = కన్నీ
క్షసస్త్రీలు; అద్య = ఇప్పుడు; హతబాం	టందడిసిన ముఖములు గలవారలయి;

దీనాః=దుఃఖతులయి ; భయాత్=భయమువలన; విప్రసరివ్యంతి= పరుగెత్తగలరు-

ఇదివఱకుఋషులకు భయంబు గలిగించుచుండిన రాక్షసప్రీతిలు , ఇప్పుడు,

తమబంధువులందఱుహతులగుటంజేసి , కన్నీళ్లుగాఱుచు బరమదుఃఖతులయి, భయంబునంబరుగెత్తగలరు. అని, తాత్పర్యము.

అద్య శోక రసజ్ఞాస్తా భవిష్యంతి నిరర్థకాః

అనురూపకులాః పశ్యో యాసాం త్వం పతి రీద్యశః. ౧౧

టీక॥ యాసాం = ఎవ్వరికి; ఈదృశః=ఇట్టి; త్వం=నీవు; పతి=పెనిమిటివో; తాః=ఆట్టి; అనురూపకులాః=నీకుండగినకులముగల; పశ్యో= భార్యలు; అద్య=ఇప్పుడు; నిరర్థకాః=కామరూపమయిన పురుషార్థములేవారలయి; శోకరసజ్ఞాః=దుఃఖరసమును

దెలిసినవారలు;భవిష్యంతి=కాగలరు. నీకుసరియయిన కులంబునంబుట్టియిట్టి దుర్మాణగుండవగు నిన్నుఁ బెండ్లాడిన రాక్షసవనితలు, ఇప్పుడుదుఃఖరసంబెట్టి దోయెఱుంగంగలరు. అని, తాత్పర్యము.

న్యశంస నీచ తుద్రాత్మ స్త్రిత్యం బ్రాహ్మణ కంటక

యత్యతే శంకితై రగ్నో మునిభిః పాత్యతే హవిః. ౧౨

టీక॥న్యశంస= ఘాతుకుడవు ; నీచ=నీచుడవు;తుద్రాత్మ= దుష్టస్వభావముగలవాఁడవు;స్త్రిత్యం = ఎల్లప్పుడు;బ్రాహ్మణకంటకం = బ్రాహ్మణులకు శత్రుఁడవునగుభరుండా! యత్యతే= ఎవ్వనిమిత్తమయి;శంకితై=భయమునొందిన;మునిభిః= మునులచేత ; హవిః=హవిస్సు; అగ్నో= అగ్నిహోత్ర

మునందు;పాత్యతే = వేయబడుచున్నదో. ఘాతుకుడవు నీచుండవు దురాత్ముండవు నెల్లప్పుడును బ్రాహ్మణులకుఁ గీడు గావించుచుండు వాఁడవు నగుభరుండా! నీమిత్తమయి , మునులుహవిస్సునగ్నిహోత్రమును ప్రేల్చినపుడెల్ల భయంబునొందుదురు ; అట్టిపరమ

౪౦౪ ప్రతిపదాంతరీకాతాత్పర్యసహితము.

స 30

దుమాకర్ణుడవగు నిన్నుఁ బెండ్లాడిన కొనఁగలరు. అని , రాముండు ఖరుని
 స్త్రీలు , ఇప్పుడుదుఃఖంబెట్టిదో తెలిసి తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మేవ మభినరంభం బ్రవాణం రాఘవం రణే
 ఖరో నిర్భత్యయామాస రోషా త్ఖరతరస్వవః. ౧౩

టీక॥ ఖరః=ఖరుఁడు; రణే = యుద్ధమునందు; అభినరంభం = కోపము నొందినవాఁడును; ఏవం = ఇట్లు; బ్రవాణం=చెప్పుచున్నవాఁడునగు ; రాఘవం=రాముని; రోషాత్ = కోపమువలన; ఖరతరస్వవః = మిక్కిలియుండి	యామాస=బెదిరించెను. అట్లు కుపితుండై చెప్పుచున్నరాముఁబాచి , ఖరుండు, పరమక్రుధుడై, మహాద్వేషుడై, నారాముని , నీ ప్రకారంబునబెదిరించెను. అని, తాత్పర్యము.
క్షమయినధ్వనిగలవాడై; నిభకత్సక	

దృఢం ఖల్వవలిస్తోసి భయేష్వపిచ సిన్ధయో
 వాచ్యావాచ్యం తతోహ త్వం మృత్యువశ్యో నబుధ్యసే. ౧౪

టీక॥ త్వం=నీవు; దృఢం = మిక్కిలియు; అవలిస్తాః=గర్వితుండవు; అసి=అగుచున్నావు. తతోహ= అందువలన; భయేష్వపిచ=భయములేనివాడవు ; అసి (అధ్యాత్మతము) = అగుచున్నావు. మృత్యువశ్యః=మృత్యువునకీరుండవై; వాచ్యావాచ్యం = చెప్పఁదగినదానిని;	నబుధ్యసే=ఎఱుంగవు. నీవుమిక్కిలిగర్వితుండవు, అందువలన నె, భయపడవలసిన కాలంబులందు నంగూడనిభకయిండవై , మృత్యువశ్యుండవగుటంజేసి" ఇదిచెప్పవచ్చు. ఇదిచెప్పరాదు" అనిగూడఁచెలియకనో టికివచ్చినట్లుచేలుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

కాలపాశ పరిక్షిప్తా భవంతి పురుషాహి యే
 కార్యా కార్యం నజానంతి తే నిరస్తప్రణేంద్రియాః. ౧౫

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము ౪౦౫

స ౩౦

టీక॥యే=ఏ;పురుషాః = పురుషు

లు;కాలపాశపరిక్షిప్తాః=మృత్యుపా
శముచేగట్టబడినవారలు;భవంతి=అ
గుచున్నారో;తే=వారలు;సిరస్తపడిం
ద్రియాః=విడువబడిన యాతీంద్రియ
ములుగలవారలయి;కార్యకార్యం=
యుక్తాయుక్తమును;సజానంతి=ఎఱుం

గరు.
ఎవ్వగు మృత్యుపాశబద్ధులగుదు
రో,అట్టిపురుషులు,ఇంద్రియాధీనతం
కప్పి,యుక్తాయుక్తంబునెఱుంగజాల
రు. అని,భరుండు,రామునితోఁ జెప్పె
ను. అని,తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా తతో రామం సంరుద్య భుక్వతీ తతః

స దదశే మహాసాల మవిదూరే నిశాచరః. ౧౬

రణే ప్రహరణ స్యాథే సర్వతో హ్యవలోకయే

టీక॥సః=అ;నిశాచరః= రాక్షసుఁ
డైనభరుండు;ఏవం=ఇట్లు;రామం=రా
మునిగూచి;ఉక్త్యా=జెప్పి;తతః=అం
తః;భుక్వతీ=బోమమడిసి;సంరుద్య=
కట్టి;తతః=అంతః;రణే= యుద్ధమనం
దు;ప్రహరణస్య = ఆయుధముయొ
క్క;అథే=కార్యమునిమిత్తమయి;స
ర్వతోహి=అంతటను;అవలోకయే=
చూచుచు;అవిదూరే=సమీపమునందు;

మహాసాలం=పెద్దవృక్షమును;దదర్శ=
చూచెను.
ఆభరుండు, రామునితో నిప్రకారం
బునంజెప్పి,యంత మొగంబునబోమము
డిపాటుగదుర,యుద్ధంబున నాయుధం
బునిమిత్తమయి,నాలుగుప్రక్కలంబూ
చుచు,సమీపంబుననొక్క మహావృక్ష
ముంగనెను. అని,తాత్పర్యము.

స త ముత్పాటయామాస సందశ్య దశనచ్చదమ్. ౧౭

టీక॥సః=అభరుండు;దశనచ్చదం=
పెదవిని;సందశ్య=కొటికి;తం=ఆమ
హావృక్షమును;ఉత్పాటయామాస =
పెట్టికెను.

ఆభరుండు, రోషంబునఁజెదవింగొ
టుకుచు, నామహావృక్షముంబెఱికెను.
అని,తాత్పర్యము.

తం సముత్తి ప్య బాహుభ్యాం వినద్యచ మహాబలః
రామ ముద్దిశ్య చిక్షేప హతస్త్రమతిచా బ్రవీత్. ౧౮

టీక॥ మహాబలః—అధికమయినబల
మగలభరుండు ; బాహుభ్యాం=చేతు
లచేత; తం = ఆవృక్షమును; సముత్తి
ప్య=ఎత్తి; వినద్యచ=ఆటచియు; రా
మం=రాముని; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి; చి
క్షేప=వేసెను. త్వం=నీవు ; హతః=
చంపంబడినావు; ఇతిచ=అనియు; అబ్ర

వీత్=చెప్పెను.
మహాబలకాలియగుభరుండు, చేతు
లతోనావృక్షంబునెత్తి సింహనాదంబు
గావించి, రామునిపై నేసి, “దీనితోనీవు
హతుండవై తివి” అని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మా పతంతం బాణౌ ఘైశ్చిత్వా రామః ప్రతాపవాక్
దోషమాహరయ త్త్రివం నిహంతుం సమరే ఖరమ్. ౧౯

టీక॥ ప్రతాపవాక్= అధికమయి
నపరాక్రమముగల; రామః = రాముం
డు; ఆపతంతం= వచ్చుచున్న; తం=ఆ
వృక్షమును; బాణౌ ఘైః= బాణసమూ
హములచేత; ఛిత్వా=నఱికి; సమరే=
యుద్ధమునందు; ఖరం = ఖరుని; నిహం
తుం=వధించుటకై; త్త్రివం= తీక్షణముగ;
రోషం=కోపమును; ఆహరయత్=తె

చ్చుకొనెను.
మహాపరాక్రమకాలియగురాముం
డు, అట్లుతనపైకివచ్చుచున్న యమ్మ
హా వృక్షమునుబాణములం దునియలు
గావించి, యుద్ధంబున ఖరునివధించు
టకై, త్రివంబగుకోపంబువహించెను.
అని, తాత్పర్యము.

జాతస్వేద స్తతో రామో రోషా ద్రక్తాంత లోచనః
నిర్భిభేద సహస్రేణ బాణానాం సమరే ఖరమ్. ౨౦

టీక॥ తతః=అంత; రామః = రా
మండు; సమరే=యుద్ధమునందు ; రో
షాత్=కోపమువలన; జాతస్వేదః=
కలిగినచెమటగలవాడై; రక్తాంతలా

చనః= ఎట్టనైనకొనలుగల కన్నులుగ | సిదేహమంతయుఁ జెమటగాఱుఁ , గ
లఃఖరం=ఖరుని; బాణానాం = బాణ | నుంగొనల నెట్టఁడనంబుగదూర , ఖరు
ములయొక్క; సహస్రేణ = వేయిటి | ని, వేయి బాణంబులనొప్పించెను.
చేత; నిబిఁభేద=భేదించెను. | అని, తాత్పర్యము.
అంత, రాముండు, కోపంబునంజే

తస్య బాణాంతరా ద్రక్తం బహు సుస్రావ ఘే నిలిమ్
గిరేః ప్రసవణస్యేవ తోయధారా పరివహః. ౨౦

టీక|| తస్య=ఆఖరునియొక్క; బా | మవలె; సుస్రావ=కాతెను.
ణాంతరాత్ = బాణములచేఁజేయఁ | ఆఖరునిదేహంబున రామునిబాణం
బడినరంధ్రమువలన; ఘేనిలిం=నురుం | బులంజేయఁబడిన గాయములనుండి, ప్ర
గుగల; బహు=అధికమయిన; రక్తం= | స్రవణపర్వతముననుండిజలధారా ప్ర
నెత్తురు; ప్రసవణస్య=ప్రసవణమను; | వాహములు స్రవించునట్లు, నురుగుతోఁ
గిరేః=పర్వతముయొక్క ; తోయధా | గూడిన నెత్తురెచ్చగా స్రవించినది.
రాపరివహః= జలధారలప్రవాహ | అని, తాత్పర్యము.

విహ్వల స్సకృతో బాణైః ఖరో రామేణ సంయుగే
మత్తోరుధిర గంధేన తమేవాభ్య ద్రవ ద్దు త్తమ్. ౨౧

టీక|| మత్తం=మదించిన; సః=ఆ; ఖ | యె; అభ్యద్రవత్=పరుగైతెను.
రః=ఖరుండు; సంయుగే= యుద్ధమనం | మత్తుండగునాఖరుండు, యుద్ధంబు
దు; రామేణ=రామునిచేత; విహ్వలః= | న, రామునిబాణంబులచే నవయవంబు
అవయవములస్వాధీనత దప్పిన వాఁడు | లస్వాధీనతదప్పునట్లు గావించఁబడి, నె
గా; కృతః=చేయఁబడినవాఁడై; రుధిర | త్తురువాసనతో, సారామునిపైకడరె
గంధేన=నెత్తురువాసనతో; ద్రుతం= | ను. అని, తాత్పర్యము.
శ్శుమ్ముగా; తమేవ= ఆరామునిగూర్చి

త మావశంతం సంరబ్ధం కృతాస్తోఽరుధిరా ప్లుతమ్
అపాసర్వ త్ప్రతిపదం కించి త్వరిత విక్రమః. ౨౩

టీక॥ కృతాస్త్రం = సేర్వబడినయ	పాసర్వత్ = వెనుకకుఁబోయెను.
స్త్రములుగలవాఁడును ; త్వరితవిక్ర	సమస్తాస్త్రవేత్తయశీఘ్రవిక్రమం
మః = శీఘ్రమయినపరాక్రమముగలవా	డునగురాముండు, అట్లు, ఖరుండుమహా
డునగురాముండు; ఆవశంతం = వచ్చు	వేగంబున నెత్తుటందోఁగుచువచ్చుటం
చున్నవాఁడును; సంరబ్ధం = వేగముగ	బాచి, బాణంబువిడువనవకాశంబుగ
లవాఁడును; రుధిరా ప్లుతం = నెత్తురు	ల్లుటకును ఖరుని మేనిరుధిరదుఃఖంబు
చేదడుఁబడినవాఁడునగు; తం = అఖ	సహింపంజాలకపోవుటవలనను, గొం
రునిగాచి; ప్రతిపదం = ఎదురుమా	చెమువెనుకకుఁబోయెను.
గఁముగా; కించిత = కొంచెము ; అ	అని, తాత్పర్యము.

తతః పావక సంకాశం వధాయ సమరే శరమ్

ఖరస్య రామో బ్రాహ్మ బ్రహ్మదండ మివాపరమ్. ౨౪

టీక॥ తతః = అంత; రామః = రా	న్నదియునగు; శరం = బాణమును ; బ
ముండు, సమరే = యుద్ధమునందు; ఖ	గ్రాహ = గ్రహించెను.
రస్య = ఖరునియొక్క; వధాయ = చం	అంత, రాముండు, ఖరవధాధికమ
పుటకొఱకు; పావక సంకాశం = అగ్ని	యి, యగ్నిహోత్రంబుపగిది వెలుం
జ్వాలాత్రముతో సమానమయి నది	గు చున్నదియు రెండవబ్రహ్మదండంబ
యు; అపరం = రెండవదైన; బ్రహ్మదం	నందగియున్నదియు నగు బాణంబుగ్ర
హమివ(స్థితం) = బ్రహ్మదండమువలెను	హించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం దత్తం మఘవతా సురరాజేన ధీమతా

సందభేచాపి ధర్మాత్మా మమోదద ఖరంప్రతి. ౨౫

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభా	మోచణ = విడిచెను.
వుండగు; సః = ఆ రాముడు; ధీమతా =	ధర్మాత్ముండగు రాముండు, ము
బుద్ధిమంతుండగు; మఘవతా = యా	న్న బుద్ధిమంతుండగు దేవేంద్రుండు,
గములుగల; సుర రాజేన = దేవేంద్రు	అగస్త్యమహాశిష్యాద్వారంబున నొసం
నిచేత; దస్తం = ఇయ్యబడిన; తం =	గినయమ్మహాశరంబునుసంధించి ఖరుని
ఆబాణమును; సందధేచాపి = సంధిం	పైవిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.
చెను. ఖరంప్రతి = ఖరునిగూచిక; ము	

స విముక్తో మహాబాణో నిఘాత సమనిస్వనః
రామేణ ధను రాయమ్య ఖరసోఽర స్య పాతయత్. ౨౬

టీక॥ రామేణ = రామునిచేత ; ధ	పడెను.
నుః = వింటిని; ఆయమ్య = ఈడ్చి; విము	అట్లు, అమ్మహాబాణము , రాము
క్తః = విడువబడిన; సః = ఆ; మహాబా	ముచే నాకణాంతము ధనువునా
ణః = గొప్పబాణము ; నిఘాత సమ	కషించి విడువబడి , పిడుగుపడున
నిస్వనః = పిడుగుతో సమానమయిన	ట్లుమహాధ్వనెగదరు, ఖరునిపక్షస్థలంబుం
ధ్వనిగలదై; ఖర స్య = ఖరునియొక్క ;	బోచెను. అని, తాత్పర్యము.
ఉరసి = తొమ్మనందు; అపాతయత్ =	

స పపాత ఖరో భూమా దహ్యమాన శ్వరాగ్నినా
రుద్రదేవ వివిదః శ్వేతా రణ్యే యథాంధకః. ౨౭

టీక॥ సః = ఆ; ఖరః = ఖరుండు; శరా	దహింపబడిన; అంధకోయథా = అంధ
గ్నినా = బాణాగ్నిచేత; దహ్యమానః =	కాసురుండువలె; భూమా = నేలయం
దహింపబడుచున్నవాడై; శ్వేతారి	దు; పపాత = పడెను.
ణ్యే = శ్వేతారణ్యక్షేత్రమునందు; రుద్ర	అంత, నాఖరుండు, రామబాణా
ణః = రుద్రునిచేత; ("ఇవ " అనునదివా	గ్నిచేనిదఃగ్ధుండై, శ్వేతారణ్యక్షేత్రము
క్యాలంకారార్థము) వివిదః =	నందురుద్రనేత్రాగ్నిదగ్ధుండైన యంధ

కానరునిపగిది, నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.

స వృత్రశవ వశ్రేణేనేన సముచిర్యథా

బలోమేద్రా శనిహతో నిసపాత హతః ఖరః. ౨౮

టీక॥ సః=అహః= చంద్రుడు; పాతః=దైవము.

ఖరః=ఖరుండు; వశ్రేణే= వశ్రాయుధము వశ్రాయుధమున బుచ్చేహాశంధైవము
ముచేత; వృత్రశవ= వృత్రాసుగుండువృత్రాసుగునై వడి, నురుగుచే హతుండు
లె; శేనేన=నురుగుచేత ; సముచిర్యయిన సముచిర్యం, వశ్రాయుధహతుం
థా=సముచివలె; ఇంద్రాశనిహతో= ఇంద్రునివలన నునిచాడ్చిన, నాఖరుం
ఇంద్రునివశ్రాయుధముచే వధింపబడి యు, రామబాహుశంధై , నేలంగూ
న; బలోవా=బలానురుడువలె ; ని= అని, తాత్పర్యము.

తతో రాజమయ స్సర్వే సంగతాః పరమపథయః

సభాజ్య ముదితా రామ మిదం వచన మబ్రవత్. ౨౯

టీక॥ తతః = అంత; రాజమయః= రాజమయము; పరమపథయః = మాటను; అ
యః=రాజమయము; పరమపథయః= అబ్రవత్=చెప్పి.
అంత, రాజమయము బ్రహ్మమ
ను; ముదితాః = సంకోషించిన వా
లును, వచ్చి, పరమ సంతోషంబున
రలయి; సంగతాః = చేరినవారలు; ని, రాముంబుజించి, యిట్లు , చెప్పి
రామం=రాముని; సభాజ్య = పూజించి. అని, తాత్పర్యము.

ఏత దథకం మహాశేటా మహేంద్రః పాకశాసనః

శరభంగాశ్రమం పుణ్య మాజగామ పురందరః. ౩౦

టీక॥ మహాశేటాః = అధికమయి, వృత్రాసురునివధించినవాండును ; పా
నలేజస్సుగలవాండును; మహేంద్రః=కేశాసనః = పాకాసురుని వధించిన

వాండునగు; పురందరః = ఇంద్రుడు; ఏతదథః = ఇంద్రుకొఱకె; పుణ్యం = పవిత్రమును; శరభంగాశ్రమం = శరభంగ మహాముని యాశ్రమమునుగా చిక్; ఆజగమ = వచ్చెను.

మహాతేజుడును వృతాసుర పాకాసురులవధించిన వాండు నగు శేవేంద్రుడు, ఈశురాదివధముకొఱకె, పవిత్రబగు శరభంగాశ్రమంబునకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆనీత స్తవ మిమం శేశ ముపాయేన మహషిభిః

ఏషాం వధాథకం క్రూరాణాం రక్షసాం పాపకషణామ్. ౩౦

టీక|| కూర్కాణాం = ఘాతుకులును; పాపకషణాం = పాపముగలిగించు కార్యములుగలవారిలునగు; ఏషాం = ఈ; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; వధాథకం = వధముకొఱకు; త్వం = నీవు; మహషిభిః = మహామునిజేత; ఉపాయేన = ఉపాయముజేత; ఇమం = ఈ;

దేశం = ప్రదేశమును; ఆనీతః = పొందింపబడినావు. ఘాతుకులును దాపాత్ములు నగు నీరాక్షసులవధాథకమై మహాముని పాయమున, నన్నీగ్ధలంబు జేరునట్లుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తదిదం నః క్షృం క్యాం త్వయా దశరథాత్మజ

సుఖం ధర్మం చరిష్యంతి దండకేషు మహాషణ్యః. ౩౧

టీక|| దశరథాత్మజ = దశరథునికలమారుడవయిన రాముడా! న్వియా = నీచేత; తత్ = అట్టి; ఇదం = ఈ; యొక్క; కార్యం = కార్యం = చేయబడినది. మహాషణ్యః = పూజ్యులుముములు; దండకేషు = దండకారణ్యమునందు; సుఖం = సుఖముగా; ధర్మం = ధర్మమును; చరిష్యంతి = ఆచరించు

లరు. దశరథమహానాథపుత్రుడవగు రాముడా! నీవును కుమారి యైన సుఖరరాక్షసికార్యంబు గావించినావు; ఇంక మీ దుష్టముల, దండకారణ్యంబున, సుఖంబుగాధర్మముల నాచరింతురు. అని, మహాముని, రామునితో జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే దేవాశ్చ రణై స్సహసంగతాః

దుందుభీం శృభినిష్టుంతః పుష్పవక్షాం సమంతతః. ౩౩

రామస్యో పరి సంహృష్టా వవృషు ర్విస్త్రితా స్తదా

టిక॥ ఏతస్మిన్ = ఈ; అంతరే = మధ్య; సమంతతః = అంతటను; రామస్యో పరి = రామునిమీదను; పుష్పవక్షాం = దేవతలు; చారణైస్సహ = చారణులతోఁగూడ; సంగతాః = చేరినవారలయి; సంహృష్టాః = మిక్కిలియు సంతోషించినవారలయి; విస్త్రితాః = ఆశ్చర్యమునొందినవారలయి; దుందుభీశ్చ = భేరులునుగూడ; అభినిష్టుంతః = కొట్టు

దు; సమంతతః = అంతటను; రామస్యో పరి = రామునిమీదను; పుష్పవక్షాం = పూలవాసన; వవృషుః = కురిసిరి. ఈమధ్యమున, దేవతలునుచారణులునుబరమసంతృప్తులయి, మిక్కిలియునాశ్చర్యంబునొంది, భేరులువాయింపుచు, రామునిపైఁబూలవాసగరిపించిరి. అని, తాత్పర్యము,

అధాకథిక మహూతేన రామేణ నిశితై శ్చరైః. ౩౪

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకమణ్డామ్

ఖరదూషణ ముఖ్యానాం నిహతాని మహాహవే. ౩౫

టిక॥ రామేణ = రామునిచేత; మహూతేన = మహాయుద్ధమునందు; అధాకథికమహూతేన = సగముచే నధికమయినమహూతముచేత; నిశితైః = తీక్షణములయిన; శ్చరైః = చారణములచేత; భీమకమణ్డామ్ = భయంకరమయినకార్యముగల; ఖరదూషణముఖ్యానాం = ఖరుండును దూషణండును మొదలుగాఁగల; రక్షసాం = రా

క్షసులయొక్క; సహస్రాణి = వేలు; చతుర్దశ = పదునాలుగు; నిహతాని = వధింపఁబడినవి. రామండు, మహాయుద్ధంబునందు, ఒకటియునఱచుమహూతంబులోపల, భయంకరపరాక్రములగు ఖరదూషణులు మొదలయిన పదునాలుగువేలరాక్షసులవధించెను. అని, తాత్పర్యము.

అహో బత మహ త్కమ రామస్య విదితాత్మనః

అహో వీర్య మహో దాత్యం విష్ణో రివహీ దృశ్యతే. ౩౨

<p>టీక॥ విదితాశ్చనః = తెలియబడిన యాత్మగల; రామస్య = రామనియె కల; కమః = కార్యము; మహాత్ = గొ ప్పది. అహోబలత = ఆశ్చర్యము! పీ ర్యం = పరాక్రమము! అహో = ఆశ్చ ర్యము! దాత్యం = సామర్థ్యము! అ హో = ఆశ్చర్యము! విష్ణోరివ = వి ష్ణుదేవునకువలె; దృశ్యతేహీ = చూడఁ బడుచున్నదిగదా!</p>	<p>అత్తజ్ఞానముగలరాముండు, ఎం గటి గొప్పకార్యము గావించినాఁడు! ఆశ్చర్యము! ఈతనిపరాక్రమము, నీ నిని సామర్థ్యమును విష్ణుదేవునిపరా క్రమసామర్థ్యములుంబోలె సచిత్యం బులయియున్నవి! ఆశ్చర్యము! అ ని, దేవాదులుచెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యేవ ముక్త్యా తే సర్వే జన్తు ర్దేవా యథా గతమ్

<p>టీక॥ తే = ఆ; దేవాః = దేవతలు; సర్వే = అందఱును; ఇతి = అని; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; యథాగతం = వచ్చినట్లు; జన్తుః = పోయిరి.</p>	<p>దేవతలు మున్నగువారందఱు, నీ ప్రకారమునంజెప్పితమతము నెలవలం బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఏతస్మి న్నంతరే వీరో లక్ష్మణ స్సహసీతయా. ౩౩

గిరి దుర్గా ద్వినివహ్రీమ్య స వివేకా శ్రమం సుఖే

<p>టీక॥ ఏతస్మిన్ = ఈమధ్య మునందు; వీరః = పరాక్రమశాలియగు సః = ఆ; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండు; సీత యాసహ = సీతతోఁగూడ; గిరిదు ర్గాత్ = పర్వతమునందలిదుర్గామప్ర దేశముననుండి; వినివహ్రీమ్య = వెడలి;</p>	<p>సుఖే-సంతోషముగలవాఁడై; ఆశ్రమం- ఆశ్రమమును; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను. ఇంతలో, వీరుండగులక్ష్మణుండు, రాముండుజయించుటంజేసి, పరమసం తుష్టుడై, సీతతోఁగూడఁ, బరవత గుహనుండి వెడలి, యాశ్రమంబుఁబ్రవే</p>
--	---

శించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో రామస్తు విజయీ పూజ్య మానో మహిభిః. ౩౮

ప్రవివే శాశ్రమం వీరో లక్ష్మణే నాభి పూజితః

టీక|| తతో = అంత; విజయీ = గెల్పు ప్రవేశించెను.

గలవాడును; వీరం = పరాక్రమశాలి
యైనను; రామస్తు = రాములను; మ
మహిభిః = పూజ్య గుణులవలన;
పూజ్యమానః = పూజింపబడుచు
వాడై; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణులచేత;
భిపూజితః = పూజింపబడినవాడై;
అశ్రమం = అశ్రమమును; ప్రవేశ =

అంత, జయము నొందిన వాడును
విరుదులగు రాముడు, మహాభూత
లచే బూజింపబడుచు, లక్ష్మణులచే
నమ్రగొనె పూజింపబడినవాడై,
తనయశ్రమంబుం జొచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా శత్రుహంతారం మహాషీకాం సుభావహమ్. ౩౯

బభూవ హృష్టా వై జహీ భ తాకారం పరివస్వజే

టీక|| వై జహీ = సీతాదేవి; శత్రు
హంతారం = శత్రువుల వధించువాడు
ను; మహాషీకాం = మహాభూతము
భావహం = పశువుగలిగించు వాడున
గు; తం = ఆ రాముని; దృష్ట్వా = చూచి;
హృష్టా = సంతసించినది; బభూవ = ఆ
యెను. భ తాకారం = పెనిమిటిని; పరి
వస్వజే = కవులగిలించుకొనెను.

సీతాదేవి, యట్లునను స్రవత్రువుల
వధించినవాడును మహాభూతమును

బుగలిగించినవాడునగునారాముంబా
చి. సంతోషంబునొంది, పెనిమిటిని
గౌరవించు గాఢపురిలించుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — పదునాలుగువే
లరాక్షసులతో రాముండొక్కడేమిచే
యుననియదివలకుదిగులుపడుదున్న సీ
తాదేవి, యిప్పుడు, గాముండుపదునా
లుగువేలరాక్షసులనందరివధించివచ్చు
టంజూచి, సంతృప్తయయి, వీరతారత

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము ౪౧౫

స 30

మృగంబు దెలిసివకులంబునం బుట్టినదిఁ
పునఁసంబహుమానంబుగా రామునిం గ
పుంజిలించుకొనెననిచెప్పచున్నారు.

తందృష్ట్యా=ఆరామునింబూచి, అంత
కుమున్నుమహాయుద్ధంబుననదృశ్యులై
యొండీయప్పుడునకుపంబునకు వచ్చిన
రాముంబూచియనుట; తందృష్ట్యా= ఆ
రామునింబూచి, సేతురుగాఁబడి వీరి
ఁబలులతోఁగోమకూపంబులకెడల
మటబిందువులతోనుఁగూడికొడఁడ
డమునవలంబించికొనిముఁగెముఁగె
నొప్పుడున్న రాముంబూచియనుట; త
దృష్ట్యా=మున్నువీరుండనిమఁ త్రేయితః
యలదేనవాఁడనిప్పుడువీరుండుగావింప
వలసినకృత్యంబునెఱవేర్చిన మహావీరు.
రామునింబూచియనుట; తందృష్ట్యా=ఇ
ద్రాక్షిణిదేవతలంబులు నొక్కపెట్టుచున్న
నను సాధింపవలదిగాని మహావీరా
మహాబలం బనునాటగువలరాక్షసుల
నొక్కండె యొకటియు నటం హూ
తంబున ననాయాసంబుగా వధించి.
ట్టి రామునింబూచి యనుట ; తందృ
ష్ట్యా = “రామజామాతరం ప్రాప్త
శ్రీయంపురుషవిగ్రహం” (రామ
దా! నీవుపురుషవేమంబు ధరించినవా
డవు అంతశ్రీరూపుఁడవు) అని, ము

స్మృతవశే, నరణ్యమునకువచ్చుటకుము
పు, అజ్ఞానంబున, నవమానంబుగాఁబ
లుకఁబడిఁవాఁడనిప్పుడు , ఒకటియున
జమహూతకంబులొపల మహావరా
హాని లులంబునాటగువల రాక్షసు
లననాయాసంబుగా వధించిన మహావీ
రునింబూచిని గాఁచుట బూచి యను
ట; తంహ తాంబుల=తంహపువధి చి
వాఁడే నీవులెట్లు బడినప్పటికొ
చియుచువలెనుట; దాదా నదిష్ట
నను దాదాపు బడినది. మహావీర
దాంసుఖావహం = మహామహా కను
ఖంబుగలిగించువాని, సప్తమహామహా
మేషమాత్రంబున సమస్తరాక్షసులను
సహారంప శక్తులయ్యు రామునందలి
క్షక్తిగూఁపసమక మును దెవకుం
ల శ్రీరూపభవకాని నకును హ
నిగలరాక్షసు నధిప్రాయంబుచే, రా
మండెప్పుడువచ్చిరాక్షసులవధించునో
నను నీరీతింబుచూడెలొకమర్యాదా
సాలకు కుమహర్షుంకు, వారలుగోన
ట్లునను సరాక్షసులను సహించి, రా
కునబాధయె లే సఖంబుగాఁ దనస్సు
గావి చుకొనెట్లు మహాసంతోషంబు
గలిగించినవానిననుట ; ఇందువలన ,
శిష్య పరిపాలనమును ధర్మసంస్థాపన

౪౦౬ ప్రతిపదాంతర్జాతీయతత్వసహితము.

స ౩౦

మును జెలుపంబడినది . ఈ రెంటివలన , “పరిత్రాణాయ సాధూనాం విచిత్రాయ దుష్కృతాం, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామియ్యగేయగే” (సత్పురుషులను రక్షించుటకును దుష్టులశిక్షించుటకును ధర్మము నిలుపుటకును బ్రతియుగంబునందును అవతరించెదను.) అనుశ్లోకమునందలి ధర్మమచెప్పబడినది. హృష్టా , బహువ=సంతోషించినదయ్యెను , రామం దొక్కఁడై పెక్కు రాక్షసులనుడుమఁ జిక్కియుండుటవలన , సంతోషమున నంద రూపముగ నుత్తలేకుండిన సీతాదేవి , యిప్పుడు రామసత్తంజూచి, తానును సత్తంబొందినదనుట. వైదేహీ = “మిలాధిపతిర్వీరః” అని వీరుడనిపనినొందిన జనకుని కొమార్తెకావున, వీర తారతమ్యంబు జెలిసి నవనుట. భర్తాకరంపరివస్తృశే = పెనిమిటిని గవుఁగిలించుకొనెను; సర్వలోక భర్తాను గవుఁగిలించుకొనెను ; సుఖోష్ణంబులగు తనస్తవంబులచేనాయుధంబులంగలిగిన గాయములకితపుకాఁగవుఁగిలించుకొనెను. తాను సర్వలోక మాయగుటచేత, సర్వలోక భర్తాయగు రాముండు, తన ప్రజల రక్షించుటం జేసి, సంతోషించి, యితనింగవుఁగిలించుకొనెను.

మూదా పరమయా యుక్తా దృష్ట్యా రిక్తోగణాక హతాక. ౪౦
రామంచైవా వ్యధం దృష్ట్యా తుతోష జనకాత్మజా

టీక||జనకాత్మజా= జనకమహారాజుకూతురయిన సీతాదేవి ; పరమయా=మిక్కిలియైనధికమయిన ; మూదా=సంతోషముతో; యుక్తా=కూడినదై; హతాక=వంపబడిన ; రిక్తోగణాక=రాక్షససమూహములను; దృష్ట్యా=చూచి; అవ్యధం= బాధలేనట్టి; రామంచైవ = రామునింగూడ; దృష్ట్యా=చూచి; తుతోష = సంతోషించెను. జనకమహారాజుకూతురైన సీతాదేవి, రాక్షసుల హతులగుటకుఁ బరమ సంతోషంబునొంది రాముండును యుద్ధంబున నేమియు బాధనొందకుండుటం జూచి, మఱియు నానందించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు తం రాక్షస సంఘమదానం

సధాజ్యమానం ముదితై మహాషిభిః. ౪౧

త్రనః పరివృజ్య శశిప్రభాననా

బహువ హృష్టా జనకాత్మజా తదా

టీక॥ తతస్తు=అంతను; శశిప్రభా సించినది; బహువ=అయ్యెను.

ననా= చంద్రుని కాంతివంటికాంతిగల;	అంత, నప్పుడు, చంద్రబింబముం
జనకాత్మజా=సీతాదేవి; తదా=అప్పు	నోలుముఖంబుగలయాసీతాదేవి, య
డు; రాక్షససంఘమదానం= రాక్షసు	ట్లునమస్తరాక్షసులసంహరించినవాని
లసమూహమును మదింపినవాడును;	సంతుష్టులగుమహాఘోరచే బూజిం
ముదితై= సంతసించిన; మహాషి	పంబడుచున్నవాని శ్రీరామునిమతిమఱి
భిః= మహాఘోరచేత; సధాజ్యమా	గాఢంబుగాఁగవుఁగిలించుకొని, పరమ
నం=పూజింపఁబడినవాఁడునగు; తం=	సంతోషంబునొందెను.
ఆరాముని; త్రనః=చుట్టల; పరివృజ్య=	అని, తాత్పర్యము.
కవుఁగిలించుకొని; హృష్టా= సంత	

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

(౨)

వీక త్రింశసర్గప్రారంభః.

త్వరమాణస్తతోగత్వా జనస్థానాదకంపనః
ప్రవిశ్య లంకాం వేగేన రావణం వాక్య మబ్రవీత్.౧

టీక॥ తతః = అంత; అకంపనః = బ్రవీత్ = చెప్పెను.

అకంపనుడు; త్వరమాణః = వేగిర పడుచున్నవాడై; జనస్థానాత్ = జ నస్థానముననుండి; గత్వా = పోయి; వే గేన = వేగముచేత; లంకాం = లంకను; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; రావణం = రా వణునిగూచి; వాక్యం = మాటను; అ	అంత, రావణునిచారుండగు న కంపనుడు, జనస్థానంబుననుండి య తివేగంబున లంకకుంబోయి, రావ ణుంబూచియిట్లు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

జనస్థానస్థితా రాజ్ రాక్షసా బహవో హతాః
ఖరశ్చ నిహత స్సంఖ్యే కథంచి దహ మాగతః. ౨

టీక॥ రాజ్ = రాక్షసరాజుండవ అగతః = వచ్చినాను.

గురావణుడా! జనస్థానస్థితాః = జన స్థానముననున్న; బహవః = పెక్కుండ యిన; రాక్షసాః = రాక్షసులు; హ తాః = వధింపబడినారు. ఖరశ్చ = ఖ రుండును; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; ని హతః = వధింపబడినాడు. అహం = నేను; కథంచిత్ = అతిప్రయాసమున ;	రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! జనస్థానంబుననున్న రాక్షసు లందఱు యుద్ధంబున హతులయిరి; ఖరుండును వధింపబడియె; నేను మాత్రము ప్రయా సంబునఁ దప్పించుకొని వచ్చినాను. అని, యకంపనుడు రావణునితో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఏవ ముక్తో దశగ్రీవః క్రుద్ధ స్సంరక్తలోచనః

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౧

స ౩౧

అకంపన మువాచేదం నిర్దహ నివ చక్షుషా. ౩

టీక॥దశగ్రీవః = రావణుడు ; ఏ	మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
పం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పబడినవాడై;	రావణుడు, అకంపనుని మాటను
కృద్ధః = కోపించినవాడై; సంరక్తలో	విని, కుపితుండై, కన్నుల నెఱ్ఱడనం బూ
చనః = మిక్కిలియు నెఱ్ఱవైన కన్నులుగల	ప్పు, దహించువాడువోలె జూచుటం
వాడై; చక్షుషా = కంటిచేత; నిర్దహ	జూచుచు, నకంపనునితో నీట్లని, చెప్పె
నివ = దహించువాడువలె ; అకంప	ను. అని, తాత్పర్యము.
నం = అకంపనునిగూచి; ఇదం = ఈ	

కేన రమ్యం జనస్థానం హతం మమ పరాసునా
కోహి సర్వేషు లోకేషు గతిం చాధిగమిష్యతి. ౪

టీక॥ పరాసునా = పోయినప్రా	నమును ; అధిగమిష్యతి = పొందఁగ
ణంబులుగల; కేన = ఎవ్వనిచేత; మమ =	లఁడఁ?
నాయొక్క; రమ్యం = సుందరమయి	మృత్యువశ్యుండెవ్వండు, జనస్థా
న; జనస్థానం = జనస్థానము ; హతం =	నంబునఁదలి రాక్షసుల వధించెను ? ఇం
వధింపఁబడినది; కోహి = ఎవ్వఁడు ;	కనతనికి సమస్తలోకంబులయందును,
సర్వేషు = సమస్తములయిన ; లోకే	గతియొక్కదీ? అని, తాత్పర్యము.
షు = లోకములయందును; గతిం = స్థా	

సహి మే విప్రియం కృత్వా శక్యం మఘవతా సుఖం
ప్రాప్తుం వైశ్రవణేనాపి నయమేన నవిష్టునా. ౫

టీక॥ మే = నాకు; విప్రియం = అ	పి = కు చేరుని చేతఁగాని; సశక్యంహి = అ
ప్రియమును; కృత్వా = చేసి; సుఖం = సుఖ	లవిగాదుగదా! యమేన = యముని
మును; ప్రాప్తుం = పొందుటకు; మఘవ	చేత; స (శక్యం) = అలవిగాదు. విష్టు
తా = ఇంద్రుని చేతఁగాని; వైశ్రవణేనా	నా = విష్ణుడేవుని చేత; స (శక్యం) = అ

లనిగాదు.

దేవేంద్రుండుగాని కుబేరుండుగా
నియమండుగాని విష్ణుండుగాని, నా

కప్రియంబుగావించిలేని, యెంతమా
త్రముసుఖంబునొందఁజాలరు.
అని, తాత్పర్యము.

కాలస్య చాప్యహం కాలో దహేయ మపి పావకమ్
మృత్యుం మరణధర్మేణ సంయోజయితు ముత్సహే. ౬

టీక॥ అహం=నేను ; కాలస్యచా
పి=యిమునకును; కాలః = యముడ
ను. పావకమపి=అగ్నినైనను; దహే
యం=దహింతును. మృత్యుం=మృత్యు
వును; మరణధర్మేణ= మరణమనుధ
ర్మముతో; సంయోజయితుం= కూ

చుటకు; ఉత్సహే=ఉత్సహింతును.
నేనుయిమునకునుయముడను; అ
గ్నినింగూడదహింతును; మృత్యువునకు
నుగూడమరణంబుగలిగింతును,
అని, తాత్పర్యము.

దహేయ మపి సంక్రుద్ధ స్తేజసాదిత్య పావకౌ
వాతస్య తరసా వేగం నిహంతు మహ ముత్సహే. ౭

టీక॥ అహం=నేను; సంక్రుద్ధః= కో
పించినవాడనై; తేజసా=తేజస్సుచేత;
ఆదిత్యపావకావపి = సూర్యునిఅగ్ని
హూత్రునింగూడ; దహేయం=దహిం
తును. తరసా=వేగముచేత; వాతస్య=
వాయువుయొక్క; వేగం=వేగమును; ని
హంతుం=కొట్టుటకు; ఉత్సహే=ఉత్స

హింతును.
నేనుక్రుద్ధుండనగుదునేని, సూర్య
పావకునిద్దలనుంగూడదహింతును; వే
గంబున వాయువేగంబును హరింతు
ను. అని, రావణుండు, అకంపసునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా క్రుద్ధం దశగ్రీవం కృతాంజలి రకంపనః
భయా త్సందిగ్ధయా వాచా రావణం యావత్తే భయమ్. ౮

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౨౧

స. ౩౧

జ

జ

టీక॥ అకంపనః = అకంపనము; కృ	యమును; యాచ తే = అడిగెను.
తాంజలిః = చేయబడిన చేమోడ్పుగల	అంత, నకంపనంబు, రావణుండట్లు
వాఁడై; తథా = అట్లు; కృద్ధం = కోపము	కుపితుండగుటనుబాచి, చేతులు మొగి
నొందిన; దశగ్రీవం = పదికఠములుగల;	ప్రభయంబున, మాటలుతోట్రుపడ, న
రావణం = రావణుని; భయాత్ = భయ	భయంబొసంగుమని రావణుని యాచి
మువలన; సంద్విగ్ధయా = తోట్రుపడిన;	చేను. అని, తాత్పర్యము.
బాచా = మాటచేత; అభయం = ఆభ	

దశగ్రీవో ౭ భయం తస్మై ప్రదదౌ రక్షసాం వరః

టీక॥ రక్షసాం = రాక్షసులలో;	దౌ = ఇచ్చెను.
వరః = శ్రేష్ఠుండగు; దశగ్రీవః = రావ	రాక్షస శ్రేష్ఠుండగు రావణుండా
ణుడు; తస్మై = ఆయకంపననికొ	యకంపననభయంబొసంగెను.
ఱకు; అభయం = ఆభయమును ; ప్రద	అని, తాత్పర్యము.

స విశ్రద్ధో ౭ బ్రవీ ద్వాక్య మసంవిగ్ధ మకంపనః. ౯

టీక॥ సః = ఆ; అకంపనః = అకం	చెప్పెను.
పనుడు; విశ్రద్ధః = నమ్మకముగలవాఁ	ఆయకంపనంబు, అంతభయంబు
డై; అసంవిగ్ధం = తోట్రుపాటు లేన	విడిచి, ధైర్యంబున, నిట్లనిచెప్పెను.
ట్లుగా; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ =	అని, తాత్పర్యము.

శ్రుతో దశరథస్యాస్తి సింహసంహననో యువా

రామో నామ వృషసగ్రంధో వృత్తాయతమహాభుజః. ౧౦

టీక॥ సింహసంహననః = శ్రేష్ఠమయి	ఆర్యోతుయొక్క-మూలపువంటి మూఁ
నరూపముగలవాఁడును; యువా = యౌ	పుగలవాఁడును ; వృత్తాయతమహాభు
వనముగలవాఁడును ; వృషసగ్రంధః =	జః = గుండ్రములునునిడుపులునయినగా

<p>పృథుజములుగలవాఁడును; వీరిః=పరా క్రమశాలియు; పృథుయశాః= గొప్పకీ తిగలవాఁడును; శ్రీమాన్ = అధికమ యినకాంతిగలవాఁడును; అతుల్యబల విక్రమః=సరిలేనిబలపరాక్రమములు గ లవాఁడును; దశరథస్య=దశరథునియొ క్కఃపుత్రః=కొడుకునగు; రామోనా మ=రాముండనువాఁడు; అస్తి=కలఁడు. లోకోత్తరమగు రూపముగలవాఁ</p>	<p>డును యావనవంతుండును అఱితు మూఁపువంటిమూఁపులు గలవాఁడును గుండ్రములయి నిడువులయిబలవంతం బులయినభుజంబులుగలవాఁడునువీరుం డునుమహాయశుండునుశ్రీమంతుండును సరిలేనిబలపరాక్రమంబులు గలవాఁడు ను, దశరథమహా రాజపుత్రుండునగురా ముండనునొక్కమహాపురుషుండున్నాఁ డు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వీరిః పృథుయశా శ్రీమా నతుల్యబలవిక్రమః
హంత తేన జనస్థానం ఖరశ్చ సహదూషణః. ౧౦

<p>టీక॥ హంత=అయ్యో! తేన = అ రామునిచేత; జనస్థానం = జనస్థాన ము; హతం (అధ్యాహృతము) = వ ధింపఁబడినది. సహదూషణః = రూష ణునితోఁగూడిన; ఖరశ్చ = ఖరుండును; హతః(అధ్యాహృతము)=వధింపఁబడి</p>	<p>నాఁడు. అయ్యో! ఆరామండె, ఖరుండుదూ షణుండు మొదలుగాఁగల, జనస్థానంబు నందలిరాక్షసులనందఱను, వధించెను. అని, యకంపనుండు, రావణునితోఁజె ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అకంపనవచ శ్శుత్యా రావణో రాక్షసాధిపః
నాగేంద్రశివ నిశ్శ్వస్య వచ నం చేద మబ్రవీత్. ౧౧

<p>టీక॥ రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు; రావణః=రావణుండు; అ కంపనవచః = అకంపనునిమాటను ; శ్శుత్యా=విని; నాగేంద్రశివ=సర్పరా జువలె; నిశ్శ్వస్య=నిట్టూర్పులువిడిచి ;</p>	<p>శివం=ఈ; వచనంచ=మాటను ; అబ్ర వీత్=చెప్పెను. రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు , అకంపనుండుచెప్పినమాటనువిని, సర్ప రాజువలె వేడి నిట్టూర్పులుపుట్టుచు ,</p>
--	--

నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స సురేంద్రేణ సంయుక్తో రామ స్సర్వా మరై స్సహ
ఉపయాతో జనస్థానం బ్రూహి కచ్చి దకంపనః ౧౩

టీక॥ అకంపన = అకంపనుడా ! ప్పుము.

సః=ఆ; రామః=రాముడు; సురేంద్రేణ=దేవేంద్రునితోను; సర్వామరైస్సహ=సమస్తదేవతలతోనుంగూడ; సంయుక్తః=కూడినవాడై; జనస్థానం=జనస్థానమును; ఉపయాతోకచ్చిత్=పొందినాడాయేమి? బ్రూహి=చె	అకంపనుడా! ఆరాముడా, దేవేంద్రునితోను దేవతల యందఱితోనుంగూడి జనస్థానంబునకువచ్చినాడాయేమి? నాకావివరంబుజెప్పము. అని, అకంపనుతో రావణుడుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

రావణస్య పున ర్వాక్యం నిశచ్య త దకంపనః
ఆచచక్షే బలం తస్య విక్రమంచ మహాత్మనః. ౧౪

టీక॥ అకంపనః=అకంపనుడు; పునః=మఱి; తత్=ఆ; రావణస్య=రావణునియొక్క; వాక్యం=మాటను; నిశచ్య=విని; మహాత్మనః=అధికమయిన పరాక్రమముగల; తస్య = ఆరామునియొక్క; బలం=బలమును ; విక్రమం=	చ=పరాక్రమమును; ఆచచక్షే=చెప్పెను. అకంపనుడు, మఱిరావణుండు చెప్పినమాటనువిని, మహాత్ముండగునారామునిబలపరాక్రమంబులం జెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

రామోనామ మహాతేజా శ్చైష్ఠ్య స్సర్వధనుష్ఠతామ్
దివ్యాస్త్రగుణసంపన్నః పురందరసమో యథి. ౧౫

టీక॥ రామోనామ = రాముఁడ మహాతేజాః = అధికమయిన సత్వగుణవాఁడు. సర్వధనుష్ఠతాం= ఎల్లవిలుకాండలొపలను; శ్చైష్ఠ్యః = ఉ	
---	--

౪౨౪ ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౧

<p>త్రముఁడు. దివ్యాస్త్రగుణసంపన్నః = శ్రేష్ఠములైనయస్త్రములనుగుణముతో గూడినవాఁడు. యుధి = యుద్ధమునం దు; పురందరసమః = ఇంద్రునితోసమానుఁడు.</p>	<p>రాముండు, మహాతేజుండు, సమస్తధనధరులలోను శ్రేష్ఠుండు, దివ్యాస్త్రంబులు దేలినవాఁడు; యుద్ధంబున దేవేంద్రునకు సాటివచ్చును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తస్య సురూపో బలవాక్ రక్తాక్షో దుందుభిస్వనః
కనీయాక్ లక్ష్మణోనామ భ్రాతా శశినిభాననః. ౧౬

<p>టిక॥ తస్య = ఆరామునకు; బలవాక్ = ఆధికమయినబలముగలవాఁడును; రక్తాక్షః = ఎఱ్ఱనికన్నులుగలవాఁడును; దుందుభిస్వనః = భేయకరధ్వనివంటిధ్వనిగలవాఁడును; శశినిభాననః = చంద్రునితోసమానమయిన ముఖముగలవాఁడునగు; లక్ష్మణోనామ = లక్ష్మణుండనిప్రసిద్ధుఁడైన; కనీయాక్ = చిన్నభ్రాతా = తోఁబుట్టువు, తమ్ముఁడనుట; అస్తి(అధ్యాహృతము) = కలఁడు. ఆరామునకు, బలవంతుండును ఎఱ్ఱనిరేఖలతోనొప్పుదున్నకన్నులు గలవాఁడును, భేరిధ్వనివలెగంభీరంబగుకంఠధ్వనిగలవాఁడును జంద్రబింబమువంటిముఖముగలవాఁడునగు లక్ష్మణుండను తమ్ముఁడొక్కఁడుగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>నుట; అస్తి(అధ్యాహృతము) = కలఁడు. ఆరామునకు, బలవంతుండును ఎఱ్ఱనిరేఖలతోనొప్పుదున్నకన్నులు గలవాఁడును, భేరిధ్వనివలెగంభీరంబగుకంఠధ్వనిగలవాఁడును జంద్రబింబమువంటిముఖముగలవాఁడునగు లక్ష్మణుండను తమ్ముఁడొక్కఁడుగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

స తేన సహ సంయుక్తః పావకే నాని లో యథా
శ్రీమాక్ రాజవర స్తేన జనస్థానం నిపాతితమ్. ౧౭

<p>టిక॥ శ్రీమాక్ = ఆధికమయినకాంతిగలవాఁడును; రాజవరః = రాజశ్రేష్ఠుఁడునగు; సః = ఆరాముఁడు; తేనసహ = ఆలక్ష్మణునితోగూడ; పావకేన = అగ్నిహోత్రునితో; అనిలోయథా = వాయువువలె; సంయుక్తః = కూడియున్నాఁడు. తేన = ఆరామునిచేత; జనస్థానం = జనస్థానము; నిపాతితం = వధింపబడినది. శ్రీమంతుండును రాజశ్రేష్ఠుండునగునారాముఁడు, వాయువగ్నిహోత్రునితోగూడునట్లు ఆలక్ష్మణునితో</p>	<p>కూడియున్నాఁడు. తేన = ఆరామునిచేత; జనస్థానం = జనస్థానము; నిపాతితం = వధింపబడినది. శ్రీమంతుండును రాజశ్రేష్ఠుండునగునారాముఁడు, వాయువగ్నిహోత్రునితోగూడునట్లు ఆలక్ష్మణునితో</p>
--	--

గూడియున్నాఁడు ; ఆరాముఁడెడన | చెను. అని, తాత్పర్యము.
స్థానంబునందలి రాక్షసులనందఱవధిం

నైవ దేవా మహాత్మానో నాత్ర కార్యావచారణా

టీక మహాత్మానః = పూజ్యుఁడు	మహాత్ములగు దేవతలెవ్వరును అ
నస్వభావముగల; దేవాః = దేవతలు;	వృత్తికివచ్చి, రామునకు సాహాయ్యము
నైవ = లేనేలేరు. అత్ర = ఈవిషయము	నేయనేలేరు; ఈవిషయంబునందు సం
నందు; విచారణా = అలోచన; సకా	శయింపవలసినదిలేదు.
ర్యా = చేయఁదగినదికాదు.	అని, తాత్పర్యము.

శరా రామేణ తుత్సప్తా రుక్మపుంఖాః పతతిః. ౧౮
సపాః పంచాననా భూత్వా భక్షయంతిస్త రాక్షసాః

టీక రామేణ = రామునిచేత ; ఉ	సాక్ష = రాక్షసులను; భక్షయంతిస్త =
త్సప్తా = విడువఁబడిన ; రుక్మపుం	భక్షించినవి.
ఖాః = బంగారుపింజలుగలవియు; పత	రామునిచేఁబ్రయోగింపఁబడినకాం
తిః = తొక్కిలుగలవియునగు; శరా	దనపుంఖములగు బాణములు , అయి
స్తు = బాణములుమాత్రము ; పంచాన	దుశలలపాములయి , రాక్షసులనుభ
నాః = అయిదుశలలుగల; సపాః = స	క్షించినవి. అని, తాత్పర్యము.
పాములు; భూత్వా = అయి; రాక్ష	

యేన యేనచ గచ్ఛంతి రాక్షసా భయకశితాః. ౧౯
తేన తేన స్త పశ్యంతి రామ మేవా గ్రత స్థితమ్

టీక రాక్షసాః = రాక్షసులు; భయ	బడినవారలయి; యేనయేనచ = ఏయే
కర్మతాః = భయముచేఁ గృశింపఁజేయఁ	యాయుధముతోడను; గచ్ఛంతి = పోవు

౪౨౬ ప్రతిపదాంత్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౦

<p>చున్నారో ; తేన తేన == ఆయా యుధముతోడను; అగ్రతః == ముందట; స్థితం = ఉన్న; రామ మేవ = రామునే ; పశ్యంతి = చూచిరి.</p>	<p>త్వ సంరక్షణార్థమయ్యె యాయుధముగొని యుద్ధంబుగావింపఁబూనుదురో, రాముండును ఆ యాయుధంబునే పట్టుకొని వారికట్టెదుటఁగానిండుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్థం వినాశితం తేన జనస్థానం తవానఘ. ౨౦

<p>టీక॥ అనఘ = పాపరహితుడవగు రావణుడా? తేన = ఆ రామునిచేత; ఇత్థం = ఈ ప్రకారము; తవ = నీయొక్క; జనస్థానం = జనస్థానము; వినాశితం = నశింపఁజేయఁబడినది.</p>	<p>పాపరహితుండవగు రావణుడా! రాముండీ ప్రకారంబున, నీ జనస్థానంబు నంతయు నాశంబు నొందించెను. అని, యకంపనుడు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అకంపనవచ శ్చుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్

<p>టీక॥ రావణః = రావణుడు; అకంపనవచః = అకంపనునియొక్క మాటను; శ్చుత్వా = విని; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>	<p>రావణుండు, అకంపనుడుచెప్పిన మాటను విని, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

జనస్థానం గమిష్యామి హంతుం రామం సలక్షణమ్. ౨౧

<p>టీక॥ సలక్షణం = లక్షణునితోఁగూడిన; రామం = రాముని; హంతుం = వధించుటకు; జనస్థానం = జనస్థానమును గూచి; గమిష్యామి = పోయెదను.</p>	<p>నేను జనస్థానంబునకుఁబోయి, రామునిలక్షణునివధించిచెచ్చెదను. అని, రావణుండకంపనునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అథైవ ముక్తే వచనే ప్రోవాచే ద మకంపనః

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౪౨౭

స ౩౧

టీక॥ అథ=అంతఃపవం = ఇట్లు; పైను.

వచనే=మాట; ఉత్తే = చెప్పబడఁ | అట్లు రావణుండు చెప్పినదిచూచి,
గా;అకంపనః = అకంపనుఁడు; ఇ యకంపనం, డిట్లని, చెప్పెను.
దం=ఈమాటను; ప్రోవాచ = చె | అని, తాత్పర్యము.

శృణు రాజక యథావృత్తం రామస్య బలపౌరుషమ్, ౨౨

టీక॥ రాజక = రాక్షసరాజుఁడ | రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా!
వగురావణుఁడా! యథావృత్తం = య రాముని బలపరాక్రమంబుల యథార్థ
థార్థమయిన; రామస్య = రాముని ముగ్ధా, జెప్పెదను, వినుము.
యొక్క; బలపౌరుషం = బలమునుబ | అని, తాత్పర్యము.
రాక్రమమును; శృణు=వినుము.

అసాధ్యః కుపితో రామో విక్రమేణ మహాయశాః

అపగాయా స్ఫుప్రాణాయా వేగం పరిహరే చ్చరైః. ౨౩

టీక॥ మహాయశాః=అధికమయిన | సేరికినలవిగాదు; అతండు, కోపించు
కితిఁగల; రామః=రాముఁడు; అసా నేని , నిండినయేటి ప్రవాహవేగము
ధ్యః=సాధింపనలవిగానివాఁడు. కుపి నగుఁడ, బాణంబులచేసిలువును.
తః=కోపించినవాఁడై; విక్రమేణ=ప అని, తాత్పర్యము.
రాక్రమంబుచేత; శరైః=బాణంబుల విశేషార్థము. — వాల్మీకిమహా
చేత; స్ఫుప్రాణాయాః=చక్క-గాని మని , యకంపనవచనవ్యాజంబున శ్రీ
డిన; అపగాయాః = నదియొక్క; వే రామునియచింత్య శక్తినిభివర్ణించుచు
గం=వేగమును; పరిహరేత్ = హరిం న్నారు. — “నదీప్రవాహమునిలుపు”న
చును. నుటచే, భవిష్యత్కృష్టావతారకథసూ

మహాయశుండగు రామునిసాధింప చింపఁబడినది.

సతారగ్రహనక్షత్రం నభ శ్చాప్య వసాదయేత్

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = అ
రాముండు; సతాగ్రహనక్షత్రం = సా
ధారణములయినచుక్కలతోను నవగ్ర
హములతోను సతతములతోను గూడి
న; సభశ్చాపి = అకాశమునుగూడ; అవ
సాదయేత్ = నశింపజేయును.

అరాముండు, నక్షత్రగ్రహంబుల
తోఁగూడవాకాశంబు సంతయునశిం
పజేయుంజాలును. అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — ఈగ్రహశ్లో
కార్థమువలనఁ, ద్రవిక్రమావతారం
బుసూచింపఁబడినది.

అసౌ రామస్తు నీదంతీం శ్రీమా నభ్యుద్ధరే న్నహీమ్. ౨౪

టీక॥ శ్రీమాన్ = సర్వాధికుండగ; అ
సౌ = ఈ; రామస్తు = రామఁడె; నీ
దంతీం = నశించుచున్న; న్నహీం = ఘా
మిని; అభ్యుద్ధరేత్ = లేవనెత్తును.
శ్రీమంతుండగనీ రామండు, ముని
గిపోవుచున్న ఘామినింగూడ లేవనె
త్తును. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “ఘామినిలే
వనెత్తును” అనుటచే, వరాహావతార
ముసూచింపఁబడినది. లేక; “ఘామి
ని” అనగా ఘామిఁడు. దరిజనులుసంసార
సమద్రమనమునంగిలజనులనుద్ధరించు
వాండగుట.

భిత్త్వా వేలాం సముద్రస్య లోకానా స్థావయే ద్విభుః
వేగం వాపి సముద్రస్య వాయుంవా విధమే చ్ఛరైః. ౨౫

టీక॥ విభుః = స్వతంత్రుండగురా
ముండు; సముద్రస్య = సముద్రముయొ
క్క; వేలాం = చెలియలికట్టను; భిత్త్వా =
భేదించి; లోకాన్ = లోకములను; అస్థా
వయేత్ = ముంచును. శరైః = బాణముల
చేత; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క;
వేగంవాపి = వేగమునుగాని; వాయుం
వా = వాయువునుగాని; విధమేత్ = నశిం

పజేయును.
స్వతంత్రుండగురాముండు, సము
ద్రముచెలియలికట్టనుభేదించి, లోకము
లనన్నిటిసముద్రజలంబుల ముంచును;
బాణంబుల, సముద్రవేగంబుఁగాని, వా
యువేగంబుఁగాని, నిలిపును.
అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — సముద్రజలము

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౨

స ౩౧

లచేలోకములముంచును " అనుటచే, బుభు"ననుటచే, భవిష్యత్సేతుబంధంబు రాముండె జగత్సంహారంబు గావించు సూచించబడినది. వాండపిదెల్పబడినది. "సముద్రంబున

సంహృత్యవా పున లోకకాక్ విక్రమేణ మహాయుగః

శక్త స్స పురుషవ్యాఘ్రో స్సప్తం పునరపి ప్రజాః. ౨౨

టీక॥ మహాయుగః = అధికమయిన చి, మఱల మొదటనుండి ప్రజల సృజించు కీర్తికాలవాండునగు; సం = ఆ రాముండు; బకునుంగూడ సమర్థుండడు. విక్రమేణ = పరాక్రమముచేత; పునః = అని, తాత్పర్యము. మఱల; లోకాక్ = లోకములను ; సం విశేషార్థము. — ఇందువలన, హృత్య = సంహరించి; పునరపి = మఱల "సంహరించు గావించి, యథాపూర్వం ను; ప్రజాః = జనులను; స్సప్టువా = స్వయం గా, మఱల లోకంబుల సృజించువాఁ జించుటకుఁ గాసి; శక్తః = సమర్థుండడు. యను రాముండెను" సూచించబడి మహాయుగంబగు రాముండు, పరాక్ర నది. మంబున లోకంబుల నన్నింటిని సంహరిం

నహి రామో దశగ్రీవ శక్యో జేతుం త్వయా యుధి

రక్షసాం వాపి లోకేన స్వగళః పాప జనైరివ. ౨౩

టీక॥ దశగ్రీవ = రావణుడా! రా దుటకు; నశక్యోహి = అలవికాండు మః = రాముండ; యుధి = యుద్ధము గదా! నందు; త్వయా = నీచేతఁగాని; రక్ష సాం = రాక్షసులయొక్క ; లోకేన రావణుడా ! స్వగళముపాపజ నాపి = సమూహముచేతఁగాని; స్వ నులకు సాధ్యముకానట్లు, నీకుఁగానిమ గళః = స్వగళము ; పాప జనైరివ = న రాక్షసులయందఱకుఁగాని, యుద్ధం బున రామునిజయింపవలవిగాదు. పాపజనులచేతవలె ; జేతుం = జయిం అని, తాత్పర్యము.

న తం వధ్య మహం మస్యే సర్వైశ్చవాసురై రపి

టిక॥ అహం=నేను; తం = ఆరా	గా; నమస్యే=తలంపను.
ముని; దేవాసురైః = దేవతలచేతను	దేవాసురులందఱునొకటయి
సురులచేతను; సర్వైశ్చ = అందఱి	ననురామునివధింపఁజాలరని నేను దలం
చేతను; వధ్యం = వధింపఁదగినవాని	చేదను. అని, తాత్పర్యము.

అయ మస్య వధోపాయ స్తత్తమైకమనా శ్శృణు. ౨౮

టి॥ అయం=ఇది; అస్య=ఈరామునియొ	వాడవై; శ్శృణు=వినుము.
క్క-; వధోపాయః=వధించున పాయ	రామునివధించున పాయం బొకటి
ము. తత్ = దానిని; మమ (మత్తః) = నావ	యున్నది; దానింజెప్పెదను వినుము.
లన; ఏకమనాః = ఒక్క-పైమనస్సుగల	అని, తాత్పర్యము.

భార్య తస్యే త్రమా లోకే సీతానామ సమధ్యమా
శ్యామా సమవిభక్తాంగీ స్త్రీరత్నం రత్నభూషితా. ౨౯

టిక॥ తస్యే=ఆరామునకు; లోకే=	ర్యా=పెండ్లాము; అస్త్రీ (అధ్యాహ్న)
లోకమునందు; ఉత్తమా = శ్రేష్ఠరా	తము)=కలదు.
లును; సమధ్యమా=నుండరమయిన స	ఆరామునకు, లోకంబున సమస్త
దుముగలదియు; శ్యామా = యావన	స్త్రీలలో సుత్రమరాలును సుందరమ
మధ్యంబుననున్నదియు; సమ విభక్తాం	యిన నదుముగలదియు యావనమధ్యస్థ
గీ=ఎచ్చుతక్కు-వలులేక విభజింపఁ బడి	యును సమముగాఁగదిరియుండు నవ
నయవయవములు గలదియు; స్త్రీర	యవములు గలదియురత్నాలంకారం
త్నం=స్త్రీశ్రేష్ఠరాలును; రత్నభూషి	బలతో నొప్పుచున్నదియునగు సీతయ
తా=మణులచేసలంకరింపఁబడినదియు	నెదుభార్యగలదు. అని, తాత్పర్యము.
నగు; సీతానామ=సీతయనెడు; భా	

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౩౧

స ౩౧

నైవ దేవీ నగంధర్వీ నాప్సరా నాపిదానవీ

తుల్య సీమంతినీ తస్యా మానషీషు కుతో భవేత్. ౩౦

టీక॥ తస్యాః=ఆసీతకు; తుల్య=	కుతో=ఎక్కడ; భవేత్=కలుగును.
సమానయిన; సీమంతినీ = స్త్రీ; దే	ఆసీతకు సరియైనవనిత ,
వీ=దేవభార్య; నైవ=లేనేలేదు. గం	తలలోఁగానిగంధపులలోఁగాని
ధవీఁగంధవఃపత్నిః=లేదు. అ	పురసలలోఁగాని దానపులలోఁగాని
ప్సరాః=అప్సరస్సు; న=లేదు. దాన	లేదు; ఇంకమనుష్యులలోలేదని చెప్పనే
వ్యపి=దానవపత్నియు; న = లేదు.	ల; అని, తాత్పర్యము.
మానషీషు = మనుష్యస్త్రీలయందు;	

తస్యా పహర భార్యాం శ్వం ప్రమథ్యతు మహావనే

టీక॥ శ్వం=నీవు; మహావనే=మహార	హరించుము.
ణ్యమునందు; ప్రమథ్యతు=బలాత్కరిం	నీవామహారణ్యంబునకుఁబోయి, బ
చియె; తస్య=ఆరామునియొక్క; భా	లాత్కారంబుననారాముని భార్యను దీ
ర్యాం=పెండ్లామును; అపహర=అప	సికొనిరమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

సీతయా రహితః కామీ రామో హస్యతి జీవితమ్. ౩౧

టీక॥ కామీ=కాముకుండగు ; రా	రాముఁడు, కాముకుండుగావుననీ
మః=రాముఁడు; సీతయా= సీతచేత;	తనువిడిచియుండఁజాలక, ప్రాణంబు
రహితః= విడువఁబడినవాఁడై ; జీవి	లువిడుచును. అని, అకంపనుండు, రావ
తం=ప్రాణమును; హస్యతి=విడువఁగ	ణుతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
లఁడు.	

ఆరోచయత తద్వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః

చింతయిత్వా మహాబాహు రకంపన మువాచ హ. ౩౨

టీక॥ రాక్షసాధిపతి = రాక్షసుల	వాద=చెప్పెను ("హ" అనునదిపాద
కుంబ్రాక్షుండగు; రావణుఁ = రావణుం	పూరణార్థము).
దు; నితీ = ఆ; వాక్యం = మాటను ; ఆ	రాక్షసరాజుండగురావణుండు, అ
రోదయత = సరియనితలంచెను . మ	కంపనుండు జెప్పినమాట, చక్కగా
హుఁ = పెద్దజేతులుగలరావ	నేయన్నదనితలంచి, యోచించి , య
ణుండు; చింతయిత్వా = ఆలోచించి;	కంపనునిఁబొచ్చి, యిట్లని, చెప్పెను.
అకంపనం = అకంపనునిగాచి; ఉ	అని, తాత్పర్యము.

బాధా కాల్యం గమియ్యమి హ్యేక స్సారథినా సహ
ఆనయియ్యమి వై దేహీ మిమాం హృష్టో మహావ్రతీమ్. ౩౩

టీక॥ బాధం = మంచిది. అహం	తాదేవి; ఇమాం = ఈ; మహావ్రతీం =
(అధ్యాత్మతము) = నేను; ఏకః =	మహాపట్టణమును; ఆనయియ్యమి = పొం
ఒక్కండనె; సారథిహసహ = సారథి	దించెదను.
తోఁగూడ; కాల్యః = (సప్తవ్యథామం	మంచి , నేనొక్కండనెసారథి
దుద్వితీయ) ప్రాతఃకాలమునందు; గమి	తోఁగూడఁబోయినలేచిపోయి, సంతో
య్యమి = పోయెదను. హృష్టః = సం	పంబున, నీతనిచ్చటికిఁదీసికొనివచ్చెద
తోషించినవాడనై ; వై దేహీం = నీ	ను. అని, తాత్పర్యము.

అదైవ ముక్త్యా ప్రయయా ఖరయుక్తేన రావణః
రథే నాదిత్యవజ్జేన దిశ స్సఖాః ప్రకాశయత్. ౩౪

టీక॥ రావణః = రావణుండు ; ఏ	త; దిశః = దిక్కులను; సర్వాః = అన్నిటి
వం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; అథ = అంత;	ని; ప్రకాశయత్ = ప్రకాశింపజేయు
ఖరయుక్తేన = గాడిదలతోఁగూడిన; ఆ	డు; ప్రయయా = పోయెను.
దిత్యవజ్జేన = సూర్యునియొక్క కాం	రావణుం డీప్రకారంబునంజెప్పి
తివంటికాంతిగల; రథేన = రథముచే	యంతఃప్రాతఃకాలంబున , గాడిదలు

పూన్వినమూర్యప్రభంబగు రథంబు నాచు, వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.
రోహించి, దిక్కులు వెలుంగం జేయు

స రథో రాక్షసేంద్రస్య నక్షత్ర పథగో మహాః
సంచార్యమాణ శ్శుశుభే జలచే చంద్రమాశ్రవ. ౩౫

టీక॥ నక్షత్రపథగః = నక్షత్రమా	భే-ప్రకాశించెను.
గణమును బొందియున్న; మహాః = గా	అకాశంబునందుఁబోవుచున్న యా
ప్రదగు; సః=అ; రాక్షసేంద్రస్య=రా	రాక్షసరాజుండగు రావణుని మహార
క్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; ర	థము, మేఘమండలంబునందిరుగుచం
థః=రథము; సంచార్యమాణః=తోలం	ద్రునిభంగిలైచకాశించుచుండెను.
బడుచు; జలచే = మేఘమునందు; చం	అని, తాత్పర్యము.
ద్రమాశ్రవ = చంద్రుఁడువలె; శుశు	

స మారీచా శ్రమం ప్రాప్య తాటకేయ ముపాగమత్

టీక॥ సః=ఆరావణుఁడు; మారీ	ఆరావణుఁడు మారీచాశ్రమంబుఁజే
చాశ్రమంబు మారీచునియొక్క యాశ్రమ	రి, యచ్చటఁ దేరుదిగ్గి, తాటకావు
మును; ప్రాప్య=పొంది; తాటకేయం=	త్రుండగు మారీచునొద్దకుఁ బోయెను.
తాటకకొడుకైన మారీచుని; ఉపాగ	అని, తాత్పర్యము.
మత్=పొందెను.	

మారీచే నాచింతో రాజా భక్త్యభోజ్యై రమానుషైః. ౩౬

టీక॥ రాజా = రాక్షసరాజుండ	చింతః=పూజింపఁబడినాఁడు.
గు రావణుఁడు; మారీచేన = మారీచు	మారీచుండు, మనుష్యదులకభం
నిచేత; అమానుషైః = మనుష్యసంబం	బులగు భక్త్యభోజ్యంబులచే రాక్షసరా
ధములుకాని; భక్త్యభోజ్యైః = పిండి	జుండగు రావణునిఁబూజించెను.
వంటలచేతను అన్నాదులచేతను; అ	అని, తాత్పర్యము.

తం స్వయం పూజయిత్వా తు ఆసనే నోదకేనచ

అథోకపహితయా వాచా మారీచో వాక్య ముబ్రవీత్. ౩౭

టీక || మారీచః = మారీచుడు; మాటచేత; వాక్యం = మాటను; అబ్ర
తం = ఆ రావణుని; ఆసనేన = ఆసన వీత్ = చెప్పెను.
ముచేతను; ఉదకేనచ = బలముచేత మారీచుండు, ఆసనోదకంబులనా
ను; స్వయం = తానే; పూజయిత్వా రావణుఁబూజించి, మహాభకంబ
తు = పూజించినంతనె; అథోకపహి గువచనంబున, రావణుంజూచి, యిట్లు
తయా = అభకముతోఁగూడిన; వాచా = ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి త్సుకుశలం రాజక లోకానాం రాక్షసేశ్వర

అశంకే నాథ జానే త్వం యత స్తూరా మహాగతః. ౩౮

టీక || రాక్షసేశ్వర = రాక్షసుల శయించెదను. జానే = ఎఱుంగుదును.
కుంబ్రభుండవగు; రాజక = రావణుఁడా! రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా!
లోకానాం = రాక్షసజనములకు; ను రాక్షసులందఱు డేమమాయేమిఁగి నివిం
కుశలంకచ్చిత్ = డేమమాయేమిఁగి నా తశీఘ్రముగా వచ్చుటవలన, నాకు
భ = నాథుఁడా! త్వం = నీవు; యతః = సంతయుమగుచున్నది. అని, మారీచుం
ఎందువలన; స్తూరాం = శీఘ్రముగా; డు, రావణు! తోఁజెప్పెను.
అగతః = వచ్చినావా; తతః (అధ్యా అని, తాత్పర్యము.
హృతము) = అందువలన; అశంకే = సం

ఏవ ముక్తో మహాలేఖా మారీచేన స రావణః

తతః పశ్యా దిదం వాక్య ముబ్రవీ ద్వాక్యకోవిదః. ౩౯

టీక || మహాలేఖా = అధికమయిన తే రావణః = రావణుండు; మారీచేన; మా
జస్సుగలవాఁడును; వాక్యకోవిదః = మారీచునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁ
టలయందుఁబండితుండునగు; సః = ఆ; బడినవాఁడై; తతః పశ్యాత్ = అటుపిమ్మ

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౩౫

స ౩౧

❧

❧

<p>ట; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; అబ్రీ వీల్=చెప్పెను. మహాతేజాండును మాటలుచెప్పట</p>	<p>యందుఁబండితుండునగు రావణుండు, మారీడుఁడుచెప్పినమాటనువిని, యంతఁ దానిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఆరక్షో మే హతస్తాత రామేణా క్షిప్తకమణా
జనస్థాన పవధ్యం త త్వర్వం యుధి నిపాతితమ్. ౪౦

<p>టీక॥ తాత=నాయనా! మే = నా యొక్క; ఆరక్షి=తలారీవాఁడు ; అ క్షిప్తకమణా = దుఃఖి కరములుకాని కార్యములుగల; రామేణ= రామునిచే త; హతః= చంపఁబడినాఁడు. అజ ధ్యం=వధింపరాని; తత్=ఆ ; జనస్థా నం=జనస్థానము, జనస్థానమందలి రా క్షససమూహమనుట; సర్వం = అంత</p>	<p>యు; యుధి=యుద్ధమునందు ; నిపాతి తం=వధింపఁబడినది. మారీడుఁడా! నాతలారీవాఁడైనభ రుని, రాముండువధించినాఁడు ; మఱి యు, ఎట్టివారికివధింప నలవిగానివార లగుజనస్థానమునందలిరాక్షసులందఱు, యుద్ధంబున, రామునిచేహతులయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తస్య మే కురు సాచివ్యం తస్య భార్యప హరణే

<p>టీక॥ తస్య=ఆరామునియొక్క; భా ర్యపహరణే= భార్యయొక్కయపహ రించుటయందు; తస్య=అట్టి; మే=నా కు; సాచివ్యం=సాహాయ్యము; కురు= చేయుము.</p>	<p>ఆరామునిభార్యనపహరించు విష యమనందు, బంధువులంబోఁగొట్టుకొ నియున్ననాకు, నీవుసాహాయ్యంబుగా వింపుము. అని, రావణుండు, మారీడు నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రాక్షసేంద్ర వచ శ్చృత్వా మారీహ వాక్య మబ్రవీత్. ౪౧

<p>టీక॥ మారీహః=మారీడుఁడు ; రా క్షసేంద్రవచః=రాక్షసరాజుఁడగు రా</p>	<p>వణునియొక్కమాటను; శ్చృత్వా=విని; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్=చె</p>
--	--

❧

❧

పైను.

మారీచుండు, రాక్షస రాజుండగు నిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అభ్యాతా కేన సీతా సా మిత్రరూపేణ శత్రుణా

త్వయా రాక్షస కాదూకల కోన నందతి నిందితః. ౪౨

టీ॥ రాక్షసకాదూకల = రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగు రావణుడా! మిత్ర రూపేణ = స్నేహితరూపంబుగల; శత్రుణా = శత్రువైన; కేన = ఎవ్వనిచేత; సా = ఆ; సీతా = సీత; అభ్యాతా = చెప్పబడినది; కః = ఎవ్వడు; త్వయా = నీచేత; నిందితః = నిందింపబడినవాడై; ననందతి = సంతోషింపకున్నాడు?

రాక్షస శ్రేష్ఠుండవగు రావణుడా! స్నేహితుడవలెనటించుదు సీతై విరోధంబుగొని నిన్ను నాశంబు నొందంపఁ దలంచినవాడెవ్వఁడు నీకు సీత పేరుచెప్పెను? ఎవ్వఁడు, నీచే నైశ్చర్యమదంబునఁ దిరస్కృతుండై, నీపైన సూయగొనియున్నాడు? అని, తాత్పర్యము.

సీతా మహానయస్వేతి శోబవీతి బ్రవీహి మే

టీక॥ కః = ఎవ్వఁడు; సీతాం = సీతను; ఇహ = ఇచ్చటికి; ఆనయస్వ = తెచ్చు. ఇతి = అని; బ్రవీతి = చెప్పుచున్నాడు? మే = నాకొఱకు ; బ్రవీహి (బ్రూ

హి) = చెప్పుము. సీతనిచ్చటికిఁ దెచ్చుని యెవ్వఁడునీ కుఁజెప్పెను? నాకతనింజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

రక్షో లోకస్య సర్వస్య కశ్చుంగం ఛేత్తు మిచ్ఛతి. ౪౩

ప్రోత్సాహ యతి కశ్చి త్త్వం సచశత్రు రసంశయః

టీక॥ కః = ఎవ్వఁడు; సర్వస్య = సమమును; ఛేత్తుం = ఛేదించుటకు; ఇచ్ఛ మస్తుయిన; రక్షోలోకస్య = రాక్షసలोकముయొక్క; కశ్చుంగం = ప్రధా

నమును; ఛేత్తుం = ఛేదించుటకు; ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాడు? యః (అధ్యాత్మతము) = ఎవ్వఁడు; కశ్చిత్ = ఒకానొ

కడు;త్వాం=నిన్ను; ప్రోత్సహయ
తి=ప్రోత్సహపఱచుచున్నాడో; న
చ=అతడును; శత్రుః=శత్రువు. అసం
శయః=సందేహములేదు.

ఎవ్వడు, రాక్షసలోకమునకంత
యొక బ్రధానభూతుడవైననిన్ను నా

శంబునొందింపఁగోరినాడు? ఎవ్వఁ
డు నిస్సేవయంబునఁ బ్రోత్సహప
ఱచుచున్నాడో, అతడునీకుశత్రువు;
సందేహములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆశీవిష మఖా ద్దంష్ట్రా ముద్ధతుం చేచ్ఛతి త్వయా. ౪౪

టిక॥కః(అధ్యాహృతము)=ఎవ్వఁ
డు; త్వయా=నీచేత; ఆశీవిషమఖాతః=
దుష్టసహమునోటనుండి; దంష్ట్రా=
కోటను; ఉద్ధతుంచ=పెరికించుటకు

ను; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాడఁ?
ఎవ్వఁడు, నిన్నుఁ గ్రూరసహమునో
టనుండికోట బెలుకుమనుచున్నాడఁ?
అని, తాత్పర్యము.

కమణా కేన కేనాసి కాపథం ప్రతిపాదితః

టిక॥కేన=ఎవ్వనిచేత; కేన=ఏ; క
మణా=కార్యముచేత; కాపథం=దు
ష్టమాగమను; ప్రతిపాదితః=పొందిం
పఁబడినవాడవు. అసి=అయితివి.

ఎవ్వఁడే యుపాయంబున సేకట్టిదు
బుకడ్డిగలుగునట్లు గావించినాడఁ?
అని, తాత్పర్యము.

సుఖసుప్తస్య తే రాజన్ ప్రహృతం కేన మూఢాని. ౪౫

టిక॥రాజన్=రాక్షసులకుఁబ్రభుం
డవైన రావణుడా! సుఖసుప్తస్య=సు
ఖముగానిద్రించియున్న; తే = నీయొ
క్క; మూఢాని=తలయందు; కేన=ఎ
వ్వనిచేత; ప్రహృతం = కొట్టఁబడినది?

రాక్షసరాజుడవగు రావణుడా!
నిష్కారణముగా నెవ్వఁడునీకు మహాన
ధకముగలిగింపఁదలంచినాడఁ?
అని, తాత్పర్యము.

విశుద్ధవశాభిజనాగ్రహస్త
 ప్రేజోమద స్సంస్థిత దోర్విషాణః
 ఉదీక్షితుం రావణ నేహ యుక్త
 స్స సంయుగే రాఘవ గంధమాస్తీ. ౪౬

టీక రావణ=రావణుడా! విశు	క్తః=అలవిగాదు.
ద్ధవంశాభిజనాగ్రహస్తః = పరిశుద్ధ	రావణుడా! పరిశుద్ధమయినవం
మయిన వంశమునందుఁ బుట్టుటయనె	శమునందుఁబుట్టుటయె తొండముగాఁ
డునున్నతమయిన తొండముగలదియు;	గలదియుఁ, బ్రతాపమే మదముగాఁగ
ప్రేజోమదః = ప్రతాపమనుమదముగ	లదియు చాహువులె కొమ్ములుగాఁగ
లదియు; సంస్థితదోర్విషాణః = చక్క	లదియునగు, కేసిగంధముమూర్తిగ
నియునికిగలచాహువులను కొమ్ములుగ	నియితరగజంబులుపరుగెత్తునో, అ
లదియునగు; రాఘవగంధమాస్తీ = రా	ట్టిరాముండను మదపుటేనుంగును, యు
ముండనుమదపుటేనుంగు; ఇహ = ఇప్పు	ద్ధంబునఁజేఱిచూడనైన నలవిగాదు.
డు; సంయుగే = యుద్ధమునందు; ఉ	అని, కాతాత్పర్యము.
దీక్షితుం = లేఱిచూడుటకు; నయు	

అసౌ రణాంతస్థితిసంధివాలః
 విదగ్ధరక్షో మృగహః నృసింహః
 సుప్త స్వయా బోధయితుం నయుక్త
 శృరాంగపూణోఽనితాసిదంష్ట్రః. ౪౭

టీక రణాంతస్థితిసంధివాలః =	గపూణః = చాణములను నభాద్యవ
యుద్ధాగ్రమునందుండుటయనెడునడు	యవములచేనిండినదియు; నిశితాసిదం
మునుబొందినతోఁకగలదియు; విదగ్ధర	ష్ట్రః = కలకులయిన కత్తులనుకొఱలు
క్షోమృగహః = సమృథులగు రాక్షసుల	గలదియునగు; సుప్తః = నిదురించిన;
నుమృగముల వధించునదియు; శృరాం	గమునఁగల పురుషశ్రేష్ఠుడయిన రా

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౩౯

స ౩౧

ముండనుసింహము; త్వయా- నీచేత; బోధయితుం- మేలుకొలుపుటకు; యుక్తః=తగినదికాదు.

యుద్ధాగ్రంబుననుండుటయెకోపంబున నడుముదాకి యుండువారింబు గాఁగలదియు శూరులగు రాక్షసులను

మృగంబులంజంపునదియు బాణంబులె నఖాద్యవయవములుగాఁ గలదియుఁగ అకుశద్ధంబులె కోఱలుగాఁగలదియున గు, నిదురించియున్న రామండనిసింహమును, నీవు మేలుకొలువఁదగదు.

అని, తాత్పర్యము.

బాపావహారే భుజవేగపంకే

శరోమికమాలే సుమహాహవాఘే

న రామపాతాళముఖే తిక్షారే

ప్రస్కండితుం రాక్షసరాజ యుక్తమ్. ౪౪

టీక॥ రాక్షసరాజ=రాక్షసులకుఁబ్రభుండవైన రావణుఁడా! బాపావహారే=భనుస్సను మొసలిగలదియు; భుజవేగపంకే= బాహు వేగమున నడుసుగలదియు; శరోమికమాలే= బాణములనునలలపక్షి-గలదియు; సుమహాహవాఘే= మిక్కిలియు గొప్పయుద్ధమునుప్రవాహముగలదియు; అతిక్షారే=మిక్కిలియు భయంకరమునగు; రామపాతాళముఖే=రామండను మహాబి

లము యొక్క నోట; ప్రస్కండితుం= పడుటకు; నయుక్తం=తగినదికాదు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! భనుస్సను మొసలి గలదియు బాహువేగంబున నడుసుగలదియు బాణంబులను తర-గనమాహముగలదియు యుద్ధంబనుమహాజలప్రవాహముగలదియు మహాభయంకరంబునగు రామండనుమహాబిలంబునోటంబడుట, యెంతమాత్రము యుక్తముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రసీద లంకేశ్వర రాక్షసేంద్ర

లంకాం ప్రసన్నో భవ సాధు గచ్ఛ

త్వం స్వేషు దారేషు రమస్య నిశ్చయం

రామ స్సభార్యో రమతాం వనేషు. ౪౫

టీక॥లంకేశ్వర = లంకానాథుండ	యందు; రమతాం=క్రీడించుగాక.
పు; రాక్షసేంద్ర = రాక్షసరాజుడవు	లంకానాథుండవు రాక్షస రాజుం
నగురావణుడా! ప్రసీద=ప్రసన్నుండ	డవునగు రావణుడా! అట్లు కావున
వగుము. ప్రసన్నః = కోపమువిడిచిన	నీవుకోపంబువిడువుము; ప్రసన్నుండవ
వాడవు; భవ=ఆగుము. సాధు = లె	యిలంకకుఁబొమ్ము; అచ్చట సీభార్య
స్వంగా; లంకాం = లంకనుగూర్చి; గ	లంగూడి నానావిధభోగంబుల ననుభ
చ్చ=పొమ్ము. త్వం=నీవు; నిత్యం= ఎ	వింపుము; రాముండుతనభార్యం గూ
ల్లప్పుడును; స్వేష=నీవారలయిన; దా	డియడవులంగ్రీడింపుచుండుగాక. అని,
రేషు=భార్యలయందు; రమస్వ= క్రీడిం	మారీచుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.
పుము. సభార్యః=భార్యతోఁగూడిన;	అని, తాత్పర్యము.
రామః=రాముండు; వనేషు=అడవుల	

ఏవ ముక్తో దశగ్రీవో మారీచేన స రావణః

నృపతతత పురీం లంకాం వివేశచ గృహీతా తమమ్. ౫౦

టీక॥సః=ఆ; దశగ్రీవః=పదికంఠము	హాశ్రేష్ఠమును; వివేశచ = ప్రకాశిం
లుగల; రావణః=రావణుఁడు. ఏదే	చెను.

న=మనసుచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=	ఆరావణుండు. మారీచుండుచెప్పిన
శైవుఁబడినవాడై; లంకాం = లంకయ	మాటనువిని, మఱిలంకకుఁ బోయి, న
ను; పురీం=పట్టణమునుగూచి; నృప	గోస్తమంబగుతనగృహముం బ్రవేశిం
తత=మఱిలెను. గృహీతా తమం=గృ	చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాష్ఠే,

ఆరణ్యకాండే, ఏకత్రింశస్సగః.

ఇది, సప్తమార్గము.

ఇది, పరమార్థకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకత్రింశస్సగటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౪౧

స ౩౨

౨

ద్వాత్రింశసర్గప్రారంభః.

తత స్కౌప్యసభీ దృష్ట్వా సహస్రాణి చతుర్దశ
హతాన్యేకేన రామేణ రక్షసాం భీమకర్మణామ్. ౧
దూషణంచ ఖరంచైవ హతం త్రిశిరసా సహ
దృష్ట్వా పున మహానాదం ననాద జలదో యథా. ౨

టీక॥ తతః=తతః; శూప్యసభీ=	వజల; జలదో యథా = వేఘమువలె;
శూప్యసభిః; ఏకేన= ఒక్కఁడైన; రా	మహానాదం = ఆధిక్యమయినధ్వనితోఁ
మేణ=రామునిచేత; హతాని=వధింపఁ	గూడునట్లుగా; ననాద=అంతము.
బడిన; భీమకర్మణామ్= భయంకరము	అంత, శూప్యసభి, రాముఁడొ
లయినకార్యములుగల; రక్షసాం=రా	క్షసఁడై భయంకరపరాక్రములగు ప
క్షసులయొక్క; సహస్రాణి = వేల	దునాలుగువేలరాక్షసులను దూషణి
ను; చతుర్దశ=పదునాలుగింటిని; దృ	ఖర్గునిఁద్రోయి వధించుటఁబూచి, మ
ష్ట్వా=చూచి; త్రిశిరసాసహ = త్రిశి	ఱల, మహాధ్వనిగలుగునట్లు, వేఘం
రునితోఁగూడ; హతం = వధింపఁబడి	బవలె, గజిం చెను.
న; దూషణంచ= దూషణుని; ఖరంచై	అని, తాత్పర్యము.
వ=ఖరుని; దృష్ట్వా= చూచి; పునః=	

సా దృష్ట్వా కర్మ రామస్య కృత మత్యై స్సగుహగ్రహమ్
జగామ పరమోద్విగ్నా లంకాం రావణపాలితామ్. ౩

టీక॥ సా = ఆశూప్యసభి; అ	కార్యమును; దృష్ట్వా=చూచి; పరమో
త్యై=ఇతరులచేత; సుదుహగ్రం=	ద్విగ్నా = మిక్కిలియభయమునొంది
చేయనలవిగాని; కృతం=చేయఁబడిన;	నదై; రావణపాలితాం = రావణుని
రామస్య=రామునియొక్క; కర్మ=	చేఁబఱచింపఁబడిన; లంకాం=లంకాపు

రిని; జ గామ=పొందెను.

ఆశూర్పణఖ, మఱియొప్పురికిఁ జేయ

సలవిగానట్టి రామున కార్యమును జూచి,

మిక్కిలియుభయంబునొంది, రావణ

పాలితంబగులంకకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా దదర్శ విమానాగ్రే రావణం దీప్తతేజసమ్

ఉపోపవిష్టం సచివై మకరుద్భిరివ వాసవమ్. ౪

టీక|| సా=ఆశూర్పణఖ ; విమా

నాగ్రే=పుష్పకవిమానాగ్రమునందు ;

సచివైః=మంత్రుఁడేతః; ఉపోపవిష్టం=

సమీపమునఁ గూర్చుండఁ బడినవాఁడు

ను; మరుద్భిః=దేవతలచేత ; ఉపోప

విష్టం(అధ్యాహృతము)=సమీపమునఁ

గూర్చుండఁబడిన; వాసవమివ(స్థితం)=

ఇంద్రునివలెనున్నవాఁడును; దీప్తతేజ

సం=ప్రకాశించుచున్నట్లును; మకరుద్భిః=

మకరులవలెనున్నవాఁడును.

దునగు; రావణం = రావణుని ; దద

ర్శ=చూచెను.

ఆశూర్పణఖ, దేవతలతోఁగూడఁ

గూర్చుండిన దేవేంద్రుండునొలఁది, బు

ష్పకవిమానాగ్రంబున మంత్రులతోఁగూ

డఁగూర్చుండియున్న వాఁడును మహా

తేజుండునగు రావణునింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆసీనం సూర్య సంకాశం కాంచనే పరమాసనే

రుక్మవేదిగతం ప్రాజ్యం జ్వలంతమివ పావకమ్. ౫

టీక|| సూర్యసంకాశం= సూర్య

నిశాసమానుఁడును; కాంచనే = బం

గారువికారమయిన; ఆసనే = ఆసన

మునందు; ఆసీనం= కూర్చుండినవా

డును; రుక్మవేదిగతం = బంగారువేది

నిబొందినదియు; ప్రాజ్యం = అధికమ

యిన నేయి గలదియు ; జ్వలంతం=

మండుచున్నదియునగు; పావకమివ (స్థితం)=

అగ్నివలెనున్నవాఁడునగు; రా

వణదదర్శ (అధ్యాహృతము. ఇట్లు

మందును)=రావణునింజూచెను.

సూర్యసమాన తేజుండును గాంచ

వాసనంబునఁగూర్చుండి, బంగారు

వేదికయందు హెచ్చుగా నేయివ్రేల్చు

టచేజ్వలించుచున్న యగ్ని హోమాత్రం

దుంబోలె దేబరిల్లుచున్న వాఁడునగు

రావణుని, శూపకాణిచూచెను. అని, తాత్పర్యము.

దేవగంధర్వభూతానా మ్మృషీశాంచ మహాత్మనామ్
అజేయం సమరే శూరం వ్యాత్రానన మివాంతకమ్. ౬

టీక॥ దేవగంధర్వభూతానాం=	వణం, దదశక=రావణునిఁబూచెను.
దేవతలకును గంధర్వలకును భూతములకును; మహాత్మనాం = అధికము	దేవతలకుఁగాని గంధర్వలకుఁగాని భూతంబులకుఁగాని మహాత్ములగు
యినప్రభావముగల; మృషీశాంచ=	ముఖులకుఁగాని, యుద్ధంబున జయిం
ముఖులకును; సమరే = యుద్ధమునం	పవలవిగానివాఁడును శూరుండును నో
దు; అజేయం = జయింపరానివాఁడు	ఁబడెనుకొని యుండు యముఁడువ
ను; శూరం=యుద్ధమునందు భయము	లే భయంకరాకారుండునగు రావణు
లేనివాఁడును; వ్యాత్రాననం = తెఱవఁ	ని, శూపకాణిచూచెను.
బడిననోరుగల; అంతకమివ (స్థితం)=	అని, తాత్పర్యము.
యముఁడువలెనున్నవాఁడునగు; రా	

దేవాసురవిమదేశు వజ్రాశక్తికృతవ్రణమ్
విరావతవిషాణాన్ గైరుతక్రాప్తకిణవక్షసమ్. ౭

టీక॥ దేవాసురవిమదేశు=దేవా	రావణునిఁబూచెను.
సురయుద్ధములందు; వజ్రాశక్తికృతవ్ర	దేవాసుర యుద్ధంబులందు వజ్రా
ణం=వజ్రాయుధముచేఁ జేయఁబడిన	యుధప్రహారంబులచేఁగలిగిన గాయము
వ్రణములుగలవాఁడును; విరావతవిషా	లతోఁగూడినవాఁడును, విరావతముకొ
ణాన్ గై=విరావతముయొక్క కొ	మ్ములతోఁగిటుటచేఁగలిగిన కాయలతో
మ్ముకొనలచేత; ఉతక్రాప్తకిణవక్షసం=	నొప్పువక్షస్థలంబుగలవాఁడునగు రా
గిటుటలచేఁగలిగిన కాయలుగల తొ	వణుని, శూపకాణిచూచెను.
మ్ముగలవాఁడునగు; రావణందదశక=	అని, తాత్పర్యము.

విశద్యుజం దశగ్రీవం దర్శనీయపరిచ్ఛదమ్
విశాలవక్షసం వీరం రాజలక్షణశోభితమ్. ౮

టిక॥విశద్యుజం=ఇరువదిచేతులు	రావణుఁబూచెను.
గలవాఁడును;దశగ్రీవం=పదికంఠములు	ఇరువదిచేతులునుబదితలలును గల
గలవాఁడును ; దశశనీయపరిచ్ఛదం=	వాఁడునునుందరములయిన ఛత్రచామ
నుందరములయినఛత్రచామరములుమొ	రారులతోనొప్పుచున్నవాఁడును విశా
దలగునవిగలవాఁడును;విశాలవక్షసం=	లంబగుఁజొమ్ముగలవాఁడునువీరుండును
వెడఁదఁజొమ్ముగలవాఁడును;వీరం=ప	రాజచిహ్నుశోభింపుండునగు రావణుని,
రాక్రమశాలియు ; రాజలక్షణ శోభి	తూపకణభుచూచెను.
తం=రాజచిహ్నులచేఁ బ్రకాశించు	అని,తాత్పర్యము.
చున్నవాఁడునగు;రావణం, దదశక=	

స్నిగ్ధవైడూర్య సంకాశం తప్తకాంచనకుండలమ్
సుభుజం శుక్లదశనం మహస్యం పర్వతోపమమ్. ౯

టిత॥స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశం=సుం	చూచెను.
దరములయినవై డూర్యమణులచేఁ బ్ర	ఆభరణస్థగితంబులగునుందరంబుల
కాశించుచున్నవాఁడును ; తప్తకాంచ	యినవై డూర్యమణులచేఁ బ్రకాశించు
నకుండలం=కాంచఁబడినబంగారుపోఁ	చున్నవాఁడునుదప్తకాంచనమయంబు
గులుగలవాఁడును; సుభుజం= మంచి	లగుకుండలంబులుదాల్చినవాఁడును దీ
దాహపులుగలవాఁడును ; శుక్లదశ	ఘకముగాగుండ్రముగానుండుభుజము
నం=తెల్ల నిదంతములుగలవాఁడును;మ	లుకలవాఁడును బెల్లనిదంతములు గల
హస్యం=పెద్దనోరుగలవాఁడును;పర్వ	వాఁడును బెద్దనోరువాఁడునుబవకతా
తోపమం=కొండతోఁబోలి-గలవాఁడు	కారుండునగు, రావణుని, తూపకణ
నగు; రావణంచదశక = రావణుని	భుచూచెను. అని,తాత్పర్యము.

విష్ణుచక్రనిపాలైశ్వ శతశో దేవసంయుగే

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౪౫

స ౩౨

అన్వైశ్యస్త్రప్రహరైశ్చ మహాయుధైశ్చ తాడితమ్. ౧౦

<p>టిక॥దేవసంయుగే=దేవతలయుద్ధమునందు; శతశః=నూలునూలు; విష్ణుచక్రనిపాదైశ్చ=విష్ణుదేవుచక్రముయొక్క ప్రేటులచేతను; మహాయుధైశ్చ=మహాయుద్ధములందు; అన్వైశ్యః=ఇతరములయిన; శస్త్రప్రహరైః=ఆయుధముల ద్వేలచేతను; తాడితం = కొట్టబడినవాడగు; శత=రావణునిచూచెను.</p>	<p>దేవతలతోయుద్ధమునందు; డు, పెక్కు నూలుల విష్ణుదేవునిచక్రముచేతను, ఇతరములయిన మహాయుద్ధములందునానావిధములయిన దివ్యాయుధములచేతను గొట్టబడియువానినిన్నింటినినూకునేయని మహాబలుండగు రావణుని, శూర్పణఖ, చూచెను. అన, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఆహతాంగం సమస్తైశ్చ దేవప్రహరణైస్తథా

అక్షోభ్యాణాం సముద్రాణాం తోభణం షీప్రకారిణమ్. ౧౧

<p>టిక॥తథా=అట్లు; సమస్తైః=సమస్తములయిన; దేవప్రహరణైశ్చ=దేవతలయాయుధములచేతను; ఆహతాంగం=కొట్టబడినయవయవములు గలవాడును; అక్షోభ్యాణాం=కలకలపెట్టరాని; సముద్రాణాం=సముద్రములయొక్క; తోభణం=కలకలపెట్టువాడును; షీప్రకారిణం=శీఘ్రముగా జేయువాడునగు; రావణం, దదశత=రా</p>	<p>వణునిచూచెను. అట్లు, దేవతల సమస్తాయుధములచేతనుచెక్కునూలుల ప్రహరింపబడినదేహముగలవాడును అక్షోభ్యములగుసముద్రములకును తోభంబుగలిగించువాడును, ఏకార్యమునని యుచితగంబున జేయువాడునగు, రావణుని, శూర్పణఖ, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

క్షేప్తారం పర్వతేంద్రాణాం సురాణాం చ ప్రమదకనమ్

ఉచ్ఛేత్తారం చ ధర్మాణాం పరదారాభిమర్శనమ్. ౧౨

టిక॥పర్వతేంద్రాణాం=పర్వతశ్రేష్ఠములయొక్క; క్షేప్తారం = ఎగురవ

యోవాఁడును; సురాణాం = దేవలయో	రావణునిజూచెను.
కా; ప్రమదకసంచ = మడించువాఁడు	మహాపర్వతంబుల నెగుర వేయువాఁ
ను; ధర్మాణాం = ధర్మముల యొ	డును దేవతలనుడించువాఁడును ధర్మ
కా; ఉచ్చేత్తారంచ = చేదించువాఁడు	ములనశింపఁ జేయువాఁడును బరస్త్రీ
ను; పరదారాభిమతకసం = పరస్త్రీలఁ	గామియునగురావణుని, శూపకణభి
శైలువువాఁడునగు; రావణం, దదశక =	చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సవకదివ్యాస్త్రయోక్తారం యజ్ఞవిఘ్నకరం సదా

టీక॥ సవకదివ్యాస్త్రయోక్తారం =	సమస్తదివ్యాస్త్రగంబులను బ్రయో
సమస్తములయినదివ్యాస్త్రములను బ్ర	గింపఁజెల్పినవాఁడును ఎల్లప్పుడును యా
యోగించువాఁడును; సదా = ఎల్లప్పు	గంబులకు విఘ్నంబు సేయువాఁడునగు
డును; యజ్ఞవిఘ్నకరం = యాగము	రావణుని, శూపకణభిచూచెను.
లకు విఘ్నము సేయువాఁడునగు; రావ	అని, తాత్పర్యము.
ణం, దదశక = రావణునిజూచెను.	

పురీం భోగవతీం ప్రాప్య పరాజిత్వచ వాసుకిమ్. ౧౩

తక్షకస్య ప్రియాం భార్యాం పరాజిత్వ జహార యః

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; భోగవ	తము) = ఆ; రావణం = రావణుని; దద
తీం = భోగవతియను; పురీం = పట్టణ	శక = చూచెను.
మును; ప్రాప్య = పొంది; వాసుకిం = వా	ఎవ్వఁడు, భోగవతియను సవకరా
సుకిని; పరాజిత్వచ = జయించియు;	జవగరమునకుఁబోయివాసుకిని జయిం
పరాజిత్వ = బలాతగఁగించి; తక్షక	చి, బలాతగఁగంబునఁ దక్షకునిప్రియ
స్య = తక్షకునియొక్క; ప్రియాం = ప్రి	భార్యపహరించెనో, అట్టిరావణుని,
యయగు; భార్యాం = భార్యను; జహ	శూపకణభి, చూచెను.
ర = అపహరించెనో. తం (అధ్యాహ్న	అని, తాత్పర్యము.

కైలాసపర్వతం గత్వా విజిత్య నరవాహనమ్. ౧౪
విమానం పుష్పకం తస్య కామగం వై జహర యః

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; కైలాసపర్వతం = కైలాసపర్వతమును గూర్చి; గత్వా = పోయి; నరవాహనం = కుబేరుని; విజిత్య = జయించి; తస్య = ఆకుబేరునియొక్క; కామగం = ఇచ్చమొప్పు నబోవునట్టి; (“వై” అనునది పాద పూరితార్థము.) పుష్పకం = పుష్పకమును; విమానం = విమానమును; జహర = హరించెనో; తం రావణం దదర్శ = ఆ రావణునిఁబూచెను.	ఎవ్వఁడు కైలాస పర్వతంబునకుఁ బోయి కుబేరుని జయించి, కామగమనంబగు నతని పుష్పక విమానంబున పహరించెనో, అట్టి మహాబలురావణుని, శూపకాణి, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

వనం చైత్రథం దివ్యం సశినీం నందనం వనమ్. ౧౫
వినాశయతి యః క్రోధా ద్దేవోద్భావాని పీర్షణాక్

టీక॥ పీర్షణాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; యః = ఎవ్వఁడు; క్రోధాత్ = కోపమువలన; దివ్యం = శ్రేష్ఠమయిన; చైత్రథం = చైత్రథమను; వనం = కుబేరుని వనమును; సశినీం = కుబేరుని పుష్కరిణి; నందనం = నందనమును; వనం = ఇంద్రుని వనమును; దేవోద్భావాని = దేవతలయొద్భవనంబులను; వినాశయతి = నశింపఁజేయుచు	దెనో; తం, రావణం, దదర్శ = అట్టి రావణునిఁబూచెను. ఎవ్వఁడు, కుబేరుని చైత్రథవనంబును అతని పుష్కరిణిని, ఇంద్రుని నందనవనంబును, మణియొనెతర దేవతలయొద్భవనంబులను, గోపంబున, నాశంబునొందించెనో, అట్టి మహాపరాక్రమశాలిని రావణుని, శూపకాణి చూచెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

చంద్రసూర్యౌ మహాధాగా పుత్రిష్ఠంతౌ పరంశపా. ౧౬
నివారయతి బాహుభ్యాం య త్కైలశిభరోపమః

౪౪౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౩౨

టిక॥ శైలశిఖరౌ పమః = పర్వతశిఖ	గించునో; తం, రావణం, దదశక = ఆ
రముతోఁబోలికలఁ యి = ఎవ్వఁడు;	రావణుఁజూచెను,
మహాభాగౌ = పూజ్యమయిన యెవ్వఁడు	పర్వతశిఖ రాకారుండగు నెవ్వఁడు,
ముగలవారలును; పురంతపౌ = శత్రువు	మహాభాగులును శత్రువులఁ దపింపఁజే
లనుదపింపఁజేయువారలునగు; ఉత్తిష్ట	యవారలును గుచంద్రసూర్యులుదయం
తౌ = ఉదయించుచున్న ; చంద్రసూ	చునప్పుడు, వారలఁజేతులచే నడ్డగించు
ర్యౌ = చంద్ర సూర్యులను ; బాహు	నో, అట్టి రావణుని, శూషణుని చూ
భ్యాం = చేతులచేత; వారయతి = అడ్డ	చెను. అని, తాత్పర్యము,

దశవవక సహస్రాణి తపస్తప్తా మహావనే. ౧౭

పురా స్వయం భువే ధీర శ్శిరాం స్మృజజహర యః

టిక॥ ధీరః = ధైర్యశాలియగు; యః =	గం, దదశక = ఆ రావణుఁజూచెను.
ఎవ్వఁడు; పురా = మున్న; మహావనే =	వీధైర్యశాలి, మున్ను మహావనంబుఁ
మహారణ్యమునందు ; వవక సహస్రా	నఁ , బదివేలయేండ్లత్యగ్రంబుగాఁద
ణి = సంవత్సరములయొక్క వేలు; దశ =	పంబుగావించి, తనదలనుఖండించి ,
పది; తపః = తపస్సును; తప్తా = చేసి;	వాసిచేబ్రహ్మ దేవునిఁబూజించెనో, అ
స్వయం భువే = బ్రహ్మ దేవుఁడొకఁడు; శ్శి	ట్టి రావణుని, శూషణుని, చూచెను.
రాంసి = తలలను; ఉజజహర = పూజా	అని, తాత్పర్యము.
సాధనములుగాఁ జేసెనో; తం, రావ	

దేవదానవ గంధర్వపిశాచపతగోరక్షైః. ౧౮

అభయం యస్య సంగ్రామే మృత్యుతో మానుషా దృతే

టిక॥ యస్య = ఎవ్వని; మానుషా	నేతను బతులచేతను సహములచేత
దృతే = మనుష్యునిదిచి ; దేవదానవ	ను; సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; మృ
గంధర్వపిశాచపతగోరక్షైః = దేవ	త్యుతః = మృత్యువువలన ; అభయం =
తలచేతను దానవులచేతను విశాచముల	భయములేదో; తం, రావణం, దదశక =

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౪

స ౩౨

ఆరావణునిజూచెను.

ఎవ్వనికి, మనుష్యుడొక్కడదక్కర, దక్కిన దేవదానవ గంధర్వ పిశాచప తగోర గాదులవలనయ్యుద్ధంబున మరణ

భయములేదో, ఆరావణుని, శూ పకాగఖ చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

మంత్రై రభిప్రతం పుణ్య మధ్వరేషు ద్విజాతిభిః. ౧౯
హవిధానేషు య సోమము ముపహంతి మహాబలః

టీక॥ మహాబలః = అధికమయిన బలముగల; యః = ఎవ్వడ; అధ్వరే షు = యాగములయందు; ద్విజాతి భిః = బ్రాహ్మణులచేత; మంత్రైః = మంత్రములచేత; అభిప్రతం = స్తుతింపఁ బడినదియు; పుణ్యం = పవిత్రమునగు; హవిధానేషు = యాగశాలలయందలి; సోమం = సోమమును; ఉపహంతి = న

శింపజేయుచున్నాడో; తం, రావణం, దదశక = ఆరావణునిజూచెను. ఏమహాబలశాలి, యాగములందు బ్రాహ్మణులచే మంత్రంబుల నభిప్రతంబును బవిత్రంబునగు యాగశాలలయందలి సోమమును నశింపజేయునో, ఆ రావణుని, శూపకాగఖ, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్తయజ్ఞహరం క్రూరం బ్రహ్మక్షుం దుష్టచారిణమ్. ౨౦
కర్కశం నిరసుక్రోశం ప్రజానా మహితే రతమ్

టీక॥ ప్రాప్తయజ్ఞహరం = దక్షిణాకాలమును బొందిన యాగములను హరించువాడును; క్రూరం = కఠినుండును; బ్రహ్మక్షుం = బ్రాహ్మణులవధించువాడును; దుష్టచారిణం = దుష్టకార్యములజేయువాడును; కర్కశం = దాక్షిణ్యములేనివాడును; నిరసుక్రో

శం = దయలేనివాడును; ప్రజానాం = ప్రజలయొక్క; అహితే = కీడునందు; రతం = ఆసక్తుండునగు; రావణం, దదశక = రావణునిజూచెను. యాగములంతయు ముగిసి దక్షిణిచ్చుకాలంబున వానింజేతచువాడును, గ్రూరుండును బ్రహ్మహత్యలు గావిం

చినవాఁడును దుర్మాఁగుఁడును ని	వణుని, నూపకణఖచూచెను.
దాక్షిణ్యండును దయలేనివాఁడును	అని, తాత్పర్యము.
బ్రజలకుఁ గీడుసేయువాఁడునగు రా	

రావణం సవకఘాతానాం సవకలోకభయావహమ్. ౨౧

రాక్షసీ భ్రాతరం శూరం సా దదశః మహాబలమ్

టీక॥ సవకఘాతానాం = సమస్త	రావణుని; సా=ఆ; రాక్షసీ = నూపక
స్తఘాతములయొక్క; రావణం = ఏ	ణఖ; దదశః=చూచెను.
ద్వీంచువాఁడును ; సవకలోకభయా	సమస్త భూతంబుల నేద్వీంచువాఁ
వహం= సమస్తలోకంబులకును భయ	డును సమస్తలోకంబులకును భయంబు
ముగలిగించువాఁడును; శూరం = యు	గలిగించువాఁడును శూరుండును మహా
ద్ధంబునందుభయములేనివాఁడును ; మ	బలశాలియునగు తనసోదరుఁడైన రా
హాబలం= అధికమయినబలముగలవాఁ	వణుని, నూపకణఖచూచెను.
డునగు; భ్రాతరం = తోఁబుట్టువయిన	అని, తాత్పర్యము.

తం దివ్యవస్త్రాభరణం దివ్యమాల్యోపశోభితమ్. ౨౨

ఆసనే సూపవిష్టంచ కాలకాల మివోద్యతమ్

రాక్షసేంద్రం మహాభాగం పౌలస్త్యకులనందనమ్. ౨౩

రావణం శత్రుహంతారం మంత్రిభిః పరివారితమ్

అభిగమ్యా బ్రవీ ద్వాక్యం రాక్షసీ భయవిహ్వలా. ౨౪

టీక॥ దివ్యవస్త్రాభరణం = శ్రేష్ఠ	క్క-ఁగాఁగూచుకొండియున్నవాఁడును;
ములయినవస్త్రములును ఆభరణములు	ఉద్యతం=ఉద్యుక్తుండయిన ; కాలకా
నుగలవాఁడును ; దివ్యమాల్యోపశోభి	లమివ (స్థితం)= మృత్యువునకునుమృ
తం= శ్రేష్ఠములయిన పుష్పమాలికల	త్యువువలెనున్నవాఁడును ; రాక్షసేం
శ్రేణికాశించువాఁడును; ఆసనే = సిం	ద్రం=రాక్షసులకుఁబ్రభువును ; మహా
హాసమునిండు; సూపవిష్టంచ = చ	భాగం = పూజ్యమయిన యదృష్టము

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౪౫

స ౩౨

గలవాఁడును; పౌలస్త్యకులనందనం= పున్నవాఁడునుసింహాసనంబునంజక్కఁ
పులస్త్యునకుఁబుట్టినవంశమును సంతో= గాఁగూడుకొండియున్నవాఁడును లోక
సింహజేయువాఁడును ; శత్రుహంతా= సహారోద్యుక్తుండగు మృత్యుమృత్యు
రం= శత్రువులవధించువాఁడును; మం= వుంబోలెభయంకరాకారుండైయున్న
త్రిభిః=మంత్రులచేత ; పరివారితం= వాఁడును మహాభాగుండును బౌలస్త్య
పరివేష్టింపఁబడినవాఁడునగు ; తం= వంశమునకు సంతోషముగలిగించువాఁ
ఆ;రావణం= రావణుని; అభిగమ్య= డునుశత్రువులవధించువాఁడునుమంత్రు
పొంది;రాక్షసీ = శూపణఖ;భయ విహ్వలా= భయముచే నవయవముల
స్వాధీనతదప్పినదై;వాక్యం = మాట
ను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

దివ్య వస్త్రాభరణంబులు దాల్చిన
వాఁడునుదివ్యపుష్పమాలికలతో నొప్పు

చున్నవాఁడునుసింహాసనంబునంజక్కఁ
గాఁగూడుకొండియున్నవాఁడును లోక
సహారోద్యుక్తుండగు మృత్యుమృత్యు
వుంబోలెభయంకరాకారుండైయున్న
వాఁడును మహాభాగుండును బౌలస్త్య
వంశమునకు సంతోషముగలిగించువాఁ
డునుశత్రువులవధించువాఁడునుమంత్రు
లచేఁబరివేష్టింపఁ బడియున్నవాఁడున
గు రాక్షసరాజుండయిన రావణునియొ
ద్దకుఁబోయి,శూపణఖ, భయవిహ్వ
లయయి,యిట్లని,చెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము,

త మబ్రవీ దీప్తనిశాలలోవనం

ప్రదశ్శయిత్యా భయమోహ మూర్ఛితా

సుదారుణం వాక్య మభీతచారిణీ

మహాత్మనా శూపణఖా విరూపితా. ౨౫

టీక||మహాత్మనా=అధికమయినప్ర
భావముగలబుద్ధుఁడని చేత ; విరూపి
తా=విరూపగాఁజేయఁబడిన ; అభీత
చారిణీ=నిభయముగాఁ దిరుగునట్టి;
శూపణఖా=శూపణఖ; ప్రదశ్శయి
త్యా(ప్రదశ్శయ)= చూపి; దీప్తని
శాలలోవనా=ప్రకాశించుచున్నవిశా
లములయినకన్నులుగల;తం= ఆరావ

ణునిగూచి;సుదారుణం = మిక్కిలి
యుభయంకరమయిన;వాక్యం=మాట
ను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాత్ముండగుబుద్ధుఁడనిచేవిరూపి
తయయిన నిభయముగా సర్వలోక
ములందిరుగుచుండునట్టిశూపణఖ వి
శాలంబులయి వెలుంగుచుండునట్టి కన్ను
లుగలయా రావణుం జూచి , మహాభ

యంకరింబుగానీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ద్వాత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండద్వాత్రింశస్సర్గః టీక,

ముగిసినది.

అమ

త్రయస్త్రింశస్సర్గప్రారంభః.

తతశ్శూపణఖాదీనా రావణం లోక రావణమ్

అమాత్యమధ్యే సంక్రుద్ధా పరుషం వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టీక తతః=అంతః; దీనా=దుఃఖిత	వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
యగు; శూపణఖా=శూపణఖా; సం	అంత, విరూపితయగుటం జేసిదుఃఖ
క్రుద్ధా=కోపించినదై; అమాత్యమ	తయగు శూర్పణఖ, మంత్రిమధ్యంబున
ధ్యే=మంత్రిలనడుమ; లోక రావణం=	లోకంబులనేర్పించునట్టి రావణుంజూ
లోకముల నేర్పించునట్టి; రావణం=రా	చి, పరమకుశితయయి, పరుషవాక్యంబు
వణునిగూచి; పరుషం=కఠినమయిన;	న, నిట్లుచి, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రమత్తః కామభోగేషు స్వైర్విరవృత్తో నిరంకుశః

సముత్పన్నం భయం ఘోరం బోధవ్యం నావబుధ్యసే. ౨

టీక త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;	డనై; కామభోగేషు=మన్నథ భోగ
ప్రమత్తః=మిక్కిలియు మదించినవా	ములయందు; స్వైర్విరవృత్తః=యథే

బృహరముగలవాండవై; నిరంకుశః= ఎదురులేనవాండవై; సముత్పన్నం=పుట్టిన; బోధవ్యం=ఎఱుంగఁబడవలసిన; ఘోరం=భయంకరమయిన; భయం=భయమును; రావబుధ్యనే= తెలియక న్నావు.

సీవుమడిచి, చెడురులేక యధ

గ్గంబుగామన్తధ భోగంబులంబడియున్నావు; ఇప్పుడుమహాభయంబు నీకువచ్చినది; ముఖ్యంబుగా నీచేతనే చారులవలనఁ దెలిసికొనవలసినదయ్యు, మదోన్మత్తుండవగుటచేఁ దెలిసికొనకున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

సక్తం గ్రామ్యేషు భోగేషు కామవృత్తం మహీపతిమ్

లబ్ధం న బహుమన్యతే శ్తశానాగ్ని మివ స్రజాః. ౩

టీక||స్రజాః=జనులు; గ్రామ్యేషు=నీచములయిన; భోగేషు= భోగములయందు; సక్తం=తగిలినవాఁడును; కామవృత్తం=యథేచ్ఛముగాఁ నాచరించువాఁడును; లబ్ధం=ఆసగొన్న వాఁడునను; మహీపతిం=రాజును; శ్తశానాగ్నిమివ=శ్తశానము నందలి యగ్ని

నివలె;నబహుమన్యతే= గౌరవించును. ప్రజలు, ఎల్లప్పుడును గ్రామ్య భోగంబులంబెతగిలియుండువాఁడును స్వేచ్ఛగానాచరించువాఁడును లబ్ధుండునగురాజును, శ్తశానాగ్నిమివలె జూతురు; ఎంతమాత్రముగౌరవింపరు. అని, తాత్పర్యము.

స్వయం కార్యాణి యః కాలే నానుతివృత్తి పాథివః

సతు వై సహరాజ్యేన తైశ్చ కార్యై ర్విసశ్యతి. ౪

టీక||యః=ఏ; పాథివః=రాజు; కాలే=కాలమునందు; కార్యాణి=కార్యములను; స్వయం=తానె; నానుతివృత్తి=చేయఁడో; సతు = ఆరాజునాత్రిము ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); వై=అతి; కార్యైశ్చ= కా

ర్యములతోను; రాజ్యేనసహ= రాజ్యముతోనుంగూడ; విసశ్యతి= నశించును. ఏరాజు, యుక్తకాలంబునఁదనకార్యంబులఁదానేచేసికొనఁడో, అతనికార్యంబులు చేదుటయెగాక, అతండు, రాజ్యంబుఁ బోగొట్టుకొని తానును

నశించును. అని, తాత్పర్యము.

అయు క్తచారం దుడకశః మస్వాధీనం నరాధీపమ్

వజ్రయంతి నరా దూరా న్నదీపంక మివ ద్విపాః. ౫

టీక॥ నరాః—మనుష్యులు; అయు క్త
చారం=ఏకాక్షరపదము చారులుగల
వాఁడును; దుడకశః= చూడఁగూడని
వాఁడును; అస్వాధీనం=శవయధీనతలో
లేనివాఁడును, (స్త్రీ) బాలుండుననుట, అ
గు; నరాధీపం=రాజును; ద్విపాః = ఏ
నుంగులు; నదీపంకమివ= ఏటియడుసు
నువలె; దూరాల్=దూరంబున; వజ్ర
యంతి=విడుతురు.

ఏనుంగులు, ఏటియడుసులోనికిఁబో
యిననందుడగులుకొందుమని దానిదూ
రంబువదలునట్లు, జనులు, చారులులేని
వాఁడును అయ్యైకాలంబులదశశనంబూ
సఁగనివాఁడును (స్త్రీ) పరతంత్రుండునగు
రాజును, అతనితోఁజేరినదామును శిడు
దురని, దూరంబునఁబరిత్యజింతురు.
అని, తాత్పర్యము.

యే న రక్షంతి విషయ మస్వాధీనా నరాధీపాః

తే న వృద్ధ్యా ప్రకాశంతే గిరయ స్సాగరే యథా. ౬

టీక॥ యే=ఏ; అస్వాధీనాః= (స్త్రీ)
పరతంత్రులగు; నరాధీపాః= రాజులు;
విషయం=దేశమును; నరక్షంతి=రక్షింప
లో; తే=వారలు; సాగరే=సముద్రము
నందు; గిరయోయథా = పర్వతములు
వలె; వృద్ధ్యా=వృద్ధిచేత; నప్రకాశం

తే=ప్రకాశింపరు.
సముద్రంబునందుమునింగిన పర్వత
ములుప్రకాశింపనట్లు, (స్త్రీ) పరతంత్రుల
యిదేశమును జక్రఁగారక్షింపని రా
జులు, వృద్ధి నొందిప్రకాశింపరు.
అని, తాత్పర్యము.

అత్తవద్ధి ర్విగృహ్య త్వం దేవగంధర్వదానచైః

అయు క్తచార శ్వపలః కథం రాజా భవిష్యసి. ౭

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౫

స ౩౩

టీక॥ త్వం=నీవు; ఆత్మ వస్త్వి= బల	సీ=ఉండంగలవు?
వంతులగు; దేవగంధర్వదానవై= దే	నీవు, బలవంతులగు దేవగంధర్వదానవు
వతలతోను గంధర్వలతోను దానవుల	లతో విరోధము చేసికొని, యిట్లు, చారు
తోను; విగృహ్య=విరోధము చేసి; అయు	లనే పాటించుకొనక విషయ లోలుండవై
క్తచారిః=వీరపాటుపడుచుచారులుగల	యున్నయెడ, నెట్లు దొరతనముదక్కిం
వాండవై; చపలః=చంచలుండవై ; క	దుకొనంగలవు? అని, తాత్పర్యము.
థం=ఎట్లు; రాజా=రాజుగా ; భవిష్య	

త్వంతు బాలస్వభావశ్చ బుద్ధిహీనశ్చ రాక్షస
జ్ఞాతవ్యంతు నజానీషే కథం రాజా భవిష్యసి. ౮

టీక॥ రాక్షస = రావణుడా !	లవు?
త్వంతు=నీవో; బాలస్వభావశ్చ = పి	రావణుడా ! నీవు, బాలునివం
న్నవానిస్వభావమువంటి స్వభావముగ	టివాండవు; బుద్ధిహీనుండవు ; దేనిము
లవాండవును; బుద్ధిహీనశ్చ = బుద్ధిచే	ఖ్యముగాఁ దెలిసికొనవలెనో , దా
విడువఁబడినవాండవును. జ్ఞాతవ్యంతు=	నింగూడఁ దెలిసికొనకున్నావు; నీవెట్లు
తెలియఁబడవలసినదానినే ; నజానీ	దొరతనమునే యంగలవు?
షే=ఎటుంగవు. కథం = ఎట్లు; రా	అని, తాత్పర్యము.
జా=రాజుగా ; భవిష్యసి = ఉండంగ	

యేషాం చార శ్చ కోశ శ్చ నయ శ్చ జయతాం వర
ఆస్వాధీనా నరేంద్రాణాం ప్రాకృతై స్తే జనై స్సమాః. ౯

టీక॥ జయతాం = జయించువార	కోశశ్చ=బాక-సమును ; నయశ్చ=
లలోపల; వర = శ్రేష్ఠుడవగు రావ	నీతియును; ఆస్వాధీనాః = స్వాధీనము
ణుడా! యేషాం=ఏ; నరేంద్రాణాం=	లుకావో; లే = ఆరాజులు; ప్రాకృ
రాజులకు; చారశ్చ= వేగులవాడును;	తైః=మూఁగులగు; జనైః = జనులతో;

౪౫౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స 33

సమాః=సమానులు.

జయించువారలలో శ్రేష్ఠుడవగు
రావణుడా ! ఏ రాజులుచారులనుబో
క్కినమునునీతిని ఏకాఘచుకొనకుందు

రో , వారలు , సాధారణ మూ
ధజనులవంటివారలే.
అని, తాత్పర్యము.

యస్తా తృశ్యంతి దూరస్థాః సర్వాః సర్థాః స్మరాధిపాః
చారేణ తస్మా దుచ్యంతే రాజానాం దీఘకచక్షుషః. ౧౦

టీక॥ యస్తాత్ = ఏకారణమువల
న; సర్థాధిపాః = రాజులు; చారేణ =
చేగులవనిచేత; దూరస్థాః = దూరం
బుననుండునట్టి; సర్వాః = సమస్తము
లయిన; అర్థాః = సమాచారముల
ను; తృశ్యంతి = చూచుచున్నారో; త
స్మాత్ = అందువలన; రాజానాం = రా
జులు; దీఘకచక్షుషః = దీఘముల

యినకన్నులుగలవారలుగా ; ఉచ్యం
తే = చెప్పబడుచున్నారు.
రాజులు, చారులవలన, బహుదూ
రంబున జరగినసమాచారంబుల నన్నిం
టింఁచెలిసికొందురు కావున , వార
లకుదీఘకచక్షులనుపేరువచ్చినది.
అని, తాత్పర్యము.

అయం క్తచారం మన్యే త్వాం ప్రాకృతై స్సచివైశ్చ తమ్
స్వజనంతు జనస్థానం హతం యో నావబుద్ధ్యనే. ౧౧

టీక॥ యం(త్వం)=ఏనీవు; హతం=
వధింపఁబడిన; జనస్థానం = జనస్థాన
ముననున్న; స్వజనంతు=బంధుజనమునే;
నావబుద్ధ్యనే = ఎఱుంగకున్నావో ;
తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి; త్వాం=
నిన్ను; అయం క్తచారం = ఏర్పడుపఁబ
డనిచారులుగలవానిఁ గాను; ప్రాకృ
తైః=మూఢులయిన; సచివైః = మం

త్రులచే; వృతం=చుట్టఁబడినవానిఁగా
ను; మన్యే=తలంచెదను.
నీవు, జనస్థానంబునబంధుజనులందఱు
హతులయిన సంగతినిగూడఁ చెలిసికొ
నకున్నావు, కావున, నీవు చారులనే
యందుకొనలేదనియు నీమంత్రులంద
ఱు మూఢులనియుం దలంచెదను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౫౩

స 33

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం క్రూరకర్మణామ్
హతా న్యేకేన రామేణ ఖరశ్చ సహదూషణః. ౧౨

టీక ఏకేన = ఒక్కఁడైన; రామే	ఖరుఁడును; హతః(అధ్యాహృతము)=
ణ=రామునిచేత; క్రూరకర్మణాం=	చంపఁబడినాఁడు.
క్రూరములయినకార్యములుగల; రక్ష	రాముండుొక్కఁడు, భయంకరప
సాం= రాక్షసులయొక్క; సహస్రా	రాక్షసులగు పదునాలుగువేల రాక్ష
ణి=వేలు; చతుర్దశ= పదునాలుగు;	సులను ఖరునిదూషణునింగూడ, వధిం
హతాని= చంపఁబడినవి. సహదూష	చెను. అని, తాత్పర్యము.
ణః=దూషణునితోఁగూడిన; ఖరశ్చ =	

ఋషీణా మభయం దత్తుం కృతజ్ఞేమాశ్చ దండకాః
ధర్షితంచ జనస్థానం రామేణా క్లిప్తకర్మణా. ౧౩

టీక అక్లిప్తకర్మణా = దుఃఖ	ను; ధర్షితం=ధర్షింపఁబడినది.
కరముకానికార్యముగల ; రామేణ=	అక్లిప్తకర్మణండుగురాముండు, ఋ
రామునిచేత ; ఋషీణాం = ఋ	షులకభయంబొసంగి, జనస్థానంబునం
షులకు; అభయం= భయములేమి; ద	దలిరాక్షసులనందల వధించి, దండకా
త్తం=ఇయ్యఁబడినది.దండకాశ్చ=దండ	రణ్యంబుననేవిధమయిన బాధయు లే
కలును; కృతజ్ఞేమాః=చేయఁబడినజ్ఞే	కుండునట్లుగావింపెను.
మముగలవి. జనస్థానంచ=జనస్థానము	అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు లబ్ధిః ప్రమత్తశ్చ పరాధీనశ్చ రావణ
విషయేస్వే సముత్పన్నం భయం యో నావబుధ్యసే. ౧౪

టీక రావణ=రావణుఁడా ! యః	ట్టిన; భయం = భయమును; నావబు
(త్వం)=వీనీవు; స్వే= తనదైన; విష	ధ్యసే=ఎఱుంగకున్నావో; సః(అధ్యా
యే=దేశమునందు; సముత్పన్నం=పు	హృతము)=అట్టి; త్వంతు=నీవుమాత్ర

<p>ము; లుబ్ధః = కృషణుండవు; ప్రమత్తశ్చ = ఏమఱియుండువాడవును; పరాధీనశ్చ = ఇతరలయినస్త్రీల యధీనుండవును.</p> <p>రావణుడా! నీవు, నీ దేశంబునందు</p>	<p>మహాధయంబుగలిగియుండుటను దెలిసికొనఁజాలకున్నావే; కావున, నీవు కృపణుండవు; జాగ్రత్తలేనవాడవు; స్త్రీలలోబుండవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తీక్ష్ణ మల్పప్రదాతారం ప్రమత్తం గవిశం శతమ్
వ్యసనే సర్వభూతాని నాభిధావంతి పార్థివమ్. ౧౫

<p>టిక తీక్ష్ణం = క్రూరుండును; అల్పప్రదాతారం = కొంచెమిచ్చువాడును; ప్రమత్తం = ఏమఱియున్నవాడును; గర్వితం = గర్వించినవాడును; శతం = రహస్యముగానప్రియముచేయువాడునగు; పార్థివం = రాజును; వ్యసనే = కష్టమునందు; సర్వభూతాని = సమస్తజనులును; నాభిధావంతి = ఎదురొగిని పరు</p>	<p>గత్తురు.</p> <p>క్రూరుండును ఎ.తకార్యముచేసిననుగొంచెముగానెచ్చు వాడును బ్రమత్తుండునుగర్వితుండును బైకి మంచివాడుగానుండి రహస్యముగా నప్రియముగావించువాడునుగురజునకు, ఆపదవచ్చినప్పుడు, జనులెవ్వరును, అతనిరక్షింపరారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అతిమానిన మగ్రాహ్య మాత్మసంభావితం సరమ్
క్రోధినం వ్యసనే హంతి స్వజనోపి మహీపతిమ్. ౧౬

<p>టిక అతిమానినం = అధికమయిన యహంకారముగలవాడును; అగ్రాహ్యం = గ్రహింపరానివాడును; అత్మసంభావితం = తనచేతనేగౌరవింపఁబడువాడును; క్రోధినం = అధికమయిన కోపముగలవాడునగు; సరం = మను</p>	<p>ష్యుడైన; మహీపతిం = రాజును; వ్యసనే = కష్టమునందు; స్వజనోపి = తనజనముగూడ; హంతి = వధించును.</p> <p>మిక్కిలియనహంకారముగలవాడును సత్పురుషులకగ్రాహ్యుండును దన్నుదానపొగడుకొనువాడును అగా</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౫

స 33

లంబునందుమిక్కిలయుఁగోపపడువాఁ | స్వజనులునుఅతనివధింతురు.
దునగురాజునకు, అపదవచ్చినప్పుడు, | అని,తాత్పర్యము.

నానుతివృత్తి కార్యాణి భయేషు నవిభేదిత

క్షీప్రం రాజ్యా చ్యుతో దీన స్తుజ్జేస్తుల్యో భవిష్యతి. ౧౭

టీక॥యః(అధ్యాత్మతము) = ఏ భవిష్యతి=కాఁగలఁడు.

రాజు;కార్యాణి=పనులను; నానుతివృత్తి = ఏరాజు,కార్యంబుల నయ్యెకాలం
తి=చేయఁడో;భయేషు= భయములం బులందుసరిగాఁజేయక,భయములు వ
దు;విభేదిత=భయపడఁడో; సః (అ చ్చురప్పుడు, జాగ్రత్త నొందవండు
ధ్యాత్మతము)=ఆరాజు;రాజ్యాత్= నో;అతండు,శీఘ్రంబునరాజ్య భ్రష్టుం
రాజ్యముననుండి; చ్యుతః=భ్రష్టుడై; డై,గర్వంబుడిగి,తృణంబువంటివాఁడగు
దీనః=గర్వంబుడిగినవాఁడై; స్తుజ్జే= గ ను.అని,తాత్పర్యము.
క్షీప్రం=చలంతో;తుల్యః = సమానుఁడు;

శుష్కైః కాష్ఠైర్భవే తాగ్నం లోష్టైరపిచ పాంసుభిః

నతుస్థానా త్పరిభ్రష్టైః కార్యం స్యాద్వసుధాధిపైః. ౧౮

టీక॥శుష్కైః=ఎండిన; కాష్ఠైః=ప్రయోజనము;నస్యై=ఉండదు.

కొయ్యలచేతను;లోష్టైరపిచ=మట్టిగ ఎదుకొయ్యలచేతనుమట్టిగడ్డలచే
డ్డలచేతను;పాంసుభిః=దుమ్ములచేతను; తనుదుమ్ము చేతనుగార్యముండును గా
కార్యం=ప్రయోజనము ; భవేత్ = ని, రాజ్యభ్రష్టులగురాజులచే నంత
ఉండును.స్థానాత్=స్థానముననుండి;ప మాత్రముప్రయోజనములేదు.
రిభ్రష్టైః= జాతిన ; వసుధాధిపై అని,తాత్పర్యము.
స్తు=రాజులచేతమాత్రము; కార్యం=

ఉపభుక్తం యథా వాస స్సృజోవా మృదితా యథా

ఏవం రాజ్యా త్పరిభ్రష్ట స్సమభోక పి నరభక్షకః. ౧౯

టిక॥ ఉపభుక్తం = అనుభవింపఁబడిన; వాసం = వస్త్రము; యథా = ఎట్లో; మృదితాః = నలపఁబడిన; స్రజోవా = వ్రువ్వుమాలికలుగాని; యథా = ఎట్లో; ఏవం = ఇట్లు; రాజ్యాత్ = రాజ్యమున నుండి; పరిభ్రష్టః = జాతినవాఁడు; సమభోకపి = గట్టివాఁడైనను; నిరర్థకః = నిష్ప్రయోజనఁడు.

కట్టుకొని విడువఁబడిన వస్త్రము, ఎట్లు, ఇతరులకు పయోగింపదో; ధరించి విడిచిన వ్రువ్వుమాలికలు, ఎట్లు ఇతరులకు పయోగింపదో; అట్లు, రాజ్యభ్రష్టురడగురాజు, ఎంతగట్టివాఁడైనను, ఎంతమాత్రముఁబ్రయోజనకారికాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అప్రమత్తశ్చ యో రాజా సవజ్ఞో విజితేంద్రియః
కృతజ్ఞో ధర్మశీలశ్చ స రాజా తిష్ఠతే చిరమ్. ౨౦

టిక॥ యః = ఏ; రాజా = రాజు; అప్రమత్తశ్చ = ఏమటుపాటులేనివాఁడును; సర్వజ్ఞః = సమస్తముదెలిసినవాఁడును; విజితేంద్రియః = జయింపఁబడిన యింద్రియములుగలవాఁడును; కృతజ్ఞః = చేయఁబడినయుపకారమును దెలిసినవాఁడును; ధర్మశీలశ్చ = ధర్మస్వభావుఁడునో; సః = ఆ; రాజా = రాజు; చిరం = బ

హుకాలము; తిష్ఠతే = ఉండును. ఏరాజు, ఏమటుపాటులేక, సర్వజ్ఞుండును, విజేంద్రియుండును, గృతజ్ఞుండును, ధర్మశీలుఁడునై యుండునో, అతఁడు, బహుకాలము, సుఖము గారాజ్యముఁబాలించుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

నయనాభ్యాం ప్రసుప్తోపి జాగతి నయ చక్షుషా
వ్యక్తక్రోధప్రసాదశ్చ స రాజా పూజ్యతే జనైః. ౨౧

టిక॥ యః (అధ్యాహృతము) = ఏ నయచక్షుషా = నీతియనుకన్ను చేత; రాజు; నయనాభ్యాం = కన్నులచేత; జాగతి = మేలుకొనియుండునో; వ్యక్తప్రసుప్తోపి = నిదురించినవాఁడైనను; క్రోధప్రసాదశ్చ = స్పష్టములయి

న కోపమును అనుగ్రహమును గలవాఁడునో; సః=ఆ; రాజా=రాజు; జనైః=జనులచేత; పూజ్యతే = పూజింపఁబడుచున్నాఁడు.

ఎవ్వఁడు, చమక నేత్రములచే నిగురవోవు చుండినను, నీతివిషయము

యెంతమాత్రము నేమటకుండునో, మఱియు నెవ్వని నిగ్రహానుగ్రహములు వ్యర్థములు గాకుండునో, ఆ రాజును జనులు పూజింతురు.

అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు రావణ దుర్బుద్ధి గుణై రేలై ద్వివజితః

యస్య తేఽవిదిత శ్చైరై రక్షసాం సుమహా న్వధః. ౨౨

టీక॥ రావణ=రావణుడా! యస్య=ఏ; తే=నీకు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; సుమహా = మిక్కిలి యుగోష్ఠదగు; వధః = చంపుట; చాత్రైః=చేగులవారలచేత; అవిదితః= తెలియఁబడకున్నదో; సః (అధ్యాత్మము)= అట్టి; త్వంతు= నీవుమాత్రము; దుర్బుద్ధిః=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడవు. ఏత్రైః=ఈ; గుణైః=గుణములచేత; వివ

జితః=విడువఁబడినవాఁడవు. రావణుడా! నీవు జనస్థానంబున, రాక్షసులందఱును వధింపఁబడిన సంగతిని, జారులచేసిదివఱకుఁ జెలిసికొనకున్నావు కావున, దుర్బుద్ధివగు నీ యుండిప్పుడు చెప్పిన రాజాహాగుణంబులెంతమాత్రములేవు. అని, తాత్పర్యము.

పరావమంతా విషయేషు సంగతో

న దేశకాలప్రవిభాగతత్త్వవితే

అయు క్తబుద్ధి గుణాదోషనిశ్చయే

విపన్నరాజ్యో న చిరా ద్విపత్స్య సే. ౨౩

టీక॥ త్వం (అధ్యాత్మతము)=నీవు; పరావమంతా=విషయములందు; సంగతో=ఆసక్తుండవు. దేశకాల ప్ర

విభాగతత్త్వవిత్ = దేశకాలములవిభాగముయొక్కతత్త్వముఁదెలిసినవాఁడవు; స=కావు. గుణదోషశ్చయే=గుణదోషంబులనునిశ్చయించుటయందు; అయుక్తబుద్ధి=ప్రవేశింపనిబుద్ధిగలవాఁడవు. నచిరాత్=కీఘ్రిముగనే; విపన్నరాజ్యం=నశించిన రాజ్యముగలవాఁడవై; విపత్స్యసే=నాశమునొందఁగలవు.

నీవు, పరులనవమానించువాఁడవు;

విషయోపభోగంబులందగిలినవాఁడవు; ఏదేశంబుననేకాలంబుననేదీచేయవలసినదోదానిం దెలియనివాఁడవు; గుణదోషంబులనిశ్చయంపఁజాలనివాఁడవు; కావున, నీవు, శీఘ్రింబునభ్రష్టరాజ్యంఁడవై, నశియింపంగలవు. అని, శూర్పణఖ, రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి స్వదోషాన్ పరికీర్తితాం స్తయా

సమీక్ష్య బుద్ధ్యా త్మణదాచరేశ్వరః

ధనేన దర్శేణ బలేన చాన్వితో

విచింతయామాస చిరం స రావణః. ౩౪

టీక॥ధనేన=ధనముతోను; దర్శేణ=గర్వముతోను; బలేనచ=బలముతోను; అన్వితః=కూడిన; త్మణదాచరేశ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు; సః=ఆ; రావణః=రావణుడు; ఇతి=ఇట్లు; స్తయా=ఆశూర్పణఖచేత; పరికీర్తితాన్=చెప్పఁబడిన; స్వదోషాన్=తనదోషములను; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత;

సమీక్ష్య=చూచి; చిరం= బహుకాలము; విచింతయామాస=ఆలోచించెను.

ధనంబునుగర్వంబును బలంబునుంగలరాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, ఇట్లుశూపణఖ చెప్పిన తనదోషంబులన్నియు స్వబుద్ధిచేఁజూచుకొని, బహుకాలమాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము,

ఇత్యాపేక్ష, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, త్రయస్త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండముః ౬౩

స ౩౩

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రయస్త్రింశసర్గాటిక,
ముగిసినది.

అథ

చతుస్త్రింశసర్గాప్రారంభః.

తతః శూషణఖాం క్రుద్ధాం బ్రువంతీం పరుషం వచః
అమాత్యమధ్యే సుక్రుద్ధః పరిపప్రచ్ఛ రావణః ॥

టీక॥ తతః=అంతః; రావణః=రావ

ణుడు; సుక్రుద్ధః=కోపించినవాడై;	అంత, రావణుండు, భారాదివధంబు
క్రుద్ధాం=కోపించినదియు; పరుషం=	వినుటచేఁగఁగద్దుండై, కుషితయయి పరు
కఠినమయిన; వచః=మాటను; బ్రువం	పంబుగా మాటలాడుచున్న శూషణ
తీం=చెప్పుచున్నదియునగు; శూషణ	ఖంబూచి, మంత్రమధ్యంబున, నిట్లనియ
ఖాం=శూషణాఖను; అమాత్యమ	డిగెను. అని, తాత్పర్యము.
ధ్యే=మంత్రులనడుమ; పరిపప్రచ్ఛ=	

కశ్చ రామః కథం వీర్యం కింరూపం కింపరాక్రమః

కిమథకం దండకారణ్యం ప్రవిష్ట స్సుదురాసదమ్. ౨

టీక॥ రామశ్చ=రామండును; కః=	అకు; సుదురాసదం=పొందఁగూడని;
ఎవ్వఁడు? కథం వీర్యం=ఎట్టివీర్యముగ	దండకారణ్యం=దండకారణ్యమును; ప్ర
లవాఁడు? కింరూపం=ఎట్టిరూపముగల	విష్టం=ప్రవేశించినాఁడు?
వాఁడు? కింపరాక్రమః=ఎట్టిపరాక్ర	రామండెవ్వఁడు? అతనివీర్యమె
మముగలవాఁడు? కిమథకం=ఎందుకొ	ట్టిది? అతనిపరాక్రమమెట్టిది? అతఁడె

౬౬౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౪

రూపముగలవాఁడు? అతండు ఎట్టివాఁడు? అని, తాత్పర్యము.
రిక్షిణిజోరరాని దండకారణ్యంబున కేల

ఆయుధం కించ రామస్య నిహతా యేన రాక్షసాః
ఖరశ్చ నిహత స్సంఖ్యే దూషణ స్త్రిశిరాస్తథా. ౩

టీక॥ యేన = చేనిచేత; సంఖ్యే = యుధంచ = ఆయుధమును ; కించ =
యుధమునందు; రాక్షసాః = రాక్షసములు; నిహతాః = వధింపఁబడినారో;
ఖరశ్చ = ఖరుండును; దూషణః = దూషణ , ఖరుండు దూషణుండు త్రిశిరుం
వణుండును; తథా = అట్లు; త్రిశిరాః = త్రిశిరులగుండు బదునాలుగువేల రా
క్షసులంబులైనో , ఆయాయుధంబె
డివాఁడో; తత్ (ఆధ్యాహృతము) = ది ? అని, రాక్షసుండు , శూష
అట్టి; రామస్య = రామనియొక్క ; ఆ
ఖరశ్చేతిగను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా
తతో రామం యథాతత్త్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే. ౪

టీక॥ క్రోధమూర్ఛితా = కోపము తుం = చెప్పబడు; ఉపచక్రమే = ఆరం
చే వ్యాపింపఁబడిన; రాక్షసీ = శూషణ భించెను.
ఇతి; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసులకుండు వరమకుపితయైన శూషణిఖ,
బ్రహ్మవగురాక్షసులచేత; ఇతి = ఇట్లు; రాక్షసేశ్వరుండగు రాక్షసుండుచెప్పి
ఉక్తా = చెప్పఁబడినదై; తతః = అంత; నచూటనవిని, యంత , రామునిస్వ
రామం = రాముని ; యథాతత్త్వం = రూపంబును యథార్థంబుగాఁ జె
యథార్థమునతిక్రమింపక ; ఆఖ్యా ప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

దీక్షుణ్ణాహు విశాలాక్ష శ్రీరక్తస్థాజినాంబరః

కందపఱ సమరూపశ్చ రామో దశరథాత్మజః. ౫

టీక॥దశరథాత్మజః=దశరథునికొడుకైన; రామః=రాముడు; దీర్ఘబాహుః=నిడువులయినచేతులుగలవాడు. విశాలాక్షః=వెడల్పులయినకన్నులుగలవాడు. చీరకృష్ణాజినాంబరః=నారచీరలును గృష్ణాజినమును వస్త్రముగాఁగలవాడు. కందపఱ సమరూపశ్చ=మన్తధునితో సమాన మయిన	రూపముగలవాఁడును. దశరథపుత్రుండగురాముండు, ఆ జానుబాహుండు; విశాలములయిన కన్నులుగలవాఁడు; నార చీరలును గృష్ణాజినంబును గట్టు కొని యున్నవాఁడు; మన్తధుంబోలురూపము గలవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

శక్రచాపనిభం చాపం వికృష్య కనకాంగదమ్

దీప్తాఙ్ శ్రీపతి నారాచాక్ సపాణివ మహావిషాక్. ౬

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాముండు; శక్రచాపనిభం=ఇంద్రధనుస్సుతోసమమైనదియు; కనకాంగదం=బంగారువికారమయినపట్టబంధముగలదియునగు; చాపం=ధనుస్సును; వికృష్య=ఆకషించి; మహావిషాక్=అధికమయిన విషముగల; సర్పానివ (స్థితాఙ్) = సర్పములువలెనున్న; దీప్తాఙ్ = ప్రకాశించుచున్న; నారాచాక్=బాణములను; శ్రీపతి = విడుచును. ఆరాముండు, బంగారుపట్ట బంధముగల యింద్రధనుస్సువంటి ధనుస్సు నాకషించి, మహావిషంబులగు సర్పంబులవంటి తీక్ష్ణబాణంబుల విడుచును. అని, తాత్పర్యము.
--

నాదదానం శరాక్ ఘోరా న్న మంచంతం శిలీమఖాక్

న కామూకం వికషకంతం రామం పశ్యామి సంయుగే. ౭

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము) =నేను; సంయుగే=యుద్ధమునందు; రామం=రాముని, ఘోరాఙ్=భయంకరములయిన; శరాఙ్=బాణములను ;

జ

౪

అదదానం=గ్రహించువాని ; నపశ్యా
మి=చూడను. శిలీముఖాః= బాణము
లను; మంచంతం=విడుచుచున్నవాని ;
న(పశ్యామి)=చూడను. కామకంఠం=
ధనుస్సును; వికషకంఠం = ఈడ్చుచు
న్నవాని; న(పశ్యామి)=చూడను.

నేను, యుద్ధంబున, రాముండు, భ
యంకరంబులగు బాణంబుల గ్రహించు
టనుగాని బాణంబుల విడుచుటనుగాని
ధనుస్సు నాకషికంచుటను గాని చూ
చినదిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

హస్యమానంతు మత్స్యేన్యం పశ్యామి శరవృష్టిభిః

ఇంద్రజేణో వోత్రయం సస్య మాహతం త్వత్పవృష్టిభిః. ౮

టీక|| ఇంద్రజేణ=ఇంద్రునిచేత; అత్త
వృష్టిభిః=తాళ్ల వానలచేత; ఆహతం=
కొట్టబడిన; తత్త్వం=శ్రేష్ఠమయిన ;
సస్యమివతు = పైరువలెనే; శరవృష్టి
భిః=బాణవర్షములచేత ; హస్యమా
నం= వధింపబడుచున్న; మత్స్యేన్యం
తు=నా సేననుమాత్రమే; పశ్యామి =

చూచుచుంటిని.
ఇంద్రుండు గుఱిపించు తాళ్ల వాన
లచేమంచిపయిరు చెడనట్లు , బాణ
వర్షంబులచే, నా సైన్యమంతయు ,
వధింపబడుచుండుటను మాత్రము ,
చూచుచుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

రక్షసాం భీమరూపాణాం సహస్రాణి చతుర్దశ

నిహతాని శరైస్తీర్ణైస్తేనైకేన పదాతినా. ౯

అధాధిక మహూలేన ఖరశ్చ సహదూషణః

టీక|| పదాతినా = కాలిబంటుగు;
తేన=ఆరామునిచేత; ఏకేన= ఒకరిని
చేత; తీర్ణైః=కలుకులైన; శరైః= బా
ణములచేత; అధాధిక మహూలేన
న=సగముచేసినదికమయిన మహూలేన
ముచేత; భీమరూపాణాం=భయంక

రాకారులగు; రక్షసాం=రాక్షసులయొ
కరి; సహస్రాణి=వేలు; చతుర్దశ=
పదునాలుగు; నిహతాని= చంపబడిన
వి. సహదూషణః = దూషణునితోఁ
గూడిన; ఖరశ్చ=ఖరుండును; నిహతః(అ
ధ్యావృతము)=వధింపబడినాడు.

జ

౪

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౪౦

స ౩౪

పదాతియగునారాముం డొకఁడు గుపదునాబుగువేలమంది రాక్షసులను
దు, ఒకటియు నలుమహాతకంబునఁ, దూషణుఁ ధరునింగూడ, వధించివుచ్చె
దీక్ష బాణంబులచే, భయంకరా కారుల ను. అని, తాత్పర్యము.

ఋషీణా మభయం దత్తం కృతజ్ఞేమాశ్చ దండకాః. ౧౦

టీక॥ తేన(అధ్యాహృతము)=ఆరా గలవి.
మునిచేతఃఋషీణాం=ఋషులకుఃఅభ అట్లురాముండు, ఋషులకభయం
యం=భయములేమి;దత్తం= ఇయ్యఁ బొసంగి,దండకారణ్యంబున నేమియు
బడినది.దండకాః=దండకారణ్యములు; బాధలేనట్లుగావించెను.
కృతజ్ఞేమాః = చేయఁబడినజ్ఞేమము అని, తాత్పర్యము,

ఏకా కథం చి స్తుక్తాహం పరిధూయ మహాత్మనా
స్త్రీవధం శంకమానేన రామేణ విదితాత్మనా. ౧౧

టీక॥ మహాత్మనా= అధికమయిన ధంచితో = అతిప్రయాసముచేత; ము
పరాక్రమముగలవాఁడును; విదితాత్మ క్తా=విడువఁబడినాను.
నా= తెలియఁబడిన యాత్మగలవాఁ మహాత్ముండునుఅత్తజ్ఞానము గల
దును; స్త్రీవధం = స్త్రీనిదంపుటను వాఁడునగురాముండు, స్త్రీవధముకా
గుఱించి;శంకమానేన = సంకేహిం రాదని,యతిప్రయాసంబున , నన్నొ
చుచున్నవాఁడునగు;రామేణ= రాము కతెనుమాత్రము , నానావిధంబులన
నిచేత;అహం=నేను; ఏకా = ఒక్క వమానించివిడిచెను.
తెను;పరిధూయ = తిరస్కరించి; క అని, తాత్పర్యము.

భౌతా చాస్య మహాలేహా గుణత స్తుల్యవిక్రమః
అనురక్తశ్చ భక్తశ్చ లక్ష్మణోనామ వీర్యవాక్. ౧౨

టీక॥ అస్య=ఈరామునకును ; మ వాఁడును;గుణతో= గుణంబుతో; తు
మహాలేహాః= అధికమయిన కాంతిగల;ల్యవిక్రమః = సమానమయినపరాక్ర

మముగలవాఁడును; అనురక్తశ్చ = అ
నురాగముగలవాఁడును ; భక్తశ్చ =
భక్తుండును; పీఠ్యవాక్ = అధికమయి
నపరాక్రమముగలవాఁడునగు ; లక్ష్మ
ణోనామ = లక్ష్మణుండనెడ; భ్రాతా
చ = తమ్ముండును; అస్తి (అధ్యాహృ
తము) = కలఁడు.

ఈరామునకు, మహావేషుండునుగు
ణవంతుండును మహాపరాక్రమశాలి
యు , అన్నపై ననురాగంబును భక్తి
యుఁ గలవాఁడునగు లక్ష్మణుండనుత
మ్ముండొక్కఁడున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

అవషీక దుజ్జయో జేతా విక్రాంతో బుద్ధిమాన్ బలీ
రామస్య దక్షిణో బాహు నిఃశ్యం ప్రాణో బహిశ్చరః. ౧౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = అ
లక్ష్మణుండు; అవషీక = అధికమయి
నకోపముగలవాఁడు. దుజ్జయః =
జయింప నలవిగానివాఁడు. జేతా =
జయించువాఁడు. విక్రాంతః = పరా
క్రమించువాఁడు. బుద్ధిమాన్ = అధి
కమయినబుద్ధిగలవాఁడు . బలీ = అధి
కమయినబలముగలవాఁడు. రామస్య =
రామునియొక్క; దక్షిణః = కుడిదైన;
బాహుః = ఘజము. నిఃశ్యం = ఎల్లప్పు

డును; బహిశ్చరః = బయటదిరుగున
ట్టి; ప్రాణః = ప్రాణము.
అలక్ష్మణుండు , మిక్కిలియుఁగో
పముగలవాఁడు ; శత్రువులకుదుజ్జ
యించు; ఎట్టిశత్రువునైననుజయించు
వాఁడు; మహాపరాక్రమశాలి; బుద్ధిమం
తుండు; బలవంతుండు ; రామునకుఁ
గుడిఘజమువంటివాఁడు ; బహిశ్చరం
బగుప్రాణంబువంటివాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

రామస్యతు విశాలాక్షీ పూజేందునదృశాననా
ధర్మపత్నీ ప్రియా భర్తుః నిఃశ్యం ప్రియహితే రతా. ౧౪

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క;
ధర్మపత్నీతు = ధర్మపత్నియు; విశా
లాక్షీ = వెడల్పులయిన కన్నులు గ

లది. పూజేందునదృశాననా = నిండు
చంద్రునితో సమానమయినముఖముగ
లది. భర్తుః = పెనిమిటికి; ప్రియా = ఇ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౪౬

స ౩౪

జ్జ

జ్జ

ష్టరాలు.నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; ప్రియహితే-ప్రియమునందును మేలునగును; రతా=ఆనక్తు రాలు.

రామనిభాగ్యము , వికాలముల యినకన్తులుగలది ; నిండుచందురునిం

టోలుముఖంబుగలది ; పెనిమిటికిఁబియు రాలు ; ఎల్లప్పుడును బెనిమిటికిఁబియుంబునుహితంబునగుకార్యమును జేయించుడును. అని, తాత్పర్యము.

సా సుకేశీ సునాసోరు స్సూరూపాచ యశస్విన్వీ
దేవతేవ వనస్యాస్య రాజతే శ్రీ రివా ౨ పరా. ౧౫

టీక|| సుకేశీ=సుందరములయినవెండుకలుగలదియు; సునాసోరు=సుందరములయిన ముక్కును దొడలుగలదియు; సురూపాచ=సుందరమయినరూపముగలదియు; యశస్విన్వీ= అధికమయినశీతిగలదియునగు; సా= ఆరామనిభాగ్య; అస్య= ఈ; వనస్య= దండకారణ్యముయొక్క; దేవతేవ = దేవతవలె; అపరా= ఇతరయయిన ; శ్రీరి

వ=లక్ష్మీవలె; రాజతే= ప్రకాశించుచున్నది. ఆ రామనిభాగ్య, సుందరములయిన వెండుకలతో సుందరములయిన ముక్కుం దొడలతోనొప్పుచు రమణీయాకారయయి, యాదండకారణ్యదేవతయో, దండవలక్ష్మీ దేవియొనందగి ప్రకాశించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తప్తకాంచనవణాభార క్తతుంగనభీ శుభా
సీతానామ వరారోహః వై దేహీ తనుమధ్యమా. ౧౬

టీక|| సా(అధ్యాహృతము)= ఆరామభాగ్య; తప్తకాంచనవణాభార = కాంచనబడిన బంగారు రంగుయొక్క కాంతివంటికాంతిగలది . రక్తతుంగనభీ=ఎఱ్ఱనివియు నున్నతములునగు నభిములుగలది, శుభా= మంగళకరియయి

నది. వరారోహః=సుందరములయిన పిఱుదులుగలది. తనుమధ్యమా=నన్ననడుముగలది. సీతానామ = సీతయనుపేరుగలది. వై దేహీ = విదేహదేశమునందుండుబట్టినది. ఆవిడ , మంచిబంగారుచాయగల

జ్జ

జ్జ

మేనితోనొప్పుచుండును; ఎఱ్ఱనియున్నత | గళలక్షణంబులుగలది; ఆవిడపేరుసీత;
ములయిననఖములునునుందరములయిన | విదేహదేశపు రాజుకూతురు.
ఓటుందులును సన్ననదుమునుగలది; మం | అని, తాత్పర్యము.

నైవదేవీ న గంధర్వీ న యక్షీ నచ కిన్నరీ
నైవంరూపా మయా నారీ దృష్టపూర్వా మహీతలే. ౧౩

టిక॥ మయా=నాచేత; ఏవంరూ | లే = ధూతలమునందు; న(దృష్టపూ
పా=ఇట్టిరూపముగల; నారీ=(స్త్రీ; వా)=చూడఁబడినదికాదు.
దేవీ=దేవపత్ని; నై వదృష్టపూర్వా= నేను, దేవతలలోఁ గాని యెఱ్ఱులలో
మున్నుచూడఁబడినదేకాదు. యక్షీ = గాని కిన్నరులలో గాని, యీ సీతవంటి
యక్షపత్ని; న(దృష్టపూర్వా)= ము రూపముగల యాఁడుదాని నిదివఱకుఁ
న్నుచూడఁబడినదిగాదు. కిన్నరీచ= కి జూడలేదు; ఇంక ధూలోకంబునలేదని
న్నరపత్నియై; న(దృష్టపూర్వా)= చెప్పనేల; అని, తాత్పర్యము.
మున్నుచూడఁ బడినదిగాదు. మహీత

యస్య సీతాభ వేచ్ఛార్యా యంచ హృష్టా పరివృజేత్
అతిజీవే త్స సర్వేషు లోకేష్వపి పురందరాత్. ౧౪

టిక॥ యస్య = ఎవ్వనికి; సీతా= | బ్రతుకును.
సీత; ధార్యా=భార్యగా; భవేత్ = ఆ సీతాదేవి, యెవ్వనికి భార్యయో,
గునో; యంచ = ఎవ్వనికి; హృష్టా= ఎవ్వనిసంతోషంబునం గవుఁగిలిండుకొ
సంతోషించినదై; పరివృజేత్ = కవుఁ నునో, అమ్మహాపురుషుండు, సమ
గిలిండుకొనునో; సః=అతండు; సర్వే స్త్ర లోకంబులందును, దేవేంద్రునిక
షు=సమస్తములయిన; లోకేషు= లో న్నను, అధికుండు.
కములందు; పురందరాదపి = దేవేం అని, తాత్పర్యము.
ద్రునికన్నను; అతిజీవేత్ = అధికముగా

సా నుశీలా వత్సక్తుః పూర్వాహా ప్రతిమా భువి

తవానరూపా భార్యస్యా త్వంచ తస్యా స్తథాపతిః. ౧౯

<p>టీక॥ సుశీలా = మంచినస్వభావముగల దియు; వశ్రుత్వాఘ్నా = చేహముచేఁగొ నియాడఁదగినదియు; రూపేణ = సౌంద ర్యముచేత; భువి = భూమియందు; అప్ర తిమా = సరిలేనిదియునగు; సా = ఆసీత; తవ = నీకు; అనురూపా = తగిన; భా ర్యా = భార్య; స్యాత్ = అగును. త్వం చ = నీవును; తథా = అట్లు; తస్యా = ఆవి</p>	<p>డకు; పతి = పెండ్లిటివి; స్యాః (అభ్యా హృతము) = అగుదువు. సదాచారసంపన్నయు సుందరాం గియు సౌందర్యంబున భూలోకంబున నెచ్చటను సాటిలేనిదియునగు, నాసీత, నీకుఁడగినభార్య; అట్లు, నీవావిడకుఁడగి నపెండ్లిటివి, అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తాంతు విస్తీర్ణజఘనాం వీనశ్రోణీపయోధరామ్

భార్యాభేద తవానేతు మద్యతాహం వరాననామ్. ౨౦

<p>టీక॥ అహం = నేను; విస్తీర్ణజఘ నాం = విశాలమయిన మొలగలదియు; వీనశ్రోణీపయోధరాం = బలినినపిఱుం దులును స్తనములునుగలదియు; వరాన నాం = సుందరమయినముఖముగలది యునగు; తాంతు = ఆసీతనే; తవ = నీకు; భార్యాభేద = భార్యనిమిత్త మయియె; అనేతుం = లెడ్చుటకు; ఉ</p>	<p>ద్యతా = యత్నించితిని. విశాలమయినజఘనమును , బలి నిన పిఱుందులును స్తనములును సుంద రమయినముఖమునుగలయాసీతను , నీ కు భార్యగానుండునని , నేనిచ్చటికి చేఁబ్రయత్నించితిని. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

విరూపితాస్తి క్రూరేణ లక్ష్మణేన మహాభుజ

<p>టీక॥ మహాభుజ = పెద్దచేతులు గలరావణుఁడా! క్రూరేణ = కఠినుఁ డగు; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత; వి</p>	<p>రూపితా = విరూపగాఁ జేయఁబడిన దానను; అస్తి = అయితిని. మహాబాహుండవగు రావణుఁడా!</p>
--	--

౪౩౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౪

నేనట్లు సీతనపహరింపఁబ్రయత్నించుట | స్తిట్లు విరూపఁగావించెను.
నుజూచి, క్రూరుండగులత్తుణుండు, న | అని, తాత్పర్యము.

తాంతు దృష్ట్యాద్య వై శహీం పూణఁచంద్రనిభాననామ్. ౨౦
మన్తభస్య శరాణాం వై త్వం విధేయో భవిష్యసి

టీక॥ త్వం=నీవు; అద్య = ఇప్పుడు; పూణఁచంద్రనిభాననాం= నిండుచంద్రునితో సమానమయినముఖముగల ; తాం=ః; వై శహీం=సీతను; దృష్ట్యా=చూచినంతనె; మన్తభస్య= మన్తభునియొక్క; శరాణాం= బాణములకు ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము);	విధేయః=లోకవయినవాడవు; భవిష్యసి=కాఁగలవు. సీత, నిండుచందురుంబోలు మొగముగలయీ సీతనుజూచితివేని, తత్క్షణంబున, మన్తభబాణబాధంబొక్కదువు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

యది తస్యా వభిప్రాయో భార్యధేవ తవ జాయతే. ౨౧
శీఘ్ర మద్ధియతాం పాదో జయార్థ మహ దక్షిణః

టీక॥ తవ=నీకు; భార్యధేవ = భార్యనిమిత్తమయి; తస్యాం= ఆసీతయందు ; అభిప్రాయః=కోర్కీ; జాయతేయది=కలుగునేని; ఇహ= ఇప్పుడు; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; జయార్థం=జయముకొఱకు; దక్షిణః= కుడిదైన; పాదః=పాదము; ఉద్ధియతాం= ఎ	త్తంబడుఁగాక. నీకు, ఆసీతభార్యకావలెననుకోర్కీగలదేని, యిప్పుడెశీఘ్రముగా, రామలత్తుణులను జయింపఁ, గుడియడుగు మందు పెట్టుము. అని, తాత్పర్యము.
---	--

కురు ప్రియం తథా తేషాం రక్షసాం రాక్షసేశ్వర. ౨౩
వథా త్వస్య నృశంసస్య రామస్య శ్రమవాసినః

టీక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసుల	తొవమును; కురు = చేయుము.
కుంబ్రుండవగురావణుడా! తథా =	రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
అట్లు; ఆశ్రమవాసినః = ఆశ్రమమునం	నీవట్లు క్రూరుండును ఆశ్రమవాసీయు
దుండునట్టి; నృశంసస్య = క్రూరుండగు;	వైనరామునివధించి, యతనిచే వధిం
రామస్య = రామునియొక్క; వధాత్ =	పంబడిన రాక్షసులకండబకును సంతో
చంపుటవలన; తేషాం = ఆ ; రక్ష	వముగావింపుము. అని, తాత్పర్యము.
సాం = రాక్షసులకు; ప్రియం = సం	

తంశరై నిశశితై హత్యా లక్ష్మణంచ మహారథమ్. ౨౪
హతనాథాం సుఖం సీతాం యథావ దుపభోక్త్యసి

టీక॥ తం = ఆ రాముని; మహారథం = త	ఖముగా; యథావత్ = యథాక్రమము
న్నును సారధిని గుట్టుబలనుం గాపాడు	గా; ఉపభోక్త్యసి = ఆనుభవించగలవు.
కొనుచు, బదునొకండు వేలమందివిలు	ఆ రామునిమహారథుండగు లక్ష్మణు
కాండ్రతోబోరునట్టి ; లక్ష్మణంచ =	నిగజకుబాణంబులవధింతువేని, యట్లు
లక్ష్మణుని; నిశితైః = కఠకులయిన; శ	నాథయైన సీతను, సుఖంబుగాభా
రైః = బాణములచేత; హత్యా = వధిం	ర్యగాఁగఁగించుకొని, నానావిధభోగ
చి; హతనాథాం = చంపబడిననా	లననుభవించగలవు.
థుండుగల; సీతాం = సీతను; సుఖం =	అని, తాత్పర్యము.

రోచతే యది తే వాక్యం మమైత ద్రాక్షసేశ్వర. ౨౫
క్రియతాం నిర్విశంకేన వచనం మమ రావణ

టీక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసులకు	చనం = మాట; నిర్విశంకేన = భయము
బ్రుండవగు; రావణ = రావణుడా!	లేనట్టి; త్వయా (అధ్యాహృతము) = నీ
తే = నీకు; మమ = నాయొక్క; ఏతత్ =	చేత; క్రియతాం = చేయబడుం గాక.
ఈ; వాక్యం = మాట; రోచతేయది =	రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
రుచించునేని; మమ = నాయొక్క ; వ	నేనిప్పుడుచెప్పినమాట నీకుసమ్మతమగు

నేని, నేనుజెప్పినట్లు, నిభామముగాఁగావింపుము. అని, తాత్పర్యము.

విజ్ఞాయే హత్తశక్తిం చ హియతా మబలా బలాత్. ౨౬
సీతా సర్వానవద్యాంగీ భార్యార్థే రాక్షసేశ్వర

టీక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసరా | ర్యార్థే = భార్యనిమిత్తమయి ; హి
జాడవగు రావణుడా! ఇహ = ఇప్పుడు ; యతాం = ఆపహరింపఁబడుఁగాక.
అత్తశక్తిం చ = నీబలమును ; విజ్ఞాయ = రాక్షసనాథుఁడవగు రావణుడా!
తెలిసి; బలాత్ = బలిమివలన ; సర్వా నీకుంగలబలాతిశయమును దెలిసికొని ,
నవద్యాంగీ = సమస్తములయిననిందిత సర్వాంగసుందరియగు సీతను బలా
ములుకాని యవయవములుగల ; సీ తా-రంబునంగొనితెచ్చిభార్య గావిం
తా = సీతయను ; అబలా = (స్త్రీ) ; భా చుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

నిశమ్య రామేణ శరై రజిహ్నై

హతాక్ జనస్థానగతాక్ నిశాచరాక్. ౨౭

ఖరంచ బుద్ధ్యా సహతంచ దూషణం

త్వ మశ్ర కృత్యం ప్రతిపత్తు మహాసి

టీక॥ త్వం = నీవు ; రామేణ = రా త్వం = కఠోకవ్యమును ; ప్రతిపత్తుం = తె
మునిచేత ; అజిహ్నైః = కుటిలము లిసికొనుటకు ; అహాసి = తగుదువు.
గాఁబోనట్టి; శరైః = బాణములచేత ; రాముండు, జనస్థానంబునందలిరా
హతాక్ = చంపఁబడిన ; జనస్థానగ త్తునులనందఱను, ఖరదూషణులను, దీ
తాక్ = జనస్థానమునుబొందిన ; నిశా శ్చ బాణంబులవధించినసంగతిని వినియు
చరాక్ = రాక్షసులను ; నిశమ్య = విని ; న్నాశ్రుగదా? ఇంకఁగఠోకవ్యమును గు
సహతం = చంపఁబడిన ; ఖరంచ = ఖరు టించినవెనిశ్చయింపుము. అని, శూర్ప
ని; దూషణం = దూషణుని; బుద్ధ్యా = గఖ, రావణునకుఁజెప్పెను.
ఎఱింగి; అశ్ర = ఈవిషయమునందు; కృ అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాహ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౩౫

స ౩౫

ఆరణ్యకాండే, చతుస్త్రింశత్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండచతుస్త్రింశత్సర్గః టిక,

ముగిసినది.

ॐ

పంచత్రింశత్సర్గప్రారంభః.

తతశ్శూర్పణఖావాక్యం తచ్చృత్వా రోమహర్షణమ్

సచివా నభ్యనుజ్ఞాయ కార్యం బుద్ధ్యా జగమ సః ౧

టీక॥ తతః=అంత; సః= ఆరావ లిపి; జగమ=పోయెను.

ఁడు; రోమహర్షణం= వెండుక	అంతనారావణుండు, భయంకరం
లనుగనుపాటునొందించునట్టి; తతః=	బగుశూర్పణఖచెప్పినమాటను విని, మం
ఆ; శూర్పణఖావాక్యం=శూర్పణఖయొ	త్రులవలనరావకార్యంబు తెలిసి కొ
కమాటను; శ్చృత్వా=విని; కార్యం=	ని, వారలకు సెలవొసంగి, యంతః
పనిని; బుద్ధ్యా=తెలిసికొని; సచివా=	పురంబునకుఁబోయెను.
మంత్రులను; అభ్యనుజ్ఞాయ= వీడుకొ	అని, తాత్పర్యము.

త తాకార్య మనుగమ్యాథ యథావ దుపలభ్యచ

దోషాదాంచ గుణానాంచ సంప్రధార్య బలాబలమ్. ౨

ఇతి కతకవ్య మిత్యేవ కృత్వా నిశ్చయ మాత్మనః

స్థిరబుద్ధి స్తో రమ్యాం యానకాలం జగమహ. ౩

టీక॥ అథ=అంత; సః(అధ్యాహ్న)ర్యం=పనిని; అనుగమ్య=అలోచించి ;

తము)=ఆరావణుండు; తతః=ఆ ; కా|యథావత్=యథాక్రమముగ; ఉపల

భ్యద=చూచుకొనియు ; దోషాణాం
చ=దోషములయొక్కయు; గుణానాం
చ=గుణములయొక్కయు; బలాబలం=
ఎచ్చుతక్కువలను ; సంప్రధార్య= స
శ్చయించి; ఇతి=ఇట్లు; కథావ్యం =
చేయఁబడవలసినది. ఇత్యేవ=అనియె;
అత్తనః=తనయొక్క; నిశ్చయం= ఏ
ర్పాటును; కృత్వా=చేసి; స్థిరబుద్ధి=
చలనములేనిబుద్ధిగలవాడై; తతః=అం
త; రమ్యాం=సుందరమయిన ; యాన
శాలాం=గుట్టములకొట్టమును ; జగా
మ=పొందెను. (“హ” అనునదిపాద
పూరణార్థము.

అంత, నారావణుండు, ఏకాంతం
బున, సీతనపహరించుటను గుఱించి చ

క్క-గానాలోచించి , పరాక్రమంబు
నంగొనివచ్చుటయందును దొంగ తన
ముగా నపహరించుట యందును, గు
ణదోషంబుల బలాబలములు విమర్శించి
జనస్థానముననున్న ఖరదూషణలు ము
న్నుగాఁ బదునాలుగువేల రాక్షసుల
మూడుగడియలలో వధించిపుచ్చిన మ
హా పరాక్రమశాలియగు రామునెదు
టఁబరాక్రమంబునసీత నపహరించుట
యెంతమాత్రముసాధ్యముకాదని యె
ఱింగి, చార్యుంబుననెయిపహరింప వల
యుననిదృఢంబుగానిశ్చయించి, రమణీ
యంబగు గుట్టముల కొట్టమునకుఁ బో
యెను. అని, తాత్పర్యము.

యానశాలాం తతో గత్వా ప్రచ్ఛన్నో రాక్షసాధిపః

సూతం సంబోధయామాస రథ స్సంయోజ్యతా మితి. ౪

టీక|| రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకుఁ
బ్రీఘంజైన రావణుండు; ప్రచ్ఛన్నః=
తెలియఁబడనివాడై; యానశాలాం =
గుట్టములకొట్టమును; గత్వా=పొంది;
తతః=అంత; సూతం=సారథిని ; “ర
థః=రథము; సంయోజ్యతాం= కూ
ర్చబడుఁగాక.” ఇతి=అని; సంబోధ
యామాస=అజ్ఞాపించెను.

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు,
మందోదరి మంత్రులు మున్నగువారలె
ఱింగిననివారించురని , యెవ్వరికిని తెలి
యనట్లు, యానశాలకుఁబోయి సార
థింగని, రథంబాయత్తంబు గావించుమ
నియాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ౩౫

ఏవ ముక్తః శ్చణైవైవ సారథి లఘువిక్రమః
రథం సంయోజయామాస తస్యాభిమత ముత్తమమ్. ౫

టీక॥ లఘువిక్రమః = శీఘ్రము	స = కూచేశను.
ననడకగల;సారథిః = తేరుగడపువాడు	శీఘ్రమున.నడకగలయసారథి,రా
దు;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్తః= చెప్పబడిన	వణునియాజ్ఞనువిని, తీగమాత్రంబున,
వాడై,శ్చణైవైవ = తీగమాత్రముచే	రావణునకభిమతంబగురమణీయ రథం
తనె;తస్య=ఆరావణునికి; అభిమతం=	బురాయుత్తబుగావించెను.
ఇష్టమును;ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమునగు;ర	అని, తాత్పర్యము.
థం= రథంబును; సంయోజయామా	

కాంచనం రథ మాస్థాయ కామగం రత్నఘాషితమ్
పిశాచవదనై ర్యుక్తం ఖరైః కాంచనఘాషణైః. ౬
మేఘప్రతిమనాదేన సతేన ధనదానుజః
రాక్షసాధిపతి శ్రీమాన్ యయా నదనదీపతిమ్. ౭

టీక॥ ధనదానుజః=కుచేరునితమ్ముం	ఖరైః=గాడిదలతో;యుక్తం= కూడి
దును;శ్రీమాన్=అధికమయినకాంతిగ	నదియునగు;రథం= రథమును; ఆస్థా
లవాడును;రాక్షసాధిపతిః= రాక్షసు	య=అధిస్థించి; మేఘప్రతిమనాదేన=
లకుంబ్రధుండునగు;సః = ఆరావణు	మేఘముతోఁబోలె-గలధ్వజగల ; శ
దు;కాంచనం=బంగారువికారంబును;	న=అరథముచేత;నదనదీపతిం= సము
కామగం = ఇచ్చచాప్పునఁ బోవునది	ద్రీమును;యయా=పొందెను.
యు;రత్నఘాషితం=మణులచేనలంక	కుచేరునితమ్ముండగు రాక్షసాధిశ్వ
రింపఁబడినదియు;పిశాచవదనైః = పి	రుండురావణుండు, కామగమనంబును
శాచములముఖమువంటి ముఖముగలది	రత్నఘాషితంబును పిశాచముఖంబులు
యు;కాంచనఘాషణైః=బంగారువికా	సుగాంచనాలంకృతంబులునగు ఖరంబు
రములయిన సొమ్ములుగలదియునగు;	లుపూన్వినదియునగు కాంచనరథంబు

నారోహించి, సముద్రంబు చెంతకుంటోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స శ్వేతవాలవ్యజనశ్వేతచ్ఛత్రో దశాననః
స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశస్తవ్రకాంచనకుండలః. ౮
వింశద్భుజో దశగ్రీవో దశకనీయపరిచ్ఛదః
త్రిదశారి ముకనీంద్రఘ్నా దశశీర్షా ఇవాద్రిరాట్. ౯
కామగం రథ మాస్థాయ శుశుభే రాక్షసేశ్వరః
విద్యున్నండలవా న్నేషు స్ఫుటలాక ఇవాంబరే. ౧౦

టీక॥ శ్వేతవాలవ్యజనః=తెల్లని విం
జామరలు గలవాడును ; శ్వేతచ్ఛ
త్రః=తెల్లనిగొడుగుగలవాడును; స్నిగ్ధ
వైడూర్యసంకాశః=సుందరమయినవై
డూర్యమణితో సమానుడైనవాడును;
తవ్రకాంచనకుండలః = కాంచనబడిన
బంగారుపొంగులుగలవాడును ; వింశ
ద్భుజః=ఇరువదిచేతులుకలవాడును ;
దశగ్రీవః= పదికంఠములుకలవాడును;
దర్శనీయపరిచ్ఛదః = సుందరములయి
నవస్త్రములుగలవాడును ; త్రిదశా
రిః = చేవతలకుశత్రువును; మునీంద్ర
ఘ్నః= మునిశ్రేష్ఠులనువధించు వాడు
ను; దశశీర్షా=పదిశిఖరములుగల; అ
ద్విరాడిప(స్థితః)= పర్వతశ్రేష్ఠమువలె
నున్నవాడును; రాక్షసేశ్వరః=రాక్ష
సులకుఁబ్రభుఁడునుగు;సః=ఆ ; దశాన
నః=రావణుడు; కామగం= ఇచ్చ చా
ప్పనఁబోవునట్టి; రథం = రథమును ;

అస్థాయ=అధిష్ఠించి; అంబరే = ఆక
సమునందు;విద్యున్నండలవాఁ మెఱ
పులసమూహముగలదియు ; స్ఫటలా
కః= కొక్కెరలతోఁ గూడినదియు న
గు; మేఘఇవ=మేఘమువలె;శుశుభే=
ప్రకాశించెను.

ఇరువదిచేతులుగలవాడునుబదిత
లలుగలవాడునుగు నారాక్షసరాజుఁ
డయినరావణుడు, పది శిఖరంబులఁ
తోఁగూడినపర్వతంబు కరణిణిపట్టు
చువైడూర్యంబువంటిమేనిచాయగల్గిదె
ల్లనివింజామరులును శ్వేతచ్ఛత్రములును
మంచిబంగారుపొంగులునుధరించికామ
గమనంబగుకాంచనరథంబునారోహిం
చియుండుటచే, నాకాశంబున, మెఱ
పులతోను గొక్కెరలతోనుం గూడిన
మేఘంబువలె, నెంతయుశోభిల్లెను.

అని, తాత్పర్యము.

సతై లం సాగరానూపం వీర్యవా నవలోకయక్

నానాపుష్పఫలై ర్వృత్తై రనుకీణం సహస్రశః. ౧౧

<p>టీక వీర్యవాక్ = అధికమయినప రాశ్రమముగల రావణుడు ; సతై లం = పర్వతములతోఁగూడినదియు; స హస్రశః = వేసవేలుగా ; నానాపుష్ప ఫలైః = నానావిధములగుపూలును పం డ్లునుగల; వృత్తైః = చెట్లచేత ; అనుకీ ణం = వ్యాపింపఁబడినదియునగు; సా గరానూపం = సముద్రతీరమును; అవ</p>	<p>లోకయక్ = చూచుచు; జగావ (అధ్యా హృతము) = పోయెను. మహాపరాక్రమ శాలియగు రావ ణుండ, పర్వతంబులతోనునానావిధం బులగుపుష్పఫలంబులతోనొప్పుచున్నవృ క్షములతోనుండున, సముద్రతీరంబు నుజూచుచు బోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శీతమంగళతోయాభిః పద్మినీభి స్సమంతతః

విశాలై రాశ్రమపదై ర్వేదిమద్భి స్సమావృతమ్. ౧౩

<p>టీక సమంతతః = అంతటను ; శీత మంగళతోయాభిః = చల్లనిమంగళకరం బులగుజలముగల; పద్మినీభిః = తామర కొలనులచేతను; విశాలైః = విస్తీర్ణ ములును; వేదిమద్భిః = యాగ వేదికలు గ లవియునగు; ఆశ్రమపదైః = ఆశ్రమస్థా నములచేతను; సమావృతం = కప్పఁబడి నదియునగు ; సాగరానూపం, అవ లోకయక్ ; జగావ (అధ్యాహృత</p>	<p>ము) = సముద్రమతీరమును జూచుచు, బోయెను. చల్లనిమంచినీళ్లుగల తామరకొలం కులతోనువిశాలంబులును యాగ వేదికా లంకృతంబులనగు నాశ్రమంబులతోను ఒప్పుచున్నసముద్రతీరంబుఁ జూచుచు, రావణుండు, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

కదశ్యాభకిసంబాధం నారికేళోఽశోభితమ్

సాలై స్తాలై స్తమావైశ్చ పుష్పితై స్తరుభి ర్వృతమ్. ౧౪

౪౬౦ ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౫

<p>టీక॥ కదిత్యోధకిసంధాధం = అరచ టిచెట్లచేతనుకందితీగెలచేతను నిండిన దియు; నారితేటలో శోభితం = టెంకా యచెట్లచేత బ్రకాశించు చున్నదియు; సాలై = మద్దిచెట్లచేతను; తాలై = తా టిచెట్లచేతను; తమాలై శ్చ = చీకటిచె ట్లచేతను; పుష్పిలై = పూచిన; తరుభి = వృక్షములచేతను; వృతం = చుట్టబడిన దియునగు; సాగ రానూపం, అవలోక</p>	<p>యక్, జగామ (అధ్యాహృతము) = స ముద్రతీరమునుబాచుచుబోయెను. అరచిచెట్లతోను కందితీగెలతోను టెంకాయచెట్లతోనుగూడినదియు, మ ద్దిచెట్లుతాటిచెట్లు తమాలవృక్షంబులు మున్నగుచక్క-గాఁ బూచిన వృక్షము లచేసిండియుండునదియునగు, సముద్ర తీరమునుబాచుచు, రావణుండుపోయె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నాగై స్సుపజై = గంధరై వ్వి కిన్నరై శ్చ సహస్రీశః
ఆజై రై వ్విఖానసై ర్త్తామై ర్వాలఖిలై వ్వి మఁరీచిప్తైః. ౧౫
అత్యంతనియతాహారై శ్శోభితం పరమషిఃభిః

<p>టీక॥ సహస్రీశః = వేసవేలుగా; నాగై = సపఁములచేతను ; సుప జై = గరుడులచేతను; గంధరై వ్వి = గంధపులచేతను; కిన్నరై శ్చ = కిన్న రులచేతను; అజై = అయోనిజులగు; మరీచిప్తైః = కిరణములనుద్రావువారలు ను; అత్యంతనియతాహారై = మిక్కిలి యోనియతమయినయాహారముగల వా రలునగు; వైఖానసై = బ్రహ్మనఖంబు నఁబుట్టినవారలును; మామై = మావ గోత్రంబునఁబుట్టినవారలును ; వాలఖి లై = బ్రహ్మచాలంబునఁబుట్టినవారలు నైన; పరమషిఃభిః = శ్రేష్ఠులయినము</p>	<p>పులచేత; శోభితం = ప్రకాశించుచున్న; సాగరానూపం, అవలోకయక్, జ గామ (అధ్యాహృతము) = సముద్రతీర మునుబాచుచుబోయెను. నాగములును గరుడులును గంధ ర్వులును కిన్నరులును , అయోనిజులు ను జంద్రసూర్యకిరణంబులై యాహారం బుగాఁ గొనువారలును, నియతాహా రులగు వైఖానసులును వాలఖి ల్యులునుమున్నగు వారలకు నివాసస్థా నంబగుసముద్రతీరమును బాచుచు రా వణుండుపోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

జితకామైశ్వ సిద్ధైశ్చ చారణై రుపశోభితమ్. ౧౬

టీక॥ జితకామైశ్వ = జయింపబడి రమునబూచుచుంటోయెను.
 నకోఁకులుగలవారలచేతను ; సిద్ధై అవాప్తసమస్తకామలగుసత్పురు
 శ్వ = సిద్ధులచేతను ; చారణై = చారణులచేతను సిద్ధులచేతను జారణులచేతను,
 లచేతను ; ఉపశోభితం = ప్రకాశించుచు ఎంతయునొప్పుచుండునట్టి, సముద్రతీ
 న్న ; సాగరానూపం, అవలోకయ్, రముంబూచుచురావణుండు, పోయెను.
 జగామ (అధ్యాహృతము) = సముద్రతీ అని, తాత్పర్యము.

దివ్యాభరణమాల్యాభి దివ్యరూపాభి రావృతమ్

క్రీడా రతివిధిజ్ఞాభి రప్సరోభి స్సహస్రశః. ౧౭

టీక॥ దివ్యాభరణమాల్యాభి = శ్రేష్ఠ తము) = సముద్రతీరమున బూచుచుంటో
 ములయిన భూషణములును బుష్పమాలి యెను.
 కలునుగలవారలును ; దివ్యరూపాభిః = దివ్యంబులగు నాభరణములను బు
 శ్రేష్ఠమయిన సౌందర్యముగలవారలును ; ప్సమాలికలను దాల్చియుండు వారలు
 క్రీడా రతివిధిజ్ఞాభిః = ఆటలయొక్కయు నుదివ్యసౌందర్యంబుగల వారలును నా
 సురతములయొక్కయు విధులను దెలిసి నావిధక్రీడలయందుఁ బాండిత్యంబు గ
 నట్టివారలునగు ; అప్సరోభిః = అప్సర లవారలునగునప్పురస్త్రిలతో నొప్పు
 సలచేత ; సహస్రశః = వేవేలుగా ; ఆ చున్న సముద్రతీరముం బూచుచు రావ
 వృతం = కప్పబడినట్టి ; సాగరానూపం, ణుండుపోయెను. అని, తాత్పర్యము.
 అవలోకయ్, జగామ (అధ్యాహృ

సేవితం దేవపత్నీభి శ్శ్రీమతీభి శ్శ్రీయా వృతమ్

దేవదానవసంఘైశ్చ దరితం త్వమ్మతాశిభిః. ౧౮

టీక॥ శ్రీమతీభిః = అధికమయినకాం సేవితం = సేవింపబడినదియు ; శ్రీ
 తిగల ; దేవపత్నీభిః = దేవభార్యలచేత ; యా = కాంతిచేత ; వృతం = చుట్టబడిన

దియు; అమృతాశిభిః = అమృతమునభ
 ఊంచునట్టి ; దేవదానవసంఘైశ్చ =
 దేవతలయొక్క దానవులయొక్క స
 మూహముల చేతను; చరితం = సంచరిం
 పఁబడినదియునగు; సాగ రానూపం, అ
 వలోకయక్, జగామ (అధ్యాహృతము)
 సముద్రతీరమునుబాచుచు బోయెను.

కాంతిసంపన్నులగు దేవభార్యలచే
 సేవింపఁబడినదియుఁ గాంతిసంపన్నం
 బును, అమృతంబుభుజించునట్టి దేవదా
 నవులకు విహారస్థానంబునగు, సముద్రతీ
 రంబుఁబాచుచు, రావణుఁడుపోయె
 ను. అని, తాత్పర్యము.

హంసక్రాంచపల్లవాకీణం సారసై స్సంప్రణాదితమ్
 వైడూర్యప్రస్తరం రమ్యం స్నిగ్ధం సాగరతేజసా. ౧౯

టీక॥ హంసక్రాంచపల్లవాకీణం =
 హంసపక్షులచేతనుక్రాంచపక్షులచేత
 నుకప్పలచేతనువ్యాపింపఁ బడినదియు;
 సారసైః = బెగ్గురుపక్షులచేత ; సంప్ర
 ణాదితం = భ్వనింపఁజేయఁబడినదియు;
 వైడూర్యప్రస్తరం = వైడూర్యములె
 తాళ్లు గాఁగఁబడియు; రమ్యం = సుందరి
 మును; సాగరతేజసా = సముద్రముయొ
 క్క-కాంతిచేత; స్నిగ్ధం = నునుపయినది
 యునగు; సాగ రానూపం , అవలోక

యక్, జగామ (అధ్యాహృతము) = స
 ముద్రతీరమునుబాచుచుబోయెను.
 మధురముగాఁగూయునట్టి హంస
 పక్షులుఁ గ్రాంచపక్షులు నీరుకోళ్లు సార
 సపక్షులు మొదలగుపక్షులతో నొప్పచు
 న్నదియురమణీయంబును సముద్రకాంతి
 చేమఱియునుండరముగాఁ జూపట్టుచు
 న్నదియునగు సముద్రతీరముఁ బాచుచు
 రావణుఁడుపోయెను.
 అని, తాత్పర్యము.

పాండరాణి వికలాని దివ్యమాల్యయుతానిచ
 రూర్యగీతాభిజుష్టాని విమానాని సమంతతః. ౧౯
 తపసా జితలోకానాం కామగా న్యభిసంపతక్
 గంధర్వాప్సరసశ్చైవ దదశ్శ ధనదాసుజః. ౨౦

టీక॥ ధనదాసుజః = కుబేరునితమ్ముఁడగురావణుఁడు; పాండరాణి = తెల్ల

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౪౩

స ౩౫

నివియు; విశాలాని = విస్తీర్ణములు
ను; దివ్యచూల్యాయతానిచ = శ్రేష్ఠము
లయిన పుష్పమాలికలతోఁ గూడినవి
యు; రూర్యగీతాభిజుష్టాని = వాద్యము
లతోను పాటలతోను గూడినవియు; కా
మగాని = ఇచ్చచూపునబోవునవియు న
గు; తపసా = తపస్సుచేత; జితలోకా
నాం = జయింపఁబడినలోకములుగల
వారలయొక్క; విమానాని = విమాన
ములను; సమంతతః = అంతటను ; ఆభి
సంపతక్ = పొందుచు; గంధర్వాప్సర
సశైచువ = గంధర్వులను అప్సరసలను;

దదశక్ = చూచెను.
కు బేరునితమ్ముండగు రావణుండు,
అష్టదశమాంశంబునఁ, దెల్లనివియు
విశాలంబులును దివ్యంబులగు పుష్పమా
లికలతోఁ గూడినవియు నానావిధవా
ద్యధ్వనులతోనుగీతధ్వనులతోను ఒప్పు
చున్నవియుఁ గామగమనంబులునగు త
పోబలంబున దివ్యలోకంబుల సాధించిన
ట్టి సత్పురుషుల విమానంబులను , గంధ
ర్వులను అప్సరస్త్రీలనుఁ బూజెను.
అని, తాత్పర్యము.

నిర్యాసరసమూలానాం చందనానాం సహస్రశః
వనాని పశ్యత్ సౌమ్యాని ఘ్రాణత్ప్రకరాణిచ. ౨౦

టీక॥ నిర్యాసరసమూలానాం = బం
కయడుగునందుఁగల; చందనానాం =
చందనవృక్షములయొక్క; సౌమ్యాని =
సుందరములయినవియు; ఘ్రాణత్ప్ర
కరాణిచ = ఘ్రాణేంద్రియమునకుఁ దృ
ప్తినిజేయునవియునగు; వనాని = వన
ములను; సహస్రశః = వేనవేలుగా; ప

శ్యక్ = చూచుచు; జగత్ (అధ్యాహృ
తము) = పోయెను.
సుగంధంబు గుబాళించుచుండు ని
ర్యాసంబులతోఁ గూడినవియు సుందర
ములును ఘ్రాణేంద్రియాహ్లాదకంబులు
నగుచందనవనంబులంబొచుచు, రావ
ణుండు పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

అగరూఢాంచ ముఖ్యానాం వనాన్యపవనానిచ
తకోరలానాంచ జాత్యానాం ఫలానాంచ ఘ్రగంధినామ్. ౨౧

టీక॥ ముఖ్యానాం = శ్రేష్ఠములయిన; అగరూఢాంచ = అగరువృక్షముల

యొక్కయు ; జాత్యానాం=	[శ్రేష్ఠము	ము)=చూచుచుబోయెను.
లయిన; తక్కిలానాంబ=	తక్కిల	[శ్రేష్ఠములయిన యగరువృక్షముల
వృక్షములయొక్కయు; సుగంధినాం=	యొక్కయుఁ దక్కిలవృక్షముల యొ	
మంచివాసనగల; ఫలానాంబ=	జాతి	క్కయు మంచివాసనగలజాతివృక్షము
వృక్షములయొక్కయు; వనాని=	వన	లయొక్కయువనంబులను, ఉద్యాన వ
ములను; ఉపవనాని=	ఉద్యానవనము	నంబులనుఁజూచుచు రావణుండు, పో
లను; పశ్యేత్, జగామ (అధ్యాహృత	యెను. అని, తాత్పర్యము.	

పుష్పాణి తమాలస్య గుల్తాని మరిచస్యచ
ముక్తానాంబ సమూహాని శువ్యమాణాని తీరతః. ౨౩

టీక॥ తమాలస్య = చీకటిచెట్టు	ధ్యాహృతము)= చూచుచుబోయెను.
యొక్క; పుష్పాణి=పూలను; మరిచ	తమాలవృక్షముల పుష్పములనుమి
స్య=మిఱియముయొక్క; గుల్తానిచ=	ఁజీయఁపుండీకెలను సమద్రతీరంబునం
పొదలను; తీరతః=గట్టునందు; శువ్య	బడియెండుచున్న ముత్రైముల సమూ
మాణాని=ఎండుచున్న; ముక్తానాం=	హములనుజూచుచు, రావణుండు, పో
ముత్రైములయొక్క ; సమూహానిచ=	యెను. అని, తాత్పర్యము.
సమూహములను; పశ్యేత్, జగామ(అ	

శంఖానాం ప్రస్తరంచైవ ప్రవాళనిచయం తథా
కాంచనానిచ శైలాని రాజతానిచ సర్వశః. ౨౪

టీక॥ శంఖానాం= శంఖములయొ	తములను; సవశః=అన్నిటిని; పశ్యేత్,
క్క; ప్రస్తరంచైవ=సమూహమును;	జగామ(అధ్యాహృతము)=చూచుచు
తథా=అట్లు; ప్రవాళనిచయం= చిగు	బోయెను.
ళ్ల సమూహమును; కాంచనానిచ=బంగ	శంఖసమూహములనుజిగురుటాకు
గారునికారంబులగు ; రాజతానిచ=	లసమూహములనుబంగారు కొండలను
వెండివికారంబులునగు; శైలాని=పర్వ	వెండికొండలనువీనినన్నింటినిం బూచు

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౫

స ౩౫

చు, రావణుడు, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రసవాణి వనోజ్ఞాని ప్రసన్నాని హృదానిచ

టీక॥ మనోజ్ఞాని = మనోహరముల	మనోహరములగు సెలయేలును ని
గు; ప్రసవాణి = సెలయేళ్లును ; ప్రస	మకలమయిన బలమగుల విడుంగుల
న్నాని = నిమకలమలయిన ; హృదాని	సంభాచుచు రావణుండు పోయెను.
చ = మడుగులను; పశ్యత్, జగామ (అ	అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాహృతము) = చూచుచు బోయెను.	

ధనధాన్యోపపన్నాని స్త్రీరత్నైశ్చ శోభితానిచ. ౨౫

హస్త్యశ్వరథగాఢాని నగరాణ్యవలోకయత్

టీక॥ ధనధాన్యోపపన్నాని = ధన	చూచుచు; జగామ (అధ్యాహృతము) =
ములతోను ధాన్యములతోనుం గూడిన	పోయెను.
వియు; స్త్రీరత్నైశ్చ = స్త్రీలలోను రత్న	ధనధాన్యసంపన్నములను ఉత్తమ
ములగువారలచేత; శోభితానిచ = ప్రకా	స్త్రీలతోనొప్పచున్నవియు నేనంగుల
శించుచున్నవియు; హస్త్యశ్వరథగా	తోను గుట్టములతోను రథంబులతోను నిం
ఢాని = వీనుంగులచేతను గుట్టములచేత	డినవియునగు నగరంబులంబూచుచు ,
నురథములచేతను నిండినవియునగు; నగ	రావణుండు పోయెను.
రాణి = పట్టణములను; అవలోకయత్ =	అని, తాత్పర్యము.

తం సమం సర్వత స్స్నిగ్ధం మృదుసంస్పర్శమారుతమ్. ౨౬

అనూపం సింధు రాజస్య దదశత్ త్రిదశోపమమ్

టీక॥ సమం = మిట్టపల్లములులేనిది	యు ; త్రిదశోపమం = స్వర్గము
యు; సర్వతః = అంతటను; స్నిగ్ధం = నును	తోబోలి-గలదియునగు; తం = ఆ ;
నైనదియు ; మృదుసంస్పర్శ మారు	సింధు రాజస్య = సముద్రము యొక్క ;
తం = మెత్తని తాళుటగల గాలి గలది	అనూపం = తీరమును; దదర్శ = చూచెను.

మిట్టపల్లములు లేనిదియు అంతటను | యునగునముద్రతీరమును , రావణుం
రమణీయంబును జల్లగాలిగలదియున్వ | డు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.
గణంబువలె నతి సుందరంబైయున్నది

తత్రాపశ్య త్సమేఘాభం న్యగ్రోధ మృషిభి ర్వృతమ్. ౨౭
సమంతా ద్యస్య తా శ్శౌఖా శ్శతయోజన మాయతాః

టీక|| సః = ఆ రావణుడు; తత్ర = అ | గ్రోధం = వజ్రీ చెట్టును; అపశ్యత్ = చూ
చుట; యస్య = దేనియొక్క; తాః = ఆ; | నెను.
శౌఖాః = కొమ్మలు ; సమంతాత్ = | అచ్చటనా రావణుండు , నాలుగు
అంతటను; శతయోజనం = నూలుయో | ప్రక్కలను నూలుయోజనముల నిడువు
జనములు; ఆయతాః = పొడువులయిన | గలకొమ్మలుగలదియు మేఘసమానం
వో; తం (ఆధ్యాత్మతము) = అట్టి ; మే | బునుబుఘలకు నివాస భూతంబునగు
ఘాభం = మేఘమయొక్క కాంతివం | న్యగ్రోధవృక్షమంజూచెను.
టికాంతిగలదియు; ఋషిభిః = ఋషుల | అని, తాత్పర్యము.
చేత; వృతం = చుట్టబడినదియునగు; న్య

యస్య హస్తిన మాదాయ మహాకాయంచ కచ్చపమ్. ౨౮
భక్షేథకం గరుడ శ్శౌఖా మాజగామ మహాబలిః

టీక|| మహాబలిః = అధికమయినబల | మ = పొందెను.
ముగల; గరుడః = గరుత్మంతుండు ; హ | మున్నమహాబలశాలియు గరు
స్తినం = ఏనుంగును; మహాకాయం = పె | త్కంతుండు ఏనుంగును మహా కాయంబ
ద్దదేహముగల; కచ్చపం = తాచేలును; | గుకచ్చపంబును దీసికొని, వానిందినుటకై
ఆదాయః = తీసికొని; భక్షేథకం = తిను | యాచెట్టుకొమ్మపైకి వ్రాలెను.
టకొలుకు; యస్య (తస్య) = అచెట్టు | అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; శౌఖాం = కొమ్మను; ఆజగా

తస్య తాం సహసా శౌఖాం భారేణ పతగోత్రమః. ౨౯

సుపణః పణః బహుశౌం బభంజచ మహాబలః

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబల బభంజచ=ః టిచెను.
మౌగల; పతగో త్రమః=పక్షిశ్రేష్ఠుండ మహాబలశాలియగు నాగరుత్తం
గుగరుత్తంతుండ; సహసా=శత్రుమ తునిభారము తాళజాలక యాచెట్టు
న; భారణ=బరువుచేత; తస్య= ఆ కొమ్ములటాలునఁటిగినది.
వృక్షముయొక్క; శాఖాం= కొమ్మన; అని, తాత్పర్యము.

తత్ర వై ఖానసా మాషా వాలఖిల్యా వరీచిపాః. ౩౦

అజా బధూవు ధూమాశ్చ సంగతాః పరమవళయః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; వరీచిపాః=ః లఖిల్యాః=వాలఖిల్యలును; సంగతాః=
రణములనుద్రావువారలును ; అజాః= చేరినవారలు; బధూవుః=అయిరి.
అయోనిజులును; ధూమాశ్చ = పా ఆకొమ్మక్రింద, వంద్రసూర్యకిరణం
గనుత్రావువారలును; పరమవళయః= బులుద్రావువారలును ధూమపులును ,
ఉత్తములయినఋషులునగు ; వై ఖా అయోనిజులునగు వైఖానసులునువాల
నసాః=వైఖానసులును; మాషాః = ఖిల్యలునుమాషులుననుమహావళుత
మాష గోత్రజులగు ఋషులును; వా పస్సుచేయుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం దయాధం గరుడ స్తాం శాఖాం శతయోజనామ్. ౩౧

జగామా దాయ వేగేన తౌ చోభౌ గజకచ్చపౌ

టీక॥ గరుడః=గరుత్తంతుండ; తే గేన=వేగముచేత; జగామ=పోయెను.
షాం= ఆఋషులయొక్క ; దయా గరుత్తంతుండు, అఋషులపైదయ
ధం=దయకొఱను; శతయోజనాం= చేత, నూలుయోజనంబుల నిడువుగల
నూలుయోజనములనిడువుగల; తాం= యాశాఖనుఅగజకచ్చపంబులరెంటినిం
ఆ; శాఖాం=కొమ్మన; తౌ=ఆ; గజక దీసికొని, వేగంబునంబోయెను.
చ్చపౌ=ఏనుంగునుతాచేలును, ఉభౌ అని, తాత్పర్యము.
చ=రెంటిని; ఆదాయ=తీసికొని ; వే

ఏక పాదేన ధర్మాత్వా భక్షయిత్వా త దామిషమ్. ౩౨

సిపాదవిషయం హత్వా శాఖయా పతగోత్రమః

ప్రహషణ పతులం లేభే మోక్షయిత్వా మహామనీకమ్. ౩౩

టీక॥ ధర్మాత్వా = ధర్మబుద్ధిగల; ప	పించి; అతులం = సరిలేని; ప్రహషణం =
తగోత్రమః = పక్షి శ్రేష్ఠుడగు గరుత్మం	సంతోషమును; లేభే = పొందెను.
తుండు; ఏక పాదేన = ఒక్క కాలుచేత; త	ధర్మాత్తుండగు గరుత్మంతుండు
దామిషం = ఆహంసమును; భక్షయి	ఒక్క కాలుచే నెలిచి యాగజక్చృపం
త్వా = తిసి; శాఖయా = కొమ్మ చేత; ని	బులందిని, యంత, నాశాఖచేసిపాదుల
సిపాదవిషయం = సిపాదగ్రామమును; హ	నండఱంజంపి, వారలనుభక్షించి, య
త్వా = చంపి; మహామనీకమ్ = పూజ్యుల	మహామునులను విడిపించి, పరమ సంతో
యినమునులను; మోక్షయిత్వా = విడి	షమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స లేనైవ ప్రహషేణ ద్విగుణీకృతవిక్రమః

అమృతానయనాథం వై చకార మతిమా న్నతిమ్. ౩౪

టీక॥ మతిమాన్ = అధికమయినబు	పాదపూరణార్థము;) మతిం = బుద్ధి
ద్ధిగల; సః = ఆగరుత్మంతుండు; తేన =	ని; చకార = చేసెను.
ఆ; ప్రహషేణైవ = సంతోషముచే	బుద్ధిమంతుండగు నాగరుత్మంతుం
తనె; ద్విగుణీకృతవిక్రమః = రెండింత	డు, అసంతోషంబున రెట్టించిన పరాక్ర
లుగాఁ జేయఁబడిన పరాక్రమముగల	మముగలవాఁడై, యమృతంబుచేరం ద
వాఁడై; అమృతానయనాథం = అ	లంచెను. అని, తాత్పర్యము.
మృతంబుచెచ్చటకై (“వై” అనునది	

అయోజాలాని నిర్మఘ్న భిత్వారత్నమయం గృహమ్. ౩౫

మహేంద్రధవనా ద్గుప్త మాజహరామృతం తతః

టీక॥ తతః = అంత ; సః (అధ్యా	జాలాని = ఇనుపకిటికీలను ; రత్నమ
హృతము) = ఆగరుత్మంతుండు; అయో	యం = రత్నవికారమయిన; గృహం =

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము. ౪౫

స ౩౫

ఇంటిని; భిత్వా=భేదించి; మహేంద్ర
భవనాత్=మహేంద్రునింటనుండి; గు
ప్తం=రక్షింపఁబడిన; అమృతం=అమృ
తమును; ఆజహర=తెచ్చెను.

అంత, నాగరుత్సంతుండు, ఇను

కిటికీలనుబగులఁగొట్టి, రత్నమయంబగు
గృహమును భేదించి, మహేంద్రునింట
రక్షితంబైనయమృతంబుఁదెచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం మహాషిఁగఁజై జూజువు సుపరణకృతలక్షణమ్

నామ్నా సుభద్రం న్యగ్రోధం దదశఁ ధనదానుజః. ౩౬

టీక॥ ధనదానుజః = కుబేరునిత
మ్ముండగు రావణుండు ; మహాషిఁగ
జైః=పూజ్యులైనయులు సమాహ
మలతో; జుజువు=కూడినదియు ; సుప
రణకృతలక్షణం=గరుత్మంతునిచేఁ జే
యఁబడినగుఱుతుగలదియు; నామ్నా=
పేరుచేత; సుభద్రం = సుభద్రమును;

తం=ఆ; న్యగ్రోధం=మట్టిచేట్టును; దద
శఁ=చూచెను.

కుబేరునితమ్ముండగు రావణుండు ,
మహాషిఁగే వితంబునుగరుత్మంతునిచేఁ
గొమ్ము విఱిగినగుఱుతుగలదియు సుభ
ద్రమునుపేరుగలదియునగునాన్యగ్రోధ
క్షమునుజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తంతు గత్వా పరం పారం సముద్రస్య నదీపతేః

దదర్శా శ్రమ మేకాంతే రమ్యే పుణ్యే వనాంతరే. ౩౭

టీక॥ సః(అధ్యాప్యశము)= ఆరా
వణుండు; నదీపతేః=నీలులకుఁ జెనిమి
టియైన; సముద్రస్య = సముద్రము
యొక్క; పరం=అవలివైన; పారం=గ
ట్టును; గత్వా=పొంది; ఏకాంతే= విజ
నమయినదియు; రమ్యే=సుందరమయిన
దియు; పుణ్యే=పవిత్రమునగు; వనాంత

రే=అడవిమధ్యను నందు; ఆశ్రమం= ఆ
శ్రమమును; దదశఁ=చూచెను.

అంతనారావణుండట్లు , సముద్ర
మయొక్క-యావలిగట్టుఁజేరి, యచ్చట
నేకాంతంబునురమణీయంబును బుణ్యం
బునగువనంబునడుమ, నొకయాశ్రమం
బుఁగనెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర కృష్ణాజినధరం జటావల్కలధారిణమ్

దదశక నియతాహారం మారీచంనామ రాక్షసమ్. ౩౮

టిక శత్రు=అచ్చట; కృష్ణాజినధ	దదశ్య=చూచెను.
రం=కృష్ణాజినమునుదాల్చినవాఁడును;	రావణుం డయ్యాశ్రమంబునఁ గృ
జటావలగలధారిణం=జటలను నార	ష్ణాజినంబునుజటావలగలంబును ధ
చీరలనుధరించినవాఁడును ; నియతా	రించినవాఁడును నియతాహారంబునగు
హారం=నిగ్రహింపఁబడిన యాహారం	మారీచుండును రాక్షసుంబునఁచెను.
బుగలవాఁడునగు; మారీచంనామ =	అని, తాత్పర్యము.
మారీచుండును; రాక్షసం= రాక్షసుని ;	

స రావణ స్సమాగమ్య విధిప త్రేనరక్షసా

మారీచేనా ర్చితో రాజా సర్వకామై రమానుషైః. ౩౯

టిక రాజా = రాక్షసరాజుండు	ఋత్విజః=పూజింపఁబడినాఁడు.
గు; సః=ఆ; రావణః=రావణుండు; స	అంత, మారీచుండు, రాక్షసరాజుం
మాగమ్య=చేరి; త్రేన=ఆ ; మారీచే	డగురావణుండువచ్చుటంబొచ్చి, య
న=మారీచుండును ; రక్షసా=రాక్షసు	థాశాస్త్రంబుగా, మనుష్య దుర్లభం
నిచేత; విధివత్ = యథాశాస్త్రము	బులగునానాసిధ మహాహాపదార్థక
గా; అమానుషైః= మనుష్యసంబంధు	యలచేసత్సంబూజించెను.
లుగాని; సర్వకామైః= సమస్తముల	అని, తాత్పర్యము.
యినకోరఁబడుపదార్థకములచేతను ;	

తం స్వయం పూజయిత్వాతు భోజనే నోదకేనచ

అధోఽప హితయా వాచా మారీచో వాక్య మబ్రవీత్. ౪౦

టిక మారీచః=మారీచుండు; స్వ	లముచేతను; పూజయిత్వాతు= పూ
యం=తానే; తం=ఆరావణుని; భో	జించినంతనై; అధోఽపహితయా=అ
జనేన=భోజనముచేతను; ఉదకేన=జ	లికమయినయథాముతోఁగూడిన; వా

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౪౯౧

స ౩౫

నా=మాటచేత; వాక్యం=మాటను; బసంగిపూజించి, యతనింజూచి, య
అబ్రవీత్=చెప్పెను. ధికాధికసహితంబగు మాటచేసిట్లని,
మారీచుండు, ఆ రావణునకు, అ చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ఘృకపాద్యంబులను ఆహారంబులను,

కచ్చి త్సుకుశలం రాజ్ లంకాయాం రాక్షసేశ్వర
కేనాధేన పున స్త్వం వై తూణ్ మేవ మిహగతః. ౪౧

టీక|| రాక్షసేశ్వర = రాక్షసుల హ=ఇచ్చటికి; ఆగతః=వచ్చిరానా?
వంబ్రుండుండవైన; రాజ్ = రావణు రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
డా! లంకాయాం=లంకాయందు; సుకు లంకాయందుండుమేకదా! నీవె
శలంకచ్చిత్ = మికిలిలియున్నేమిట? యులశీఘ్రముగామఱులనిచ్చటి కెందు
దా? స్త్వం వై =నీవే; కేన=ఏ; అధేన గవచ్చిరానా? అని, మారీచుండురావ
న=కార్యముచేత; పునః=మఱుల; తూ ణునడిగెను. అని, తాత్పర్యము.
ణ్=శీఘ్రముగా; ఏవం=ఇట్లు; ఇ

ఏవ ముక్తో మహాతేజా మారీచేన స రావణః
తతః పశ్చా ద్దిదం వాక్య మబ్రవీ ద్వాక్యకోవిదః. ౪౨

టీక|| మహాతేజాః=అధికమయిన క్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
పరాక్రమముగలవాండును; వాక్యకో మహాతేజుండునుమాటలు చెప్పట
విదః = మాటలయందుండుండితుండుని యందుండుండితుండునగు రావణుండు,
గు; సః=ఆ; రావణః= రావణుడు; మారీచుండుచెప్పినమాటనునిని, యం
మారీచేన=మారీచునిచేత; ఏవం=ఇ త, నీమాటంజెప్పెను.
ట్లు; ఉక్తః=చెప్పబడినవాడై; తతః= అని, తాత్పర్యము.
శ్చాత్=అటుపిమ్మట; ఇదం=ఈ; వా

ఇత్యాశ్చ, శ్రీమద్రామాయణే, అపికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, పంచత్రింశస్సగళః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండపంచత్రింశస్సగళః టీక,

ముగిసినది.

ॐ

ష ట్రింశ స గళ ప్రారంభః.

మారీచ శ్రూయతాం తాత వచనం మమ భాషతః

ఆత్మో స్తి మమ చాత్యస్య భవాత్ హి పరమా గతిః. ౧

టీక॥ తాత=నాయనా! మారీచ=	వాత్=నీవు; పరమ=శ్రేష్ఠమయిన;
మారీచుడా! భాషతః (భాషమాణ	గతిహి=గతివిగదా.
స్య)=చెప్పడున్నట్టి; మమ=నాయె	నాయనా! నేనుజెప్పమాట లన్ని
కల; వచనం=మాట; శ్రూయతాం=	యువినము; నేనుమిగిలియుదుఃఖితుం
విసంబంధంగాక. ఆత్మః= దుఃఖితుండ	డనై తిని; అట్లాత్మకండనగునాకుంబ
ను; అస్తి=అగుచున్నాను. ఆత్యస్య=	రషగతివివేకదా! అని, తాత్పర్యము.
దుఃఖితుండనగు; మమ = నాకు; భ	

జానీషే త్వం జనస్థానే యథా భాతా ఖరో మమ

దూషణశ్చ మహాబాహు స్వసా శూర్పణఖాచ మే. ౨

త్రిశిరాశ్చ మహాలేఖా రాక్షసః పిశితాశనః

అస్యేవ బహవ శ్శూరా లబ్ధలతౌ నికాచరాః. ౩

వసంతి మన్నియోగేన రతివాసంచ రాక్షసాః

బాధమానా మహారణ్యే మనీక వై ధర్మచారిణః. ౪

టిక॥యథా=ఎట్లు;మమ=నా యొక్క;భా॥తా=తత్త్వం;డైవఃఖరిః=ఖరుండును;మహాహుః=పెద్ద శత్రులు;గల;దూషణశ్చ=దూషణుండును;మే=నాయొక్క;స్వసా=చెల్లెలగు;శూపకఃఖాద=శూర్పఖయును;మహావేజాఃఅధికమయిన పరాక్రమముగలవాండును;పిశితాశనః=మౌనమెఱచువాండుముగాఁగలవాండునగు ; శ్రీశిరాః=శ్రీశిరుండను;రాక్షసశ్చ=రాక్షసుండను;అన్యే=ఇతరులయిన ; లబ్ధలక్ష్యం=పొందఁబడినయుత్సాహముగలవారలును;శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలును;నిశాచరాః=రాత్రులందుగువారలునగు;రాక్షసాః=రాక్షసులు;బహువశ్చ=పెక్కిండును;మహారణ్యే=దండకారణ్యమునందు;మన్నియొగ్గెన=నాయాజ్ఞ చేత; ధర్మకచారిణః = ధ

ర్మమునాచరించునట్టి;మనీక్=మునులను ("వై"అనునవిపాదపూర్ణాంధాకము);బాహూః=బాధించుచు; రితవాసం=ప్రీతిచేసివసించుట గల్గునట్లుగా;జనస్థానే=బండ్లస్థానమునందు;వసంతి=ఉన్నారా; తథా (అధ్యాహ్నాతిము)=ఉట్టు;త్వం=నీవు; జనీషే=ఎఱుంగుదువు.

నాతిమ్ముండుభరుండును మహాబాహుండగు దూషణుండను నాచెల్లెల శూపక ఖయు మహావేజుండగు శ్రీశిరుండునువ తీయు నీతరులగు శూరులయిన రాక్షసులుపెక్కిండును , నాయాజ్ఞ చేపండకారణ్యంబున ధర్మకచారిగుమనులను బాధించుచు, బండ్లస్థానంబుననున్నారని సంగతి, నీకుండెనియున్నది. అన, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకర్మణామ్

శూరాణాం లబ్ధలక్ష్యాణాం ఖరచిత్తాను వతికనామ్. ౫

టిక॥భీమకర్మణాం= భయంకరమయినకార్యముగలవారలును;శూరాణాం=యుద్ధమునందు భయములేనివారలును;లబ్ధలక్ష్యాణాం = పొందఁబడినయుత్సాహముగలవారలును;ఖరచిత్తా

నువతికనాం=ఖరునిమనస్సు ననుసరించువారలునగు;రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క;చతుర్దశ=పదునాలుగు; సహస్రాణి=వేలు;సంతి (అధ్యాహ్నాతిము)=ఉన్నది.

౪౪ ప్రతిపగాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౬

భయంకరకములును శూరులును పనునాలుగువేలమంది, ఖరునిక్రిందను మహూత్సాహులునగు రాక్షసులు, న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తే త్వదానీం జనస్థానే వసమానా మహాబలాః
సంగతాః పరమాయత్తా రామేణ సహ సంయుగే. ౬
నానాప్రహరణో పేతాః ఖరప్రముఖ రాక్షసాః

టీక॥ జనస్థానే = జనస్థానమునం దు; వసమానాః = వాసము సేయుచుండునట్టి; మహాబలాః = అధికమయినబలముగల; తే = ఆ; ఖరప్రముఖ రాక్షసాస్తు = ఖరుండుమొదలు గాఁగల రాక్షసులును; ఇదానీం = ఇప్పుడు; నానాప్రహరణోపేతాః = నానావిధములయిన యాయుధములతోఁ గూడినవారలయి; పరమాయత్తాః = మిక్కిలియు సన్నద్ధుల

యి; సంయుగే = యుద్ధమునందు; రామేణసహ = రామునితోఁగూడ; సంగతాః = చేరినారు.
జనస్థానంబునందు నివసించుచున్న మహాబలశాలులగునా ఖరుండు మొదలగు రాక్షసులు, నానావిధాయుధంబులంజేకొని, సన్నద్ధులయి, రామునితో యుద్ధంబు గావించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తేన సంజాత రోషేణ రామేణ రణమూఢాని. ౭
అనుక్త్వా పరుషం కించి చ్చైరై ర్వాపారితంధనుః

టీక॥ సంజాతరోషేణ = పుట్టినకోపముగల; తేన = ఆ; రామేణ = రామునిచేత; రణమూఢాని = యుద్ధాగ్రమునందు; కించిత్ = కొంచెమయినను; పరుషం = కఠినవచనమును; అనుక్త్వా = చెప్పక; ధనుః = ధనుస్సు; శరైః = బాణములచేత; వ్యాపారితం = వ్యాపారముగ

లది గాఁజేయఁబడినది.
అంత, నారాముండు, పరమకుపితుండై, యుద్ధంబునఁ గొంచెమేపరుషవాతయాడక, ధనుస్సున, బాణంబులుగూచిక, ధనుర్విద్యాపాండిత్యంబుఁ జూపెను. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ సహస్రాణి రాక్షసా ముగ్ర తేజసామ్. ౮

శ్రీమద్రామాయణము* తిరణ్యకాండము. ౪౯౫

స ౩౨

నిహతాని శరై స్తీక్తై మానుషేణ పదాతినా

టీక॥ పదాతినా = కాలినడకనున్న తీక్తైః = కఠకులయిన; శరైః = బాణ
వాడును; మానుషేణ = మనుష్యుడు ములచేత; నిహతాని = వధింపబడినవి.
నగురామునిచేత; ఉగ్రచేదసాం = భ పదాతియునుమనుష్యుండునగు రా
యంకరమొనపరాక్రమముగల; ర ముండొకఁడుభయంకర పరాక్రము
తుసాం = రాక్షసులయొక్క; సహస్రా లగుపదునాలుగువేలరాక్షసులవధించి
ణి = వేలు; చతుర్దశ = పదునాలుగు; సు. అని, తాత్పర్యము.

ఖరశ్చ సిహత స్సంఖ్యే దూషణశ్చ నిపాతితః. ౯
హతశ్చ త్రిశిరాశ్చాపి నిభకాయా దండకాః కృతాః

టీక॥ సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; ఖర బడినది.
శ్చ = ఖరుండును; సిహతః = చంపబడె ఖరుండు, దూషణుండుఁ ద్రిశిరుండు,
ను. దూషణశ్చ = దూషణుండును; నిపా ఇష్టు హాపీరులందఱు వధింపబడిరి; ఇ
తితః = చంపబడినాఁడు. త్రిశిరాశ్చా ప్పుడు, దండకారణ్యమున, ఋషులకు,
పి = త్రిశిరుండును; హతశ్చ = చంపబడె ఎంతమాత్రము భయము లేనట్లు చే
ను. దండకాః = దండకారణ్యము; నిభకాయాంబడినది. అని, తాత్పర్యము.
యాః = భయములేనిది; కృతాః = చేయఁ

పిత్రానిరస్తః క్రుద్ధేన సభార్యః క్షీణజీవితః. ౧౦
స హంతా తస్య నైన్యస్య రామః క్షత్రియపాంసనః

టీక॥ క్రుద్ధేన = కోపించినట్టి; పి ససః = క్షత్రియాధముండునగు; సః = ఆ;
త్రా = తండ్రిచేత; నిరస్తః = విడువబ రామః = రాముఁడు; తస్య = ఆ; నైన్య
డినవాఁడును; సభార్యః = భార్యతోఁ స్య = నైన్యముయొక్క; హంతా =
గూడినవాఁడును; క్షీణజీవితః = నశించి వధించువాఁడు.
సపాణిముగలవాఁడును; క్షత్రియపాం కుపితుండగుతండ్రిచేదఱుమఁబడిన

వాఁడును భార్యసహితుఁడును, ఆయన గునారామండు అంతటి సైన్యమునంత
స్వదీక్షితవాఁడును తి. త్రియూధముండున | యువధిచివాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

దుశ్యుః కరగ-శక్తిః మూఘోఽ లబ్ధో జితేంద్రియః. ౧౧
త్యక్త ధర్మో హ్య ధర్మోత్తా ధూతానా మహితే రళః

టీక॥ స(అధ్యాపృథము)=ఆరా డనందు ; రతోహి = అసక్తుఁడును
మఁడు; దుశ్యుః = దుష్టస్వభావుఁడు. గదా!
కరగ-శక్తిః=కూరుఁడు. తీక్ష్ణః = కఠింఁ
డు. మూఘః=మూఘుఁడు. లబ్ధః=
అసహితు. ఆజితేంద్రియః= జయింపఁ
బడనియంద్రియములుగలవాఁడు . త్యక్త
ధర్మః = విడువఁబడినధర్మముగ
లవాఁడు అధర్మోత్తా = అధర్మము
నందుబుద్ధిగలవాఁడు . ధూతానాం=
బ్రాహ్మణులయొక్క ; ఆహితే = కీ

ఆరాము డు, కుష్టుఁడు ; క్రూరుఁ
డు; కఠినహృదయుఁడు; మూఘుఁడు;
అబ్ధుఁడు ; ఇంద్రియంబులకు లోఁబడి
యఁడువాఁడు; ధర్మంబు విడిచియధ
ర్మం బాచరించువాఁడు ; ప్రాణుల
కుఁగీడుగావించువాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

యేన వైరం వినాంజ్యే సత్త్వ మాశ్రిత్య కేవలమ్- ౧౨
కణనాసాపహరణౌ ద్భీనీ మే విరూపితా
తస్య భార్యం జనస్థానా స్సీతాం సురసుతోపమామ్. ౧౩
అనయస్యామి విక్రమ్య సహాయ స్తత్ర మే భవ

టీక॥యేన = ఏరాముఁడేతఁ; ఆర
జ్యే=అడవియందు; వైరంవినా=విరో
ధములేకయె; సత్త్వంకేవలం=బలము
సుమాత్రమే; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; క
ణనాసాపహరణౌ = చెవులనుము
క్కును అపహరించుటవలన; మే = నా
యొక్క; భీనీ=చెల్లెల. గుహార్పణః; వి
రూపితా = విరూపగాఁడయఁబడిన
దో; తస్య = అట్టిరామునియొక్క; భా
ర్యం = భార్యయైన; సురసుతోప
మాం = దేవకన్యతోఁబోల్కి-గల; సీ
తా=సీతను; జనస్థానాత్=జనస్థాన

బుననుండి; విక్రవ్యం = పరాక్రమించి; అనందు, నాచెల్లెడి శూర్పణఖను, ముకురం
యిష్యామి (అనేష్యామి) = తెచ్చెదను. జెవులుగోసి, విరూపగావించెనో, ఆ
తత్ర = అవిషయమునందు; మే = నాకు; రాముని భార్యను దేవకన్యాసమానురా
సహాయం = తోడు; భవ = అగుము. లనుసీతం దేవలయు; నీవావిషయమునం
ఎవ్వఁడు, ఎంతమాత్రము వైరములే దుసాహయ్యంబు నేయుము.
కున్నను, కేవలబలగర్వంబున, వనంబు అని, తాత్పర్యము.

త్వయా హ్యహం సహాయేన పార్శ్వస్థేన మహాబలం
భ్రాతృభిశ్చ సురాకాయుధే సమగ్రా న్నాభిచింతయే

టిక॥ మహాబల = అధికమయినబల భిచింతయేహి = తలంపనుగదా!
ముగలమారీచుఁడా! సహాయేన = తో మహాబలుండవగుమారీచుఁడా! నీ
దైనవాఁడవును; పార్శ్వస్థేన = ప్రక్క వునునాతమ్ములును నాకు సహాయులు
నున్నవాఁడవునగు; త్వయా = నీచేత; గానాప్రక్కనుండగా, నేనుయుద్ధం
భ్రాతృభిశ్చ = తమ్ములచేతను; యుధే = బున, దేవతలంపలు నొకటిగావచ్చిన
యుద్ధమునందు; సమగ్రా = సంపూ ను, సరకునేయకుందునుగదా!
ణులగు; సురాక = దేవతలను; నా అని, తాత్పర్యము.

త త్వహాయో భవ త్వం మే సమభోహ్యసి రాక్షసం

టిక॥ రాక్షస = మారీచుఁడా! వు; అసిహి = అగుచున్నావుగదా!
తత = అందువలన; త్వం = నీవు; మే = మారీచుఁడా! అందువలన, నీవు
నాకు; సహాయం = సహాయుఁడవు; భ నాకు సహాయుఁడవగుము; నీవుమిక్కిలి
వ = అగుము. సమభో = సమభుంజ యుసమభుంజవు. అని, తాత్పర్యము.

వీర్యే యుద్ధే చ దర్శే చ న హ్యస్తి సదృశస్తవ
ఉపాయజ్ఞో మహాశూర స్సర్వమాయావిశారదః. ౧౬

టిక॥ వీర్యే = పరాక్రమమునందును; యుద్ధే చ = యుద్ధమునందును; చ

<p>రేవ=గవఃమునందును; తవ=నీకు ; తుండవు.</p> <p>సదృశః=సమానుఁడు; నా స్తిహి=లేదుగాదా! త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; ఉపాయజ్ఞః= ఉపాయముదెలిసినవాఁడవు; మహాక్ష=గొప్పవాఁడవు; శూరః = యుద్ధమునందుభయములేనివాఁడవు; సర్వమాయావిశారదః= సమస్తములయిన మాయలందును బండి</p>	<p>పరాక్రమంబుననుదర్శించుననుయోధంబునను నీకుసరియైనవాఁడెవ్వఁడనులేడు; నీవు, ఉపాయంబుదెలిసినవాఁడవు; మహాశూరుండవు ; సమస్తమాయలునుదెలిసినవాఁడవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏతదథా మిహ ప్రాప్త స్తృత్సమీపం నిశాచర

శృణు తత్కర్మ సాహాయ్యే యత్కార్యం వచనా న్నమః॥

<p>టీక॥ నిశాచర=మారీచుఁడా! ఏతదథా=ఇందుకొఱకు; ఇహ= ఇచ్చటికి; త్వత్సమీపం=నీసమీపమును ; పాప్తః=పొందినాను. సాహాయ్యే = తోడుపాటునందు; మమ=నాయొక్క; వచనాత్=మాటవలన; యత్=ఏది; కా</p>	<p>ర్యం=చేయఁదగినదో; తత్=ఆ; కర్మ=కార్యమును; శృణు=వినుము. మారీచుఁడా! ఇందుకొఱకేనేనీ యొద్దకు వచ్చినాను ; నాకునీవు సాహాయ్యముసేయ నేమిచేయవలెనో చెప్పెదనువినుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సావణస్త్యం మృగో భూత్వా చిత్రో రజతబిందుభిః

అశ్రమే తస్య రామస్య సీతాయాః ప్రమథే చరః॥

<p>టీక॥ త్వం=నీవు; రజతబిందుభిః=వెండిబిందువులచేత; చిత్రః= నానావిధములైన; సావణః = బంగారువికారములైన; మృగః = జింక; భూత్వా=అయి; తస్య=ఆ; రామస్య=రామునియొక్క; అశ్రమే= అశ్రమమునం</p>	<p>దు; సీతాయాః = సీతయొక్క; ప్రముఖే=ఎదుటను; చరః=సంచరింపుము. నీవు , వెండిబిందువులతో వొప్పుచున్నబంగారుజింకరూపముధరించి, రామునియాశ్రమంబున సీతయెదుటసంచరింపుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

త్వంతు నిస్సంశయం సీతా దృష్ట్వాతు మృగరూపిణమ్
గృహ్యతామితి భతాకరం లక్ష్మణంబాధిధాన్యతి. ౧౯

టీక॥ సీతా=సీత;మృగరూపిణం=చెప్పగలదు.
జింకరూపముగల;త్వాంతు=నిన్నుమా సీత,కాంచనమృగరూపంబుధరించి
త్రము;దృష్ట్వాత్=చూచినంతనె ; ని నఃన్నుజూచినంతనె, దీనింబట్టియిండ
స్సంశయం=నిస్సందేహముగా ; గృ ని , తనపేనిమిటితోనులక్ష్మణుతోనుని
హ్యతాం=పట్టించుచుం గాక. ఇతి= అ స్సంశయముగాఁజెప్పును.
ని;భతాకరం=పేనిమిటిని ; లక్ష్మణం అని,తాత్పర్యము.
చ=లక్ష్మణుం గూచిం;అధిధాన్యతి=

తతస్తయో రపాయేతు శూన్యే సీతాం యథాసుఖమ్.
నిరాదాధో హరిష్యామి రాహు శ్చంద్రప్రభామివ. ౨౦

టీక॥ తతః=అంత;తయోః=ఆరా వి=అపహరించెదను.
మలక్ష్మణులయొక్క ; అపాయేత= అంత,నారామలక్ష్మణులు పోయి
పోవుటకాఁ గానే;శూన్యే=శూన్యపు నవెనుక,శూన్యంబగునరణ్యంబున , న
దేశమునందు;నిరాదాధః= అటంకము డ్దిలేనివాఁడనై,సుఖంబుగ రాహువుచం
లేనివాఁడనై;యథాసుఖం = సుఖము ద్రప్రభనుగబిళించునట్లు,సీతనపహరిం
గా;రాహుః=రాహువు;చంద్రప్రభా చెదను. అని,తాత్పర్యము.
మివ= చంద్రునికాంతినివలె;హరిష్యా

తతఃపశ్యాత్సుఖం రామే భార్యహరణకశితే
విస్రబ్ధం ప్రహరిష్యామి కృతార్థేనాంతరాత్మనా. ౨౧

టీక॥ తతఃపశ్యాత్ = అటుపిమ్మ ముగా;విస్రబ్ధం=నిభళయముఁగా; కృ
ట;భార్యహరణకశితే = భార్యన తాభేన=చేయఁబడినపనిగల ; అం
పహరింబుటచేఁగ్యశృంపఁజేయఁబడిన ; తరాత్మనా= మనస్సుతో;ప్రహరిష్యా
రామే=రామునియందు;సుఖం= సుఖ మి= కొట్టెదను.

అంత, రాముడు, భార్యావిరహం గృతాధుకాండ నైసిధాకాయంబుగాఁ, బ్ర
బునంబరమడుఁగితుండైకృశించును, గా హరించెదను. అని, తాత్పర్యము.
పున, నతండు యుద్ధంబునకు వచ్చినను,

తస్య రామకథాం శ్రుత్వా మారీచస్య మహాత్మనః
శుష్కం సమభవ ద్వక్త్రం పరిత్రస్తో బభూవ హ. ౨౨

టీక॥ రామకథాం = రామునిమా డినవాఁడు; బభూవ = ఆయెను “హ” అ
టను; శ్రుత్వా = విని; మహాత్మనః = ఆ నునది పాదపూరణార్థము.
ధికమయినబలముగల; తస్య = ఆ; మా రామునిపేరు విన్నంత నే మహా
రీచస్య = మారీచునియొక్క; వక్త్రం = బలుండగునమ్మారీచునోరెండి, య
నోరు; శుష్కం = ఎండినది; సమభ తండుపరమభీతుండయ్యె.
వత్ = అయినది. పరిత్రస్తః = భయప అని, తాత్పర్యము.

ఓష్ఠా పరిలిహక్ శుష్కా నేత్రై రసిమిమైరివ
మృతభూత ఇవాతకస్తు రావణం సముదైక్షత. ౨౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ రావణుని; సముదైక్షత = చూచెను.
మారీచుఁడు; శుష్కా = ఎండిన; ఓష్ఠా = ఆమారీచుండు, ఎండినపెదవులం
పెదవులను; పరిలిహక్ = నాకుచు; అ దదులుకొనుచు, చచ్చినవాఁడువలెఁబ
సిమిమైరివ (నేత్రైః) = తెప్పపాటులే రమాతుకొండై, తెప్పపాటులేనికన్ను
నట్లున్న; నేత్రైః = కన్నులతో; మృ లతో రావణుఁజూచుచుండెను.
తభూతభవ = చచ్చినవాఁడువలె; ఆ అని, తాత్పర్యము.
తకస్తు = దుఃఖితుండైయె; రావణం =

స రావణం త్రస్తవిషణ్ణచేతా
మహావనే రామపరాక్రమజ్ఞః
కృతాంజలి స్తత్త్వ మువాచ వాక్యం
హితంచ తస్యై హిత మాత్మనకృ. ౨౪

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము.

౫౦౧

స ౩౭

టీక|| మహావనే=దండకారణ్యము | త్వం=యథార్థమునగు; వాక్యం= నందు; రామపరాక్రమజ్ఞః= రాము మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
నిపరాక్రమమును దెలిసినట్టి; సః=ఆమా దండకారణ్యంబుననిదివలకురాము
రీతుడు; త్రస్తవిషణ్ణచేతాః=భయపడి నిపరాక్రంబు నెఱింగియుండునట్టి యు
నదియుదుఃఖితమునగు మనస్సుగలవాఁ మ్నారీతుండు, పరిమధీతుండై పరమ
డై; రావణం= రావణునిగూచి; త దుఃఖితుండై, చేతులు మొగిడ్చి, రావ
స్త్వేచ=ఆరావణునికొఱకును; హితం= ణంజూచి, యతః కిదనకునుహితంబు
మేలుగలిగించునదియ. ఆత్మనశ్చ=తన నయథార్థంబునగు నీమాటంజెప్పెను.
కును; హితం=మేలుగలిగించునదియు; త అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, షట్త్రింశతస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ షట్త్రింశతస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్లో

స వై త్రింశతస్సర్గప్రారంభః.

తద్భుత్వా రాక్షసేంద్రస్య వాక్యం వాక్యవిశారదః

ప్రత్యువాచ మహాప్రాజ్ఞో మారీచో రాక్షసేశ్వరమ్. ౧

టీక|| వాక్యవిశారదః = మాటల సులకుఁబ్రధుఁడగు రావణునియొక్క ;
యందుఁబండితుండును ; మహాప్రా తత్=ఆ; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా=
జ్ఞః=మహాపండితుండునగు; మారీచః= విని; రాక్షసేశ్వరం= రాక్షసులకురా
మారీచుడు; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్ష జయినరావణునిగూర్చి; ప్రత్యువాచ =

బదులుచెప్పెను.

మాటలయందుగట్టివాడును, మ
హాపండితుండునగుమారీచుండు, రా

క్షునరాజుండగు రావణునిమాటనువిని,

రావణుఁజూచి, యిట్లుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సులభాః పురుషా రాజక్ సతతం ప్రియవాదినః

అప్రియస్యతు పథ్యస్య వక్తా శ్రోతాచ దులభః. ౨

టీక॥ రాజక్ = రాక్షసరాజుఁడవ వాఁడును; శ్రోతాచ = వినువాఁడును ;
గు రావణుఁడా! సతతం = ఎల్లప్పుడు దులభః = పొందఁగూడనివాఁడు.

ను ; ప్రియవాదినః = ప్రియములగుమా రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా!

టలఁజెప్పనట్టి; పురుషాః = పురుషులు; కీడుమేలెంచక ఇచ్చకములాడువారలు,

సతతం = ఎల్లప్పుడును; సులభాః = సు ఎల్లప్పుడును గావలసినంతమందిదిర

ఖముగాఁబొందఁ దగినవారలు. అప్రి కుదురు; అప్రియమయినహితమునుజె

యస్య = ప్రియముకాని; పథ్యస్యతు = ప్పవాఁడునుజెప్పినచోవినువాడును, ఎ

హితమునకుమాత్రము; వక్తా = చెప్ప వ్వఁడునులేడు. అని, తాత్పర్యము.

న నూనం బుధ్యసే రామం మహావీర్యం గుణోన్నతమ్

అయు క్తచార శ్చపలో మహేంద్రవరుణోపమమ్. ౩

టీక॥ అయు క్తచారిః = సియొగిం నబుధ్యసే = ఎఱుంగవు. నూనం = ని
పఁబడనిచారులుగలవాఁడవును ; చప శ్చయము.

లిః = చంచలుండవునగు ; త్వం (అ నీవు, చారులచేతశ్రువునిజాడచెలిసి

ధ్యాహృతము) = నీవు; రామం = రా కొనలేదు, మఱియుఁజలండువుకావు

ముని; మహావీర్యం = అధికమయినపరా న, రామండుమహా పరాక్రమశాలియి

క్రమముగలవాఁఁగాను; గుణోన్నతం = నియునమ స్తసద్గుణ సంపన్నుండనియు

గుణములచేతసధికునిగాను ; మహేం మహేంద్రవరుణులకు సాటివచ్చువాఁ

ద్రవరుణోపమం = దేవేంద్రునితోనువ డనియు, నీకుఁడెలియలేదు, ఇదినిశ్చ

రుణునితోనుంబోల్కగలవాఁఁగాను ; యము. అని, తాత్పర్యము.

అపిస్వస్తి భవే త్తాత సర్వేషాం భువి రక్షసామ్
అపిరామో నసంక్రద్ధః కుర్యాల్లోక మరాక్షసమ్. ౪

టీక॥ తాత=నాయనా ! భువి=	గా; సకుర్యాదపి = చేయకుండునా
భూమియందు ; రక్షసా=రాక్షసుల	యేమి?
కు;సర్వేషాం = అందఱకును;స్వస్తి=	నాయనా! భూమిలోనికి రాక్షసు
మంగళము;భవేదపి=కలుగునాయేమి?	లకందఱకుమంగళముకలుగునా ? రా
రామః=రాముండ;సంక్రద్ధః= కోప	ముండుకోపించి, లోకములోరాక్షసు
మునొందినవాడై;లోకం = లోకము	లలేకుండునట్లుచేయఁడాయేమి?
ను;అరాక్షసం= రాక్షసులలేనిదాని	అని,తాత్పర్యము.

అపి తే జీవితాంతాయ నోత్పన్నా జనకాత్మజా
అపి సీతానిమిత్తంచ నభవేద్వ్యసనం మమ. ౫

టీక॥ జనకాత్మజా=జనకమహారా	దుఃఖములు ; నభవేదపి = కలుగదు
జుకూతురయినసీతాదేవి;తే= సీయె	కద ?
క్క;జీవితాంతాయ= ప్రాణనాశము	సీతాదేవీసమరణంబుకై పుట్టలేదా
కొఱకు;అపినోత్పన్నా=పుట్టలేదాయే	యేమి? సీతానిమిత్తము గానాకుదుఃఖ
మి?మమ=నాకు;సీతానిమిత్తం = సీత	ముకలుగదాయేమి?
యెకారణముగాఁగల ; వ్యసనంచ=	అని,తాత్పర్యము,

అపి త్వా మీశ్వరం ప్రాప్య కామవృత్తం నిరంకుశమ్
నవినశ్యే త్పురీ లంకా త్వయా సహ సరాక్షసా. ౬

టీక॥ కామవృత్తం= ఇచ్ఛాధీనమ	పట్టణము; త్వయాసహ=తోనిఁగూడ;
గువాచారముగలవాఁడవును ; నిరంకు	సరాక్షసా=రాక్షసులతోఁగూడినదై ;
శం=అడ్డలేనివాఁడవునగు; త్వాం= ని	నవినశ్యేదపి=నశింపదాయేమి?
న్ను ; ఈశ్వరం=ప్రభువునుగా; ప్రా	నిరంకుశంబుగామనసునకు వచ్చిన
ప్య=పొంది;లంకా=లంకయను;పురీ=	ట్లాచరించునట్టినిన్నునాభునిగాఁ బొం

డి, లంకాపురి, సీతోనసమస్తరాక్షసు యేషి అని, తాత్పర్యము.
లతోనుంగూడనాశమునొందకుండునా

త్వద్విధః కామవృత్తోహి దుశ్శీలః పాపమంత్రితః
ఆత్మనం స్వజనం రాష్ట్రం స రాజా హంతి దుమఃటిః ౭

టిక||యః=ఎవ్వఁడు ; త్వద్విధః=నీ రాష్ట్రం=రాజ్యమును; హంతిహి =
యట్టి; కామవృత్తః= యథేచ్ఛాచార నశింపఁజేసికొనుచున్నాఁడుగదా!
ముగలవాఁడును; దుశ్శీలః = దుష్టస్వ ఎవ్వఁడు, నీవలెనున్ననకువచ్చిన
భావుఁడును; పాపమంత్రితః= పాప ట్లాచరించుచుదుష్టస్వభావుండైపాపా
ముగలిగించునట్టియాలోచనముగలవాఁ లోచనముంజేయుచుండునొ, అట్టిదు
డునో; సః=ఆట్టి; దుమఃటిః= దుష్ట మఁతియగురాజు , తన్నునుతన బం
బుద్ధియగు; రాజా = రాజు; ఆత్మా ధువును తనరాజ్యమును జేబుచు కొ
నం=తన్నును; స్వజనం=తనజనమును; నను. అని, తాత్పర్యము.

నచ పిత్రా పరిత్యక్తో నామర్యాదః కథంచన
నలుబ్ధో నచదుశ్శీలో నచక్షత్రియపాంసనః. ౮
నచధర్మగుణైర్హీనః కౌసల్యానందవధానః
సతీర్థో నచ భూతానాం సర్వేషా మహితేరతః. ౯

టిక|| కాసల్యానందవధానః=కౌ సనశ్చ=క్షత్రియాధముఁడును; న=కాఁ
సల్యయొక్క-సంతోషమును వృద్ధిబొం ఁ. ధర్మగుణైః=ధర్మముచేతనుగు
దించునట్టిరాముండు; పిత్రా= తండ్రి ణములచేతను; హీనశ్చ=విడువఁబడిన
చేత; పరిత్యక్తశ్చ= విడువఁబడినవాఁ వాఁడును; న=కాఁడు; తీర్థః=కూర్మ
డును; న=కాఁడు. కథంచనం ఎట్లయి ఁ; న=కాఁడు. సర్వేషాం=సమస్త
నను; అమర్యాదః= మర్యాదలేనివాఁ ములయిన; భూతానాం=ప్రాణులకు;
డును; న=కాఁడు. లుబ్ధః=అసగొన్న అహితే=కీడునందు; రతశ్చ=ఆసక్తు
వాఁడు; న=కాఁడు. దుశ్శీలశ్చ=దుస్స్వ ఁడును; న=కాఁడు.
భావుఁడును; న=కాఁడు; క్షత్రియపాం రాముఁడు తండ్రిచేవఱుమఁగొట్టఁ

<p>బడినవాడుకాడు; మర్యాదలేనివాడు కాడు; లుబ్ధుడుకాడు ; దుష్టస్వభా వుడుకాడు; క్షత్రియాధముడుకా డు; ధర్మబంబుగానిగుణబంబుగానిలే</p>	<p>నివాడుకాడు; క్రూరుడుకాడు ; సమస్తభూతంబులకును గీడుగావించు వాడునుగాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

వంచితం పితరం దృష్ట్వా కైకేయ్య సత్యవాదినమ్
కరిష్యామీతి ధర్మాత్తా తాత ప్రవ్రజితో వనమ్. ౧౦

<p>టీక॥ తాత = నాయనా . కైకే య్య = కైకేయి చేత; వంచితం = మో సలబ్ధులబడినవాడును; సత్యవాదినం = సత్యముల నెఱచెప్పువాడునగు; పితరం = తండ్రి; దృష్ట్వా = చూచి; ధర్మా త్తా = ధర్మస్వభావుడగురాముండు; కరిష్యామీతి = చేసెదనని; ఉక్త్వా (అ ధ్యాహృతము) = చెప్పి; వనం = అడ</p>	<p>విని; ప్రవ్రజితః = పొందినాడు. నాయనా! తనతండ్రికైకేయికిమో సపోయి సత్యపాశబద్ధుండై యుండు టంబూచి , ధర్మాత్ముండగురాముం డుకైకేయికోరినిగావించి , తండ్రిని అసత్యదోషములేనివానిగావించెదన నిచెప్పి, అడవికివచ్చినాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

కైకేయ్యః ప్రియకామార్థం పితౄ దేశరథస్యచ
హిత్వా రాజ్యంచ భోగాంశ్చ ప్రవిష్టో దండకావనమ్. ౧౧

<p>టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ రాముండు; కైకేయ్యః = కైకేయి యొక్కయు; పితౄః = తండ్రియైన ; దేశరథస్యచ = దేశరథునియొక్కయు ; ప్రియకామార్థం = సంతోషమునెఱ కోకొకొటకు; రాజ్యంచ = దొరతనము ను; భోగాంశ్చ = భోగములను ; హి త్వా = విడిచి; దండకావనం = దండకా</p>	<p>రణ్యమును ; ప్రవిష్టః = ప్రవేశించి నాడు. రాముండు , కైకేయినిదేశరథున కునుసంతోషంబుగలుగుటకై , రాజ్యం బునుభోగంబులనువిడిచి, దండకారణ్యం బునకువచ్చినాడుగానివేలుగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నరామః కర్కశ స్తాత నావిద్వా న్నాజితేంద్రియః
అన్యతం దుశ్శృతం చైవ వైవ త్వం వక్తు మహాసి. ౧౨

టీక॥ తాత=నాయనా! రామః= విన్నమాటను; వ క్తుం=చెప్పటకు; నా
రాముండు; కర్కశః=కఠినుండు; న= హాసి=తగ నేతగవు.
కాండు. అవిద్వాక్=పండితుండుకా నాయనా! రాముండు, కూర్మం
నివాండు; న=కాండు. అజితేంద్రియః= దుకాండు; మూఢుండుకాండు; ఇంద్రి
జయింపబడనియింద్రియములుగలవాం యవశ్యండును గాండు ; తప్పదుమా
డు; న=కాండు. త్వం=నీవు; అన్యతం= టలనువినినీటిట్లబద్ధముఁజెప్పరాదు.
అబద్ధమును; దుశ్శృతంచైవ=తప్పుగా అని, తాత్పర్యము.

రామో వి గ్రహవాక్ ధర్మ స్సాధు స్సత్యపరాక్రమః
రాజా సర్వస్య లోకస్య దేవానాం మఘవానివ. ౧౩

టీక॥ రామః=రాముండు; విగ్రహ= మునకును; రాజా=ప్రభువు.
వాక్=ఆకారముగల; ధర్మః = ధ రాముండు; ఆకారమునొందిన ధ
ర్మము. సాధుః=సత్పురుషుండు. సత్య మ్=బలనందగును; సత్పురుషుండు; స
పరాక్రమః= సత్యమయినపరాక్రమ త్యపరాక్రముండు; దేవతల కందింబకు
ముగలవాండు. దేవానాం= దేవతల నుఇంద్రియండుప్రభువగునట్లు; జనులకంద
కు; మఘవానివ=ఇంద్రియండువలె; సర్వ అకునుఅతండుప్రభుండు.
స్య=సమ స్తమయిన; లోకస్య = జన అని, తాత్పర్యము.

కథం త్వం తస్య వైదేహీం రక్షితాం స్వేనతేజసా
ఇచ్ఛసి ప్రసభం హతుం ప్రభామివ వివస్వతః. ౧౪

టీక॥ త్వం=నీవు; తస్య=ఆరామ తి=సూర్యునియొక్క; ప్రభామివ =
నియొక్క; స్వేన=తనచైన; తేజసా= కాంతినివలె; ప్రసభం=బలాత్కారము
పరాక్రమముచేత; రక్షితాం= రక్షిం గా; హతుం=హరించుటకు; కథం=
పఠడిన; వై దేహీం=నీతను; వివస్వ ఎట్లు; ఇచ్ఛసి= కోరుచున్నావు?

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౦౭

స ౩౭

అట్టి రాముని తేజంబుచే సురక్షిత వ్వరేని, సూర్యునికాంతిహరింపఁగల
యయియున్న సీతాదేవిని బలాత్కారాః అని, తాత్పర్యము.
రంబుననీ వెట్లుపహరింపఁ గోరెదవు? ఎ

శరార్చిత మనాధ్యవ్యం చాపఖడ్గేంధనం రణే
రామాగ్నిం సహసా దీప్తం న ప్రవేష్టుం శ్వ మహాసి. ౧౫

టీక॥ త్వం=నీవు; రణే= యుద్ధము హాసి=తగవు.
నందు; శరాచిక్ష=బాణములెఱవల నీవు, యుద్ధమునందు, బాణంబు
లుగాగలదియు; చాపఖడ్గేంధనం= ధ లెఱవలలుగాగలదియుధనుస్సు ఖడ్గం
నుస్సును ఖడ్గమునే కట్టెలుగాఁ గలది బునెకట్టెలుగాఁగలదియు నెదిరింపనల
యు; అనార్యవ్యం=ఎదిరింపఁగూడనిది విగానిదియుఁ(బ్రజ్వలించుచున్నదియు న
యు; దీప్తం=మండుచున్నదియునగు; గురామండను నగ్నిహోత్రములో,
రామాగ్నిం=రామండనునగ్నిహోత్ర నెంతమాత్రముపడకుము.
మును; ప్రవేష్టుం=ప్రవేశించుటకు; నా అని, తాత్పర్యము.

ధనుర్వ్యాధితదీప్తాశ్వం శరాచిక్ష మమక్షణమ్
చాపపాశధరం వీరం శత్రునైస్యప్రహరిణమ్. ౧౬
రాజ్యం సుఖంచ సంత్యజ్య జీవితం చేష్ట మాత్మనః
నాత్యసాదయ తుం తాత రామాంతక మిహాహాసి. ౧౭

టీక॥ తాత=నాయక! త్వం (అ యుమండుచున్నదియునగు నోరుగాఁ
ధ్యాహృతము)= నీవు; రాజ్యం=దొర గలవాఁడును; శరాచిక్షం= బాణము
తనమును; సుఖంచ=సుఖమును; ఆత్మ లెమంటలుగాఁగలవాఁడును; అమక్ష
నః=ఆత్మకు; ఇష్టం = ప్రియమయిన; ణం=కుపితుండును; చాపపాశధరం=
జీవితంచ=బ్రతికియుండుటను; సంత్య ధనుస్సును బాశమును ధరించినవాఁడు
జ్య=విడిచి; ఇహ=ఇప్పుడు; ధనుర్వ్యా ను; వీరం= పరాక్రమశాలియును; శ
దితదీప్తాశ్వం= ధనుస్సెఱువఁబడినది త్రునైస్యప్రహరిణం = శత్రునైస్యము

నుసంహరించువాఁడునగు; రామంత
కం=రాముఁడనుయముని; అత్యాసాద
యతుం=మిక్కిలియుసమీపించుటకు;
నాహాసి=తగవు.

నాయనా! నీవు రాజ్యంబును సుఖంబు
నుబ్రయమయినజీవితంబును విడిచియి
ప్పుడు, ధనుస్సెలోకసంహారాథము

యి లెజవఁబడిన నోరుగాఁగలవాఁడు
నుచాణంబులె జ్ఞాల్గులుగాఁగలవాఁడు
ను గుపితుండును జాపపాశంబుబుదా
స్థినవాఁడును వీరుండు శత్రుసైన్యంబు
లసంహరించువాఁడునగు, రాముండును
యమునిచెంతకుంజనవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

అప్రమేయం హి తత్తేజో యస్య సా జనకాత్మజా

న త్వం సమర్థః స్థాం హతుం రామచాపాశ్రయాం వనే. ౧౮

టీక॥ సా=ఆ; జనకాత్మజా=జన
కమహారాజుకొమారేయయినసీతా
దేవి; యస్య=ఎవ్వరిభార్యయో; తత్=
ఆ; తేజః=తేజస్సు; అప్రమేయంహి=
కొలఁదిలేనిదిగాదా! త్వం=నీవు; వనే=
అడవియందు; రామచాపాశ్రయాం=
రామునిధనుస్సేయవలంబముగాఁగల;
తాం=ఆసీతను; హర్తుం=హరించుట

కు; సమర్థః=సమర్థుఁడవు; న=
కావు.

ఆసీతకుఁడెనిమిటియయిన రాముని
తేజస్సు, అప్రమేయమయినది; అట్టి
రామధనుస్సు నాశ్రయించియున్న సీ
తా దేవినిహరింపనిపుసమర్థుఁడవుకా
వు. అని, తాత్పర్యము.

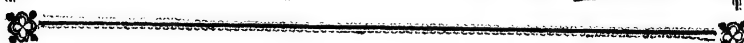
తస్య సా నరసింహస్య సింహూరసకస్య భామినీ

ప్రాణేభ్యోపి ప్రియత రా భార్యా నిత్య మనువ్రతా. ౧౯

టీక॥ సా=ఆ; భామినీ = సీత; నర
సింహస్య = పురుషశ్రేష్ఠుండును; సిం
హూరసకస్య=సింహముయొక్కటొ
మ్మువంటిటొమ్ముగలవాఁడునగు; త
స్య=ఆరామునకు; పాప్రాణేభ్యోపి=పా

ణములకన్నను; ప్రియతరా = మిక్కిలి
య్యుఁబ్రయురాలైన; భార్యా = భా
ర్య. నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; అనువ్రతా=
అనుసరించియుండునది.

ఆసీతను బురుషోత్తముండును సిం

హంబునకుంబోలె విశాలంబగు జొరముండను; అనీతయు , నెల్లప్పుడును
మ్ముగలవాఁడునగునారామండు, తన బెనిమిటననుసరించియేయుండును.
ప్రాణంబులకన్న నెచ్చుగాఁ జూచుకొని, తాత్పర్యము.

న సాధవ్యాయతుం శక్యా మైథిలోక్యే జన్వినః ప్రియా
దీప్తస్యేవ హుతాశస్య శిఖా సీతా సుమధ్యమా. ౨౦

టీక॥ ఓజస్వినః = అధికమయినపవలె; ధవ్యాయతుం = ఎదిరించుటకు;
రాక్రమముగల రామునియొక్క; ప్రి నశక్యా = అలవికాదు.
యా = ప్రియ రాలున; మైథిలీ = మిథిల మండుచున్నయన్నిట్వానిని దాఁకుట
యందుఁబుట్టినదియు ; సుమధ్యమా = కలవిగానట్లు, మహాపరాక్రమశాలిని
సుందరమయిన నడుముగలదియైనగు; గు రామనిప్రియభార్యయగు నాసీతా
సా = అ; సీతా = సీతాదేవి ; దీప్తస్య = దేవిని, ధక్షిణంపనంతమాత్రమునలవి
మండుచున్న; హుతాశస్య = అగ్ని గాదు. అని, తాత్పర్యము.
హుత్రమయొక్క; శిఖేవ = జ్వాల

కిముద్యమ మిమం వ్యథం కృత్వాతే రాక్షసాధిప
దృష్టశ్చే త్వం రణే తేన తదంతం తవజీవితమ్. ౨౧

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసులకుఁ జీవితం = ప్రాణము; తదంతం = అదియె
ట్రుఁగుండవగురావణుడా! తే = నీకు; యంతముగాఁగలది.
ఇమం = ఈ; వ్యథం = నివృత్యోజన రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! ని
మయిన; ఉద్యమం = ప్రయత్నమును; వృత్యోజనమగునీ ప్రయత్నమును గా
కృత్వా = చేసి; కిం = ఏమిప్రయోజన వించుటవలననీకేమి ప్రయోజనముగలు
ము? రణే = యుద్ధమునందు; తేన = ఆ గును? యుద్ధంబుననిన్ను రాముండుఎప్పు
రామునిచేత; త్వం = నీవు; దృష్టశ్చేత = డుచూచునో, ఆక్షణమెనిప్రాణమునశిం
చూడఁబడుదువేసి; తవ = నీయొక్క; చును. అని, తాత్పర్యము.

జీవితంచ సుఖంచైవ రాజ్యంచైవ సుదుర్లభమ్
యదీచ్ఛసి చిరం భోక్తుం మాకృథా రామవిప్రియమ్. ౨౨

టీక॥ జీవితంచ=ప్రాణమును ; సుఖంచైవ=సుఖమును ; సుదుర్లభం=మిక్కిలియుదుర్లభమగు ; రాజ్యంచైవ = రాజ్యమును; చిరం = బహుకాలము ; భోక్తం = అనుభవించుటకు ; ఇచ్ఛసియది = కోరు	దువేసి; రామవిప్రియం= రామునకపకారమును; మాకృథాః=చేయవలదు. జీవితంబునుసుఖంబును దుర్లభంబగు రాజ్యంబును అనుభవించు గోరుదువేసి, రామునిజోలికిఁబోవలదు. అని, తాత్పర్యము.
--	--

స సర్వై స్సచివై స్సాధకం విభీషణపురోగమైః
 మంత్రయిత్యాతు ధర్మిక్ష్మైః కృత్వా నిశ్చయ మాత్మనః॥౨౩
 దోషాణాంచ గుణానాంచ సంప్రధార్య బలాబలమ్
 ఆత్మనశ్చ బలం జ్ఞాత్వా రాఘవస్యచ తత్త్వతః. ౨౪
 హితాహితం వినిశ్చిత్య ఊమం త్వం కర్తుం మహానీ

టీక॥సః=అట్టి;త్వం=నీవు; విభీషణపురోగమైః= విభీషణుండు ముందునడచువాఁడుగాఁగల;ధర్మిక్ష్మైః= పరమధార్మికులగు; సచివైః = మంత్రులతో; సర్వైస్సాధకం= అందఱిఁక గూడ; మంత్రయిత్యాతు= ఆలోచించియు;ఆత్మనః=నీయొక్క;నిశ్చయం= నిశ్చయమును;కృత్వా=చేసి ; దోషాణాంచ=దోషములయొక్కయు;గుణానాంచ=గుణములయొక్కయు ; బలాబలం=బలమునుఅబలమును; సంప్రధార్య=నిశ్చయించి;ఆత్మనః = తనయొక్క;బలంచ=బలమును; రాఘవస్య= రామునియొక్క;బలం (ఆధ్యాత్మత	మ)చ=బలమును;తత్త్వతః= యథార్థముగా; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి;హితాహితం=మేలుకీమలను;వినిశ్చిత్య= నిశ్చయించి; ఊమం = యుక్తమును ; కర్తుం=చేయింతుకు;అహానీ = తగుదువు. నీవు, పరమధార్మికులగువిభీషణుండుమున్నగుమంత్రులతో నాలోచించి, గుణదోషంబులనుబలాబలంబులనువిచారించి, నీబలంబునురామునిబలంబును జక్కఁగాఁ దెలిసికొని, కీమమేలులనాలోచించి, యేదియుక్తమో దానింజేయుము. అని, తాత్పర్యము.
---	---

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౦౧

స ౩౭

అహంతు మన్యే తవ నక్షమం రణే
సమాగమం కోసలరాజసూనునా. ౨౫
ఇదంహి ఘాయ శ్శృణు వాక్య ముత్తమం
క్షమంచ యుక్తంచ నిశాచరేశ్వర

టీక॥ నిశాచరేశ్వర = రాక్షసనా	మాటను; ఘాయః = పలు మాటు ; శ్శృ
ధుండవగురావణుడా ! అహంతు =	ణు = వినుము.
నేనుమాత్రము; రణే = యుద్ధమునం	రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
దు; కోసలరాజసూనునా = దశరథమ	నాకుమాత్రము , నీవుదశరథమహారా
హారాజుకొడుక్తైనరామునితో; సమా	జపుత్తుండగు రామునితో యుద్ధంబు
గమం = కలియొటయను; క్షమం = యు	గావించుట వంచిదికాదని తోచుచు
క్తమునుగా; నమన్యే = తలంపను. క్ష	న్నది; నేనుమాటిమాటికిదీనినే చెప్పె
మంచ = తగినదియు; యుక్తంచ = యు	దను ; యుక్తియుక్తంబునుడేశకాల
క్రితోఁగూడినదియునగు ; ఉత్తమం =	యోగ్యంబునగునీమాటనువినుము.
శ్రేష్ఠమయిన; ఇదం = ఈ; వాక్యం =	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, సప్తత్రింశస్సర్గః.

ఇది, సప్తస్తోథకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండసప్తత్రింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

అష్ట

అష్టత్రింశతసర్గప్రారంభః.

కదాచిద పృహం వీర్యా త్వగ్యటక్ పృథివీ మిమామ్
బలం నాగసహస్రస్య ధారయక్ పర్వతోపమః. ౧
నీలజీమాతసంకాశ స్తప్తకాంచనకుండలః
భయం లోకస్య జనయక్ కిరీటీ పరిఘాయుధః. ౨
వ్యవరం దండకారణ్యే ఋషిమాంసాని భక్షయక్

టీక॥ కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడు;	యం = భయమును; జనయక్ = కలిగిం
అహమపి = నేనును; వీర్యాత్ = పరాక్ర	మమును; ఋషిమాంసాని = ఋషులమాం
మమువలన; ఇమాం = ఈ; పృథివీం =	సములను; భక్షయక్ = భక్షించుచు ;
భూమిని; పర్వటక్ = సంచరించుచు ;	దండకారణ్యే = దండకారణ్యమునందు;
నాగ సహస్రస్య = ఏనుగుల యొ	వ్యవరం = సంచరించితిని.
క్కా వేయింటియొక్క ; బలం = బ	మన్నొకప్పుడు, నేను, వేయిగజం
లమును; ధారయక్ = ధరించుచు ;	బులబలంబుగలిగి, పర్వతకారుండనై, నీ
పర్వతోపమః = పర్వతముతోఁ బో	లమేఘవణుకొండనై మంచి బంగారు
ల్కిగలవాడనై ; నీలజీమాతసంకా	పోగులుధరించి, కిరీటధరుండనై పరి
శః = నల్ల నిమేఘముతో సమానుడనై; త	ఘంబుచేతంగొని, లోకంబునకంతయు
ప్తకాంచనకుండలః = కాంచనబం	భయంబుగలిగించుచు, భూమిఁగ్రుమ్మ
గారుపోగులుగలవాడనై ; కిరీటీ = కి	రుచుచు, ఋషిమాంసంబుభక్షింపవల
రీటముగలవాడనై ; పరిఘాయుధః =	యునని, కొంతకాలముదండకారణ్యం
ఇనుపగుడియ యాయుధముగాఁ గల	బునసంచరించుచుంటిని.
వాడనై ; లోకస్య = లోకమునకు; భ	అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రోఽథ ధర్మాత్మా మద్విశ్రస్థో మహామనః. ౩

స్వయం గత్వా దశరథం సరేంద్ర మిద మబ్రవీత్

టీక॥ అథ=అంత; ధర్మాత్మా= ధ	ధునిగూచి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీ
మకస్వభావుండగు; మహాముని= పూ	తే=చెప్పెను.
జ్యోతైసమునియైన; విశ్వామిత్రః=	అంత, ధర్మాత్ముండగు విశ్వామి
విశ్వామిత్రుడు; మతే=నావలన; త	త్రమహాముని, నాకుభయపడి, తానె,
స్త్రః=భయపడినవాడై; స్వయం=తా	దశరథమహారాజునొద్దకుఁబోయి, యి
నె; గత్వా=పోయి; నరేంద్రం = మను	ట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ఘృలకులభువైన; దశరథం= దశర	

అద్య రక్షతు మాం రామః పర్వకాలే సమాహితః. ౪

మారీచా న్నే భయంఘోరం సమన్వన్నం నరేశ్వర

టీక॥ నరేశ్వర= మనుఘృలకుల	యము; సమన్వన్నం=తృప్తినది.
భుండవైనదశరథమహారాజా! అద్య=	దశరథమహారాజా! మారీచుండు,
ఇప్పుడు; రామః=రాముండ; పర్వకా	మమ్ముమిక్కిలియు బాధించుచున్నాఁ
లే=పరువపుకాలమునందు; సమాహి	డు; కావున, నిప్పుడు, రాముండు , వ
తః=ఎచ్చరికగలవాడై; మాం = న	చ్చి , పవకకాలంబున నన్నురక్షింపు
న్ను; రక్షతు=రక్షించుగాక. మే=నా	చుండవలయును. అని , విశ్వామిత్రుఁ
కు; మారీచాతే=మారీచునివలన; ఘో	రుదశరథుతోఁజెప్పెను.
రం=భయంకరమయిన; భయం = భ	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్తో ధర్మాత్మా రాజా దశరథ స్తదా. ౫

ప్రత్యువాచ మహాభాగం విశ్వామిత్రం మహామునిమ్

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ధర్మా	యద్యవ్తము గలవాఁడును ; మహాము
త్మా=ధర్మకస్వభావుఁడును; రాజా=	నిం= పూజ్యుఁడయినమునియైనగు; వి
రాజునగు; దశరథః=దశరథుండు ; ఇ	శ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని; ప్రత్యువా
త్యేవం=అనియిట్లు ; ఉక్తః=చెప్పఁబ	చ=బదులుచెప్పెను.
డినవాడై ; మహాభాగం=పూజ్యమైన	అప్పుడు, ధర్మాత్ముండగుదశరథ

మహారాజు , విశ్వామిత్రుండు చెప్పిన | త్రమహామునింజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
మాటను విని, మహాభాగుండగు విశ్వామి | అని, తాత్పర్యము.

బాలా ద్వాదశవషోఽయ మకృతాస్త్రశ్చ రాఘవః. ౬

టీక అయం=ఈ; రాఘవః= రా	ఈరాముండు, పండ్రెండేళ్ల పిన్న
ముండు; ద్వాదశవషః= పండ్రెండే	వాడు; అస్త్రంబులను అన్నియుఁ జ
ళ్లుగల; బాలః= పిన్నవాడు. అకృతా	క్కఁగఁడెలియనివాడు.
స్త్రః= నేవఁబడనియస్త్రములుగల	అని, తాత్పర్యము.
వాడును.	

కామంతు మమ యతై స్సన్యం మయాసహ గమివ్యతి

టీక మమ=నాయొక్క; సైన్యం	గలదు.
తు=సైన్యమును; యత్ (అస్తి)= ఏది	నీవుకావలెనన్నచో, నాసైన్యం
గలదో; తత్ (అధ్యాహృతము)= అ	బంతయు వెంటఁదీసికొనినేను వచ్చెద
ది; మయాసహ= నాతోఁగూడ; కా	ను. అని, తాత్పర్యము.
మఁ=నుభేచ్ఛముగా; గమివ్యతి= పోఁ	

బలేన చతు రంగేణ స్వయమేత్య నిశాచరాః. ౭

వధిష్యామి మునిశ్రేష్ఠ శత్రూంస్తే మనశేషితాః

టీక మునిశ్రేష్ఠః=మునివరుండవగు	లను; వధిష్యామి=చంపెదను.
విశ్వామిత్రుఁడా! స్వయం=నేనే; చ	మునివరుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా!
తురంగేణ=నాలుగంగములుగల; బలే	నేనెచతురంగసైన్యముతోవచ్చి, నీశత్రు
న=సైన్యముతో; ఏత్య=వచ్చి; తే=నీ	వులగురాక్షసులవధించివుచ్చెదను. అని,
యొక్క; మనసా=మనస్సుచేత; ఈ	దశరథమహారాజు, విశ్వామిత్రునితోఁ
షితాః=కోరఁబడిన; శత్రూః= శ	తెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
త్రువులయిన; నిశాచరాః=రాక్షసు	

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౧౫

స ౩౨

ఇత్యేవ ముక్త స్సమునీ రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౮

టిక॥ సః=అ; మునిః=విశ్వామిత్రుః	ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
హఃమునిః; ఇత్యేవం=అనియిట్లు; ఉక్తః=	అవిశ్వామిత్రమహాముని, దశరథమ
చెప్పఁబడినవాఁడై; రాజానం=దశరథ	హఃరాజుమాటనువిని, యతనింజూచి
మహారాజునుగూచి; ఇదం=ఈమాట	యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రామా న్నాన్య ద్బలం లోకే పర్యాప్తం తస్య రక్షణః

టిక॥ లోకే=లోకమునందు ; రా	చాలినదికాదు.
మాత్=రామునికన్న ; అన్యత్=ఇత	లోకమున, రాముండుదక్కఁగ, మఱి
రమయిన; బలం=బలము; తస్య=ఆ ;	యెంతబలమయినను, ఆమారీదుసా
రక్షణః=మారీచునకు; నపర్యాప్తం=	ధింపనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

దేవతానా మపి భవాన్ సమరే వ్యభిపాలకః. ౯

టిక॥ భవాన్=నీవు ; సమరేఘ=	నీవు, యుద్ధంబులను దేవతలనుం
యుద్ధమునందు; దేవతానామపి =దే	గూడరక్షించినవాఁడవు.
వతలయొక్కయు; అభిపాలకః =పా	అని, తాత్పర్యము.
లించువాఁడవు.	

ఆసీత్తవ కృతం కమన్ త్రిలోకే విదితం నృప

టిక॥ నృప=దశరథమహారాజా! త	దశరథమహారాజా! నీవుగావించిన
వ=నీయొక్క; కృతః=చేయఁబడిన; క	గొప్పకార్యములు, ముల్లోకంబులందు
మన్=కార్యము; త్రిలోకే=ముల్లోకం	నువినుతఁడైందియున్నవి.
బులయందును; విదితం=ప్రసిద్ధము; ఆ	అని, తాత్పర్యము.
సీత్=అయినది.	

కామ మస్తు మహ తై న్నయం తివృత్విహ పరంతప. ౧౦

<p>టిక॥ పరంతప = శత్రువులదపిం పఁ జేయునట్టిదశరథమహారాజా ! మ హాత్ = గొప్పదగు; నైవ్యం = నేన; కా మం = యథేచ్ఛము గా; అస్తు = ఉండుగా క. ఇహ = ఇచ్చట; తివృత్తు = ఉండుగాక.</p>	<p>శత్రువుల దపింపఁ జేయునట్టిదశర థమహారాజా ! నీనైవ్యముచాల గొప్ప దె, అయినను దానితోఁబనిలేదు; అదంత యునిచ్చట నెయుండుగాక. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

బాలో ప్యేష మహాతేజా సమథః స్తస్య నిగ్రహే

<p>టిక॥ బాలోఽ = పిన్నవాఁడైనను; మ హాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమము గల; ఏషః = ఈరాముండు; తస్య = ఆ మారీడునియొక్క; నిగ్రహే = నిగ్రహం</p>	<p>దుటయందు; సమథః = సమథుండు. ఈరాముండు బాలుండయినను, మ హాతేజాండుగావున, నారాత్తునుని వ ధింపఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

గమిష్యే రామ మాదాయ స్వస్తి తేస్తు పరంతప. ౧౧

<p>టిక॥ పరంతప = శత్రువులదపింపఁ జేయునట్టిదశరథమహారాజా; రామం = రాముని; ఆదాయ = తీసికొని; గమిష్యే = పోయెదను; తే = నీకు; స్వస్తి = మంగ ళము; అస్తు = అగుగాక.</p>	<p>ధమహారాజా ! అట్లుకావున నేను రా మునించీసికొనిపోయెదను; నీకుమంగళ ముగలుగుగాక. అని, విశ్వామిత్రుండు, దశరథునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శత్రువులదపింపఁ జేయునట్టి దశర

వీవ ముక్త్యాతు సముని స్త మాదాయ నృపాత్మజమ్

జగామ పరమప్రీతో విశ్వామిత్ర స్సన్వమాశ్రమమ్. ౧౨

<p>టిక॥ సః = ఆ; విశ్వామిత్రః = విశ్వా మిత్రుండను; మునిః = ఋషి; వీవం = ఇ ట్లు; ఉక్త్యాతు = చెప్పినంతనె; తం = ఆ; నృపాత్మజం = రాచకొమరుండగు;</p>	<p>తం = ఆరాముని; ఆదాయ = తీసికొని; పరమప్రీతో = మిక్కిలియు సంతోషించి నవాఁడై; స్వం = తనదైన; ఆశ్రమం = ఆ శ్రమమును; జగామ = పొందెను.</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౧౭

స ౩౮

అవిశ్వామిత్రమహాముని , యిట్లు శ్రమంబునకుఁ బోయెను.
చేప్పి, రాచకొవరుండగు రాముందీ అని, తాత్పర్యము.
సికొని, పరమసంతుష్టుడై , తనయా

తం తదా దండకారణ్యే యజ్ఞముద్దిశ్య దీక్షితమ్
బధూవా పస్థితో రామ శ్చిత్రం విష్నో రయన్ ధనః ౧౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు, రామః = రాముడు. ప=అయ్యెను.
రాముడు; దండకారణ్యే= దండకారణ్యమునందు; చిత్రం= చిత్రవర్ణము అన్నది, రాముడు , దండకార
యిన; ధనః=విడిటి; విష్నో రయన్= నన్నయ, గాంచనచిత్రతంబునున్నచే
ధ్వనింపఁజేయుచు; యజ్ఞం= యాగ సంకల్పించి బాధనాదంబు పరచించుచు,
మును; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి; దీక్షితం= యాగదీక్షపొందిన విశ్వామిత్రునిచేం
దీక్షనుబొందిన; తం=అవిశ్వామిత్రుని; విష్నో రయన్ అని, తాత్పర్యము.
ఉపస్థితః= సమీపించినవాఁడు; బధూ

అజాతవ్యం జనశ్శ్రీమాన్ పద్మపత్రసింధుః
ఏకవస్త్రధరోధన్వీ శిఖోనకమాలయా. ౧౪
శోభయన్ దండకారణ్యం దీప్తేన శ్వేన తేజసా

అదృశ్యత తతోరామో బాలచంద్ర ఇవోదితః. ౧౫

టీక॥ తతః = అంత; అజాతవ్యంజులచంద్రుడువలె; అదృశ్యత = చూడఁ
నః = పుట్టిపురుషచిహ్నములుగలవాఁబడెను.
డును; శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంతి అంత, ఇంకను మీసములు మొదల
గలవాఁడును; పద్మపత్రనిభేత్వణః = గుపురుషచిహ్నములు గలుగకున్నవాఁ
తామరపూతేకులతో సమానములయి మనుశ్రీమంతుండును, దామజస్మాతే
నకన్నులుగలవాఁడును; ఏకవస్త్రధరః = కులుంబోలె విశాలసుందరంబులగు క
ఒక్కఁటెవస్త్రమునుదాల్చినవాఁడును; స్తులు గలవాఁడును ఒక్కఁటెవస్త్రం
ధన్వి = పసుస్సుగలవాఁడును; కనకమా బుగట్టుకొనియున్నవాఁడును బంగారు
లయా = బంగారుపుష్పమాలికతో; శి మాలికతోఁ జుట్టుబడిన జుట్టుగలవాఁ
భీ = జుట్టుగలవాఁడునగు, రామః = రా ఁడునదనదివ్యతేజంబున దండకారణ్యం
మఁడు; దీప్తేన = ప్రకాశించుచున్న; బునంతయు వెలింగింపుచున్న వాఁడు
నేవ్రస = తనదైన; తేజసా = కాంతిచేత; ను, నవోదితుండగు బాలచంద్రుని
దండకారణ్యం = దండకారణ్యమును; శో మాట్కించేజరిల్లుచున్నవాఁడునగు రా
భయన్ = ప్రకాశింపఁచేయుచు; ఉది ముంజూచితిని. అని, తాత్పర్యము,
తః = ఉదయించిన; బాలచంద్రఇవ = బా

తతోహం మేఘసంకాశ స్తప్తకాంచనకుండలః

బలీదత్త వరోదర్పాదాజగామ తదాశ్రమమ్. ౧౬

టీక॥ తతః = అంత; మేఘసంకాశః = హః = నేను; దర్పాత్ = గర్వమువలన;
మేఘముతో సమానుండను; తప్తకాంచ తదాశ్రమం = అవిశ్వాదిత్రునియాశ్రమ
నకుండలః = కాంచబడిన జంగారుపోఁ మునుగూచి; ఆజగామ = వచ్చినాను.
గులుగలవాఁడును; బలీ = అధికమయినబ అంత, మేఘాకారుండను మంచిబం
లముగలవాఁడును; దత్తవరః = ఇ గారుపోఁగుబుధరించి యున్నవాఁడును
య్యబడినవరము గలవాఁడునగు; అ బలవంతుండనువరంబులుపొందియున్న

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము.

౫౧౯

స ౩౮

వాండనగునేను, గర్వంబున, నావిశ్వా
మిత్రునాశ్రమంబునకుఁబోతిని.

అని, తాత్పర్యము,

తేన దృష్టః ప్రహృష్టోహం సహనై వోద్యతాయుధః

టీక॥ అహం=నేను; తేన = ఆరా తిని.

మునిచేత; దృష్టః = చూడబడినవాఁడనై; ఉద్యతాయుధః = పట్టబడినయాయుధముగలవాఁడనై; సహనైవ = శీఘ్రముననె ; ప్రవిష్టః = ప్రవేశించి

నేను, ఆయుధధరుండనై, రామండుచూచుచుండ, శీఘ్రముననాశ్రమంబుఁబ్రవేశించితిని. అని, తాత్పర్యము.

మాంతు దృష్ట్వా ధనుస్స జ్య మసంభ్రాంత శ్చకారసః. ౧౭

టీక॥ సః=ఆరాముండు; మాం=నన్ను; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; అసంభ్రాంతః=తొట్టుపడనివాఁడై; ధనుః=ధనుస్సును; సజ్యం=అల్లెతాటితోఁగూడినదానిగా; చకార=చేసెను.

ఆరాముండు, నన్నుజూచినంతనె యెంతమాత్రముసంభ్రామంబు నొడక, ధనుస్సునసజ్యంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

అవజాన స్నహంమోహో ద్భ్రాటాయమితి రాఘవమ్
విశ్వామిత్రస్య తాం వేది మభ్యధావం కృతత్పరః. ౧౮

టీక॥ అహం=నేను; మోహో=అజ్ఞానమువలన; అయం=ఈతఁడు; బాలః=పిల్లవాఁడు; ఇతి=అని; రాఘవం=రాముని; అవజానం=అవమానించుచు; కృతత్పరః=చేయఁబడినత్వరగలవాఁడై; తాం=ఆ; విశ్వామిత్రస్య=విశ్వామిత్రునియొక్క; వేది=యాగ

వేదినిగూచి; అభ్యధావం=పరుగైతిని. నేను; అజ్ఞానంబున, “ఇతండుపిల్లవాఁడనిరామునిసరకుసేయక, వేగంబున ; విశ్వామిత్రునియాగవేదికమీదికిఁబోతిని. అని, తాత్పర్యము,

తేన ముక్త స్తనో బాణ శ్శిత శ్శత్రునిబహుణః

టీక॥ తతః=అంత; తేన= ఆరా విజవంబడినది.
నచేత; శ్శితః=కలువైనదియు; శత్రుః అంత, నారాముండు, శత్రుసంహ
బహుణః=శత్రుప్రవృత్తిచేసినదియు నరణబలగ నొక్కతీక్షణబాణంబువిడిచెను.
గు; బాణః = బాణము ; ముక్తః= అని, తాత్పర్యము.

తేనాహంత్యా హతఃషిప్ర స్సముద్రే శతయోజనే. ౧౯

టీక॥ అహంత్య=నేనునాశము; తే నాను.
న=అబాణముచేత ; ఆహతః=కొట్టె ఆబాణంబుదెట్టకు, నేను, నూలు
బడినవాడనై; శతయోజనే =నూరు యోజనంబుల కావల సముద్రంబునం
యోజనంబులదూరముగల; సముద్రే= ండితిని.
సముద్రమునందు ; షిప్రః=వేయఁబడి అని, తాత్పర్యము.

నేచ్ఛతా తాత మాం హంతుం తదా వీరేణ రక్షితః

టీక॥ తాత=నాయనా ! తదా= నాయనా! అప్పుడు; వీరుండగురా
అప్పుడు; మాం = నన్ను; హంతుం= ముండు , నన్నువధింపనొల్లనందున,
వధించుటకు; నేచ్ఛతా=కోరనట్టి ; వీ నాప్రాణంబులుగొనక, రక్షించెను.
రేణ= పరాక్రమశాలియగు రాముని అని, తాత్పర్యము.
చేత; రక్షితః=రక్షింపఁబడినాను.

రామస్య శరవేగేన నిరస్తో హ మచేతనః. ౨౦

టీక॥ అహం=నేను ; రామస్య= అభూవం(అధ్యాప్యతము)=అయితిని.
రామునియొక్క; శరవేగేన = బాణ నేను , రాముని బాణవేగంబునకు
వేగముచేత; నిరస్తః = త్రోయఁబడిన సముద్రంబునంబడిమూర్ఛనొందితిని.
వాడనై; అచేతనః=తెలివితేనివాడను; అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మ ద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౨

స ౩౨

పాతితోహం తదాతేన గంభీరే సాగరాంభసి

ప్రాప్యసంజ్ఞాం చిరాత్తాత లంకాం ప్రతిగతః పురీష్. ౨౧

టీక॥ తాత=నాయనా! తదా= అప్పుడు; అహం=నేను; తేన= ఆబాణము చేత; గంభీరే=లోతయిన; సాగరాంభసి=సముద్రజలమునందు; పాతితో=పడదోయి బడినవాడనై; చిరాత్=బహుకాలమునకు; సంజ్ఞాం=తెలిపిని; పాప్య=పొంది; లంకాం=లంకయను.	పురీం=పట్టణమును; ప్రతిగతః=పోయినాను. నాయనా! అప్పుడు, ఆబాణవేగంబున, నేను లోతయిన సముద్ర జలంబు లంబడి, బహుకాలంబునకు సంజ్ఞానంబి, లంకానగరంబునకు వచ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఏవ మస్మి తగా ముక్త స్సహాయస్తైః పాతితాః
అకృతాస్త్రైః బాలేన రామేనా క్షిప్తకమాణా. ౨౨

టీక॥ అకృతాస్త్రైః=నేర్వబడిన యస్త్రములుగలవాడను; అక్షిప్తకమాణా=దుఃఖకరము కాని కార్యముగలవాడను; బాలేన=పిల్లవాడనగు; రామేన=రామునిచేత; తదా=అప్పుడు; ఏవం=ఇట్లు; ముక్తః=విడువబడినవాడను; అస్మి=అయినని.	హాయస్తైః=హాయముతోడైనవారలుమాత్రము; నిపాతితాః=చంపబడినారు. అప్పటికి రాముండుబాబుండు, ఇంకను అస్త్రములుగూడ నేచియొండలేదు; అట్లుండగానే, నాసహాయుల నడజవర్ధించి, నన్నయంతటితోడిచేసి ను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తన్నయా వార్త్యమాణస్త్యం యది రామేణ విగ్రహమ్
కరివ్యస్యా పదం ఘోరం క్షీప్రం ప్రాప్యసి రావణ. ౨౩

టీక॥ రావణ=రావణుడా! తే=అందువలన; త్వం=నీవు; మయా=నాచేత; వార్త్యమాణః=అడ్డగింపబడుచున్నవాడవయ్యె; రామేణ=రామునితో; విగ్రహం=యౌర్ధమును; కరివ్యసి=చేయదువేసి; క్షీప్రం=	
---	--

౧౨౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౮

శీఘ్రముగా; ఘోరాం = భయంకరము	నేను జెప్పినమంటన వినక, రామునితో
యిన; అపదం = అపదము; ప్రాప్త్యసి =	యుద్ధముగా వింతువేసి, శీఘ్రమున, గొ
పొందఁగలవు.	ప్పయాపదంబొందఁగలవు.
రావణుడా! అట్లుకావున, నీవు,	అని, తాత్పర్యము.

క్రీడా రతి విధిజ్ఞానాం సమాజోత్సవ శాలినామ్
రక్షసాంచైవ సంతాప మనథం చా హరిష్యసి. ౨౮

టీక త్వం(అధ్యాత్మతమ) = నీ	యమును; ఆహరిష్యసి = తెచ్చెదవు.
వు; క్రీడా రతి విధిజ్ఞానాం = ఆటలయొ	నీవు చేపట్టయె గాక, నా విధంబు
క్కయు సంభోగముయొక్కయుగ్రము	గాఁగ్రీడలం దేలుచు, నానావిధసంభో
మును దెలిసినవారలను; సమాజోత్సవ	గరసంబనుభవింపుచునుభవించేరి బహు
శాలినాం = సభల చేతను ఉత్సవముల చే	విధోత్సవములుంబొందుచున్న రా
తనుబ్రకాశించుచున్న వారలనగు; రక్ష	తనులకును గూడ, సంతాపంబును నా
సాంచైవ = రాక్షసులకును; సంతా	శంబును దెచ్చినవాఁడవగుచున్నావు.
పం = దుఃఖమును; అనథంచ = అపా	అని, తాత్పర్యము.

హమ్యక్ ప్రాసాద సంబాధాం నానారత్న విభూషితామ్
ద్రక్ష్యసి త్వం పురీం లంకాం వినష్టాం మైథిలీకృతే. ౨౯

టీక త్వం = నీవు; హమ్యక్ ప్రాసా	మము; వినష్టాం = నశించిన దాఁక గా;
దసంబాధాం = పేడల చేతను రాజగృ	ద్రక్ష్యసి = చూడఁగలవు.
హముల చేతను నిండినదియు; నానార	మేడల చేతను రాజగృహముల చేత
త్న విభూషితాం = నానావిధమున	నుండి యుండునదియు నానావిధ మణు
మణుల చేతనలంకరింపఁబడినదియు న	ల చేసలంకృతంబున గులంకాపురి నీతాని
గు; లంకాం = లంకయును; పురీం = ప	మిత్తమున శిండుటం, జూడఁగలవు.
ట్టణమును; మైథిలీకృతే = నీతానిమిత్త	అని, తాత్పర్యము.

అకుర్వంతోపి పాపాని శుచయః పాపసంక్రయాత్

శ్రీమద్రామాయణము*తిరణ్యకాండము. ౫౨౩

స ౩౮

పరపాపై ర్విసశ్యంతి మత్స్య నాగహృదే యథా. ౨౬

<p>టీక॥ పాపాని=పాపములను; అ కవంతః=చేయనట్టి; శుచయోపి= పరిశుద్ధులుగూడ; పాపసంశ్రయత్= పాపులసహవాసమువలన; పరపాపైః= ఇతరులపాపములచేత; నాగహృదే= సహము నివసించునట్టి తటాకమునం దు; మత్స్యభవ = మత్స్యములువలె; విసశ్యంతి=నశింతురు.</p>	<p>సహములు నివసించునట్టి తటాక మునందుండుటచేమత్స్యములుగూడ గ రుత్తుంతునిచేభక్షింపఁబడునట్లు , ఏ పాపము నెఱుంగనిపరిశుద్ధాత్ములుగూ డఁ, దాపులసహవాసముచేత, వారల పాపదోషంబునఁ, దామునునశింతురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

దివ్యచందన దిగ్ధాంగాఽ దివ్యాభరణ భూషితాఽ
 ద్రత్య స్తభిహతాఽ భూమా తవ దోషాత్తు రాక్షసాః. ౨౭

<p>టీక॥ తవ=నీయొక్క; దోషాత్తు= దోషమువలననెఁభూమా= నేలయం దు; అభిహతాఽ=కొట్టఁబడిన ; దివ్య చందనదిగ్ధాంగాఽ = దివ్యచందనము చేఁబూయఁబడిన దేహముగలవారలు ను; దివ్యాభరణభూషితాఽ = శ్రేష్ఠ ములయినసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడి నవారలునగు; రాక్షసాఽ = రాక్షసు</p>	<p>లను; ద్రత్యసి=చూడఁగలవు. దివ్యచందనంబుమేననలంఁదికొని ది వ్యభూషణధారులయియుండు , రా క్షసులు , నీదోషంబునంజేసి , రా మ బాణాభిహతులయి , నేలఁగూలి యుండుటఁజూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

హృతదారాఽ సదారాంశ్చ దశ విద్రవతో దిశః
 హతశేషా సశరణాఽ ద్రత్యసి త్వం నిశాచరాః. ౨౮

<p>టీక॥ త్వం=నీవు; హృతదారాఽ= విడువఁబడినభార్యలుగలవారలును; స</p>	<p>దారాంశ్చ= భార్యలతోఁగూడిన వార లును; దశ = పదియైనదిశః=దిక్కు</p>
---	---

జ్ఞ

జ్ఞ

లనుగూచిక; విద్రవతః = పరుగెత్తుచు
న్నవారలునగు; హతశేషాః = చంపఁ
బడఁగామిగిలిన; అశరణాః = రక్షకుఁ
డులేని; నిశాచరాః = రాక్షసులను; ద్ర
క్ష్యసి = చూడఁగలవు.

నీవు, హతశేషులగురాక్షసులు, ర
క్షకుం గానక , కొండలుభార్యలంగూ
డవిడిచియుఁగొండలుభార్యలతోను, ద
శదిశలకుంబరుగెత్తుటను బూడఁగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

శరజాల పరిక్షిప్తా మగ్నిజ్వాలా సమావృతామ్

ప్రదగ్ధ భవనాం లంకాం ద్రక్ష్యసి శ్వం న సంశయః. ౨౯

టీక॥ త్వం = నీవు ; శరజాలపరిక్షి
ప్తాం = బాణసమూహములచేఁ బట్టఁ
బడినదియు ; అగ్నిజ్వాలా సమావృ
తాం = నిష్పమంటలచేఁబట్టఁబడినది
యు; ప్రదగ్ధభవనాం = దహింపఁబడిన
యిండ్లుగలదియునగు; లంకాం = లంక
ను; ద్రక్ష్యసి = చూడఁగలవు. సంశయః =

సందేహము; న = లేదు.
నీవు, లంకాపురియంతయు బాణస
మూహంబులంగప్పఁబడి, అగ్నిజ్వాలా
సమావృతమయి , మండిపోయినది
యమండుచున్నవియునగుకృహంటలు
తోనుండుటఁబూడఁగలవు; ఇందుకుసం
శయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

పరదారాభి మర్శాత్తు నాన్యత్పాపతరం మహత్

ప్రమదానాం సహస్రం తవ రాజక పరిగ్రహః. ౩౦

టీక॥ రాజక = రాక్షసరాజుండవ
గురావణుఁడా ! పరదారాభిమర్శాః
త్తు = పరస్త్రిసంగమముకన్నను; అన్య
త్ = ఇతరమయిన; మహత్ = గొప్ప
దగు; పాపతరం = మిక్కిలియిరుదాప
ముగలిగించుకార్యము; న = లేదు. తవ =
నీకు; పరిగ్రహశ్చ = భార్యలును ; ప్రమ

దానాం = స్త్రీలయొక్క; సహస్రం =
వేయి.
రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా!
పరస్త్రిసంగమముకన్నను వేతెయిదిక
పాపమేదియులేదు ; నీకు , భార్య
లు వేయిమందియున్నారు ; పరస్త్రి
లనపేక్షింపకుము. అని, తాత్పర్యము.

భవ స్వదారనిరత స్వకులం రక్ష రాక్షస

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౭౫

స ౩౨

మాన మృద్ధింబ రాజ్యంబ బీవితం నేడ్వ మాన్యనః. ౩౦

టిక॥ రాక్షస=రావణుడా! స్వ	దానికొనుము.
దారనిరతః=స్వభార్యలయందానకుం	రావణుడా! పనస్త్రీలనుపిడిచి,
డవుఃశవ=అగుము. స్వకులం= నీకులము	స్వభార్యలయందెయినకుండవైయనుం
ను; మానం=గౌరవము; మృద్ధింబ=నల	యము; నీవంశమును గౌరవంబునునల
పదను; రాజ్యంబ=రాజ్యమును; అన్త	పదను రాజ్యమునుబ్రయించుజీవితం
నః=అత్తకుఃకృష్టం = ప్రియమయిన;	బునుగిండుకొనుచు.
బీవితంబ=ప్రాణమున; త్త= కాపా	లన, తాత్పర్యము.

కళత్రాణివ సౌమ్యాని మిత్రవగణం తథైవచ

యదీచ్ఛసి చిరం భోక్తుం మాతృభా రామ విప్రీయసే ౩౧

టిక॥ సౌమ్యాని= సౌందర్యముగ	కృథాని=నేయకుము.
ల; కళత్రాణి=భార్యలు; తథైవచ=	బహుకాలము సౌందర్య వతులగు
అట్లే; మిత్రవగణం = స్నేహితులగు	భార్యల సువభోగించుచు స్నేహితుల
మూహమును; చిరం= బహుకాలము;	తోడగూడ సుఖము ననుభవించుటకు
భోక్తుం=అనుభవించుటకు; ఇచ్ఛసియ	గోరుచువేసి, రామునకెంతమాత్రము
ది=కోరుచువేసి; రామవిప్రియం = రా	పకారమునేయవలదు.
మునకప్రియమయినకార్యమును; మా	అని, తాత్పర్యము.

నివార్యమాణ స్సుహృదా మయా భృశం

ప్రసహ్య నీతాం యది ధషణ్యమి

గమిష్యసి క్షీణబల స్సదాంధవో

యమక్షమం రామశరాత్తజీవితః. ౩౩

టిక॥ త్వం(అధ్యాత్మతము)= నీ	యా=నాచేత; భృశం=మిక్కిలియు;
వు; సుహృదా=స్నేహితుడనైన;	మనివార్యమాణి= అడ్డగింపబడనివాడ

<p>వయ్యు; సీతాం = సీతాజేవిని ; ప్రస హ్య=బలాహరించి ; ధవయ్యుష్యసి యది=తిరస్కరింతువేని ; సబాంధ వః=బంధువులతోఁగూడినవాఁడవై ; త్రి ణబలిః=నశించినబలముగలవాఁడవై ; రామశరాత్తజీవితః=రామబాణముల చేనాకషింపఁబడిన ప్రాణములుగల వాఁడవై ; యమక్షయం= యమునిగృ</p>	<p>హమును; గమిష్యసి=పొందగలవు. స్తేసీతుండగు నేనుజెప్పినమా టనువినక, నీవు, బలాహారంబున, సీ తనపహరింతువేని, నీవు, రామబాణాభి హతుండవై, బంధుసహితంబుగా నా శంబునొంది, యమపురంబు సేరింగలవు అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, అష్టత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండాష్టత్రింశస్సర్గః టిక,

ముగిసినది.

అ

ఏకోనచత్వారింశస్సర్గః ప్రారంభః.

ఏవమస్మి తదా ముక్తః కథంచి త్రేన సంయుగే

ఇదానీమపి యద్వృత్తం తచ్ఛృణువ్య నిరుత్తరమ్ ౧

<p>టిక॥ తదా=అప్పుడు; త్రేన = ఆ రామునిచేత; సంయుగే = యుద్ధము నందు; కథంచిత్ = అతిప్రయాసముచే త; ఏవం=ఇట్లు; ముక్తః = విడువఁబడిన</p>	<p>వాఁడను; అస్మి = అయితిని; ఇదానీమపి= ఇప్పుడును; యత్ = ఏది; వృత్తం = జరగ నో; తత్ = దాని ; నిరుత్తరం = బదులుమాటలేకుండునట్లు; శృణువ్య=</p>
--	--

వినుము.

అప్పుడు, బాల్మీకీ, రముం
డు, యుద్ధంబున, నన్నెట్లుకేలకుమ
న్నించివిడిచెను; ఇప్పుడు, అతనియా

వనంబువచ్చిన వెనుక, ఒరగిన మాచార
మునుజెప్పెను; మాతాడ! యూరక
వినుము. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాభ్యా మహం ద్వాభ్యా మసిద్ధిం స్తథాకృతః

సహితో మృగరూపాభ్యాం ద్రక్షిష్టో దండకావనమ్. ౨

టీక॥ అహం=నేను; తథాకృతః=అట్లుచేయబడినవాడనయ్యెను; అసిద్ధిః=జిత్తుకొనకపోయినది; నైరాగ్యమనొందనవాడనైనై; మృగరూపాభ్యాం=జిక్కుకొనకపోయిన మృగముల; ద్వాభ్యాం=ఇద్దఱులను; రాక్షసాభ్యాం=రాక్షసులతో; సహితం=హతమున; దండకావనం=దండకమున

రణమును; ద్రక్షిష్టః=ద్రక్షిష్టించితిని. అట్లు, రమునచే, దెబ్బదినయ్యునంతసూరకుడక, నేనువఱల, జింకలరూపుదాచినయిద్దఱి రాక్షసులతో దండకారణ్యంబుజొచ్చితిని. అని, తాత్పర్యము.

దీప్తజిహ్వా మహాకాయ శ్రీక్షదంష్ట్రో మహాబలిః

వ్యచరం దండకారణ్యం మాంసభక్షో మహామృగః. ౩

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మము)=నేను; దీప్తజిహ్వః=మండిచున్ననాలుకగలదియు; మహాకాయః=పెద్దశరీరముగలదియు; శ్రీక్షదంష్ట్రః=కఠినమునకోటలుగలదియు; మహాబలిః=అధికమయినబలముగలదియు; మాంసభక్షః=మాంసమునుదినదినయునగు; మహామృగః=పెద్దజింకనై; దండకార

ణ్యం=దండకారణ్యమును; వ్యచరం=పోండితిని. నేను, వెలంగుచున్న నాలుకయు, గఠకుం గోటలునుబెద్దమేనునం గలదియుమహాబలంబును మాంసభక్షంబునగుపెద్దజింకనై, దండకారణ్యంబునసంచరించితిని. అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిహోత్రేషు తీర్థేషు చైత్యవృక్షేషు రావణ

అగ్యంత ఘోరో వ్యవరం తాపసాన్ సంప్రదక్షయన్. ౪

టీక॥ రావణ = రావణుడా! అ

గ్నిహోత్రేషు = అగ్నిహోత్రముల
యందును; తీర్థేషు = పుణ్యతీర్థము
లయందును; అగ్యంత ఘోరః = మిక్కిలి
యుభయంకరుడనై; తాపసాన్ =
ఋషులను; సంప్రదక్షయన్ = మిక్కిలి
యుబెదిరించుచు; వ్యవరం = సుచ

మించితిని.
రావణుడా! నేను, భయంకరా
కారుండనై, అగ్నిహోత్రంబులయొ
ద్దను, బుద్ధ్యతీర్థంబులయందునునై త్య
వృక్షసమీపంబులందును, ఋషులనుభ
యపఱచుచు, సుచరించుచుంటిని.
అని, తాత్పర్యము.

సహస్య దండకారణ్యే తాపసాన్ ధర్మచారిణః

రుధిరాణి పిబంస్తేషాం తథా మాంసాని భక్షయన్. ౫

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) =
నేను; దండకారణ్యే = దండకారణ్య
మునందు; ధర్మచారిణః = ధర్మము
నాచరించునట్టి; తాపసాన్ = ఋషు
లను; నిహత్య = వధించి; స్తేషాం = వా
రలయొక్క; రుధిరాణి = నెత్తురుల
ను; పిబన్ = త్రావుచు; తథా = అట్లు;

మాంసాని = మాంసములను; భక్ష
యన్ = భక్షించుచు; వ్యవరం (అధ్యా
త్మతము) = సంచరించితిని.
దండకారణ్యంబున ధర్మంబునాచ
రించుచుండు ఋషులను వధించి, వార
లరక్తంబుగ్రోలుచు, మాంసంబుభక్షిం
చుచుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

ఋషిమాంసాశనః క్రూరస్తానయన్వనగోచరాన్

తథా రుధిర మత్తోహం విచరన్ ధర్మదూషకః. ౬

టీక॥ అహం = నేను; ఋషిమాంసా
శనః = ఋషులమాంసమెఱిగింపజేయు
గాఁగలవాడనై; క్రూరః = దయలే

నివాడనై; వనగోచరాన్ = వనంబు
ననగపడువారలను; త్రాసయన్ = భ
యపఱచుచు; రుధిరమత్తః = నెత్తురు

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౨

స ౩౪

చేమించినవాడనై ; ధర్మకూష సంబంధము వనంబుననుండువారలవె
కః = ధర్మకూషము చూపించినవాడ జరిగెనును యథేచ్ఛముగానెత్తురుద్రా
నై; తథా=అట్లు; నిచరక్ = సంచరిం విమచించి, ధర్మకంబుజెఱచుచు, సీప్ర
చుచు; ఆసం (అధ్యాహూతము) = ఉం కారంబున, విహరింపుచుంటిని.
టిని.

అని, తాత్పర్యము.

నేను, గ్రూరుండనైయుపులహం

ఆసాదయం తదా రామం తాపసం ధర్మచారిణం

వై దేహీంచ మహాభాగాం లక్ష్మణంచ మహారథమ్. ౭

టిక|| అహం (అధ్యాహూతము) = అమందివిలుకాండ్రతోబోరునట్టి ; ల
నేను; తదా=అప్పుడు; తాపసం = ఋక్షణంచ=అక్షణుని ; ఆసాదయం =
షియను; ధర్మచారిణం = ధర్మకూష పొందినాను.

నాచరించువాడనగు; రామం = రాము అప్పుడు, నేను, ఋషివేషధరంబు

ని; మహాభాగాం = పూర్వయుగభాగ్య సుధామికండునగురాముని, మహా

ముగల; వై దేహీంచ = సీతాదేవి; చు భాగురాలగుసీతాదేవిని, మహారథు

హారథం = తన్నును సారథిగఁజేయుల డగులక్ష్మణునింజూచితిని.

ను గాపాడుకొనుచు బదునొకండువే అని, తాత్పర్యము.

తాపసం నియతాపరం సర్వధూత హితే రతం

సోహం వనగతం రామం పరిధూయ మహాబలమ్. ౮

తాపసోయ మితి జ్ఞాత్వా పూర్వవైర మనుస్తరక్

అభ్యధావంహి సంక్రద్ధ స్తీర్ణశృంగో మృగాకృతిః. ౯

జిహుంసు రకృత ప్రజ్ఞ స్తంద్రహార మనుస్తరక్

టిక|| స్తీర్ణశృంగః = కఠకులయినకొ అహం = నేను; పూర్వవైరం = మునుప
మ్ములుగల; మృగాకృతిః = జింకయొక్క టివిరోధమును; అనుస్తరక్ = తలంచు
రూపమువంటిరూపముగల; సః = అట్టి; చు; సంక్రద్ధః = కోపించినవాడనై;

తం=ఆ; ప్రహారం=దెబ్బను ; అనున్న
రక్ష=తలంచుడున్నవాడనై; అకృతప
జ్ఞః=చేయబడనిబుద్ధిగలవాడనై; “అ
యం=ఈతండు; తాపనః=ఋషి;” ఇతి=
అని; జ్ఞాత్వా=తలంచి; తాపనం=ఋషి
యును; నియతాహారం= నియమింపబ
డినయాహారముగలవాడను; సర్వధూ
తహితే=సమస్తప్రాణుల మేలునందు;
రతం=ఆసక్తుండును; వనగతం= అడ
వినిబొందినవాడను; మహాబలం= అ
ధికమయినబలముగలవాడనుగు ; రా
మం=రాముని; పరిభూయ= తిరస్క
రించి; జఘాంసుః= వధింపఁగోరినవా
డనై; అభ్యధావంహి= ఎదిరించిపరుగె

త్తితినిగదా!

కఱకుగొమ్ములుగలజింకరూపంబు
దాల్చియున్న సేను , రామంజూచినం
తనె, మున్నతండునన్నుగొట్టినదెబ్బను
దలందుకొని, మునుఁటివై రంబుదలం
చి , యుక్తాయుక్తంబువిచారింపక ,
“ఈతండుతాపనంబుగా నున్నాడు;
ఇప్పుడేమిసేయఁగలఁడు?” అని, యెంచి
తాపసాకారుండును నియతాహారం
డునుసర్వధూతహితాసక్తుండును బ
లశాలియునగురామునిదిరస్కరించి,
వధింపవలయునని , యాతనిపైకేఁబరు
గెత్తితిని. అని, తాత్పర్యము.

తేన ముక్తా స్త్రయోబాణౌ శ్చితాశ్చత్రునిబహుణాః. ౧౦

వికృత్య బలవ చ్చాపం సుపదాణిల నిస్వనాః

టీక॥ తేన=ఆరామునిచేత ; బల
వత్=బలముగల్గినట్లుగా ; చాపం=
ధనుస్సును; వికృత్య=ఆకాషించి ; సు
పదాణిలనిస్వనాః = గరుత్తంతుని
యొక్కయొక్కాయువుయొక్కయుధ్వని
వంటిధ్వనిగలవియు; శితాః = తీక్ష్ణము
లును; శత్రునిబహుణాః = శత్రువుల
నుజంపునవియునగు; బాణాః = బాణ

ములు; త్రయః=మూడు ; ముక్తాః=
విడువబడినవి.

ఆరాముండు , గరుత్తంతునకును
వాయువునకునుంటితే మహావేగంబుగ
లవియుం దీక్ష్యములును శత్రు వధంబు
సేయునవియునగు మూడుబాణంబు
లుప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తేబాణౌ వజ్రసంకాశా స్సుముక్తా రక్తఘోషనాః. ౧౧

ఆజగ్గు స్సహితా స్సవే త్రయ స్సన్నత పర్వణః

టీక॥ వజ్రసంకాశాః= వజ్రములతో సమానము లయినవియు ; సుముక్తాః=చక్కగా విడువబడినవియు; రక్తభోజనాః=నెత్తురుఆహారముగాఁగలవియు; సన్నతపర్వణః=వంగినగనుపులుగలవియునగు; తే=ఆ; త్రయః=మూడైన; బాణాః=బాణములు ; సర్వే=అన్నియు; సహితాః= కూడిన	నై ; ఆజగ్గుః=వచ్చినవి. వజ్రములవంటియు, శివవటకుధ నున్ననాకషికాంచివిడువబడినవియురక్తంబుద్రావునవియు సన్నతపర్వంబులునగునాబాణంబులు మూడునొకటెట్టమైవచ్చినవి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

పరాక్రమజ్ఞో రామస్య శరో దృష్టభయః పురా. ౧౨

సముద్భాంత స్తో ముక్త స్తాపుభౌ రాక్షసా హతౌ

టీక॥ రామస్య= రామునియొక్క; శరః=బాణము; మయా (అధ్యాపృతము)=చాచేశ; పురా=మన్ను; దృష్టభయః=చూడబడినభయముగలది. తతః(అధ్యాపృతము)=అందువలన; రామస్య(అధ్యాపృతము)=రామునియొక్క; పరాక్రమజ్ఞః=పరాక్రమమునుచెలిన; అహం (అధ్యాపృతము)=నేను; సముద్భాంతః=పరుగైత్తినాను. తతః=అంత; ముక్తః=విడు	వలదిరాను. తౌ=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; హతౌ = చంపబడినారు. నేను రామబాణవేగంబునుమున్నొకమాణుభవించి రామునిపరాక్రమంబుచెలిసికొనియున్నాను, గావున, బరుగై త్రితస్పించుకొంటిని ; అయిదఱు రాక్షసులు, వధింపబడిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

శరేణ మక్తో రామస్య కథంచి త్వాగ్ర్య జీవితమ్. ౧౩

ఇహ ప్రవాజితో యుక్త స్తాపసో హం సమాహితః

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నేను; రామస్య = రామునియొక్క; శరణం = బాణము చేత; ముక్తః = విడువబడినవాడనై; కథంచితం = ఎట్టకేలకు; జీవితం = ప్రాణమును; ప్రాప్య = పొంది; ప్రవాజితః = సవ్యసించిన వాడనై; యుక్తః = యోగమునొందినవాడనై; తాపనః = తపోస్థుడనై ; సమాహితః = సమాధి నొందినవాడనై; ఇహ = ఇ	తః = సమాధి నొందినవాడనై; ఇహ = ఇ
న్దు; రామస్య = రామునియొక్క ; శరణం = బాణము చేత; ముక్తః = విడువబడినవాడనై; కథంచితం = ఎట్టకేలకు; జీవితం = ప్రాణమును; ప్రాప్య = పొంది; ప్రవాజితః = సవ్యసించిన వాడనై; యుక్తః = యోగమునొందినవాడనై; తాపనః = తపోస్థుడనై ; సమాహితః = సమాధి నొందినవాడనై; ఇహ = ఇ	తః = సమాధి నొందినవాడనై; ఇహ = ఇ
న్దు; రామస్య = రామునియొక్క ; శరణం = బాణము చేత; ముక్తః = విడువబడినవాడనై; కథంచితం = ఎట్టకేలకు; జీవితం = ప్రాణమును; ప్రాప్య = పొంది; ప్రవాజితః = సవ్యసించిన వాడనై; యుక్తః = యోగమునొందినవాడనై; తాపనః = తపోస్థుడనై ; సమాహితః = సమాధి నొందినవాడనై; ఇహ = ఇ	తః = సమాధి నొందినవాడనై; ఇహ = ఇ
న్దు; రామస్య = రామునియొక్క ; శరణం = బాణము చేత; ముక్తః = విడువబడినవాడనై; కథంచితం = ఎట్టకేలకు; జీవితం = ప్రాణమును; ప్రాప్య = పొంది; ప్రవాజితః = సవ్యసించిన వాడనై; యుక్తః = యోగమునొందినవాడనై; తాపనః = తపోస్థుడనై ; సమాహితః = సమాధి నొందినవాడనై; ఇహ = ఇ	తః = సమాధి నొందినవాడనై; ఇహ = ఇ

వృక్షే వృక్షేచ పశ్యామి చీరకృష్ణా జిరాంబరమ్. ౧౪
గృహీత ధనుషం రామం పాశహస్త మివాంతకమ్

టీక॥ వృక్షేవృక్షేచ = ప్రవృక్షములందును; చీరకృష్ణాజిరాంబరం = నార	చీరకృష్ణాజిరాంబరం = నార
చీరలును గృష్ణాజిరాంబరము వస్త్రములు	రామండు, నాచీరలును గృష్ణాజి
గాఁగలవాఁడును; గృహీతధనుషం =	నందును దాన్ని ధనుర్ధారుండై, పాశహ
పట్టుకొనఁబడినధనుస్సుగలవాఁడును ;	స్తుండగు యుమునికై వడి నతిధియంకరా
పాశహస్తం = పాశముచేతంకల; అ	కారుండై, రాక్షుఁడై వృండునందును
తకమివ (స్థితం) = యుమునివలెనున్నచా	బూపట్టుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

అపి రామ సహస్రాశి భిషః పశ్యామి రావణ. ౧౫
రామధూత మివం సవః మరగ్యం ప్రతిభాతి మే

టీక॥ రావణ = రావణుడా! అ	ఈ; అరగ్యం = అడవి; సర్వం = అంత
హం (అధ్యాత్మతము) = నేను; భీతః =	యు; రామధూతం = రామమయము
భయపడినవాడనై ; రామసహస్రా	గా; ప్రతిభాతి = తోచుచున్నది.
ణ్యపి = రాములవలెను గూడ; పశ్యామి =	రావణుడా! పెక్కువేల రాము
చూచుచున్నాను. మే = నాకు; ఇదం =	లు, నాకంటిక గడినాకు భయంబు గ

లిగించుచున్నార; ఈయడవియంతయు ని. అని, తాత్పర్యము.
నాకురామమయముగా నగడచుచున్న

రామమేవహి పశ్యామి రహితే రాక్షసాధిప. ౧౬

టిక|| రాక్షసాధిప = రాక్షసులకుఁ | రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
బ్రీఘండవైన రావణుడా! సింహే వి విష్వరుని లేని ప్రదేశమలంకరింపను,
జనప్రదేశమునందు; రామమేవహి = నాకురాముడేస్వగ పాదసూపుచు
రామునే; పశ్యామి = చూచుచున్నాను. ప్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా స్వస్థ గతం రామ మద్రవ్యమామి విశేతనః

టిక|| స్వస్థ గతం = కలయిందాఁ | చున్నాను.
బాంధవబడిన; రామం = రాముని; దృ కలలోరామునిఁబొంది, మూర్ఛకొం
ష్ట్వా = చూచి; విశేతనః = తెలివిదక్ష్మిని ని, పరమ భగవంతునిం గలవరించెదను.
వాడనై; ఉద్రవ్యమామి = భగ్గిమించు అని, తాత్పర్యము.

రకారాదీని నామాని రామత్రస్తస్య రావణ. ౧౭

రత్నానిత రథాన్తైచ త్రాసం సంజనయంతి మే

టిక|| రావణ = రావణుడా! రా ను; సంజనయంతి = కలిగించుచున్నవి.
మత్రస్తస్య = రామునివలనభయపడిన; రావణుడా! నాకు, రాముని
మే = నాకు; రకారాదీని = రకారము వలనిభయంబునంజేసి, రకారిముమొద
మొదటంగల; నామాని = క్షేప్తయిన; టగల, రత్నములరథములు మొదలగు
రత్నానిత = రత్నములును; రథాన్తైచ క్షేప్తమౌడ, మహాభయంబుగలిగించు
వ = రథములును; త్రాసం = భయము చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

అహం తస్య ప్రభావజ్ఞో నయద్ధం తేన తే త్తమమ్. ౧౮

బలింవా నమించివాసి హన్యాద్ధి రఘునందనః

టీక॥ అహం=నేను; తస్య=ఆరా	ధి=వధించునగదా!
మునియొక్క; ప్రభావజ్ఞః=ప్రభావము	ఆరాముని ప్రభావంబునాకుఁ జ
ను దెలిసినవాఁడను ; తే=నీకు ; తేన=	క్కఁగాఁదెలియును; కావున , నతని
ఆరామునితో; యుద్ధం=పోరు; త్నమం=	తో యుద్ధము సేయుటనీ కెంతమాత్రము
తగినది; న=కాదు. రఘునందనః=రా	తగదు; రాముండు, బలినిగానినముచి
ముండు ; బలింవా = బలినిగాని ; న	నింగాని , వధింపఁజాలినంతటిమహావ
ముచింవాపి=నముచినిగాని ; హన్యా	రాక్రమశాలి. అని, తాత్పర్యము.

రణేరావేణ యుద్ధస్య త్నమాంవా కురు రాక్షస. ౧౯
నతే రామ కథాకార్యా యది మాం ద్రష్టు మిచ్ఛసి

టీక॥ రాక్షస=రావణుడా ! ర	నకార్యా=చేయఁదగినదికాదు.
ణే=యుద్ధమునందు; రావేణ= రాము	రావణుడా! నీవు, రామునితోయు
నతో; యుద్ధస్య= పోరిననుబోరుము.	ద్ధము చేసిననుజేయుము ; ఊరకున్నను
త్నమాంవా=ఒప్పునుగాని; కురు= చే	ఊరకుండుము; నీయిష్టము ; నీవు, న
యుము. మాం=నన్ను; ద్రష్టుం = చూ	న్నజూడఁగోరుదువేని , రామునిప్ర
చుటకు; ఇచ్ఛసియది = కోరుదువేని;	స్తాపమునుమాత్రమునా యొద్దఁజేయకు
తే=నీకు; రామకథా= రామునిమాట;	ము. అని, తాత్పర్యము.

బహవ స్సాధవో లోకే యుక్తా ధర్మ మనుష్ఠితాః. ౨౦
పరేషా మపరాధేన వినష్టా స్సపరిచ్ఛదాః

టీక॥ లోకే= లోకమునందు; ధ	చేత; సపరిచ్ఛదాః = పరివారముతోఁ
మం=ధర్మమును; అనుష్ఠితాః = అ	గూడినవారలయి; వినష్టాః = నశించి
నుష్ఠించినవారలును; యుక్తాః = యో	నారు.
గ్యులునగు; సాధవః = సత్పురుషులు;	లోకమునందు యోగ్యులును ధా
బహవః=పెక్కిండు; పరేషాం = ఇ	మికలునగు సత్పురుషులు పెక్కిం
తరులయొక్క; అపరాధేన= దోషము	డు, ఒరులయపరాధంబునఁ , బరివా

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౫౩౫

స ౩౯

రజనంబులతోఁగూడ, నాశంబునొందియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

సోహం తవా పరాధేన విసశ్యేయం స శాచర. ౨౧

టీక॥ నిశాచర=రావణుడా! సః=	రావణుడా! అట్టిసాధువృత్తి న
అట్టి; అహం=నేను; తవ = నీయొక్క;	వలంబించియున్న నేను, నీయపరాధం
అపరాధేన= దోషముచేత ; విసశ్యే	బున, నాశంబునొందుదును.
యం=నాశమునొందుదును.	అని, తాత్పర్యము.

కురుయత్రేక్షమం తత్త్వ మహంత్యా నానుయామిహ

టీక॥ యత్ర= ఏ; తే=నీకు ; త్ష	భవము.)
మం=యుక్తమౌ; తత్=వాని; త్వం=	నీకేదియుక్తముగాఁదోచునో, ఆ
నీవు; కురు=చేయుము. అహం = నే	ప్రకారమనీవుచేసికొనుము; నాకక్క
ను; త్వా=నిన్ను; నానుయామి=వెంబ	అలేదు; సీతఁగూడ నెంతమాత్రమురా
డింపను ("హ"అనునదిపాదపూరణ)	ను. అని, తాత్పర్యము.

రామశ్చహి మహాతేజా మహాసత్త్వో మహాబలః. ౨౨

ఆపి రాక్షసలోకస్య సభవే దంతికోహి సః

టీక॥ మహాతేజా= అధికమయిన	క్షుణ్ణజనమునకు; అంతఃకాయమందు
తేజస్సుగలవాఁడును; మహాసత్త్వః=	సభవేదపి=కాఁడా యేమి?
అధికమయిన ధైర్యము గలవాఁడును ;	మహాతేజుండును మహాధైర్యుండును
మహాబలః = అధికమయిన బలముగల	మహాబలుండునగునారాముండు, రాక్ష
వాఁడునగు; సః=ఆ; రామశ్చహి =	సులనందలను, వధింపక, విడువఁడు.
రాముండును; రాక్షసలోకస్య= రా	అని, తాత్పర్యము.

యది శూర్పణఖా హేతో జనస్థాన గతః ఖరః. ౨౩

అతివృత్తో హతః పూర్వం రామేణా క్లిష్టకర్మణా

అత్ర బ్రూహి యథాతత్త్వం కోరామస్య వ్యతిక్రమః. ౨౪

టీక॥ పూర్వం = మొదట; శూపకం
ఖాపేతోః = శూపకాఖాసమిత్తం
య; జనస్థానగతః = జనస్థానమునందు
నవాంతుః; అతివృత్తిః = సుమాల
గుణమునగుఃఖనిః = ఖనిండు; అగ్నిష్టః
మకాశా = దుఃఖకరముకాని కార్యముగ
ల; రామేణ = రామనిశేత ; హతోయ
ది = చంపంబుననవాడగునే; క్రతః = త
విషమమునందు; గాఢస్య = రామున
యొక్క; వ్యతిక్రమః = తప్పు; నిః = ఏది
యథాశక్త్యం = యథార్థముగా;
బ్రాహ్మ = చెప్పుము.

రాముండు రులకుడుఃఖముగలిగించు
వాండుకాండు; "శూపకాఖాసమిత్తం
గావిచ్ఛేను; అకోపంబున యుద్ధంబునకు
వచ్చినభరునివధించెను." అని రాముని
మైవోపంబుచెప్పున ప్రకాబోలు; శూ
పకాశనీతనుబాధింపఁ బోవుటచే రా
ము చాచిడునుపిరూపం గావించెను ; ఖ
ని. య, మైంబడికొట్టవచ్చినందు వలన,
రాత్త నం పే తార్థముయితనివధిం
చెను; ఇందు రామునితప్పేరు యున్న
ని. యథార్థముగాఁజెప్పుము.
అ, తాత్పర్యము.

హితం వహో బంధు హితాధిశా నా మయా
యథోచ్యమానం యది నాభి వశ్యస్యసే
సచాంధవ స్త్యత్యసి జీవితం రజే
హతోద్య రామేణ శరై రజిహ్నైః. ౨౫

టీక॥ బంధుహితాధిశానా = బంధు
పునుమేలుగోరువాండనగు; మయా =
నాచేత; యథోచ్యమానం = యథా
ర్థముగాఁజెప్పఁబడుచున్న; హితం =
మేలుగలిగించువట్టి; వహః = మాటను;
నాభివశ్యస్యసేయది = అంగీకరింపవేని;
అద్య = ఇప్పుడు; రజే = యుద్ధమునం
దు; సచాంధవః = బంధువులతోఁగూ
డినవాడవై; రామేణ = రామునిచే

త; అజిహ్నైః = కుటిలముగాఁబోన
ట్టి; శరైః = బాణములచేత ; హతం =
కొట్టఁబడినవాడవై; జీవితం = ప్రాణ
మును; త్యత్యసి = విడువఁగలవు.
బంధుండననీ మేలుగోరువాండను న
గునేను యథార్థముగాఁ జెప్పవట్టి
మాటనంగీకరింపవేని, యుద్ధంబునరా
మునిబాణంబులనభిహతుండవై బంధు
సహితంబుగాఁ బ్రాణంబులు విడువం

శ్రీ మ ద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౩౭

స ౪౦

గలవు. అని, మారీచుండు, రావణునకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఁ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ఏకోనచత్వారింశస్సగణః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థబంధికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకోనచత్వారింశస్సగణః టీక,

మొగిసినది.

శ్రీః

చ త్వారింశస్సగణప్రారంభః.

మారీచేన తు తద్వాక్యం శ్రువం యుక్తం నిశాచరః

ఉక్తో నప్రతిజగ్రాహ మతుఃకామ భవాషధమ్. ౧

టీక॥ నిశాచరః = రావణుండు; తేనప్రతిజగ్రాహ=స్వీకరించలేదు.

మారీచేన=మారీచునిచేత ; శ్రువం= రావణుండు, మారీచుండుయుక్తి

తగినదియు; యుక్తం = యుక్తితోఁ యుక్తంబుగా నెంతచెప్పినను , చావఁ

గూడినదియునగు; తతో=ఆ ; వాక్యం= గోరినవాఁడుమందును బుచ్చుకొననట్లు

మాటను; ఉక్తస్తు = చెప్పబడినవాఁ మారీచునిమాటనంగీకరింపఁడయ్యె.

డయ్యె; మతుఃకామః = చావఁగోరి అని, తాత్పర్యము.

నవాఁడు; భవాషధమివ = మందునువ

తం పథ్యహితవక్తారం మారీచం రాక్షసాధిపః

అబ్రవీ త్పురుషం వాక్య మయుక్తం కాలచోదితః. ౨

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసుల చోదితః = మృత్యువుచేఁబేరింపఁబడి

కుఁబ్రభుఁడయినరావణుండు ; కాలనవాఁడై; పథ్యహితవక్తారం = మేలు

గలిగించుమాటనుజెప్పవట్టి; తం = ఆ; మారీచం = మారీచునిగూచి; పరుషం = కఠినమును; అయ్యుక్తం = సరిగా నిడియుచు; వాక్యం = మాటను; అట్లనీతం = చెప్పెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, కాలవోదితుండై, మేలుగలిగించుమాటలంజెప్పినమారీచుఁజూచి, పరుషంబును అయ్యుక్తంబున గనీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యతిగ్రలేత దయ్యుక్తాథకం మారీచ మయి కథ్యతే
వాక్యం నిష్ఫల మత్యథక ముత్తం బీజ వివాపరే. ౩

టీక॥ మారీచ = మారీచుడా! యత్ = ఏ; అయ్యుక్తాథకం = అనుచిత మయినయథకముగల; ఏతత్ = ఈమాట; మయి = నాయందు; కథ్యతేతిల = చెప్పఁబడుచున్నదో; బివాపరే = చవుటి నేలయందు; ఉత్తం = ఉంచఁబడిన; బీజవివాప = విత్తనమువలె; తత్ (అధ్యాహృతము) = ఆ; వాక్యం = మాట; అత్య

థకం = మిక్కిలియు; నిష్ఫలం = ఫలము లేనిది. మారీచుడా! నావిషయమయి, ఇట్లు చెప్పరానిమాటలంజెప్పినావు; చవుటి నేలయందు వేయఁబడినవిత్తనమువలె, నీమాటలంతయువ్యర్థము. అని, తాత్పర్యము.

త్వద్వాక్యై నకతుమాం శక్యం భేత్తు రామస్య సంయుగే
పాపశీలస్య మూఖస్య మానుషస్య విశేషతః. ౪

టీక॥ పాపశీలస్య = పాపస్వభావుండును; మూర్ఖస్య = మూర్ఖుండును; విశేషతః = విశేషించి; మానుషస్య = మానుష్యుండునగు; రామస్య = రామునియొక్క; సంయుగే = యుద్ధమునందు; మాం = నన్ను; భేత్తుం = భేదించుటకు; త్వద్వాక్యైః = నీమాటలచేత; నశక్యంతు = ఎ

తమాత్రమునలవిగాదు. పాపిష్ఠుండును మూఁఖుండును విశేషించి మానుష్యుండునగు రామునితో యుద్ధంబుసేయు విషయమునందు, నన్ను మఱింప, నీమాటలచే నెంతమాత్రము శక్యముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౩

స ౪౦

యస్త్యక్వా సుహృదో రాజ్యం మాతరం పితరం తథా
స్త్రీవాక్యం ప్రాకృతం శ్రుత్వా వన మేకపదేతతః. ౫

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ప్రాకృతం=	హృతము)=అట్టి రాముండు; మూఖః=
ఉపయోగములేని; స్త్రీవాక్యం=కై కే	(అధ్యాహృతము)=మూఖుఁడు.
యిమాటను; శ్రుత్వా=విని; ఏకపదే=	అందుదియగుకై కేయిచెప్పినయుప
ఒకక్షణముననె; సుహృదః=స్నేహితు	యోగములేని మాటనువిని, తత్త్వ
లును; రాజ్యం=దొరతనమును; మా	మున, స్నేహితులను రాజ్యంబునుండ
తరం=తల్లిని; తథా=అట్లు; పితరం=	లిదండులను విడిచివనంబుఁజేరి నంతటి
తండ్రిని; త్యక్వా=విడిచి; వనం=అడవి	మూఖుండు రాముండు,
ని; గతః=పోయినాఁడు; సః(అధ్యా	అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యంతు మయాతస్య సంయుగే ఖరఘాతినః

ప్రాణైః ప్రియతరా సీతా హతకవ్యా తవ సన్నిధౌ. ౬

టీక॥ సంయుగే=యుద్ధమునందు;	ముగానే; హతకవ్యా=హరింపఁబడవ
ఖరఘాతినః=ఖరునివధించినట్టి; తస్య=	లననది.
ఆరామునికి; ప్రాణైః(ప్రాణేభ్యః)=	యుద్ధంబునఖరునివధించినట్టిదుర్తా
ప్రాణములకన్నను; ప్రియతరా=ప్రి	గుండగువారామునకు, బ్రాణంబుల
యరాలైన; సీతా=సీత; తవ=నీయొ	కన్నప్రియతరయగుభార్యనుసీతను, నీ
క్క; సన్నిధౌ=సమీపమునందు; మ	యెదుట, నేనవశ్యముహరింపవలయు
యా=నాచేత; అవశ్యంతు=అవశ్య	చనినచ్చయించితిని. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం మే నిశ్చితా బుద్ధి హృది మారీచ వతకలే

న వ్యావతకయితం శక్యా నేంద్రై రపి సురాసురైః. ౭

టీక॥ మారీచ=మారీచుఁడా! ఏవం=	దైర్ఘ్యం=ఇంద్రునితోఁగూడిన; సురాసు
ఇట్లు; నిశ్చితా=నిశ్చయింపఁబడిన; బు	రైరపి=దేవతలచేతనుఅసురులచేతను;
ద్ధిః=బుద్ధి; మే=నాయొక్క; హృది=మ	వ్యావతకయితం=చుఁటించుటకు; న
నస్సునందు; వతకలే=ఉన్నది. నేం	శక్యా=అలవిగాదు.

మారీడుడా! ఈప్రకారంబుననే సురా సురుబనందలు నొకటియైన
నుమనంబున నిశ్చయించుకొనియున్నాను ముఱ్ఱుజాలను.
ను ; ఈనిశ్చయమును దేవేంద్రుండు అని, తాత్పర్యము.

దోషం గుణంవా సంపృష్ట స్త్వ మేవం వక్తు మహా సి
అపాయంవా శ్రుపాయంవా కార్యస్యాస్య విశ్వయే. ౮

టీక|| త్వం=నీవు; అన్య= ఈ; కా ఏవం=ఇట్లు; వక్తుం=చెప్పటకు; అహా
ర్యస్య=పనియొక్క; వినిశ్చయే = నిశ్చ సి=కగుచువు.
యించుటవిషయమయి; దోషం= దోష ఈకార్యము నిశ్చయించు విషయమ
మునుగాని; గుణంవా = గుణమునుగా యి , ఉపాయాపాయంబులనుగాని
ని; అపాయంవా= అపాయమునుగా గుణదోషంబులను గానిచెప్పుమని నేన
ని; ఉపాయంవా = ఉపాయమునుగా డిగినట్లయిన, నీవిట్లు చెప్పవచ్చును.
ని; సంస్పృష్టః= అడుగంటినవాడవై; అని, తాత్పర్యము.

సంపృష్టేన తు వక్తవ్యం సచివేన విశ్చితా
ఉద్యతాం జలినా రాక్షసే య ఇచ్ఛేన్నూతి మాత్మనః. ౯

టీక|| యః=ఎవ్వఁడు; ఆత్మనః=తన డవలయును.
యొక్క; ధూతిం=సంపదను; ఇచ్ఛేత్= సంపదంబొందఁగోరిన పండితుండ
కోరునో ; తేన (అధ్యాత్మతము)= గుమంత్రి, తన్నురాజడిగినపిమ్మటనే,
అట్టి; సంపృష్టేన=అడుగంటిన ; విప చేతులుమోడ్చుకొని , తనకుఁదోచి
శ్చితా=పండితుండగు ; సచివేనతు= నది రాజునకుఁ జెప్పుకొనవలయును; అ
మంత్రితేతనె; ఉద్యతాంజలినా= ఎత్తర డుగనియెడఁజెప్పఁగూడదు.
బడిన చేమోడ్చుగలవానిచేత ; రా అని, తాత్పర్యము.
క్షే=రాజుకొఱకు; వక్తవ్యం=చెప్పఁబ

వాక్య ముద్రతి కూలంతు మృదుపూర్వం హితం శుభమ్
ఉపచారేణ యుక్తంబ వక్తవ్యో వసుధాధిపః. ౧౦

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౫౪౦

స ౪౦

టీక॥ వసుధాధిపతిః=రాజు ; అప్రతికూలః=విరుద్ధముగానిదియు ; మృదుపూర్వం = మెత్తనిది ముందుగలదియు; హితం=మేలుగలిగి చుండుదియు; శుభం=మంగళశరంబును ; ఉపచారేణ=వినయంబుతో; యుక్తంచ= కూడినదియునగు; వాక్యంత=మాటనే ; వ

క్రవ్యః=చెప్పబడవలయును. అట్లుమంత్రరాజునకుహితంబున జెప్పబుల్సను, రాజునకువిరుద్ధముగాకుండనమ్మగ వుగనునయిన హితంబుగను మంచిమాటలుగనునెప్పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సావమదః=తు య ద్వాక్యం మారీచ హిత ముచ్యతే
నాభినందతి త్రదాజా మానాహౌః మానవజితే. ౧౧

టీక॥ మారీచం = మారీచుడా ! సావమదః=తిరస్కారముతోఁగూడిన ; యతః=ఏ; హితం=మేలుగలిగించునట్టి ; వాక్యంతు=మాటమాత్రము; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నదో; మానవజితం=సమస్తముచేయువలడిం; తతః=అమాటను; మానాహౌః=సమస్తము

నకుఁదగిన; రాజా=రాజు; నాభినందతి=అంగీకరింపఁడు. మారీచుడా ! తిరస్కారముతోఁ జెప్పబడునే యది హితవాక్యమయిన సుసమ్మానరహితమగుటచే , రాజునమ్మానయొగ్గుండుకావునదాని నంగీకరింపఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పంచరూపాణి రాజానో ధారయం త్యమితౌజసః
అగ్నే రింద్రస్య సోమస్య వరుణస్య యమస్యచ. ౧౨

టీక॥ అమితౌజసః=కొలఁచలేని ప్రతాపముగల; రాజానః=రాజులు; అగ్నేః=అగ్నియొక్కయు; ఇంద్రస్య=ఇంద్రునియొక్కయు; సోమస్య=చంద్రునియొక్కయు; వరుణస్య = వరుణునియొక్కయు; యమస్య=యమునియొక్కయు; రూపాణి = ఆకారములను;

పంచ=అయిదింటిని; ధారయంతి=ధరింతురు. అమితప్రతాపులగు రాజులు, అగ్ని, ఇంద్రుఁడు, చంద్రుఁడు, వరుణుండు, యముండు, ఈయిద్దగురి రూపంబులనుదాల్చియుండురు. అని, తాత్పర్యము.

౨౪౨ ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

దౌష్ట్యం తథా విక్రమంచ సౌమ్యం చండం ప్రసన్నతామ్
ధారయంతి మహాత్మానో రాజానః క్షణదాచర. ౧౩

టిక॥ క్షణదాచర = రాక్షసుండ	ను; ధారయంతి = ధరించుచున్నారు.
వగుమారీచుడా! మహాత్మానః = అధి	మారీచుడా ! మహాత్ములగు రా
కమయినప్రభావముగల ; రాజానః =	జులు, అట్లు , అగ్నికేవురివేడిమిని,
రాజులు; తథా = అట్లు; దౌష్ట్యం = వే	ఇంద్రునిపరాక్రమంబును జంద్రునిచల్ల
డిమిని; విక్రమంచ = పరాక్రమంబును;	దనంబును, వరుణుని ప్రసన్నతను , య
సౌమ్యం = చల్లదనంబును ; చండం =	మునిశిక్షాశక్తిని, దాల్చియుందురు.
శిక్షను; ప్రసన్నతాం = నిమగలత్వము	అని, తాత్పర్యము.

తస్మా త్వస్త్వా స్వవస్థాసు మాన్యాః పూజ్యశ్చ పాఠివాః

టిక॥ తస్మాత్ = అందువలన ; పా	రలును.
ఠివాః = రాజులు; త్వస్త్వా = సమస్త	అందువలన, రాజులను సర్వావస్థ
ములయిన; అవస్థాసు = అవస్థలయందు	లయందును గౌరవింపుడుఁ బూజింపు
ను; మాన్యాః = గౌరవింపఁదగినవార	చునుండవలయును.
లును; పూజ్యశ్చ = పూజింపఁదగినవా	అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు ధర్మ మవిజ్ఞాయ కేవలం మోహ మాస్థితః. ౧౪
అభ్యాగతం మాం దౌరాత్మ్యా త్వరుషం వక్తు మిచ్ఛసి

టిక॥ త్వంతు = నీవుమాత్రము; ధ	ర్మి; పరుషం = కఠినమయినమాటను;
మకం = ధర్మమును; అవిజ్ఞాయ = ఎ	వక్తుం = చెప్పుటకు; ఇచ్ఛసి = కోరుచు
ఱుంగక; మోహం కేవలం = అజ్ఞానము	న్నావు.
నుమాత్రము; ఆస్థితః = అవలంబించిన	నీవు, రాజధర్మకాంక్షుఁడెరియనివాఁ
వాఁడవై; దౌరాత్మ్యాత్ = దుష్టబు	డవగుటచే, నజ్ఞానంబున నిట్లుదౌష్ట్యం
ద్ధిగలవాఁడవగుటవలన; అభ్యాగతం =	బువహించి, నీయింటికివచ్చినసకలరా
నీయింటికివచ్చిన; మాం = నన్నుఁగూ	క్షునరాజును నన్నుఁ జూచి, పరుషంబు

లాడఁబూనితివి. అని, తాత్పర్యము.

గుణ దోషా నృపృచ్ఛామి తమం కాత్మని రాక్షస. ౧౫

టీక॥ రాక్షస=మూరీచుడా! ఆత్మ	మూరీచుడా! ఇష్టహీనమునం
ని=నావిషయమయ్యి; గుణదోషా=గుణ	దు, గుణదోషంబులను గానియు క్తాయు
దోషములను; తమంచ=యు క్తమును;	క్తంబులను గాని నేనున్నదుగ లేదు.
నృపృచ్ఛామి=అడుగను.	అని, తాత్పర్యము.

మయోక్తం తవ నైతా వస్సంప్ర త్యమితవిక్రమ

టీక॥ అమితవిక్రమ=కొలఁతలేని ప	కొలఁదిలేనిపరాక్రమంబుగల మా
రాక్రమముగలమూరీచుడా! సంప్రతి=	రీచుడా! నీకు నేనుజెప్పిన కార్యమిం
ఇప్పుడు; మయా=నాచేత; తవ= నీకు;	తమాత్రము ; దానినివుచేయవలసిన
ఉక్తంచ=చెప్పబడినదియు ; ఏతావ	దేకానిబదులు చెప్పఁగూడదు.
త్=ఇంత.	అని, తాత్పర్యము.

అస్మిం స్తు త్వం మహాకృత్యే సాహాయ్యం కర్తు మహాసి. ౧౬

టీక॥ త్వం=నీవు; అస్మిక్ = ఈ;	సి=ఈగుడువు.
మహాకృత్యే = గొప్పకార్యమునందు;	ఇమ్మహాకార్యంబునందు, నీవుసా
సాహాయ్యంతు = తోడుపాటునుమా	హాయ్యంబునేయవలయును.
త్రము; కర్తుకం=చేయుటకు ; అహా	అని, తాత్పర్యము.

శృణు తతరామ సాహాయ్యే యతాకార్యం వచనాన్తమ

టీక॥ సాహాయ్యే = తోడుపాటు	సాహాయ్యమునేయుటయందు, నీ
నందు; మమ=నాయొక్క; వచనాత్=	వు, నామాట ప్రకారమునాకెమిచే
మాటవలన; యత్=ఏది; కార్యం=చే	యవలయునోదానింజెప్పెదనునుము.
యదగినదో; తత్= ఆ; కమః=కా	అని, తాత్పర్యము.
ర్యమును; శృణు=వినుము.	

౪౪

౪౪

సౌమ్యః స్త్యం మృగో ఘాత్వా చిత్రో రజతబిందుభిః. ౧౭
ఆశ్రమే తస్య రామస్య సీతాయాః ప్రముఖే చర

టీక॥ స్త్యం=నీచు; రజతబిందుభిః=వెం	తిరుగుము.
డిచుకొలచేత; చిత్రం=నానావర్ణమున;	సీచు, వెండిచుకొలచే జిత్రితము
సౌమ్యః=మృదువైన; ఘాతువికారము	యిచట గారుజింక రూపుదాల్చి, యా
యిన; మృగం=జింక; ఘాత్వా=అయి;	రామనియాశ్రమంబునకుఁబోయి, సీత
తస్య=ఆ-రామస్య=రామనియొక్క;	యెదుటండిరుగుము.
ఆశ్రమే=ఆశ్రమమునందు; సీతాయాః=	అని, తాత్పర్యము.
సీతయొక్క; ప్రముఖే=ఎదుటను; చర=	

ప్రలోభయిత్వా వై దేహీం యథేష్టం గంతుమిచ్ఛసి. ౧౮

టీక॥ త్వం (అధ్యాహ్వానము)=నీ	అహం=తగుదువు.
వు; వై దేహీం= సీతను ; ప్రలోభయి	అట్లు సీతకు, మృగరూపధారిణగు
త్వా(ప్రలోభ్య)= ఆహింసఁజేసి; యథే	సివై, ఆశగల్గునట్లు చేసి, యథేష్టంబా
ష్టం=యథేచ్ఛగా; గంతుం=పోవుటకు;	మ్ము. అని, తాత్పర్యము.

త్వాంతు మాయా మృగం దృష్ట్వా కాంచనం జాతవిస్తయా
ఆనయై నమితి షీప్రం రామం వత్స్యతి మైథిలీ. ౧౯

టీక॥ మైథిలీ=సీత ; కాంచనం =	రామనిగూర్చి; వత్స్యతి=చెప్పఁగలదు.
బంగారువికారమగు; మాయామృగం=	బంగారుమాఝజింక రూపుదాల్చి
మాయజింకవైన; త్వా(=నిన్ను ; దృ	యున్ననిన్నుఁబూచినంతనే, సీత, యా
ష్ట్వాతు = చూచినంతనే; జాతవిస్త	శ్చర్యపడి, యాజింకనుచెచ్చియిమ్మని,
యా=పుట్టినయాశ్చర్యముగలదై ; షీ	రామనడుగంగలదు.
ప్రం=శీఘ్రముగా; వినం=ఈజింకను;	అని, తాత్పర్యము.
ఆనయ=తెమ్ము. ఇతి=అని; రామం=	

అపక్రాంతేతు కాకుత్స్థే దూరం యాత్వా పుష్పదాహర

౪౪

౪౪

శ్రీ మద్భాగవతము * ఆరణ్యకాండము. ౫౪౫

స ౪౦

హ సీతే లక్ష్మణే త్యేవం రామవాక్యాను రూపకమ్. ౨౦

టీక కాకుత్స్థే = రాముడు ; అపరాపముగా; ఉదాహరణ = పలుకుము.	
కాంతేతు = అవలికిఁబోఁగానే ; త్వం రాముండునిన్నుఁబట్టుటకు సీతాల	
(అధ్యాపృతము) = నీవు; దూరం = దూత్తులను వడలివచ్చినపిమ్మట, నీవు,	
రము; యాత్వాపి = పోయియు; “హ = దూరముగాఁబోయి, రాముండు చెప్పిన	
అయ్యో! సీతే = సీతా! లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁగా, “అయ్యో! సీతా! లక్ష్మణా!” అ	
ణా! ఇత్యేవ = అనియిట్లు ; రామవాని, యిటువలె. అని, తాత్పర్యము.	
క్యానురూపకం = రామునిమాటకును	

తచ్ఛ్రుత్వా రామ పదవీం సీతయాచ ప్రహోదితః

అనుగచ్ఛతి సంభ్రాంత స్సౌమిత్రి రపి సౌహృదాత్. ౨౧

టీక సౌమిత్రిరపి = లక్ష్మణుండును; డించును.	
తత్ = ఆమాటను; శ్రుత్వా = విని ; సం లక్ష్మణుండును, ఆమాటను విన్నం	
భ్రాంతః = భ్రమించినవాఁడై; సౌహృ తనెయేమియుందోఁచక, యన్నవైస్సే	
దాత్ = స్నేహమువలనను ; సీతయా హమువలనను సీతప్రేరణవలనను, రా	
చ = సీతచేతను; ప్రహోదితః = ప్రేరిం ముండుపోయినమాగఁబుఁ బట్టిపోవు	
పఁబడినవాఁడై; రామపదవీం = రా ను. అని, తాత్పర్యము.	
మునిమాగఁమును; అనుగచ్ఛతి = వెంట	

అపక్రాంతేద కాకుత్స్థే లక్ష్మణేవ యథానుఖం

ఆనయిష్యామి వై దేహీం సహస్రాక్ష శృచీమివ. ౨౨

టీక కాకుత్స్థే = రాముండును ; లక్షి = దేవేంద్రుండు; శచీమివ = శచీదే	
క్ష్మణేద = లక్ష్మణుండును; అపక్రాంతే వినివలె; అనయిష్యామి (అనేష్యామి) =	
చ = పోయినంతసే; యథానుఖం = సు తెచ్చెదను.	
ఖముగా; వై దేహీం = సీతను; సహస్రా అట్లు, రాముండును లక్ష్మణుండును,	

అవలికింబోయినపిమ్మట, నేను, ఇంద్రుం | చెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.
దుశచీదేవినింబోలె, సుఖంబున, సీతంబె

ఏవం కృత్వా త్విదం కార్యం యథేష్టం గచ్ఛ రాక్షస
రాజ్యస్యాశం ప్రయచ్ఛామి మారీచ తవ సువ్రత. ౨౩

టీక|| రాక్షస=మారీచుడా! ఏవం= ముయొక్క; అధికం=సగమును; ప్రయ
త్నః; ఇదం=ఈ; కార్యం=పని ; కృచ్ఛామి=ఇచ్చెదను.
త్వాతు=చేసినంతనె; యథేష్టం=య మంచివ్రతములుగల మారీచుడా!
థేచ్ఛగా; గచ్ఛ=పొమ్ము . సువ్రత= నీవితమాత్రముచేసి, నీయిచ్చకువచ్చిన
మంచివ్రతముగల; మారీచ = మారీ చోటికింబొమ్ము; నీకు, నారాజ్యంబులో
చుడా! తవ=నీకు; రాజ్యస్య= రాజ్య సగమిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ సౌమ్య శివం మాగం కార్యస్యాస్య వివృద్ధయే
అహం త్వాను గమిష్యామి సరథో దండకావనం. ౨౪

టీక|| సౌమ్య=తిన్ననివాడవగుమా న్ను; అనుగమిష్యామి=వెంటబడించెదను.
రీచుడా! అస్య=ఈ; కార్యస్య= కా సౌమ్యుండవగుమారీచుడా ! ఈ
ర్యముయొక్క; వివృద్ధయే=అభివృద్ధికొ కార్యంబభివృద్ధి నొందుటకొఱకు, సుం
బకు; శివం=సుందరమయిన; మార్గం= దరంబగుమృగరూపంబునొంది , దండ
మృగసంబంధిరూపమును; గచ్ఛ= పొం కారణ్యంబునకుంబొమ్ము ; నేనురథా
దుము. అహం=నేను; సరథః=రథము రూఢుండవై, నీ వెంటవచ్చెదను.
తోఁగూడినవాడనై ; దండకావనం= అని, తాత్పర్యము.
దండకారణ్యమునుగూచి; త్వాం = ని

ప్రాప్య సీతామయుద్ధేన వంచయిత్వాతు రాఘవమ్
లంకాం ప్రతిగమిష్యామి కృతకార్య స్సహత్వయా. ౨౫

టీక|| రాఘవం=రాముని; వంచయిత్వాతు=మోసపుచ్చియు ; అయుద్ధే

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౫౪౭

స ౪౦

<p>న=యృద్ధములేమిచేత; సీతాం = సీత ను; ప్రాప్య=పొంది; కృతకార్యః = చే యబడినకార్యముగలవాడనై ; త్వ యాసహ=నీతోఁగూడ; లంకాంప్రతి= లంకనుగూర్చి; గమిష్యామి = పోయె దను.</p>	<p>ఈప్రకారమునరామునివంచిచి, యు ద్ధంబుసేయవలసినదిలేకయె, సీతనపహ రింజుకొని, కృతాధుఁడనై , నీతోఁ గూడలంకకుంబోయెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

నచే తగరోషి మారీచ హన్తిత్వా మహ మద్య వై
ఏతత్కార్య మవశ్యం యే బలావపి కరిష్యసి. ౨

<p>టీక॥ మారీచ=మారీచుడా! నక రోషిచేత్=చేయవేసి; అహం= నేను; త్వాం=నిన్ను; అద్యవై= ఇప్పుడె; హ న్తి=వధించెదను. మే = నాయొకఁ; ఏతత్=ఈ; కార్యం=పనిని; అవశ్యం= అవశ్యముగా; బలావపి= బలాత్కార</p>	<p>మువలననై న; కరిష్యసి= చేయఁగలవు. మారీచుడా! నీవీకార్యముసేయ వేసి, నేనిప్పుడేనిన్నువధింతును ; అవ శ్యముగా , బలాత్కారంబుననైనను, నీచేతనీకార్యముఁ, చేయింతును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

రాజ్ఞోహి ప్రతికూలస్తో నజాతు సుఖమేధతే

<p>టీ॥ రాజ్ఞః= రాజునకు; ప్రతికూ లస్తో= ప్రతికూలముగానుండువాఁడు; జాతు=ఒకానొకప్పుడును; సుఖం= సు ఖమును; నైధతే=పొందఁడు.</p>	<p>రాజునకుఁప్రతికూలముగా నుండు వానికెప్పటికిఁసుఖముగలుగదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఆసాద్య తం జీవిత సంశయస్తే
మృత్యు ధ్రువోవ్యధ్య మయా విరుధ్య. ౨౭
ఏత ద్యధావ త్రైలిగృహ్య బుద్ధ్యా
యదత్ర పథ్యం కురు తత్తథా త్వమ్

౫౪౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

టిక|| తే=నీకు;తం=ఆరాముని; ఆ యము.
సాద్య=సమీపించి ; జీవితసంశయః= నీవు ఆరామునియొద్దకుఁ బోవుదువే
ప్రాణసంశేహము. అద్య=ఇప్పుడు; మ నిమరణంబుగలుగుటసంశేహము; ఒక
యా=నాతో;విరుధ్య = విరోధించి; వేళఁదప్పిననుదప్పవచ్చును ; నాతోవి
మృత్యుః=మరణము;ధువోహి= సిగ్గు రోధితువేని యిప్పుడే మరణంబుగల్గు
తముగదా!వీతత్=దీనిని ; యథావ ను;ఇదిసిగ్గుతము; నీవీరెంటినిజక్కఁగా
త్=సరిగా;బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత ; ప్రతి నాలొచించి,నీకేదిహితమో దానిఁగా
గృహ్య=తీసికొని;అత్ర=ఇందు ; య వింపుము. అని, రావణుండు , మారీచు
త్=వీది;పథ్యం=మేలో;తత్= దాని; నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
త్వం=నీవు;తథా=అట్లు;కురు = చే

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆచికావ్యే,

అరణ్యకాండే, చత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అరణ్యకాండచత్వారింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

